

STUDIA

UNIVERSITATIS PETRU MAIOR

HISTORIA

9

TÂRGU-MUREŞ
2009

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Prof. univ. dr. Keith Hitchins
*Urbana Illinois SUA, membru de
onoare al Academiei Române*
Dr. Harald Heppner, *Institutul de
Istorie din Graz, Austria*
Prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu
Prof. univ. dr. Nicolae Bocșan
Prof. univ. dr. Liviu Maior
Prof. univ. dr. Ioan Aurel Pop
*Membru corespondent al Academiei
Române*
Prof. univ. dr. Trencsenyi Balázs
*Universitatea Central Europeană
Budapesta, Ungaria*

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef:
Prof. univ. dr. Cornel Sigmirean

Secretar științific:
Prof. univ. dr. Vasile Dobrescu

Membrii:
Conf. univ. dr. Simion Costea
Anca Șincan, drd, Cental
European University,
Budapesta.
Prep. univ. Mihaela Boloș
Prep. univ. Maria Dan

Redactor responsabil:
Conf. univ. dr. Corina Teodor

ISSN 1582-8433

Published by
Editura Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, România, 2009
Str. Nicolae Iorga, nr. 1
540088, Târgu-Mureș, România
Tel./Fax. 0265-211838
e-mail: studia.historia@science.upm.ro

STUDIA UNIVERSITATIS PETRU MAIOR**SERIES HISTORIA**

Redacția: 540088, Târgu-Mureș, str. Nicole Iorga, 1, Telefon, 0265-236034.
E-mail: studia.historia@science.upm.ro

SUMAR - CONTENTS - SOMMAIR - INHALT**Studii și articole*****Istorie***

Fábián István, <i>Aspecte privind prezența monetară în Dacia Sudică și Sud-Vestică (Sec IV-VI P. Chr)</i>	7
Georgeta Fodor, <i>Perspective asupra feminității medievale românești. Ipostaze ale femeii în familia medievală românească</i>	15
Harald Heppner, <i>Observations sur les carrieres des savants en europe centrale et sud-est europeenne au temps des lumieres</i>	37
Corina Teodor, <i>Prin oglinzi paralele: lecturi feminine în mediul românesc urban și în cel rural din secolul al XIX-lea</i>	43
Keith Hitchins, <i>The Romania of the Kings</i>	59
Răzvan Pârâianu, <i>Young Man Goga</i>	75
Maria Dan, <i>Din viața politică a preoților ardeleni la începutul secolului XX. Cazul protopopului de Reghin</i>	99
Francesco Randazzo, <i>Un riformatore alla corte dello zar: Pëtr Arkad'evič Stolypin tra memorialistica e storiografia (1906-1911)</i>	107
Vasile Șandor, <i>Criza economică din 1929-1933 în Tg.-Mureș</i>	129
Giordano Altarozzi, <i>Volontari romeni e italiani nella guerra di Spagna</i>	147
Alessandro Vagnini, <i>German-Italian Commissions in Transylvania 1940-1943. A crucial key study for italian diplomacy</i>	165
Nicolae Georgescu, Sorin Radu, <i>Refacerea politică și extinderea organizatorică a frontului plugarilor în anii 1944-1945</i>	187
Irina Nastasă, <i>Sextil Pușcariu și Institutul Român din Germania</i>	217
Gheorghe Bichicean, Vasile Dobrescu, <i>Considerații asupra evoluției geopolitice și economice în europa de est în perioada războiului rece</i>	247
Mihai Nicoară, <i>Discursul stalinist al comunismului românesc din anii '50</i>	261

Gabriel Moisa, *The Bessarabia Issue – Between Historiography and the Official Political Discourse in Romania, During the “Ceausescu Regime”*.....275

Studii Europene și Relații Internaționale

Didier Blanc, *La marche vers l'intégration européenne (1984-2009) : du projet de traité instituant l'Union Européenne (1984) au Traité de Lisbonne*.....287

Francesca Romana Lenzi, *La transizione dell'europa dell'est. Dai mutamenti dell'economia all'allargamento europeo*.....299

Iulia Cătălina Crăciun, *The Conflict Between Power and Morality in International Relations*.....307

Ioana Leucea, *Un concept mobilizator: securitatea umană*.....317

Lucian Săcălean, *Securitate globală în era globală*.....325

Mihaela Göndör, *EU Fiscal Harmonization Policy vs. National Fiscal Systems*.....331

Dezbateri metodologice și istoriografice

Simona Nicoară, *Mitul în teritoriul antropologiei istorice*.....343

Carmen Maria Dorlan, *Considerații cu privire la inovațiile metodologice și interpretative microistorice*359

Marius Turda, *Eugenic and Biopolitical Studies in Romania: State-of-the-art and Future Objectives*.....373

Răzvan Pârâianu, *Cultură și biopolitică în România*.....379

Recenzii și Note de lectură

Gh.Bichicean, *Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Ed.C.H.Beck, București, 2008, (Fábián István).....385

Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Ed. Polirom, Iași, 2008, (Georgeta Fodor).....387

Federico Chabod, *Storia dell'idea d'Europa*, Laterza, Bari, 2007, (Giordano Altarozzi).....390

Giovanna Motta, *Il mercante di panni*, Passigli, Bagno a Ripoli 2009, 157p. (Francesco Randazzo).....391

Keith Hitchins, *The Identity of Romania*, The Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 2009 (Maria Dan).....392

Silvia Marton, *La constuction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie (1866-1871)*, Editura Institutul European, Iași, 2009 (Cornel Sigmirean).....394

Francesco Randazzo, *Alle origini dello Stato sovietico. Missioni militari e Corpi di spedizione italiani in Russia (1917-1921)*, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, Roma, 2008, (Giordano Altarozzi).....397

US Hegemony and International Organizations, ed. Rosemary Foot, S. Neil MacFarlane și Michael Mastanduno, Oxford University Press, Oxford, 2003, (Lucian Săcălean).....398

Studies and articles

History

- Fábián István, *Some aspect concerning the monetary presence in southern and south-western part of the former province of Dacia (4th-6th centuries)*.....7
- Georgeta Fodor, *Perspectives upon Romanian Medieval Feminity. Women Aspects in the Romanian Medieval Family*.....15
- Harald Heppner, *Observations upon Savants Careers in Central and South-East Europe in the Enlightenment Period*.....36
- Corina Teodor, *Through Parallel Mirrors: Feminine Reading in Urban and Rural Romanian Environment in the 19th Century*.....43
- Keith Hitchins, *The Romania of the Kings*.....59
- Răzvan Pârâianu, *Young Man Goga*.....75
- Maria Dan, *Aspects of Transylvanian priests' political activity in the early twentieth century. The case of the Archpriest of Reghin*.....99
- Francesco Randazzo, *A Reformer at the Tsar Court: Pëtr Arkad'evič Stolypin between Memories and Historiography (1906-1911)*.....107
- Vasile Şandor, *The Economic Crises of 1929-1933 in Târgu-Mureş*.....129
- Giordano Altarozzi, *Romanian and Italian volunteers in the Spain War*.....147
- Alessandro Vagnini, *German-Italian Commissions in Transylvania 1940-1943. A crucial key study for italian diplomacy*.....165
- Nicolae Georgescu, Sorin Radu, *The Political Rebuild and the Organizatoric Expansion of the Ploughman Front between 1944-1945*.....187
- Irina Nastasă, *Sextil Puşcariu and the Romanian Institute in Germany*.....217
- Gheorghe Bichicean, Vasile Dobrescu, *Considerations upon Geopolitical and Economic Evolution in East Europe in the Cold War Period*.....247
- Mihai Nicoară, *The Stalinist Discours of Romanian Communism in the 50's*.....261
- Gabriel Moisa, *The Bessarabia Issue – Between Historiography and the Official Political Discourse in Romania, During the “Ceausescu Regime”*.....275

European studies and International Relations

- Didier Blanc, *The Road to European Integration (1984-2009): From the Treaty Establishing the European Union (1984) to the Lisbon Treaty*.....287
- Francesca Romana Lenzi, *The East-Europe Transition. From Economic Variations to European Enlargement*.....299

Iulia Cătălina Crăciun, <i>The Conflict Between Power and Morality in International Relations</i>	307
Ioana Leucea, <i>Human Security – A Mobilizing Concept</i>	317
Lucian Săcălean, <i>Global Security in the Global Era</i>	325
Mihaela Göndör, <i>EU Fiscal Harmonization Policy vs. National Fiscal Systems</i>	331

Historiographical and Methodological Debates

Simona Nicoară, <i>The Myth and the Historical Anthropology</i>	343
Carmen Maria Dorlan, <i>Considerations Regarding the Methodological and Interpretative Innovations of Microhistory</i>	359
Marius Turda, <i>Eugenic and Biopolitical Studies in Romania: State-of-the-art and Future Objectives</i>	373
Răzvan Pârâianu, <i>Culture and Biopolitics in Romania</i>	379

Reviews

Gh.Bichicean, <i>The General Assemblies in Medieval Transilvania</i> Ed.C.H.Beck, București, 2008, (Fábián István).....	385
Dan Horia Mazilu, <i>The Widows or History from a Feminine Perspective</i> , Ed. Polirom, Iași, 2008, (Georgeta Fodor).....	387
Federico Chabod, <i>The History of the Idea of Europe</i> , Laterza, Bari, 2007, (Giordano Altarozzi)	390
Giovanna Motta, <i>The Baker</i> , Passigli, Bagno a Ripoli 2009, 157p. (Francesco Randazzo).....	391
Keith Hitchins, <i>The Identity of Romania</i> , The Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 2009 (Maria Dan).....	392
Silvia Marton, <i>The Nation Political Construction. The Nation in the Romanian Parliament Debates (1866-1871)</i> , Editura Institutul European, Iași, 2009 (Cornel Sigmirean).....	394
Francesco Randazzo, <i>The origins of the Soviet State. Italian Military Missions and Expedition Units in Russia (1917-1921)</i> , Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, Roma, 2008, (Giordano Altarozzi).....	397
<i>US Hegemony and International Organizations</i> , ed. Rosemary Foot, S. Neil MacFarlane și Michael Mastanduno, Oxford University Press, Oxford, 2003, (Lucian Săcălean).....	398

ASPECTE PRIVIND PREZENȚA MONETARĂ ÎN DACIA SUDICĂ ȘI SUD-VESTICĂ (SEC IV-VI P. CHR)

Fábián István*

Abstract

Some aspect concerning the monetary presence in southern and south-western part of the former province of Dacia (4th-6th centuries)

This paper has as aim to present some specific aspects of the monetary presence in the south and south-western part of the former roman province of Dacia. The point of departure is the fact that comparatively with Transilvania in this parts the monetary presence is more obvious because of the Byzantine control of the area. The paper presents the monetary penetration divided in different time periods trying to emphasise the fact that the economy of the area was strongly influenced by the relations with the Eastern Roman Empire as well as with the relations between the different barbarian tribes.

Keywords: *Roman Empire, barbarians, monetary presence, Byzantine Empire, hoards.*

Spre deosebire de Transilvania, Dacia sud-vestică se prezintă mult mai bogată în descoperiri monetare atât din punct de vedere a masei cât și a numărului descoperirilor. Astfel, în Banat există un număr de 35 tezaure, fapt explicabil prin păstrarea capetelor de pod nord-dunărene de către Imperiu și, a dominării Banatului a unei părți din Oltenia și a vestului Munteniei. Aria de control romano-bizantină a fost considerabil lărgită la sfârșitul secolului III și începutul sec. IV când, prin recucerirea constantiniană devin componente efective ale Imperiului. Tezaurele bănățene și oltene se remarcă printr-o serie de caracteristici care subliniază statutul acestor teritorii: tezaurele de bronz în această zonă sunt cele mai mari ca număr -în total 22- provenind de la Belo-Blato, Dubovac, Făget, Măcești, Gornea, Moldova Nouă I, II, Moldova Veche I, II, III, Sânmartinul Sărbesc Unip, Vrsac I-II, iar în Oltenia 4 tezaure la Basarabi, Bistreț, Craiova I, Oltenia. Pe bună dreptate se făcea observația privind concentrarea maximă de tezaure în aceste teritorii în sec. IV, și aceasta datorită apartenenței la Imperiu și a importanței strategice.¹

V. Suci, analizând modul de acumulare a acestor tezaure din sec. IV relevă existența a două tipuri de depozite: unele în care acumularea s-a făcut în prima jumătate a secolului IV cu acumularea maximă pe la 341-346 (depozitul de la Răcășdia) și un al doilea tip în

* **Lector univ. dr., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.**

¹Chirilă, Gudea, Stratan, *Drei münzhorte aus dem Banat des 4 Jhs*, Timișoara, 1974, p.96-98.

care acumularea are loc între 346-361 (tezaurele de la Jupa, Dalboșeț, Moldova Veche I și III, Moldova Nouă II). Există de asemenea și o altă diferențiere: în timp ce în compoziția monedelor de la Răcășdia intră nominale cu legenda *Vitoriaeddnnqaugg* în celelalte tezaure legenda este de tipul FEL TEMP REPARATIO cu FII.²

Remarcăm prezența unor tezaure destul de mari în spațiul sud - sud-vestic cum ar fi cele de la *Bortova, Orșova I, II și III, Jupa Starcevo* (aceste depozite sunt formate din piese de bronz) *Borcea* (piese de aur), pentru Banat, și *Săpata de Jos, Mârțești, Râncăcior* pentru Muntenia de vest.³ Pentru vestul Banatului avem tezaurele de la *Sânmartinu Sârbesc și Unip* (jud. Timiș).

În Oltenia avem tezaurele de la *Basarabi* (jud. Dolj), *Izlaz, Corabia II și Craiova I și II Bistreț*, toate monede de bronz dar, există și depozite de argint la *Corabia I, Drănic* (jud. Dolj) *Osica de Sus Padea, Viespești, Redea* (toate în jud. Olt).⁴

Cauzele care au determinat îngroparea acestor tezaure sunt multiple: un prim motiv ar fi starea de neliniște generală cauzată de permanentele conflicte: războaiele romano-gotice din 332, 358-359, răscoala lui Procopius și ajutorul primit de acesta din partea goților împotriva lui Valens în anii 364-366, expedițiile lui Valens la nord de Dunăre între 367-369, trecerea goților la sud de Dunăre în 376 și, în fine dezastrul de la Adrianopol din 378. La acestea trebuie adăugată amenințarea hunilor care, în 375 își fac apariția la Nistru și stabilirea lor în Câmpia Pannonică.

O constatare interesantă privitoare la unele din depozitele din Dacia sud-vestică (Dalboșeț, Jupa, Orșova II-III) este prezența în număr redus a unor piese monetare de bronz, denari sau antoninieni suberați sau falsuri monetare din sec. II-III. Monedele au rămas în circulație în sec. IV atunci când au fost acumulate aceste tezaure, din cauza asemănării cu monedele secolului III.

Per total în compoziția tezaurelor acestor zone intră 27.286 piese de bronz adică 61,29% din totalul descoperirilor, 6620 piese de argint, reprezentând 18,81% din total, iar monede de aur-129 adică 0,39% din totalul descoperirilor.

Având în vedere faptul că majoritatea depozitelor monetare s-au concentrat în zonele fortificate, în cele ce urmează vom trece în revistă principalele fortificații unde s-au descoperit asemenea depozite monetare.

Astfel la *Mehadia* (jud. Caraș-Severin) în clădirea comandamentului s-au descoperit monede de la Constantius II și

² V. Suci, Viorica Suci, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2001, p. 185-186.

³ *Ibidem* p.206.

⁴ *Ibidem*, p.207-208.

Constans⁵, iar într-o altă clădire s-au descoperit câteva piese constantiniene alături de un capac ceramic ce pare a avea incizat un *chrismon*⁶. Emisiunile, în special cele ale lui Constantin I datează din anii 324-330, provin din atelierul monetar din Nicomedia, monedele lui Constans și Constantius II provin probabil din Constantinopol și Heracleea. Prezența lor poate fi pusă în legătură cu anumite lucrări din castru, deci sunt legate de folosirea acestuia până la mijlocul sec. IV.

Din localitatea *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin), provin multe monede romane târzii, ulterioare epocii aureliene, problema constă însă în stabilirea locului de descoperire întrucât provin din săpături vechi. Oricum ar fi, pe teritoriul castrului s-a descoperit un tezaur monetar constând din 971 piese, cu perioada maximă de acumulare în sec IV, dar există și piese de la Traianus (1), Gordian III (1) și Claudius II (1)⁷tezaurul încheindu-se cu anii 383-392. Așa cum s-a precizat perioada de maximă acumulare este sec. IV, mai precis anii 351-361, piesele din această perioadă reprezentând 98,24 % din totalul descoperirilor. Monedele perioadei aparțin lui Constantin II, dar provin din mai multe centre emitente: Sirmium (562 piese), Heracleea (123), Siscia (60), Thesalonic (38), Constantinopol (37), Antiohia (128), Cyzic (9), Aquilea (10) și Roma (1).⁸ Ca și în cazul altor centre, și la *Tibiscum* se poate observa prezența centrului balcanic de aprovizionare cu monedă, reprezentat de Sirmium, Siscia, Thesalonic. Prezența pieselor de Antiohia, Heracleea, poate fi considerată întâmplătoare, determinată de participarea posibilă a posesorului la o campanie orientală⁹. Din cantitatea de monedă identificată se poate observa o circulație monetară relativ regulată până la jumătatea sec IV în special după domnia lui Valentinian I când, apare o slăbire a schimbului monetar. Fenomenul poate fi pus în legătură directă cu așezarea goților în Peninsula Balcanică și, mai ales cu evenimentele de după 378 (acceptarea lor în Imperiu și presiunea hunilor din Câmpia Pannonică).

Dierna (Orșova), menținut ca un important element al politicii „capetelor de pod”, *Dierna*, post-aureliană a relevat cu ocazia săpăturilor o serie de elemente constructive de secol III-IV, atât de ordin civil, cât mai ales militar (*quadriburgium*-ul din sec. IV), sondajele relevând mai multe nivele de locuire, care dovedesc durata prezenței Imperiului în perioada romano-bizantină.

Cât privește materialul numismatic, acesta este încă în parte inedit. Cert este faptul că descoperirile monetare au relevat lipsa

⁵ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993, p. 30.

⁶ D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III- IV*, Ed. de Vest, Timișoara, 1993, p. 98.

⁷ Chirilă, Gudea, Stratan, *op. cit.*, passim.

⁸ *Ibidem* p.72.

⁹ D. Benea, *op.cit.* p.136.

materialului numismatic pentru anii 284-294, după care urmează o perioadă de concentrare în special între anii 294-299, 310-313, prezentând o situație asemănătoare cu Sucidava, Gornea sau Hinova. O altă perioadă de aflux monetar este cea cuprinsă între anii 313-337 (44 exemplare) cu o ușoară scădere între 324-330 când are loc reforma lui Licinius și intră în circulația *mumus*-ul lui Constantin cel Mare.¹⁰ Monetăriile prezente sunt: Siscia (9), Constantinopol (4), Thessalonic (3), Constantinopol (2), Heracleea (1), Cyzic (1).

O a doua perioadă de pătrundere a monedei Imperiale este cea cuprinsă între 337-346, deci imediat după moartea lui Constantin, perioadă prezentă cu 36 de monede ale atelierelor din Thesalonic (4), Heracleea (2), Aquilea (2), Siscia (3), Constantinopol (2), Nicomedia (2), Cyzic (2), Antiohia (1) la care se adaugă un număr de 18 piese neprecizate.

A treia etapă cuprinsă între 346-361, este cea a domniilor fiilor lui Constantin, prezintă 39 monede din care abia 3 piese pentru primii trei ani. După moartea lui Constantius II (361) și venirea la tron al lui Iulian Apostatul, are loc o scădere masivă a penetrației monetare, perioadei aparținându-i un număr de abia 3 piese.

Perioada a patra 364-378, prezintă 44 monede de bronz cele mai multe din Siscia (14), Thessalonic (9), și Heracleea și Constantinopol cu câte o monedă. Apar un număr de 18 monede neprecizate. De remarcat apariția *siliquae*-lor la Dierna în această perioadă.

Lucrările de refacere la limesul dunărean ale lui Valentinianus I și Valens se reflectă și în depozitele monetare din Dierna, unde au fost descoperite un număr de 67 monede pentru perioada 378-395, în procente 32,36% din totalul descoperirilor izolate.¹¹

Evenimentele anului 378 au perturbat circulația monetară în zonă, astfel, pentru perioada 378-382 nu prea avem intrări de monedă însă, după această dată și până la moartea lui Theodosius I circulația monetară devine relativ regulată, fapt subliniat și de cele 23 monede descoperite la Dierna aparținând monetăriilor de la Siscia (4), Thesalonic (3), Constantinopol (7), un număr de 9 exemplare fiind neprecizate.

După anul 395 sunt cunoscute doar 3 monede de bronz la Dierna, iar din anul 402 este databilă ultima monedă romană de bronz. Aceasta pare să corespundă și datei distrugerii Diernei de către huni.

Sub raportul monetăriilor la Dierna, pentru anii 294-402, domină Siscia cu 42 piese, urmată de Thesalonic 32 și Constantinopol 14 piese.

De remarcat faptul că pentru anii 294-337 mai există o serie de monede aparținând zonei latinofone și Italiei, după această dată

¹⁰ *Ibidem* p.84.

¹¹ *Ibidem*, p.86.

monetăriile orientale preiau conducerea. Situația se datorează politicii lui Constans care a emis o mare cantitate de monedă, după care a inițiat reforma monetară din 348. Situația a fost favorizată și de închiderea unor ateliere monetare vestice între anii 345-346.

Hinova (jud. Mehedinți), cetate construită în timpul Tetrarhiei, perioada Dioclețian-Constantinus I a fost utilizată până în timpul lui Theodosius II. Situația monetară se aseamănă cu cea a Diernei, fiind etapizată. Astfel, prima etapă care corespunde cu instaurarea Tetrarhiei se caracterizează prin 4 piese: două de la Gallerius și două de la Maximianus cu emisiuni de la Roma, Alexandria și Antiohia. Acest fapt indică și perioada de construcție a fortificației și anume epoca lui Gallerius, probabil după 296 când au loc expedițiile antisarmatice.

A doua etapă este cea cuprinsă între 337-346, etapă pe care Benea o împarte în două subfaze: 337-340- cu 17 monede și 341-346 cu 26 monede per total 43 piese,¹² pe monetării repartizate astfel: Thesalonic 11, Siscia 5, Cyzic 2, Constantinopol 2, Aquilea 2, neprecizate 18, în procente perioada ocupând 12,7% din totalul descoperirilor.

Etapă treia, anii 346-361, prezintă un număr de 61 monede din care 27 sunt neprecizate. Etapa prezintă o curbă de pătrundere monetară ascendentă, de la 11 exemplare descoperite pentru anii 346-351, la 29 exemplare pentru perioada 351-354, cu dominarea netă a monetăriei de la Sirmium cu 12 piese. În fine, în perioada 355-361 sunt datate 21 piese din care 8 neprecizate, 4 de la Constantinopol, 3 de la Sirmium, 3 Siscia. Interesant este faptul că scurta domnie al lui Iulian Apostatul este reprezentată cu un număr destul de mare de monede și anume 9 din care: 1 Arelate, 3 Siscia, 3 Thesalonic, 2 Constantinopol.

Perioada Valentinian -Valens, anii 364-378, este reprezentată de 121 exemplare, din care 56 neprecizate, iar restul provin de la Thesalonic 26, Siscia 19 Aquilea 7 Constantinopol 6, etc., reprezentând 35% din totalul monedelor. Anii de după 378 și până la 383 sunt reprezentați de 53 de piese, ceea ce reprezintă o scădere la jumătate a circulației monetare fapt ce reflectă dimensiunile dezastrului provocat de goți. Numărul monedelor continuă să scadă în timpul lui Theodosius și a fiilor săi - existând un număr de 24 piese din care 9 neprecizate restul provenind de la Thesalonic 9, Constantinopol 5 și Heracleea 1. În fine, ultimele două monede datează din intervalul 402-408, emise de Arcadius, aceasta fiind și perioada în care cetatea este distrusă de huni.

Și în cazul cetății *Hinova* se poate constata o perioadă de maximă acumulare în sec. IV, după care pătrunderea masei monetare deși este continuă, este foarte fluctuantă.

¹² *Ibidem*, p.109.

Sucidava, piesa de rezistență a sistemului defensiv roman la nord de Dunăre, a cunoscut un al doilea stadiu de existență în timpul lui Constantin cel Mare, când a fost reconstruită cetatea în colțul nord-estic al vechiului oraș, când se face drumul către Romula și se construiește podul de piatră Sucidava- Oescus. Acest stadiu de existență se menține până la Theodosius II când cetatea a fost incendiată și abandonată.¹³

Cât privește circulația monetară, primele emisiuni încep cu domnia lui Constantin cel Mare și se continuă până la Theodosius II când circulația monetară este întreruptă până la Iustin I.

D. Tudor consideră ca dătătoare de ton sunt monedele perioadei Constantin-Theodosius II, monedele anterioare primului împărat creștin ajungând în cetate incidental. „Unele monede din sec I-III au fost aduse din afara cetății cu pământul necesar pentru nivelarea terenului din cetate, sau provin din inventarul răscolit al necropolei din sec II-III ce se extindea spre cetățuie”.¹⁴

O a doua serie de monede sunt cele deschise de Iustin I și continuă până în anul 598, descoperindu-se o singură monedă ce aparține lui Anastasius (491-518).

Cât privește tezaurele descoperite la Sucidava, acestea sunt următoarele (în ordine cronologică):

-1866, tezaur constând din 5000 monede de argint din care s-au recuperat 531 piese emise de la Constantius II până la Gratian.

-1928-1929, depozit dintr-un număr mai mare de piese din care s-au recuperat 20 monede de bronz de la Aurelian, Probus, Constantin I, Constantius II.

-1937, compus din 700 monede de bronz de la Constantius II (923), Valentinian I (24), Grațian (5), Valentinian II (18), Theodosius I (15), Honorius (1), Arcadius (46), Theodosius II (75) și 442 monede din sec. IV-V neidentificate.

-1942, tezaur format din 889 piese de bronz: Constantin I (5), Constantin II (1), Constantius II (6), Iulianus (5), Valentinian (13), Valens (6), Grațian (5), Valentinian II (16), Theodosius I (69), Honorius (6), Arcadius (66), Theodosius II (101), restul de 590 fiind neidentificate. Alt depozit tot din 1942 este alcătuit din 129 monede de bronz de la Constantin I (4), Constantius II (4), Valentinian I (2), Grațian (9), Theodosius I (14), Arcadius (14), Theodosius II (9), și 73 neidentificate.

-1952, depozit monetar de bronz alcătuit din 96 piese recuperate de la Constantinus Chlorus (1), Helena (2), Constantin I (20), Delmatius (1), Constantin II (15), Constans (6), Constantinus II (6), Iulian Apostatul (1), Valentinian I (1), Valens (5), Theodosius I (1), Arcadius (1), restul de piese fiind neprecizate.

¹³ D. Protase *Autohtonii II* p.262.

¹⁴ D. Tudor, *Oltenia romană*, Ed. Academiei RSR, București, 1968, p.442.

-1968 două tezaure descoperite, unul alcătuit din 345 piese de bronz databile între anii 330/335- 408/423 de la împărații: Constantin I (3), Constantius II (10), Constans (9), Iulian (1), Iovianus (1), Valentinian I (11), Valens (3), Grațian (92), Valentinian II (32), Theodosius I (74), Honorius (8), Arcadius (78), Theodosius II (6) 23 piese fiind neprecizate. Un al doilea depozit conține 136 monede de bronz de la Constantin I, Eudochia (1), Constantius II (5), Iulian (1), Grațian (1), Valentinian II (7), Theodosius I (21), Honorius, (7), Arcadius (36), Theodosius II (6), neidentificate 51.¹⁵

Alte depozite monetare reprezentative sunt cele de la *Gornea*¹⁶ din care s-au recuperat doar 11 exemplare, din care 8 piese din anii 351-354, 3 piese din 355-367, cea mai recentă monedă fiind una emisă de Valentinian I din 364-367; *Moldova Veche I* din care s-au identificat 982 piese, cele mai multe (766) fiind din timpul lui Constantius II, și 111 de la Constantius Gallus 79 de la Iulianus. De asemenea la *Moldova Veche III* s-a descoperit un depozit alcătuit din 4000 piese din care au fost identificate 27 ca provenind de la Constantius II (14), Constantius Gallus (6), Iulianus (7).¹⁷ Pentru vestul Banatului, în zona controlată de barbari avem tezaurele de la *Sânmartinul Sârbesc, Biled, Denta, Timișoara* și *Unip* recuperate parțial și insuficient analizate din punct de vedere al emitentului. Mai rămân depozitele monetare din vestul Munteniei: *Săpata de jos* (jud.Argeș), care conține 38 piese determinate din care 27 sunt din sec II-II și abia 11 post-aureliene: Constantinus II (2), Valens (8), Valentinian I (1). Tezaurul de la *Mârțești* alcătuit din 35 piese conține 3 monede de secol I, 12 din sec II, 5 din sec III și 15 din veacul IV-(Constantinus I, Constantinus II, Urbs-Roma, Valens și Valentinianus II). Date generale prezintă și depozitul de la *Râncăcior* –din cele 200 piese s-au recuperat 30 prezentând exemplare de la Nero, Septimius Severus, Gallerius (câte un exemplar), câteva bronzuri de sec II-IV neidentificabile, și un bronz de la Constantinus Gallus din anii 351-354.

Cât privește secolele VI-VII, trebuie să menționăm faptul că, majoritatea tezaurelor din Dacia sud-vestică au perioada maximă de acumulare în sec. IV maxim prima jumătate a secolului V, urmând un hiatus până la domnia/ recucerirea iustiniană, o recucerire care din foarte multe privințe, în acest context și în domeniul monetar, nu a mai avut grandoarea celei constantiniene. Totuși este interesant de descoperit existența unor depozite monetare din sec. VI-VII, cum ar fi cel de la *Drăgășani* (jud.Vâlcea) din care au fost identificate 3

¹⁵ Bibliografia care se referă la tezaurele de la Sucidava este vastă astfel încât ne vom mărgini să enumerăm lucrările cele mai reprezentative: D.Tudor *OR* 3 p.443 sqq; C. Preda *art. cit.*, p.461-462; Protase *op. cit* p.264; V. Suciuc *op. cit.*, p. 201 sqq. De notat faptul că V. Suciuc în *op. cit.*, p. 203 sqq folosește notația Sucidava III-VIII pentru a delimita limitele cronologice ale tezaurelor post-aureliene descoperite pe teritoriul Sucidavei.

¹⁶ N. Gudea în *Banatica*, I, 1971 p. 139-140, V. Suciuc, *op. cit*, p.199.

¹⁷ V. Suciuc, *op. cit*, p.201.

hexagrame de la Constans II¹⁸, *Priseaca* (jud. Olt) compus din 133 hexagrame asociate cu obiecte de podoabă și datat cu exactitate în ceea ce privește finalul acumulării în anul 681.¹⁹ De la *Piua Pietrii* (jud. Ialomița) avem trei hexagrame una de la Constans II și două de la Constantin IV Pogonatul.²⁰

Monedele de aur și argint (hexagramele) reprezintă fără îndoială subsidii plătite de Imperiul Bizantin către șefii locali (probabil slavi). Tezaurizarea lor a avut se pare și scopul prelucrării ulterioare a metalului reprezentat de monedele în sine pentru confecționarea de bijuterii cum pare să demonstreze și tezaurului de la *Priseaca*. Paralel cu creșterea monedelor tezaurizate se constată și căderea descoperirilor izolate. Existența acestor tezaure îngropate se leagă de trecerea în masă a bulgarilor la sud de Dunăre, dar și de prezența avarilor în Transilvania. Interesant de remarcat este lipsa tezaurelor din această perioadă în Basarabia descoperirile de monede izolate prezentând o lacună între domniile lui Heraclius și Leon VI.

¹⁸ Butnariu, *Răspândirea monedelor bizantine în secolele VI- VII în teritoriile carpato – dunărene*, în BSNR, 216-224, 1983-1985(1987), p.212.

¹⁹ Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Ed. Junimea, Iași, 1981, p35, 38-39.

²⁰ Butnariu, *art .cit.*, p.225.

PERSPECTIVE ASUPRA FEMINITĂȚII MEDIEVALE ROMÂNEȘTI. IPOSTAZE ALE FEMEII ÎN FAMILIA MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ

Georgeta Fodor*

Abstract

Perspectives upon Romanian Medieval Feminity. Women Aspects in the Romanian Medieval Family

Each historical period had set a profile on their women. The Middle Ages, probably more than other times, insisted on women's definition. Their profile, whose basis was put by the clergy, it's that of a being determined first of all by its sexuality and nothing else. Starting from their gender, the medieval women could only be - throughout their entire existence - someone's daughter, someone's wife and mother and of course someone's widow. The Romanian medieval society does not make an exception to these considerations on what women are concerned, thus we intend, in what follows, to reveal the basics imagines that women had during the Romanian medieval times.

Keywords: *women, Romanian medieval times, society*

Feminitatea medievală a îmbrăcat mai multe ipostaze. Dintre acestea cele mai relevante și care de altfel au dat semnificație și consistență existenței femeii din epoca medievală sunt legate de familie. Prezentul studiu și-a propus a examina aceste ipostaze fundamentale ale femeii. Definierea lor a trebuit însă în mod imperativ să pornească de la delimitarea conceptelor medievale de masculin și feminin precum și a diferenței de gen astfel cum a fost ea fixată de către gânditorii societății medievale. Ulterior am insistat asupra primei imagini pe care femeia a îmbrăcat-o de-a lungul existenței, aceea de fiică aflată sub controlul strict al părinților și educată doar în spiritul profilului feminin schițat de Biserică, acela de a deveni soție și mamă. O a doua imagine a femeii din societatea medievală românească este în fapt și cea mai importantă, aceea de soție și mamă. Cele două ipostaze au fost tratate împreună întrucât ele nu pot fi separate în condițiile în care rațiunile căsătoriei în evul mediu erau acelea ale procreării și educării copiilor. Ultimul aspect asupra căruia ne-am concentrat atenția în studiul de față este acela al văduvelor și statutului acestora în familie, dar și în societate. Analiza condiției acestora era indispensabilă dat fiind faptul că văduvele intrau într-o altă categorie juridică, sensibil îmbunătățită față de aceea a femeilor căsătorite de pildă, dar uneori și socială întrucât noul lor statut le aducea în fața unor provocări din cele mai diverse.

* Asistent univ., drd., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.

I. Ipostaze ale femininului

I. 1. Masculin și feminin

Dacă parcurgem literatura medievală vom putea observa următoarele fapte:

1. avem de-a face cu creații exclusiv masculine,
2. sunt creații în care femeia apare ca inegala bărbatului, creație imperfectă a lui Dumnezeu,
3. femeia nu apare deloc, adică tăcerea documentelor.

Toate cele trei observații asupra surselor documentare converg spre sublinierea aceleiași realități: evul mediu „nu a avut timp” să valorizeze femeia, exceptând cultul Fecioarei Maria și cele câteva sfinte și călugărițe <deși nici acestea din urmă nu au fost întotdeauna ocolite de criticile masculine>.

Atare situație nu trebuie interpretată în mod necesar ca fiind misogină – termen de origine modernă – în condițiile în care bărbații și femeile societății medievale au împărtășit aceeași viziune asupra femininului¹. Adică o femeie inferioară bărbatului, definită înainte de toate prin trupul său, prin sexul său și abia apoi prin legăturile sale cu grupurile familiale². Nu putem să nu încercăm a răspunde și la interogația de unde această inegalitate sau de ce această inegalitate.

Dacă am încerca să-i găsim originile ar trebui să ne întoarcem cel puțin la Antichitate. Nu vom împinge atât de departe acest demers în condițiile în care avem în vedere familia creștină. Care este așadar una dintre sursele inegalității? Un punct de plecare ar fi scrierile Părinților Bisericii și odată cu aceștia, gândirea occidentală a fost marcată nu numai de dezechilibrul dintre sexe și de o înclinare în favoarea masculinului, ci și de constituirea femininului într-un concept abstract ai cărui moștenitori suntem astăzi³. În secolele IV și V Ambrozie, Ieronim, Ioan Hrisostomul și în special Sfântul Augustin elaborează un ansamblu de comentarii și interpretări ale textelor biblice care vor fi considerate fundamentale și vor fi reluate la nesfârșit de către teologii și filozofii ulteriori, atunci când vor discuta problema dualității sexuate, voită și instituită de Dumnezeu în a șasea zi a Facerii⁴.

Am fi înclinați să credem că păcatul originar și interpretarea dată acestuia este cel care a consfințit inferioritatea femeii. Într-adevăr, păcatul originar a jucat un rol determinant în definirea ulterioară a femeii ca fiind mai slabă, mai lesne coruptibilă și întotdeauna înclinată spre rău. Vizavi de acest aspect nu putem să nu

¹ *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, Coord. C. Schmitt, J. Le Goff, Ed. Polirom, Iași, 2002, (În continuare *Dicționar tematic al Evului mediu occidental*), voce: Masculin/Feminin, p. 440.

² Christiane Klapisch-Zuber, *Femeile și familia*, în Coord. J. Le. Goff, *Omul medieval*, Ed. Polirom, Iași, 1999, p. 261.

³ *Dicționar tematic al Evului mediu Occidental*, p. 441.

⁴ *Ibidem*.

ne întrebăm însă de ce încă din Paradisul terestru Eva se dovedește a fi inferioară lui Adam prin puterea de înțelegere și prin voință. Deci sursa acestei inegalități trebuie căutată în altă parte: *Facerea* este aceea care a stabilit pentru teologia medievală principiile unei naturi feminine secundare și inferioare, deci subordonate⁵. Așadar, femeia a fost creată din coasta lui Adam, pentru a-l ajuta pe acesta în reproducerea și înmulțirea speciei, de aici și calitatea de auxiliar a femeii. La Toma d'Aquino disjuncția masculin/feminin păstrează aceleași valențe ca și la Sfântul Augustin: masculinul reprezintă unitatea, universul, stabilitatea în timp ce femininul este asociat cu tot ceea ce înseamnă diferența, particularul, instabilitatea⁶.

Astfel s-a constituit tiparul feminin medieval. Femeia întotdeauna inferioară, întotdeauna gata să submineze autoritatea bărbatului. În timp portretul acesta a căpătat valențe noi dar care nu au depășit însă sfera inegalității. Însumând, Antonio Vieira într-una dintre predicile despre tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul afirma: „dintre toate nenorocirile care ne copleșesc, dintre suferințele trupului, dintre viciile sufletului ... dintre toate tristele urmări ale păcatului originar, care-i principala cauză? O femeie, o soție ... Toate durerile, bolile, calamitățile individuale și publice, ciumele ... unde își au ele sursa primară dacă nu în neascultarea femeii care i-a fost dată omului de Dumnezeu însuși...”⁷

Chiar dacă spațiul ortodox nu a dat lucrări atât de cuprinzătoare ca și cel occidental inegalitatea este și aici evidentă atât la nivelul normelor scrise cât și în practica cotidiană. Pravilele sunt un exemplu concludent în acest sens. La fel și Transilvania unde spre exemplu codul Tripartit „legaliza” inegalitatea între sexe. Justificarea a fost dată de „ușurința în cuget” a femeilor. Este interesant de menționat și faptul că o altă justificare este și faptul că femeile nu erau apte să poarte arme și ca atare ele nu puteau beneficia de drepturi identice cu cele ale bărbaților. Inegalitatea și mai ales înclinația spre păcat și rău transpar și din textele literare ale vremii. Spre exemplu Neagoe Basarab își sfătuia fiul să se ferească de „mujeria vicleană căci nimic nu este mai rău și mai amar pe această lume”⁸. Și cronicarul sas Georg Kraus, citându-l pe Marc Aureliu, afirma că „erupțiile Etnei în regiunile Siciliei nu pricinuesc atâta pagubă cât poate pricinui într-un oraș o singură femeie necinstită și vicleană”⁹.

⁵ *Ibidem*, p. 442, *Facerea*, II, 21-24 privește crearea femeii din coasta lui Adam.

⁶ *Ibidem*, p. 444.

⁷ Jean Delumeau, *Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident. Secolele XIII-XVIII*, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 129.

⁸ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Studiu introductiv de D. Zamfirescu, G. Mihăilă, Ed. Minerva, București, 1970, p.105.

⁹ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, Traducere și Studiu Introductiv G. Duzenchevici, E. Reus-Mârza, Ed. Acad. RPR, București 1965, p. 461.

Rămâne așadar a identifica în ce măsură această atitudine negativă față de femei se poate identifica și în practica cotidiană.

I. 1. 1. Fata în familia părintească

Rațiunea unei căsătorii, în societatea medievală, era aducerea pe lume a copiilor. Întreaga conduită, întreg discursul ecleziastic promovează această materializare a căsătoriei. În condițiile în care numele, bunăstarea, prestigiul se transmiteau pe linie masculină este firesc de ce familiile își doreau moștenitori – băieți. Observația este valabilă atât pentru familiile nobile în care miza moștenirii era foarte mare, dar și pentru familiile din păturile inferioare în condițiile în care băieții reprezentau forța de muncă considerată mult mai valoroasă decât cea a fetelor. Atare fapt nu înseamnă însă că fetele au fost tratate cu indiferență sau excluse din drepturile părintești. În schimb o familie în care numărul fetelor era mai mare decât cel al băieților avea în față-i un viitor nu lipsit de dificultăți mai ales în momentul în care fetele ajungeau la vârsta căsătoriei când survenea problema înzestrării lor și, de ce nu, pur și simplu problema căsătoriei lor.

În plus fetele ridicau și o altă „problemă” foarte importantă, adânc înrădăcinată în mentalitatea epocii. Este vorba despre moralitatea lor care trebuia să fie impecabilă. Protejarea fetelor era o sarcină ce revenea tatălui sau tutorelui. În plus, indiferent de treapta socială pe care se afla familia unei fete aceasta trebuia să aibă în atenție două probleme majore pentru prestigiul și destinele copilului¹⁰: în primul rând era păzirea moralității fetei. Importanța „fecioriei” este dată și de normele de drept care înscriu printre problemele tratate și pe aceea a protejării fetelor de abuzuri sau fapte care ar fi putut să atenteze la integritatea morală a acestora. Chiar dacă poate părinții nu cunoșteau cu precizie prevederile pravilelor, practica atestă faptul că și ei – în unitate cu teoria deci – tratau cu maximă severitate orice abatere în acest domeniu. Faptul este lesne explicabil căci viața imorală a unei fete atrăgea după sine blamarea familiei și stigmatizarea fetei¹¹. Așadar, și după cum nota și Dimitrie Cantemir atunci când vorbea despre obiceiurile de nuntă ale românilor, întreaga familie suferea oprobiul public atunci când una dintre fete era dovedită imorală din acest punct de vedere. Cea mai mare parte din vină o purta capul familiei căci tatăl era cel responsabil de protejarea membrilor familiei sale. De ce o atare severitate? În primul rând pentru că avem de-a face cu o societate dominată de preceptele moralei ecleziastice care excludea sau nega sexualitatea în afara căsătoriei și cu un alt scop decât acela al procreării. În plus o fată

¹⁰ Șarolta Solcan, *Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu*, Ed. Universității București, București, 2005, p. 16. (în continuare Șarolta Solcan, *Femeile*).

¹¹ *Ibidem*.

„necinstită” nu mai putea fi dată spre o căsătorie onorabilă decât cu prețul unor sacrificii suplimentare din partea familiei: mărirea zestrei, negocieri suplimentare cu familia soțului sau pretendentului etc. Dacă niciunul dintre sacrificii nu se dovedea suficient familiei fete nu-i mai rămâneau prea multe opțiuni, cea mai frecventă fiind călugărirea fetei. Faptul în sine poate fi privit însă și dintr-o altă perspectivă. În condițiile în care fata își pierde virginitatea în urma unei răpiri. După cum bine știm răpirea era interzisă prin lege, dar cu toate acestea ea a fost practică atât în Țara Românească și Moldova cât și în Transilvania – la românii transilvăneni. Ca atare cumulul celor două fapte ilicite ar fi putut fi folosite de către tinere/tineri pentru a forța mâna părinților și pentru a se opune unor eventuale căsătorii nedorite de către acestea/aceștia. Faptul pare veridic, cel puțin în teorie, pentru că răpirea este un obicei despre care găsim date mai degrabă la legiuitori și în folclor decât în documentele întocmite cu ocazia proceselor¹² - în condițiile în care se opera distincția între răpirea săvârșită cu acordul fetei și aceea săvârșită fără acordul ei. Spre exemplu, documentele din Transilvania secolului al XVI-lea arată că în satele românești au existat pedepse diferite de la o regiune la alta, dar că întotdeauna se făcea diferențierea între cele două tipuri de răpire: astfel în satele românești de pe domeniul Chioar, Cehu, Baia Mare cei care răpeau o fată cu acordul ei plăteau doi florini în timp ce pe domeniul Ardud și fata era considerată vinovată, ca urmare fiecare în parte, bărbatul și fata, dădeau câte un florin¹³. În schimb pedeapsa era mult mai aspră atunci când răpirea se săvârșea fără acordul fetei deoarece ei erau sancționați după cum urmează: cu 12 florini pe domeniul Chioar, cu pedeapsa cu moartea sau tăierea unei mâini pe domeniile Cehu și Baia Mare – exista însă și posibilitatea răscumpărării cu 20 respectiv 12 florini – în timp ce românii din Ardud erau pedepsiți pentru o astfel de faptă prin tragerea în țeapă¹⁴. Răpirea apare și în secolul al XVII-lea consemnată în *Urbariile Țării Făgărașului* unde, conform datelor din anul 1632 sub titlul *Mulcta vel birsagia terrae Fogaras*, pentru răpirea fetelor pedeapsa era fie cu moartea „sau capul”, fie prin răscumpărarea, adică plata a 40 de florini¹⁵. Aceeași sumă apare înscrisă și pentru domeniul Porumbac. În urbariul din 1648 suma pe care trebuia să o achite răpitorul era tot de 40 de florini, dar în acest text nu mai apare înscrisă și pedeapsa cu moartea pentru această infracțiune.

¹² *Ibidem*, p. 17.

¹³ *Ibidem*, p. 18; David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1967, p. 372.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I 1601 – 1650, Editori D. Prodan, L. Ursuțiu, Maria Ursuțiu, Ed. Acad. RSR, București, 1970, p. 66.

Cert este faptul că, săvârșită cu sau fără consimțământul fetei, răpirea era o sursă aducătoare de venit și probabil de aceea a fost și tolerată.

Răpirea, pierderea virginității, căsătoria fără voia părinților fac notă discordantă cu epoca medievală căci fetele, cu cât mai bogate și mai nobile cu atât erau mai bine păzite, că de fapt copiii, băieți și fete – nu aveau voie să nesocotească dorințele părintești. Ei erau datori să-și asculte părinții, să-i respecte, să se supună deciziilor părintești fără drept de împotrivire. Căci, fapt notat și de către Antim Ivireanul, ierarhia și iubirea trebuie să guverneze familia pământească așa cum aceasta guvernează raporturile dintre persoanele Treimii¹⁶.

Supunerea este așadar cuvântul cheie al relației părinți-copii. În raport cu fetele ea se concretizează cel mai bine din documente în momentele cheie din viața unei fete. După cum afirmam anterior în întregul ev mediu femeia a fost definită prin raportarea la un grup de bărbați. Primul contact și deci prima definire a femeii e în raport cu părintele său. Acesta – cu drept aproape absolut asupra urmașilor săi – își menține această autoritate până în momentul în care fata, prin căsătorie, este transferată sub autoritatea unui nou grup masculin în care figura dominantă este aceea a soțului. Ajungem așadar la una dintre cele mai importante etape pe care o putem numi de trecere din viața unei fete: logodna și căsătoria. Cele două acte – inseparabile – erau încheiate de către părinți, aceștia erau aceia care decideau propriu-zis destinul fetei. Căsătoriile, așa cum transpar din documente dar și din normele vremii, erau mai ales la nivelul superior al societății căsătorii aranjate în care primau de cele mai multe ori cu totul alte interese decât dragostea și afecțiunea reciprocă a mirilor. Documentele pun sub tăcere consimțământul fetelor în timp ce normele de drept insistă pe acesta considerându-l la fel de important ca și acela al părinților.

Este clar că importanța evenimentului este deosebit de mare atât pentru fată, pentru familia fetei, dar și pentru întreaga comunitate. Este vorba despre un eveniment îndelung pregătit, care implica cheltuieli considerabile, deoarece, la fel ca și zestrea fetei și ospățul de nuntă reflecta starea socială a părinților. Dar, înainte de a ne implica într-o aritmetică sobră a cheltuielilor făcute cu prilejul unui asemenea eveniment trebuie să notăm că el era în primul rând un prilej de bucurie. Pentru părinții fetei poate, cu atât mai mare cu cât reușiseră să dea spre căsătorie una sau singura fiică, scăpând astfel de o grijă. Există documente care consemnează atât modul de desfășurare al căsătoriei cât și, fapt de care suntem interesați, sentimentele și atitudinea părinților față de evenimentul pe care l-au „orchestrat” îndelung. O astfel de mărturie ne-a parvenit de la Radu Paisie în

¹⁶ Ecaterina Lung, *Imagina familia între realitate și utopie în opera lui Antim Ivireanul*, în *Revista Istorică*, Tom XVII, Nr. 5-6, 2006, p. 140.

invitația pe care acesta o adresează judeului Brașovului de a participa la nunta fiicei sale. Documentul la care facem referire denotă sentimentele părintelui: „cu voința lui Dumnezeu și a și a preacuratei maicii Domnului, m-a miluit Dumnezeu și mi-a dăruit să am în aceste zile o bucurie în adâncul inimii mele și să fiu socru. Până acum în viața mea n-am avut nuntă și n-am fost socru. Cum însă astăzi mi-a dăruit Dumnezeu dar de la prea iubita fiică a domniei mele, căci de la prea iubitul meu fiu Dumnezeu știe când îmi va dărui o așa veselie ca cea de acum de la prea iubita fiică a domniei mele”¹⁷.

Dar nu toți părinții au fost la fel de fericiți în momentul căsătoriei fiicei lor precum a fost Radu Paisie. Un exemplu, foarte cunoscut de altfel mai ales prin implicațiile sale, este reprezentat de acela al domnitorului Vasile Lupu care și-a căsătorit ambele fiice după prinți străini. Sancționat de către cronicari, ei au surprins totodată și sentimentele părinților care, au fost siliți de împrejurări să consimtă la aceste căsătorii. Astfel Miron Costin, referindu-se la căsătoria Mariei cu ducele Radziwill scria: „numai cu ce inimă și sfatu au făcut aceia casă după un om de lege calvinească. De mirat au rămas veacurile cum au putu suferi inima lui Vasile-vodă să se facă”¹⁸. Tristețea domnitorului a fost surprinsă însă și de către călători străini. Astfel un Anonim german, vorbind despre căsătoria Ruxandrei cu Timuș Hmelnițki, nota „domnul și cu soția sa Doamna au trebuit să dea pe fiica lor iubită Ruxandra, cu nemărginită durere aceluia flăcău stângaci și necioplit”¹⁹.

Excepții sau nu, cazuri precum cele ale lui Vasile Lupu trebuie să mai fi existat cu siguranță în decursul evului mediu românesc. Iar dacă tristețea nu a fost a părinților, fără îndoială, miri și mirese aflați în fața unei decizii fără drept de apel au întâmpinat ziua nunții lor cu alte sentimente decât cele de bucurie. Din păcate astfel de cazuri vor rămâne necunoscute, căci istoria a lăsat în anonimat astfel de fapte și personaje.

Cert este și faptul că, voite sau nu, nunțile implicau cheltuieli considerabile. Aceste cheltuieli erau în genere proporționale cu averea părinților, cu cât mai avuți cu atât și nunțile copiilor lor erau mai fastuoase. Bineînțeles că istoria a reținut, fie prin consemnări ale cronicarilor, fie prin consemnări ale unor martori oculari la eveniment, nunțile domnești ca fiind cele mai sclipitoare, cele mai fastuoase care puteau rivaliza cu nunțile de la marile curți europene.

Cei care nu dețineau resurse ca și cele domnești se limitau la propriile posibilități sau eventual recurgeau la vânzări, zalogiri de moșii pentru completarea bugetului necesar nunții. Atare fapt nu este

¹⁷ *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV-XVI*, vol. I (1413-1508), Ed. Ion Bogdan, București, 1905, nr. CLXXXIII, p. 188.

¹⁸ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 26.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1968, p. 474.

însă specific doar românilor. Spre exemplu Francisc Nagy Szabo, un orășean din Tg-Mureș făcuse pentru nunta fiului său următoarele cheltuieli: „și pus-am la cale nuntă mare și am plătit două părți, după rânduiala din Cluj din toate cheltuielile. Numai pe vin am dat 66 de florini ..., am plătit până la un bănuț și alte cheltuieli, care am făcut aproape o sută de florini. Am dus și de la mine de acasă multe de-ale gurii, cu care m-am îndestulat și cu însoțitorii mei la dus-întors, anume vin, miere, unt, oțet, țipăi, colaci, mirodenii câte a trebuit, toate. Eu m-am îngrijit și de darul miresei și de argintărie și de aurărie și de îmbrăcăminte, de conci, de vâl, i-am dus o fustă dublă de tafta: nu puține osteneți, necazuri și cheltuieli mi-au dat și darurile pentru tatăl său, maică-sa și neamurile ei. Am îndeplinit și cheltuielile câte-a trebuit către breaslă și către oraș”²⁰. Cheltuielile sunt deci considerabile, ele crescând și mai mult atunci când căsătoria avea loc într-o altă localitate decât aceea a mirelui sau a miresei. Ele erau și mai mari atunci când căsătoria implica două familii din două țări diferite, poate și de aceea, pentru reducerea cheltuielilor, în astfel de cazuri nunțile aveau loc în orașe de graniță apropiate/accesibile pentru ambele familii și pentru invitații lor.

Însumând, tatăl fetei avea de plătit sume considerabile, odată că trebuia să asigure zestrea fetei – lucru nu tocmai ușor de făcut – și apoi trebuia să plătească o parte din cheltuielile totale ale nunții plus eventuale cadouri pentru părinții mirelui. Deși pentru Țara Românească și Moldova nu am întâlnit încă documente care să precizeze cum anume contribuiau părinții tinerilor, care era proporția exactă, totuși faptul că aceste căsătorii impuneau serbări separate pentru mire și pentru mireasă – cum ne lasă să înțelegem călătorii străini – pare logic ca părinții să-și fi împărțit cheltuielile aferente evenimentului.

Ca atare, este cert că vorbim despre preocupări clare ale părinților pentru destinul fetelor/copiilor. Grija de a le asigura un viitor bun, lipsit de griji poate fi percepută ca și o manifestare a sentimentelor părintești față de copii.

I. 2. Soția și mama

I. 2. 1. Despre soție

„Bărbatul este stăpânul trupului nevestei sale, o posedă întru-totul”²¹

Schimbarea condiției femeii, de la fata-fiica cuiva la soție o aducea într-o nouă comunitate și o obliga la inter-relaționarea cu un nou grup de bărbați patronat de soțul ei. Educată de timpuriu vizavi

²⁰ *Memorialul lui Nagy Szabo Ferenc din Tg-Mureș (1580-1658)*, ed. de Șt. Gall Mihailescu, București, 1993, p. 196, vezi și Șarolta Solcan, *Femeile.*, p. 30.

²¹ *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, p. 729.

de obligațiile ce decurgeau din această calitate, proaspăta soție era, cel puțin în teorie, pregătită pentru a-și asuma noile responsabilități. Cert este că această trecere era marcată și printr-o transformare fizică observată și de Dimitrie Cantemir. Vorbind despre obiceiurile moldovenilor Cantemir nota că aceștia „nu socotesc nimic mai de ocară decât să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve, și se socotește fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei. Dimpotrivă fetele socotesc că e rușine să-și acopere capul, chiar și cu pâzna cea mai subțire, căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curăției”²². Acoperirea capului reprezenta așadar primul indiciu al noului statut dobândit de către femei prin căsătorie.

Rămânea însă o problemă fundamentală și anume referitoare la calitatea relațiilor cu soțul său. Se pune așadar problema sentimentelor din cadrul cuplului. Ele trebuie să fi fost atunci, ca și acum dintre cele mai diverse. Este cert de asemenea că nici sub acest aspect cuplul nu are independența, în sensul că, într-o societate tradițională, percepțiile morale sunt cele care diriguiesc traiul comunității. Ele sunt acelea care cenzurează viața sexuală a indivizilor ca și raporturile în cadrul cuplului²³. De asemenea, nici documentele nu prea lasă să se întrevadă decât foarte rar, de cele mai multe ori indirect, aceste raporturi. Așadar acest capitol acela al sentimentelor este relativ dificil de reconstituit datorită faptului că el este acoperit de un vâl de pudoare și transpare firav numai prin câteva însemnări făcute de călători străini, prin normele de conduită pe care le stipulează textele de legi dar și prin mărturiile indignate ale cronicarilor vizavi de comportamentele unor personaje care depășeau pragul admisibilului²⁴. În plus abordarea acestui aspect – foarte intim al raporturilor soț-soție – nu se poate supune generalizărilor. Putem totuși fixa cele două puncte terminus ale unei relații conjugale. La un pol se află așadar căsătoriile de „succes”, căsătorii în care soții s-au respectat reciproc, iar la antipod se află căsătoriile nereușite marcate de neînțelegeri între soți, de violență conjugală, de relații extraconjugale și unele chiar încheiate prin divorț.

Chiar dacă documentele atestă faptul că și în cadrul familial tot bărbatul este acela care conduce și controlează menajul aceasta nu înseamnă că nu au existat căsătorii în care raportul dintre soți să fie în conformitate cu normele scrise sau nescrise ale comunității. Într-adevăr, este cert faptul că armonia în cuplu a fost dată în primul rând de femeie care trebuia să-și respecte toate obligațiile ce decurgeau din calitatea de soție. Un indiciu pentru existența unor astfel de căsătorii este fără îndoială testul testamentelor sau al scrisorilor. Aflați în fața

²² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. I. Creangă, București, 1978, p. 182.

²³ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova secolelor XV-XVII*, Ed. Paideia, București 1997, p. 226.

²⁴ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ed. critică Constantin Grecescu, Ed. Acad. RPR, București, 1963, p. 26.

examenului final, unul dintre puținele momente în care se putea face loc sentimentelor, testatori, bărbați și femei înscriu între prescripțiile testamentare sau pentru a le justifica pe acestea, indicii vizavi de modul în care s-a derulat de-a lungul vieții legătura conjugală. Un astfel de testament este cel întocmit de către Ștefan Josica cu câteva ore înainte de a înfrunta pedeapsa capitală la 1 septembrie 1598. Situația fără ieșire în care se găsea cancelarul l-a determinat să își exprime sentimentele față de familie: „iar pe tine Varvara Fuzi, iubita mea nevastă legiuită, <te rog> dacă ți-am greșit cu ceva, iartă-mă, te încredințez împreună cu cei doi copii ai mei în viața ocrotirii viului Dumnezeu, te rog nu-ți uita de numele meu și de dragostea mea față de tine”²⁵. Dramatismul momentului accentuează sensibilitatea autorului care continuă: „scumpă și iubită Varvara, mi-am legat inelele în această scrisoare de testament și așa le-am trimis; și te rog, nu uita de iubirea mea cea mare față de tine și de numele meu”²⁶.

Tot despre raporturile între soți, despre sentimentele lor, avem indicii și din momentul în care unul dintre cei doi parteneri înceta din viață. În fața morții, din nou, sufletele se deschid – un omagiu poate în memoria celui răposat. La fel și pietrele funerare rup tăcerea raportului dintre soți. Acesta este și cazul inscripției funerare de pe mormântul Bălașei, soția lui Ștefan Brâncoveanu: „supt această marmură odihnește țărâna blagorodnii Bălașii Cantacuzenii ... soția a luminatului coconului Ștefan Brâncoveanu ..., care, de ani 15 vârsta fiind, cu iubit soțul ei creștinește, efevos²⁷, cu înțelepciune și alalte aretas²⁸ au trăit, ci, cruda moarte fără de vreme încă sosind, după ce, în boală grea căzând, nu mult zăcând, o au răpit, viețuind cu luminatul soțul ei numai ani doi, luni zece. Aici e odihna și răpaosul de veaci, dupre bunătățile sale câștigat, iar iubitului ei soț și tot blagorodnecului neamului ei lacrimi nestâmpărate și jale necurmată au lăsat, răposând la anul de la zidirea Lumii lt. 7220 (1711) Dech 23 ...”²⁹.

Pe lângă piatra funerară a Bălașei, vestea și sentimentele legate de moartea ei transpar și dintr-o scrisoare trimisă de un anonim către sătenii din satele răposatei. Autorul epistolei înscrie durerea soțului: „amară și tânguită despărțire de prea iubita noastră soție ... Nu puțin dar ne-am mâhnit, nu puțin ne-am amărât, ci grea tânguire, necurmata lacrimi și neconținute suspine am avut pentru această grea și nenorocită întâmplare, căci iată la mare pedeapsă au rămas viața

²⁵ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, , Ed. Cartea Românească, București, 1932, Doc. Nr. 114, pp. 184-186.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Cu evlavie*.

²⁸ *Virtuți*.

²⁹ N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, în *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom XVI, Mem. 10, București, 1935, p. 198-199.

noastră, atâta cât înbunare nu putem afla, ci lacrimi cu ohtări apururea vărsăm”³⁰.

La antipodul iubirii conjugale se găsesc relațiile maritale sortite eșecului, cazuri în care anumite denaturări precum violența, adulterul au semănat dezordini și neînțelegeri în cadrul cuplului. Sugestive în acest sens sunt și cazurile multor domni care au avut relații extraconjugale cu soții, fiice de boieri sau cu servitoare. Un astfel de caz este acela al lui Mihnea vodă care, „luând puterea .. multe răutăți au făcut: boiarii îi omora, îi muncea, cu jupânesele, cu featele lor se culca”³¹. Alt caz similar este cel al lui Ștefan vodă, fiul lui Petru Rareș care și el „lua featele boiarilor de-și bătea joc de dânsle”³². Aceste relații extraconjugale nu puteau fi decât piedici și dificultăți în căsnicie. Adulterul era așadar un obstacol serios și motiv de discordie între soți. Este interesant și se impune a nota că exista o diferență clară între modul în care adulterul femeii și respectiv al bărbatului erau privite. Într-adevăr pravilele sancționează ambii soți, dar documentele vremii sunt mult mai dure atunci când este vorba de adulterul soției. Exemple relevante se regăsesc în cronica lui Georg Kraus unde abundă citările unor soții care s-au lăsat pradă desfrâului. Deși cronicarul nu redă sentimentele soților înșelați ele, așa cum rezultă din nararea faptelor, nu sunt deloc greu de intuit. Avem totuși câteva excepții, mărturii din spațiul transilvănean, care ne oferă indicii vizavi de sentimentele care îi încearcă pe cei înșelați în mariaj. Un astfel de exemplu ni-l oferă Ioan Kemény care descriind adulterul Ecaterinei de Brandenburg cu Ștefan Csáki consemna și sentimentele soției acestuia. Deși consemnării sale nu îi lipsește nota exagerată menită a sublinia gravitatea faptelor principesei ea ne spune totuși multe despre sentimentele soției înșelate. Astfel, Ecaterina și Csáki aflați în car, „principesa se afla pe locul din spate, Csáki la o fereastră, eu la cealaltă, soția lui Csáki pe locul din față, cu lacrimi ce-i curgeau șiroaie pe obraji, ținând în mână cartea de rugăciuni; se uita la giugiuleala dintre bărbatul ei și Ecaterina”³³. Cel mai detaliat caz relatat pare a fi însă acela al soției lui Ștefan Kun, contesa Maria Szöczi de Ramagyetz care „stăpânită de o dragoste necinstită” pentru Francisc Wesseleny a uneltit împotriva soțului ei reușind chiar să se căsătorească cu amantul ei. Pentru Kraus fapta sa este o pildă nemaipomenită de vânătoare destrăbălată³⁴.

Interesant, dar mult mai dificil de identificat sunt sentimentele între soții căsătoriilor aranjate. Este însă foarte greu a discerne printre textele vremii care erau adevăratele sentimente ale celor doi parteneri

³⁰ *Ibidem*, p. 199-200.

³¹ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 26.

³² Iolanda Țighiliu, *op. cit.*, p. 229.

³³ Ioan Kemény, *Memorii. Scrierea vieții sale*, Ed. și prefață Șt. J. Fay, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2002, p. 155.

³⁴ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 113.

inegali într-un menaj. Există însă și anumite excepții consemnate de cronicari care fac referire la acest aspect menționând eventuale acuzații de omor ce planează asupra unor soții de domn. De asemenea o mărturie extrem de relevantă ne-a parvenit din spațiul transilvănean, aceea a nobilului Ioan Kemény, care face referiri la raportul dintre Ecaterina de Brandenburg și soțul acesteia. În condițiile în care el insistă asupra faptului că respectiva căsătorie a fost făcută doar din interes nu trebuie să ne mire reacția avut de principesă la moartea soțului: „să vezi un fapt de toată minunea, cu atât mai mult la o muiere și mai cu seamă la o soție și încă deasupra trupului soțului ei atât de respectabil. El însuși dispuse ca, chiar în ziua morții, trupul să-i fie disecat, intestinele, inima și alte organe scoase; eram ocupați cu asta doctorii, bărbierul, noi toți ..., iar principesa Ecaterina nu numai că nu s-a îngrozit să vadă toate astea, ci chiar a luat în mână inima, abdomenul despicat și alte membre ale trupului despicat; dar nu se prefăcu de loc a fi tristă și nu-i picură nicio lacrimă acele muieri fără de Dumnezeu, cu inimă rea, nelegiuită”³⁵. Avem însă câteva indicii, consemnate de observatori externi, vizavi de destinul unora dintre fete a căror sentimente – tristețe, teama de necunoscut – trebuie să fi fost amplificate și nu într-un sens pozitiv prin căsătoria cu un bărbat dintr-o altă țară. Un Anonim german a surprins, de pildă, atitudinea Ruxandrei proaspăt căsătorită în momentul despărțirii de părinți când „tânăra soție a ținut pe maica sa îmbrățișată pe după gât și a plâns amar. După aceea și-a luat și ea rămas bun de la tatăl ei, domnul, cei doi tineri s-au sărutat și chipurile lor s-au înveselit, dar inima întristată nu i-a îngăduit tinerei soții să scoată un singur cuvânt din cauza prea marelui dureri”³⁶. Obligată așadar să părăsească nu doar căminul părintesc ci și țara natală și să conviețuiască cu un prinț străin, de lege străină într-o comunitate total nouă, destinul Ruxandrei nu a fost cel mai fericit. În ceea ce privește raportul și sentimentele dintre cei doi soți străini mai multe informații ne-au parvenit de la Paul de Alep care nota faptul că pe parcursul vizitei sale în Subotov (oraș în Ucraina) a întâlnit-o pe tânăra domniță de mai multe ori în cursul vizitelor acesteia la patriarhul Macarie. Călătorul deplânge soarta acesteia, „îmbrăcată ca o roabă circaziană, cu un calpac de postav împlănit, și era însoțită de fete circaziene și moldovence îmbrăcate ca și ea ca roabele ... Biata lui soție <a lui Timuș> care știa patru limbi, româna greaca, turca și rusa și pentru care tatăl ei cheltuise un tezaur de bani ca să o aducă de la Istanbul, este acum

³⁵ Ioan Kemény, *op. cit.*, p. 111.

³⁶ *Călători străini*, vol. V, p. 471. Se poate să fie vorba despre o conformare la obiceiul îndătinat după care miresele trebuiau să plângă de amarul despărțirii de cei de acasă și Anonimul german necunoscând acest obicei românesc l-a interpretat în manieră proprie, iar despre ultimele cuvinte în textul polon ele fac referire la durerea domnului și nu a domniței, fapt confirmat și de cronicile interne.

departe de tatăl ei, de mama ei ... trăind printre străini, în palatul soțului ei”³⁷.

Gama sentimentelor este cum e și firesc foarte variată. Aspectul esențial ce se impune a fi notat este acela că preponderența bărbatului în structura familiei nu a exclus existența sentimentelor între soți. Iubirea conjugală se relevă din documente, ea transpare ce-i drept mai ales în momentele de criză dar e important faptul că ea poate fi identificată. Într-adevăr mult mai lesne observabile sunt cazurile în care familiile ies din tiparele obișnuite ale epocii. Cazurile de adulter, de vrăjitorie sunt mult mai frecvent reținute de către contemporani decât acelea ale buneii înțelegeri între parteneri.

I. 2. 2. Despre mame

Se impun însă câteva precizări legate de această nouă și fără îndoială, cea mai importantă dimensiune a femininului în epoca medievală și modernă: aceea a maternității. Toate textele medievale subliniază această latură a femininului. Femeia, definită conform statutului său sexual se opunea bărbatului ce putea fi definit colectiv ca și cavaler, comerciant, cruciat în timp ce femeile erau virgine/soții/văduve. La acest profil bazat pe statutul lor sexual se adăuga bineînțeles cel de Mamă. Acest statut era și cel mai important în condițiile în care „unul dintre motivele profesate pentru a respecta femeia este tocmai acela că, într-adevăr toți – inclusiv Isus – au venit pe lume prin intermediul unei femei”³⁸. Și într-adevăr, cultul Fecioarei este acela care a revalorizat femeia din societatea medievală dar, în același timp, identitatea ei a fost definită mai ales prin această capacitate ce constituia pentru unii clerici singura calitate a unei femei. După cum ne atestă și genealogiile, dar și vârsta fragedă la care fetele erau date spre căsătorie femeile își petreceau o mare parte a vieții ocupându-se de creșterea și educarea copiilor. Majoritatea lor deveneau mame în primii cincisprezece ani de căsătorie³⁹. Preocuparea pentru soarta acestora nu dispărea nici după ce aceștia atingeau vârsta maturității fapt atestat și de preocuparea de a le asigura viitorul pe calea prescripțiilor testamentare. Este de asemenea cert faptul că tot mamele erau acelea care sufereau mai mult atunci când își pierdeau copii – s-au cel puțin durerea lor e cea vizibilă. Îngrijorarea era cu atât mai mare în primii ani de viață când exista teama că aceștia nu vor supraviețui. Astfel analiza registrelor parohiale arată că la sfârșitul secolului al XVII-lea, dintre 100 de copii botezați, ajungeau la un an circa 70%, iar la 20 de ani mai puțin de jumătate⁴⁰.

³⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, p. 314.

³⁸ Henrietta Leyser, *Medieval Women. A Social History of Women in England 450-1500*, Oxford, 1995, p. 93.

³⁹ Șarolta Solcan, *Femeile*, p. 82.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 86.

Mortalitatea infantilă era așadar foarte ridicată. Ea creștea mai ales în lunile de vară datorită reducerii alăptării, a enterocolitelor, iar în perioade de epidemie cele mai multe victime erau dintre copiii⁴¹. Spre exemplu, în timpul epidemiei de ciumă din anul 1647 pe o uliță din Brașov au fost înregistrați 106 decedați, iar dintre aceștia 83 erau copii și tineri⁴².

Așadar nu era deloc ușor să fi mamă. În plus aducerea pe lume a copiilor prezenta un dublu risc: nu doar pentru copii și teama că aceștia nu vor supraviețui, ci și pentru femeile care se supuneau de fiecare dată riscului morții. Perspectiva morții făcea ca fiecare naștere să fie privită cu teamă. Atare fapt este notat și de către P. B. Baksic care relatează un caz din Bârlad când „o femeie care de cincisprezece zile se afla fără întrerupere în durerile facerii născu, în acel moment o făptură vie și veni numaidecât bărbatul și ceru să fie botezat noul născut și după ce fu botezat, muri în același ceas, și femeia s-a spovedit și s-a cuminecat a doua zi. Și se minunau oamenii zicând cum a făcut bunul Dumnezeu, ca făptura aceea să nu moară în sânul mamei sale fără a primi botezul și să rămână în viață atâtea zile ... și după ce a fost îngropată în cimitir acea făptură, tatăl ei ne adusesse pâine și ce mai avea în casă spunând: aduceți mulțumiri lui Dumnezeu că a avut milă și a făcut să se nască făptura vie, pe care a mântuit-o prin sfântul botez și că n-a murit mama”⁴³.

Spectrul morții era deci prezent în permanență mai ales pe durata copilăriei. Teama dublată așadar de perspectiva morții soției. Ea a reprezentat unul dintre motivele pentru care unele femei fie au evitat fie au încercat să se refuze soțului. Dilema era mai veche și poate fi foarte bine surprinsă mai ales în Occidentul medieval. Spre exemplu, una dintre întrebările care se aflau în discuția cercurilor educate din nordul Europei la sfârșitul secolului al XIII-lea era următoarea: „soția cuiva a făcut hernie datorită nașterilor repetate. Doctorii îi spun că în cazul în care va mai naște va muri. Cu toate acestea soțul îi cere acesteia să-și îndeplinească datoria – de soție, adică „plata trupului”. Trebuie ea să se supună din moment ce este conștientă de faptul că va muri dacă va mai procrea? Știe cu certitudine că în cazul în care își va îndeplini obligația ea va concepe deoarece este încă tânără. Poate ea să folosească contracepția nu pentru a împiedica conceperea ci pentru a preveni moartea la naștere?”⁴⁴ Se ridică astfel o altă mare problemă legată de aceea a contracepției. Textele juridice interzic această practică, pravilele românești nu fac nici ele excepție.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Călători străini*, vol. V, p. 228; vezi și Șarolta Solcan, *Femeile*, p. 85.

⁴⁴ Henrietta Leyser, *op. cit.*, p. 93.

Pe lângă contracepție au fost cazuri înregistrate și de pruncucidere. Nu toate femeile doreau să devină mame, iar atunci ele apelau la o soluție extremă – pedeșită aspru de autorități – care atrăgea totodată și pedeapsa divină, în condițiile în care pruncuciderea intra între păcatele capitale. Infanticidul era și el o infracțiune aspru pedeșită de către legile statului. Spre exemplu legislația regatului Ungariei medievale cuprinde norme timpurii referitoare la acest gen de crime databile încă de pe vremea regelui Ștefan I⁴⁵. Mult mai elaborate sunt însă textele secolului al XVI-lea. Spre exemplu, în *Tripartitul* lui Werböczy pruncuciderea apar trecute alături de infracțiunile majore precum infidelitatea, trădarea care atrăgeau pedeapsa capitală: „împotriva femeii care și-a omorât cu chip voit soțul, părintele sau odrasla <deoarece se numără printre infracțiunile de infidelitate>, ca și în cazul bărbaților ce comit această infracțiune, să se pronunțe pedeapsa capitală”⁴⁶. Că atare pedeapsă a fost aplicată, cel puțin în unele cazuri, ne atestă un proces din Ungaria Superioară – Slovacia de azi – din 1568 în care inculpata găsită vinovată de uciderea pruncului său, avea dreptul să aleagă între pedepsele înecării sau a îngropării de vii, care urma să fie ușurată prin străpungerea inimii cu o țeapă înfierbântată⁴⁷. Practica transilvăneană atestă însă faptul că această infracțiune nu a fost atât de aspru pedeșită precum textul legii menit să creeze teama și să îndrepte căci de exemplu „nici un proces de la sfârșitul secolului al XVI-lea nu s-a soldat cu vreuna dintre pedepsele amintite. În majoritatea cazurilor sentința se limita numai la o pedeapsă corporală publică însoțită de expulzarea făptașului din oraș. Acesta a fost și pedeapsa fetei clujeanului Gaspar Kis în 1585, al cărui nou-născut a fost găsit mort în latrina casei, dar care nu și-a recunoscut fapta. Într-un mod similar au procedat și alte două slujnice din oraș în 1593, datorită cărora au primit aceeași sentință. În cazul doicii soției lui Mihály Luther, care a recunoscut că pruncul mort găsit tot în latrină îi aparținea, judecătorii în lipsa dovezilor evidente au pronunțat o pedeapsă similară. Iar în cazul refuzului fetei de a se conforma sentinței primare, urma să fie înecată în apele Someșului”⁴⁸.

Acuzați de pruncucidere apare însă și între acuzațiile aduse femeilor învinuite de vrăjitorie. O astfel de acuzație se regăsește în procesul intentat soției lui Szeles Miklos care va sfârși de arsă pe rug. Se pare că potrivit martorului acuzării, Albert Imre, într-o noapte două vrăjitoare, dintre care una având chipul acuzatei, au intrat în casa lui,

⁴⁵ Lászlo Pako, *Scurte vieți omenești. Pruncucideri din Cluj la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, Ed. Presa Univ. Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, p. 204.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 204; vezi și Werboczius, *Decretum tripartitum juris consuetudinarii*, 1762.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 205.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 206.

au atins pe pruncul nou-născut după care au dispărut, iar la o săptămână după acest incident copilul a murit⁴⁹.

Acuzați de pruncucidere se regăsește și în cronică lui Kraus. Acesta redă soarta Ecaterinei Ungleich care nu numai că s-a făcut vinovată de adulter ci și de infanticid. Acuzația foarte gravă care i s-a adus este că însărcinată fiind – de două ori !!!- a ucis rodul trupului ei îngropându-l în pivniță⁵⁰. Consemnarea este cu atât mai valoroasă cu cât ea conține și modul în care inculpata este pedepsită. Astfel, fapta nelegiuită este mai întâi sancționată de către comunitate: au fost trase clopotele, iar femeia vinovată de pruncucidere a fost pusă în lanțuri și ulterior judecată de către o autoritate legiuită – fără a se preciza care – și fiind găsită vinovată „a fost osândită și înecată”⁵¹. Că astfel s-au petrecut lucrurile este cu atât mai plauzibil cu cât însuși cronicarul subliniază că a fost martor al evenimentelor și ca a povestit „aici atât de amănunțit aceste întâmplări nefiind nicidecum mânat de răzbunare ci din anumite pricini, deoarece cunosc cele întâmplate nu din auzite și din spuse, ci am fost eu însumi de față la aceste întâmplări”⁵². Relatarea se încheie cu accentuarea faptului că pedeapsa laică nu a fost decât o parte din pedeapsa finală care îi așteaptă pe cei implicați în ziua Judecării de Apoi.

Chiar dacă pentru Țara Românească și Moldova nu avem – deocamdată – documente care să ateste fapte similare de reținut este și că în spațiul românesc extra-carpatic pravilele tratează acest aspect. Spre exemplu *Pravila Sfinților Apostoli* menționează că femeia va fi pedepsită cu post și plocoane: „iarî muiarea de-și va ucide feciorul den inprasnă⁵³ și va muri <să fie pedepsită cu> post doi lea<t>, poc<loane>⁵⁴ 150⁵⁵.

Dar pe lângă epidemii, boli etc. mamele mai trebuiau – de fapt întreaga familie – să suporte și pierderile cauzate de război. Într-adevăr, conflictele militare au făcut nu doar victime din rândul tinerilor chemați sub arme, ci și victime nevinovate printre necombatanți. În această situație s-a aflat și Teofana, mama lui Mihai Viteazul care într-una dintre scrisorile sale către doamna Stanca descria cu tristețe sentimentele avute la aflarea veștii morții fiului ei: „aciași <la Cozia> mă ajunsese vestea de sfârșirea zilelor drag fiului meu Mihail Voievod și de sărăcirea Doamnă sa și a coconilor Domniei lui prin țările străine. Fui de plângere și de suspine ziua și

⁴⁹ Komaromy Andor, *Magyoroszagi boszorkanypererek okeleveltara*, Magyar Tud. Akademia Kiado, Budapesta, 1910, p. 62.

⁵⁰ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 123.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 131. Într-adevăr nu răzbunarea l-a determinat pe Kraus să nareze acest eveniment, dar fără îndoială el l-a cuprins cu scop pilduitor.

⁵³ *Pe neașteptate*.

⁵⁴ *Mătâni*.

⁵⁵ *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului RPR*, vol. II, Ed. Ștefan Pascu București, și Vl. Hanga, Ed. Științifică, 1958, p. 706.

noaptea”⁵⁶. Întrebată fiind de nora sa despre cum și-a petrecut zilele Teofana răspunde: „cu mult foc, de moartea fiu-mieu și de jalea Domniilor Voastre”⁵⁷.

Tot victime ale confruntărilor vor cădea și copiii provizorului din Făgăraș, Petru Retyi. Acesta notase în jurnalul său cum în aprilie 1660 i-a murit o fetiță de aproape șapte ani, apoi în timpul războiului civil, pe când cetatea era asediată, i-a murit un băiețel de o lună, iar peste un an, la 8 ianuarie 1662, doi gemeni care nu aveau decât câteva ore⁵⁸. Este deci greu de imaginat durerea acele familii/mame care în decursul a doi ani a pierdut patru copii.

Moartea reprezenta așadar o lovitură grea pentru mame, și pentru părinți în general în condițiile în care ei reprezentau viitorul familiei – nume și avere – dar și pentru că ei reprezentau sprijinul părinților vârstnici.

Oricare dintre femei, de la cele mai umile la doamnele și principesele țării, acorda o atenție deosebită atribuțiilor de mamă⁵⁹. Pentru Dimitrie Cantemir mama era ființa care avea „dragoste prea mare” și care pentru fiecare „mică a orânduială sănătății mutare grele și primejdioase boale coconilor săi prepune”⁶⁰.

III. Văduva

Analiza statutului văduvelor presupune o tratare distinctă nu doar pentru că ele erau destul de numeroase – de exemplu în Anglia medievală ele reprezentau 10% din familii – dar totodată și pentru că statutul lor surprinde multe dintre paradoxurile legate de femei din societatea medievală⁶¹.

Pe lângă calitatea de fiică, soție și mamă femeia ajungea mai devreme sau mai târziu într-o altă categorie, aceea a văduvelor. O nouă categorie, dar care se definea tot prin raportarea la un grup de bărbați. Văduvia aducea schimbări majore în viața unei femei.

Din punct de vedere juridic situația femeilor se schimbă odată ce acestea rămâneau văduve. Fără soț femeia devenea capul familiei, tutela copii minori, iar dacă era văduvă de domn asigura regența fiului nevârstnic. De asemenea văduva administra averea, se prezenta în instanță pentru pricini legate de proprietăți, ducea la îndeplinire acțiuni începute și nefinalizate de soțul defunct. Această libertate era însă de multe ori îngrădită fie de hotărâri juridice, fie de norme și conveniențe, fie chiar și prin hotărâri testamentare. Vizavi de normele

⁵⁶ N. Iorga, *Scrisori de femei*, Ed. Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932, p. 9-11.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Retyi Peter napolja*, Editor M. Ursuțiu, București, 1983, p. 97 și Șarolta Solcan, *Femeile*, p. 87.

⁵⁹ Șarolta Solcan, *Femeile*., p. 100.

⁶⁰ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. II, Ed. Minerva, București, 1983, p. 21.

⁶¹ Henrietta Leyser, *op. cit.*, p. 168.

juridice – libertatea văduvelor era în genere îngrădită de clauzele referitoare la recăsătorire, de exemplu: interzicerea recăsătoriei până la încheierea anului de doliu. *Îndreptarea Legii* nota în glava 261 că „muerii căreia-i va muri, aceeaia nu e volnică să ia alt bărbat până nu va trece jalea de un an”⁶².

Cât privesc îngrădirile testamentare acestea nu sunt deloc puține. Ele sunt de fapt indicații lăsate prin testament de către soți prin care li se interzicea soțiilor să se recăsătorească. O astfel de hotărâre testamentară este aceea din 16 iunie 1545 prin care „după moartea lui dacă se va mărita jupanița Caplea, iar ei să-i fie din averile lui Badea satul Elhovețul și trei sălașe de țigani. Iar dacă va ședeja jupanița Caplea cu cinste, iar el i-a dăruit toate averile lui”⁶³.

Rezultă deci că libertatea văduvei putea fi îngrădită – prin pierderea unei părți din avere – în cazul recăsătoririi. Acest caz nu este singular. Explicația cea mai plauzibilă ar putea fi tocmai încercarea de a împiedica înstrăinarea averii soțului defunct. Poate însă să fie adus în discuție și caracterul societății medievale care, în genere, era reticentă la recăsătorirea femeilor – practica contrazice această informație.

Un set aparte de îngrădiri îl aveau însă văduvele meșteșugarilor din Cluj. Situația lor este extrem de interesantă deoarece se evidențiază faptul că aici breslele și deci comunitatea aveau un cuvânt determinant pentru viitorul văduvelor. Comunitatea își impunea decizia și la nivelul familial asigurându-se că noua familie, rămasă fără conducător va putea să respecte obligațiile ce decurgeau din calitatea de membru al unei anumite bresle. Deși dispozițiile breslelor nu sunt unitare, textul lor indică aceeași preocupare pentru soarta femeilor rămase văduve. Spre exemplu, conform articolului al cincilea al breslei țesătorilor din 13 decembrie 1479 „dacă cineva dintre noi ar deceda, iar văduva lui s-ar însura cu meșter din meșteșugul nostru să poată continua meșteșugul, dar dacă s-ar căsători cu meșter din alt meșteșug să n-aibă dreptul de a continua meșteșugul nostru”⁶⁴. Articolul al șaselea al statutelor din 26 februarie 1507 și cel din 25 iunie 1537 dispun la fel deoarece permit văduvei meșterului să continue meșteșugul până la sfârșitul vieții, și trebuie să renunțe la acesta doar dacă se va mărita cu un bărbat dintr-o altă breaslă⁶⁵. Însușind, iată cum se prezintă situația văduvelor din breslele clujene

⁶² *Îndreptarea Legii*, Ed. Acad. RPR, București, glava 261, zac. 1, p. 264.

⁶³ *Documenta Romaniae Historica*. B. Țara Românească, vol. IV, Ed. Acad. RPR, București, 1972, Doc. Nr. 183, p. 226.

⁶⁴ Rűsz – Fogarasi Enikő, *Statutul juridic al femeii în familiile burgheze din Clujul secolului al XVI-lea*, în *Caiete de Antropologie istorică*, an II, nr. 1, 2003, p. 7-16.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 9.

ale secolului al XVI-lea, în conformitate cu statutele breslelor respective⁶⁶:

Breasla	Anul emiterii statutului	Reglementările cu valoare juridică referitoare la văduve
Căruțarilor	Art. 11/30 decembrie 1515 Art. 10/21 martie 1539	„văduvele meșterilor căruțari pot ține calfe doar pe durata a șase luni după moartea soțului lor, și pot continua meseria soțului decedat pe aceeași perioadă”.
Croitorilor	1551	Doar până când văduva va purta numele soțului său croitor mort, adică numai în cazul în care nu văduva nu se mărita înainte de termenul fixat – un an.
Aurarilor	Punctul 8/1561	„Dacă se va întâmpla că din voia lui Dumnezeu un meșter se stinge din lumea aceasta, iar soția ar vrea să meșterească s-o poată face un an și trei zile, să fie slobod până atunci și nu mai mult să țină calfă, dar doar în care va plăti lunar și ne avându-l ca asociat. Toate acestea doar în cazul în care poartă numele soțului său decedat”.
Lăcătușilor	Art. 37 Ianuarie 1699	„Dacă un meșter moare și rămâne soția, atunci să nu țină nici calfă nici ucenic mai mult de o lună deoarece este dăunător să ții meșteșugul de lăcătuș fără a avea meșter” „După acestea dacă Dumnezeu va chema din lumea aceasta pe oarecare dintre meșteri să fie slobod ca văduva să țină calfă dar pe ucenic să-l slobozească”.
Funarilor	1486	Văduva poate practica meseria fără îngrădiri timp de doi ani.
Măcelarilor	1559	Văduva trebuia să lase afacerea – drept moștenire – fiilor, ginerilor sau nepoților.
Șelarilor Postăvarilor	1521 1551	Permit văduvelor angajarea calfelor și continuarea afacerii cât timp și în ce

⁶⁶ Informațiile din cuprinsul acestui tabel sunt preluate de la, Rűsz – Fogarasi Enikő, *op. cit.*, p. 7-16.

		fel vor ele.
--	--	--------------

Se evidențiază așadar, din datele înscrise mai sus atenta preocupare pe care comunitatea o manifesta față de femeile rămase văduve. Important este însă și motivul pentru care breslele sunt atât de interesate de statutul acestora. Este clar faptul că toate articolele din regulamentele elaborate de bresle urmăreau direct sau indirect același scop și anume acela de a apăra și clădi buna reputație a membrilor de breaslă⁶⁷. Așadar, în lumea breslelor se respectau văduvele și li se asigura protecție, însă numai în condițiile în care acest lucru nu dăuna reputației breslelor⁶⁸. O atitudine interesată deci care vedește o dată în plus statutul pe care femeia îl avea în raport cu comunitatea dominată și condusă conform principiului preponderenței masculine. Din nou ne este confirmat faptul că femeia este definită prin raportare la un bărbat sau un grup de bărbați – în acest caz meșteșugarul și respectiv breasla din care acesta făcea parte.

III. 1. „Provocările” unei văduve

Statutul și imaginea lor este extrem de variată, contradictorie și ambivalentă: pe de o parte văduvele erau percepute în termeni biblici ca și obiecte ale respectului și carității, iar pe de altă parte se aștepta ca ele să fie avare și avide din punct de vedere sexual⁶⁹.

Într-adevăr, prin văduvie femeile intrau într-o altă etapă a existenței lor, fie că era o perioadă de tranziție – până la o nouă căsătorie – fie că era o stare ce se menținea până la moarte. Dar, indiferent dacă era sau nu doar o etapă tranzitorie, femeia odată văduvă își schimba radical modul de viață. Se schimba de asemenea și modul în care ea era privită de către comunitate. Atare fapt este atestat și de terminologie: „o femeie care anterior fusese cunoscută ca fiind soția lui X putea acum să devină X, văduva lui X”⁷⁰.

Cert este de asemenea că în această ipostază nouă femeia nu se bucura doar de avantaje – cel mai important poate, acela de a se fi eliberat de sub tutela bărbaților – ci trebuia să facă față unor provocări noi, cea mai reprezentativă și totodată și cea mai dificil de îndeplinit era aceea a asumării conducerii familiei. Era, așadar, o schimbare bruscă a statutului ei, astfel într-un timp extrem de scurt dintr-un personaj umil, reprezentat în comunitate de soț, ea se vedea încărcată cu nenumărate responsabilități față de familie, stat, biserică și pusă în

⁶⁷Rüsz – Fogarasi Enikö, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁸*Ibidem*, p. 12.

⁶⁹Henrietta Leyser, *op. cit.*, p. 168.

⁷⁰*Ibidem*.

situația de a pleda în fața autorităților, care erau reprezentate de bărbați⁷¹.

Asumarea acestor noi responsabilități, care nu erau deloc puține, puneau văduva de multe ori în situații extrem de delicate, uneori fără ieșire. Conducerea și administrarea tuturor problemelor unei familii era cu atât mai dificilă cu cât femeia – în calitatea sa de soție – nu a făcut întotdeauna parte egală la conducerea menajului. Astfel, în condițiile în care – ca și soție – principala ei preocupare a fost aceea de a se asigura de conducerea căminului, creșterea copiilor, educarea lor, acum – ca văduvă – ea trebuia să gestioneze probleme extrem de diverse care depășeau implicit sfera privatului. Trebuia în primul rând să se ocupe de soțul defunct: înmormântarea, pomenile, apoi pomenirea lui periodică conform calendarului creștin, trebuia de asemenea să gestioneze și problema succesiunilor. Aceasta era cu atât mai complicată cu cât la succesiune veneau și rudele defunctului – nu doar soția și copiii. În plus problema succesiunii putea să aducă membrii unei familii chiar și în fața instanțelor judecătorești în cazul în care defunctul nu preîntâmpina astfel de probleme prin întocmirea unui testament.

În legătură directă cu averea defunctului văduva trebuia să aibă în vedere și achitarea eventualelor datorii pe care acesta le făcuse pe parcursul vieții. Indiferent cine ar fi fost creditorii – rude, alte persoane laice sau ecleziastice, domnia – toți erau la fel de nemiloși⁷². Toți exercitau presiuni asupra văduvei pentru ca aceasta să onoreze obligațiile soțului răposat. În multe cazuri aceasta nu era o întreprindere lesne de realizat, mai ales în eventualitatea în care acesta nu se dovedise un bun gospodar. Datoriile soțului puteau fi atât de mari încât creditorii nu erau dispuși să respecte nici zestrea văduvei care era garantată de lege, fiind considerată singura ei sursă de venituri menită să-i asigure traiul⁷³.

Insecuritatea putea deci să fie permanentă în cazul unui menaj lipsit de ocrotirea unui bărbat. Femeia, cap de familie, era fără îndoială mult mai expusă pericolelor, insecurității traiului într-o societate dominată de bărbați. Astfel s-ar putea explica apelul și plângerile pe care văduvele le depun la instanțe de judecată precum și documentele emise de autorități pentru protejarea acestora.

Analiza familiei românești din societatea medievală și premodernă românească a evidențiat complexitatea profilului pe care femeia l-a îmbrăcat în acest cadru. Fiica, soția, mama, văduva surprind propriu-zis principalele fațete ale portretului feminin din

⁷¹ Șarolta Solcan, *Văduva – Cap de familie în societatea medievală din Țările Române*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României. Omagiu profesorului N. Bocșan*, Coord. Sorina P. Bolovan, Ioan Bolovan, C. Pădureanu, Ed. Presa Univ. Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 73.

⁷² *Ibidem*, p. 74.

⁷³ *Ibidem*, p. 75.

perioada studiată. Astfel, cum trupul și sexualitatea au fixat contururile profilului femeii medievale, la fel raportarea ei la un grup de bărbați a fixat și întregit portretul acesteia. Familia a reprezentat așadar principalul cadru de manifestare al femeii. Întreaga ei viață se desfășura în acest cadru îngust al familiei – părintești și apoi aceea a soțului. Practic femeia nu își avea „utilitatea” decât în cadrul familial, viața, destinul ei își găsea împlinirea doar prin căsătorie, procreare, creșterea, educarea și protejarea copiilor.

OBSERVATIONS SUR LES CARRIERES DES SAVANTS EN EUROPE CENTRALE ET SUD-EST EUROPEENNE AU TEMPS DES LUMIERES

Harald Heppner*

Abstract

Observations upon Savants Careers in Central and South-East Europe in the Enlightenment Period

The paper aims to underline the scientific life in the Light era, on the marginal provinces of the Habsburg Empire. The highlight of the scientific life is done by a comparison between the countries of Central and South – East Europe. The analysis is based on the biographical study of a certain number of personalities that can be found in different encyclopedia.

Keywords: *savants, Europe centrale et sud-est, temps des Lumières.*

Cet esquisse¹ est le résultat de comparaison entre les différents pays de l'Europe centrale et sud-est européenne et font évident le caractéristique de cette région au XVIIIe siècle: Les liens entre les pays de l'Europe centrale avec le voisinage au sud-est ont été assez profonds et en même temps toute la région ne symbolise pas le centre fonctionnel du continent, parce que le rythme du progrès et l'élection de ses sujets vient de l'occident – les Lumières, les inventions techniques, les grandes découvertes, le mécanisme économique moderne.

Les observations basent à l'analyse des dates biographiques sur un certain nombre de personnalités qu'on peut trouver dans les différentes encyclopédies.² Bien sur, cette analyse reste à la surface du sujet parce qu'il faudrait élargir la recherche, alors le suivant ne représente plus qu'une impression première. En avant il faut noter un inconvénient méthodologique : l'évidence de ces personnalités base plus ou moins à leur codification *nationale* ; alors la dimension de leur connaissance dépend de leur importance donnée à eux pour le mouvement national postérieur. Sans doute, il semble désirable de réfléchir à cette codification pour faire la réviser à l'intérêt d'un horizon plus élargi.

* **Dr., Institutul de Istorie din Graz, Austria.**

¹ Le texte était dédié à la conférence annuelle du comité exécutif (CE) de la société internationale des études du dix-huitième siècle (SIEDS) à Graz en août 2009.

² Konstantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, vol. 1–59, Wien 1856–1888; Mathias Bernath (ed.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* vol. 1–4, Oldenbourg Verlag, München, 1974–1981; Edgar Hösch, Karl Nehring, Holm Sundhassen (ed.), *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Böhlau, Wien-Köln-Weimar, 2004 et les diverses encyclopédies nationales.

L'étude se concentre aux provinces périphériques de la monarchie des Habsbourg et aux provinces voisines de l'Empire ottoman pour faire évident le rôle d'une périphérie : bien qu'elle suppose un centre éloigné, la vue à cette région assez grande montre qu'une périphérie est une catégorie relative et réserve aux habitants le motif de surmonter cette condition. Il faut noter que la monarchie autrichienne, grandie énormément à la fin du XVIIe et au cours du XVIIIe siècle, est devenue une des grandes puissances avec l'ambition de moderniser les conditions intérieures.³ Cette circonstance a fait naître un dialogue entre l'état et les soutenus et a favorisé des carrières nouvelles. Par contré, l'Empire ottoman a perdu sa position dominante ; là il ne se formait qu'un monologue des peuples chrétiens avec les autorités musulmans qui n'étaient pas intéressés de rejoindre aux processus fondamentaux de l'occident.⁴ Alors les peuples des Balkans ne se trouvaient pas dans la même situation que ceux qui vivaient sous la couronne des Habsbourg, étant parfois de la même origine ethnique (Roumains, Serbes).

Bien que toutes les soi-disant nations de cette époque aient eu leurs savants, l'observation première est la chronologie des biographies : la plupart des personnalités élues concernant les Slovènes, les Slovaques, les Hongrois, les Roumains, les Bulgares, les Serbes et les Croates, a été née au milieu du XVIIIe siècle ou même une ou deux générations plus tard. Bien que la naissance d'un individu soit un hasard, il semble d'exister une correspondance entre le placement chronologique et les circonstances régionales et temporelles. Tant qu'il n'avait pas commencé à courir un développement organique dans la monarchie des Habsbourg après les guerres contre les Turcs, il n'y avait pas de chance pour ceux-ci derrière la frontière ottomane de percevoir quelque chose de nouveau et stimulant. Les Grecs⁵ sont la seule exception avec leurs relations avec l'occident à travers la mer Méditerranéenne, et on peut supposer un effet similaire chez la population vivant en Dalmatie (par exemple concernant Ruđer Bošković 1711–1787, Andrija Kačić Miošić 1704–1760). L'intérieur des Balkans ne pouvait pas profiter par les influences du littoral adriatique et ionien à cause de l'existence des barrières de montagnes et des régions islamisées (Bosnie, Albanie, Macédoine) ; par conséquent le fil

³ En général chez Jean Bérenger, *Die Geschichte des Habsburgerreiches*, Böhlau Wien, 1995; Karl Vocelka, *Geschichte Österreichs 1699–1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt*, Verlag Ueberreuter, Wien, 2001; *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismus*, édité par Petr Mat'á et autres, Verlag Steiner, Stuttgart, 2006; Robert J.W. Evans, *Austria, Hungary and the Habsburgs: Essays on Central Europe c. 1683–1867*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

⁴ En général chez Josef Matuz, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1985, chapitres VIII et IX.

⁵ Voir Emanuel Turczynski, *Aufklärung*, en: *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, p. 66–68 et la littérature annotée.

à l'occident pour la Serbes et Bulgares dépendait du Danube pourquoi Vienne et le monde allemand jouait un rôle majeur que celui de la mer Méditerranéenne.⁶

Une deuxième observation – un paradoxe apparent à l'époque des Lumières – est que beaucoup des savants en Europe centrale et sud-est européenne étaient membres du clergé : par exemple Valentin Vodnik (1758–1819) chez les Slovènes, Dositej Obradović (1739/40–1811) chez les Serbes, Samuil Micu Klein (1745–1806) ou Gheorghe Șincai (1754–1816) chez les Roumains, Paisij Chilendarski (1722–1798?) ou Neofit Rilski (1785–1848) chez les Bulgares, Mathias Bél (1684–1749) ou Antoine Bernolak (1762–1813) chez les Slovaques. Le paradoxe est simple à expliquer : ces groupes ethniques ne disposaient pas d'autres cercles intellectuels que des hommes d'église au XVIIIe siècle. Les Slovènes, les Slovaques, les Roumains dans la monarchie des Habsbourg à l'une côté, les Serbes et les Bulgares dans l'Empire ottoman à l'autre côté étaient plus ou moins des peuples ruraux, qui n'avaient pas de nobles, pas de bourgeois aux villes ou des éléments représentatifs aux cours de Vienne ou Constantinople.⁷ Ce fait nous donne une réponse de plus pourquoi la majorité des savants mentionnés avait été né dans des villages ou petites villes, car dans l'espace de ces peuples il n'y avait presque pas de villes majeures ou ces villes n'étaient pas sous la disposition de leur groupe ethnique : dans les villes des régions slovènes ils dominaient les Allemands et les Italiens, dans la soi-disant Slovaquie (Nord de l'Hongrie) et dans les régions des Roumains (dans la mesure où ils vivaient sous la maison d'Autriche) ils dominaient les Allemands et les Hongrois, dans les régions serbes et bulgares de l'Empire ottoman les villes, ne disposant d'une autonomie similaire qu'en occident, étaient dominées par les Musulmans etc.

Pour faire une carrière de savant, ces personnalités n'avaient pas besoin seulement des chances individuelles, mais aussi des conditions favorables et des expériences à l'étranger. L'éducation du clergé elle-même était une base pour avancer. De plus un certain part étudiait à une université (Allemagne, Autriche, Russie, Italie) ou absolvait une autre école supérieure, mais il y avait aussi quelques-uns sans éducation systématique (dans ce cas il se pose la question si ceux-ci peuvent être indiqués comme vrais « savants »). Presque toutes ces personnalités ont fait des voyages en dehors – en occident, parfois aussi en orient ou en Russie. La remarque sur les « conditions favorables » concerne des facteurs qui ont fait réussir les activités des savants et leur écho. Chez les Slovènes c'était un entrepreneur (le

⁶ Fondamentalement présenté par Viržinija Paskaleva, *Sredna Evropa i zemite po dolnija Dunav prez XVIII-XIX v.* (Socialno-ikonomičeski aspekti), en *Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na naukite*, Sofia, 1986.

⁷ Karl Kaser, *Dorf*, en *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, p. 206-207 et la littérature annotée.

baron Žiga Zois) qui a installé un salon, des initiatives scientifiques et une bibliothèque à Ljubljana. Chez les Croates et les Hongrois c'étaient des membres de la noblesse qui ont favorisé des activités savantes (les familles Esterhazy, Széchenyi, Drašković etc.). Chez les Roumains sous les Habsbourg c'était particulièrement le gouvernement à Vienne et le clergé catholique qui ont créé une élite intellectuelle par l'installation de l'église gréco-catholique.⁸ Chez les Serbes et Bulgares c'étaient des cercles de commerce assez riches et éclairés qui ont joué la fonction de mécènes. Une autre condition favorable était une poste au service de l'état : Bartholomé Kopitar (1780–1844)⁹ devenait un grand savant pour les Slovènes et les slaves du sud en général parce qu'il travaillait dans la bibliothèque impériale à Vienne comme employé et avait l'accès au livres. Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864)¹⁰ est devenu pour les Serbes un grand savant, parce qu'il avait eu aussi la chance de vivre et travailler à Vienne. Un autre serbe, Dositej Obradović¹¹, a obtenu son importance parce qu'on lui avait besoin à Belgrade au temps que la Serbie moderne était en train d'établir un propre état.

Comme déjà annoncé les domaines des savants mentionnés se rapportent à leurs mérites pour le réveil national – concernant d'une part la langue, la littérature et l'histoire comme base d'identité collective et d'autre part concernant l'orientation vers l'occident comme geste de quête pour une appartenance à quelque chose de nouveau et commun. Ce « quelque chose » pourrait interprété comme existence dans un avenir modernisé et plus satisfaisant que le passé. L'essentiel du travail de ces savants se composait :

1. de la recherche sur l'héritage historique du propre groupe ethnique, qui ne pouvait pas se comprendre déjà comme nation moderne faute d'existence d'un propre état, des propres élites établis et de tradition en communication avec « le monde entier » ;
2. de la codification des propres langues qui étaient dérivées de la langue du peuple (à défaut d'une alternative), utilisant les pratiques en occident ;
3. de la recherche sur l'héritage littéraire plus ou moins représenté par les traditions orales dans les petites régions et villages.

Par des activités de telle façon le moine Paisij Chilendarski a appelé par son livre de l'an 1762 ses contemporains de se souvenir du grand

⁸ Fondamentalement recherché par Mathias Bernath, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Brill, Leiden, 1972.

⁹ Voir *Bartholomäus Kopitar (1780–1844) und die europäische Wissenschaft im Spiegel seiner Privatbibliothek: Führer durch die Ausstellung*, Narodna in Univerzitetna Knjižnica, Ljubljana, 2000.

¹⁰ Fondamentalement présenté par Duncan Wilson, *The Life and Times of Vuk Štefanović Karadžić 1787–1864. Literacy, Literature, and National Independence in Serbia*, University Press, Oxford, 1970.

¹¹ Voir Wladimir Fischer, *Dositej Obradović als bürgerlicher Kulturheld*, Peter Lang, Frankfurt et autres, 2007.

rôle des Bulgares au Moyen âge pour surmonter la soumission sous la puissance turc et l'église orthodoxe dominée par les Grecs.¹² La soi-disant « école transylvaine » des Roumains gréco-catholiques a développé vers la fin du XVIIIe siècle la vision d'une longue tradition des Roumains depuis l'antiquité daco-romaine.¹³ Le serbe Vuk Karadžić a collectionné les chansons populaires en langue serbe pour créer une conscience littéraire en Serbie etc.¹⁴

En tout cas on ne peut pas omettre une autre observation – la fonction de la monarchie autrichienne pour ce progrès aux Balkans. La première raison pour ce fait étaient les conditions meilleures : là il y a eu des bibliothèques bien équipées pas seulement dans la résidence impériale à Vienne, mais aussi dans les provinces, des maisons éditrices, plus de personnes de même sentiments comme « masse critique », des journaux aussi de l'étranger etc. La deuxième raison consiste en effet de la migration de beaucoup de familles grecques, bulgares, serbes, aroumaines et arméniennes venant des pays balkaniques à l'Autriche au cours du XVIIe et XVIIIe siècles qui ont gardé leurs relations chez eux en Turquie pour le commerce.¹⁵ Ceux-ci ont joué au temps des Lumières un grand rôle pour ouvrir l'horizon aux peuples des Balkans.

Une situation différente se pose dans les principautés danubiennes (la Valachie et la Moldavie) qui se trouvaient sous la suzeraineté du sultan depuis le XVe siècle.¹⁶ Depuis 1711 on a envoyé là des nobles grecques de Constantinople, les soi-disant « phanariotes », à Bucarest et à Jassy pour faire régner dans un sens plus strict du point de vue du gouvernement ottoman. Ces princes grecs souvent changeants aux trônes ont donc cherché leurs contacts en occident, du moins vers la fin du XVIIIe siècle sans avoir la permission d'introduire officiellement les principes des Lumières.

Une dernière observation sur les carrières des savants de l'Europe centrale et sud-est européenne concerne leur placement dans les encyclopédies occidentales. Presque personne desquels a trouvé là un accès. Pour ce fait il ne reste que donner une réponse hypothétique : Au temps des Lumières on a codifié de la part de l'occident le propre monde et a intégré des personnalités contemporains au dehors de cet horizon seulement par hasard : Un

¹² *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, vol. 3, p. 381–382.

¹³ Nicolae Bocşan, *Luminile și pasoptismul, en Istorie Transilvaniei vol. III (1711–1918)*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2009, p.119–157.

¹⁴ *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, vol. 2, p. 345–348.

¹⁵ Par exemple Olga Katsiardi-Hering, *Das Habsburgerreich: Anlaufpunkt für Griechen und andere Balkanvölker, im 17.–19.*, en *Österreichische Osthefte* 38(1996), Jahrhundert, p. 171–88; Emmanuel Turczynski, *Sozial- und Kulturgeschichte Griechenlands im 19. Jahrhundert*, Mannheim-Möhnesee, Bibliopolis 2003.

¹⁶ Gerhard Grimm, *Phanarioten*, en *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, p. 544–545 et la littérature annotée.

des exemples rares est le prince de Moldavie, Dimitrie Cantemir (1673–1723), qui a cultivé beaucoup de contacts scientifiques en Europe est devenu en 1714 membre de l'académie à Berlin.¹⁷ Plus tard de la part de l'occident on n'a plus réfléchi suffisamment aux fonds de cette codification. Alors on a renoncé de prendre en évidence beaucoup de personnalités de « l'autre » Europe qui pourraient revendiquer plus de conscience qu'une seule – la nationale ou régionale.

¹⁷ Voir *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, vol.1, 288–289.

PRIN OGLINZI PARALELE: LECTURI FEMININE ÎN MEDIUL ROMÂNESC URBAN ȘI ÎN CEL RURAL DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Corina Teodor*

Abstract

Through Parallel Mirrors: Feminine Reading in Urban and Rural Romanian Environment in the 19th Century

The study is based on the research of new documents from the Mures National Archives and it intends to investigate at what length reading became a privilege for women as well in the XIX century.

Our choice for the XIXth century is based on the richness of the documents in the archive for this period, but also on the fundamental characteristics of the period: because the XIX century was both feminist and misogynist. The XIXth century associated women with children and home, while men controlled the public institutions. But it's a century which already aspired for modernity, hence I will try to find out at what extent it offered new intellectual, educational, professional and economic opportunities for women.

The small number of sources left by women is in contrast with the large number of documents left by men, but the documents concerning women need a close reading because the actors of the political world could have reinterpret the facts to better suit their own interests and expectations in general.

Thus, this study in the history of culture comes to complete recent systematic research on the status of women in the Romanian society and to demonstrate at what length reading can be associated with the feminine world, also.

Keywords: *women, XIX century, readings.*

Apariția în Italia în zorii veacului al XIV-lea a unor imagini care depășesc clișeele anterioare, și asta tocmai fiindcă Fecioara Maria ține o carte deschisă cu degetele mâinii drepte (la Simone Martini) sau o carte închisă în mâna stângă în scena Bunei Vestiri, față în față cu Arhanghelul Gabriel (la Giotto), i-a făcut pe unii medieviști să considere aceste două reprezentări marianice drept simbolul figurat al reconcilierii dintre femeie și lectură¹. Etichetare ce se întemeia pe faptul că anterior nici Fecioara Maria, nici mama ei, nu fuseseră reprezentate nici ca cititoare, cu atât mai puțin ca practicante ale

* Conferențiar univ. dr., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.

¹ Daniel Fabvre, *Lire au féminin*, în *Clio. Histoire, femmes et société*, nr. 11, 2000, URL : <http://clio.revues.org/index219.html>.

scrisului, cum se întâmplase în cazul altor personaje, evangheliștii sau sfinții părinți.

Intrarea în scenă a *cititoarei*, chiar dacă deocamdată a unei cărți de învățătură religioasă (ce ar putea avea în mână Fecioara Maria decât *Vechiul Testament*, care profetiza destinul virginal sau *Noul Testament* care o glorifica pe Maica Domnului?), deschide un incitant domeniu de cercetare, cel al lecturii la feminin, care trebuie însă judecat din prisma transformărilor culturale și sociale care separă acest debut al cititoarei de secolele următoare. Fiindcă spre exemplu, modernitatea veacului al XIX-lea va adăuga și alte elemente în această călătorie inițiativă feminină pe teritoriul lecturii.

Să remarcăm dintru început că este un subiect care poate fi revendicat atât de studiile de gen, dacă ne gândim la sugestiile unor cercetări similare făcute în mediile germane și franceze, incluse de Michelle Perrot și Georges Duby în sinteza devenită deja clasică, *Histoire de femmes*², dar care la fel de ușor se poate atașa de o istorie a lecturii, tributară inovațiilor metodologice și interpretative aduse în ultimele decenii de François Furet, Robert Darnton, Roger Chartier, Henri Jean Martin sau Carlo Ginzburg³.

Pentru spațiul românesc o atare temă de investigație nu poate omite preliminariile unei istorii a lecturii, reflecțiile asupra impactului cărții în societate, chiar dacă în acestea fața femeilor a rămas aproape ascunsă, precum cele semnate de Alexandru Duțu, Virgil Cândea, Doru Radosav, Iacob Mârza etc.⁴; la fel de bine trebuie să ia în calcul rezultatele cercetărilor făcute mai ales în ultimele două decenii asupra istoriei femeii, precum cele aparținând Constanței Ghițulescu, Ioanei Pârvulescu, lui Alin Ciupală, Dan Horia Mazilu etc.⁵

² Chiara Frugoni, *La femme imaginée*, în Georges Duby, Michelle Perrot, *Histoire de femmes en Occident. II Le Moyen Age*, Ed. Perrin, Paris, 2002, p. 494- 517; Marie Claire Hoock-Demarle, *Lire et écrire en Allemagne*, în Georges Duby, Michelle Perrot, *Histoire de femmes en Occident. IV. Le XIX-e siècle*, Ed. Perrin, Paris, 2002, p.175- 201.

³ François Furet, Jaques Ozouf, *Lire et écrire. Alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry*, Paris, 1977; Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii și alte episoade din istoria culturală a Franței*, Polirom, Iași, 2000; Roger Chartier, *Lecturi și cititori în Franța vechiului Regim*, Ed. Meridiane, București, 1997; Roger Chartier, Guglielmo Cavallo, *Histoire de la lecture dans le monde occidental*, Paris, 1997; Henri Jean Martin, *Histoire et pouvoir de l'écrit*, Ed. Albin Michel, Paris, 1996; Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, Ed. Nemira, București, 1996.

⁴ Alexandru Duțu, *Carte și societate în sec. XVIII* în *Idem, Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969, p.48; Virgil Cândea, *Rățiunea dominantă*, Ed. Dacia, Cluj, 1979; Doru Radosav, *Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Ed. Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995; *Idem, Cultură și umanism în Banat (secolul XVII)*, Ed. de Vest, Timișoara, 2003; Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1987.

⁵ Constanța Vintilă Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic*, Ed. Humanitas, București, 2004, *Idem, Focul amorului*, Ed. Humanitas, București, 2006; Ioana Pârvulescu, *În intimitatea secolului*

Ceea ce ne propunem prin paginile de față este o incursiune în secolul al XIX-lea ardelean, încercând să descifrăm universul lecturii, dar și pe cel al școlarității elementare fiindcă acela era mediul în care se dobânda apanajul scris-cititului și se făceau primele recomandări de lectură, să conturăm cum protagoniștii masculini ai vieții publice înțelegeau sau nu utilitatea lecturii feminine, să intuim diferențele care existau din acest punct de vedere între lumea urbană și cea rurală, între societatea burgheză ce aspira la modernitate și lumea satelor ce părea a accepta același ritm cotidian și anual tributar unei moșteniri seculare.

Putem intui că această re/lectură intimă a secolului al XIX-lea ardelean din prisma istoriei femeii, a istoriei culturale, este un drum presărat cu suficient de multe obstacole. Cu atât mai mult cu cât alegem să pătrundem nu doar în lumea elitară, cât mai ales în universul intim al indivizilor obișnuiți, acești „eroi comuni, eroi anonimi” cum îi denumea Michel de Certeau⁶ pe cei care nu și-au lăsat numele în posteritate.

Apelând la documente din arhivele ecleziastice dorim să proiectăm noi lumini asupra intimității românilor, dar și să decupăm traseul intelectual al unor personaje, să evaluăm inițiative individuale sau colective pentru alfabetizarea feminină. Suntem pe un teritoriu în care ne lovim însă și de tăcerea surselor din punctul de vedere al genului feminin, acestea provenind aproape exclusiv din mediul masculin, într-o vreme în care femeile lăsau puține urme scrise sau materiale, ori chiar preferau să-și distrugă urmele proprii, din pudoare feminină, dar și din convingerea că acestea nu ar prezenta interes.⁷

Tocmai pentru că sunt puține sursele care emană direct de la femei, în care le putem „auzi” distinct vocile, în condițiile în care universul lor rămâne mai degrabă legat de spațiul privat, încorsetat în relații de familie, invizibil și tăcut pentru cei din exterior, suficiente întrebări pot rămâne deocamdată fără răspuns, după cum altele pot dezvălui prea puțin din emoțiile feminine din trecut, din dorințele și pasiunile lor literare. Așa se întâmplă mai ales în cazul acelor figuri feminine care își șterg stigmatul ruralității printr-o căsătorie migălos aranjată sau care prin talent artistic intră în lumea burgheză. Astfel de excepții sunt însă explicabile tocmai prin dimensiunile antagonice ale veacului al XIX-lea: un secol sobru și trist, auster și constrângător

19, Ed. Humanitas, București, 2005; Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, Ed. Meridiane, București, 2003; Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Polirom, Iași, 2008.

⁶ Michel de Certeau, *L'invention du quotidien*, Ed. Gallimard, Paris, 1990.

⁷ Michelle Perrot, *Mon histoire des femmes*, Ed. du Seuil, Paris, 2006, p. 31-34.

pentru femeii a căror viață personală era supusă unei codificări precise, din care emblemele de mamă și soție nu puteau lipsi, dar totodată un secol care aduce nașterea feminismului, ce va provoca schimbări însemnate, între care și dreptul femeilor la instrucție.⁸

S-a spus pe bună dreptate că istoria femeilor este deopotrivă istoria bărbaților, a raporturilor dintre sexe⁹, tocmai prin prisma felului în care bărbații le percep calitățile, aspectul fizic, diferențele care îi separă. Apanajul lecturii și ponderea alfabetizării în rândul femeilor au rămas multă vreme dificil de reperat până când tabelele statistice nu au inclus referințe diferențiate pe categorii de vârstă și sex. Iar după ce ele apar, dovedesc inegalitatea flagrantă între masculin și feminin și sunt probe insuficiente pentru a pătrunde în intimitatea lecturii, pentru a identifica schimbarea preferințelor livrești în timp și modul în care apanajul scris-cititului devine un instrument de integrare a femeii în lumea modernă.¹⁰

Prin lectură femeile reușesc să se aventureze pe un teritoriu până atunci de strictă obediență masculină, astfel că apare inerentă întrebarea: cum au perceput bărbații această traversare a frontierei intelectuale? Ce rost acordau ei cultivării acestei aparent insolite aventuri feminine? Un răspuns putem formula privind mai întâi dincolo de Carpați, acolo unde în anul 1837 Ion Heliade Rădulescu scosese o gazetă ce se adresa și mediului feminin, intitulată *Curierul de ambe sexe*. Propria experiență de viață, spiritul său ce evoluase în tiparele clasicismului și ale romantismului, credința sa în puterea educației, contactul cu valorile intelectuale occidentale, îndeosebi cele franceze¹¹, par a fi date suficiente în măsură să explice stăruința sa în a susține și încuraja educația și lectura jumătății feminine a societății.

Ca un îndrumător cultural riguros și obiectiv, s-a adresat deopotrivă celor două sexe, pe care le socotea egale în fața lui Dumnezeu, trecând astfel peste prejudecățile medievale: „temeiul de a avea cetățeni buni și creștini adevărați este mai întâi de a face mume cetățene și creștine...Femeia e cel dintâi învățător al nostru, femeia e cea dintâi ocupație a juniei noastre, femeia e singurul în stare să facă toată fericirea și ticăloșia bărbăției noastre....Făcut-a Dumnezeu

⁸ Geneviève Fraisse, Michelle Perrot, *Ordres et libertés*, în Georges Duby, Michelle Perrot, *Histoire de femmes en Occident. IV. Le XIX-e siècle*, Ed. Perrin, Paris, 2002, p.11.

⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰ Marie Claire Hock- Demarle, *Lire et écrire en Allemagne*, în *op.cit.*, p. 175-176.

¹¹ I.Em. P(etrescu), în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, vol. D-L, Ed. Fundația Culturală Română, București, 1998, p. 495-503; Lucian Boia, *Sur la diffusion de la culture européenne en Roumanie (XIX-e siècle et début du XX-e siècle)*, în vol. *Modèle français et expériences de la modernisation. Roumanie, 19-20 siècles*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 3.

lucrurile ca unul să fie împotriva altuia? Făcut-a Dumnezeu pe om și datu-i-a muiere ca să-i fie o veșnică ispită și nu un tovarăș? Negreșit că nu, și omul s-a depărtat de la voia lui Dumnezeu, făcând legi nedrepte și asupra pe femeie...Așadar, bărbați nu vă plângeți de femeile voastre, că pricina nu este înrânsele ci în cei ce le-au crescut. Plângeți-vă împotriva voastră că nu vă creșteți fetele, plângeți-vă împotriva părinților voștri că nu v-au crescut surorile...”¹². Editorul își explică public gestul de a tipări o revistă care se adresează în primul rând femeilor: „fiindcă prin Curierul de două sexe eu nu fac mai mult decât în tot ceasul să doresc educația și desăvârșirea voastră; iar fapta stă în voi. Voi puteți să îndemnați pe soții voștri a nu nedreptăți fiicele voastre în privința creșterii. Voi puteți să vă adunați în societăți și să vă întocmiți școli pentru surorile voastre sărmane; căci puterea despre care v-am dovedit că aveți în sufletul și în cinstirea mea, o aveți în sufletul tuturor bărbaților, dacă nu și în cinstirea lor.”¹³

O concluzie care în pofida optimismului nu pare ruptă de cotidian, nici de imaginarul masculin despre femeie, în care luminile se amestecau cu umbrele, conotațiile pozitive cu cele negative¹⁴, conform celor două prototipuri feminine, Maria- salvatoarea omenirii, obiect al adorării și Eva-sursa relelor și ispitelor. La puține decenii după această inițiativă jurnalistică, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, contururile feminine se fac simțite în corespondență și jurnale, unde o viziune sentimentală asupra destinului, cum o impune noua generație romantică, nu le poate exclude. Femeile din elita burgheză, pentru care lectura devenise deja o pasiune, pot să transforme lectura într-un instrument de integrare socială; este cazul Veronicăi Micle, prezentă la ședințele Junimii și care cerea referințe despre propriile poezii trimise spre publicare¹⁵, în timp ce alte personaje mai puțin celebre, Eliza Dăscălesco din Focșani¹⁶, Natalia Hurmuzaki din Cernăuți¹⁷ sau sora lui Costache Negri, Catinca¹⁸, se adresau indirect,

¹² I.E(liade), *Femeile sau cugetul aceștii foi*, în *Curierul de ambe sexe*, nr. 2, an I, 1837, p. 43-48.

¹³ *Ibidem*, p. 48.

¹⁴ Amalia Vasilescu, *Imaginarul despre femeie în Vechiul Regat între pozitiv și negativ*, în vol. *Despre femei și istoria lor în România*, coord. Alin Ciupală, Ed. Universității, București, 2004.

¹⁵ I.E.Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p.151-152.

¹⁶ Conform scrisorii lui Nicu Gane către Iacob Negruzzi, la 12 febr.1868: “Eliza Dăscălesco din Focșani care s-a abonat prin mine la Convorbiri și ți-a trimis și paralele pe un an, se plânge că nu-i trimeți numerele- se vede că ai uitat-o. Te rog să-i espeduiești toate numerele de la întâi ianuaru, căci astfel s-a abonat și astfel ți-am scris și eu.” I.E.Torouțiu, *op.cit.*, vol. I, p. 120-121.

¹⁷ “Inche un abonat pentru Convorbiri m-a însercinat de a vă trimite un galbăn (sau șase florini) adecă Doamna Natalia de Hurmuzaki în Cernăuți”- Dimitrie Petrino către Iacob Negruzzi la 28 apr.1869, în Torouțiu, *op.cit.*, vol. I, p. 249.

prin intermediari masculini, lui Iacob Negruzzi, să li se trimită abonamentele făcute la *Convorbiri literare*.

Istoria Ardealului în secolul al XIX-lea are câteva acorduri comune cu cea din Principate, care sunt date de reverberațiile romantismului, ce se aud și aici. Dar să nu ometem că scena politică este diferită, iar deceniile postrevoluționare au adus trecerea rapidă de la neoabsolutism la liberalism și dualism. În acest context politic agitat desprindem reflecțiile unor personaje cunoscute în viața publică, precum George Barițiu și Iacob Mureșanu, vizavi de instrucția feminină și rolul acesteia pe tărâm național și social. Pornind de la celebritatea dobândită în lumea literară franceză de Constanța Dunca, prezentă în anul 1862 la Brașov, Iacob Mureșanu pleda pentru însemnătatea instruirii femeilor, care putea conduce spre o finalitate pozitivă nu atât lor, cât cauzei naționale: „sentimentalitatea înăscută în femei poate produce întru câștigarea simpatiilor în afară și întru formarea animilor și a caracterelor înlăuntrul cel mai puternic farmec pe câmpul vieții și al literaturii naționale; numai să îngrijim de timpuriu și încă cu mare scumpătate ca să-i putem da o creștere clasică în felul său din care ca dintr-un izvor să curgă faptele și virtuțile în animile generațiilor noastre viitoare. Femeile române, cele fără educație în școli nici că știu ce va să zică naționalitate și cultură; iar celelalte în măsura inteligenței ce posed ne fac onoare cu consimțământul și serviciile ce le fac pentru națiune.”¹⁹

Educația fetelor reprezintă un leitmotiv în scrisul lui Barițiu, formulat mai întâi în *Curierul de ambe sexe*, mai apoi în articolele din *Gazeta Transilvaniei*, precum cel din 1853 în care deplângea inegalitatea în educația băieților și a fetelor, în condițiile în care cei dintâi aveau parte în școli de o experiență socială și un univers deschis spre lume, în timp ce pentru fete școala rămânea încă mai degrabă un univers concentraționar²⁰. Aidoma aceluiași tipar proiectat de Heliade Rădulescu în 1837 în rândurile sale din *Curierul de ambe sexe*, gazetarul ardelean susținea același model educațional feminin, în care școala și familia să fie pilonii decisivi: „știm noi foarte bine că creșterea sau educațiunea cea mai bună și cea mai sigură ar fi să o dea fetițelor

¹⁸ “Potrivit înștiințării trimise surorii mele Catinca Negre că datorește pentru Convorbiri literare 51 fr.75 bani, potrivit asemenea că și eu datoresc întocmai 51 fr. 75 bani, apoi iată că trimit 103 fr. 50 bani, pentru îndoitele numere ce am primit”- Costache Negri către Iacob Negruzzi la 8 iunie 1875, în I.E.Torouțiu, *op.cit.*, vol. II, București, 1932, p. 6.

¹⁹ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 67, 25 august 1862, p. 267.

²⁰ Liliana Popescu, *Condiția femeii în secolul XIX-începutul secolului XX*, în vol. *Despre femei și istoria lor în România*, coord. Alin Ciupală, Ed. Universității, București, 2004; Alin Ciupală, *op.cit.*, p.49-64; *Cuvântare la ecsamenul de vară în școala rumânească din Brașov. Zis de D.G. Bariț*, în *Curier de ambe sexele*, nr. 11, anul I, 1837, p. 176- 188; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 15, 21 februarie 1853.

în prima linie mamele. Fericim și glorificăm pe acelea familii în care mamele sunt capace de a-și învăța și crește pe fiicele lor așa ca ele să le suplinească și pe profesorul de orișicare științe și pe moralist și pe cusătoreasă și pe conducătoarea trebilor casei și pe dame primitoare de ospeții bărbatului. Acolo însă ce faci unde aceste calități sunt sau mărginite sau că ele lipsesc cu totul? Dacă ne silim a împinge tinerimea de secs bărbătesc pe calea științelor și a culturii moderne, apoi iată că nu ne mai putem lăsa nici fiicele noastre ca să măture cenușia și să stea după cuptoriu. Creșterea și instituțiunea fetițelor romanesci după nește maxime rațiunate, înțelepte, probate, iară nu după fantazii nebunești, iată o problemă de viață pentru sufletul românesc!”²¹

Istoria Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pare de neînțeles în afara contextului confesional, ortodox și greco-catolic, în condițiile în care liderii religioși sunt deopotrivă oameni politici și actori în viața publică, revendicările lor luând adesea drumul Vienei. Deoarece învățământul primar se va derula aici în cadrul confesional, este firesc să ne întrebăm dacă în politica lor școlară înalții ierarhi au reflectat asupra educației la feminin. Statisticile școlare atestă prezența fetelor la școală, evident în proporție mai mică decât băieții, dar subiectul este oricum ancorat în realitatea parohială. Totuși în textele semnate de Andrei Șaguna, fără îndoială cel mai important personaj ecleziastic din epoca postrevoluționară, problematica feminină este aproape absentă. Lucrările de drept canonic, discursurile, circularele, petițiile, scrisorile sale acoperă un bogat evantai tematic, aspirând să restructureze din temelii ortodoxia ardeleană, de la nivel parohial până la cel mitropolitan. Rosturile femeilor în aceste proiecte șaguniene pot fi mai degrabă intuite, cum se întâmplă în paragrafele dreptului canonic care se referă la taina căsătoriei, unde bărbații și femeile sunt tratați fie conjugat sub apelativul „fețele”, fie în dualitatea „mire-mireasă”, „mujere-bărbatul”, „presbiter-vergură”²².

Dacă există un paragraf special intitulat *Parohul trebuie să se ocupe cu studii și litere*, urmat de precizări legate de lecturile ce le sunt recomandate preoților („nu se recomandă preoțimei citirea a tot felu de cărți, ci numai a aceloră sante, ca a unora care perfecționează mai de aproape pe preoți în chemarea lor și la care, ca la o fântână, ce nici când nu seacă, trebuie să alerge în cazuri de îndoială...De aici se înțelege că preotul are a se ocupa cu deosebire în cetirea Bibliei, a canoanelor apostolești și sinodale, iar îndeobște cu cetirea cărților sântilor părinți, a istoriei și retoricii bisericesci, a vieții Sântilor, a

²¹ George Barițiu, în *Gazeta Transilvaniei*, nr.45, 9/21 iunie 1865, p. 177-178.

²² Andrei Șaguna, *Compendiu de drept canonic*, Sibiu, 1868, p. 55-86.

dogmaticii, a Ezegeticeii, Hermeneuticeii și a pedagogiei; iar întru cărțile civile cu cetirea istoriei pragmatice, a instituțiilor civile, juridice și economice de stat...”²³.

În schimb astfel de detalii vizavi de lecturile feminine lipsesc, singurele reprezentante ale sexului feminin de a căror educație pare interesat mitropolitul ortodox sunt, cum era de așteptat, călugărițele, a căror „onestitate” fiind elocventă după părerea sa, „dacă vor trăi după regulile mănăstirii lor, *dacă vor ceti neîncetat Biblia și viețile sântilor și a cuvioaselor maice*, dacă vor învăța și sci Catehismul, și pe cele ce nu știu cetirea și scrierea le vor învăța....Și ca toate aceste calități să le poseadă călugărițele se cere ca la mănăstire să fie școală cu învățătoare bune dintre înseși călugărițe, ca timpul ce le prisosește lor în fiecare zi după săvârșirea slujbei dumnezeiești și a rugăciunilor de chelia, *să-l petreacă în școală*, spre cultivarea lor în legea lui Dumnezeu și în alte ocupăciuni ce se potrivesc cu chemarea lor...luminarea călugărițelor prin învățături și prin cetirea Bibliei și a vieții sântilor este *acel unt de lemn*, care au luminat în candelile lor cinci fecioare înțelepte din parabola lui Christos- *Matei XXV*- pe care venind mirele în miezul nopții le-au găsit priveghind și le-au luat cu sine la nuntă”²⁴(s.n.). Să nu omitem că astfel de deziderate exprimate de Andrei Șaguna nu sunt fără legătură cu practici similare din bisericile protestante și din Biserica catolică, unde deja din sec. XVII se statuase importanța lecturilor biblice, atât în cadrul familial, cât și în cel ecleziastic.

În fața unei atitudini diferențiate, favorabilă dar și ostilă educației feminine, secolul al XIX-lea este cel care a adus conștientizarea în rândul elitei feminine a faptului că adevărata instruire se putea face și în afara școlilor publice și confesionale, în compania guvernantelor sau în izolarea propriei încăperi. În Occident, vocile femeilor s-au auzit încă din Renaștere, când femeile au reclamat importanța propriei educații, de la Christine de Pisan la Mary Wollstonecraft, la Germaine de Staël sau George Sand.²⁵ A citi a devenit și în anumite medii feminine din țările române sinonim cu o reală pasiune: să ne gândim la interesul pentru carte al soției cancelarului Teleki, contesa Susana Bethlen, care timp de două decenii a adunat 2000 de volume, mai ales ediții din sec. XVI-XVIII, cărți din aceleași domenii ca și fondul principal, literatură religioasă, agricolă, cărți de educație, predici, medicină pediatrică, filosofie, presă; după moartea ei, în 1799 biblioteca sa a fost inclusă în Fondul Teleki și titlurile s-au regăsit în vol. III al catalogului editat la

²³ *Ibidem*, p. 144-147.

²⁴ *Ibidem*, p. 166-167.

²⁵ Michelle Perrot, *op.cit.*, p. 127.

Viena între 1796-1819, în 4 tomuri.²⁶ De asemenea, să descifrăm în ideile feministe ale Sofiei Nădejde, publicate în presa vremii (*Contemporanul, Femeia română*) ecouri ale lecturilor sale, lucrarea lui John Stuart Mill- *The Subjection of Women* (*Subordonarea femeilor*) fiind cu siguranță cea care i-a inspirat comparația dintre femei și bărbați cu un raport suzerano-vasalic, doar că „femeia este supusă la mai multă ascultare decât vasalul”²⁷. Optând pentru mediul monahal, Eugenia Negri, sora lui Costache Negri, care între anii 1887-1894 a condus M-rea Văratec, nu s-a despărțit de impresionanta bibliotecă, devenită mai apoi prilej de atracție pentru pelerini, fiindcă „orice carte tipărită într-această limbă (română- n.n.), se află aici legată cu mare eleganță”²⁸.

Sigur că astfel de exemple în cazul elitei feminine sunt ușor de înmulțit, la fel ca și stăruințele pe tema valențelor lecturii care pentru aceste domnișoare devenea un prilej de visare, de evadare, de eliberare de norme și convenții²⁹. Lectura romanelor, dincolo de faptul că acest gen va fi în topul preferințelor feminine, trebuie înțeleasă din prisma mecanismelor psihologice, a introspecțiilor pe care le prilejuiau asupra sinelui și asupra altora, o conștientizare a problemelor cu care se frământaseră și alte femei, de pe alte meridiane, după cum curiozitatea față de cotidian, de responsabilitățile familiale, pedagogice, economice le îndemna să frunzărească cu frenezie paginile gazetelor vremii. Saloanele pe care reprezentantele burgheziei, după exemplul francez, ajung să le patroneze și în Principate (Ana Manu, Elena Sturza, Catinca Ghica, Elena Otetelișanu etc.) au fost și un spațiu dedicat mondenităților sau tumultului politic, dar și un loc al literelor, al debutului public al unor noi condeiere; au fost așadar, cum s-a spus în istoriografia recentă, „un jalon necesar, dar nu suficient în itinerariul eratic pe care femeile române l-au parcurs de la privat la public”³⁰.

Dacă secolul al XIX-lea este epoca în care o primă generație feminină a ajuns să citească pentru a suplini lipsa etapelor superioare ale școlarității, în schimb nu pentru toate categoriile sociale a citi echivala cu asumarea unui grad ridicat de libertate; în cazul categoriilor inferioare lectura era, cum s-a văzut și din rostirea ecleziastică, înfăptuită sub strictă supraveghere. În școlile confesionale, cenzura și programa școlară trebuiau să mențină convențiile în

²⁶ Mihály Spielmann, *Teleki Bolyai Library*, în *Transilvanian Review*, IV, 2, 1995, p. 105.

²⁷ Liliana Popescu, *op.cit.*

²⁸ Elena Olariu, *Statutul femeii la mijlocul veacului al XIX-lea*, în vol. *Despre femei și istoria lor în România*, coord. Alin Ciupală, Ed. Universității, București, 2004; Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii*, Ed. Minerva, București, 1987, p. 296-297.

²⁹ Marie Claire Hooek- Demarle, *op.cit.*, p. 186; Alin Ciupală, *op.cit.*, p. 80-81.

³⁰ Alin Ciupală, *op.cit.*, p. 82-83.

vigoare, legate de cunoștințele ce le erau rezervate femeilor. Totuși pe scena rurală, se detașează figura învățătoarelor, a fiicelor sau soțiilor de preoți, care datorită ambianței lor socio-profesionale, trebuiau să dovedească cunoștințe ceva mai vaste decât restul.

Documentele păstrate ne permit să aruncăm o privire asupra a ceea ce reprezentau exigențele vremii vizavi de ocupantele posturilor didactice. Bunăoară, la concursul de învățătoare din Rășinari în anul 1864 li se cerea candidaților „a dovedi prin atestate bune: a. că au dus până acum o viață nepătată în toată privința; b. că știu citi și scrie bine românește; c. că știu tot feliul de lucru muieresc de mână trebuitoriu femeilor noastre și că se pricep bine la învățarea altora”³¹(s.n.). Deși calitățile morale le surclasează, conform acestui profil, pe cele intelectuale, este important că atributele scris-cititului figurează înaintea unor competențe practice, care până nu demult statuau o viziune exclusiv casnică asupra rolului și locului femeii în societate. Totuși, recent în istoriografie s-a făcut o interesantă asociere de gesturi³²: exercițiile de broderie făcute în școală, care includ și realizarea unor monograme, în vederea viitorului trusou, dezvoltau volens nolens o dublă competență, cunoașterea alfabetului secondând aceste abilități practice care pregăteau școlărițele pentru o viitoare viață de familie.

În ansamblu, aceste recomandări nu erau străine de realitatea vremii, dimpotrivă, dacă avem în vedere câteva din rezultatele inspecțiilor școlare, de exemplu la Școala de fete din Blaj în anul 1864, cu prilejul examenelor anuale. Dincolo de aprecierile la adresa d-rei Kossov „care are talent de învățătoare, cunoștințe, metod de a propune și întreba, așa încât de la o școală condusă de domnia ei suntem îndreptățiți a aștepta rezultatele cele mai îmbucurătoare”, se schițează și o pledoarie pentru cauza națională, prin importanța dialogului cu elevele în limba română: „să nu întrebe și să vorbească cu fetițele acuși germanește, acuși maghiarește, acuși românește, ce totdeauna românește, care limbă o știe destul de bine.”³³ Recomandările structurează de asemenea, în ordinea importanței, cunoștințele ce trebuiau să constituie esența procesului didactic. Dincolo de generalizări³⁴, se conturează importanța unor soluții ce se doresc a fi

³¹ *Gazeta Transilvaniei*, nr.43, 30 mai/11 iunie 1864, p. 174. Salariul anual al învățătoarei era de 262 fl. 50 cr., superior față de cel al învățătorilor din alte părți, dar trebuie să luăm în calcul faptul că Rășinari era o parohie bogată material, dar și spiritual, preferată de Șaguna.

³² Daniel Fabvre, *op.cit.*

³³ George Barițiu, în *Gazeta Transilvaniei*, nr.45, 9/21 iunie 1864, p. 177-178.

³⁴ Funcționau doar trei școli pentru fetițe la acea dată, la Brașov, Sibiu și Blaj, întreținute de Reuniunea femeilor române, care își propunea plata anticipată a salariilor învățătoarelor de acolo, de două ori pe an.

parte a întregului sistem didactic: „ar fi de dorit în școala fetițelor de aici și de aiurea să nu se petreacă timpul prețios îndată la început cu memorizări de cuvinte străine și încă cu traduceri...ce întâi și mai întâi să învețe binișor limba maternă, religiunea și calcularea și alătura cu acestea ținerea ordinii și curățeniei în casă, cultivarea și conservarea legumelor, fiertul, țesutul, cusutul și alte lucruri fără de cari femeia nu poate ține casa. Numai timpul ce ar mai rămâne după învățarea acestor lucruri să se întoarcă spre învățarea broditului, chindesitului, a limbii germane, maghiare și așa mai încolo...”³⁵.

Cu toate că strădaniile *Reuniunii femeilor române din Transilvania* au fost anevoioase din lipsa fondurilor, astfel încât gazetele ardelenne sunt pline de listele donatoarelor care ofereau adesea sume modice, întotdeauna gestul lor era văzut ca stând sub semnul generozității, iar imaginea acestei societăți în ochii intelectualității masculine este pe de-a-întregul una pozitivă. Nu puține au fost bilanțurile anuale, care dincolo de sumele de bani pe care diferite filiale reușeau să le strângă, adesea balurilor de caritate organizate periodic, nu omiteau să sublinieze importanța și rolul asumat, în ton cu exigențele vremii: „acest institut este unicul în felul său pentru toată națiunea română orișunde s-ar afla aceasta și își are scopul acel înalt și nobil de a da copiilor una creștere mai potrivită și mai amesurată cerințelor și demnității seculului femeiesc și chemării sale în societate prin subvențiunea și întemeierea de școli bune în toate părțile.”³⁶ *Demnitate, chemare, cerințe* sunt atât termeni din limbajul romantic cât și purtători ai unei noi ideologii care făcuse treptat loc în constelația cunoașterii și femeilor.

Examinarea dosarelor parohiale ardelenne, ortodoxe și greco-catolice, ne poate oferi șansa de a evita clișeele în descrierea vieții religioase și ne poate conduce spre o recuperare a trecutului mult mai obiectivă. Cercetarea scoate din anonimat părți din „istoria țării prin cei mici”, prin desigilarea informatică a documentelor păstrate³⁷.

La acest nivel, discursul educațional din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a purtat prioritar asupra tipului de patronaj care să se exercite asupra învățământului primar. În primele decenii postrevoluționare școlile confesionale continuau să funcționeze, urmând o tradiție, dar autoritățile statale reclamau trecerea în subordinea lor a acestora, în paralel cu eforturi similare de laicizare a învățământului ce se făceau în Monarhie. De aici o virulentă competiție

³⁵ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 69, 26 august/6 sept., 1864, p. 276.

³⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr.92, 17/29 nov., 1865, p.371.

³⁷ Corina Teodor, *Sub privirile celorlalți: preotul în comunitate*, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane “Gheorghe Șincai”*, vol. I, Tg.Mureș, 1998, p.220.

între cele două autorități- Stat și Biserică- care s-a prelungit până în anul 1868, când s-a decis conform Legii XXXVIII: obligativitatea învățământului primar pentru toți copiii între 6 și 15 ani; dreptul de inspecție al statului asupra școlilor confesionale; funcționarea școlilor putea fi întreținută de stat, biserici, comunități, asociații și persoane particulare. Dar aceeași Lege Eötvös impunea restricții școlilor confesionale, care în decurs de 6 ani trebuiau să facă dovada îndeplinirii unor prevederi speciale: local adecvat, număr de elevi pe învățător, predarea tuturor materiilor prevăzute; în caz contrar, după trei avertismente primite de la Ministerul cultelor și învățământului, instituția putea fi declarată școală comună³⁸.

Pe de altă parte, și biserica ortodoxă din Transilvania a înscris prin *Statutul organic* (1868) prevederi relative la funcționarea învățământului confesional³⁹. Deceniile de păstorire a lui Șaguna în Ardeal ilustrează o activitate bogată, ce a stat sub semnul postiluminismului, îmbinând o latură teoretică, exprimată în numeroase texte cu conținut teologic, cu una practică, prin acțiunea de educare a clerului, de cunoaștere îndeaproape a situației din parohii. Cuvintele cheie din textele sale- *luminare, învățătură, credință*- amintesc de iluminismul veacului al XVIII-lea, dar pe de altă parte ilustrează eforturile de disciplinare în lumea preoților și a laicului⁴⁰.

În aceste condiții, în care statul și biserica și-au disputat patronajul asupra învățământului, documentele din arhivele parohiale pledează îndeosebi pentru importanța școlilor confesionale, care alimentează și susțin identitatea lingvistică, națională și religioasă. Noile reglementări din 1875-1876, ce veneau dinspre sediile mitropolitane, Sibiu și Blaj, priveau în detaliu organizarea și funcționarea învățământului confesional, conform exigențelor statale oficiale. Astfel, paradoxal, dualismul devenea, așa cum s-a arătat în istoriografie⁴¹, epoca regenerării învățământului sătesc din Transilvania. Școala parohială- o instituție exclusiv orientată spre însușirea cunoștințelor fundamentale, se poate recomanda astfel ca o piesă importantă și în drumul feminin spre cucerirea lecturii, cu toate că detaliile explicite în legătură cu acesta lipsesc cel mai adesea din documente.

³⁸ *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, studiu introductiv, ed. îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Ed. Dacia, Cluj, 1994, p. 15.

³⁹ Grigore Ploșteanu, *Pavel Vasici: viața și opera*, Ed. Veritas, Târgu Mureș, 2008, p. 229-230.

⁴⁰ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2003, p.34-35.

⁴¹ *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, p.38-41.

Nu este de mirare că în documentele parohiale întâlnim mențiuni legate de separarea încăperilor de școală între fete și băieți: așa se întâmplă la Pintic, unde în 1870 sătenii greco-catolici doresc să contribuie „să se separe școala de față, să se mai facă una sobă (cameră-n.n.) pentru fete. Noi să aducem peatra- sau dacă din tindă s-ar putea face altă casă, să se mai lungească școala de față...”⁴². Dacă la noi astfel de inițiative par sinonime cu inovația, în Occident, sub impactul iluminismului, Rousseau subliniase deja din 1762 în *Emile*, celebrul său roman educativ, necesitatea ca diferențele naturale dintre sexe să conducă la o educație distinctă a fetelor de băieți⁴³. La Subcetate, în urma vizitei protopopului greco-catolic în 1871 se remarcă respectarea legislației curente: „visitându-se casa de școală, aceia s-a aflat în stare de ajuns corespunzătoare legilor și scopului, construită după prescripțiunea legilor vigoroase, având trei despărțăminte: unul pentru locuința docentului, al doilea pentru pruncii deobligați de a umbla la școală și a treia pentru fete”⁴⁴. Separare mai degrabă din cauza unor resorturi morale și a inegalității instruirii celor două sexe, fiindcă în mai toate cazurile învățătorul era același, și pentru băieți, și pentru fete. Dar dascălul căsătorit era mai bine văzut în ochii comunității, cum e și Macedon Boțianu, în „etate de 25 de ani”, din Coșniciul de Jos, unde la 1 februarie 1871, „pentru mai ușoara instruire a pruncilor s-a statorit ca școlarii să se împărțească în două odăi a școlii (frecventau 17 băieți din 30 și 16 fete din 35-n.n.), așa ca fetele să rămână unde-s acum, iară pruncii să treacă în odaia în care locuiește acum docintele și acesta la S.Georgiu în casa cantorală...”⁴⁵. Totuși excepții există, iar școlile din parohiile mai înstărite își permit ca o dată cu creșterea numărului de copii de școală să proiecteze în viitor „un despărțământ prntru deosebita instruire a fetițelor și înmulțindu-se numărul pruncilor școlari și cu un subînvățător”⁴⁶, cum se întâmpla la Beclean în anul 1872. Locuitorii greco-catolici din Medieșu Aurit par a fi deciși să respecte în totalitate legea, cu școală separată pentru fete, ce urmează „fără întârziere a se apuca de zidire” și cu învățători diferiți pentru cele două sexe⁴⁷. Așa că în ciuda informațiilor disparate pe care le oferă aceste categorii de documente, o lectură atentă a lor, descifrarea limbajului, a asociațiilor de cuvinte sau idei pot fi revelatoare pentru structurile mentale ale

⁴² *Ibidem*, p.119.

⁴³ Rebecca Rogers, *Les bourgeoises au pensionat. L'éducation féminine au XIX-e siècle*, Presses Universitaires de Rennes, 2007, p.34.

⁴⁴ *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, p.164.

⁴⁵ *Ibidem*, p.128-129.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 180.

celui ce scrie actul, dar și ale celui căruia îi este destinat. Fiindcă lectura la feminin în mediul rural rămânea încă strict legată de ideologia vremii, de structurile de putere, de statutul socio-profesional și resursele materiale ale familiei.

Toate documentele atestă un grad inferior de școlaritate a fetelor față de băieți în mediul rural. Ele înregistrează, am putea spune, docilitatea feminină, felul în care fetele acceptă strategiile școlare impuse de familie. Conform statisticilor din protopopiatul Târgu Mureșului, în 1850 la Sângeorgiu de Pădure erau de școală 50 băieți și 34 fete, dintre care erau prezenți la școală doar 40 băieți și 23 fete. Nazna și filiile sale avea 30 băieți și 19 fete de școală, dintre care frecventau doar 3 băieți și o fată, deși era școală în comună. Moșuni cu filiile sale avea 33 băieți și 23 fete de vârstă școlară, din care frecventau 15 băieți și doar 2 fete, probabil și fiindcă clădirea școlii era în filia Veța. La Corunca deși erau de școală 15 băieți și 10 fete, niciunul nu frecventa din cauză că nu avea clădire proprie de școală. Aceași situație era și la Morești, unde în absența școlii rămăneau acasă cei 26 băieți și 17 fete. În comuna Cornățel situația era mai bună, aici fiind școală, frecvența fiind de 31 băieți din totalul de 35 și 7 fete din totalul de 12. În comuna Mureșeni, deși populația era mare, cu 502 suflete și era școală, doar cei 32 băieți din 52 frecventau și nici o fată, din cele 30 fete. În Berghia, și aici parohie cu mulți copii, 43 băieți și 20 fete, nu urmau școala existentă în localitate nici jumătate dintre ei, doar 19 băieți și o fată. La Band, din cele 845 de suflete, ar fi trebuit să urmeze școala 40 băieți și 25 fete, dar din lipsă de școală nu mergeau. La Petea, din cei 28 băieți și 12 fete, mergeau la școală doar mai puțin de jumătate dintre băieți, adică 15. La Oarba situația fetelor era și mai gravă, deși exista școală, doar 10 băieți o frecventau din cei 28, iar fetele deloc, deși erau 24. În schimb, la Iclandul Mare, deși nu avea clădire de școală, din cei 40 băieți și 18 fete frecventau 30 băieți și 9 fete.⁴⁸

Peste un deceniu și jumătate, în 1865, situația se mai ameliorase, deși mai existau încă localități unde copiii nu mergeau la școală, adică: Corunca, Remetea, Podeni, Sângeorgiu de Mureș. Dar putem să notăm și câteva parohii în care școlarizarea copiilor era bună, la Icland din 25 băieți și 17 fete frecventau 20 băieți și 10 fete⁴⁹, la Morești- 29 băieți și 11 fete⁵⁰, în Mureșeni - 23 băieți și 7 fete⁵¹. La Sângeorgiu de Pădure era cea mai bună situație, urmau școala 50

⁴⁸ ANDJM, *Fond Protopopiatul Ortodox Român*, Târgu-Mureș, dos. 4, f. 16.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 15, f. 167.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 165.

⁵¹ *Ibidem*, f. 163.

băieți și 35 fete, poate și din cauză că aici plata învățătorului nu se realiza doar din contribuția localnicilor ci și de la stat⁵². Dincolo de eforturile constante făcute de protopopul Partenie Trombițaș în vederea îndeplinirii prin biserică a acestei misiuni educative⁵³, principala piedică pentru creșterea frecvenței școlare rămăsese sărăcia familiilor, deși preotul „în mai multe rânduri i-au dojenitu și în sfânta biserică pe părinți”⁵⁴.

Până la urmă, pregătite să devină bune stăpâne ale casei, să transmită cunoștințe religioase copiilor, tinerele fete primeau adesea doar o educație minimală, ce se reducea la mesaje conservatoare privind statutul femeii în societate și prea puțin la deprinderi intelectuale. Cum în majoritatea cazurilor domeniul lor de acțiune nu se extindea dincolo de sfera privată, iar identitatea civilă se confunda cu cea a soțului, vocea lor a rămas adesea mascată de cea a bărbaților din jur, soți, tați, frați, parohi etc. Dacă gândim istoria secolului al XIX-lea în afara unor generalizări pripite, căutând să percepem fațetele multiple ale educației feminine, ce diferențe între acele tinere care încă nu pășiseră pe acest teritoriu al scris-cititului⁵⁵ față de modelul cultural al preoteselor ce scriau emoționante scrisori către autoritățile ecleziastice sau redactau chiar testamente⁵⁶, mai mult, față de institutoare, cum fusese și soția lui Slavici⁵⁷, care introduseseră cartea, lectura în teritoriul vieții lor private! Ca să nu mai amintim de adolescentele din orașe care recitau și cântau la pian cu ocazia balurilor și reuniunilor culturale⁵⁸, ori de actrițele care în urma prestației artistice, ce presupunea memorarea unui rol, tulburau inima

⁵² *Ibidem.* dos. 14, f. 16.

⁵³ Andrei Șaguna, *Corespondență*, vol. II, ed. îngrijită de Nicolae Bocșan, Gabriel Viorel Gârdan, Ioan Vasile Leb, Beatrice Dobozi, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2008, p.57-69.

⁵⁴ ANDJM, *Fond Protopopiatul Ortodox Român*, Târgu-Mureș, dos 14, f.16.

⁵⁵ În Transilvania, statisticile arată în 1887 că nr.știutorilor de carte era de 119.676 (minus Protopopiatul Târgu Mureșului care n-a trimis datele) din totalul populației de 693.881 (adică 17,24%). Situația cea mai bună era la Brașov unde procentul știutorilor de carte era de 54,43 %iar cea mai dezastruoasă în Târnava inferioară- 1,78%. Cf. *Telegraful român*, nr.44, an XXXV, 28 apr./10 mai 1887, p. 174.

⁵⁶ ANDJM, *Fond Protopopiatul Ortodox Român*, Târgu-Mureș, dos 30, f.3-4; Simion Retegan, *Parohii, biserici și preoți greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849-1875)*, Ed. Argonaut, Cluj,2006, p.37-38, 49, p.196.

⁵⁷ Eleonora Tănăsescu, fiica lui Grigore Tănăsescu, subprefect de Ilfov, care urmase Școala Normală din București (Azilul Elena Doamna), a devenit apoi institutoare aici, ulterior la Sibiu, la Școala Societății Femeilor Române, din 1884. Cf. I.E. Torouțiu, *op.cit.*, vol. III, p. 137.

⁵⁸ La Cluj- 27 febr.1887 balul intelighenței române din localitate a avut drept scop strângerea de fonduri pentru școlarizarea fetelor. D-ra Maria Roșescu a recitat poezia *Cătră poporul român* de Petre Dulfu, d-ra Ana Papp a cântat mai multe piese la pian etc. Cf. *Telegraful român*, nr. 17, an XXXV, 17 febr. 1887, p.67.

scriitorilor⁵⁹. Ceea ce ne poate conduce doar la concluzia că problematica lecturii la feminin este încă un aventuros teren de cercetare.

⁵⁹ Rămâne celebră fuga adolescentului Mihai Eminescu cu trupa Fanny Tardini prin Ardeal. Sau iubirea dintre Al.Macedonski și Aristizza Roamnescu- Claudia Dimiu, *Al. Macedonski în căutarea muzei Noptii de aprilie*, în *Manuscriptum*, nr.3, 1980, p. 183-185.

THE ROMANIA OF THE KINGS

Keith Hitchins*

Abstract

The Romanians – especially the elites, the well-educated—were Europeans who had inherited the cultural and spiritual heritage of the East and had been attracted to the dynamism of the West. Between the accession of Karl of Hohenzollern-Sigmaringen as Prince of Romania in 1866 and the abdication of King Mihai in 1947 modern Romania came fully into being. In these times the Romanians engaged in a bold experiment: the forging of a synthesis of East and West, an experiment that is, the essential characteristic of modern and contemporary Romania.

From this perspective, the Romania of the Hohenzollerns was a remarkable era. It was a time when Romania was entering the modern world at a steadily accelerating pace and when she was thus destined to share its benefits as well as its misfortunes. It is perhaps too early to say precisely where the Romania of the Kings belongs in the broad sweep of Romanian history. After all, the experiment continues.

Keywords: *monarhie, Romania, doctrine politice.*

I

In my meetings with students in the classroom and with colleagues at scholarly conferences questions of national identity and nation building in Eastern Europe inevitably arise. Among the most persistent are: “Who are the Romanians exactly?” and “What is Romania like?” The answers I give are never entirely satisfactory to my listeners or to me; they are too general, too imprecise. When I have finished these remarks on the Romania of the Kings these questions will linger, the answers still vague and elusive. But perhaps vagueness and elusiveness are in the nature of things, especially if we think of Romania as a place of accommodation between East and West, as an experiment and, thus, as a project never finished, but always in process of becoming.

This brief excursion into questions of Romanian national identity was occasioned by a conference on the Hohenzollerns of Romania held at Heidelberg University in the fall of 2006. My paper served as the keynote address and had as its main purpose to suggest scholarly avenues by which the nature of Romania during the crucial era of her rise as a modern European state could be approached. Between the accession of Karl of Hohenzollern-Sigmaringen as Prince of Romania in

* **Profesor univ. dr., Universitatea Urbana Champaign SUA, membru de onoare al Academiei Române.**

1866 and the abdication of King Mihai in 1947 modern Romania came fully into being. By 1930, at least, Romania had achieved a high degree of political stability and economic progress at home, had integrated herself into the cultural and intellectual life of Europe, and in international political affairs had become an important regional power in Southeastern Europe. Here I have added bibliographical notes. They are not meant to be exhaustive. Rather, they reflect my own readings and interests, but will at least serve to suggest areas for further investigation. I must also note that I am mainly concerned with the educated, that is, the political, economic, and intellectual elites, and what they thought and how they acted.

In approaching the question of what Romania was like in the Hohenzollern era, we may find it useful to divide those eight decades into two, quite distinct parts. The longer one –1866 to about 1930— was generally a time of building and optimism. It was a time of great expectations, which the political, economic, and cultural elites to a great extent fulfilled or were in the process of fulfilling. Down to 1930 they endowed their country with a constitution and enduring parliamentary institutions based mainly on Western experience, which assured political life a stable foundation; they embarked upon industrialization and expanded participation in international commerce, which diversified and modernized the country's economy; they contributed decisively to the rise of a native Romanian middle class, which by the end of the period had solidified its political and economic leadership of the country and provided the impetus for further Europeanization; they absorbed the cultural and intellectual heritage of the West and became themselves contributors to European literary and artistic values; and, finally, they engaged in a wide-ranging debate about national identity and models of development, which stirred creative thought in many areas of intellectual and public life.

The second, much shorter period –from about 1930 to 1947— was, to use a single word, destructive. A stark change of mood among the elites is discernible, as optimism and a healthy confrontation with modernity gave way to growing anxiety and, for many, a withdrawal into one or another form of autochthonism. In this decade and a half the work of the previous century was, in important ways, undone. The world economic depression, the increasing strength of the extreme right in politics, the rise of Nazi Germany and the policy of appeasement by the democracies France and Great Britain, the experiment of a royal dictatorship followed by a military dictatorship, and involvement in a new World War were in great measure responsible for the catastrophic turn of events. Together they opened the way for the imposition of an alien political, economic, and social order in the latter 1940s, which brought an end to modern Romania as it had been evolving since the beginning of the nineteenth century.

II

As we look over the years between 1866 and 1947 with their aspirations and controversies, their diversities and discontinuities, we may wonder how best to account for the course Romania took? Are there some keys that will aid our understanding of the process? There are probably a number of keys, but perhaps one in particular will suffice for now. That key, it seems to me, is the Romanians' encounter with "Europe," that is, the West. "Europe" vitally affected the decisions Romanian elites made as they proceeded with the construction of a modern country. This encounter with the West was many-sided – political, economic, cultural, and intellectual, and the elites' reactions to the West were nearly infinite in their diversity. Whether they embraced Europe as a model or rejected it as an affliction, they were certain that they could not ignore it, that they must come to terms with this dynamic force. Their enthusiastic and, sometimes, bitter give-and-take over Europe's role in nation-formation offers us a stimulating ideological framework from which to view modern Romania's evolution. No less important, it gives contemporary Romanians the opportunity to tell us what they themselves thought Romanians and Romania were like.

The great debate among Romanian intellectuals and politicians from the 1860s to the 1930s about their country's relationship to Europe was, in the first instance, the expression of a crisis of identity. They were asking, in effect, two questions: "Who are we?" and "Where are we headed?" To find the answers historians, philosophers, sociologists, literary critics, poets, and social commentators of all kinds joined in a wide-ranging examination of nationhood and models of development. Although the variety of opinions they expressed was nearly boundless, the participants, in the main, belonged to one of two loose groupings, which, for the sake of convenience, we may label "traditionalist" and "Europeanist." There were also numerous theorists who stood somewhere between the two main groupings and advocated a third way of development that was beholden neither to capitalist individualism to the west nor to socialist collectivism to the east. Virgil Madgearu (1887-1940), a leading exponent of the third way, and his colleagues were convinced of Romania's unique historical evolution based upon its "pre-eminently agricultural" character, but they were eager to learn from Europe and were committed to democracy. Whatever position Romanian observers and critics took, their outpouring of ideas and sentiments offers us a remarkable perspective on the Romania of the Hohenzollerns.

To take the traditionalists first, they sought their true identity and their congenial models of development in the indigenous past,

sometimes real, sometimes imagined. They insisted on the predominantly rural, agrarian character of Romanian historical development and condemned cultural and institutional “imports” from the West as “inorganic.”

The fundamental principles of traditionalism were laid down in the 1860s by Titu Maiorescu (1840-1917), literary critic and philosopher and one of the leaders of Junimea, an association of young intellectuals committed to fostering an authentic national development. Maiorescu promoted the idea of a national culture and national institutions that would correspond to the “innate character” of the Romanians, and thus he urged an end to wholesale, indiscriminate borrowings from Western Europe. He summarized his views in the celebrated phrase, “*formă fără fond*”(form without substance) to describe all the institutions of a middle-class, urban, industrial Europe that zealous Westernizers had “grafted” onto a Romania, agricultural and peasant, that was ill-prepared to receive them. He insisted that only a slow, organic evolution in keeping with the “spirit of the nation” could produce stability and lasting benefits. Although he and his colleagues said little directly about national character, they clearly sought it in the rural world rather than in the city.

In the several decades before World War I a new generation of traditionalists came to the fore who expanded the idea of Romania’s uniqueness. Among them, Constantin Stere (1865-1936), the chief theorist of Populism (Poporanism), claimed that Romania, because of her inherent agrarian structure, could avoid the capitalist phase of development experienced by the West and could create a society that would function in accordance with economic laws peculiar to a predominantly agricultural country. The historian Nicolae Iorga (1871-1940) sought the essence of an authentic Romanian culture in an idealized rural world that was at the same time patriarchal and free of class conflict. Like other traditionalists, he opposed cultural imports, particularly the “craze” for everything French, which he decried as noxious to the national well-being. From yet another perspective, Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957), philosopher and psychologist and second-generation Junimist, praised the peasantry as a bulwark against the disintegrative force of Western middle-class cultural and economic forms. Making a sharp distinction between “culture” (Romanian agrarian society) and “civilization” (the urbanized, industrial West), he pointed to the Romanian village as the chief preserver of the national character.

German thought exerted a strong influence on Romanian traditionalists before World War I and in the interwar period. German Romantics persuaded them to value “culture” (here, a unique, “organic” expression of the spirit of the nation) over “civilization” (material things and technological progress), and German sociologists

such as Ferdinand Tönnies in his *Gemeinschaft und Gesellschaft* reinforced their commitment to “natural” forms of life as found in the village (“community”) and warned them of the dangers of “mechanical” relationships characteristic of modern urban life (“society”). The anti-rationalism of Friedrich Nietzsche appealed to many traditionalists, as did Oswald Spengler’s cyclical theory of historical development, especially his prediction of the inevitable decline of the West.

Of the many variations on traditionalist themes in the interwar years, none was more beguiling than the anti-Westernism of the philosopher Nae Ionescu (1888-1940). Ionescu, the theorist of *trăirism*, a version of existentialism, sought in the Romanians’ unique spirituality the guarantee of their development as a nation. He insisted that Eastern Orthodoxy had been the predominant influence throughout the process of Romanian nation-formation, and he was certain that the bond between the Romanians and Orthodoxy was eternal. Authentic Orthodox Romanian spirituality and, hence, the foundation of the nation he discovered in the rural world, and he spoke approvingly of “our peasantist Orthodoxy.” By contrast, he condemned the spirit of the West as it was embodied in Roman Catholicism and Protestantism and in liberal political institutions. This Europe, he thundered, was the antithesis of “Romanianness.” He bluntly demanded a radical separation of Romania from Europe with its capitalism, its materialism, and its cosmopolitan cities as the first step in confronting Romanian realities. Equally committed to this brand of religious autochthonism was Nichifor Crainic (1889-1972), theologian, philosopher of culture, and the editor of the influential monthly *Gândirea*. Like the Junimists, Sămănătorists, and Poporanists before him, he claimed that modern Romania had departed from her true path of development. His arguments were similar to their, except for his emphasis on religion. He blamed Westernized intellectuals in the nineteenth century for having indulged in a massive borrowing of Western institutions ill-suited to the spiritual nature of the Romanian people and their “primordial” Eastern heritage. Although he accepted Spengler’s judgment about the doom of the West, he was certain that Romania could be saved if she would adhere to higher values as taught by Orthodoxy and imbedded in the folk culture.

The poet and philosopher Lucian Blaga (1895-1961) adhered to no specific ideology or current of thought in his search for the sources of Romanian identity. He approached these crucial questions from the unique perspective of his own philosophy of culture. Indebted to German philosophy and psychology, he praised German culture as “catalytic” because he thought it stimulated native creativity, in contrast to French culture, which he called “modeling” because it sought to remake foreign cultures in its own image. As his

investigation of the Romanian national character deepened he elaborated a theory of culture style to define it that drew on the work of Freud and Jung, Leo Frobenius, the authority on primitive art and Spengler.

Blaga moved from theory to living examples of style in *Spațiul mioritic* (1936), perhaps the most original attempt in the interwar period to explain the Romanian essence. His search focused on the sources of Romanian spirituality, which he found preserved in their purest form in the Romanian village. It was here that he discovered the profound contradictions between the Western style and the Romanian style. He conceived of the village as the locale of the organic, eminently human mode of existence. The creative forces of the village are what he meant by “culture,” which he contrasted with the “civilization” predominant in the West. He identified the city as the embodiment of civilization, of the mechanized, bourgeois world, whose collapse, he was certain, was at hand. He pointed to the city as the place where the scientific spirit and rationalist conceptions about existence held sway, conceptions that slowly dissolved men’s “cosmic sentiment” and isolated him from the world. In contrast, he praised the village as pre-eminently the realm of myth and magic thought which brought man into a creative relationship with existence. He found the peasant village in no way inferior to the bourgeois city. He conceived of them as two distinct worlds, the former being representative of “minor cultures,” the latter of “major cultures,” both of them evolving parallel to one another.

Blaga thus shared with the traditionalists fundamental ideas about the incompatibility between the West and Romania, but to describe him as a traditionalist seems out of place. More appropriate, perhaps, is “autochthonist,” for his conception of Romanian uniqueness was not economic or social; it was metaphysical.

On the other side of the debate, the Europeanists were no less diverse a group than the traditionalists, but they shared certain fundamental beliefs about their country’s destiny. First of all, they were certain that Romania must continue to learn from Western Europe and must, inevitably, follow the same path of development. They thus thought of Romania and themselves as a part of Europe.

The staunchest advocates of the European model before World War I were certain economic theorists and Liberal Party politicians who sought to give their ideas substance in the form of a modern, European constitutional state. Representative of the economists who favored this model was Petre S. Aurelian (1833-1909). He rejected the notion that Romania was fated to remain an agricultural country and urged rapid industrialization as the best means of overcoming backwardness and ensuring the modernization and, hence, the very survival of the country. Other economists were less certain than

Aurelian about the rapidity of change. Characteristic were the views of Ion Ghica (1817-1897). He had no doubt that Romania would remain an agricultural country for the foreseeable future, but he did not oppose industry. In his later years he recognized its crucial importance not only for economic progress, but also for political and intellectual development as the “incubator” of art and science and the “cradle” of the liberties and rights of man. Of the Europeanist politicians, Ion C. Brătianu (1821-1891; prime minister, 1876-1888) and his son Ion I. C. Brătianu (1864-1927; prime minister, 1908-1910, 1914-1918 and, after the war, 1918-1919, 1922-1926, 1927) played crucial roles in pushing Romania closer to Europe. They and their colleagues turned the National Liberal Party into a powerful engine of change. Both worked with the upper middle class to create and expand the economic infrastructure and solidify the political superstructure they thought necessary for sustained growth. An Europeanist of a different sort was Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), the leading Romanian socialist theorist of his time. In him Europe and industrialization had a sophisticated and stubborn defender. Although he was certain that Romania’s emergence from underdevelopment would depend mainly on her ability to industrialize in cooperation with Europe, he never lost sight of current economic and social realities. In his critical analysis of the prevailing web of agrarian economic and social structures, which he entitled *Neoiobăgia* (Neoserfdom), he came to the conclusion that Romania could embark upon a modern, capitalist course of development only if she shed the heritage of the past.

In the interwar period, especially the 1920s, the Europeanists claimed that their vision of a Europeanized Romania had already, in certain respects, been realized. Their case was forcefully argued by Eugen Lovinescu (1881-1943), the most influential literary critic of the time, and Ștefan Zeletin (1882-1934), economist and sociologist and a leading theorist of the Liberal Party. They both agreed that modern Romania was the product of regular links with Western Europe beginning in the first half of the nineteenth century. But in crucial respects their appraisals of its subsequent evolution diverged sharply. Lovinescu insisted that the motive force behind the changes Romania experienced in the nineteenth century was ideas, whereas Zeletin was no less certain that economic and social forces were the causes. Yet, in the end, like Europeanists generally, they had no doubt that Westernization was a stage through which every country was destined to pass, and they were equally convinced that the Romania of the early twentieth century was more the creation of outside, European influences than of internal forces.

Lovinescu traced the rise of modern Romania back to the growing cultural and intellectual contacts with Western Europe. Western ideas triumphed, he argued, because Romanian elites judged the thought

and institutions of the West superior to their own and were determined to close the enormous gap that divided them from modern civilization. Lovinescu admitted that, at first, their borrowings had been unselective and superficial. But, then, he showed how they became skilled at adapting what was valuable and necessary for their country's progress and how, in the early twentieth century, they had exchanged imitation for integration, and he went on to describe how they were making original contributions to a cosmopolitan, European civilization. He called the process "synchronism" and judged it a natural consequence of the "homogenization" of the modern world.

Zeletin, for his part, was at pains to show that modern Romania had come into being as the result of fundamental economic changes, all caused by the opening of the country to the commerce and capital of Western Europe. As the process accelerated and as Romania was inexorably drawn into the Western European economic sphere in the nineteenth century, he showed how old agrarian structures gave way before the pressure of capitalism, and, then, how "feudal" political institutions were replaced by those of middle-class democracy. A no less important consequence of social and economic transformation, he insisted, was the emergence of the modern Romanian bourgeoisie, the class that would lead the country on its way to modernization and integration into Europe. All of this he thought inevitable, and to imagine Romania as forever a predominantly agricultural country struck him as utterly absurd and contrary to the laws of social evolution.¹

¹ On the great debate about identity and paths of development several general works of philosophy and literature cover all or a good part of the period from the second half of the nineteenth century down to the outbreak of the Second World War. One may cite, for example, *Istoria filozofiei românești*, vol. 1, second edition, București, 1985, which goes up to 1900, and vol. 2, part 1, București, 1980, which covers the twentieth century up to 1944. Both volumes treat in detail diverse subjects, but sometimes the ideological spirit of the time manifests itself. Ion Ianoși, *O istorie a filozofiei românești –în relația ei cu literatura*, Cluj, 1996, covers significant figures between the seventeenth and twentieth century, with particular emphasis on modern times, and Costica Brădățan, *O introducere la istoria filozofiei românești în secolul XX*, București, 2000, offers new interpretation of thought about identity in the twentieth century. An older work of great charm, Basil Munteano, *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, Paris, 1938, investigates the intertwining of literary creativity and aesthetic and ideological currents.

On Junimea and the Junimists the literature is abundant. Perhaps the best introduction to its varied activities, written from a sociological perspective, is Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, București, 1975. Tudor Vianu, *La Société littéraire Junimea*, București, 1968, focuses on the aesthetic and literary heritage of the society. Its contributions to the development of Romanian historiography are analyzed by Alexandru Zub, *Junimea: Implicațiile istoriografice*, Iași, 1976. The memoirs of members of the society provide a unique entry into the thought and spirit of the time. Of particular value are Iacob Negruzzi, *Amintiri din "Junimea"*, in I. Negruzzi, *Scrieri*, Vol. 2, București, 1923, and Gheorghe Panu, *Amintirile de la "Junimea"*, 2 Vols., București, 1908-1910. Pompiliu Marcea, *"Convorbiri Literare" și spiritul critic*, București, 1972, offers valuable insights into the principal publication of Junimea and its contribution to literary theory and aesthetics. Titu Maiorescu, as the principal embodiment of the theoretical foundations and public activities

of the society, has been the subject of almost continuous analysis and polemics. The classic study of his life and career is Eugen Lovinescu, *T. Maiorescu*, 2 Vols., București, 1940. He has also described Maiorescu's relations with other Junimists in *T. Maiorescu și contemporanii săi*, 2 Vols., București, 1943-1944. Among more recent evaluations of Maiorescu's contributions to Romanian intellectual life, Nicolae Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, second edition, București, 1973, and Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, 2 Vols., second edition, București, 1997, merit attention. Indispensable are Maiorescu's own diary and correspondence: Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, 9 Vols., București, 1975-1989, which cover the years 1855-1879. On the second generation of Junimists one may consult Corina Hrișca, *Constantin Rădulescu-Motru, filozof al culturii*, Cluj-Napoca, 1987, and the massive biography by Constantin Schifirnet, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, 3 Vols., București, 2003-2005. Rădulescu-Motru offers his thoughts on Romanian identity in *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, second edition, București, 1939.

The agrarian currents of the latter nineteenth and early twentieth century have received much scholarly attention. *Sămănătorismul* by Z. Ornea, second edition, București, 1971, is comprehensive and critical. For Nicolae Iorga, one has to consult his own writings on the nature of Romanian society, notably *O luptă literară*, 2 Vols., București, 1979. Z. Ornea, *Poporanismul*, București, 1972, is the classic work on the subject. Ștefania Mihăilescu, *Poporanismul și mișcarea socialistă din România*, București, 1988, analyzes the confrontation between Poporanism and Social Democracy. Z. Ornea's *Viața lui C. Stere*, 2 Vols., București, 1989-1991, provides a comprehensive intellectual portrait, while Ioan Căpreanu, *Eseul unei restituiri: C. Stere*, Iași, 1988, focuses on his role in the struggle of the Romanians for national and social emancipation.

On the chief theoretician of Romanian socialism before the First World War two first-rate biographies are available: Damian Hurezeanu, *C. Dobrogeanu-Gherea: Studiu social-istoric*, București, 1973, focuses on the development of his thought and the application of socialist doctrine to Romanian economic and social conditions. Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, 1982, deals with the same subject, but views Gherea's career from a broader perspective.

There are numerous studies of economic thought. Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, 2 Vols., București, 1987-1990, follows the principal trends up to the Second World War, Eugen Demetrescu, *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, București, 1940, is a critical guide to liberal economic thought in the nineteenth century. Victor Slăvescu wrote numerous fundamental studies of Romanian economists of the time: *Vieța și opera economistul Nicolae Suțu, 1798-1871*, București, 1941; *Vieța și opera economistului Alexandru D. Moruzi, 1815-1878*, București, 1941; *Vieța și opera economistului Dionisie Pop-Martian, 1829-1865*, 2 Vols., București, 1943-1944; and *Ion Strat, economist, financiar, diplomat, 1836-1879*, 2 Vols., București, 1946. On Petre S. Aurelian one may consult the ample study and anthology of texts edited by Mihai C. Demetrescu, *Opere economice*, București, 1967. See also Vasile C. Nechita and Ion M. Pohoată, *Din istoria liberalismului economic în România (Ioan Strat—un deschizător de drumuri)*, Galați, 1993. On Ion Ghica's economic ideas, there are his own writings, *Scrieri economice*, 3 Vols., București, 1937.

The literature on the great debate during the interwar period is abundant and growing. A valuable survey of social thought of the period is Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980, which covers the main currents of ideas, but shows sympathy for the rationalism of the Europeanists. Ovid S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, Vol. 1, București, 1972, deals with similar problems of national character and development. Of great value is *Identity and Destiny: Ideas and Ideology in Interwar Romania*, in the series *Plural*, Vol. 29, No. 1 București, 2007, which offers scholarly studies and excerpts from the works of leading figures in the great debate.

On the Europeanists, Lovinescu and Zeletin have received the most attention. On the former one may consult: Eugen Simion, *E. Lovinescu: Scepticul mintuit*, București, 1971, treats his Europeanist ideas as an expression of his aesthetic values, while Florin Mihăilescu, *E. Lovinescu și antinomile criticii*, București, 1972, places him within the framework of Romanian criticism between Junimism and modernism. Of fundamental importance for his ideas on Romania's development is his *Istoria civilizației române moderne*,

III

We may well ask which version of Romania, traditionalist or Europeanist, comes closest to reality in 1930? Is Romania agrarian, peasant, and Orthodox, unique and in fundamental ways distinct from Europe, as the traditionalists would have it, or is Romania essentially a European state in the throes of an accelerating modernization and destined soon to join Western Europe as a full partner, a notion dear to the Europeanists?

What I find is a state of things somewhere between the two idealized visions. Interwar Romania presents striking contrasts between entrenched underdevelopment and burgeoning, if uneven, industrialization and urbanization. On the one hand, her economic and social structure preserved in broad outline its prewar configuration. Agriculture was still the foundation of the country's economy, and its organization had changed but little since the nineteenth century, despite an extensive land reform just after World War I. The great majority of the population continued to live in the countryside and to draw its income primarily from agriculture. In international economic relations Romania remained dependent on the West as a market for her agricultural products and raw materials and

3 Vols., București, 1924-1926. For Zeletin, one needs to consult his own works, especially the classic analysis of the Romanian middle class, *Burghezia română: Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, and *Neoliberalismul*, București, 1927.

An ample introduction to interwar traditionalism and the career of Nichifor Crainic is D. Micu, "*Gîndirea*" și *gîndirismul*, București, 1975, who is hostile to such currents. On Nichifor Crainic it is still best to consult his own writings, notably the essays in *Puncte cardinale în haos*, București, 1936, a pleading for Orthodox spirituality as the basis of a new Romanian ethnic state, and in *Nostalgia paradisului*, second edition, București, 1942, which proclaims the primacy of religious faith in society. On Nae Ionescu there is the massive biography by Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia*, 4 Vols., București-Brăila, 2001-2005. Indispensable is the memoir by Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, București, 1992. More critical is George Voicu, *Mitul Nae Ionescu*, București, 2000.

The literature on Lucian Blaga is abundant. An early synthesis of his thought still retains its value as an introduction: Ovidiu Drimba, *Filosofia lui Blaga*, București, 1944. The collection of essays edited by Dumitru Ghișe, Angela Botez, and Victor Botez, *Lucian Blaga—cunoaștere și creație*, București, 1987, offers a multilateral approach to his thought about culture, ethnicity, and related questions. Ion Mihail Popescu, *O perspectivă românească asupra teoriei culturii și valorilor*, București, 1980, is a penetrating discussion of Blaga's philosophy of culture. On Blaga's debt to German philosophy and sociology, see Andra Bruciu, *Lucian Blaga—Reflexe germane în filosofia culturii*, București, 2006.

A very good introduction to Peasantism and the theory of the third way is Z. Ornea, *Țărănismul: Studiu sociologic*, București, 1969. The collective work, *Profesorul Virgil Madgearu*, București, 1987, contains a number of stimulating studies on Madgearu's thought. The best documentary sources for his ideas are his own works: *Țărănismul*, București, 1921, which focuses on the political objectives of Peasantism, and *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, which presents Peasantist economic theory from various perspectives.

as a source of many kinds of manufactured goods and investment capital.

Yet, signs of change were everywhere evident. Industry was growing and became increasingly able to satisfy the needs of consumers, while imports of raw materials and semi-processed goods rose at a faster rate than manufactured items. The urban population expanded as cities enhanced their role in the organization and direction of the economy. Even agriculture was giving signs of change as the traditional reliance on grain production shifted slightly in favor of vegetable and industrial crops. In all branches of the economy the state assumed an increasingly commanding role. Although it respected the private ownership of property and the means of production and granted private capital, domestic and foreign, numerous advantages, it arrogated to itself the responsibility for the planning and management of what now came to be called the “national economy.” In social structure, new classes were asserting themselves. The middle class, though still relatively small, had become dominant in political as well as economic life, and the urban working-class was rising and, though lacking strong class consciousness, could no longer be ignored. In politics, the elites maintained Western parliamentary forms and much of the substance, too. Their foreign policy was anchored to agreements with the West, notably France, and, for regional security, to alliances with neighbors who had also been beneficiaries at Versailles. In intellectual and cultural life, Romanian novelists, poets, philosophers, and painters felt as one with their counterparts in Paris, Berlin, and elsewhere in the West. The image, then, that we have of Romania in 1930 is of a country drawing, almost inevitably, closer to the European model.²

² On economic development between the two World Wars Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* is thorough and balanced. More technical in nature, but full of information is G. M. Dobrovici, *Evoluția economică și financiară a României în perioada 1934-1943*, București, 1943. Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, Vol. 1 (Agricultura) and Vol. 3 (Monedă-Credit-Comerț-Finanțe publice), București, 1996-2000, provides indispensable information on the interwar economy. Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, 1981, analyzes the economic goals of the Liberals, and I Puiu, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, București, 1982, shows the relationship between foreign trade policies and internal economic development. Ioan Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică)*, București, 1991, examines various strategies of economic development.

Much has been written on the agrarian reforms immediately after the First World War. Mitiță Constantinescu, *L'Évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București, 1925, places the matter in a broad historical context. David Mitrany, *The Land and the Peasant in Rumania*, London, 1930, remains a fundamental source of information. The most comprehensive approach, except for Bessarabia and Bukovina, is Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975. The same author's *Creditul agricol în România, 1918-1944*, București, 1985, examines one of the fundamental needs of both large and small agricultural producers.

On industry N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, second edition, București, 1936, provides a useful general overview. Marcela Felicia Iovanelli, *Industria românească*,

IV

Perhaps now at the divide between the two eras of modern Romania marked by the year 1930, noted earlier, we may ask about the role the first two Hohenzollern kings played in bringing this Romania into being. First of all, I see Carol I (prince, 1866-1881; king, 1881-1914) and Ferdinand (1914-1927) as builders, as patrons of modernization. They represent the West, Europeanization. Their most important single contribution may have been to allow Romanian elites the power of initiative to run the country, while reserving to themselves supervisory authority sufficient to maintain order and balance. That sense of equilibrium and a willingness to engage the elites in a dialogue strengthened the monarchy as an institution. Carol, whose reign of forty-eight years was the longest in Romanian history, brought a spirit of discipline and conscientiousness to the performance of public duties. He made the constitutional monarchy the foundation of an orderly and conservative state, and he thought democracy should be kept within strict limits. He himself played a crucial role in the

1934-1938, describes the recovery of industry after the Great Depression. Gheorghe Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, București, 1998, examines a major industry and foreign interest in it from the beginnings to the Second World War. Constanța Bogdan and Adrian Platon, *Capitalul străin în societățile anonime din România în perioada interbelică*, București, 1981, examines critically the predominance of foreign capital in many branches of Romanian industry.

Many works on interwar political life emphasize the disparity between theory and practice, as, for example, in A. G. Savu, *Sistemul partidelor politice din România, 1919-1940*, București, 1976, and Matei Dogan, *Analiza statistică a "democrației parlamentare" din România*, București, 1946. Florian Tănăsescu, *Parlamentul și viața parlamentară din România, 1930-1940*, București, 2000, is balanced. On political ideologies, *Doctrinile partidelor politice*, București, 1923, published by the Romanian Social Institute, and Aristide Cioabă and Constantin Nica, editors, *Doctrinile politice în România secolului XX*, Vol. 1, București, 2001, provide stimulating analyses of ideologies and programs. Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Tărănesc*, București, 1994, describes the fortunes of the most democratic party in Romania. The standard work on the Iron Guard is Armin Heinen, *Die Legion "Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation*, Munich 1986. Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995, is a penetrating investigation of the political and intellectual forces opposed to democracy. A careful analysis of the interwar political, economic, and educational systems is Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, Vol. 1, Iași, 2001. I. Ciupercă, *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928*, Iași, 1994, is a balanced examination of the struggle between the Liberals and their various opponents. Of great value is the comprehensive analysis of political practices by Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940)*, Munich, 1997. On the nature and causes of the fall of Carol II's dictatorship, see A. G. Savu, *Dictatura regală*, București, 1970. See also the biography by Ioan Scurtu, *Carol al II-lea*, București, 2001. Of the many works on Romania's foreign policy in the interwar period the following suggest general goals and reveal changing currents: Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României, 1919-1940*, București, 1991, and Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, second edition, București, 1997. The most extensive and solid account of Romania's relations with Germany remains Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1954. Rebecca Haynes, *Romanian Policy towards Germany, 1936-1940*, London, 2000, argues that Romanian leaders sought active political and economic cooperation with Germany.

functioning of the political system through his power to appoint the incoming prime minister, and his will in foreign affairs was decisive, as his orientation toward Germany shows. His successor, Ferdinand, shared many of his qualities, notably an admirable sense of duty. If he was less decisive than Carol in dealing with the elites, he was no less committed to the maintenance of the constitutional monarchy.³

Despite the many successes of Carol and Ferdinand and the image they cultivated of devotion to their adopted country, doubts must remain about whether they themselves or the monarchy as an institution was very popular, and whether they themselves attracted the emotional attachment of the country at large. It is striking that in the passionate great debate about national identity spanning their reigns the monarchy and the monarchs aroused no passion; they were rarely even mentioned.

The Romania of the first two Hohenzollerns came under enormous strain in the 1930s and 1940s, and Romanian elites found themselves increasingly hard put to control their country's destiny. A succession of crises sapped their energy and undermined their confidence. In domestic affairs the world economic depression of the early 1930s struck agrarian Romania particularly hard. The widespread hardship and the inability of major political parties to deal effectively with the crisis intensified criticism of things as they were, especially of Western-style democratic government, which its

³ In the absence of a comprehensive history of Carol I's reign several monographs offer valuable insights into his policies and goals. Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877*, Munich, 1989, is comprehensive and balanced. On the consolidation of the monarchy Edda Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänische Monarchie unter Carol I, 1866-1881*, Munich, 2003, is fundamental. Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între unire și independență, 1859-1877*, București, 1979, is a solid analysis of political currents and early attempts at organizing modern political parties.

On Carol I himself, Mihail Polihroniade and Alexandru Christian Tell, *Domnia lui Carol I (1866-1877)*, București, 1937, is an attempt at a comprehensive biography. A brief, but comprehensive survey is Ioan Scurtu, *Carol I*, București, 2001. A prime source of information are the memoirs of Carol's doctor, *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, 4 Vols., Stuttgart, 1894-1900, which cover the period 1866-1881. It can be supplemented by an ample collection of speeches, diplomatic documents, and other sources arranged chronologically by Démètre Sturdza, *Charles Ier, Roi de Roumanie. Chronique, actes, documents, 1866-1877*, 2 Vols., București, 1899-1904. Of great value for political life during the whole period of Carol's reign is Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, București, 1995. On Ion C. Brătianu the fullest biography is the same author's *Ion C. Brătianu: un promotor al liberalismului în România*, București, 1995. For a contemporary portrait, see Frédéric Damé, *J. C. Brătianu: L'Ère nouvelle—la dictature (1883-1885)*, București, 1886, as series of newspaper editorials hostile to the type of liberalism Brătianu practiced. On his son the most comprehensive biography is Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, București, 1994. On Liberals more generally Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească, 1886-1900*, București, 1998, analyzes the social and economic origins of Liberal Party leaders. On Carol I's foreign policy, Nicolae Iorga, *Politica externă a Regelui Carol I*, București, 1991, is still useful for its insights. Sorin Cristescu, *Carol I și politica României (1878-1912)*, București, 2007, is comprehensive. Ion Bulei, *Viața în vremea lui Carol I*, București, 2005, views Carol's reign from diverse perspectives.

opponents continually denounced as unsuited to Romania. The extreme right, notably the Iron Guard, and other proponents of authoritarian government were the beneficiaries. At another level, the anxiety that intellectuals felt is starkly revealed in the thought of the so-called Young Generation. They stood apart in the debate about identity and models of development. They defy easy classification; they were deeply influenced by the teachings of Nae Ionescu, but they chose not to isolate the Orthodox world from Europe; they shared certain spiritual aspirations with Nichifor Crainic, but they did not become Orthodoxists; they drew abundantly, like Eugen Lovinescu, from European thought and scholarship, but they shunned the epithet “Europeanist,” and they honored the peasant, with Virgil Madgearu, but they were not Peasantists. Rather, they had their own agenda, and they were determined to uncover by themselves the true coordinates of Romanian spirituality. A number of the young generation formed an association, Criterion, in 1932, but they remained individuals and went their own ways intellectually. The leaders of the association – Mircea Eliade (1907-1986), who was to become the renowned historian of religions; Emil Cioran (1911-1995), the later philosopher of man’s tragic destiny; and Mircea Vulcănescu (1904-1952), philosopher and sociologist—shared Nae Ionescu’s exhortation to experience life rather than transform it into abstract formulas. Eliade and Cioran went further: they embraced the invigorating spirit they discovered in the national socialist movement in Germany in the mid-1930s as they sought solutions to public disarray and their own personal crises beyond liberal capitalism and parliamentary democracy.⁴

⁴ There is an extensive and growing literature on the young generation. Mircea Vulcănescu has perhaps written the best introduction to the aspirations and anxieties of the group in *Tânăra generație*, București, 2004, and in his collection of essays, *De la Nae Ionescu la “Criterion,”* București, 2002. On Mircea Eliade one may consult the comprehensive, critical biography by Florin Turcanu, *Mircea Eliade. Le prisonnier de l’histoire*, Paris, 2003. A careful, detailed guide to his career before exile, with valuable insights into the preoccupations of the young generation as a whole is Mac Linscott Ricketts, *Rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade*, 2 Vols., București, 2004. Eliade’s own writings, such as, *Itinerariu spiritual. Scrieri din tinerețe*, 1927, București, 2003, provide similar perspectives. On Emil Cioran, Pierre Bollon, *Cioran, l’hérétique*, Paris, 1997, offers a balanced intellectual portrait. Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau “Schimbarea la față a României”*, Cluj, 1999, is a critical analysis of Cioran’s indictment of a failed Romania. A personal, well informed attempt to grasp the true Cioran is Ilinca Zarifopol-Johnston, *Searching for Cioran*, Bloomington and Indianapolis, 2009. A number of authors have investigated Eliade’s and Cioran’s links to the Iron Guard and the influence of European fascism on their thought. For this aspect of their careers one may consult Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionescu: L’oubli du fascisme*, Paris, 2002, and Emanuela Costantini, *Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Antiliberalismo nazionalista alla periferia d’Europa*, Perugia, 2005. On Mircea Vulcănescu, Ștefan J. Fay, *Sokrateion: Mărturie despre Mircea Vulcănescu*, second edition, București, 1998, is a sympathetic portrait. Collections of his essays reveal the breadth of his interests and the tendencies in his own philosophical and religious thought, and, no less, they bring us into close communion with the young generation: Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, 3 Vols., București, 1996, and Mircea Vulcănescu, *Bunul Dumnezeu cotidian. Studii despre religie*, București, 2004.

In international relations drastic changes in the alignment of the great powers also affected Romania adversely and showed how little Romanian elites and kings could determine their country's fate. Since the end of World War I Romania had relied on the support of France and Great Britain as the chief guarantors of the Peace of Versailles and, hence, as the defenders of Greater Romania. But their failure to confront forcefully Hitler's defiance of the Versailles system raised grave doubts in Bucharest about the wisdom of such dependence. Then, the defeat of France and the expulsion of Britain from the continent in 1940 deprived Romania of its only acceptable counterweight to Germany, now the dominant power in Europe. The consequences of these events on the Western front proved disastrous: Romania lost a third of her territory and population to the Soviet Union, Hungary, and Bulgaria in the summer of 1940. In desperation she allied herself with Germany and was thus drawn into Germany's ill-fated war against the Soviet Union from 1941 to 1944, whose outcome was the occupation of the country by the Red Army. Over the next three years the Romanian Communist Party staged a takeover of the country, a campaign that culminated in the abolition of the monarchy and the proclamation of a Romanian People's Republic on December 30, 1947.⁵ These acts marked the subjection of Romania to the Soviet model in domestic and foreign affairs. At a deeper level they signalled that the modern era of Romanian history, which had been marked by the loosening of ties to the East and the approach to the West, had come to an end.

What part did the last two Hohenzollerns play in these somber events? Carol II's reign (1930-1940) strikes me as mainly destructive. Despite his vigorous promotion of economic development and generous

⁵ On Romania in the Second World War Constantin I. Kirilescu, *România în al doilea război mondial*, 2 Vols., Bucureşti, 1995, is a general survey of diplomatic and military events. On the regime of Ion Antonescu, Dorel Bancoş, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, Bucureşti, 2000, offers a comprehensive analysis of the Antonescu regime's internal policies. *Trei ani de guvernare, 6 septembrie 1940-6 septembrie 1943*, Bucureşti, 1943, is the regime's own estimate of its accomplishments. On Antonescu's treatment of the Jews of Romania, see the balanced account by Armin Heinen, *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt*, Munich, 2007. On the inexorable slide of Romania toward defeat, A. Simion, *Preliminării politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, 1979, provides a detailed account.

On the process by which the Communists came to power after the war the most penetrating and solid guide is *6 martie 1945: Începuturile comunizării României*, Bucureşti, 1995. Ioan Scurtu has edited a valuable collection of documents concerning internal events and foreign relations between 1945 and 1947: *România: Viața politică în documente*, Bucureşti, 1994-1996. Reuben Markham, *Romania under the Soviet Yoke*, Boston, Massachusetts, 1949, provides a first-hand account of how Soviet and Communist authorities destroyed the democratic opposition. On the same theme, see Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, 1996. Of much value also are the memoirs of the chief of the American diplomatic mission in Romania at the time, especially on the failure of the Western powers to support the democratic forces in Romania: Burton Y. Berry, *Romanian Diaries, 1944-1947*, Iași, 2000. On economic issues, see Ion Alexandru, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)*, Bucureşti, 1986.

support of cultural institutions, and despite his intelligence and abilities as an organizer, he succeeded in ruining the political edifice that his two predecessors had striven so hard to build. Unlike them, he was not satisfied merely to oversee the work of elites and to seek a creative balance of forces. Instead, from the moment he ascended the throne in 1930 until his abdication ten years later, he was determined to make himself the sole source of authority in the state. This ambition, given full expression in his proclamation of a royal dictatorship in 1938, put an end to the constitutional monarchy installed in 1866 and opened the way for disastrous internal conflicts and instability. He was thus in large measure the author of his own fall from power. Brilliant in many ways, he left nothing of substance behind.

King Mihai (1940-1947) seems to me a tragic figure. Endowed with special qualities of mind and high purpose and committed to a constitutional monarchy, he resembled Carol I and Ferdinand. But the circumstances of his reign –military dictatorship, war, defeat, and an alien military occupation-- allowed him few opportunities to exercise his natural abilities. Standing almost alone, he had no choice but to preside over the end of the monarchy.

V

Let us return to the questions posed at the beginning of these remarks: Who are the Romanians and what is their country like, at least during the era of the Hohenzollern kings? The Romanians –and here I have in mind mainly the elites, the well-educated—were Europeans who had inherited the cultural and spiritual heritage of the East and had been attracted to the dynamism of the West. We may see them, then, as engaged in a bold experiment: the forging of a synthesis of East and West, an experiment that is, to my mind, the essential characteristic of modern and contemporary Romania. From this perspective, the Romania of the Hohenzollerns was a remarkable era. It was a time when Romania was entering the modern world at a steadily accelerating pace and when she was thus destined to share its benefits as well as its misfortunes. It is perhaps too early to say precisely where the Romania of the Kings belongs in the broad sweep of Romanian history. After all, the experiment continues.

YOUNG MAN GOGA

Răzvan Pârâianu*

Abstract

About the end of the century, a generation of young people witnessed a series of cultural mutations that altered the traditional ways of thinking society. Modernity, urban life, social immobility, political corruption, populism, militant literature, cultural nationalism, revolutionary art, etc. were quite a few ingredients of their experience. Ready to challenge the world view inherited from their parents, eager to ask for a more prominent role and leadership, they enrolled themselves in new cultural currents and political movements disseminating an illiberal and eventually authoritarian ethos in the name of their people. This happened all over Europe in the last decades of nineteenth century. In Transylvania, this generation experienced a particularly painful experience due to the specific mixture of ethnic and social cleavages, of liberalism and corruption, of political passivism and cultural radicalism. This paper analysis the literary beginnings of Octavian Goga, an prominent figure of this generation who was considered a symbol of the new aspirations nurtured by the young people in the first years of the twentieth century. It argues that the enthusiasm of the young generation for new forms of expressing themselves about the current public issues of the time was deeply rooted in a crisis of identity, which was solved in a manner that offered the fertile soil for radical ideologies and extreme movements of the next decades.

Keywords: *psychohistory, crisis of identity, fin-de-siècle, anti-modern, modernity, nationalism, populism, militant literature.*

The story of Octavian Goga began in a village at the footstep of the Carpathians, near the Romanian border of the Habsburg Monarchy. There, the young Octavian, the son of Father Iosif, undertook his first literary attempts. He was doubtlessly encouraged by his mother, Aurelia, who had her own literary aspirations and published a number of poems in *Familia*. There was a lovely period of a happy childhood for the young Octavian. Unfortunately, it did not last. He was nine years old when he had to leave his village to attend the Hungarian school in Hermanstadt/Sibiu. Goga came from a cultivated family for which education had a long lasting tradition. Yet, why they chose for young Octavian the Hungarian school is not clear. Most probably, it was its proximity of Sibiu, for which Rășinari can be consider a part of its outskirts. At the same time, it is possible that Father Iosif had in mind a future career for his son. Knowing better the Hungarian language would offer the young Octavian a better chance for a higher social status. This moment from September 1890 seems to

* Lector univ. dr., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.

be crucial in the psychological evolution of the young Octavian. The city was entirely foreign, at that time it was a German city. Moreover, the school was foreigner. His knowledge of Hungarian language was not sufficient to satisfy the pretensions of his professors and he probably experienced a difficult time there. These difficulties are suggested by his transcripts¹ where he was marked as “insufficient.”

He eventually graduated from the school but not without a conflict with one of his professors, the reason he was forced to move to another school in Brassó/Braşov for the last year. However, his situation became far worse when he went to Budapest for his university studies. Living in a foreign city, with modest financial means, learning without pleasure, for the young Octavian was not at all a happy period. The only pleasure he allowed to himself was the literary and editorial activities of *Luceafărul*. It was a was an escape from daily life, to socialize himself with other Romanian students and to share with others his concerns about the depressing future of a Romanian intellectual in a country where most of the cultural institutions were subordinated to the governmental policy of Magyarization.

The period spent in Budapest was definitively a period of crisis for the young Octavian. He sought to solve this profound crisis by a literary creative effort. It was the richest period of his life when he wrote most of his poems. In these poems, he exteriorized, in a way or another, the crisis he passed through. The period of formulating the terms of his crisis was the most creative period for Goga as a poet. He wrote memorable verses about the condition of being uprooted from his village, about the serene rural world of his childhood, about the misery of daily life in a modern dirty city, and about his dreams for a better future. There were topics at that time common for many young intellectuals who happened to leave their small villages and to come to the capital for his studies. Yet, the literary destiny of Goga would not be the same if he were not meet Tăslăuanu. He was the providential person for the young Octavian. He graduated the University of Bucharest and was a supporter of the new culturalist current, particularly of *Sămănătorism*. He initiated young Octavian in the secrets of *Sămănătorism*, and offered a solid direction for the young confused Octavian.

¹ I. D. Bălan publishes Goga’s transcripts for the entire secondary school. For Hungarian Language, he was qualified for the first year (three trimesters) with insufficient, sufficient, sufficient; the second year, sufficient, good, sufficient; third year, insufficient, sufficient, sufficient; fourth year, sufficient all; fifth year, insufficient, insufficient, sufficient; sixth year, very good all; seventh year, good all; and eighth year, very good. These transcripts indicate that at least in the first years of secondary school, Goga faces serious problems. Seemingly, he began to improve his knowledge of Hungarian language only after the fifth year when he was close to a second examination. Ion Dodu Bălan, *Octavian Goga*, Ed. Eminescu, Bucharest, 1974.

The events were precipitated. The school was about to finish and final exams were close. Goga was not happy with the career he chose but did not find another solution for the time being. He experienced several sentimental affairs but unsuccessfully. In the last instance, Ms Adelina Olteanu refused him because he did not have a proper means to support a family. Then, in the summer, the crisis erupted. His chronic hypochondria accentuated and, together with the dark thoughts about his future, made the young Octavian very sick. He secluded himself for a while at home in Rășinari, a period that functioned as a moratorium after which he was ready to fully embrace the *Sămănătorist* ideology. Suddenly, the crisis was not a problem of the young Octavian only but a problem of Romanian society. The transition from *nothingness* to *allness* was over. The modern word of the city was found guilty for the unhappiness of an entire generation of young intellectuals. These intellectuals were steeled under the pressure of the foreign environment and committed to return to their lost world of the village. Goga offered himself as the most representative example of such young steeled man and the great success of his first volume of poetry strengthened his self-image as a spokesman of his nation.

Incidentally, Father Iosif passed away immediately after Goga's first volume appeared. Therefore, his son had to take his place as the head and the main financial supporter of the family. He accepted the position of secondary secretary of ASTRA, which offered him modest financial security. Participating in a Romanian exhibition in 1906 at Bucharest, taking care of the Transylvanian pavilion, he was introduced to the family Cosma, one of the wealthiest families from Transylvania. In the next year, he married with the younger daughter, a marriage that opened the door of the high society for the young poet. Immediately he was appointed as the first literary secretary of ASTRA. It would have been embarrassing to keep Partenie Cosma's son-in-law in a humble position while his father-in-law was one of the principal benefactors of the association. The committee of ASTRA decided to accept the proposal of Goga and established a new cultural review, *Țara Noastră*, for the needs of a broader audience, a popular (in a sense closer to the meaning of the German "*völkisch*") review for the peasant masses. Goga, of course, was appointed its director and, thus, he began publishing on a weekly basis articles about the "sins" of the present society, petty consciousnesses, the burden of the priesthood, etc. Once the crisis was identified, it was the time for a formulation of the solutions for the crisis, which was no longer his crisis but a crisis of the entire society, and this period is the most creative one for Goga as a journalist.

Goga's Crisis of Identity, the Drive for Recuperating his Roots, and his Dream.

The period spent by Goga in Budapest was a period of crisis. This crisis started in 1899 when he moved from Sibiu to Braşov, and its main cause was the experience of living in a foreign city. A different social fabric, another way of socialization and a foreign language made the city a problematical environment for the young man Goga, causing him a crises of solitude, anxiety and depersonalization. The feeling of an imminent estrangement and a perceived social failure were issues addressed not only by Goga but by an entire generation facing the same problems. In one way or another, this was a crisis of identity. Jaques Le Rieder in his well-know *Modernity and Crises of Identity*,² analyzing the intellectual circle of 'Young Vienna,' considers the identity crisis as a deconstructive process that causes the (re)construction of a new identity. This reformulation of identity is in the last instance a reformulation of the modern condition as well.³ However, this reformulation of identity deos not necessarily lead to Postmodernity as in the case of 'Young Vienna' intellectuals. It might lead to an ideological solution as well. In the case of Goga, the nationalist ideology, in its *Sămănătorist* variant, offered an immediate solution.

The term "crisis of identity" is too general and ambiguous and used in various circumstances. Even the word "crisis" can be misleading as far as it denotes an impending catastrophe, though it is rather a necessary turning point, a crucial moment "when development must move one way or another marshaling resources of growth, recovery, and further differentiation."⁴ In other words, a crisis of identity is not a loss of identity but a period when the default identity comes under question and competes with other identities. It is a moment of disorientation in choosing among a number of competing identities. This is why "identity confusion" or even "acute identity confusion" is a better term than a "crisis of identity." According to Erik Erikson:

a state of acute identity confusion usually becomes manifest at a time when the young individual finds himself exposed to a combination of experiences which demand his simultaneous commitment to physical intimacy, to decisive occupational choice, to energetic competition, and to psychosocial self-definition.⁵

The occupational choice or, more generally, "the life task" proves to be of major concern for the young man Goga. In Budapest, he

² Jaques Le Rider, *Modernity and Crises of Identity. Culture and Society in Fin-de-siècle Vienna*, Ed. Polity Press, Cambridge, 1993.

³ *Ibidem*, p. 40.

⁴ See Erik Erikson, *Identity: Youth and Crisis*, Ed. Norton&Co., New York, 1968, p. 15-19.

⁵ *Ibidem*, p. 166.

entered into a period of mistrust and pessimism regarding his future as a secondary school teacher. Influenced by his previous experiences and under the influence of his new friends, Goga attempted to envision and assume various other prospects. His letter to Lupaș proves his thoughts about the priesthood. Then, more radical, he envisions himself as a peasant. According to his words, he wanted to re-peasantize himself in a sort of radical regression to the presumably previous social status of his family. In 1903, overcome by sadness and depression, he went home to recover. This moratorium had an ideological outcome.⁶ He adopted an historical identity, i.e. the engaged intellectual in a national fight. He chose a negative identity: to be a writer, a poet.⁷

It was a life task change accompanied by an ideological rejuvenation. A new social order, in fact a new (image of the) world, was created in order to solve or dissolve the initial confusion.⁸ The tendency to regress to previous stages, when his identity was not confused, can be the cause for a “confabulatory reconstruction of his origins.”⁹ On the one hand, he recreated his childhood¹⁰ in a radically opposed way to his present. His first years spent in Rășinari were haloed in his poems as a lost Paradise from which he was compelled to leave. It is interesting how the moment of leaving evidently had common elements with the recollections of Tăslăuanu about his moment of leaving Bilbor.¹¹ On the other hand, regression is

⁶ “A moratorium is a period of delay granted to somebody who is not ready to meet an obligation or forced on somebody who should give himself time. By psychosocial moratorium, then, we mean a delay of adult commitment, and yet it is not only a delay. It is a period that is characterized by a selective permissiveness on the part of society and of provocative playfulness on the part of the youth, and yet it also often leads to deep, if often transitory, commitment on the part of youth, and ends in a more or less ceremonial confirmation of commitment on the part of society. Such moratoria show highly individual variations, which are especially pronounced in very gifted people, and there are, of course, institutional variations linked with the ways of life of cultures and subcultures.” *Ibidem*, p. 157.

⁷ A negative identity, is “an identity perversely based on all those identifications and roles which, at critical stages of development, had been presented to him as most undesirable or dangerous and yet also as most real.” *Ibidem*, p. 174. It is possible that the idea of becoming a poet to be a negative identity regarding the other identities expected by his family, i.e. career in church or school as his direct ancestors.

⁸ This interpretation found in Erikson’s works is consonant with the interpretation given by Peter Hănak, *Social Marginality And Cultural Creativity In Vienna And Budapest (1890-1914)*.

⁹ Erikson, *Identity*, p. 174.

¹⁰ “The ideal projection of his childhood” as Papadima refers to, as it was mentioned already. Ovidiu Papadima, *Neam, Sat și Oraș în Poezia lui Octavian Goga*, [Folk, Village and City in Octavian Goga’s Poetry], Ed. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, Bucharest, 1942, p. 15.

¹¹ Bilbor, the native village of Tăslăuanu was in the North-East of Transylvania. See Tăslăuanu, *Spovedanii*, p. 66-70. There are clear (mutual) influences between Goga and Tăslăuanu although it is hard to indicate whose ones were prevalent because Tăslăuanu wrote his recollections in the late twenties.

consonant with return, revolution (in its original meaning), and a rejection of the present world, attitudes that complement the already existing spirit of protest of some of Goga's verses. It can be the source of a *negative identity* that has a vindictive dimension "toward the roles offered as proper and desirable in one's family or immediate community."¹²

The clinical observations made Erikson noticed "the angry insistence on being called by a particular given name or nickname... among young people who try to find refuge in a new name label."¹³ Coincidence or not, Goga adopted his pen name Nic. Otavă in January 1903 and used it until January 1905. Otavă was a direct reference to his idealized childhood, a sensorial allusion to the smell of recently mowed grass and a metaphor for *primenire*, the social and cultural renewal or change advocated by him and his friends. Nic. (Nicolae) Otavă is the intermediary between Octavian and Octavian Goga not only as a signature of the young man Goga but as a mediatory identity that may illustrate the crisis of identity suffered by him.

An identity confusion that is not a clinical diagnosis. In the case of Goga a number of experiences are susceptible to be identified in order to recognize a crisis of identity. According to Erikson, the simultaneous commitment to psychical intimacy, to decisive occupational choice, to exigent competition, and to decisive psychosocial self-definition can offer the kind of experiences that cause a state of acute confusion. Or, all of these experiences, more pre-adult than post-adolescent, can be illustrated by many examples taken from Goga's writings.

In chronological order, the first such kind of experience can be found when the young Octavian was preparing himself for the baccalaureate and enrolment in the faculty (the summer of 1900). There are sufficient elements to document the difficult intellectual effort in Braşov and then after in Sălişte together with his colleague and friend Ioan Lupuş, who was more skillful in learning.¹⁴ His effort was successful and in the autumn of 1900, Goga went to Budapest as a young student. Then he faced a problem of self-definition, a crisis that "may be reached exactly when he half-realizes that he is fatally overcommitted to what he is not."¹⁵ There Goga realized that he does not want to be a teacher and he might have felt an "acute upset in the sense of workmanship."¹⁶ His inability to concentrate on school tasks, long leaves in Răşinari, and excessive reading can be considered as forms of such an "upset." In this case, self-definition was closer to the

¹² Erikson, *Identity*, p. 172-173.

¹³ *Ibidem*, p. 173.

¹⁴ Ghibu, p. 36.

¹⁵ Erikson, *Identity*, p. 43.

¹⁶ *Ibidem*, p. 170-171.

problem of occupational choice. In 1902, he joined the circle of *Luceafărul*, but this problem was by no means solved. The concerns expressed by his father¹⁷ or the negative response of Adelina Olteanu¹⁸ to his matrimonial proposal were signs of the uncomfortable career situation of the young Octavian. The last element is a problem of intimacy. Varying from weakness to excess in repudiation, Goga was unable to attain intimacy because of an incomplete identity. An excessive repudiation is his poem "Farewell" dedicated Lenița Cernea,¹⁹ while his weakness might be identified in his passion for Adelina Olteanu, as described by Tăslăuanu.²⁰

These intimacy experiences, which by no means are overtly sexual, had two consequences following Erikson's interpretation. One was the sense of isolation felt by the young man Goga. Being cautious in his commitment, Goga often called himself a "passer by" in order to underline his impersonal relationships with others. The other was a stereotyped and formalized (or grandiloquent) way of establishing relationships. There is a sense of depersonalization in Goga's writings, a removal of his self from his poems and articles, which was never complete or definitive. Primarily, it is related to his tendency towards isolation but its consequences go beyond the immediate isolation into the ideological reconstruction of his self-identity. The ideological rejuvenation (Erikson's term) is the process of restoring the psychosocial identity in a way involving the entire world (view). There is a shift between "the suicidal Nothingness" to "the dictatorial Allness" that an ideology may permit a general or world-scale demolishing and rebuilding. The case of Hitler, discussed by Erikson, is telling for such reconstruction in which the self is removed and replaced by the entire world.²¹

But what can ideology offer to the young in terms of identity? Erikson identifies eight elements that are important:

- (1) a simplified perspective of the future which encompassed all foreseeable time and thus counteracts individual "time confusion";
- (2) some strongly felt correspondence between the inner world of ideals and evils and the social world with its goals and dangers;
- (3) an opportunity for exhibiting some uniformity of appearance and behavior counteracting individual identity-consciousness;
- (4) inducement to a collective experimentation with roles and techniques which help

¹⁷ Tăslăuanu, *Octavian Goga*, p. 152.

¹⁸ *Ibidem*, p. 153-160.

¹⁹ Octavian, *Despărțire* [Farewell], *Familia*, XXXVII (1901), no. 12 (March 25/April 7), p. 135. See Dan Smântănescu, *Foreword to Octavian Goga, Inedite poems* [Unedited Poems], Ed. Cartea Românească, Bucharest, 1973, p. 11. See Ghibu, p. 35-36 as well.

²⁰ Tăslăuanu, *Octavian Goga*, p. 97-105 and p. 153-160.

²¹ Erikson, *Young Man Luther*, p. 105-110.

overcome a sense of inhibition and personal guilt; (5) introduction into the ethos of the prevailing technology and thus into sanctioned and regulated competition; (6) a geographic-historical world image as a framework for the young individual's budding identity; (7) a rationale for a sexual way of life compatible with a convincing system of principles; and (8) submission to leaders who as superhuman figures or "big brothers" are above the ambivalence of the parent-child relation.²²

This ideology was found by Goga in Tăslăuanu's nationalism, a totalism able to restore the perceived lost world of childhood,²³ a sense of radical rapprochement of a world from which he was estranged. It is not surprising, then, Goga's recollections of his village, particularly the moment of leaving Rășinari and its striking resemblance with Tăslăuanu's *Testimonies*. Over all, it is an experience suggestive to generalize, adopt or transfer, beyond the national ideology, and to trigger a veritable mimetic competition among a generation of young intellectuals who can remember and reconstruct the moment of leaving their native villages under similar terms.

Ideology is a clear way out from the confusion of values experienced by youth, but it has a price. Ideologies ask for uncompromising commitment to their absolute hierarchy of values, for a rigid principle of conduct, total resignation, martial discipline, and total inner reform.²⁴ As Goga used to say, ideology asks for fanaticism:

It was not a period of great demolishing and building, the public life did not surface various problems, did not ask courageous élans of thinking or a special initiative. It asked for more: abnegation until self-sacrifice and fanatic devotion that martyr [yourself]. Like in the epochs of folks' youth, when the striving for freedom overwhelms all the other aims, Ardeal under the Hungarian rule was strained to make to throb, in all consciousnesses and with full strength, the supreme abstraction: the *national idea*.²⁵

Besides the identity crisis, an ideology adopted by a youth helps solving other following crises of early adulthood: the crises of generativity and integrity.²⁶ The first is defined by a "sense of

²² Erikson, *Identity*, p. 187-188.

²³ According to Erikson, there is "nostalgia for a situation of infantile trust." Erikson, *The Young Man Luther*, p. 256.

²⁴ Erikson, *Identity*, p. 191.

²⁵ Octavian Goga, *Badea Gheorghe, Țara noastră*, IV (1923), no. 18 (May 6), p. 561-563.

²⁶ See Erikson, *Young Man Luther*, 243, and *Identity*, p. 138-140.

stagnation, boredom and impersonal impoverishment... as a result of a generative failure on the part of the parents” that takes the form of an unavoidable estrangements. An adopted ideology may solve this crisis moving the problem to another level, from individual to collective. Not the young suffers this crisis but his entire generation obliged to learn in a foreign language, to adopt alien forms of civilization, and to enter into a society ruled by different principles than their original national community.²⁷ The second crisis is defined by a search for integration of triumphs and disappointments in the same sense of order and meaning, in the same “straight line” as Goga used to say.²⁸ The integrative proclivity of ideology is once again helpful because it gives a sense of comradeship, social solidarity, in time and space, beyond other different pursuits and interests, conveying human dignity and love.

Goga’s crisis of identity ended in 1905 when he adopted an historical identity: the intellectual engaged in the national struggle. The triumph of his first volume of poetry and the eulogizing critiques received from prominent personalities of various political directions were decisive in assuming a new *life task*, a commitment that dominated his entire life. It is significant that this *ideological rejuvenation* happened at the same moment with the lost of his father when Goga was compelled to make a decisive choice in term of his career, now as head of his family. This replacement might have a rich meaning in terms of an Oedipal competition. He sought to be a priest, but the very notion of priesthood had been radically transformed by the new ideology adopted. For the generation of *Sămănătorul* and *Luceafărul*, the priest was essentially a sower of ideals (‘illusions’ in their terms).²⁹ This is why the “spiritual return to a faith which is there before all doubts”³⁰ took a nationalist form. At that time, nationalism was the dominant ideology among Hungarian Romanians and not religion as in the case of Luther analyzed by Erikson. However, both cases are about a spiritual solution evolving a “living reformulation of faith,” a protest, a change and finally a reform of the image of the world. In other words, nationalism came to play the role of religion in

²⁷ The best examples of such transfer are the articles by Goga: *Generația nouă* [The New Generation], *Țara noastră*, II (1908), no. 11 (March 9), p. 87-88; *Două culturi* [Two Cultures], *Tribuna*, XII (1908), (May 21/June 3), p. 3. *Educația în școlile ungurești* [Education in the Hungarian Schools], in *Insemnările unui trecător*, ; the same arguments was used for Hungarian culture, after the end of the scandal of *Tribuna*, in *Un anacronism: cultura maghiară* [An Anachronism: Hungarian Culture], *Românul* III (1912), no. 284 (December 6/ January 7), p. 1-2; and *Două suflete două literaturi* [Two Souls, Two Literatures], *Luceafărul*, XII (1913), no. 6 (March 16), p. 177-183.

²⁸ *O linie dreaptă* [A Straight Line], *Țara noastră*, VI (1925), no. 29 (July 19), p. 913-915; and *Linia dreaptă*, *Linia dreaptă*, I (1935), no. 1 (November), p. 1.

²⁹ See Octavian Goga, *Chemarea preoțimii noastre* [The Burden of Our Priests], *Luceafărul*, VI (1907), no. 2-3 (February 1), p. 27-31.

³⁰ Erikson, *Identity*, p. 256.

Goga's case. It was the source of certitude, integration, totalization and identity, and at the same time, the means of societal change society. Nationalism was for Goga a dogma, a series of ideas felt profoundly true beyond any need of demonstration. Transcendence and holiness were relocated in the soul of the nation, the folk-soul, to which the intellectual should be closer than other people in the same way in which a priest should be closer to God.³¹ In this sense, Goga's nationalism can be seen as a pseudo-religion, and Goga as its priest: the worshiper of nation.

The Unfulfilled Dream, the Child of Suffering

Whatever solution might be found for an identity crisis/confusion, the problems do not vanish. The individual struggle with earlier crises continue, "the identity crisis remains to be relived in succeeding crises of later life, but "subliminally" and in symbolic acts which at the most may belong to the psychopathology of every day — or every night."³² Dreams are the most sensitive indicators of such turmoil. Yet, in the case of Goga, poetry is a form of testimony that eases the anxiety and orders memory in the sense of integrity of the self-representation.

Do you remember, like a dream, the old moments when you were building the fortress of your dreams on just few remnants of ruins, and on the top of it you thrust the flag with the face of hope down, and write on it with golden letters what you have been liked or believed to like.

Writing was a lie, but this lie was making you euphoric, reconciling yourself, because it was beautiful and beauty, even when lies, captures your heart.³³

In his poems, these "dreams" play various roles related to the reality referred to, or "reconcile" with. Three kinds of dreams might be found in the poetical universe of Goga: the world of his childhood, the world of his daily life and dreams about a future desirable world.³⁴

³¹ "Looking inside myself and descending in the gulf of my soul, there from where the true advices are originating, beyond anything human, in this abyss where the soul meet eternity, what is called by the priests «Divinity» — descending myself there, I tell you: we are on the slope and you should take care, you the present generation." *Politica nouă a conservării naționale. Discursul d-lui Octavian Goga la marea întrunire dela Ploiești a partidului național-agrar* [The New Politics of National Conservation. The Speech of Mr. Octavian Goga to the Great Meeting of the National-Agrarian party at Ploiești], *Țara noastră*, XI (1932), no. 24 (May 13), p. 1.

³² Erikson, *Identity*, p. 197.

³³ Octavian, *Toamna* [The Autumn], *Tribuna literară*, no. 209 (1900), p. 150.

³⁴ They are not properly dreams in the Freudian or psychological sense of the notion, but daydreams, a combination of fantasy, recollection and feelings, which organizes space and time in a particular literary universe centred on certain values offered by the adopted ideology.

a. The World of the Childhood

The first dreamland is the one of his childhood: the bright image of his native village. These dreams reconstruct the rural world of Rășinari, with its various characters and surrounding nature. The atmosphere is silent, serene and peaceful, almost holy. The village is patriarchal, observing the old laws, hieratic like an icon, static like a ruined church in which time to time the bells give the rhythm of the life from outside history. Overall, the village is a world of God, but a world in which immobility and sufferings make it vain. This is why the regret of the departure from the village is not paralleled by the temptation of return, or, in other words, the feeling of impossible return is omnipresent in Goga's verses. The dreamland of childhood is a basically a memory, a recollection of a lost world that troubles the young man Goga.

And it seems a song is dropping to me
At the gate of my cold mind:
— A sweet and late ray
From my heaven lost for good.³⁵

It is a hieratic icon of the land of light, of peace and of silence that came in the present darkness of his life:

And how the pure flame lights
From the dark and from the coat of smoke,
They are rising, reigning in their holy silence,
All Gods of the past days,
Great walkers of the still times.³⁶

This dreamland is at the same time a fairyland of nature, a land in which the very presence of man is visible or audible only through the old demolished church or its bells' ringing "from the belfry on the hill"³⁷ The tone is melancholic and is accompanied by an omnipresent feeling of an irreparable loss that affects the entire being of the author. He asks himself "where are the holy dreams, conceived year by year"³⁸ or where is "the piety of forgotten times."³⁹ The perceived lost of the world of childhood causes a fundamental opposition. The bright images recalled from his childhood are radically opposed to the dark present, and the holy village contrasts with the sinful city. In this opposition, luminosity is important because light is an attribute of

³⁵ Octavian Goga, *Copiiilor* [To the Children], *Luceafărul*, III (1904), no. 18 (September 15), p. 310.

³⁶ Octavian Goga, *Mortua est*, *Luceafărul*, III (1904), no. 1 (January 1), p. 6.

³⁷ Nic. Otavă, *Pe înserate* [In the Twilight], *Luceafărul*, III (1904), no. 1 (January 1), p. 18.

³⁸ Octavian, *Pe gânduri* [Thinking], *Familia*, XXXVI (1900), no. 33 (August 13/26), p. 388.

³⁹ Octavian Goga, *Dascălul* [The Psalm-Reader], *Luceafărul*, III (1904), no. 15-16 (August 15), p. 306.

holiness, God being the Emperor of light,⁴⁰ truth, power and silence/peace while darkness is an attribute of the rest of the world, the outer world of his serene village of childhood, “this dead and sinful world.”⁴¹ At the same time, darkness is the attribute of a lie, weakness, illness, noise and conflict. The dichotomy between light and darkness perfectly fits the opposition between the village and the city and correspond with the cleavage between sacred and profane in the literary universe created by Goga. One reinforces the other: the rejection of the city increases the feeling of the loss of the village, and vice versa.

Yet, under the influence of an ideology, the loss is no longer of the author himself. The village is not *his* Rășinari but *the* Romanian village par excellence, and Goga becomes the exemplary Romanian, his experience of estrangement from his native village being archetypal for the world-view advocated by the *Sămănătorists*. The loss is, in this case, more than a loss of childhood — though it was often explicitly put it in these terms — but a loss of national culture, a loss of national identity, which implicitly leads to the refuse of foreign modernity. The relationships are the same: what the childhood means for the young man Goga, the folk (national) culture means for modernity. In both cases the return is almost impossible and the feeling is the of senselessness.

But, once, tiredly looking
To the blue sky,
I cried, and I have a thought
To return home!...

... And I returned home, old prince!...
But our house is not anymore there ...⁴²

The sadness of estrangement is emotionally expresses in “In Vain”⁴³ where the author felt rejected by his former fellows in his village because he does not know anymore how to dance *hora* (The Romanian round dance). In “Our House,”⁴⁴ his beautiful childhood is “extinguished” like a song and the villagers imperceptibly starts to call him sir. In another poem, entitled “In Vain”⁴⁵ as well, the entire ritual of everyday life at home is ‘in vain’ because the young son in

⁴⁰ Octavian Goga, *Expoziția de Pictură a lui d-lui Oc. Smighelschi* [The Painting Exhibition of Oc. Smighelschi], *Luceafărul*, II (1903), no. 24 (December 15);, p. 394-396.

⁴¹ Octavian, *Din vremuri vechi* [From the Old Times], *Tribuna Literară*, no. 167 (1900), p.113.

⁴² Nic. Otavă, *Reîntors* [Returned], *Luceafărul*, II (1903), no. 19 (October 1), p.302.

⁴³ Octavian, *Zadarnic* [In Vain], *Tribuna*, XIX (1902), no. 23 (February 6-19), p. 89.

⁴⁴ Nic. Otavă, *Casa noastră* [Our House], *Luceafărul*, II (1903), no. 14-15 (August 1), p. 230-231.

⁴⁵ Octavian, *Zadarnic*, *Luceafărul*, II (1903), no. 8 (April 15), p.152. It is different than the first one.

definitively lost for that world. His mother cries in vain, the wind cries in vain, the walnut tree cries in vain, the priest gives him the Eucharist, reads the Gospel, sprinkles him and the house with holy water in vain as well — in twelve verses ‘in vain’ is repeated nine times. It is the sunset of *the old law*, the death of the traditional law, and even the archangel cries seeing how “the herd and the shepherd... pulled themselves out from the law of the dead community.”⁴⁶

b. The Outer World

Leaving the village, the young man Goga starts his journey into the outside world, a land of darkness/night, passions and turmoil, sin and pain, wandering and despair: the nightmare of everyday life away for his native village. “Neither in the noise of city traders, nor behind the curtain with naked and insipid angels the true life does not unfold itself, but in the uncovered bosom of nature.”⁴⁷ This world is a world of the city, which is simultaneously the antonym of the village, nature and church, and is the representative of the new and “bad law.”⁴⁸ The most virulent philippic of Goga against the city is “To the City Singers.”

You have no flowers, no songs, no butterflies,
Because the Sun is dying in your country,
In vain you beg with your strings
A ray to descend from the holy sky.
Is cold to you... it is petty the shine
Of the town with the copper towers,
Poor singers with the broken wings:
In other horizon, my word is calling you...⁴⁹

In many respect this poem might be considered a veritable program of his literary ideology under the slogan “Perish the shadow of the black walls.” Besides the indictment, there is a warm call for a return as well. The singers (the poets) should come back to nature “where God has sown the hope of our lives.” God is a *sower* (*Sămănător*) too. The village-city is a dichotomy between sacred nature and a sinful civilization, between tradition and modernity. Both are, as in an inverted mirror, in a direct and consubstantiated correspondence. As mentioned, Lovinescu considered these poems on anxiety as late and a result of loosing the immediate inspiration of the village.⁵⁰ Or, this is not true. It is rather the result of the selection of

⁴⁶ Agog, *Și iarăși va să vie...?* [Would He Come Again...?], *Luceafărul*, II (1903), no. 1 (January 1), p. 6.

⁴⁷ Octavian, *În sânul naturii* [In Boom of Nature], *Familia*, XXXV (1899), no. 8 (January 21 / February 5), p. 88.

⁴⁸ Octavian, *Zadarnic* [In Vain] *Tribuna*, XIX (1902), no. 23 (February 6-19), p. 89.

⁴⁹ Octavian Goga, *Cântăreților de la oraș* [To the City Singers], *Luceafărul*, III (1904), no. 40 (3 October 3), p. 629-630.

⁵⁰ “As much as Goga posses the thematic originality he possess the originality of form too. But when he wanted to be the poet of “anxiety” Eminescu overwhelmed him imposing on

poems published in Goga's first volume. The parallel between the two worlds is present from his first writings in 1899, notably the essay "In the Bosom of Nature" where the 'trading noise of the town' contrasts the peaceful village surrounded by nature.⁵¹ Bălan mentions that the liturgical vocabulary has (only) an esthetic role in Goga's writings. Indeed, there are enough examples to sustain that the church is often identified with the nature, but this identification does not radically change the "structure sense" as Bălan affirms,⁵² on the contrary, nature retains the attributes of the church and not vice versa. A fragment of the same "To the City Singers" is telling for this poetical license typical for romanticism:

Come, come in the early morning,
When, under the eye of blushing sky,
The church of dewed leafs
Is celebrating the resurrection festival.
When the shadows die and the light sparks
Victoriously flying from the dark;
Come, come on us to fall
The holy consecration of the sunrays.⁵³

Thus, the city opposes to nature, the village and the Church. The outer world, literally 'the large world,' is covered by the "veil of hypocrisy and passion of hate"⁵⁴ or the "purple veil fabricated of illusions and temptations"⁵⁵ that isolates and shadows the soul in darkness and despair. The 'poet of anxiety,' as Lovinescu called him in 1909, was a poet of wandering and seclusion in an unfriendly and deserted world. In other world, far from his village, his family and friends, the young man Goga is irremediably alone. Only by night, the dreams about home bring some light to his dark existence. Often, the dream is compared with a star in the night because the dream is a

him his sensibility, his language and harmony as well." See Eugen Lovinescu, *Critics*, vol. II (Bucharest: Minerva, 1925, 1979), p.135. This idea was adopted by Mircea Zăciu in his *Evoluția recepției poeziei lui Octavian Goga*, in *Lupta de clasă* [Class Struggle], (11 November 1971), republished in *Ordinea și aventura*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p.40-50.

⁵¹ Octavian, *În sânul naturii*, *Familia*, XXXV (1899), no. 8 (January 21/ February 5), p.88. The village is present only in the first line of the essay and is represented later only by its old church.

⁵² Bălan discuss the "the esthetic function of the religious element in Goga's poetry." This topic is relevant for a certain argument of this study and thus deserves closer attention. It is about the messianism, the prophetism of Goga's literature. Under the communist regime this religious dimension constituted an evident impediment in reevaluating Goga's literary personality and this is why Bălan had to go into this sensitive issue. See I. D. Bălan, *Octavian Goga*, Ed. Minerva, Bucharest, 1975, p. 205-228.

⁵³ Goga, *To the City Singers*.

⁵⁴ Octavian, *In the Bosom of Nature*.

⁵⁵ Octavian, *Împăcare* [Reconciliation], *Familia*, XXXVI (1900), no. 4 (January 23 /February 4), p. 38-39.

recollection of the bright world of his childhood, the serene existence of his lost village.

When the voice of dead youth
And of anxious dreams,
Restlessly wandering,
Is knocking at the gates of soul—
I, wrapped in darkness,
I [want] to lock the bolt of the gate
That no star to see me
In my vain turmoil.⁵⁶

Initially, these uneasy dreams were about his early girlfriends like Aurelia Rusu in “On the street”⁵⁷ or Lenița in “Farewell” or “From the Old Times,” already mentioned. Later, in his dreams, a child comes from his village as a reproachful witness of his early dreams/ideals.

The soul [is] crucified on the cross,
The wind of passions died away,
A child with bruised eyes,
Leaning on his elbows, cry.⁵⁸

The ‘child with bruised eyes’ is a leitmotif of Goga’s poems and may be considered as a good metaphor for his evening anxieties and reverie regression to the earliest stages of his childhood. “In the evening mystery,” a love poem otherwise from 1899, “the cried and exhausted eyes” were the visible sign of the inner turmoil of the poet who ask himself “Why I am alone, abandoned, / cursing the life, my age?”⁵⁹ The poem “Old Visitor” is emblematic for this kind of dreamful anxiety and evening loneliness is reproduced here. The loss of childhood is emotionally described as a dream that never comes again, and childhood as a fairyland that illumines the room and the solitude of the young. The “Old Visitor” is a long-lasting companion of solitude and despair in those evenings far from home, family and friends. It can be, as well, the nostalgia after a genuine source of inspiration in the first years of literary activity. However, the experience of lonely nights away from home has a perfect and very telling illustration for the present interpretation:

When my days were dying in shadow, poor all of them
the same,
You, holy and wonderful night, have been ever merciful
to me.

⁵⁶ Octavian Goga, *Noapte* [Night], *Luceafărul*, IV (1905), no. 18 (September 15), p. 347.

⁵⁷ Octavian, *Pe uliță* [On the Street], *Familia*, XXXVI (1900), no. 21 (May 21/June 3), p. 243.

⁵⁸ Octavian, *Noapte* [Night], *Luceafărul*, II (1903), no. 7 (April 1), p. 133.

⁵⁹ Octavian, *În taina sării* [In the evening mystery], *Familia*, XXXV (1899), no. 33 (August 15/27), p. 390.

When you shown yourself, at the edge of the sky vault,
with white star powder,
You were making a silver bridge at the little window of
my house.

You saw my with weak arms embracing the exhausted
pillow,
When the dreams were rushing my peace with their
eternal nervousness;

You found me forgotten and alone and — generous as
always —
Between the dead and wet walls you sent your jewel, the
moon.

How she was gently descending, to light a torch in my
house,
A whole world became visible locked in the fragment of
mirror...

Lights and dreams were gather together, surprisingly
how the little cell
Can hide so much excess of charm in its smallness...

Here, in the thrilled peace by unnamed wishes,
A child with bruised eyes, serene like the meaning of a
joke,

Was slowly sneaking on a ray to my bed, to spoil me
With his blue restlessness from his quite look.

With gentle and white fingers he was caressing... my
front...
Was laughing with his voice of bell when he discover
[my] gray hear...

He recalled my the forgotten stories, and his vivid body
Is waking up a rumor of leafs, a buzz of country song.

The basil was coming to me, and flowers of fairies⁶⁰ too,
The child was handing me in the land of the Charming
Prince and Princes...

⁶⁰ Sweet-scented woodruff is popularly called *sânziene*, Romanian gold-haired fairies.

How the unmerciful time is passing and ever its shadow
is raising...

The fate gifted me with one hand, and robbed me with
the other...

Today my cell is large, but the night is mute and poor,
I am alone and I really hear how all the things start to be
silent.

The old guest doesn't know me anymore... once opened a
moment

But he didn't recognize me, poor of him... Frightened, he
quickly left...

Perhaps now he is dead, or the Fates do not allow him
anymore...

My serene childhood, you don't come in my room
anymore...⁶¹

In other poems, the childhood 'comes' as an old man, late in the evening. "A poor old man with a white beard, in national costume" often appears in Goga's poems to remember the forgotten village, the abandoned cemetery, or the deserted house from "the village sowed under the mountain" like in "Abyss." The holy old man personifies the world of the childhood, which is about to die, and the author, too, who lost his childhood in the uproar of the city. He personifies his remorse and reproach about forgetting his native land:

Don't you feel how the city is quivering under the copper
towers?

Don't you hear its terrible turmoil... don't you feel how it
is calling your name?

Don't you see it in its coat of flames with its eternal
unrest,

With the tumult of so many passions... so much thirst of
grandeur?

Its breath of fire is burning me, and its voice stops me in
my way:

In the dark shadow, you spun your thoughts! ...⁶²

The old man is sometime the alter ego of Goga, "a man who had started to die" when he was uprooted from his village. Goga imagines two souls in the same *house*, one is dying in foreign and hostile city,

⁶¹ Octavian Goga, *Oaspe vechi* [Old Visitor], *Viața românească*, IV (1909), no. 10 (June 16), p. 51.

⁶² Octavian Goga, *Prăpastie* [Abyss], *Luceafărul*, VII (1908), no. 9-10 (May 1-15), p.195-197.

and the other feels like being a stranger or a thief in a haunted, house haunted by the old memories.

Long time ago... long time ago... From the
very beginning,
From when [they] uprooted you from the old
abode,

From your house covered with clapboards,
From then you are robbed by every stone...
Foreign laws from unknown mouths
Defeated you in a slow extinction;
Your clean shyness stumbles over,
At every step, unknown mores.
Through dust and smoke, through injuries
You have gone, you poor country soul.
From every corner a wire watches you,
And a car whistle hurries you...
Your wealth vanished on the way,
You have been abandoned by dragons and

fairies,

And tears have dried in your eyes,
And your advices are silent forever...
Thus, gradually, life has sent to you
A new thief, in any new moment,
And every morning, mercilessly,
Robbed you with both hands! ...⁶³

The village and its negative mirror, the city, form a twofold image of the poetic world of Goga: the lost world of childhood and the present universe of adulthood, which create a defining dichotomy in his works and is, at the same time, a main source of inspiration for the author. The persistent liturgical vocabulary put this dichotomy into biblical terms: the lost Paradise and the present Hell, both envisioned on earth.

One analysis is *Folk, Village and City in Octavian Goga's Poetry*⁶⁴ by Ovidiu Papadima. His article is one of the most mindful texts that have been written about Goga's poems. There are several points made in it, which are important for the present interpretation. First, and the main argument of Papadima, is that the source of Goga's poetry is not the Romanian village but the tension between the village and the city. For Papadima, Goga is caught in between village and city without being properly part on either. This argument is convincingly supported alongside very detailed illustrations and careful interpretations. The second point is that, *the stranger* from his poems is himself. This

⁶³ Octavian Goga, *Agonie* [Agony], *Luceafărul*, XII (1913), no. 7 (April 1), p. 212.

⁶⁴ Ovidiu Papadima, *Neam, Sat și Oraș în Poezia lui Octavian Goga*, [Folk, Village and City in Octavian Goga's Poetry], Ed. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, Bucharest, 1942.

estrangement is the tension that is the “fundamental accent of the poetical personality of Goga.”⁶⁵ There are two levels of reality, as Papadima sees it, one is the apparent world, visible, objective, and daily, while the second one is more profound and tragic: the level of estrangement. This is a relevant observation and can explain why Goga uses the concept of “reality” in two distinct ways. One is negative, full of disillusion and pains and another one, which he called “soulful reality,” is objective, bright, and hopeful. Both have something to do with the two worlds of his literary universe, both are extremely telling for the attitude taken by the author regarding these mutually excluding universes. The last point made by Papadima is that the villagers from Goga’s poems are not real but an ideal projection of the world of his childhood. This is why those characters often praised as typical of the Romanian village (i.e. the Apostle, the Teacher, the Teachress, The Folksinger, the Innkeeper etc.) are “supermen,” “ideal schemes dazzlingly projected over the reality of the village by an intellectual who must see in reality this because otherwise he might soulfully collapse.”⁶⁶

Unfortunately, this analysis was applied by Papadima only to Goga’s poems and not to his other writings. The idea of being in between two worlds, one rural and the other urban, and the identification of so many intellectuals with Goga, may say interesting things about a world that was, on the one hand, too modernized to be still rustic, archaic, and autarchic, and on the other hand not yet modernized enough to identify itself with the city, with the modern civilization, and with cosmopolitanism. The role played by nostalgia and the vision of another “superindividual and timeless reality,”⁶⁷ which came in violent conflict with the given reality of daily live, the poetical construction of this superindividual and timeless reality as a national ontology that should struggle to exist with whatever opposes to it, and the role played by loneliness, anxiety and the estrangement of the first generations of urbanized intellectuals in supporting radical reforms and utopian programs, are important in understanding the interwar drive toward extremism felt by Romanian intellectuals.

c. “The Greater Golden Dream: the Beautiful Future”

The original pessimism of Goga grew between the fruitlessness of the lost paradise and the despair regarding the present hell. However, there is another tendency that counterbalances this feeling, defying both the past and present in the name of a better future. This protesting tendency is the main source of what various commentators called Goga’s messianism. Out of his inner revolt and hope, Goga’s beliefs and aspirations towards a dream about a new Messiah, who

⁶⁵ *Ibidem*, p. 17.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 15.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 12.

may bring the resurrection of his childhood, take shape. The Messiah, for Goga, is often depicted as a chancellor, a beautiful-lad or a young prince — personages of fairy tales — who can restore the dream, the lost world of childhood. In “The Serfs,” the child of a working woman is revealed as a prophet, as the Messiah of his folk.

— Astonished by this holy moment,
I felt a thought tormenting my soul,
Defying my thought and compelling me,
Imperatively showing me the way:

As a prophet with blushing face
To fall on the mother’s skirt in dust,
And kissing her rugged hands
Her coat of immaculate saint too,
My knees to bow for praying!
And to raise with the both hands
The child who is smiling in peace,
Covered by poor swaddling clothes,
In the brightness of the heat of heaven,
To fraternize him with the eagle on the

horizon,

And to marry him with song from the grove!⁶⁸

The theme of recognizing the holy child is not new. In “O Tempora... tempora,” from 1901, a possible birth of another Jesus would not find “three good people in a bad world” ready to confine their destinies with the light of a star, “because nowadays are other times, when only the poets and crazies can believe in stars.”⁶⁹ Now, Goga ‘modestly’ offers himself as a prophet of the new Messiah embodied in the poor peasant child. Once again, light is extremely important: “I feel how the light is coming, How the darkness of the old sins dies.”

His own unfulfilled ideals, identified with the national complains, created in him a state “dark shame” and revolt. Then, the blond child becomes “the holy messenger... the terrifying herald,” “the redeemer of the ancestral pains,” the new Messiah:

And his eyes are hiding in their depth
The great mystery impenetrable to my mind
Of the time ordered to come,
To break the sadness of the future.

— He, the beautiful one and good brother
with the earth,

The new embodied soul of Messiah
Will the judge of tomorrow,

⁶⁸ Octavian Goga, *Clăcașii* [The Socagers], *Luceafărul*, IV (1905), no. 19 (October 1), p. 367; *Clăcași* literary means the workers who are doing corvée (*clacă*) for their feudal lord.

⁶⁹ Octavian, *O tempora... tempora!...*, *Tribuna literară*, no. 239 (1901), p. 208.

Who, in a bright and hurry morning
With his courageous bold hand,
Will crush the book of the old laws.
He will embody in a yelling call
The holly word that today harbors,
In secret sparkles,
The church of our hopes for [a] better [life].⁷⁰

And then, in the “great day of resurrection,” these serfs will rise against sadness, pain and death, and the entire nature will celebrate “the terrifying face of renewal.” This poem contains the main lines of Goga’s literary ideology and political program. It is a revolt against national oppression and social exploitation of the Romanians, but this revolt is put in religious terms. In Goga’s opinions, further developed in his articles and discourses, the masses do not need a political program but a new faith and a new leadership. Complete submission to a new Messiah is the way in which a national movement should start against the past and present alike. The biblical reference to “the old laws” is important because, for Goga, the past, the old customs and traditions are not enough for change. They should be renewed as well because the village cannot compete with the city.

There are two relevant attributes of the new Messiah that should be mentioned. The first is his revolutionary spirit. It is like waiting for a new Barabbas and not a new Jesus. He is the one invoked against the Pharisees who hypocritically advocate obedience towards the law. The Pharisees are mentioned several times by Goga in his poems. For example, in “To the Children,” they lay the innocent children who are still believers in stories with dragons. His revolt is so large that “His soul is boiling like / The one of that king who once upon a time / Killed the new born children.”⁷¹ In another later poem, “People...,” the world is full of publicans and Pharisees that he cannot understand what is he looking among them. In the end, he understands the mystery of the birth of Jesus in a stable surrounded by beasts... Jesus being himself.⁷² A decade later, remembering the political struggle in Ardeal, he explicitly called the Hungarian Romanian politicians *publicans and Pharisees*:

Welcome qualms of consciousness and painful doubts to
our home! On the ruins of yesterday sleep, there where
robust stupidity and laying legends flourished, thrust

⁷⁰ Octavian Goga, *The Serfs*.

⁷¹ Octavian Goga, *Copiiilor* [To the Children], *Luceafărul*, III (1904), no. 18 (September 15), p. 310.

⁷² Octavian Goga, *Oameni...*[People...], *Luceafărul*, XI (1912), no. 11 (March 11), p. 219. “The beasts” are an allusion to the figure of speech in which he called the member of the national Committee asses that pasture on Vesuvius ignoring what happen under the surface of the earth. This irreverent comparison caused indignation and outrage. See Octavian Goga, *Tabu*, *Tribuna*, XV (1911), no. 111 (June 3), p. 1-2.

yourself deeply in the soul of society that should feel the creation fever. As far as we are concerned, we see in the present turmoil a fallow (plow) of energies destined to purify the air and to thrust the banner of victory in the temple where publicans and Pharisees have swarmed.⁷³

This particular use of biblical references to Pharisees, alongside many others similar references, illustrates the way in which Goga envisioned a religious and moral renewal as a political solution to the decadence and corruption of contemporary society.

The other attribute of the belated Messiah is his youthfulness. On the one side, the relationship between childhood and the sacred world of the village makes the child to be a carrier of holiness. Whatever shares the attribute of childhood is susceptible of being sacred, and vice versa. In "To the Children" the laugh of the children is "A sweet belated ray / from *my* forever lost Heaven." In their eyes "lives the ray of *my* faith in a better life"⁷⁴ Then, children are the living promise for a better life, the spring of change and the chance for a new Messiah. Spring, a time of growth and renewal, childhood and the change are closely related in Goga's poems. He uses the term *primenire*, which literarily means renewing or refreshing [bed]clothes and is very close to *primăvară* [spring], though there is no common etymology of these words. It is not by chance that the author exclaims:

Your voice, a sweet bell, ...
Teach my poor soul,
[How] to believe in flowers and spring.⁷⁵

Childhood symbolizes this time not the lost paradise of his village but a possible new beginning, a renewal and resurrection of his folk.

Between the world of childhood and the one of adulthood, Goga creates his own world in which his revolt unfolds against the present, his hope for a better world, and his faith in a profound renewal of society. This literary universe is fertile soil for his political ideas further developed in hundreds of articles: waiting a new political leadership, preparing the world for the new coming of Messiah who will establish a new epoch of faith and cohesion among Romanians. Like Jesus, he will be from a humble social extraction, a peasant child uncorrupted by modern society, a man who will lose his own childhood. And, the burden of all Romanians is to wait for "the young prince" and to

⁷³ Octavian Goga, *Criza intelectuală în Ardeal* [The Intellectual Crisis in Ardeal], *Țara noastră*, V (1924), no. 51-52 (December 21), p. 1615.

⁷⁴ Octavian Goga, *To the Children*. Italics are mine.

⁷⁵ *Ibidem* The poem has two parts. In the first one the author is optimist regarding the children and their promises for a better world. In the second one he is pessimist and cynical: "I am terrified by the voice of my mind: /... You too will be similar to us!" and ends with "I do not believe anymore in spring!..." However, in both cases, the children are the promise (or not) for a new spring, a renewal and a new beginning.

strength the faith in the new ideal. In the same way, his own childhood plays a role in defining these hopes, and Goga offers occasionally himself as the new Messiah. But this is not a constant in his texts. Indeed, there are few poems that induce this identification and, later in the 1930s, many articles in which he assumes this messianic role. However, his central focus is on building a *church* of the national ideal, to affirm the *dogmas* of the national idea, to attack the pharisaism of the present and the lies of the past, as he repeatedly claims.

Summing up, the present interpretation suggests that the literary world created by Goga has three components briefly described above. There is no clear division implied in this interpretation but a permanent overlapping of the three “worlds,” each potentiated by the other two. In the following table, several frequent images are schematically ordered to illustrate these three components of Goga’s literary universe:

[past/lost world]	[present society]	[future ideals]
The Old Law	The outer world	The dream
The Village, The old ruined church	The Gomorrah	City, The Church of our hopes
Childhood	Adulthood	Youthfulness
Brightness, Sereneness	Darkness, night	A star light, <i>Luceafărul</i>
Holiness	Sinfulness	Faith
Peace	Pain	Fight
Home, return	Wandering, exile	Revolt
Uselessness	Despair, Unrest	Hope
God, Nature	—	Messiah, The young Prince, The Beautiful Lad

Table 1. Goga’s Tripartite Literary World and its Recurrent Images.

The recurrence of these terms and images are relevant for the evolution of Goga’s literary ideology and his creation of a specific world-view that offers the background of his later political discourse. After 1904, the image of a new brave world of “steeled young men” fighting for a new faith, a new kind of leadership and a new church of national ideals was already contoured in his poems; in a word: *primenire* [renewal]. It is an act of self-identification in which Goga define himself and his generation as belonging to a group of young people who experienced a similar childhood in a Romanian village and

adolescence in a foreign city or school.⁷⁶ They reject the kind of adulthood expected from them by society. One important exigency for this identification is the ideological depersonalization of childhood or an association with the broader case of an entire generation. His childhood became the childhood of all steeled young men of whom Goga represents the undisputed leader. In a poem chosen to inaugurate the first volume of poetry, Goga made clear this identification in terms of rejecting his own *passions* and adopting the *sadness of a world* as his own:

Rush my passions,
Forever smash their call,
And for the pain of other souls
Teach me how to cry, my Lord.
Not my condition, ever victim
Of the cruel and bad fate,
But the sorrow of a world, my Master,
Shall cry in my tears.⁷⁷

In a poem dedicated to his bride in 1906, “The Ray,” Goga decisively identifies himself with the oppressed masses “of those without a name.” This working self-definition is assumed for the rest of his life and is affirmed in almost all his public discourses in his political career:

I am the singer of those without a name,
A cry torn out of the torment of the time,
Out of the storm of sorrow in the world.⁷⁸

His own grievances did not disappear, but they were projected on a national scale as the grievances of his nation. He claims to be a spokesman of the nation, or even the spokesman of divinity,⁷⁹ the one who knows the soul of his folk, the needs and dreams of his people. From that moment, Goga no longer uses a pseudonym for his writings but only his full name, as evidence of his pride in his completed identity.⁸⁰

⁷⁶ See Octavian Goga, *Generația nouă* [The New Generation], *Țara noastră*, II (1908), no. 11 (March 9), p. 87-88. Goga was prosecuted for this article and eventually found not guilty for subversive propaganda against the Hungarian nation. See as well his plea in front of the court: *Discursul de apărare rostit de dl. Goga la curtea cu jurați din Cluj în 10 Noembrie a.c.* [The Defence discourse of Mr. Goga in Court at Cluj in November 10 this year], *Țara noastră*, II (1908), no. 46 (November 09/22), p. 371-373; republished as *Educația în școlile ungurești* [Education in the Hungarian Schools], in *Însemnările unui trecător*, (Arad: Tribuna, 1911), p. 47-57.

⁷⁷ Octavian Goga, *Rugăciune* [Pray], *Lucefărul*, IV (1905), no. 17 (September 1), p. 327.

⁷⁸ Octavian Goga, *O rază* [A Ray], *Viața românească*, I (1906), no. 6 (Iunie 6), p. 421—424.

⁷⁹ See Octavian Goga, *Profetul* [The Prophet], *Țara noastră*, IX (1928), no. 1 (January 1), p. 6-7.

⁸⁰ Only in 1919-1920, while he was minister in the Government of Vaida-Voevod and gen. Averescu, he published several articles in *Renașterea Română* edited by his brother, signing *Styx* because it was not common for a minister to launch public attacks in mass media.

DIN VIAȚA POLITICĂ A PREOȚILOR ARDELENI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX. CAZUL PROTOPOPULUI DE REGHIN

Maria Dan*

Abstract

Aspects of Transylvanian priests' political activity in the early twentieth century. The case of the Archpriest of Reghin

The years preceding the First World War marked the final stage in the development of Romanians national movement in Transylvania. The political debates, the diversity of views and strategies generated grouping and regrouping among leaders. The archbishop of Reghin, Ariton Popa is an exponent of his time, a priest of the country, schooled at Blaj and Budapest. His activity in the Romanian National Party, his correspondence with some leaders of national movement, his relationship with the bastion of passivity from Cluj, represents in fact the dilemma that has characterized the Romanian communities in the early twentieth century.

Keywords: *national movement, clerical elite, modernity, political debates.*

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX a însemnat pentru Europa o perioadă de pace relativă, fără conflicte majore la nivel continental, permițând progresul și dezvoltarea structurilor de civilizație. Secolul al XIX-lea a adus în prim plan ideea de libertate a popoarelor, antrenate într-un proces de democratizare, ce vine odată cu dezvoltarea industrială, înregistrându-se evoluții notabile în plan economic, politic, cultural, social. Unul din evenimentele cele mai importante ale acestui secol l-a constituit evoluția intelectualității, care a jucat un rol esențial în procesul de formare a statelor naționale. *Intelectualii au fost cei care au susținut folosirea limbilor nedominante, care îl apărau pe țăranul slav, maghiar, român la tribunal, sau îi susțineau cauza în fața autorităților. Aceste bătălii au fost acelea care i-au preocupat pe activiștii naționaliști ai secolului al XIX-lea și nu dorința de a dezmembra imperiile multinaționale și de a crea noi state naționale.*¹

La cumpăna celor două secole, perioadă care reprezintă de altfel, și ultimii ani ai existenței sale, Imperiul Habsburgic experimentează forme noi de organizare pentru a face față provocărilor determinate de noile realități. Formula dualismului aplicată la 1867 s-a dovedit însă,

* **Preparator univ., drd., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.**

¹ R.J.Crampton, *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea...și după*, Ed. Curtea Veche, București, 2002, p.20.

mai degrabă o nouă provocare decât o soluție, în condițiile în care, *grupurile naționale neprivilegiate care cereau în teorie doar egalitate, de îndată ce obțineau unele concesi, își schimbau atitudinea spre dominare națională.*² Autoritățile austriece vedeau în dualism maxima concesie pentru națiunea maghiară, pe când liderii acesteia doreau o mai mare autonomie până la independență. Politica guvernului de la Budapesta de consolidare a națiunii maghiare coroborată cu evoluția sentimentelor naționaliste în cadrul Imperiului în cursul secolului al XIX-lea, a creat animozități în rândul celorlalte popoare și o accentuare a conștiinței naționale. Revoluția intelectuală concretizată printr-o prolifică activitate culturală, efectele dezvoltării economice relativ rapidă dar în același timp inegală, au contribuit la întărirea forțelor centrifuge ale monarhiei și au slăbit legăturile dintre centrul imperial de la Viena și regiunile periferice. În contextul acestor evoluții, a transformărilor la nivelul structurilor social-economice, precum și a nașterii partidelor politice de masă, liderii mișcărilor naționale experimentează noi modele, teoretice și practice, pentru așezarea lor egală alături de cei care dețineau puterea în Imperiul Habsburgic.

La începutul secolului XX, procesul de formare a națiunii române se afla în etapa sa finală³ ca urmare a evoluției pe parcursul secolului al XIX-lea de la un fenomen cultural și religios la o mișcare politică militantă pe deplin conștientă. Această evoluție a avut loc în strânsă legătură cu dezvoltarea structurilor sociale și economice, cele două procese constituind principalele coordonate ale procesului de modernizare a societății românești. Diversificarea structurii sociale a societății românești, noile mentalități și perspective, au impus noi direcții în cadrul mișcării naționale în perioada premergătoare primului război mondial, concretizate prin reorientarea tacticii Partidului Național Român spre activismul politic. Această schimbare s-a datorat și eșecului mișcărilor revendicative, cum a fost cea a memorandumului, *eșecuri care au demonstrat tuturor națiunilor Imperiului că soluția nu mai putea veni din partea dinastiei, că îndeplinirea obiectivelor naționale trebuia căutată în altă parte și în alt mod.*⁴ Decizia de a modifica linia Partidului a fost însoțită de ample dezbateri cauzate de opiniile diverse ale liderilor români. Structura socio-profesională variată a determinat diferențieri sociale, mentalități,

² A. Kann, *A history of the Habsburg Empire, 1526-1918*, University of California Press, 1974.

³ În lucrarea *The Identity of Romania*, Keith Hitchins, adaptând paradigma lui Miroslav Hroch la cazul românesc, identifică trei etape ale procesului de formare a națiunii moderne: o primă perioadă cuprinsă între 1770-1820, caracterizată de interogării scolastice ale istoriei, limbii și obiceiurilor și de diseminarea unui nou sens al comunității, o a doua etapă între 1830-1880, care se distinge prin eforturile de organizare a unei mișcări naționale și de atragere a susținerii maselor, și a treia etapă între 1880-1914, când mișcarea națională atinge maturitatea și devine o mișcare de masă.

⁴ Cristian Chereji, *Identități ale Europei Centrale 1815-2000*, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2004, p.59.

aspirații naționale și politice diametral opuse. Convulsiile și conflictele cauzate de diversitatea de opinii și strategii au caracterizat de-altfel mișcarea națională de-a lungul existenței sale și au condus uneori la conduite confuze și contradictorii, în detrimentul unor atitudini mai pragmatice.

Cu toate acestea, stadiul înalt atins de mișcarea politică românească a fost demonstrat în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, de capacitatea conducerii ei politice de a mobiliza masele în lupta pentru transformarea societății sub toate aspectele, economic, social, politic și cultural și de angrenarea unor largi segmente ale populației românești în lupta pentru drepturile naționale.⁵ În plus sporirea și diversificarea contactelor economice, comerciale și culturale au condus la ieșirea din izolare a unor localități și comunități rurale, la lărgirea orizontului cultural al cetățenilor și implicarea acestora nu numai în mișcarea națională ci și în viața publică în general. În acest context considerăm că prezentarea activității unor elite locale reprezentative pentru zona din care provin poate contribui la o mai bună înțelegere a atmosferei ce domina comunitățile românești ale acelor vremuri și gradul lor de implicare în lupta pentru afirmarea națională.

Chiar dacă spre sfârșitul secolului al XIX-lea conducerea mișcării naționale ajunsese ferm în mâinile intelectualilor laici, rolul liderilor spirituali în sânul comunității nu putea fi ignorat. În pofida reducerii rolului lor politic, liderii religioși, ortodocși și uniți și-au păstrat un loc important în mișcarea națională, deoarece ei conduceau două organizații puternice, care prin dimensiuni, sferă de acțiune și statut constituțional erau indispensabile ca sprijinitoare ale Partidului Național și reprezentau piedici teribile în calea campaniei de asimilare dusă de guvern. Administrând o rețea atât de complexă de instituții, arhieriei, iar la nivel local protopopii și preoții de parohii, nu puteau să nu se implice profund în viața publică în general și în cea politică, în special.

Acesta a fost și cazul liderilor spirituali, care s-au perindat pe scaunul protopopiatului greco-catolic Reghin, în încercarea lor de a păstori comunitatea românească din această zonă, a cărei destine erau conduse de reprezentanții maghiari și sași, în spiritul legilor tradiționale. Continuând linia inițiată de unul dintre cei mai vrednici ocupanți ai acestui scaun, Petru Maior, protopopii români s-au implicat activ în viața comunității, atât în plan religios, cât și în plan cultural, social și politic. *Membrii elitei reghinene au sprijinit cultura națională și instituțiile reprezentative ale acesteia încă din anii neoabsolutismului, perioadă când orice activitate politico-națională era reprimată, întreținând legături cu lideri ai mișcării naționale, personalități marcante, care se bucurau de un mare prestigiu, George*

⁵ *Ibidem*, p.19.

*Barițiu, Iacob Mureșanu, Vasile Ladislau Pop*⁶, contribuind astfel la păstrarea și afirmarea identității naționale. Opțiunile și parcursul acestor elite redau de fapt spiritul comunității din care fac parte și întregesc tabloul complex al unei societăți românești aflată într-o continuă căutare, pe de o parte a identității sale, și pe de alta a căii obținerii recunoașterii acestei identități.

Cel care va conduce protopopiatul reghinean în timpul evenimentelor care au marcat ultima etapă a mișcării naționale românești transilvănene, a fost protopopul Ariton M. Popa. Chiar dacă recunoașterea meritelor sale a rămas la nivel local, implicarea sa în lupta pentru obținerea libertății politico-sociale nu poate fi negată, el fiind un exponent al parcursului intelectual al acelor vremuri, format în băncile Gimnaziului greco-catolic din Blaj și ale Facultății de Teologie de la Universitatea din Budapesta. Activitatea sa nu a însemnat doar predica de la amvon, ci și o activă implicare în problemele sociale, culturale și politice ale comunității din care făcea parte, asumându-și rolul pe care mulți fruntași români îl atribuiau preotului ca *principalul apărător al națiunii printre membrii de rând, preotul având nu numai dreptul, dar și obligația să ia parte la viața politică, întrucât în decursul istoriei el își apăraseră turma păstorită împotriva tuturor celor care amenințaseră să le prejudicieze viața religioasă. Astfel preotului i se cerea chiar să ia inițiativa în activitatea politică, economică și socială din satul său și să-și îndrume enoriașii în spiritul național adecvat.*⁷ Ariton Popa a fost unul din membrii fondatorii ai Despărțământului Reghin al Astei (1907), membru al Reuniunii învățătorilor români, al Societății pentru crearea unui fond de teatru român, a înființat Reuniunea meseriașilor din Reghin, cu scopul de a împiedica deznaționalizarea elementului muncitor român, a colaborat la „*Foaia școlastică*” din Blaj și chiar la periodicele: *Gazeta Transilvaniei*, *Unirea*, *Libertatea*, *Păstorul Sufletesc*.

Ariton Popa s-a impus ca militant al Partidului Național Român încă din 1905, sprijinindu-l pe dr. Alexandru Vaida Voievod, la alegerile din ianuarie, desfășurate în cercul Ighiu, acel *târgușor de la poalele munților Apuseni*.⁸ În aceea perioadă Ariton Popa era încă preot în satul Bucium-Sașa din județul Alba, pe care îl părăsește în 1906, pentru a veni la Reghin, fiind urmat la conducerea parohiei de Ion Agârbiceanu. În ciuda strădanilor susținătorilor săi, candidatul PNR a fost înfrânt, întrunind cu 35 de voturi mai puțin decât contracandidatul său kossuthist. Întristat, dar și indignat, în raportul

⁶ Grigore Ploșteanu, *Aspecte ale activității politice a românilor reghineni și din împrejurimi în anii regimului liberal (1860-1867)* în *Reghinul cultural, Studii și articole*, vol. VII, 2004. p.105-106.

⁷ Hitchins Keith: *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania 1860-1914*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 162-164.

⁸ Ploșteanu Grigore: *Ariton Popa-omul politic* în *Gazeta Reghinului*, anul III, nr. 3 (18), Aprilie 1992, p.3.

pe care îl trimite la 31 ianuarie 1906 ziarului Libertatea, Ariton Popa afirma că dacă lupta s-a sfârșit de astă dată prin căderea distinsului nostru candidat: *Dr. Alexandru Vaida-Voievod cu o minoritate de numai 35 de voturi, cauza e de a se atribui în primul rând slăbiciunii unora și mișeliei altora din sânul nostru, și numai în al doilea rând presiunii și corumperii alegătorilor. Măsura adevărată a însuflețirii și alipirii către candidatul nostru fruntaș, o dă viforul de indignare, ce clocotește încă în toți cei buni, amenințând pe trădători cu dispreț și boicotare pe toate terenele.*⁹ Activitatea sa este însă recunoscută de către Al. Vaida Voievod care îi adresează o scrisoare de mulțumire pentru sprijinul acordat: *Te rog primește și pe calea aceasta expresiunea mulțumitei și devotamentului meu pentru zelul D-tale românesc manifestat în timpul luptei electorale...Te rog să le predai tuturor Domnilor alegători mulțumitele mele cele mai călduroase și îndeosebi Domnilor Davidesci, Macaveieșci ș.a. Sărutând mâinile doamnei și mulțumindu-i pentru ospitalitatea românească, de care am avut parte la Dv., Te rog să primești asigurarea stimei și recunoștinței ce ți-o păstrez.* (Brașov, 3/II 1905, Dr. A. Vaida)

Ulterior, la 3 octombrie 1905 în cadrul adunării de la Bucium, la care a participat și deputatul parlamentar dr. Ștefan Cicio-Pop, Ariton Popa a fost ales președinte al clubului comunal al Partidului Național Român.¹⁰ În primăvara anului 1906, în preajma noilor alegeri parlamentare, este convocat din nou printr-o scrisoare a avocatului dr. George David din Abrud care îl roagă să se prezinte la Ighiu pe ziua de 30 aprilie: *Fiecare vot pentru noi numără mult, de aceea te rog și îți spun la inimă interesul pentru alegerea aceasta.* De această dată dr. Al. Vaida-Voievod a ieșit victorios în cercul Ighiu, cu 160 de voturi urmând a-i reprezenta pe moți în Parlament.¹¹ Activitatea clerului în domeniul politic era susținută de liderii laici și pe considerentul că participarea clerului local este esențială în mobilizarea satelor și târgurilor pentru alegeri și alte acțiuni, căci protopopiatele și parohiile erau de obicei singurele organizații permanente disponibile pentru partid, în afara orașelor.¹² În plus, adoptarea pasivismului pune problema lărgirii bazei de masă a partidului în condițiile criticilor din ce în ce mai acute, formulate în legătură cu tendințele unora dintre fruntașii mișcării naționale de a restrânge conducerea ei la deputații aleși pentru parlament.¹³ Dar implicarea protopopului reghinean în mișcarea națională, nu se limitează doar la momentul alegerile din 1905-1906, el remarcându-se ca un militant activ al Partidului Național și în anii următori. Astfel în 1908, în condițiile reorganizării

⁹ *Ibidem..*

¹⁰ *Ibidem..*

¹¹ *Ibidem..*

¹² Hitchins Keith: *op. cit.*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 162-164.

¹³ Liviu Maior, *Mișcarea națională din Transilvania 1900-1914*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 85.

partidului, *problemă ce s-a pus cu acuitate datorită creșterii în amploare a luptei pentru libertăți politico-sociale*¹⁴ numele său se regăsește în lista membrilor comitetului central însărcinați cu organizarea cluburilor comitatens ale partidului: M. Veliciu (Arad), Ioan Pop (Bihor), C. Brediceanu (Caraș-Severin), N. Opreanu (Torontal), Iustin Pop (Hunedoara), L. Lemenyi (Sibiu), I. Maniu (Alba Inferioară), G. Tripon (Bistrița-Năsăud), R. Boilă (Țirnavă Mică), Șt. Morar (Cluj), A.Popa (Mureș-Turda), I. Chindriș (Maramureș), D. Roman (Țirnavă Mare), V. Lucaciu (Satmar), Gh. Pop de Băsești (Sălaj), V. Moldovan (Turda-Arieș), Vecerdea (Brașov), E. Ungureanu (Timiș), M. Mărcuș (Bichiș).¹⁵

În contextul alegerilor parlamentare din 1910, conflictul dintre diferitele grupări apărute în cadrul Partidului Național Român se acutizează. Insuccesul în alegeri a scos la iveală existența unor serioase divergențe și a provocat o „luptă fratricidă” între Comitetul executiv al partidului și gruparea din jurul *Tribunei* din Arad, așa numiții „tineri oțeliți”. Această grupare radicală a mișcării naționale din Transilvania, având ca reprezentanți pe Octavian Goga, Ilarie Chendi, Octavian Tăslăuanu, Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir, Ion Agârbiceanu, Sextil Pușcariu, ș.a., personalități în curs de afirmare pe plan cultural științific, a sprijinit de la început noul activism, sperând că, pe această cale, contactele conducătorilor P.N.R. cu lumea satelor se vor permanentiza, nu se vor rezuma doar la întâlniri electorale. Goga și adepții săi atacau în ziarul *Tribuna* pe cei care continua să-și lege speranțele politice de Viena precum și pe cei care se pronunțau pentru negocieri cu guvernul ungar. Critica lor a fost îndreptată deopotrivă împotriva comitetului național și a deputaților români din Parlament. La rândul lor Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voievod, Aurel Vlad și alții au aruncat vina pentru insuccesul în alegerile parlamentare din 1910 asupra *Tribunei* și „tinerilor oțeliți” afirmând că articolele critice lansate de Goga și de grupul său a lovit în prestigiul multora dintre candidații naționali, determinând până la urmă căderea lor în alegeri.¹⁶

Datele de care dispunem nu ne permit să ne pronunțăm asupra poziției protopopului de Reghin în cadrul acestui conflict. Cu toate acestea, scrisoarea adresată domniei sale de către Șt. Cicio Pop, la 16 decembrie 1910, cu doar câteva zile înainte de a pleca la consfătuirea partidului la Budapesta¹⁷ ne îndreptățește să afirmăm că Ariton Popa

¹⁴ *Ibidem*, p.85.

¹⁵ *Ibidem*, p.86.

¹⁶ Vezi Lucian Boia, *Contribuții privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în anii 1910-1914* în *Revista de istorie* XXV, 1972, nr.4. p. 789-794, Liviu Maior, *Mișcarea națională din Transilvania 1900-1914*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 162-175.

¹⁷ În decembrie 1910 are loc la Budapesta o consfătuire a conducerii PNR cu scopul de a formula o poziție oficială a Comitetului central electoral în privința „tinerilor oțeliți”. S-a hotărât înființarea unui nou organ de presă al Partidului Național, ziarul *Românul* apărut la 1 ianuarie 1911, sub conducerea lui V. Goldiș. O. Goga, Roman Ciorogariu și alții au

manifesta interes pentru evenimentele de pe scena politică românească din această perioadă, întreținând corespondențe cu liderii mișcării naționale.

Iubite amice! Chiar acum mă pregătesc a pleca la Budapesta și de aceia numai în scurt îți răspund la prețuita ta epistolă. Sunt foarte mulțumitor pentru cuvintele calde ce îmi adresezi și cu multă dragoste gândesc la vremurile bune, când prin munții noștri petreceam câteva clipe împreună. Sperăm că în 1911 ne vom întâlni! Eu tare te-aș ruga să vii și tu la conferință, pentru că este doar de cea mai mare însemnătate în viața noastră acaastă conferință. Nu teama de majoritate mă îndeamnă să te invit, ci însemnătatea conferinței. Trebuie să dăm satisfacția președintelui Pop de Băsești și lui Mihali, care a fost terfelit în mod obraznic.

De altă parte nu putem tolera, ca sub aripele partidului național și al comitetului să crească Mangra, Brote, Slavici, noi, să ținem noi șerpi neamului! Voim un partid și manifest măreț, care se impune tuturor, să ne închegăm cei buni, și să scoatem pe mișei dintre noi.

Și până la revedere, te îmbrățișează al tău vechi prieten, Șt. C. Pop.

Anii premergători primului război mondial au reprezentat o perioadă în care dezbaterile politice au marcat evoluția mișcării naționale. Politica dusă pățimaș primează în ochii tuturor, ambițiile politice generează grupări și regrupări de forțe în sânul celor care altădată împărțeau aceeași masă românească din cafenelele orașelor, memoriile și corespondențele contemporanilor immortalizând atmosfera acestor vremuri. Astfel, scrisoarea lui Elie Dăianu adresată protopopului Ariton Popa, la 2 mai 1911 întregeste tabloul antagonismelor care au dominat viața politică a românilor transilvăneni de la compromisul austro-ungar până în primii anii ai primului război mondial, constituindu-se într-un ecou târziu luptei dintre cele două curente de opinie activism-pasivism

Ce mă surprinde însă e observarea dlui G-și, că după părerea sa individuală nici nu merităm să fim cruțați. Noi, nu-i vorbă, nici nu așteptăm, nici nu cerem cruțare, ci pretindem dreptate, și apreciere obiectivă și dreaptă. În contra acestei așteptări legitime atât de mult au păcătuit, - au păcătuit grozav- atât comitetul cât și „Tribuna”,-antagoniștii de acum, încât până nu ne dă o reparare și o satisfacție publică, nici nu ne amestecăm, nici în dreapta, nici în stânga. Dar la adică, de ce ar trebui să fim noi loviți, prigoșiți? Căci aici se reduce în definitiv necruțarea. De ce?

Eu doară pentru că încă la 1896 am apărât, ca dl G-iș, acum, partidul național contra oțeliților și anarhiștilor de pe atunci trădătorii de acum: Mangra, Brote, Slavici!!! Sau poate pentru că apărând atunci

demisionat din Comitetul Central al Partidului, urmărind să creeze o nouă formațiune politică.

principiul autorității organizate am atins poate și pe sateliții trădătorilor de acum, între care era și dl G-iș, luptând el atunci alături de Russu, Siranu, Mangra, Brote, Slavici.

De ce să fie lovit dl Frâncu? Pentru că a fost totodeuna cel mai corect Român și cel mai consecvent politician? Pentru că a avut norocul (ori nenorocul) să crească de tineri în jurul lui Măcelariu, Ursu, Bologa, Barițiu și să se facă ardelean de la roată, autonomist neclintit și apărătorul președintelui Dr. Rațiu în procesul Memorandului?

Au doar de când am venit în Cluj am făcut ceva rău în politica mare? Că am reprezentat și aici ideea consecvenței politice, într-un timp când toate și toți le-au părăsit și am cerut respectarea disciplinei de partid din partea activiștilor și înainte de 1905, cum și respectarea organizațiunii noastre, când cu conferința din 10 ian. 1905 doar asta mi-e păcatul? Sau doară pentru că am făcut rânduială la Economul și i-am dat îndrumare culturală, de model, ridicându-l la înflorire, când alții căutau să-i ofere groapa.....Sau în fine pentru că ne-am permis a face un centru de cultură românească aici, susținând opt ani de zile o revistă culturală românească creștină și națională, și am tipărit vreo treizeci cărți din-sau spre sărăcia mea-și am făcut mensa academica și un început de internat universitar.¹⁸

Ariton Popa este un exponent al vremurilor sale, preot de țară, școlit la Blaj și Budapesta, activitatea sa în cadrul Partidului Național Român, corespondența cu unii lideri ai mișcării naționale, legăturile cu bastionul pasivismului de la Cluj, reprezintă în fond expresia dilemei care a caracterizat comunitățile românești la începutul secolului XX, perioadă de experimente politice și confruntări cotidiene la nivelul elitei. ...acest răstimp cu multiplele sale frământări, cu avânturile sale, cu bucuriile și durerile luptei și cu...svârcorile neputincioase ale unei epoci sterile, copleșite de mizerii sub greutatea unui sistem de guvernământ, care și-a pus de scop exterminarea noastră națională. Un întreg rost de oameni s-a perindat în acest răstimp. Oamenii și ideile cari dominau în viața noastră publică când am pășit întâiaș dată pe teren au apus. Altă generație s-a ridicat în loc, cu alte idei și alte preocupări. Noi tinerii însuflețiți de la începutul anilor 90 ai veacului trecut suntem astăzi “ramoliții bătrâni” ai deceniului al doilea din veacul XX.....¹⁹

¹⁸ Cele două scrisori semnate de Șt. Cicio Pop și Elie Dăianu provin din arhiva personală a familiei Popa.

¹⁹ Dr. Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 418.

UN RIFORMATORE ALLA CORTE DELLO ZAR: PËTR ARKAD'EVIC STOLYPIN TRA MEMORIALISTICA E STORIOGRAFIA (1906-1911)

Francesco Randazzo*

Abstract

A Reformer at the Tsar Court: Pëtr Arkad'evič Stolypin between Memories and Historiography (1906-1911)

The present paper tries to make an analysis of Pëtr Arkad'evič Stolypin government period, who is without doubt, one of the greatest ministers of the tsarist Russia. Arrived at the Russian government after the bloody Sunday of January 22, 1905, he realises a program of reforms, which even if they cannot be called as radicals, are aimed to modernise the country, and to try to resolve, at least partially, the huge political, social and economical problems, which will lead to the Bolshevik Revolution.

Keywords: *Russian Empire, political social and economical reforms, historiography*

Il 1905 rappresentò un anno cruciale nella storia della Russia zarista. La domenica di sangue (*krovavoe voskresenie*) di Pietroburgo del 22 gennaio riproduceva l'emblema della crisi identitaria che avvolgeva da più di venti anni l'Impero dei Romanov, stretto nella morsa rivoluzionaria e alle prese con le questioni sociali sollevate dalle rivolte contadine di inizio secolo. Dietro la regia dei movimenti rivoluzionari, una massa di disperati si riversò nelle strade della capitale russa del nord e reclamò pacificamente la *Konstitucija* – promessa ai loro padri già all'epoca delle riforme alessandrine – e l'elezione di una rappresentanza popolare, la Duma. L'esercito, in preda al timore di una insurrezione popolare, sparò sulla folla lasciando al suolo centinaia di vittime. Si consumava così l'ennesima tragedia, dopo la quale allo zar Nikolaj Aleksandrovič Romanov (Nicola II) non restò che rimescolare le carte governative e, in sostituzione dell'anonimo Ivan Longinovič Goremykin, chiamare al suo fianco l'ex governatore di Saratov, Pëtr Arkad'evič Stolypin, nomina che venne accolta con cauto entusiasmo dagli ambienti popolari poiché egli rappresentava la classe dei nobili proprietari terrieri pronti a sedere dietro i banchi parlamentari in difesa dei propri privilegi. La fama che accompagnava il suo nome aveva già fatto il giro del paese, cosicché poche speranze suscitava presso i circoli liberali l'uomo di Dresda, l'imponente ministro che lo zar aveva imparato a conoscere durante le rivolte nei governatorati periferici dell'Impero agli inizi del secolo. In lui riponeva fiducia la classe nobiliare contadina, dalla quale egli

* **Lector dr., Universitatea din Perugia, Italia.**

proveniva, la quale attendeva da lunghi decenni la realizzazione di grandi riforme in campo economico-sociale volte a recuperare il fallimento della politica alessandrina sull'emancipazione della servitù, le recenti delusioni per la sconfitta nella guerra contro il Giappone¹ e la successiva caduta dell'immagine dello zar nel 1905. Dal rivoluzionario Vladimir Il'ič Lenin al conservatore Sergej Julevič Vitte, protagonisti e testimoni di quegli anni, fino agli storici russi contemporanei Aron J. Avrech, Gerasimenko, Ponomareva, Anfimov, Koval'čenko e Kazarezov, tutti hanno formulato giudizi sulla figura del ministro, definito di volta in volta un burocrate illuminato, l'uomo "nuovo" in grado di trovare nuovi alleati alla monarchia, un rappresentante energico dell'*ancien régime*, un autorevole burocrate di idee moderne al passo con i tempi, uno statista capace di inaugurare una nuova era scongiurando rivoluzioni "dal basso" attraverso l'attuazione di un vasto programma di riforma economico-sociale. Al di là di ogni valutazione, egli rimane comunque una personalità complessa, avvolta nei pregiudizi della tradizione autocratica ostile a ogni forma liberal-costituzionale, condannata a morte dai leaders rivoluzionari del suo tempo anche se in parte recuperata e assolta dalla recente revisione storiografica, soprattutto di matrice occidentale, la quale parla di un uomo politico con principi liberali ma anche strenuo difensore della monarchia, machiavellico quando riesce a dar vita a una politica autoritaria e riformista quando fa leva sulle due linee guida, ordine e legalità; per questo «*Stolypin was the only outstanding man of all the collaborators of Nicholas II*».

Dopo una lunga carriera di governatore provinciale e l'accusa popolare di aver abusato di metodi repressivi per sedare le rivolte nelle campagne, una volta divenuto presidente del Consiglio dei ministri nel luglio 1906 (il 29 aprile era già stato chiamato a ricoprire il ruolo di ministro degli Interni in sostituzione di P. N. Durnovo), Stolypin suscitò speranze di buon governo, essendosi dimostrato un amministratore incorruttibile e di sobri costumi. Durante il suo mandato non si lanciò in una politica d'affarismo, come avevano fatto prima di lui altri burocrati legati alle famiglie degli Abaza, degli Alekseev e dei Bezobrasov². Accanto a una solida preparazione statale,

¹ Uno studio sulla guerra russo-giapponese del 1904-1905, dal punto di vista dei Comandi militari italiani, è quello di A. Biagini, *Documenti italiani sulla guerra russo-giapponese (1904-1905)*, Roma, Ministero della Difesa SME, Ufficio Storico, 1977. Nel volume vengono pubblicati i carteggi dell'Addetto Militare a Pietroburgo, tenente Paolo Ruggeri Laderchi, e dell'Osservatore Militare del Comandante la Divisione Oceanica della Marina Militare, Tenente di Vascello Filippo Camperio. La guerra del 1904 ha in Russia un effetto devastante e acuisce quei fattori di disagio sociale che poi confluiranno nelle cause della Rivoluzione d'Ottobre. Decisa dal governo zarista per ottenere una espansione altrimenti preclusa in Occidente dopo il Congresso di Berlino (1878), tale guerra suscita all'epoca notevole interesse che si traduce in una consistente produzione libraria (le "Memorie" del generale russo Kuropatkin tra i protagonisti dell'evento bellico). Negli anni '70 c'è stato un ritorno di questi interessi con una serie di pubblicazioni in merito.

² Grandi e nobili famiglie della Russia imperiale con tradizioni militari di notevole prestigio.

egli dimostrò larghezza di vedute, qualità che se non fecero di lui un vero spirito liberale lo presentarono tuttavia come un giovane funzionario interprete dell'esigenza di modernizzare l'amministrazione statale. In realtà, la prematura morte nel 1911 e l'incompiuta riforma agraria tolsero all'ex governatore la possibilità di fregiarsi del titolo di salvatore della patria. Agli occhi dei liberali russi, in particolare dei Cadetti³ e dei progressisti e, in parte, anche degli Ottobristi⁴, l'era di Stolypin portò una ventata di novità spazzata via in un lampo; in questo senso si può dire che fallì il suo obiettivo, quello di dare stabilità alla monarchia attraverso un vasto programma di riforme in grado di far sostenere ai Romanov il confronto con le più moderne dinastie occidentali.

La discordanza di giudizio sulla personalità di Stolypin è giunta intatta fino ai nostri giorni e lo storico russo Avrech sostiene che da sempre, in tutte le epoche, il riferimento al ministro suscita vive discussioni: da una parte si parla di periodo della reazione stolypiniana, delle forche e delle cravatte di Stolypin, dall'altra lo si identifica come combattente per il bene della Russia, uomo degno di sedere accanto al trono dello zar⁵.

Giorgio Tesari, editorialista italiano degli anni Venti, così lo ricorda in un articolo apparso nel 1911 sul *Corriere della Sera*: «Dopo cinque anni, si deve dire che Stolypin è stato un personaggio storico

³ Il Partito Costituzionale Democratico (*Konstitucionnaja Demokratičeskaja Partija*), o partito dei Cadetti dalle iniziali K e D, raccoglieva le forze di ispirazione borghese liberale che puntavano alla formazione di un parlamento elettivo sul modello occidentale, di matrice repubblicana e costituzionale. Fondato dopo l'ottobre del 1905, esso fu il risultato della fusione di Unione per la Liberazione (partito illegale fondato in Svizzera, e poi a San Pietroburgo, da liberali della tendenza di Struve, storici e filosofi universitari, membri degli *zemstva* e avvocati) e di Unione degli *Zemstva* Costituzionalisti. Tra i suoi promotori si annovera uno dei personaggi di maggior spicco della Russia tardo-imperiale, Pavel' N. Miljukov. Altri esponenti di rilievo furono S. A. Muromcev, V. A. Maklakov, A. I. Scingarëv, P. B. Struve, F. I. Rodičev. Con il tempo, il partito dei Cadetti divenne il partito della borghesia, e fu quindi fortemente contrastato dai rivoluzionari. Ebbe una funzione di primo piano nella costituzione del Governo provvisorio svolgendo una politica antipopolare e controrivoluzionaria, a cui pose fine il processo rivoluzionario messo in atto dai bolscevichi tra il 1918 e il 1922.

⁴ Gli Ottobristi sono gli aderenti al partito Unione del 17 Ottobre, formatosi sulla scia della rivoluzione del 1905, che sostiene i punti del "Manifesto di ottobre" emanato dallo zar Nicola II. Il partito nacque dalla divisione del movimento degli *zemstva* (Consigli elettivi provinciali), il più grande partito liberale d'opposizione che comprende leaders locali e attivisti delle assemblee rurali autogovernate, la cui istituzione risale a dopo il 1864. La scissione formale si realizzò dopo che lo zar ebbe reso pubblico il Manifesto. La maggioranza di sinistra formò il Partito Costituzionale Democratico (i Cadetti), che rivendicava un governo parlamentare e un'Assemblea costituente basata essenzialmente sul suffragio universale. L'altra parte, che costituì la minoranza di destra, sosteneva invece elezioni indirette e l'idea di una monarchia costituzionale, interpretando così lo spirito delle promesse fatte dallo zar nel suo Manifesto. Il Partito degli Ottobristi, fondato da Aleksandr Ivanovič Gučkov, era costituito in maggioranza da uomini d'affari e professionisti ed era più conservatore e nazionalista rispetto a quello dei Cadetti.

⁵ A. Avrech, *P. A. Stolypin i sud'by reform v Rossii*, Moskva, Izd.vo Političeskoj Literatury, 1991, p. 3.

per forza di avvenimenti, perché chiamato a ristabilire l'ordine in un paese, del cui enorme disordine anarchico non si è forse avuta all'estero un'esatta idea, a causa della sua enorme vastità; personaggio storico perché chiamato a presiedere un gabinetto che doveva liquidare quell'enorme complesso di mostruosità amministrative che erano state rivelate dalla guerra russo-giapponese: personaggio storico infine perché chiamato a presiedere ai destini di un paese che si avviava a una forma, per quanto embrionalmente, costituzionale».

Più difficile definirlo grande statista poiché, secondo Tesari, in nessuna di quelle enormi mansioni a cui era stato chiamato egli portò originalità, genialità di idee o vastità di programma⁶. Incide su tale giudizio il fatto che Stolypin cambiasse il suo atteggiamento nel tempo; così, quando la rivoluzione si assopiva, gli atteggiamenti prudentemente liberali del primo ministro si dileguavano anch'essi, e il burocrate zarista tornava a prevalere in lui: «avrebbe dovuto essere un decentratore, per mostrarsi uomo di Stato, e ripiomba nel centralismo più rigido che tutti i progressisti russi condannano»⁷. È una delle ipotesi per poter giustificare i cambiamenti repentini della sua linea politica.

La stampa italiana dell'epoca si occupò poco dell'*affaire* Stolypin, poiché ben altri problemi preoccupavano l'opinione pubblica – siamo infatti alla vigilia della guerra di Libia –, ma la risonanza che esso ebbe in altri Stati europei fu sorprendente. Alla Russia, infatti, si guardava con grande interesse soprattutto per lo sviluppo socio-economico seguito alle riforme agrarie e industriali di fine XIX secolo. Gli studiosi occidentali avevano attribuito particolare attenzione alla prima rivoluzione russa⁸, quella del 1905, stabilendo paralleli storici con quella francese, per cui di pari grandezza e gloria furono adorni nelle rispettive patrie i nomi di Robespierre e di Černyševskij. In Francia il quotidiano politico *Journal des débats politiques et littéraires*, sottolineando gli importanti cambiamenti della società russa avvenuti nel primo decennio del Novecento, mise in evidenza la forza dell'azione modernizzante delle riforme di Stolypin in questi termini: «*Grace à lui,*

⁶ G. Tesari, *Stolypin e la sua politica, come si vive ora in Russia*, in *Corriere della Sera*, 19 settembre 1911. Laura Satta Boschian, molti decenni più tardi, alla luce di nuove ricerche, considerò il ministro di Nicola II: «il più grande e misconosciuto statista dell'epoca». Cfr. L. Satta Boschian, *La tragedia dello statista Stolypin: vecchia Russia alla deriva*, in "Studium", LXXXII (1986), pp. 19-32.

⁷ *Ibidem*. La nomina di Stolypin alla presidenza del Consiglio dei ministri è stata generalmente interpretata come una vittoria della reazione, anche se ciò non corrisponde al vero. Più giusto è scorgere in essa un'affermazione delle tendenze liberali non ancora sopite nel grembo della frastornata burocrazia.

⁸ La rivoluzione del 1905 fu un evento cruciale e un'esperienza alquanto complessa rispetto all'esemplificato ruolo, attribuitole nel tempo, di una prova tecnica dell'Ottobre. In lingua italiana resta assai valido un vecchio lavoro di Valdo Zilli, *La rivoluzione russa del 1905*, Napoli, Istituto Italiano per gli Studi Storici, 1963; più recente è la miscellanea di studi a cura di Giulia Lami, *1905. L'altra rivoluzione*, Milano, CUEM, 2007, che raccoglie contributi di studiosi italiani e stranieri nel centenario della ricorrenza.

la Russie est maintenant définitivement sortie victorieuse de l'ère des grands troubles...», e profeticamente continuò: «plus le temps avancera, plus grandira dans l'histoire la figure du grand citoyen qui vient d'être criminellement enlevé à son pays»⁹. Un giudizio che derivava dal clima di entusiasmo generato dalla politica di buon vicinato attuata dal ministro la quale, improntata a rapporti pacifici, raccolse consensi in gran parte d'Europa.

Certo, ciò che avvenne all'interno dello Stato russo – ovvero i meccanismi di soffocamento delle minoranze etniche e delle popolazioni non russe di Polonia e Finlandia – non passò inosservato e deluse i gruppi liberal-moderati europei, che avevano cominciato a guardare alla Russia post-1905 con particolare interesse e grandi speranze. La condanna però non fu unanime. Certa stampa internazionale tendeva comunque a giustificare le improvvise sterzate reazionarie del primo ministro in virtù del fatto che: «*avant-tout, M. Stolypin devait gouverner. Il ne pouvait pas le faire et contre la Cour et contre l'opinion assurément dominante. Il lui fallait des points d'appui. Les choisit-il toujours bien?... On peut le contester. Mais M. Stolypin n'était point dans la position d'un homme qui peut consacrer ses journées à méditer à loisir sur les événements. Chaque jour, il était jeté dans le courants tumultueux des événements, il lui fallait prendre des résolutions immédiates, donner des coups de barre décisifs. L'essentiel était de franchir les écueils sans dommage grave pour la barque de l'Etat: tant pis si le nautonier heurtait sur son passage d'autres embarcations; il aviserait ensuite à dédommager les victimes*»¹⁰.

Stolypin doveva governare, e questa necessità giustificava dunque le sue azioni. D'altronde egli stesso aveva chiaramente sintetizzato nella formula «prima la calma poi le riforme»¹¹ i metodi da adottare per raggiungere l'obiettivo della pacificazione interna al paese. In tal modo si spiegò anche il suo atteggiamento di attesa, contrario a qualsiasi politica estera provocatoria: «*nous sommes persuadés que, le moment propice venu, M. Stolypine aurait conseillé au tsar une politique de confiance et d'équité véritable envers les Polonais*»¹². Quaranta giorni prima della sua morte, il 28 luglio 1911, Stolypin espresse i suoi sentimenti in una lettera all'allora ambasciatore russo in Francia, Aleksandr Petrovič Izvol'skij, affermando quanto segue: «Tu conosci il mio punto di vista. Noi abbiamo bisogno di pace: una guerra durante i prossimi anni, e specialmente in nome di una causa che la popolazione non potrebbe capire, sarebbe fatale per la Russia e per la dinastia. Per contro, qualche anno di pace fortificherebbe la Russia dal punto di vista militare e navale, ma anche dal punto di vista economico e

⁹ *Monsieur Stolypin* in *Journal des débats politiques et Littéraires*, 20 settembre 1911, p. 7.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ A. Avrech, *op. cit.*, p. 48.

¹² *Monsieur Stolypin*, *cit.*, p. 8.

finanziario. Inoltre, e ciò è più importante, la Russia sta crescendo di anno in anno; l'autocoscienza e la pubblica opinione si stanno sviluppando nella nostra terra. Non ci si deve far beffa delle nostre istituzioni parlamentari. Comunque imperfette, la loro influenza ha portato avanti un radicale cambiamento in Russia, e quando arriverà il tempo di questo Paese, esso affronterà il suo nemico con coscienza. La Russia resisterà e sarà vittoriosa solo in una guerra popolare»¹³.

A una forte coscienza politica egli univa la consapevolezza di vivere in un momento storico decisivo, che richiedeva un grande impegno personale. Secondo le testimonianze dei suoi contemporanei, nonché attraverso le memorie della figlia, si evince che per lavorare a tale progetto egli restava sveglio anche nelle ore notturne. Quando poi all'uomo si sostituiva il politico, il servitore dello zar, il ministro temerario che aveva subito vari attentati, con fermezza lo si udiva rivolgersi ai gruppi di estrema sinistra alla Duma in questo modo: «Voi non ci spaventate!», suscitando uno scoppio di entusiasmo tra i suoi sostenitori¹⁴.

Il suo ingresso in politica coincise con un periodo buio per l'autocrazia russa: il licenziamento del conte Sergej De Vitte, la breve apparizione sulla scena politica del mediocre Ivan Longinovič Goremykin – che a detta di Vitte fallì il suo mandato per la mancanza di un programma definito –, il consecutivo scioglimento della prima Duma di Stato durata appena due mesi, le agitazioni dilaganti nel paese e, infine, gli attentati terroristici. Questa la Russia che Stolypin si ritrovò a governare.

Falliti i tentativi di un'evoluzione in senso costituzionale dell'Impero, il conte Vitte aveva spinto nel 1905 lo zar a intraprendere la strada di un semplice travestimento parlamentare tipico dei vecchi governi paternalistici e di corte, come accadde in Germania o in Austria. Occorre collocare l'opera di Stolypin alla luce di tale ambiguità per riuscire a coglierne i tratti essenziali, poiché egli si muoveva all'interno di un'alternativa che lo vedeva ora uomo politico rappresentante della vecchia classe conservatrice dei grandi proprietari terrieri, ora l'araldo del rinnovamento della società russa. Vladimir Vasil'evič Kazarezov, nella biografia dal titolo *O Pëtre Arkad'eviče Stolypine (Pëtr Arkad'evič Stolypin)*, afferma che tra gli uomini politici della sua epoca egli appare oggi, a un secolo dalla sua attività, quello che più di altri ha compreso qual era la direzione in cui la società russa avrebbe dovuto muoversi per uscire dai contrasti del suo tempo. Infatti, nonostante gli attacchi trasversali e le accuse di "capostrangolatore", Stolypin conosceva meglio di ogni altro il carattere economico del problema agrario e le implicazioni politiche di quello

¹³ G. Tokmakoff, *P. Stolypin and the third Duma: An appraisal of the three major issues*, Washington D.C., University Press of America, 1981, p. 195.

¹⁴ Cfr. A. Avrech, *op. cit.*, pp. 22-23.

rivoluzionario, la cui soluzione non poteva certamente essere affidata all'esclusiva attività poliziesca. Egli credeva cioè che i gruppi nobiliari tradizionali¹⁵, l'*entourage* dello zar, nonostante resistessero imperterriti sulle vecchie posizioni, dovessero cambiare il vecchio modo di vivere e di governare, fermo restando il principio autocratico. Tra gli uomini politici a cavallo del XX secolo, a eccezione del Vitte, egli si definì dunque un precursore sia nella comprensione dei bisogni della massa contadina, sia nel tentativo di dare vita a un ordine sociale nuovo, sia nella formulazione di un programma politico nel quale si scorgeva l'idea di un rinnovamento. E su questo punto cadeva l'interrogativo dello storico. Il modo in cui Stolypin parla delle condizioni di vita del contadino dovrebbe infatti indurre a ricercare con maggiore attenzione se questo non sia da considerare un tratto saliente della sua persona o, al contrario, «una delle fonti delle contraddizioni che scaturiscono nel corso della sua azione dalle sovrastrutture burocratiche, dalla pratica asfissiante del gioco parlamentare, dall'irrigidirsi della corte non appena il suo atteggiamento sconfinava dai limiti dello schema autocratico per avvicinarsi a posizioni liberal-riformistiche». Al naturale dono della sapienza parlamentare egli univa una profonda devozione alla patria, un vigoroso sentimento dello Stato, un'attenta perizia amministrativa attraverso una oratoria fatta di concetti semplici o, meglio, ridotti nella sua mente e nella sua parola alla loro semplice e sostanziosa espressione. Fronteggiava con tale spirito le opposizioni portando avanti l'evidenza delle argomentazioni. A lui, di animo popolare, come afferma la figlia Aleksandra nelle memorie sul padre, erano connaturate la sollecitudine per le sofferenze e per le necessità delle classi non abbienti e l'avversione all'egoismo dei ricchi e dei plutocrati che allo Stato chiedono unicamente la garanzia dei propri averi e del proprio comodo. Così Stolypin riuscì a rendersi gradito alle masse contadine che però, per mancanza di autocoscienza e di "cultura di classe", non compresero l'importanza di quei passi compiuti dall'alto.

Nelle sue *Mémoires* il conte Vitte, a proposito dell'uomo di Stato appena nominato presidente del Consiglio dei ministri, affermava: «*Cet homme d'Etat était l'incarnation de l'immoralité politique et ses collègues, dans le Cabinet, ne valaient pas mieux que lui. Il gouverna la Russie en violant toutes les lois..., et il employa tous les moyens, même les plus répréhensibles, pour se maintenir au pouvoir... un homme sans principes, égoïste et... arriviste*»¹⁶.

Un giudizio negativo che trovava giustificazione nel fatto che Vitte e Stolypin – i due uomini che maggiormente contribuirono al processo

¹⁵ Sulla nascita della nobiltà russa si veda il pregevole contributo di L. Sestan, *Nobiltà di sangue e nobiltà di servizio nella Russia del '700*, Napoli, Istituto Universitario Orientale, 1996.

¹⁶ S. Vitte, *Les Mémoires du comte Witte 1849-1915*, Paris, s.n., 1921, p. 329.

di modernizzazione dello Stato russo – interpretavano due modelli di progresso diametralmente opposti. Se infatti il primo puntava sull'industrializzazione, Stolypin, che proveniva da un'antica famiglia nobile e si riteneva un liberale, «come proprietario, conosce e ama i contadini vedendo in essi il futuro del paese. Per questo entra subito nelle grazie dello zar, del quale capisce l'antico sogno: il popolo e lo zar»¹⁷. Parlando con un cronista francese, Stolypin riconobbe tale vocazione e ammise: «il nostro fine è fortificare la popolazione agricola. In essa risiede tutta la forza del paese»¹⁸. Accanto all'emancipazione di una fascia di proprietari terrieri, quella volenterosa e con la voglia di migliorare la propria condizione, egli – “conservatore monarchico”, secondo il giudizio di Nicolas Werth, sostenitore di un'autocrazia modernizzata – ambiva a soddisfare altri tre obiettivi: reprimere i focolai di rivolta ormai dilaganti in tutta la Russia; dirigere le operazioni relative alle elezioni della seconda Duma; risolvere in maniera definitiva la questione agraria¹⁹. Proprio allo statista, secondo lo storico francese, spettò il difficile compito di richiamare all'ordine le opposizioni e liquidare gli ultimi disordini rivoluzionari²⁰, impegno che avrebbe richiesto l'utilizzo di metodi non sempre ritenuti legali dai suoi avversari politici. Dietrologia e cinismo segnarono così la carriera di Stolypin, e i suoi detrattori, ricordandolo nelle loro memorie, hanno più volte sottolineato l'atteggiamento “sleale” del primo ministro, soprattutto nell'utilizzo sommario e frequente delle “Leggi fondamentali” del 1905.

Con tale spirito vennero criticate le dimissioni che Stolypin presentò allo zar nel 1911 in seguito alla bocciatura, da parte del Consiglio di Stato, della sua proposta, già approvata dalla Duma, di introdurre nelle regioni occidentali del paese degli *zemstva* a preponderanza russa. Vitte ricordò, nelle sue memorie, quelle dimissioni puntando il dito sulla forte influenza che Stolypin aveva presso lo zar. Sappiamo così che il rifiuto di Nicola II di accettare le dimissioni venne motivato dal fatto che lo zar «credeva fermamente che Stolypin avesse posto fine alla rivoluzione e che la sua ritirata avrebbe portato alla caduta del regime»²¹. Proprio per accreditare l'immagine di uomo che aveva sconfitto il terrorismo Stolypin non esitò, secondo il suo avversario, a ricorrere anche a *escamotages* in modo tale da poter dimostrare che nessun atto terroristico fosse possibile sotto la sua amministrazione. A tal riguardo sempre Vitte riferisce un aneddoto

¹⁷ E. Radzinskij, *L'ultimo zar, vita e morte di Nicola II*, Milano, Baldini&Castoldi, 1992, p. 111.

¹⁸ A. Stolypine, *L'homme du dernier tzar, Stolypine. Souvenirs*, Paris, Alexis Redier Editeur, 1931, p. 147.

¹⁹ N. Werth, *Storia dell'Unione Sovietica. Dall'impero russo alla Comunità degli Stati Indipendenti (1900-1991)*, Bologna, il Mulino, 1993, p. 67.

²⁰ Ibidem.

²¹ S. Vitte, *op. cit.*, p. 330.

secondo cui, dopo le dimissioni di Stolypin, un procuratore del distretto venne assassinato in un treno; subito dopo fu arrestato un uomo che confessò il delitto e dichiarò di aver agito su ordine di un comitato rivoluzionario. Qualche giorno più tardi i gendarmi diedero al detenuto la possibilità di fuggire ma, appena questi fu fuori, lo uccisero «distruggendo così la sola prova che il crimine avesse natura politica»²². Per dare alla tesi dell'implicazione del primo ministro maggiore credibilità, il conte aggiunge che l'incidente gli fu raccontato dal consigliere privato Preradskij, uno degli impiegati più intimi dell'ex governatore di Saratov, il quale riferì che «dopo il tentativo di ritirarsi, Stolypin diramò istruzioni affinché tutti i crimini politici fossero presentati come delle semplici morti»²³, proponendo così l'immagine di un uomo politico sprezzante dell'ordine stabilito, che usò in maniera arbitraria le leggi²⁴ e che istituì corti marziali provvisorie utilizzando emendamenti temporanei pur di raggiungere i suoi obiettivi.

Il 18 ottobre 1911 Lenin pubblicò sul giornale russo *Social-demokrat* l'articolo *Stolypin e la rivoluzione*, in cui scrive che i quasi cinque anni di presenza di Stolypin al governo rappresentano «un periodo veramente originale e ricco di avvenimenti istruttivi. Esteriormente esso può essere caratterizzato come il periodo della preparazione e della realizzazione del colpo di stato del 3 giugno 1907»²⁵. Lenin spiega l'azione di Stolypin nei termini in cui essa fu dettata storicamente dal carattere della monarchia russa «semiasiatICA e feudale», pronta all'occorrenza a «ricorrere a mezzi... i più ignobili, i più ripugnanti, i più vilmente feroci. Il fautore dei *pogromy*²⁶, Stolypin, si è preparato alle funzioni ministeriali precisamente nell'unico modo in cui possono prepararsi i governatori zaristi: torturando i contadini, organizzando *pogromy*, mascherando abilmente questa pratica asiatica con del lucido e delle frasi, delle pose e dei gesti all'europea»²⁷. Le

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Il conte Vitte era irritato per il fatto che Stolypin usasse l'art. 87 delle Leggi fondamentali, volute dallo stesso Vitte, per rendere esecutive misure urgenti e straordinarie per l'autorità imperiale durante la sospensione delle sessioni della Duma di Stato. L'articolo enunciava espressamente che tali misure dovevano essere adottate solamente in maniera da non compromettere né le Leggi fondamentali, né i regolamenti relativi alla Duma e al Consiglio imperiale. Secondo Vitte, calpestando ogni regolamentazione interna, Stolypin aveva fatto passare un gran numero di leggi di importanza capitale per la sua propria autorità, e ogni suo atto poteva essere considerato un colpo di Stato.

²⁵ V. I. Lenin, *Opere scelte*, v. I, Mosca, Istituto Marx-Engels-Lenin, Edizioni in lingue estere, 1947, p. 462.

²⁶ La parola russa *pogrom* viene dal verbo *gromit'*, che significa "fare a pezzi, devastare". I *pogromy*, la cui forma massima l'Europa conobbe sotto la Germania nazista, erano indirizzati contro gli ebrei e verso la fine del secolo scorso furono sistematicamente utilizzati per sedare il malcontento delle masse e dirottare l'odio dell'opinione pubblica contro gli ebrei.

²⁷ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 464. A questo punto Lenin critica l'atteggiamento di alcuni gruppi liberali, i quali «sono entrati in trattative con i fautori dei *pogromy*, riconoscendo loro non

affermazioni di Lenin portavano a concludere che Stolypin, da buon stratega, avesse intuito che l'autocrazia si trovava in un vicolo cieco, e alla soluzione liberale da più parti reclamata, ma inaccettabile per Nicola II, egli preferì la strada del riformismo conservatore, di cui in Italia Giovanni Giolitti era autorevole maestro²⁸. Una strada non meno rischiosa, ma che, tutto sommato, avrebbe potuto essere più facilmente accettata dalla corte zarista. Così, cercando tra le fila della neoborghesia liberale – favorevole alla modernizzazione dall'alto – i nuovi alleati della monarchia e facendo leva sui sentimenti populistici dei contadini, egli tentò con successo di spaccare l'opposizione (ormai penetrata in massa nelle prime due Dume di Stato) e disorientare l'opinione pubblica, accreditandosi come l'unico politico capace di strappare a Nicola II importanti emendamenti liberali: secondo Lenin, «Stolypin è il ministro di un'epoca in cui, in tutta la borghesia liberale, compresi i cadetti, dominava uno stato d'animo contro-rivoluzionario... in cui i proprietari fondiari ultrareazionari, abbandonate tutte le illusioni e tutte le speranze romantiche nello spirito patriarcale del *mužik*, si misero a condurre energicamente, a un ritmo accelerato, una politica borghese nei riguardi della vita rurale contadina, cercando degli alleati tra i nuovi elementi borghesi della Russia in generale e di quella rurale in particolare»²⁹.

Di qui i limiti della politica stolypiniana evidenziati da Lenin: «tentava di versare il vino nuovo nelle botti vecchie, di trasformare la vecchia autocrazia in una monarchia borghese; e il crack della politica stolypiniana è il crack dello zarismo su quest'ultima via, l'ultima concepibile per lo zarismo. Nonostante tutto ciò, la politica di Stolypin ha fallito; Stolypin è stato ucciso nel momento in cui bussava alla porta un nuovo becchino, più precisamente il becchino che sta raccogliendo nuove forze dell'autocrazia zarista»³⁰. Lo stesso Lenin, nel tentativo di smascherare l'atteggiamento di disponibilità nei confronti delle masse contadine, chiamò Stolypin «gestore di quel Soviet permanente di nobili

soltanto il diritto all'esistenza, ma anche la loro egemonia nell'organizzazione della nuova Russia e nel suo governo».

²⁸ Seppure con le debite differenze, per ciò che riguarda soprattutto l'assetto socio-politico dell'Italia nei primi anni del XX secolo, balza evidente l'analogia d'intenti tra l'azione politica di Stolypin e quella di Giolitti. A parte il fatto che entrambi furono considerati statisti del loro tempo, in tutte e due le situazioni assistiamo alla presa di coscienza, da parte dei due leaders, della necessità di reperire nuove forze sociali a sostegno dei rispettivi governi. Così, mentre Giolitti calcolava di approfondire e rendere irreversibile la separazione in atto tra socialisti intransigenti e socialisti riformisti, catturando questi ultimi nel potere e intuendo che nessuno dei contrappesi conservatori sarebbe stato così efficace come questa separazione, Stolypin, con un progetto agrario della durata minima di vent'anni, aveva tentato di dare vita, *ex nihilo*, a una classe di contadini agiati (*kulaki*) garantendosi così l'appoggio di questo nuovo *soslovie*, per fornire all'autocrazia nuova linfa vitale da contrapporre alle forze rivoluzionarie.

²⁹ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 465.

³⁰ *Ibidem*, p. 466.

associati»³¹. Gli fece eco il cadetto Izgoev, il quale notò che quello dell'ex governatore di Saratov era un «programma di nobili uniti». Anche Martov afferma che durante i trent'anni che precedono il 1905, il vecchio regime aveva compiuto un vero capolavoro rendendo la burocrazia indipendente dalla nobiltà terriera, alla quale aveva contrapposto la borghesia capitalistica. Il regime di Stolypin perse questa capacità: esso infatti si identificava «più intimamente con la dittatura di classe della nobiltà terriera ed è quindi meno capace di adattarsi agli interessi della grossa borghesia. Assomiglia così ai Borboni durante la Restaurazione in Francia»³².

Il mondo intellettuale, che dalla metà del XIX secolo aveva parte attiva nell'ampio dibattito sul destino dell'*Obščina*, non restò indifferente all'attività del nuovo ministro. Acerrimo nemico delle riforme di Stolypin, lo scrittore russo Lev Nikolaevič Tolstoj indirizzò allo statista alcune lettere di protesta per l'atteggiamento assunto nei confronti della classe contadina. In un articolo apparso il 10 ottobre 1902 sul giornale russo *Sovetskaja Rossija* dal titolo *Il suolo russo (Russkoe pole)*, il giornalista I. Kovalevoj mette a confronto le idee del vecchio Tolstoj con quelle di Stolypin: «gli attuali sostenitori della compravendita della terra hanno preso Stolypin come il loro tutore dell'anima. Ma ecco Lev Nikolaevič che non solo non ha accettato la riforma agraria di Stolypin, ma l'ha condannata categoricamente»³³. Nella lettera scritta l'11 novembre 1909 dal conte a un contadino del governatorato di Voronež, un certo N. S. Logunov, Tolstoj affermò che, a seguito della riforma stolypiniana, gli iniziali cambiamenti agrari perseguono lo scopo «di corrompere i contadini affinché qualcuno di loro diventi *pomeščik* ed altri morti di fame... [cosicché] presto la terra andrà dai poveri ai ricchi»³⁴. Il giornalista si domanda cosa abbia spinto lo scrittore, critico rispetto all'azione governativa e in genere al regime monarchico russo, a rivolgere la sua voce a colui che ha dato vita a un'attività «burrascosa» per salvare quella monarchia. La risposta è fornita dallo stesso Tolstoj, il quale afferma: «non c'era cucchiaio, c'era un tronco; io ho inventato, lavorato, e ricavato il cucchiaio. E allora quale dubbio c'è che questo sia mio?... La proprietà di per sé è gioia... Ma la proprietà circondata dalla violenza, dal poliziotto e dalla pistola, questo è un male»³⁵. L'articolo si chiude con un giudizio di Tolstoj il quale, in una conversazione con uno dei suoi amici, il 6 agosto 1908, dichiarò: «Io sono contento di aver scritto prima allo zar e poi a Stolypin, almeno ho fatto di tutto per arrivare

³¹ A. Avrech, *op. cit.*, p. 67.

³² I. Getzler, *Martov, biografia politica di un socialdemocratico russo*, Milano, Feltrinelli, 1978, p. 148.

³³ I. Kovalevoj, *Russkoe pole, L. N. Tolstoj i P. A. Stolypin o častnoj sobstvennosti na zemlju*, in *Sovetskaja Rossija*, 10 ottobre 1902.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

alla conclusione che rivolgersi a loro è inutile. Io penso che Stolypin sia un essere limitato. Egli avrebbe potuto recitare nella storia un grande ruolo, ma al contrario commette una terribile azione, la corruzione del popolo (a proposito del piano governativo sull'azienda rurale)»³⁶. Nell'ultima lettera inviata a Stolypin, Tolstoj conclude: «già adesso con la vostra attività voi avete meritato quella cattiva fama per la quale sempre, finché ci sarà la storia, il vostro nome sarà ripetuto come esempio di rozzezza, crudeltà e falsità»³⁷. Tolstoj accusò Stolypin di essere un uomo spietato, difensore dei ricchi proprietari terrieri, e di approfittare dei contadini sottomessi al suo machiavellico fine politico, e su questa linea arrivò alle stesse conclusioni del conte Vitte, allineandosi così al giudizio negativo sull'ex governatore di Saratov.

Stolypin, “capo del governo reazionario”, proprietario fondiario e rappresentante della nobiltà, rivelò la sua determinazione già nel 1902 sotto Pleve³⁸, allorché, divenuto governatore, attirò su di sé l'attenzione dello zar per la durezza con cui represses le sollevazioni contadine nel governatorato di Saratov, consegnando alla storia il ricordo delle famigerate bande dei “Cento Neri” (*Černye sotni*, bande di Stato legalizzate) e i *pogromy* (famoso quello di Balaščëv). In riferimento alla violenza mostrata dal governatore di Dresda, lo stesso Lenin fece notare che, nella situazione in cui si ritrovò la monarchia durante la fase rivoluzionaria, Stolypin non poté agire diversamente, soprattutto quando apparve con chiarezza «che la stragrande, la schiacciante maggioranza della popolazione aveva acquistato coscienza dell'impossibilità di conciliare i propri interessi con il mantenimento della classe dei proprietari fondiari e aspirava al suo annientamento»³⁹. Alcuni decenni più tardi gli avrebbe fatto eco il premio Nobel Aleksandr Solženicyn, che in *Arcipelago Gulag* – opera di grande fascino storico-cronachistico – giustifica la reazione stolypiniana affermando che nella situazione che si era determinata negli anni 1906-1907 pare che la responsabilità di questo periodo di terrore debba essere ripartita tra il

³⁶ Ibidem. In questo lungo articolo, il giornalista del *Sovetskaja Rossija* dice che Tolstoj ha indirizzato, tra il 1907 e il 1909, cinque importanti lettere a Stolypin. L'ultima, datata 30 agosto 1909, viene riportata integralmente, e in essa si sente il tono forte e risoluto del grande scrittore: «Vi scrivo a proposito di un miserabile uomo, il più miserabile fra tutti quelli che conosco adesso in Russia. Voi conoscete quest'uomo e per quanto sia strano, lo amate, ma non capite il suo grado di infelicità e non avete compassione di lui, come meriterebbe la sua posizione. Quest'uomo siete voi stesso».

³⁷ L. N. Tolstoj, *Chotjat “razvratit’ krest’jan, stoby odin iz nich stali pomeščikami, a drugie golyščami”*, in *Sovetskaja Rossija*, 10 ottobre 1992.

³⁸ Vjačeslav Pleve fu ministro degli Interni nel 1902. Sostenitore di una politica dai forti connotati antisemiti, il 15 luglio 1904, mentre si recava in carrozza alla stazione ferroviaria del Baltico per andare a Peterov, dove doveva fare rapporto allo zar, venne ucciso da una bomba scagliata da uno studente socialista rivoluzionario, Sazonov. La notizia della sua morte fu accolta con gioia, e questo non solo per la sua severità e inflessibilità, ma anche perché a lui venivano imputati i fallimenti che la Russia aveva conosciuto sullo scenario internazionale (crisi russo-giapponese) e sul piano interno.

³⁹ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 463.

ministero e i rivoluzionari terroristi: «a cent'anni dalla nascita del terrore rivoluzionario russo, possiamo quasi affermare senza esitazione che quel pensiero terroristico, quelle azioni sono state un crudele errore dei rivoluzionari e una sciagura per la Russia, e non le hanno apportato altro che confusione, dolore e infinite vittime... Riconosciamo dunque che i terroristi erano degni partner delle corti marziali di Stolypin»⁴⁰. Lo storico Valeriu Marcu, sulla scia di tale riflessione, dà una propria chiave di lettura sulla strategia del terrore, inaugurata anni prima da Vjačeslav Plevè e ripresa da Stolypin, secondo la quale il ministro «ricorreva alla violenza non per se stessa, ma come mezzo per attuare le riforme. Voleva liberare la campagna dai resti del feudalesimo, voleva la rivoluzione dall'alto e vagheggiava per sé il ruolo di Bismarck»⁴¹.

A un anno circa dalla sua morte, Stolypin si era alienato le simpatie dei liberali, mentre progressivamente andò diminuendo anche la sua influenza a corte. Basmakov, redattore de *Il Messaggero governativo*, scrisse che Stolypin, proprio in quel periodo, più che un «combattente di ferro» (*želešnjij boec*), si «dimostrò debole, completamente perdente con la sua campagna»⁴². Dopo gli attacchi del movimento rivoluzionario, alla monarchia non restò che una seconda e ultima *chance*: «appoggiarsi alla Duma bonapartista e contemporaneamente attuare una politica di bonapartismo agrario»⁴³. Scriverà Lenin più tardi che il bonapartismo non fu altro che «il destreggiamento della monarchia perdente, il suo vecchio, patriarcale o feudale, semplice e totale, sostegno; la monarchia che è costretta a equilibrarsi per non cadere, civettare per governare, corrompere per piacere, fraternizzare con i rifiuti della società, con i diretti ladri e malfattori per reggersi non solo sulle baionette». Secondo il leader comunista tale politica era il principio che sosteneva le tesi di Stolypin. Perdendo il semplice sostegno di fronte ai contadini, egli puntò sulle forze contro le debolezze, sul destreggiamento alla terza Duma fra

⁴⁰ A. Solženicyn, *Arcipelago Gulag 1918-1956*, Milano, Mondadori, 1978, pp. 112-113. Solženicyn giustifica così l'atteggiamento di Stolypin, che a suo avviso sarebbe dipeso dalle idee rivoluzionarie della società russa degli inizi del XX secolo, capaci di destabilizzare i rapporti sociali e delegittimare lo Stato con azioni violente. Va sottolineato comunque che l'attacco di Stolypin contro il movimento rivoluzionario fu una conseguenza dei numerosi attentati che ogni giorno colpivano uomini di Stato russi. A tal proposito sarà bene ricordare che, in seguito all'attentato terroristico compiuto contro Stolypin nel 1906 sull'isola Aptekarskij, la figlia minore del primo ministro restò paralizzato e il figlioletto più piccolo Arkadij, di appena tre anni, rimase gravemente ferito. Da quel momento egli ebbe un motivo in più per inasprire la lotta controrivoluzionaria; lo storico americano Hans Rogger afferma, diversamente da quanto riferiscono altri storici, che «sebbene Stolypin difendesse con rabbia le corti marziali, quando i Cadetti presentarono il 12 marzo (1907) un progetto per la loro abolizione, egli comunicò la sua intenzione di farle decadere in aprile»; cfr. H. Rogger, *La Russia pre-rivoluzionaria 1881-1917*, Bologna, il Mulino, 1992, p. 366.

⁴¹ V. Marcu, *Il dramma del dittatore bolscevico. Lenin*, Milano, Mondadori, 1930, p. 122.

⁴² A. Avrech, *op. cit.*, p. 237.

⁴³ *Ibidem*, p. 33.

pomeščiki e borghesi. Il ministro divenne dunque l'ultima speranza controrivoluzionaria e, gli rilasciarono una cambiale di fiducia «nella speranza che egli diventasse un Bismarck russo, che, rivoluzionando dall'alto una volta per sempre, scongiurasse un nuovo avvento della rivoluzione dal basso⁴⁴. Era senz'altro l'ultima *chance* per la sopravvivenza della monarchia stessa. Il fallimento dell'esperienza riformatrice stolypiniana, secondo Lenin, risiedeva nelle due scelte strategiche da essa scaturite: la prima, forse la più infelice, riguardava l'operato della borghesia, che «non mandò mai nessuno dei suoi partiti dai capi della rivoluzione per consigliarsi sul come abbattere l'autocrazia e la monarchia»; la seconda, che consentì alla monarchia dei Romanov di sopravvivere fino al 1917, riguardava la scelta operata proprio dallo zarismo, che «invitava la borghesia a delle conferenze quando la rivoluzione appariva ancora come una forza e a poco a poco respingeva, a colpi di stivale da soldato, tutti i capi della borghesia, prima Muromcev e Miljukov, poi Heiden e L'vov e infine Gučkov»⁴⁵.

Peter Gatrell, nei suoi studi sull'economia zarista, così liquida l'opera di Stolypin: «quando la Duma non mostrò alcun segno di capitolazione sulla questione centrale della redistribuzione della terra, venne sciolta e Nicola II, nel novembre del 1906, emanò un decreto centrale che consentiva al capo del nucleo familiare contadino di dichiarare di sua proprietà l'appezzamento di terra della Comune che aveva in concessione... Queste furono le famose riforme di Stolypin»⁴⁶. Poche, sintetiche parole, che non aiutano a comprendere quel vasto piano di riforma agraria messo in atto dall'ex governatore di Saratov, riforma a cui avevano lavorato tanti uomini eccellenti, tra cui il dimenticato danese Karl Koefoed, economista di primo piano alle dipendenze del ministro dell'Agricoltura dell'epoca. Dire semplicemente che l'*ukaz* del 9 novembre 1906 fosse il fatto più importante della vita di Stolypin – replica Avrec – è chiaramente poco. Certo, in essa erano riposte gran parte delle sue speranze, l'ossessione sua presente e futura, «grande, se la riforma avesse avuto successo, catastrofica, se le fosse atteso un fallimento»⁴⁷. Stolypin ne era perfettamente cosciente. Discusso protagonista del suo tempo, il primo ministro si alienò ben presto anche le simpatie dell'imperatrice Alessandra: «non furono né Lenin, né Trockij, né alcuno degli altri rivoluzionari ad ostacolare Stolypin in questo periodo colmo di speranze; nel 1909 la più grande, o almeno la più insidiosa opposizione gli venne dal lato più inatteso... la causa più diretta dell'odio dell'imperatrice contro Stolypin era Rasputin»⁴⁸, allontanato dalla corte nel 1911 a opera del ministro in collaborazione con il generale Gerasimov.

⁴⁴ V. Lenin, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 468.

⁴⁶ P. Gatrell, *L'economia zarista*, Bologna, il Mulino, 1992, p. 200.

⁴⁷ A. Avrech, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁸ A. Moorehead, *La rivoluzione russa*, Milano, Mondadori, 1959, pp. 97-99.

Negli anni successivi alla sua nomina, Stolypin – che in un primo momento aveva goduto della fiducia dello zar, il quale «nella scelta dei suoi ministri usava come criterio quello di prenderli più in basso»⁴⁹ – si ritrovò a essere appoggiato solo da quella borghesia liberale che via via andava sempre più prendendo le distanze dal rivoluzionario di sinistra. Pur nella sua mediocrità, Nicola II riuscì a capire le esigenze di un rinnovamento e, fermo restando il principio moderato e pur sempre conservatore di tale evoluzione, pensò bene di lasciare a Stolypin questo difficile compito e quello ancor più impegnativo di sfaldare l'opposizione, perché in fondo, se lo zar «non capiva le riforme del suo primo ministro, capiva però i suoi tribunali penali»⁵⁰.

Nasce così l'idea di un “sodalizio d'occasione” che garantì a Nicola II un periodo di tranquillità e permise al paese di riallacciare i rapporti con il potere zarista. Anche gli attentati cessarono lentamente (prima di quello mortale a Stolypin, l'ultimo risaliva al 1909) e la situazione migliorò notevolmente. Lo studioso sovietico V. V. Kazarezov, nella sua monografia su Stolypin, apparsa di recente in Russia, afferma che «le relazioni di Stolypin con lo zar erano straordinariamente complesse, contrastanti. Lo zar aveva bisogno di Stolypin dal momento che questi aveva salvato non soltanto il destino della Russia e la sua prosperità, ma, essendo monarchico, difese la stabilità del regime, difese gli interessi della dinastia spesso prendendo su di sé i colpi per le leggi e le disposizioni dello zar... salvando l'autorità del sovrano. Questi lo ripagò con l'ingratitudine»⁵¹.

Per quel che riguarda i rapporti del primo ministro con la Duma, da una prima analisi storica essi si possono riassumere con l'affermazione di Alan Moorehead, il quale ritiene che Stolypin «non era cieco innamorato della Duma... [ma] la cosa più ragionevole da farsi consisteva nel tollerarla, nel trovare il modo di cooperare con i partiti più moderati, attuando al contempo il piano di riforme governative»⁵².

L'elezione di una Duma di Stato era stata accolta dall'Occidente come una svolta in senso liberale da parte dell'autocrazia russa e Stolypin, avendone compreso l'importanza, non ebbe mai l'intenzione di scioglierla definitivamente. Lasciamo alle parole di Giulio Melegari, allora ambasciatore italiano in Russia, il compito di esprimere tutto l'entusiasmo, le emozioni e le speranze che l'elezione della prima Duma di Stato suscitò dentro e fuori dell'impero russo: «Ricorse allora spontaneo alla mente il ricordo della storica seduta d'apertura degli

⁴⁹ L. Trotsky, *Storia della rivoluzione russa*, Milano, Sugar, 1964, p. 74.

⁵⁰ V. Marcu, *op. cit.*, p. 119.

⁵¹ V. V. Kazarezov, *O Petre Arkad'eviče Stolypine*, Moskva, Agropromizdat, 1991, p. 19. Sui rapporti di Stolypin con lo zar, un contemporaneo del primo ministro, V. B. Lopuchin, nel suo libro *Gli uomini e la politica (Ljudi i politika)* dice che «geloso per la superiorità e la popolarità dei suoi collaboratori, lo zar cominciò a odiare Stolypin, forse con lo stesso odio tormentoso dal quale era ossessionato nelle relazioni con il Vitte». Cfr. V. B. Lopuchin, *Ljudi i politika*, Moskva, izd.vo Progress, 1948, p. 56.

⁵² A. Moorehead, *op. cit.*, pp. 95-96.

Stati Generali in Francia nel 1788 ove uguale era stato il contegno della rappresentanza nazionale, e si ebbe l'impressione come se realmente una nuova era di libertà fosse per sorgere anche per la Russia»⁵³. Grande quindi fu la delusione di fronte al voltafaccia di Stolypin e dello zar che portò allo scioglimento della Duma il 3 giugno 1907. Ancora una volta è emblematica la reazione di Melegari che Giorgio Petracchi riporta nel libro *Da S. Pietroburgo a Mosca*: infatti proprio l'allora ambasciatore italiano a Mosca, che aveva sempre considerato Stolypin «uomo di ben altra tempra rispetto all'incerto Goremykin, definiva il gesto compiuto da Stolypin in perfetta sintonia con lo zar un vero e proprio colpo di stato»⁵⁴.

Perdura fra gli storici la convinzione che Stolypin sia stato dunque un avversario del costituzionalismo di tipo occidentale. Eppure non pare accettabile questa conclusione. Costituzionalista convinto, Stolypin impegnò tutto se stesso per assicurarsi una fruttuosa collaborazione con la seconda Duma: compito ingrato il suo, giacché al suo interno essa si presentava recalcitrante e divisa, pur se non vi facevano difetto delle novità degne di nota rispetto alla prima Duma: «*Si M. Stolypin fu tout d'abord le seul ministre qui se fit écouter de la Duma, s'il devint aux yeux des russes et des étrangers l'homme de la Constitution c'est qu'il possédait véritablement les dons d'un ministre constitutionnel. Mais ce n'était point un libéral dans le sens occidental et parlementaire du mot. C'était un homme de gouvernement, un homme d'autorité, ou, si l'on veut, un libéral violent, c'est-à-dire ne reculant point devant les premières difficultés d'application de son programme mais résolu à briser toutes les résistances intéressées contre l'exécutions d'un programme national, désintéressé. Les libéraux de Cabinet ont beau jeu à critiquer. Ils peuvent être d'admirables conseillers, non des ministres agissants*»⁵⁵.

Il programma di Stolypin presentato alla seconda Duma era ampio e intelligente. Oltre a ribadire i progetti di legge intesi a garantire la libertà di coscienza e di adesione a qualsivoglia confessione religiosa, Stolypin ne presentò degli altri che dovevano salvaguardare l'intangibilità della persona. Tra le misure più importanti e urgenti era prevista la creazione tanto attesa dei tribunali amministrativi. Il governo si era inoltre impegnato ad attuare le riforme agrarie già ventilate, a legittimare e regolare il diritto di sciopero e a portare avanti un piano di riforme generali per migliorare la legislazione nel campo del lavoro. Sulla base di un così vasto programma di governo sarebbe davvero ben poca cosa dire che Stolypin fu solo l'autore di quelle riforme agrarie che dovevano

⁵³ G. Melegari, *L'imperatore Nicola II e la sua politica. Ricordi ed impressioni*, in "Nuova Antologia", 203, VI, 1 agosto 1923, pp. 198-199.

⁵⁴ G. Petracchi, *Da S. Pietroburgo a Mosca. La diplomazia italiana in Russia 1861-1941*, Roma, Bonacci Editore, 1993, p. 82.

⁵⁵ *Monsieur Stolypin*, cit.

trasformare la monarchia feudale in una grande macchina autocratica, in cui la nascita di una classe sociale nuova, quella dei piccoli contadini arricchiti, serviva ad assicurare allo zarismo un nuovo alleato su cui contare; «Stolypin era un uomo notevole, il miglior primo ministro che la Russia avesse avuto. Quel che i suoi contemporanei ricordano soprattutto di lui è la franchezza: veniva dalla provincia e portò una folata d'aria fresca di campagna nell'atmosfera antiquata e sofisticata di Pietrogrado»⁵⁶.

In contrasto con il giudizio del Vitte, il quale riteneva Stolypin un opportunista, Bernardo Pares, che ebbe modo di conoscere lo statista personalmente, dice che l'uomo di Nicola II «non aveva alcuna delle ambiguità dei burocrati di carriera. Per la prima volta il Gabinetto veniva a trovarsi non già con un semplice presidente, come Goremykin, o un dittatore come Vitte, ma con un vero capo»⁵⁷. Lapidario e positivo fu il giudizio che un altro contemporaneo di Stolypin, il ministro degli Esteri Izvolskij, espresse su di lui, definendolo un uomo «dotato di una intelligenza limpidissima e sana»⁵⁸.

Lo storico Moorehead, sulla base delle diverse testimonianze da lui raccolte, ce lo descrive come una figura di grande rilievo: «Possedeva *le phisique du role*. Era grande e grosso, con una nera barba, abituato a fissare negli occhi l'interlocutore, e aveva un che di rassicurante e di assai ragionevole nei modi. Inoltre era coraggioso. Durante i disordini del 1905 aveva avuto la responsabilità della più turbolenta tra le province russe, Saratov, ed era riuscito a dominare la situazione con freddezza ed efficacia. Né le bombe né le pallottole lo avevano impaurito; e sì che una di esse gli rese invalida la figlia per tutta la vita. Il suo era quel coraggio personale che porta alla crudeltà; il suo primo gesto quasi nel salire al potere, consistette nell'istituire tutta una serie di tribunali i quali condannarono a morte tutti i terroristi tratti in arresto. Dopo questo energico inizio si oppose ad ogni tentativo dello zar di sopprimere completamente la Duma e si accinse con risolutezza a realizzare il suo programma di riforma agraria che doveva divenire il momento principale della carriera di lui»⁵⁹.

A differenza dei suoi predecessori, a eccezione di Vitte, Stolypin fu immune da ogni tipo di pressione politica. Determinato, incorruttibile, consapevole delle proprie capacità amministrative, Stolypin, sin dalla sua esperienza governativa a Saratov, non delegò mai alcuno alla verifica dei burocratismi sociali. In prima persona si muoveva, viaggiava per i vari governatorati mostrando grande interesse

⁵⁶ Cfr., A. Moorehead, *op. cit.*, p. 96.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

verso il problema agrario. Tra le varie sollecitudini era costante il pensiero di creare una nuova classe sociale di contadini arricchiti, che appoggiasse la monarchia, avendo compreso che molto di nuovo era maturato nella società russa, nelle sue strutture, nella sua mobilitazione, specie dopo gli avvenimenti del 1905, e che questo esigeva idee al passo con i tempi e strumenti adeguati. Pertinace nel perseguire i suoi obiettivi, Stolypin aveva bisogno dell'appoggio della Duma, ma di una Duma conservatrice e moderata, e fu perciò giocoforza quello di mutare il sistema elettorale, restringendo il numero degli aventi diritto al voto per l'elezione della terza Duma.

In questo quadro due problemi, tra loro connessi, gli erano di fronte: l'uno, quello dello svecchiamento della mentalità economica del paese, che comportava un cauto distacco dal tradizionale sistema russo, basato sull'*Obščina*, per dar vita a nuove forze autonome; l'altro quello di spingere lo zar ad affrontare una politica internazionale che scongiurasse il pericolo di guerre suicide, come era accaduto contro il Giappone. Politica pregiudiziale, la prima, si scontrava con la forza della tradizione, la quale non giocava affatto a favore di Stolypin. Come poteva l'ex governatore di Saratov agire con l'appoggio di uno zar che andava affermando: «ho fiducia soltanto in mia moglie»?

Il ruolo di ministro illuminato in grado di capire le esigenze della massa contadina, messo in evidenza dalla storia, viene ridimensionato dalla storiografia russo-sovietica che spesso definisce Stolypin un burocrate dispotico. Kazarezov afferma, a tal proposito, che «gli storici del periodo sovietico hanno, in notevole misura, travisato intenzionalmente non solo il pensiero, i propositi e le azioni di Stolypin, ma anche la sua immagine come persona e uomo di Stato»⁶⁰. Immagine che secondo Kazarezov andrebbe riabilitata alla luce soprattutto degli studi più recenti sulla «stella Stolypin salita nel firmamento politico russo non per caso. Egli, infatti, era chiamato dalla storia proprio in tale drammatico momento e poiché meglio di chiunque altro era capace di aiutare la Russia e più precisamente salvarla e farla uscire con minime perdite da terribili cataclismi sociali. E non è sua la colpa se ciò non è accaduto»⁶¹. Non tutti gli studiosi però condividono questo giudizio. Anfimov, infatti, ridimensiona i meriti del primo ministro, affermando che «la politica di Stolypin, a conti fatti, si ridusse alla salvaguardia e conservazione della proprietà fondiaria... Sarebbe ingenuo pensare che Stolypin stesse dalla parte del popolo»⁶².

Gli avvenimenti hanno dimostrato che Stolypin capì con lucidità che la soluzione del problema terriero era di capitale importanza per lo Stato russo e non poteva essere procrastinata, anche se resa difficile

⁶⁰ V. V. Kazarezov, *op. cit.*, p. 22.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² A. M. Anfimov, *Ten' Stolypina nad Rossiej*, in "Istorija SSSR", Moskva, 1991, p. 116.

da elementi contraddittori, nella cui morsa la corte zarista era rimasta impigliata. Stolypin, a cui le energie non mancavano, intuì, al di là dei limiti evidenti della sua libertà d'azione, due soluzioni obbligatorie: uscire dalla subalternità, cosa che gli riuscì in minima parte, battendo magari la via dell'avventura riformistica, oppure scomparire come forza determinante nel gioco politico nazionale. Più di una volta, infatti, egli aveva rimesso il suo mandato nelle mani del sovrano. È probabile che ciò sia accaduto per machiavellica strategia politica, come affermava il conte Sergej Vitte.

I giudizi degli storici su Stolypin sono tutt'altro che concordi. Il principale specialista sovietico della terza Duma, A. Avrech, parla di Stolypin come di un "rabbioso rivoluzionario" discostandosi dal giudizio comune di molti storici sovietici, i quali vedevano nella politica del ministro la continuazione della reazione intrapresa da Alessandro III. Il vecchio rivoluzionario-socialista M. Karpovič disse che «chiamarlo reazionario sarebbe ovviamente ingiusto». Vladimir Iosifovič Gurko, un alto ufficiale di Stato del tempo, pure ammiratore di Vitte nonché ex responsabile delle commissioni per l'agricoltura dei primi anni del Novecento, dichiarò che Stolypin fu il solo uomo eccezionale fra tutti i collaboratori di Nicola II. Sembra dunque che Stolypin abbia riscosso più successo fra i suoi rivali che non fra i suoi collaboratori. La personalità carismatica, l'abilità politica, il destreggiamento efficace e risoluto fra gli estremisti di destra e di sinistra, l'atteggiamento provinciale che denotava schiettezza e infondeva fiducia, si rivelarono caratteristiche necessarie affinché anche un rivoluzionario come Lev Tichomirov potesse, alla fin fine, affermare nel suo diario: «*He was one of the best, the most honest, noblest of all his rivals*»⁶³.

Questi ultimi giudizi, uniti a quelli finora riportati, evidenziano, ancora una volta la discordanza di valutazioni su Stolypin e sulla sua opera riformatrice. Proprio quest'ultima, più che la sua persona, ha interessato gran parte degli storici sovietici ed europei, tant'è che il dibattito sugli esiti delle riforme e sullo sviluppo o meno dello Stato russo pre-rivoluzionario è a tutt'oggi aperto. «Se le riforme di Stolypin avessero avuto la possibilità di attuarsi – scrive Vittorio Strada – indubbiamente, come riconobbe lo stesso Lenin, si sarebbe operata una trasformazione irreversibile della struttura socio-economica russa, dando al potere una più solida base, oltre a quella costituita dalla rapida industrializzazione»⁶⁴.

Marc Ferro nella biografia di Nicola II afferma che «il governo di Stolypin non si era limitato soltanto a una politica di repressione, la più dura che la Russia abbia conosciuto. Allo stesso tempo, Stolypin stimolava infatti lo sviluppo industriale nello spirito di ciò che era stato avviato da Vitte, e la crescita non conobbe mai uno sbalzo simile a

⁶³ G. Tokmakoff, *op. cit.*, p. 8.

⁶⁴ V. Strada, *La questione russa. Identità e destino*, Venezia, Marsilio Editori, 1991, p. 104.

quello verificatosi tra il 1906 e il 1913»⁶⁵. Riguardo alle riforme, secondo il giudizio dello storico francese, esse avevano spaccato il ceto contadino, facilitando l'emancipazione di un gran numero di *mužiki*, i futuri *kulaki*, e favorendo l'allontanamento di un'altra minoranza. Politicamente rappresentò un successo che non mancò di impensierire i leaders rivoluzionari, in particolare Lenin. L'opera di Stolypin, che traeva forte ispirazione «dai rapporti di Koefoed – quel danese fautore del rapporto privilegiato tra le corti di Copenaghen e di S. Pietroburgo – , mirava a sviluppare l'individualismo e il capitalismo tra i contadini, favorendo la rovina delle comunità di villaggio»⁶⁶. Proprio alle memorie del danese Carl Andreas Koefoed (1855-1948), emigrato in Russia nel 1878 e impegnato dal 1905 al 1917 nella grande opera di riforma conosciuta come la riforma agraria di Stolypin, dobbiamo affidarci per avere ulteriori notizie su un altro aspetto della controversa personalità di Stolypin, quello cioè relativo alle sue relazioni con i collaboratori più stretti: «*I was told by several people that, when he was with mutual friends and was discussing land consolidation, he liked to imitate my voice and accent – in connexion with the terminology of the technique of this work... – and this was to be considered as a sign of good-will... in a tone of good-natured friendliness, but there is no need to doubt that his speech was prompted by the thought that I was unfortunately not a Russian. He was altogether very nationalistic*»⁶⁷.

Gli storici contemporanei sono attenti a cogliere i riflessi che le riforme ebbero sulla modernizzazione della Russia pre-rivoluzionaria. Per Tovaglieri, benché non concepite in funzione dell'industrializzazione, «le riforme di Stolypin ebbero tuttavia un effetto propulsivo rilevante su di essa»⁶⁸; ma non come sostiene Aleksander Gerschenkron, fino al punto di determinare il passaggio negli anni 1906-1914 a un diverso modello di industrializzazione. «Infatti – continua Tovaglieri – le nuove riforme agrarie del 1906-1911 continuarono a fondarsi sul presupposto fondamentale secondo il quale l'industrializzazione, per quanto strategicamente importante, restava pur sempre un elemento subalterno rispetto alla politica agraria, finalizzata a sua volta alla salvaguardia della proprietà privata delle terre della nobiltà fondiaria»⁶⁹. Theda Skocpol punta l'attenzione sull'altro obiettivo perseguito dalla modernizzazione stolypiniana, ovvero quello di consolidare la stabilità politica interna allorché, di fronte all'esplosione delle tanto temute rivolte contadine nel 1905, il

⁶⁵ M. Ferro, *Nicola II. L'ultimo zar*, Bari, Laterza, 1990, p. 132.

⁶⁶ Ibidem, pp. 133-134.

⁶⁷ C. A. Koefoed, *My share in the Stolypin Agrarian Reforms*, a cura di Bent Jonsen, Odense, University Press, 1985, pp. 151-152.

⁶⁸ A. Tovaglieri, *L'autonomia dello Stato e la "modernizzazione dall'alto" russa del 1861-1914. Una discussione della proposta interpretativa di Theda Skocpol*, in "Movimento operaio e socialista", V (1982), p. 120.

⁶⁹ Ibidem, p. 121.

governo zarista si convinse che la comunità contadina, ben lungi dall'essere un fattore di conservazione e di stabilità sociale e politica, aveva fornito alla rivolta la base organizzativa⁷⁰. Dello stesso parere è lo studioso Aleksander Gerschenkron il quale, nell'attenta analisi economica della Russia zarista, afferma che «le riforme di Stolypin non perseguivano degli obiettivi economici ma delle finalità politiche»⁷¹. Su questa linea lo storico russo E. G. Vasilevskij scrive: «ogni anello della riforma agraria di Stolypin fu sottomesso a un principale fine politico: creare una sorta di ricchi contadini-proprietari, *kulaki*, fedeli alleati dello zar e *pomeščiki*, in guerra contro la rivoluzione degli operai e dei contadini»⁷². È Nicholas Werth a parlare dell'esperienza di Stolypin come di un insuccesso del conservatorismo illuminato. Secondo lo storico francese: «la politica economica di Vitte e Stolypin, non conduceva ad un vero avvicinamento al modello occidentale. Imposta dall'alto, rfigurava in certo modo, attraverso la permanenza del progetto industrialista, ciò che sarebbe stato attuato da Stalin a partire dal 1928»⁷³. Cosicché la scomparsa di Stolypin «segnava il fallimento dell'ultimo tentativo meditato e conseguente di rinnovare secondo un modello conservatore, certo, ma non privo di immaginazione, il sistema politico»⁷⁴.

Non sarà certamente questo lavoro a decretare l'importanza del periodo stolypiniano, né l'analisi tende a una trattazione apologetica. La pluralità di giudizi, le interpretazioni di parte, le codificazioni ideologiche della sua attività annullano il senso categorico degli attributi che accompagnano la figura del ministro: monarchico, reazionario, riformista-conservatore, costituzionalista, intelligente, illuminato, modernista, machiavellico, arrivista, golpista, aggettivi che scaturiscono da analisi condotte in diversi periodi storici, da differenti posizioni politiche.

È stato più volte sottolineato, attraverso il giudizio degli storici dell'era stolypiniana, che il ministro di Nicola II, coerentemente con la sua idea autocratica, ha sempre rifiutato, e addirittura considerato provocatoria, l'ipotesi di assumere il ruolo di *iudex in partibus*, preferendo invece comporre e proporre variazioni moderate nel suo programma liberal-conservatore. L'alternativa alla legittimazione delle rivendicazioni dei partiti più oltranzisti delle sinistre rivoluzionarie e alle richieste contadine, Stolypin la trovò procedendo lungo la via intrapresa più di quarant'anni prima da Alessandro II e mai

⁷⁰ Ibidem, p. 120. Questa tesi ha raccolto consensi presso molti studiosi economisti russi e stranieri. Di tale avviso furono anche A. Gerschenkron e E. G. Vasilevskij.

⁷¹ A. Gerschenkron, *La continuità storica. Teoria e storia economica*, Torino, Einaudi, 1978, p. 259.

⁷² E. G. Vasilevskij, *Idejnaja bor'ba vokrug Stolypinskoj agrarnoj reformy*, Moskva, Social'noekonomičeskoj Literatury, 1960, p. 64.

⁷³ N. Werth, *op. cit.*, p. 72.

⁷⁴ Ibidem, p. 82.

abbandonata definitivamente. Non era la seconda, la terza o una quarta da inventare, bensì sempre la prima e prioritaria, cioè la via della grande riforma agraria, il piombo nelle ali dello sviluppo economico della Russia zarista.

La storia non fu particolarmente generosa con le riforme di Stolypin: la guerra e la rivoluzione impedirono che esse raggiungessero tutti gli effetti voluti. L'opera legislativa, comunque, non andò perduta nel crollo dell'*ancien régime*; è sorprendente, anzi, osservare quanta influenza abbiano avuto le ultime leggi dell'Impero sul primo codice agrario della Russia sovietica. Per tutti gli anni Venti la politica di fusione delle terre contadine fu proseguita lungo la linea tracciata da Stolypin, come lascia intendere lo storico economista Andrej Anfimov, il quale afferma che «si potrebbe addirittura considerare la stessa collettivizzazione dell'agricoltura come il coronamento della politica stolypiniana di fusione delle proprietà terriere⁷⁵. Ma per tutto il resto le cose andarono diversamente. Con l'espropriazione delle terre della nobiltà rurale, effettuata nel 1917, avvenne proprio ciò che la politica di Stolypin aveva cercato di scongiurare. Quanto ai contadini ricchi, i *kulaki*, essi non furono, anche durante il periodo della NEP (*Novaja Ekonomičeskaja Politika*), nulla più che dei tollerati. I primi inizi della politica di collettivizzazione, con la ricerca, da parte del governo, di elementi sicuri sui quali appoggiarsi nei villaggi e nelle campagne, poterono forse presentare qualche rassomiglianza formale (sia pure di segno opposto) con la politica di Stolypin. La collettivizzazione significò la fine dell'individualismo economico nelle campagne, mentre politica agraria e politica di industrializzazione cominciarono a subire i corollari ideologici.

La collettivizzazione sovietica, dopo alcune incertezze iniziali, mirò a mettere l'agricoltura al servizio di una nuova fase di grande slancio dell'industrializzazione, una fase senza precedenti per intensità e ampiezza. Le riforme di Stolypin, al contrario, vennero a conclusione di una fase di grande slancio industriale: «solo tenendo presente questo rapporto di successione temporale – secondo lo storico sovietico Ivan Koval'cenko – è possibile comprenderne l'effettivo significato storico»⁷⁶.

⁷⁵ A. M. Anfimov, *op. cit.*, p. 118.

⁷⁶ I. D. Koval'cenko, *Stolypinskaja agrarnaja reforma, mify i real'nost'*, in "Istorija SSSR", Moskva, 1991, pp. 52-53.

CRIZA ECONOMICĂ DIN 1929-1933 ÎN TG.-MUREȘ

Vasile Șandor*

Abstract

The Economic Crises of 1929-1933 in Târgu-Mureș

The economic crises and its social consequences brooked out in Târgu-Mureș on the background of rich economical activity in the 20s - at the dimensions of a country town, on the background of a state of people considered by prominent members of the administration and economic life as poverty.

The effects of the crises were dramatic, consisting of activity limitations or even bankruptcies, the displacement of economic life towards the darker areas, reduction of budget incomings and the dramatic growth of unemployment.

The local authorities were obliged to find solutions as the support of central authorities was limited. Their mobilization and also the mobilization of citizens with material possibilities limited the consequences of the crises of 1929-1934.

Starting with 1934 the economic revival took place in Romania and in Targu-Mures, at the same time with the exit from the crisis of the great economic powers.

The economic boom subsequent the crises was affected by the new created situation: the beginning of the world war.

Keywords: *crises, bankruptcies, unemployment, low budgets.*

a. Declanșarea crizei și caracteristici ale acesteia în lume

Izbucnită violent pe 29 octombrie 1929 pe Wall Street, Marea Criză a paralizat în mare parte sistemul bursier și bancar american și s-a propagat ca un val seismic, în întreaga lume, mai puțin U.R.S.S.

Deși criza a debutat ca o criză nord-americană, poziția S.U.A. de primă putere economică și financiară a lumii a făcut ca dezastrul să cuprindă marile puteri europene, din nou cu excepția U.R.S.S, puternic afectate de Primul Război Mondial și puternic îndatorate, deci dependente, față de băncile americane. În mod deosebit a fost afectată Germania, care se baza pe finanțele americane inclusiv pentru achitarea reparațiilor de război.

Cu dificultăți imense s-au confruntat bursele și marile bănci din Germania, Franța, Italia, Japonia, Marea Britanie. Numeroase falimente, prăbușirea burselor și a sistemului bancar, reducerea producției, ca urmare a reducerii drastice a cererii, șomaj de proporții fără precedent în

* **Profesor, Colegiul Național „Al. Papiu Ilarian”, Târgu-Mureș.**

epoca industrializării, inflație, prăbușirea nivelului de trai s-au propagat aproape instantaneu.

Prăbușirea economică a fost însoțită de prăbușirea valorii monedelor. Treptat, toate statele au fost obligate să renunțe temporar la etalonul în metal prețios.

Dificultățile economice au generat mari probleme sociale, în principal șomaj, al cărui nivel ridicat a pus probleme majore statelor afectate de criză, mai ales că, excepție făcând Marea Britanie, statele nu aveau un sistem de protecție socială.

Față de 1929, șomajul se prezenta în 1932 la nivelul de 40,5% în Germania, 37,5% în S.U.A., 26,5% în Franța, 21,6% în Italia, 15,8% în Japonia, 8,6% în Marea Britanie.¹

În ce privește situația din România, producția industrială reprezenta pe ansamblu 53% în 1932 față de 1929, cu excepția petrolului și aurului, 3,4% producția de fontă, 24,4% de lemn, 26% de fier, 41% de oțel, între 20-50% în industria alimentară și ușoară. Prețurile produselor industriale au scăzut, pe ansamblu, la 58,1% în 1933 față de 1929².

În România, șomajul a evoluat de la 6,90% în 1928, la 4,96% în 1929, 15,57% în 1930, 28,32% în 1931, 25,96% în 1932, 19,96% în 1933, 11,50% în 1934, 9,18% în 1935.

b. Simptome ale crizei în Tg.-Mureș

Indicii ale unei stări de criză economică au apărut de la mijlocul anului 1928.

Din luna iulie a aceluiași an are loc o adevărată explozie a execuțiilor silită ale unor bunuri mobile și imobile (publicate în *oficiosul Primăriei*, „Orașul”), dovadă a creșterii masive a imposibilității de achitare a obligațiilor financiare: dacă în lunile mai-iunie 1928 nu a existat nicio execuție silită, în luna iulie au fost 19, în august 32, numărul crescând la 36 în noiembrie; scade apoi până în iunie 1929, când crește din nou la 25 în iulie, 34 în august, 44 în septembrie, 53 în octombrie, scade ușor în timpul iernii 1929-1930, crește din nou la 36 în aprilie 1930, 31 în mai, 31 în iunie, 41 în iulie, 37 în august, 47 în septembrie, scade ușor din nou până în primăvara următoare și crește la 42 în martie 1931, 23 în aprilie, 45 în mai, 40 în iunie, cu un ultim puseu de 41 în septembrie, pentru ca după această dată să intre pe o pantă puternic decendentă, 19 în februarie 1932, 8 în martie, 8 în aprilie, 12 în iunie, 9 în iulie, 3 în martie 1933, 2 în aprilie, niciuna în mai și în iulie, 5 în octombrie, 3 în noiembrie, 3 în martie 1934, 1 în aprilie, 1 în mai, 2 în iunie, rămânând în continuare la un nivel foarte scăzut în cursul anului 1935³. Traseul descendent încă din 1932 poate semnifica, într-o perioadă de apogeu a

¹ Maria Mureșan, Dumitru Mureșan, *Istoria economiei*, Ediția. II, Editura Economică, București, 2003, p.70.

² *Ibidem*, p. 264-269.

³ Revista primăriei Târgu-Mureș, toate numerele între iulie 1928-decembrie 1934 (este necesară lectura tuturor numerelor indicate, având în vedere larga disipare a informației).

crizei, restrângerea situațiilor în care datornicii aveau bunuri-garanții posibil de fructificat.

Situația pare să se încadreze într-un context mai larg, spre sfârșitul anului 1928 constatându-se în România creșterea stocurilor și scăderea producției și a prețurilor⁴.

Deși o practică obișnuită, închirierea (arendarea) unor spații sau utilități și vânzarea unor bunuri aparținând Primăriei cunoaște o efervescentă amplificată după debutul crizei, fapt datorat scăderii veniturilor, necesitățile rămânând ridicate. Posibili doritori s-au rărit, din lipsă de capital, fapt pentru care anunțurile de licitații au fost reînnoite de două, trei sau mai multe ori, uneori fără succes. O situație similară se poate constata în cazurile licitațiilor organizate de întreprinderi și instituții care utilizau banul public - școli, Uzina de Apă, Uzina de Gaz, etc.. Insuccesul sistemului licitațiilor cu oferte în plic închis, practicat în mod exclusiv până atunci, a dus la negocieri deschise, prin bună învoială, practică abandonată treptat, odată cu ieșirea din criză, în favoarea aceluiași mai sigure și teoretic mai corecte licitații în plic închis⁵.

În ce privește Camera de Comerț și Industrie, după cum rezultă din procesele verbale ale ședințelor Comitetului de Direcție, licitațiile pentru diverse furnituri și lucrări de edificări și reparații, pe lângă preocuparea conducerii instituției pentru corectitudine și grija pentru cheltuirea eficientă a banilor, mult mai puțini decât până atunci, se poate constata și preocuparea pentru distribuirea comenzilor către mai mulți oameni de afaceri, pe lângă asigurarea calității serviciului avându-se în vedere și sprijinirea pe această cale a întreprinzătorilor merituoși, pentru a înfrunta mai ușor provocările crizei.

Controlul prețurilor, prin maximalizarea lor de către Comisia Interimară a Primăriei, era o practică uzuală în perioada anilor '20-mijlocul anilor '30, motivată fie prin starea pieței (probabil un anumit deficit de produse), fie pentru combaterea speculei. Dacă în anii '20 practica era necesară pentru asigurarea stabilității pieței în condițiile dificultăților de după Primul Război Mondial (refacerea economică, reorientarea economică după reșezarea frontierelor, reformele aplicate de noile autorități, plata datoriilor orașului pentru investițiile antebelice, etc.), din 1929 devine o dată în plus necesară pentru controlul prețurilor în condiții de criză, respectiv scăderea masivă a producției, a veniturilor majorității populației, a tendinței de formare de carteluri care să dicteze prețurile, de trecere spre economia subterană și de speculă ilicită, creșterea inflației, falimente și șomajul masiv⁶. Abandonarea acestei practici din iulie 1934 este un indiciu al însănătoșirii și stabilizării situației generale economice a orașului⁷.

⁴ ****Istoria României. Transilvania*, vol. II, Editura "George Barițiu", Cluj-Napoca, 1999, p. 959.

⁵ Revista Primăriei Tg.-Mureș, Orașul, toate numerele între iulie 1928-decembrie 1934 (este necesară lectura tuturor numerelor indicate, având în vedere larga disipare a informației).

⁶ *Ibidem*.

⁷ În locul prețurilor maximale oficiul Orașul începe să publice prețurile libere din piață, lăsând, conform afirmațiilor primarului dr. Emil Dandea în *Dare de seamă despre starea*

Dificultățile economice au fost în permanență o preocupare a conducerii orașului. Discutându-se posibilitățile limitării crizei, s-a pus problema utilizării propriilor surse de venit, printre care și întreprinderile proprietatea orașului, în principal Fabrica de cărămizi, abatorul, ferma, băile de vară (ștrandurile), cinematograful. Consilierul municipal Soós József arăta, la 17 martie 1931, că orașul dispune de bani dintr-un împrumut (neprecizat), recomandând (re)punerea în funcțiune a fabricii și realizarea unui cartel cu alte fabrici de profil pentru vinderea produselor și menținerea prețurilor reduse. Potrivit calcului avansat de vorbitor, prețul de cost ar fi fost de 1.200 de lei/mia de cărămizi, față de 1.800-1.900 cu care se găseau pe piață. Proiectul a fost combătut ca nerealist de directorul comercial al uzinelor orașului, Dumitru Urzică și nu s-a aplicat..

Primarul orașului, Dr. Ioan Pantea, constată, în ședința Consiliului Municipal din 20 februarie 1933, că salariile au scăzut, din 1930, cu 50%⁸.

Conform observațiile consilierului Dr. Bernady György în ședința Consiliului Municipal din 6 mai 1933, în trecut erau terase în oraș - „Corso”, „New-York”, „Transilvania”, în 1933 acestea nemaexistând, de unde și venituri mai mici la buget.

O altă constatare interesantă, în aceeași ședință, a fost legată de salariul primarului, mai mic în 1933 cu 41% față de 1930, în timp ce al viceprimarului a fost redus cu 36%⁹. Deși disparate și insuficient de precise, aceste informații, alături de altele din acest studiu, sunt utile în formarea unei imagini suficient de coerente asupra evoluției economice a orașului în acei ani.

Evoluția cuantumului bugetului local poate da un indiciu în plus despre problemele financiare ale Municipality în perioada crizei, în condițiile în care până prin 1925 a avut loc stabilizarea și refacerea consecutive Primului Război Mondial, datoria de 30 de milioane de coroane, echivalent a aproximativ 1,2 miliarde de lei 1934, a orașului pentru investițiile masive din perioada anterioară acestuia fiind achitată abia în 1928:

1925 - 47.536.840 de lei, **1926** - 63.651.957 de lei, **1927** - 85.343.928 de lei, **1928** - 74.160.006 de lei (cu **excedent** de 8 milioane de lei), **1929** - 65.693.456 de lei (cu **excedent** de 11 milioane), 1930 - 64.440.818 de lei (cu **excedent** de 6 milioane), **1931** - 69.014.939 de lei (cu **deficit**, de 900.000 de lei), **1932** - 76.067.898 de lei (cu **deficit** de 3 milioane)¹⁰, **1933** - 68.020.400 de lei, 1934 - 44.000.000 de lei¹¹, **1935** - 57.738.985 de lei.

generală a Municipiului Tg.-Mureș și activitatea administrativă în anul 1934, economia liberă să se desfășoare.

⁸ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Registrul nr. 13 - *Procesele verbale ale ședințelor Consiliului Municipal*, p. 38, 91.

⁹ Conform afirmațiilor fostul primar Bernady György, pentru anii 1925-1932, în ședința Consiliului Municipal Tg.-Mureș din 2 mai 1933.

¹⁰ *Orașul*, nr. 23/decembrie 1934, p. 215-226.

Conform afirmațiilor din 1935 ale primarului Dr. Emil Dandea, care a condus orașul în perioada 1923-1926 și din nou între 1934-1937, bugetele din anii când nu s-a aflat în funcție au fost nerealiste, prevăzând încasări care nu puteau fi realizate, și cheltuieli în același quantum, irealizabile de asemenea din cauza imposibilității colectării sumelor prevăzute¹².

c. Măsurile administrative luate de autorități la nivel central și local

Marea criză din 1929-1933, similaritățile cu prezenta criză fiind de domeniul evidenței, nu a debutat prin surprindere, existând avertismente ale specialiștilor și simptome suficient de timpurii pentru a se putea aplica măsuri preventive sau care să poată atenua efectele acesteia. Atunci, ca și în prezent, România era în situația inconfortabilă de a avea o economie puțin performantă; producția de atunci consta în principal în materii prime și semifabricate și dependentă în mare parte de bugetul (comenzile) de stat, fără relații economice solide și stabile cu marile puteri occidentale și fără succese semnificative în raport cu concurența internațională.

Prin urmare, impactul crizei a fost brusc și masiv iar consecințele ample în toate compartimentele economico-financiare și sociale.

Măsurile de limitare și combatere a crizei și efectelor ei au fost întreprinse, atât la nivel central cât și la nivel local

c.1. La nivel central

Locuitorii orașului au putut afla, în principal din presă, despre ce se discuta și se decidea în capitala României în privința crizei. Chiar dacă disparate, informațiile dau o imagine veridică a activității, aparent haotică și, cu excepția împrumuturilor externe indispensabile, fără un orizont și un azimut vizibile în acțiunile guvernărilor.

Astfel poate fi considerată mărirea impozitelor pe anumite produse (nenominalizate) cu 2-10%, a unor impozite directe cu 10% pentru veniturile până la 40.000 de lei/an și cu 20% pentru veniturile de peste 40.000 de lei/an¹³.

Au urmat cunoscutele și impopularele curbe de sacrificiu, precum și legile asanării datoriilor rurale și urbane, cu efecte pozitive în ce privește salvarea proprietății rurale dar afectând puternic depunerile unui mare număr de oameni la bănci.

Populația județului Mureș a fost informată în 10 ianuarie 1932 prin oficiosul Prefecturii „Gazeta Mureșului”, că Guvernul României a contractat un împrumut de 3 miliarde de lei din Franța pentru plata

¹¹ Dr. Emil Dandea, *Dare de seamă despre starea generală a Municipiului Tg.-Mureș și activitatea administrativă în anul 1934*, Tg.-Mureș, 1935, p. 10, 18-19 (inclusiv bugetul Primăriei pe 1935).

¹² *Orașul*, nr. 1/ianuarie 1929 p.1-4; nr. 2/ianuarie 1929, p. 5-12.

¹³ *Gazeta Mureșului*, nr. 8/28 februarie 1932.

salariilor și pensiilor neachitate, împrumut care urma să fie recuperat din restanțele contribuabililor din anii precedenți. A fost urmat de un alt împrumut în valoare de 150 de milioane de franci, echivalentul a 1 miliard de lei¹⁴. Un nou împrumut a fost contractat în 1932 în Elveția, în valoare de (echivalent) 1,624 de miliarde de lei, cu dobândă de 4,5%, pentru plata salariilor și pensiilor pe întregul an 1932.

Un împrumut intern, anunțat în iulie 1934, a avut ca scop lichidarea datoriilor statului față de furnizori, funcționari, pensionari, dar și investiții în apărare, cultură, sănătate, drumuri¹⁵.

Pentru a face situația mai suportabilă pentru cei mai defavorizați, la 1 iunie 1932, unele pensii, reduse prin Jurnal al Consiliului de Miniștri din 4 ianuarie 1932, au fost mărite (au fost mărite cele de sub 1.500 de lei, cele între 1.500-2.000 de lei își păstrau cuantumul iar pensiile mai mari de 2.000 de lei urmau să fie reduse proporțional).

Simptomatică este și reducerea cu aproape 2 miliarde de lei a bugetului C.F.R. în 1932, adusă la cunoștința cititorilor de revista mureșeană „Înainte”, în numărul din 9 noiembrie 1932.

În numărul din 22 ianuarie 1933 aceeași revistă acuza - în contextul contractării de către Statul Român de împrumuturi de 200 de miliarde de lei, al lipsei de bani, de acreditive, al scăderii salariilor funcționarilor cu 12% - furturi, fraude și înstrăinări de patrimoniu național de peste 19 miliarde de lei.

Din același săptămânal aflăm, la 13 februarie 1933, de măsura impozitării cu 10% a salariilor funcționarilor publici (ai statului), pentru realizarea unei economii de 200 de milioane, autorul articolului ironizând măsura, raportată la bugetul de miliarde al statului. În același număr, impunerea pe 6 luni a stării de asediu era acuzată ca având scopul de a paraliza orice acțiune de protest a nemulțumiților; câteva zile mai târziu au avut loc evenimentele sângeroase de la Atelierele „Grivița”, puse în seama comuniștilor, sugerând-se că aplicarea stării de asediu a urmărit prevenirea unor asemenea evenimente, considerate atentate împotriva ordinii de stat.

c.2. La nivel local

Măsurile de limitare și combatere a crizei și efectelor ei nu s-au lăsat așteptate, cu succes limitat însă. Revenirea la normal a situației din oraș a avut loc numai după ieșirea din criză a statelor dezvoltate și odată cu redresarea situației din întreaga țară.

Astfel pot fi considerate măsurile amintite mai sus, și altele de aceeași factură luate la nivel central, evident valabile și la nivel local.

Până la decantarea soluțiilor generale anticriză, autoritățile locale au întreprins măsuri de limitare a efectelor acesteia. În decembrie 1930, prin Decizia 16/20.199/1930 a Consiliului Municipal Tg.-Mureș a fost reînființată popota populară, administrată de un Comitet ales. Biroul

¹⁴ *Orașul*, nr. 14/iulie 1934.

¹⁵ *Orașul*, nr. 14/iulie 1934.

șomerilor a fost stabilit în incinta cazărmii „Horia” (actuala cazarmă a pompierilor), unde erau invitați, prin revista „Orașul” din nr. 5/martie 1931, să depună donațiile lor locuitorii orașului, apel repetat ulterior.

În ce privește pe cei asistați, trierea lor a fost riguroasă. Șomeri au fost considerați cei care au rămas fără lucru fără vina lor, fiind lipsiți de alte mijloace de existență și fără să găsească de lucru. Erau excluși de la asistență cei care nu acceptau munca oferită (aceasta trebuind să fie conform aptitudinilor fizice, să nu aducă atingere sănătății sau demnității lor), cei cu alte mijloace proprii de existență, cei care puteau fi întreținuți de alți membri ai familiei în activitate, cei care primesc ajutor din alte părți, lucrătorii sezonieri sau ocazionali (cu excepția celor care nu au avut de lucru în domeniul lor și aveau familii de întreținut), cei de sub 18 sau de peste 65 de ani, cei fără lucru din cauza grevei, pe perioada grevei, cei în termen de 1 lună de la concediere, cei din personalul de serviciu casnic, cei concediați dintr-o culpă gravă.

Ajutoarele constau în natură, în mod excepțional în bani; trebuia să fie ridicate personal, cu carnetul de asistat (asistații aveau și câte o fișă statistică). Ajutoarele nu puteau fi reținute sau poprite (pentru nerealizarea altor obligații), indiferent de motiv¹⁶.

În paralel, a fost înființată și Comisia de Asistență a Primăriei, compusă din Jaross Béla, Benkő László, Biró András, Dr. Löwenstein Lajos, Kovács Elek, Ștefan Rusu, Elie Câmpeanu, Simo Géza, Paál Gusztáv, Dr. Biró József, Ioan Boca, toți consilieri municipali. Prin decizia nr. 28/21.504/1930 a Comisiei Interimare a Primăriei Tg.-Mureș, s-a declanșat acțiunea de ajutorare a șomerilor și a celor incapabili de muncă, fiind alocată în bugetul local suma de 500.000 de lei cu acest scop, fapt anunțat în revista „Orașul” nr. 2/ianuarie 1931.

În numărul 6/1931 al revistei „Orașul” a fost publicat - în decizia 39/25.094/1930 a Consiliului Municipal - raportul Primarului Municipiului, care anunța distribuirea de însemnate cantități de lemn de foc și făină șomerilor, precum și punerea în funcțiune a popotei săracilor, care urma să coste 600.000 de lei, sursele de venit pentru aceasta urmând să fie din bugetul local, de la Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, donațiile cetățenilor.

Prin aceeași decizie, a fost prezentată intenția de a trimite adrese Ministerelor Muncii, Finanțelor, Industriei și Comerțului pentru reducerea tarifelor pe C.F.R. și a tarifelor vamale, precum și scutiri de impozite pentru construcțiile mai mari, cu scopul reducerii prețurilor; de asemenea, interzicerea creșterii prețurilor prin constituirea de carteluri.

Desfășurare evenimentelor a fost nefavorabilă șomerilor. Epuizarea fondurilor a făcut ca popota săracilor și șomerilor, și ajutorul pentru ei, să fie desființate, cum apare în raportul Primarului prezentat Consiliului Municipal din 17 aprilie 1931. Fiind sărbătoarea Paștelor, s-au făcut eforturi deosebite de a se prelungi existența popotei până la 15 aprilie.

¹⁶ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Dosar nr. 40 - *Comitetul de ajutorare a oamenilor*, p. 8-9, 12.

O evoluție negativă a situației șomajului a fost constatată de Consiliul Municipal din 15 iulie 1931, și anume că nu sunt numai muncitori șomeri ci și mici industriași, respectiv că agravarea situației economice ar fi dus nu numai la disponibilizări de muncitori ci și la dispariția de firme mici.

În paralel cu aceste eforturi ale autorităților pentru soluționarea problemei din ce în ce mai gravă a șomerilor, un aspect cunoscut nouă astăzi și-a făcut simțită prezența, respectiv deplasarea unui număr de șomeri în altă parte, fiind nominalizat cazul Bucureștilor.

Prin revista „Orașul” din nr. 5/1931, primarul Municipiului cerea șomerilor, urmare a Ordinului 3821/A/27 mai 1931 al Ministerului de Interne, să nu se deplaseze pentru muncă la București, având în vedere că Primăria București nu putea da de lucru nici propriilor șomeri. Cei care nu s-ar fi conformat, nu ar fi primit bilete de întoarcere pe tren (sanctiune teoretică, pentru că șomerii s-au deplasat la București cu autobuse închiriate). Conform situației comunicate de Comitetul de ajutorare a oamenilor, în data de 29 aprilie 1933, 16 persoane - 8 zidari, 2 tâmplari, 1 șofer, 1 rotar, 1 instalator de apă, 1 casnică, 1 neprecizat - au plecat cu autobusul firmei „Vitalis și Simon” pentru a munci în București, plătind fiecare câte 250 de lei. În data de 5 mai 1933 au mai plecat 17 persoane - 5 zugravi, 3 muncitori, 4 zidari, 1 tâmplar, 1 lemnar, 1 dulgher, 1 grădinar, 1 sticlă, plătind câte 230 de lei. Alți 16 au plecat în 9 mai - 3 zugravi, 3 dulgheri, 2 zidari, 2 casnice, 1 bărbier, 2 brutari, 1 sculptor, 1 pantofar, 1 muncitor, plătind câte 250 de lei¹⁷.

Situația a avut o replică de dimensiuni mai reduse pe plan local. Prin „Gazeta Mureșului” nr. 12 din 29 decembrie 1931 Prefectura Mureș se adresează orașului Reghin și tuturor comunelor rurale, în urma adresei Comitetului de ajutorare a oamenilor cu nr. 5/1931, comunicând că o mulțime de oameni fără lucru s-au stabilit în Tg.-Mureș cu intenția de a rămâne. Comitetul a hotărât ca toți șomerii străini să fie îndrumați în comunele de origine, pentru că nu poate oferi asistență durabilă nici localnicilor, cu recomandarea de a fi primiți în comunele respective și să fie ajutați cu adăpost și hrană.

Problema nu s-a rezolvat nici în 1933, în ședința Consiliului Municipal din 2 mai 1933 punându-se problema că „se aduc în toate posturile din oraș oameni din provincie” cu insinuarea că sunt preferați pentru că sunt plătiți mai puțin decât localnicii (Consiliul Municipal a insistat permanent pentru utilizarea prioritara a forței de muncă din oraș).

Comitetul de ajutorare a șomerilor și săracilor face, în decembrie, un nou apel de sprijin din partea publicului.

O soluție parțială a fost identificată de Comitet prin taxarea, cu acordul proprietarilor, a consumului din restaurante și bodegi prin aplicarea unui supliment de 1 leu la consumațiile de 20-60 de lei și 2 lei pentru o consumație de peste 60 de lei; în cafenele și cofetării, 1 leu

¹⁷ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Dosar nr. 28, *Comitetul pentru ajutorare a oamenilor*, filele 1-3.

pentru joc de domino, 2 lei pentru joc de cărți, șah, rummy, table, 5 lei pentru o sticlă de vin de până la 100 de lei, 10 lei pentru cel mai scump vin, 20 de lei pentru fiecare sticlă de șampanie¹⁸.

Comitetul de ajutorare a oamenilor a alcătuit periodic situații sintetice a celor alimentați de popota săracilor, care, din acest punct de vedere, oferă încă o imagine sugestivă a evoluției stării economice a orașului.

Au fost asistați 1.915 oameni în ianuarie-aprilie 1928, 1.835 de oameni în 1929, 1.971 în 1930, 2.102 în 1931¹⁹.

Comitetul a publicat mulțumiri donatorilor, anunțând că în iarna 1931-1932 au fost ajutați în natură 6.230 de oameni (șomeri), din care 228 necăsătoriți, 339 persoane singure, 1.149 de familii cu 1-10 membri; la cantina publică au fost zilnic 2.070 de persoane între 20 decembrie 1931-28 martie 1932, fiind distribuite 207.000 de porții. La acestea s-au adăugat ajutoare pentru 45 de familii afectate de inundațiile din aprilie 1932. S-au distribuit 149,5 vagoane de lemn de foc, 235 de căruțe de crengi din pădurea orașului, 210 t de pâine, 14.797 de l de lapte, eliberarea de certificate și subvenționarea de tratamente medicale gratuite pentru 594 de persoane; 799 de persoane au fost ajutate să frecventeze baia caldă și s-au făcut 89 de dezinfecții, toate gratuite²⁰.

Comisia Interimară a Primăriei decide, în iulie 1932, ca orice consultare a oricărui tip de registru să poată fi făcută numai cu achitarea unei taxe plătibilă în timbre pentru ajutarea șomerilor; avansează și posibilitatea cumpărării de imprimate tip O.C.L. plătibile în același mod, datorită crizei generale și numărului mare al șomerilor, sumele astfel colectate fiind necesare pentru mărirea fondului destinat acestora.

În numărul din 12/15 iunie al revistei „Orașul” a fost publicată lista, impresionantă, a donatorilor în bani și în natură.

În iarna 1932-1933 au fost asistați 4.010 oameni, din care 1.667 la cantină zilnic, iar în iarna 1933-1934 (24 decembrie 1933-31 martie 1934) 3.417 oameni, din care 1.600 la cantină zilnic²¹

Contribuția Ministerului Muncii pentru șomeri în iarna 1932-1933 a fost de 50.000 de lei iar contribuția benevolă a fost slabă. Se apreciază în Comisia Interimară că Primăria nu poate face față singură.

În intervalul 24 decembrie 1933-31 martie 1934 din casieria Municipiului s-au plătit 131.850 de lei pentru făină albă, 217.770 de lei pentru mălai, 16.828 de lei pentru untură, 41.979 de lei pentru carne, în total 408.414 de lei. 425.901 de lei au fost încasați de Comitetul pentru ajutorarea oamenilor din taxa de 1 leu asupra biletului la cinema, ștrand, diferite spectacole și petreceri, timbre vândute, donații publice, și 30.000 de lei de la Ministerul Sănătății²².

¹⁸ *Orașul*, nr. 35/decembrie 1931, p. 253-254.

¹⁹ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Dosar nr. 2, filele 2, 4, 19, 21.

²⁰ *Orașul*, nr. 12/ iunie 1932.

²¹ *Orașul*, nr. 5/martie 1933, p. 25; nr. 14/iulie 1934, p. 135-172.

²² *Orașul*, nr. 14/iulie 1934, p. 135-172.

Sintetic, bilanțul popotei șomerilor și săracilor, respectiv intrările-ieșirile a avut următoarea configurație:

BILANȚUL SINTETIC AL POPOTEI ȘOMERILOR ȘI SĂRACILOR 1927-1934²³			
Perioada	Intrări	Ieșiri	Sold
1927-1928	699.111 lei	616.464 lei	82.642 lei
1928-1929	796.422 lei	728.725 lei	67.697 lei
1929-1930	717.475 lei	706.407 lei	11.068 lei
1930-1931	1.749.701 lei	1.733.333 lei	16.368 lei
1931-1932	1.764.610 lei	1.757.774 lei	6.836 lei
1932-1933	1.228.755 lei	1.221.387 lei	7.368 lei
1933-1934	838.319 lei	832.572 lei	5.747 lei

Asistarea șomerilor nu a fost necondiționată. Ei au fost supuși unor riguroase controale periodice. Revista „Orașul” din 1 august 1934 publică situația din 3-11 iulie 1934: din 813 capi de familie, aflați în atenția Comitetului, 450 lucrau permanent, 139 ocazional, 63 erau fără lucru, 12 se aflau în grevă, 74 s-au mutat în locuri necunoscute (înțelegându-se altă adresă în oraș), 38 erau bolnavi iar 37 au părăsit orașul.

Din aceeași revistă, numărul din 1 noiembrie aflăm că la 11 octombrie 1934, au fost supuși controlului 813 capi de familie, din care 446 lucrau permanent, 144 ocazional, 60 erau șomeri, 25 erau bolnavi fără lucru, 4 în grevă, 76 mutați în loc necunoscut, 58 plecați din oraș. Chiar dacă A.N.D.J.M. nu dispune de documentele respective și situațiile nu apar în presa vremii, este de presupus că asemenea controale au avut loc și în anii anteriori.

Tonul oficial față de șomeri s-a schimbat în cursul anului 1934. La sfârșitul lunii august, Oficiul Public de Plasare din Tg.-Mureș invita șomerii în căutare de lucru să se prezinte în str. General Dragalina (azi Târgului) nr. 4, unde urmau să primească gratuit toate informațiile referitoare la primirea de lucru; tot acolo urma să se satisfacă și necesitatea patronilor privind căutarea de (mână de) lucru.

O evidentă ameliorare a situației economice a locuitorilor orașului o demonstrează rezultatele investigației publicate la începutul anului **1935** de Comitetul pentru ajutorarea șomerilor și săracilor incapabili de muncă (de reținut schimbarea denumirii din „Comitet de ajutorare a oamenilor”): în oraș existau în **1935** 268 șomeri capi de familie cu 896 de membri, 277 de săraci incapabili de lucru cu 669 membri de familie, în total **2.110 de persoane**, față de 4.109 șomeri (cu membrii familiilor), respectiv 2.020 de săraci incapabili de lucru, în total **6.129 de persoane în 1934**. Pentru șomeri s-au distribuit, înainte de Crăciunul 1934, câte

²³ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Dosar nr. 3 - *Comitetul de ajutorare a oamenilor*, fila 10.

100 de kg de lemn de foc pentru necăsătoriți, câte 150 pentru cei căsătoriți fără copii și câte 200 pentru cei căsătoriți cu copii. Din 25 decembrie 1934 s-a (re)deschis popota săracilor, aceștia primind zilnic o masă caldă și pâine sau mălai.²⁴ Ajutarea șomerilor consta și în distribuirea de 0,5 kg de untură pentru fiecare membru de familie, distribuirea de lemn de foc, pâine și mălai. Fiecare copil în vârstă de până la 3 ani primea câte 0,5 l de lapte zilnic. Atât cantitățile cât și diversitatea ajutoarelor, masiv reduse față de anii anteriori, par să demonstreze încă o dată ameliorarea situației economice a majorității locuitorilor. Afirmatia trebuie considerată în condițiile în care situația economică generală a orașului și a zonei înconjurătoare era apreciată, ca un perpetuu laitmotiv în perioada interbelică, de factorii economici ca fiind de sărăcie.

În **1935**, în sprijinul șomerilor s-au aplicat taxe suplimentare: 1 leu asupra taxei de intrare la baia de vară (ștrand), 30 de lei asupra abonamentului de 250 de lei, 20 de lei asupra abonamentelor-carnete de 25 de bilete, 5 lei asupra abonamentelor de 70 de lei, 30 de lei asupra abonamentelor de cabină de 600 de lei²⁵.

Întrucât existau, probabil, suspiciuni privind pe unii dintre cei care se declarau șomeri, conform Regulamentului privind prevenirea și combaterea șomajului, s-au confecționat legitimații cu care șomerii să se prezinte săptămânal la Oficiul de plasare, pentru viză și control.

Trebuie precizat că eventualele inadvertențele dintre cifre privitoare la aceleași situații provin din diferitele surse utilizate și se referă la aspecte sau perioade diferite, fiind citate ca atare.

În altă ordine de idei, este util să urmărim secvențe din discuțiile privind problemele crizei în ședințele Consiliului Municipal.

Astfel, în ședința din 11 februarie 1931, consilierul Dr. Erdélyi Emil a pus problema recompensării funcționarilor pentru impozitele de sacrificiu, dacă acestea nu pot fi evitate, având în vedere că funcționarii cheltuie banii în oraș, cu efecte benefice asupra comerțului, propune reducerea taxelor asupra comercianților. La 17 martie 1931, s-a discutat ca pentru cei 5.000 de șomeri estimați, pentru care consilierul Soós József afirma că nu existau prevederi bugetare, să se înființeze un fond de 1 milion de lei - propunere a lui Alexandru Botoș; Ioan Bela Rațiu propune mai bine alocarea a 40 de milioane pentru lucrări publice, sau, la propunerea lui Soós József, să se introducă impozitul progresiv, din care venituri să se alcătuiască un fond pentru șomeri, sau, cum cerea Ferenczi Zsigmond, să li se dea șomerilor loturi de pământ spre cultivare²⁶.

În afară de asistarea organizată a șomerilor, au fost avute în vedere și alte soluții pentru combaterea și limitarea efectelor crizei.

Consiliul Municipal a procedat, pentru a limita efectele crizei, la reducerea de chirii în localurilor proprietate a Primăriei între 10-20%.

²⁴ *Orașul*, nr. 2/ianuarie 1935, p.5-8.

²⁵ *Orașul*, nr. 11/iulie 1935, p. 85-90.

²⁶ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Registru nr. 102 - *Protocoalele Consiliului Municipal*, p. 133-135.

La aceeași dată, 11 februarie 1931, a fost menționată retragerea favorii pentru funcționari de reducere a prețului la curent electric și apă, presiune adăugată la curba de sacrificiu deja aplicată.

Au fost reziliate în același an, datorită restanțelor, contractele pentru localurile - restaurant, bufetul „Intim”, 2 bufete de dulciuri și accesorii - din Paltul Culturii. În problema restanțelor firmei „Transilvania” (avea afaceri în derulare cu Primăria), intrată în concordat forțat, Primăria acceptă oferta acesteia de plată a consumului la zi și rambursarea datoriilor în 5 rate față de Primărie.

Consilierului Soós József îi aparține propunerea, la 12 martie 1931, de arendare a terenurilor Primăriei, estimând un câștig de 240.000 de lei. Nu a lipsit ideea reducerii salariilor primarului și ajutorului de primar, care ar fi urmat să ducă la o economie de 800.000 de lei. Consilierul Dr. Erdélyi Emil constata că s-a aplicat curba de sacrificiu asupra funcționarilor deși nu era nevoie, aceasta având ca efect secundar scăderea puterii de cumpărare, cu consecințe negative asupra comerțului și industriei, care oricum erau apăsate de taxe (a căror reducere a solicitat-o); a fost comunicat faptul că funcționarilor publici (ai statului) li s-a retras favorul de a plăti curentul electric și apa cu reducere, reducere adăugată la curba de sacrificiu, amplificând-o.

Consilierul Elie Câmpeanu era de părere, în același context, de a se impune curba de sacrificiu (numai) asupra acelorora cărora statul le și dă ceva²⁷

În aceeași ședință, Soós József a afirmat în ce-i privea pe funcționarii municipiului că „este antisocial să aibă reduceri” la cinematograful și s-a pronunțat pentru anularea gratuităților și reducerilor oferite acestora (mai beneficiau de reduceri la taxele de apă-canal, curent electric, intrarea la ștrand, etc.)²⁸.

Situația a rămas gravă pe parcursul anului 1932. Faptul a fost confirmat de ordinul circular al prefectului, publicat în oficiosul Prefecturii „Gazeta Mureșului” nr. 33/25 septembrie 1932, privind necesitatea colectării impozitelor la sate, care, până la acea dată, în multe locuri nu au fost colectate decât până la 20%. Scopul era de a se ajunge la o colectă de cel puțin 70%, în condițiile în care, deși erau greutăți, impozitele agricole erau mici, puțini fiind, conform aprecierii Prefecturii, cei care nu ar fi putut plăti.

Soluțiile găsite de patroni pentru a-și salva afacerile au fost dintre cele mai neașteptate. Consilierul orășenesc Rittmann Mayer face cunoscut, la 27 martie 1933 că proprietarii de tipografii preferă munca pe timpul nopții cu ucenici, pentru a nu mai angaja muncitori, din 35 de muncitori grafici mai fiind activi 3. Pe lângă această constatare, a făcut și observația că dintre patronii de tipografii numai unul, Benkö, a dat 1.000 de lei ajutor șomerilor.

În ședința Consiliului Municipal Tg.-Mureș din 9 mai 1933, șeful de serviciu contabilitate al Primăriei, Dumitru Urzică a rememorat curbele

²⁷ *Ibidem*, p. 55-70.

²⁸ *Ibidem*, p. 125, 131.

de sacrificiu - aceea din 1931 (necuantificată), 15% în 1932, 10% în 1933. Tot atunci, a fost propusă suma de 1.400.000 de lei pentru șomeri, al căror număr „crește pe zi ce trece”, precum și 300.000 de lei pentru construirea localului popotei săracilor. În continuarea ședinței, din 12 mai, Dr. av. Adrian Popescu a propus reducerea cu 50% a sumei alocate în bugetul primăriei, respectiv 800.000 de lei, restul să fie dat celor lipsiți. În același timp, Ministerul de Interne a redus suma prevăzută în bugetul pe 1933-1934 al Primăriei Tg.-Mureș de la 700.000 la 300.000 de mii de lei. S-a adus în atenție și aprovizionarea cu lemne a șomerilor, mai mulți ca în anul trecut în opinia lui Soós Jozsef²⁹.

În 14 aprilie 1933 a fost publicată noua Lege a finanțelor locale, precum și Regulamentul finanțelor după noul sistem; potrivit Legii, urma să se impună taxe asupra firmelor între 100-500 de lei, taxă de 1 leu pentru o ședere pe bancă în piață (în Piața Regele Ferdinand), reînființarea vămilor la intrare în oraș - desființate în 1927 pentru stimularea venirii producătorilor rurali cu mărfurile lor în oraș, acestea în condițiile în care, potrivit afirmațiilor consilierului Soós József, unui procent de 80% din locuitorii orașului li s-a aplicat sechestru pentru impozitele restante, sugerând ineficiența măsurii, toate acestea în cadrul ședinței din 16 august 1933 a Consiliului Municipal, menționate în Protocoalele Consiliului Municipal, Registrul nr. 102, p. 282. Fostul primar Dr. Bernády György a propus iar Consiliul a aprobat noile taxe progresive pe servitori - 20 de lei pentru 1 servitor, 40 pentru 2, 80 pentru 3, câte 250 pentru fiecare servitor în plus. Alte taxe propuse au fost câte 500 de lei/zi pentru jocurile de noroc și 50 de lei pentru transport bolnavi contagioși cu trăsura salvării, 20 de lei/zi pentru autobuse, 1leu/zi pentru birjari, 0,50 de lei pentru cărăușii de poveri, 8 lei/zi pentru taxiuri, taxe de 100 de lei/zi pentru drum pentru birjari (diferită de cea anterioară) și cărăuși, taxe pentru uzul excepțional al drumului de către proprietarii de camioane localnici de 5 lei pentru camioane de 1,5 t, 7 lei pentru 2 t, 10 lei pentru 2,5 t, 15 lei pentru 3 t, 25 de lei pentru peste 3 t (echivalent al rovinietei de azi)³⁰.

Cu aceeași ocazie, în Consiliul Municipal a fost decisă alocarea a 50.000 de lei din fondul cultural al orașului pentru susținerea copiilor săraci cu cărți și pentru susținerea examenului de bacalaureat, și 65.000 de lei pentru copiii din școlile primare, în cărți și îmbrăcăminte.

d. Soluții propuse și măsuri legislative luate de autorități

În decizia 39/25.094/1930 a Primarului orașului se menționează intenția de a se adresa Ministerului Muncii, Ministerului de Finanțe, Ministerului Industriei și Comerțului pentru reducerea tarifelor vamale și pe C.F.R. pentru scăderea prețurilor materialelor de construcție, pe lângă scutiri de impozite pentru construcțiile mai mari, interzicerea creșterii prețurilor prin formarea de carteluri. Ajutorul dat de Ministerul Muncii

²⁹ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Registrul nr. 103, p. 102, 113, 116, 176, 230.

³⁰ *Ibidem*, p. 266-271, 298-305, 333-339.

pentru șomeri a fost apreciat ca fiind foarte mic și insuficient, în condițiile de mizerie foarte mare; s-a cerut un nou ajutor de urgență. S-a apreciat că problema șomajului fiind o problemă de stat, trebuie să fie rezolvată de stat. Se considera de asemenea că în România, fiind o țară agrară, problema putea fi rezolvată ușor.

Conform Legii pentru suspendarea execuțiilor silite și a licitațiilor care le însoțeau, acestea trebuiau să fie suspendate între 20 decembrie 1931-15 februarie 1932, fiind interzisă în același timp și vânzarea proprietăților de către datornici; până la 15 februarie 1932 urma să se aducă (să se pună în aplicare) Legea conversiei datoriilor.

În data de 16 ianuarie 1932 a avut loc la Tg.-Mureș conferința profesorului universitar Dan Rădulescu de la Universitatea din Cluj, în care conferențiarul a precizat cauzele crizei - dobânzile (mari) practicate fără jenă de bănci, datoriile de război (România plătind 10 miliarde de lei anual), cheltuielile militare prea mari. Soluția, în opinia conferențiarului, trebuia căutată în înființarea unei monede internaționale, emisă de o bancă internațională, care să dea împrumut cu dobândă de 2-3%, suprimarea armatelor naționale și formarea unei armate a Ligii Națiunilor³¹.

Conversiunea datoriilor a stat în atenția Camerei de Agricultură Mureș. Membrii acesteia au propus scăderea prețurilor cu 60-75%, reducerea datoriilor la același nivel, eliminarea impozitelor nelegale (de exemplu impozitele adiționale comunale), prelungirea perioadei de plată, cu dobândă de 8,5% pe an; să nu se facă diferență între mărimea proprietăților; de asemenea problema organizării unui sindicat al producătorilor de zahăr, care să poată susține producția în raporturile cu Fabricile de zahăr care „fac ce vor”. Sindicatul a fost organizat în data de 28 ianuarie 1932³².

În decembrie 1931 a fost promulgată Legea pentru suspendarea execuțiilor silite, care interzicea aplicarea procedurii de execuție silită asupra bunurilor rurale mobile și imobile până la 15 februarie 1932, termen prelungit până la 1 mai 1932.

Prima Lege a asanării datoriilor agricole, publicată în Monitorul Oficial la 19 aprilie 1932, modificată în octombrie același an, care înlocuia conversiunea cu un moratoriu de 18 luni, prevedea reducerea cu 50% a datoriilor țăranilor cu până la 10 ha, plătibile în 5-30 de ani cu dobândă de 4%. A fost modificată la 26 octombrie 1932, conversiunea fiind înlocuită printr-un moratoriu de 18 luni³³. Numărul debitorilor rurali era apreciat la 2,2 milioane, cu o datorie totală de 52,4 miliarde de lei³⁴.

O nouă formă a legii conversiunii datoriilor, din 14 aprilie 1933, acorda un nou moratoriu pentru cei care nu-și puteau plăti datoriile,

³¹ *Gazeta Mureșului*, nr. 3/24 ianuarie 1932.

³² *Ibidem*.

³³ *Gazeta Mureșului*, nr. 18/8 mai 1932.

³⁴ Maria Mureșan, Dumitru Mureșan, *Istoria economiei*, Ediția II, Editura Economică, 2003, p. 257.

fiind urmată de Legea pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane, din 1 aprilie 1934.

Primarul Dr. Emil Dandea, numit în 1934, în darea de seamă pe primele 7 luni ale mandatului, s-a referit la acțiunile Municipality vizând ieșirea din criză: în principal lucrări publice - montarea de tăblițe indicatoare pentru automobiliști, vulturul românesc și cruci metalice pe clădirea Primăriei, estetizarea orașului și montarea de coșuri pentru resturi, fântâna arteziană din fața Bisericii greco-catolice, constuirea a 2 grădinițe pentru copii, repunerea în funcțiune a tipografiei orașului și înzestrarea ei cu o compactorie (cu consecința ieftinirii publicațiilor instituției), construirea sau repararea a 20.000 m² de străzi (pietruire, asfaltare plus procurarea utilajelor necesare), amenajarea Platoului Cornești și introducerea de curse de autobuse dinspre cartierul funcționarilor (care se afla pe actuala str. Gh. Marinescu), introducerea gazului metan, construirea tribunei acoperite la stadionul orașului și, în zona învecinată, amenajarea a 5 terenuri de tenis, construirea unei noi galerii (conducte) în valoare de 300.000 de lei, care asigură mai bună aprovizionarea cu apă a orașului, lucrări la Biserica ortodoxă, terminată în linii mari, terminarea Căminului de ucenici români (cu 2,5 milioane contribuție de la stat), continuarea construcției la noul spital orășenesc, lucrări în valoare totală de 20 de milioane de lei, la care se adăugau alte activități, nenominalizate, care au dus la înviorarea activității în oraș, primarul apreciind că în oraș aproape nu mai exista șomaj (Propunerea de alocare în bugetul orașului a 20 milioane de lei pentru lucrări publice a fost avansată ca atare în ședința Consiliului Municipal din 12 martie 1931 de către Kovács Elek și în 16 martie 1931 de către Radó Sándor, care se referea la oferta de lucru pentru șomerii, ocazie cu care Soós József solicita, în situația în care nu se putea aloca suma respectivă, să fie alocați 1,5 milioane lei din bugetul local pentru ajutarea șomerilor, resursele din donațiile cetățenilor fiind total insuficiente³⁵. Chiar dacă afirmația a fost exagerată, activarea economiei și ocuparea forței de muncă sunt de domeniul evidenței. Se mai poate adăuga, ca măsură socială, reducerea taxei de apă pentru o categorie de consumatori de la 240 la 200 de lei/cameră.

În continuarea acestor eforturi, primarul a anunțat, la începutul anului 1935, inițierea de lucrări de amenajare a albiei Mureșului, la care urmau să lucreze 170 de capi de familie (șomerii), prin rotație, primind salariu, la care se adăuga ajutorul Comitetului de ajutorare a șomerilor și 30.000 de lei de la Ministerul Muncii³⁶.

³⁵ A.N.D.J.M., *Fond Primăria Tg.-Mureș*, Registru nr. 102 - *Protocoalele Consiliului Municipal*, p. 57, 110.

³⁶ *Orașul*, nr. 2/15 ianuarie 1935.

e. Consecințe ale crizei în Tg.-Mureș

Lumea afacerilor a fost domeniul în care criza a determinat consecințe dintre cele mai diverse, în proporții diferite dar toate negative pentru diverșii actori economici.

Restrângerea substanțială a circulației financiare a dus, rapid și profund, la încetinirea și diluarea activităților de producție, comerț, servicii. Băncile au suferit, înafară de o lipsă cronică de lichidități, consecințele legislației privind suspendarea execuțiilor silite (decembrie 1931-februarie, în final mai 1932), privind asanarea datoriilor agricole, apoi și urbane; aplicarea procedurilor de concordat preventiv sau forțat, care presupuneau recuperarea numai a unei părți a datoriilor debitorilor, într-un interval de timp destul de generos pentru aceștia, au creat băncilor dificultăți în plus, la care s-a adăugat restrângerea depunerilor. Băncile au fost obligate să limiteze creditele, să execute silit debitorii, în condițiile permise de lege, să-și reconsidere cheltuielile, să caute soluții pentru refinanțare.

Firmele industriale și comerciale au recepționat șocul transmis dinspre sistemul bancar, pe de o parte, dinspre parteneri și clienți pe de altă parte.

Lipsa cronică de bani a însemnat o precară finanțare și refinanțare a activității economice. Producția s-a restrâns, până la stagnare în unele cazuri. Într-o țară preponderent agrară ca România, dificultățile din agricultură au contribuit la aceasta, limitând drastic absorbția de produse industriale la țară. De la primele simptome ale crizei au apărut problemele sociale, sărăcia (care în Tg.-Mureș și împrejurimi era o stare de fapt în epocă, sub forma unei modestii existențiale la limita strictului necesar și, nu rareori, sub această limită) și șomajul, care au atins limite inferioare greu de imaginat până atunci.

În consecința crizei a scăzut cifra de afaceri a tuturor firmelor, situație motivată prin dificultățile crizei la modul generic, scăderea cererii, capacitate redusă de cumpărare a posibililor clienți, capacitate redusă a debitorilor de a-și achita obligațiile, scăderea în consecință a capacității proprii de onorare a obligațiilor.

Băncile au acuzat capacitatea redusă de economisire (depuneri mai mici) datorită sărăcirii populației - „Banca Generală de Comerț” în 1933, „Banca de Credit Mărunt și Economie” S.A. în 1932, dar cu o ușoară revenire în 1933, „Banca de Scont din Tg.-Mureș” S.A. în 1933 față de 1932. Situația a fost agravată de legislația din 1933 pentru protecția debitorilor.

Depunerile mai reduse, dificultățile în recuperarea creanțelor, au dus la credite mai reduse, cu efecte negative asupra circuitului economic.

Cea mai frecventă situație, în primă instanță, cu care s-au confruntat firmele de orice fel au fost pierderile, care au dus la o reducere a cifrei de afaceri, la care s-au adăugat probleme, în continuare, cu încasarea debitelor din cauza conversiunii și pierderi datorate Legii

lichidării datoriilor. În situația în care firmele au avut pierderi, nu s-au plătit dividende.

Pentru micșorarea pierderilor, s-au făcut reduceri de producție, inclusiv vinderea unei părți a inventarului imobiliar și mobilier, închiderea unei părți a afacerii, precum și prin reduceri de personal.

Firme mari (la nivelul orașului Tg.-Mureș), au recurs la procedura de reducere a capitalului, prin reducerea valorii acțiunilor, reducere prin care au fost considerate anulate o parte din pierderi.

În situația, frecventă de asemenea, a imposibilității onorării obligațiilor față de creditori, numeroase firme au cerut aplicarea procedurii concordatului (preventiv sau obligatoriu), prin care datoriile, reduse la 60%, erau eșalonate pe câțiva ani, creditorii fiind obligați să accepte procedura pentru a mai recupera o parte din credite.

Dificultățile economice au dus în multe cazuri la suspendarea activității, temporare sau, așa cum sa va dovedi ulterior, definitiv, datorită imposibilității de reșuare a activității. Procedura falimentului a fost preferată de puține firme.

Imposibilitatea de soluționare a dificultăților economice a atras după sine intrarea unor firme în procedura de lichidare (care putea dura mai mulți ani). Urmează ultima fază în procesul de încetare a activității firmei, radierea, survenită în situația în care era de domeniul evidenței că activitatea nu mai putea fi reluată. Asemenea situații au fost, însă, în număr redus.

Starea proastă a finanțelor statului a făcut ca, în prima jumătate a anului 1933 să fie desființată Școala Normală din Tg.-Mureș de către Ministerul educației, anunțată în ședința Consiliului Municipal din 12 mai 1933. Câteva luni mai târziu, în condițiile ameliorării situației financiare a țării, instituția s-a redeschis.

Comisia Interimară a Camerei de Comerț aprecia, totuși, la 29 anuarie 1935 că Legea conversiunii a creat condiții mai bune pentru comerț, cu toate că a dus la o capacitate redusă de suportare a sarcinilor publice.

f. Semne ale redresării economice

În numărul din 30 octombrie 1932 al „Gazetei Mureșului” a fost publicată o declarație a fostului ministru de finanțe, D. Mironescu, prin care acesta afirma că situația finanțelor în ultimele 4 luni s-a îmbunătățit (afirmația, deși incontestabilă și aparținând unei persoane bine informate, trebuie acceptată cu rezerve, având în vedere împrumuturile făcute de România pentru plata salariilor și pensiilor), fiind plătite restante de furnituri pentru armată, spitale, precum și alte cheltuieli, excepționale (costul alegerilor, al inundațiilor din aprilie).

Trendul pare să fi continuat, pentru că, în conformitate cu cele publicate în aceeași revistă, în nr. 2/8 ianuarie 1933, încasările în bugetul centralizat au fost de 2 miliarde de lei, cele mai bune din ultimii 2 ani.

Criza a luat sfârșit și în Tg.-Mureș odată cu relansarea economiei, în lume și în România. Într-o situație evident mai bună, noua administrație, liberală, în frunte cu primarul numit, Dr. Emil Dandea, a reorganizat radical finanțele orașului, în sensul raționalizării lor și a procedat la aplicarea unui program de lucrări publice (deși nu toate cele realizate, deși necesare, nu erau și neapărat utile în acei ani), cu investiții de 20 de milioane de lei în 1934, reprezentând circa 45% din bugetul orașului din acel an, tip de acțiune puțin prezent în anii crizei.

Începutul anului 1934 a marcat revenirea treptată la normalitate. Într-un comunicat al Comisiei Interimare, publicat în revista „Orașul” nr. 22 din noiembrie 1934, a fost făcută afirmația potrivit căreia „...greutățile nu mai sunt așa de mari ca în 1932-1933...”

De pe la mijlocul aceluiași an, Primăria renunță la impunerea de prețuri maximale, fapt care poate fi considerat un alt simptom al revenirii la o situație economică mai bună.

Trendul se menține până în 1939, când noile evoluții politice din Europa generează o nouă criză, cu evoluții mult mai dramatice, care au modificat radical existența orașului și a locuitorilor lui în perspectiva deceniilor următoare cu consecințe care sunt dificil de estimat chiar până în prezent.

VOLONTARI ROMENI E ITALIANI NELLA GUERRA DI SPAGNA

Giordano Altarozzi*

Abstract

Romanian and Italian volunteers in the Spain War

While governments joined, in a more or less honest way, to the nonintervention Pact, a huge number of volunteers went to Spain, where in the summer of 1936 Civil War broke out. Volunteers join both sides, each according to its political and ideological preferences. Among these are the Italians - who got to face themselves in the famous battle between the Guadalajara - and Romanians. But, between volunteers, there were many differences, regarding the motivations that brought them to Spain, training and membership, the political and ideological objectives that they wanted to achieve through their struggle. In the article the author tries to highlight some of the differences between volunteers from the two countries.

Keywords: *volunteers, spanish civil war, communism, fascism, left*

Il 17 luglio 1936 un gruppo di ufficiali spagnoli decide di dare corso a un colpo di stato che, nei piani originari, avrebbe dovuto portare a un rapido rovesciamento del giovane regime repubblicano il quale, nel corso dei cinque anni trascorsi dalla sua nascita, aveva coraggiosamente provato a mettere mano ai problemi economici, politici e sociali che attanagliavano il Paese da secoli, evidenziando però al tempo stesso le tante fratture interne allo stesso¹. La convinzione dei generali ribelli che il sollevamento avrebbe portato al rapido collasso della repubblica si scontra però con una serie di problemi che determinano il fallimento dei loro piani e, già dalla fine di luglio, la trasformazione del colpo di stato in una vera e propria guerra civile. A tale mutamento contribuisce anche la quasi contemporanea internazionalizzazione del conflitto²; le due parti in causa, conscie di non poter risolvere la situazione a proprio vantaggio facendo ricorso esclusivamente ai mezzi in loro possesso, fanno presto appello alle

* Ph.D., Sapienza Universitatea din Roma, Italia.

¹ Sulle cause della guerra civile spagnola cfr. G. Brenan, *Storia della Spagna 1874-1936: le origini politiche e sociali della guerra civile*, Torino, Einaudi, 1970; R. Carr, *Storia della Spagna 1808-1939*, Firenze, La Nuova Italia, 1978; S. G. Payne, *The Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936. Origins of the Civil War*, New Haven/London, Yale University Press, 2006; G. Altarozzi, "Le cause sociali della guerra civile spagnola", in G. Mândrescu - G. Altarozzi (a cura di), *Guerra e società nel XX secolo. Atti del convegno italo-romeno, Cluj-Napoca - Arcalia, 6-8 maggio 2005*, Cluj-Napoca - Roma, Accent, 2007, p. 192-202.

² Cfr. D. A. Puzzo, *Spain and the Great Powers, 1936-1941*, New York, Columbia University Press, 1962; M. Alpert, *A New International History of the Spanish Civil War*, New York, Palgrave MacMillan, 2004; G. Altarozzi, *Participarea internațională la războiul civil din Spania*, in "Annuario dell'Istituto Italo-Rumeno di Studi Storici", II, Cluj-Napoca/Roma 2005, p. 47-56.

forze ideologicamente vicine. Esse cominciano dunque con il richiedere la vendita di materiale bellico, per poi passare, dall'autunno-inverno 1936, all'invio di personale tecnico e di volontari combattenti. Fin dalle prime ore, dunque, i nazionalisti fanno appello a Germania e Italia per la fornitura degli aerei necessari al trasporto delle truppe di stanza in Africa, fondamentali per il successo dell'*alzamiento*, mentre la Repubblica ha il suo referente naturale nella Francia, dove i partiti del Fronte Popolare hanno vinto le elezioni politiche solo pochi mesi prima. Mentre però Italia e Germania forniscono un aiuto effettivo ai generali ribelli, la Francia – dopo un primo momento di caldo sostegno alla causa repubblicana – è costretta a fare marcia indietro, minacciata com'è dall'estendersi della conflittualità politica al proprio interno. Di fronte a tale situazione, i francesi si fanno propugnatori, insieme a italiani e inglesi, di un patto di non-intervento che, ratificato, costituirà il paravento dietro cui celare il rispettivo coinvolgimento nelle vicende spagnole. La politica del non-intervento ha una finalità fondamentale; essa serve, cioè, a evitare un coinvolgimento ufficiale di una qualsiasi delle grandi potenze nelle questioni spagnole e dunque una generalizzazione del conflitto, lasciando al tempo stesso mano libera ai singoli Paesi per continuare ad appoggiare le parti in lotta in difesa dei propri interessi strategici. Proprio per questo nessuno – a eccezione del Messico³, che si dichiara, unico tra i Paesi democratici, apertamente a sostegno della repubblica – rifiuta di aderirvi, e alla fine il patto è firmato da 27 Paesi; ciascuno dà però all'accordo, definito da Paul Preston «una forma di ipocrisia istituzionalizzata», l'interpretazione che preferisce⁴.

Molto più interessante dell'atteggiamento assunto dalle autorità ufficiali risulta però il vasto fenomeno volontaristico che si mette in moto fin dai primi giorni di guerra; conseguenza di ciò è la progressiva

³ Cfr. T. G. Powell, *Mexico and the Spanish Civil War*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1981; M. Ojeda Revah, *México y la guerra civil española*, Madrid, Turner, 2004.

⁴ Sulla posizione dei diversi Paesi cfr. D. Carlton, *Eden, Blum and the Origins of Non-Intervention*, in "Journal of Contemporary History", vol. VI (1971), p. 40-55; D. W. Pike, *Les français et la guerre d'Espagne 1936-1939*, Paris, Presses Universitaires de France, 1975; J. F. Coverdale, *I fascisti italiani alla guerra di Spagna*, Bari, Laterza, 1977; R. H. Whealey, *Economic Influence of the Great Powers in the Spanish Civil War: From the Popular Front to the Second World War*, in "The International History Review", vol. V, nr. 2 (may 1983), p. 229-254; R. Carr, *The Comintern and the Spanish Civil War*, London, MacMillan, 1984; D. Little, *Malevolent Neutrality: the United States, Great Britain, and the Origins of the Spanish Civil War*, Ithaca, Cornell University Press, 1985; R. H. Whealey, *Hitler and Spain. The Nazi Role in the Spanish Civil War, 1936-1939*, Lexington, University Press of Kentucky, 1989; A. Rovighi – F. Stefani, *La partecipazione italiana alla guerra civile spagnola*, 4 voll., Roma, Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, 1993; J. Avilés Farré, *Pasión y farsa. Franceses y británicos ante la Guerra Civil Española*, Madrid, Edema, 1994; C. Leitz, "Nazi Germany's Intervention in the Spanish Civil War and the Foundation of HISMA/ROWAK", in P. Preston – A. Mackenzie (ed. by), *The Republic Besieged: Civil War in Spain, 1936-1939*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996, p. 53-85; E. Moradiellos, *La perfidia de Albión: el Gobierno Británico y la guerra civil española*, Madrid, Siglo Veintiuno, 1996; P. Preston, "Mussolini's Spanish Adventure: From Limited Risk to War", in P. Preston – A. Mackenzie (ed. by), *op. cit.*, p. 21-51; J.-F. Berdah, *La démocratie assassinée: la République espagnole et les grandes puissances*, Paris, Berg, 2000; S. G. Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism 1931-1939*, New Haven/London, Yale University Press, 2004; X. Moreno Juliá, *Hitler y Franco*, Barcelona, Editorial Planeta, 2007; D. Kovalsky, *Stalin and the Spanish Civil War*, New York, Columbia University Press, 2008.

ideologizzazione e radicalizzazione di un conflitto avvertito sempre meno come una questione interna alla società spagnola e sempre più come un momento della lotta tra il fascismo dilagante e le forze dell'antifascismo⁵. I primi a fare propria tale visione ideologizzata delle vicende spagnole sono gli antifascisti, e in primo luogo quelli italiani⁶. Costoro appartengono a quel vasto fenomeno di opposizione al regime mussoliniano che si è andato sempre più sviluppando in Italia dopo il 1922 e, in particolare, dopo l'omicidio Matteotti del 1924, che per la prima volta mostra all'opinione pubblica italiana il vero volto del regime e fa capire alle forze politiche antifasciste come la stagione dell'opposizione parlamentare volga ormai al tramonto⁷. I primi antifascisti italiani a partire per la Spagna appartengono a "Giustizia e Libertà", movimento d'azione dalle diverse connotazioni politiche nato a Parigi nel 1929 dall'azione di Carlo Rosselli, Gaetano Salvemini ed Emilio Lussu⁸; le basi programmatiche della partecipazione dei "giellini" – così sono noti gli appartenenti al movimento – sono tracciate da Carlo Rosselli⁹ in un noto discorso pronunciato da Radio Barcellona il 13 novembre 1936: «In tutti i reparti si trovano volontari italiani, uomini che avendo perduto la libertà nella propria terra, cominciano col riconquistarla in Ispagna, fucile alla mano. Giornalmente arrivano volontari italiani: dalla Francia, dal Belgio, dalla Svizzera, dalle lontane Americhe. Dovunque sono comunità italiane, si formano comitati per la Spagna proletaria. Anche dall'Italia oppressa partono volontari... Accanto ai veterani dell'antifascismo lottano i Giovanissimi che hanno abbandonato l'università, la fabbrica e perfino la caserma. Hanno disertato la Guerra borghese per partecipare alla guerra rivoluzionaria. Un secolo fa, l'Italia schiava taceva e fremeva sotto il tallone dell'Austria, del Borbone, dei Savoia, dei preti. Ogni sforzo di liberazione veniva spietatamente represso. Coloro che non erano in prigione, venivano costretti all'esilio. Ma in esilio non rinunciarono alla

⁵ Sull'antifascismo europeo nel periodo interbellico cfr. E. Collotti, *L'antifascismo in Italia e in Europa 1922-1939*, Torino, Loescher, 1975; si veda anche E. Nolte, *La guerra civile europea, 1917-1945. Nazional-socialismo e bolscevismo*, Firenze, Sansoni, 2004.

⁶ Cfr. L. Brunelli – G. Canali, *L'antifascismo ombro e la guerra civile di Spagna*, Foligno, Editoriale Umbra, 1994; G. Canali, *L'antifascismo italiano e la guerra civile spagnola*, San Cesario di Lecce, Manni, 2004.

⁷ Cfr. R. De Felice, *Mussolini il fascista*, vol. I, *La conquista del potere 1921-1925*, Torino, Einaudi, 1966; vol. II, *L'organizzazione dello Stato fascista 1925-1929*, Torino, Einaudi, 1968; F. Turati, *Carteggio. Filippo Turati, Anna Kuliscioff*, vol. 6, *Il delitto Matteotti e l'Aventino, 1923-1925*, Torino, Einaudi, 1977; E. Gentile, *Fascismo e antifascismo. I partiti politici italiani fra le due guerre*, Firenze, Le Monnier, 2000; S. Pugliese (ed. by), *Italian Fascism and Antifascism: A Critical Anthology*, Manchester/New York, Manchester University Press, 2001; C. Fracassi, *Matteotti e Mussolini: 1924. Il delitto del Lungotevere*, Milano, Mursia, 2004; S. Fedele (a cura di), *Antifascismo e antitotalitarismo: critici italiani del totalitarismo negli anni Trenta*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2009.

⁸ E. Aga Rossi, *Il movimento repubblicano, Giustizia e libertà e il Partito d'azione*, Bologna, Cappelli, 1969; A. Garosci, *Le diverse fasi dell'intervento di giustizia e libertà nella guerra civile di Spagna*, Firenze, La nuova Italia, 1978; M. Giovana, *Giustizia e Libertà in Italia. Storia di una cospirazione antifascista. 1929-1937*, Milano, Bollati Boringhieri, 2005.

⁹ P. Bagnoli, *Rosselli, Gobetti e la rivoluzione democratica: uomini e idee tra liberalismo e socialismo*, Scandicci, La nuova Italia, 1996; S. G. Pugliese, *Carlo Rosselli. Socialista eretico ed esule antifascista 1899-1937*, Torino, Bollati Boringhieri, 2003.

lotta. Santarosa in Grecia, Garibaldi in America, Mazzini in Inghilterra, Pisacane in Francia, insieme a tanti altri, non potendo più lottare nel paese, lottarono per la libertà degli altri popoli... Oggi una nuova tirannia, assai più feroce ed umiliante dell'antica, ci opprime... Ogni sforzo sembra vano contro la massiccia armata dittatoriale. Ma noi non perdiamo la fede. Sappiamo che le dittature passano e che i popoli restano. La Spagna ce ne fornisce la palpitante riprova. Nessuno parla più di de Rivera. Nessuno parlerà più domani di Mussolini. È come nel Risorgimento, nell'epoca più buia, quando quasi nessuno osava sperare, dall'estero vennero l'esempio e l'incitamento, così oggi noi siamo convinti che da questo sforzo modesto, ma virile dei volontari italiani, troverà alimento domani una possente volontà di riscatto. È con questa speranza segreta che siamo accorsi in Ispagna. Oggi qui, domani in Italia... Sull'altra sponda del Mediterraneo un mondo nuovo sta nascendo. È la riscossa antifascista che si inizia in Occidente. Dalla Spagna guadagnerà l'Europa. Arriverà innanzi tutto in Italia, così vicina alla Spagna per lingua, tradizioni, clima, costumi e tiranni. Arriverà perché la storia non si ferma, il progresso continua, le dittature sono delle parentesi nella vita dei popoli, quasi una sferza per imporre loro, dopo un periodo d'inerzia e di abbandono, di riprendere in mano il loro destino... Quanto più presto vincerà la Spagna proletaria, e tanto più presto sorgerà per il popolo italiano il tempo della riscossa»¹⁰.

Tale discorso diventa in breve tempo il manifesto della partecipazione volontaria italiana; accanto a esso, però, vale la pena ricordare altre importanti testimonianze di antifascisti illustri che in un modo o nell'altro avvertono l'importanza di quanto avviene in Spagna. Emilio Lussu, per esempio, sostiene che: «... noi [gli italiani] abbiamo bisogno di andare in Spagna più di quanto la Repubblica spagnola non abbia bisogno di noi. All'antifascismo italiano manca una gloria rivoluzionaria... La piccola avanguardia politica dell'emigrazione italiana deve generosamente sacrificarsi e affrontare quest'impresa. Essa si farà una esperienza e un nome sui campi di battaglia. E diventerà il nucleo affascinante attorno a cui si formerà la più grande avanguardia di domani»¹¹. Oltre alle motivazioni ideali, dunque, la partecipazione dell'antifascismo italiano alla lotta che ha luogo in Spagna è giustificata anche da motivazioni di ordine pratico; in vista della futura lotta contro il fascismo in patria – che dovrà essere necessariamente lotta armata – le forze antifasciste faranno infatti esperienza sul suolo spagnolo.

La particolare importanza che la guerra di Spagna ha per gli italiani quale momento iniziale della riscossa del proletariato di fronte al fascismo imperante si ritrova anche in uno scritto di poco

¹⁰ C. Rosselli, *Oggi in Spagna domani in Italia*, Torino, Einaudi, 1967.

¹¹ E. Lussu, *La legione italiana in Spagna*, in "Giustizia e Libertà", 28 agosto 1936.

antecedente dello stesso Rosselli, che però presenta anche un'apertura internazionalista: «La rivoluzione spagnola è la nostra rivoluzione; la guerra civile del proletariato di Spagna è guerra di tutto l'antifascismo»¹². Quanto avviene in Spagna è, dunque, di grande importanza per l'antifascismo italiano, chiamato a lottare contro un nemico reale; ma come il fascismo è un male transnazionale, così anche il movimento di resistenza a questo assume sempre più connotazioni internazionali che si esprimono per la prima volta in modo concreto in Spagna. Alla realtà italiana fa invece riferimento Elio Vittorini quando scrive: «La guerra civile di Spagna ha una grande importanza nella storia italiana. Tutta la gioventù italiana era senza contatto, prima del luglio 1936, con il mondo della democrazia progressiva. Dobbiamo dirlo: l'antifascismo italiano risultava morto agli italiani; era tutto all'estero, emigrato, o era in prigione, era al confino, chiuso in se stesso e molti di noi non l'avevano mai conosciuto... Questa fu scuola per la massa di noi... Quanto si poteva afferrare tendendo l'udito di dentro alla cuffia di un apparecchio a galena, verso le prime voci non fasciste che probabilmente giunsero fino a noi. Madrid, Barcellona... Ogni operaio che non fosse un ubriacone e ogni intellettuale che avesse le scarpe rotte, passarono curvi sulla radio a galena ogni loro sera, cercando nella pioggia che cadeva sull'Italia, ogni notte dopo ogni sera, le colline illuminate di quei due nomi. Ora sentivamo che nell'offeso mondo si poteva essere fuori della servitù e in armi contro di essa»¹³.

Nonostante queste dichiarazioni, la partecipazione volontaria degli antifascisti italiani non è però omogenea; mentre infatti – come sottolinea Aldo Garosci – il Rosselli e con lui gran parte del movimento giellino concepiscono l'intervento in Spagna come un movimento unitario di tutto l'antifascismo, mirante a colpire in maniera indiretta il regime mussoliniano, altri gruppi e soprattutto quelli di orientamento anarchico e marxista massimalista vedono nella rivoluzione il trionfo e la conferma delle loro concezioni ideologiche¹⁴. All'interno dell'antifascismo italiano si pone dunque il problema principale che si riproporrà di lì a poco all'interno del bando repubblicano, ossia se il primato – morale e poi pratico – debba andare alla guerra o alla rivoluzione; se, in altri termini, l'obiettivo strategico da perseguire in Spagna sia – come sostengono i comunisti – la vittoria sul comune nemico fascista o invece – secondo il punto di vista degli anarchici – la difesa e l'estensione delle misure rivoluzionarie nel frattempo varate. Differenza fondamentale, che si concluderà con quella “guerra civile

¹² C. Rosselli, *Il dovere dei rivoluzionari*, in “Giustizia e Libertà”, 31 luglio 1936.

¹³ E. Vittorini, *Il popolo spagnolo attende la liberazione*, in “Il Politecnico”, a. I, nr. I, 29 settembre 1945.

¹⁴ Cfr. A. Garosci, “Introduzione”, in C. Rosselli, *Oggi in Spagna domani in Italia*, cit., p. XXII-XXIII.

nella guerra civile”¹⁵ che sono gli scontri che hanno luogo a Barcellona nel maggio 1937, superbamente descritti da George Orwell¹⁶.

La prima fase della partecipazione volontaria italiana è caratterizzata da un elevato grado di spontaneità e da una tendenziale mancanza di organizzazione. Ciò porta i primi volontari italiani a combattere nelle file delle milizie popolari che presto si costituiscono in Spagna accanto alle forze regolari rimaste fedeli alla repubblica; in poco tempo, però, a tali caratteristiche si sostituisce una netta centralizzazione organizzativa imposta dal movimento comunista e da quegli altri – socialisti e repubblicani in primo luogo – che con esso si alleano. Mentre dunque le colonne di Giustizia e Libertà combattono sui vari fronti spagnoli, «i partiti italiani socialista e comunista strinsero con il partito repubblicano il patto per una Legione italiana, espressione e responsabilità dei tre partiti, a servizio del governo repubblicano, comandata da Randolfo Pacciardi per comune designazione»¹⁷. Come sottolinea Gaetano Salvemini, dunque, «Gli interventi individuali si manifestarono immediatamente prima ancora che Carlo Rosselli prendesse l’iniziativa di un intervento collettivo»¹⁸. Quegli interventi individuali – come quello di Giovanni Pesce, garibaldino ed eroe della resistenza italiana durante la seconda guerra mondiale¹⁹ – testimoniano di una lodevole generosità, ma finiscono per disperdersi nel più generale movimento della guerra e minacciano di rimanere privi di significato per la causa ultima, rappresentata dalla libertà italiana. Si rende dunque necessaria l’organizzazione di un intervento collettivo finalizzato a evitare che gli elementi più battaglieri dell’emigrazione politica italiana si riversino individualmente in Spagna, in un sacrificio che finirebbe per dimostrarsi inutile. Tale intervento collettivo è organizzato e gestito dall’Unione Sovietica e più in generale dal movimento comunista internazionale, che finisce per spostare l’obiettivo principale dalla rivoluzione alla guerra, generando in tal modo quella già ricordata guerra civile parallela e interna al campo repubblicano che serve a eliminare le ali antistaliniste del movimento stesso – esemplare è il caso della liquidazione del semitrockijsta POUM (*Partido Obrero de Unificación Marxista*) – e a ridurre sensibilmente la posizione dei movimenti progressisti come quello anarchico, particolarmente forte in Spagna.

¹⁵ Cfr. P. Broué – É. Témime, *La revolución y la guerra de España*, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica, 1962; R. Carr, *The Comintern...*, cit.; S. G. Payne, *The Spanish Civil War...*, cit.; M. Bookchin, *The Spanish Anarchists. The Heroic Years 1868-1936*, Edinburgh/San Francisco, AK Press, 1989; P. Broué, *Staline et la révolution: le cas espagnol (1936-1939)*, Paris, Fayard, 1993; A. Moscato, *Rivoluzione e guerra di Spagna*, in “Quaderni di formazione e di discussione politica”, a. I, nr. 1 (gennaio 2007), p. 1-8.

¹⁶ G. Orwell, *Omaggio alla Catalogna*, Milano, Mondadori, 2004; Id., *Ricordi della guerra di Spagna*, Roma, Datanews, 2005.

¹⁷ A. Garosci, “Introduzione”, cit., p. XXVIII.

¹⁸ G. Salvemini, “Prefazione alla prima edizione”, in C. Rosselli, *Oggi in Spagna domani in Italia*, op. cit., p. 9.

¹⁹ G. Pesce, *Un garibaldino in Spagna*, Varese, Edizioni Essezeta-Arterigere, 2006.

Nonostante ciò, va riconosciuto che anche i comunisti italiani colgono il valore che la guerra di Spagna può avere per la futura lotta di liberazione dell'Italia dal giogo fascista. Mentre però le testimonianze dei giellini e di antifascisti “indipendenti” come Vittorini – che pure durante la seconda guerra mondiale si avvicinerà al PCI (Partito Comunista Italiano), da cui prenderà successivamente le distanze – segnalano un collegamento ideale tra i due avvenimenti, i comunisti avvertono, come aveva già fatto Lussu, un legame reale, operativo tra la guerra di Spagna e la lotta di liberazione condotta in Italia. Questa è per esempio la convinzione espressa da Luigi Longo, esponente di spicco del PCI che gioca una parte di primo piano nell'organizzazione e poi nella gestione delle Brigate Internazionali: «L'8 settembre e la lotta di liberazione nazionale mi hanno tenuto impegnato con tutt'altre necessità [rispetto alla stesura di un volume di memorie sulla guerra di Spagna]. Ma questo è soltanto un modo di dire. In fondo si trattava della stessa lotta armata contro il fascismo iniziata in Spagna, lotta che noi garibaldini abbiamo continuato in Italia. Molte delle esperienze politiche, organizzative e militari acquistate nel quadro delle brigate internazionali hanno costituito un prezioso aiuto per comprendere e risolvere... tutti i problemi che si sono presentati successivamente in Italia»²⁰. E tale aspetto è confermato da Palmiro Togliatti: «Se è vero che sulla Spagna è sceso dopo il 1939 il silenzio funebre delle tombe e delle galere, è altrettanto vero che il teatro della lotta non ha fatto altro che spostarsi, senza che gli obiettivi cambiassero. Se quel primo bastione fosse caduto senza lotta, la sorte del mondo e del nostro paese sarebbe stata un'altra. Su quel campo di battaglia abbiamo conosciuto gli amici e i nemici, ci siamo resi conto del pericolo e del dovere comune di tutti i veri democratici; su quel campo di battaglia è nata l'unità antifascista come realtà e scuola concreta tanto di guerra, quanto di politica, scuola per i popoli, per le classi, per i partiti, per gli uomini di stato chiaroveggenti»²¹.

Diversa risulta invece la posizione dei “volontari per la libertà” – o “cavalieri della speranza” – come vengono definiti i combattenti romeni delle Brigate Internazionali²². Anch'essi avvertono, come tutta l'opinione pubblica internazionale, il carattere di lotta tra fascismo e antifascismo assunto dalla guerra di Spagna: «L'esempio dell'eroica lotta del popolo spagnolo esercitò un'influenza enorme sui popoli minacciati dall'aggressione fascista, che cominciarono a meglio comprendere l'imminente pericolo. Era evidente che in terra di Spagna era iniziata una battaglia di grandi proporzioni tra democrazia e

²⁰ L. Longo, *Brigăzile internaționale în Spania*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957, p. 10.

²¹ P. Togliatti, *L'esperienza di Spagna*, in “Risorgimento”, a. I, nr. 2 (maggio 1945), cit. in V. Roman, *Sub cerul Spaniei. Cavalerii speranței (Amintiri)*, București, Ed. Militară, 1972, p. 58.

²² Cfr. D. Liciu, “Volontari din România în războiul civil spaniol (1936-1939)”, in M. Cîrstea – S. L. Damean – D. Liciu (coord.), *Istorie și societate*, București, Mica Valahie, 2004, p. 537-583.

fascismo»²³; e ancora: «La giusta causa del popolo spagnolo si identificava generalmente con quella delle forze democratiche e antifasciste di Romania, paese minacciato a sua volta dal pericolo fascista. Ciò favorì lo sviluppo di un largo movimento di solidarietà con il popolo spagnolo»²⁴.

Ma appunto da queste testimonianze fuoriesce il primo elemento di netta differenziazione tra il caso romeno e quello italiano. Mentre cioè gli italiani si recano in Spagna con la convinzione che lottare in quel paese significhi gettare le basi per una futura riscossa in patria, dove il fascismo è già al potere, i volontari romeni sono convinti che una vittoria in Spagna possa allontanare dalla Romania la minaccia di una futura deriva fascista. Mentre dunque gli italiani lottano contro un nemico reale, i romeni si battono per scongiurare una minaccia futura e tutt'altro che sicura. La seconda, grande differenza è costituita dalla relativa "monolicità" politica della partecipazione romena ai fatti spagnoli; mentre infatti la mobilitazione dell'antifascismo italiano – come visto – è assai composita, nel caso romeno l'organizzazione dei soccorsi, dapprima materiali e poi anche in termini di volontari, è gestita per intero dal movimento comunista. Nonostante ciò, va avvertito che, seppure in mancanza di dati certi, risulta improbabile un'appartenenza comunista attiva di tutti i volontari, vista la debolezza numerica del PCdR (*Partidul Comunist din România*), generata anche, ma non solo, dall'illegalità in cui è costretto dal 1924²⁵, e la forza numerica del rivale PSDR (*Partidul Social-Democratic Român*) che, a fronte di una pari esiguità dal punto di vista degli iscritti al partito, può contare su un elevato numero di appartenenti sindacali²⁶. Nonostante ciò: «il Partito Comunista Romeno... fu l'iniziatore, l'organizzatore e la guida del movimento antifascista... Svelando fin dall'inizio la verità sugli avvenimenti di Spagna, esso sottolineò il pericolo che il fascismo rappresentava per il popolo spagnolo e nello stesso tempo per la sorte dei popoli di tutto il mondo»²⁷.

Nel caso romeno, diverse motivazioni spingono i volontari a prendere la via della Spagna. Uno di essi è dato – come testimonia Petre Borilă, commissario politico nelle Brigate Internazionali durante la guerra di Spagna e quindi membro del Comitato Centrale del PCR dal 1948 al 1965 – dalla volontà di difendere la rivoluzione proletaria laddove essa è riuscita ad affermarsi²⁸. Altra importante motivazione è

²³ Cfr. AA. VV., *Voluntari români în Spania 1936-1939. Amintiri și documente*, București, Ed. Politică, 1971, p. 16.

²⁴ Ibidem, p. 21.

²⁵ Cfr. V. Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Humanitas, 1990, p. 21-62; A. Tudor-Pavelescu (coord.), *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial 1939-1944*, București, Arhivele Naționale ale României, 2003.

²⁶ Cfr. V. Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, București, Humanitas, 1992, p. 208; si veda anche S. Șerban, *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, București, Paideia, 2006.

²⁷ AA. VV., *Voluntari români...*, op. cit., p. 22.

²⁸ Ibidem, p. 107.

costituita dal sentimento di appartenenza a un movimento realmente internazionale e dalla solidarietà che lega il proletariato romeno a quello spagnolo; in tal senso Dumitru Maxim – volontario in Spagna divenuto durante gli anni del regime comunista ufficiale della *Securitate* – afferma: «Verso l'agosto 1936, in una seduta della cellula di partito di cui facevo parte, Ion Mutulescu, segretario della cellula, ci comunicò che il partito aveva deciso di organizzare la partenza di quanti volessero partecipare come volontari alla difesa della Spagna repubblicana dall'aggressione fascista...»²⁹; e un altro volontario che successivamente avrebbe giocato un importante ruolo nella realtà post-bellica, Mihail Burcă, aggiunge: «La forma più alta della solidarietà internazionale si esprime nel nostro paese... quando alla chiamata del partito comunista i figli tra i più devoti del proletariato... andarono in Spagna per supportare il popolo spagnolo nella lotta contro i ribelli e gli aggressori fascisti»³⁰.

Accanto a tali motivazioni ideologiche si colloca anche un altro importante elemento; l'idea di partecipare a una lotta eroica, di poter giocare un ruolo da protagonisti nel divenire della storia, attira molti, soprattutto tra le giovani generazioni che, cresciute molto spesso all'ombra della prima guerra mondiale e formate nell'ideale della Grande Guerra quale lotta per la liberazione nazionale, vedono nei fatti di Spagna un'occasione per dimostrare il proprio ardimento e valore. È questo il caso, per fare soltanto alcuni nomi, dell'artista Vida Geza³¹, di Pavel Cristescu – futuro capo della milizia tra il 1949 e il 1952³² – e dei tre fratelli Iosif, Alexandru e Dănilă Minor³³.

La descrizione migliore delle motivazioni di fondo che spingono molti romeni in Spagna è probabilmente quella fornita da Gheorghe Stoica, fondatore del PCdR e dopo la guerra uno degli uomini di spicco del regime, il quale afferma: «I volontari antifascisti romeni partiti per la Spagna erano stati cresciuti ed educati nello spirito delle tradizioni patriottiche e internazionaliste... Giunti in terra di Spagna in un momento cruciale per la politica internazionale, quando le alternative erano democrazia e pace o fascistizzazione e guerra, i volontari romeni simboleggiavano la resistenza popolare armata contro il fascismo. In tale guerra, in cui lottarono sotto il motto “La libertà della Spagna è la libertà della Romania”, essi furono i rappresentanti di quanti a casa, in patria, lottavano per salvaguardare l'esistenza e l'indipendenza della Romania, minacciata dall'occupazione fascista. Le Brigate Internazionali furono espressione del vero patriottismo e dell'internazionalismo proletario»³⁴.

²⁹ Ibidem, p. 162.

³⁰ Ibidem, p. 212.

³¹ Ibidem, p. 332; si veda anche G. I. Bodea, *Gheza Vida, artist militant*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980.

³² Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *Raport final*, București, Humanitas, 2007, p. 660.

³³ AA. VV., *Voluntari români...*, op. cit., p. 378-388.

³⁴ Ibidem, p. 313.

La guerra di Spagna ha anche agli occhi dei comunisti romeni – o quantomeno assume con il senno di poi, dopo la seconda guerra mondiale – una finalità pratica; la minaccia fascista di cui tutti parlano non è infatti soltanto quella interna, ma essa assume nelle parole di Valter Roman, ufficiale delle Brigate Internazionali inviato da Stalin in Spagna³⁵, una connotazione più precisa e legata alla politica estera tedesca, caratterizzata come noto dalla ricerca dello spazio vitale nell'Europa centro-orientale: «Inviando i suoi figli in Spagna, il nostro popolo operaio era conscio che la linea del fronte repubblicano spagnolo chiudeva la via alla Wermacht hitlerista non solo verso Madrid, ma anche verso le frontiere della Transilvania, allora minacciate dall'invasione hitleristo-horthista, che lottando per la Spagna lottava per l'indipendenza, la sovranità e l'integrità territoriale della Romania»³⁶. Certo, queste parole vengono scritte da Roman nel 1972, nel pieno del comunismo nazionale iniziato da Gheorghe Gheorghiu-Dej e continuato da Nicolae Ceaușescu³⁷, come si avverte nel rimando alle truppe “hitleristo-horthiste” e alla minaccia che queste rappresentano per la Transilvania; ciò non toglie però che alla metà degli anni Trenta, a pochi anni dall'unificazione nazionale, una parte dell'opinione pubblica percepisse tale minaccia come reale e pensasse effettivamente che combattere in Spagna contro i nazionalisti e i loro alleati tedeschi potesse servire a tenere il pericolo lontano dalle frontiere patrie.

Estremamente diverso è invece il caso del volontarismo filonazionalista³⁸. Per quanto riguarda gli italiani, la loro presenza comincia in sordina per poi crescere consistentemente con l'andamento delle operazioni belliche e il sempre maggiore coinvolgimento di Mussolini. Proprio il ruolo giocato dal Duce nei fatti di Spagna ha portato molti a considerare che, nel caso italiano, non si sia trattato di un vero e proprio fenomeno volontario. Inizialmente, il capo del fascismo italiano assume un atteggiamento piuttosto cauto e, pur appoggiando i golpisti, evita un coinvolgimento troppo diretto dell'Italia, sia perché ripone scarsa fiducia in un successo nazionalista in tempi brevi, sia perché allora è scarsamente predisposto a rischiare un conflitto generalizzato, soprattutto in un momento in cui le

³⁵ Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *op. cit.*, p. 46 și 662-663.

³⁶ V. Roman, *Sub cerul Spaniei. Cavalerii speranței (Amintiri)*, *op. cit.*, p. 64.

³⁷ V. Tismăneanu, *Georghiu-Dej and the Romanian Workers' Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*, in “Cold War International History Project”, Working Paper 37, May 2002, on-line all'indirizzo <http://www.wilsoncenter.org/topics/pubs/ACFAF5.pdf>; D. Orzac, “La politica estera della Romania negli anni 1956-1964”, in G. Mândrescu – G. Altarozzi (a cura di), *Comunismo e comunismi. Il modello rumeno. Atti del convegno di Messina, 3-4 maggio 2004*, Cluj-Napoca, Accent, 2005, p. 15-26; G. Altarozzi, “Primavera di Praga e repressione: gli echi nella Romania di Ceaușescu”, in S. Fedele – P. Fornaro (a cura di), *La Primavera di Praga. Quarant'anni dopo*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2009, p. 159-183.

³⁸ Sul tema mancano esaustive trattazioni d'insieme; in merito cfr. J. Keene, *Fighting for Franco: International Volunteers in Nationalist Spain During the Spanish Civil War, 1936-1939*, London – New York, Leicester University Press, 2001.

relazioni con la Gran Bretagna sono tornate normali dopo l'avventura etiopica e la formazione dell'Impero in Africa orientale. Tale posizione inizia a cambiare nel settembre 1936, quando Roma decide di soccorrere Franco e di gettare le basi per il futuro asse Roma-Berlino.

Da questo momento l'intervento fascista in Spagna cresce progressivamente, mentre l'avvicinamento italo-tedesco – probabilmente la conseguenza di maggior impatto della guerra di Spagna – comincia ad assumere forme sempre più determinate. Un primo coordinamento della politica italo-tedesca in Spagna ha luogo verso la fine dell'agosto 1936; il 26 del mese il ministro degli Esteri italiano Galeazzo Ciano informa il generale Mario Roatta – all'epoca capo del Servizio Informazioni Militari (SIM) – che Roma e Berlino hanno concluso un accordo per l'invio di due missioni presso Franco in qualità di consiglieri militari. L'organizzazione operativa delle due missioni è lasciata a un futuro incontro tra lo stesso Roatta e l'ammiraglio Wilhelm Canaris, capo del servizio informazioni militari tedesco, che ha luogo il 28 agosto e in cui i due ufficiali si accordano sui rispettivi compiti³⁹. Tali missioni iniziano la loro attività il 6 settembre 1936; esse sono finalizzate in primo luogo a vagliare le richieste di sostegno militare provenienti dalla Spagna, «a consigliare il comando spagnolo circa l'eventuale sviluppo delle operazioni, a garantire gli interessi politici, militari ed economici delle rispettive nazioni e a realizzare in accordo armonico tra loro un'efficiente collaborazione nel lavoro comune»⁴⁰.

Il massiccio invio di aiuti sovietici alla Spagna repubblicana, che comincia nel novembre 1936, spinge però Roma e Berlino a cambiare la politica seguita fino a quel momento. Tale cambiamento si concretizza, da parte italiana, nell'invio di unità operative⁴¹, ossia di unità organiche, di reparti di formazione e di sostanziosi contingenti per la formazione di unità miste italo-spagnole; successivamente, il generale Roatta – nominato a capo della Missione Militare Italiana in Spagna (MMIS) – chiede alla neocostituita sezione “S” (Spagna) del ministero degli Esteri di approntare quanto prima l'invio di materiali e di ufficiali, sottufficiali e graduati da destinare alla formazione e all'inquadramento nelle brigate miste, in cui il personale di fanteria è spagnolo, mentre quello di artiglieria e del genio, italiano. Tra il novembre 1936 e il febbraio 1937, dunque, si realizza il maggiore invio di uomini, mezzi e materiali. Franco però non gradisce, inizialmente, lo sforzo fascista e tenta di limitarlo al solo supporto logistico e a un piccolo gruppo di ufficiali; egli è infatti accusato dalla propaganda

³⁹ A. Rovighi – F. Stefani, *op. cit.*, vol. I, *Testo*, p. 126-127.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 129.

⁴¹ Le misure in questione sono comunicate da Mussolini al ministro degli Esteri Ciano, ai tre capi di Stato Maggiore di forza d'armata e ai tre sottosegretari di Stato dei rispettivi ministeri – Guerra, Marina e Aeronautica – nonché all'ammiraglio Canaris. Per il verbale di tale riunione, tenutasi a palazzo Venezia il 6 dicembre 1936, cfr. A. Rovighi – F. Stefani, *op. cit.*, vol. I, *Documenti e Allegati*, p. 137-142.

repubblicana di condurre una guerra contro il popolo spagnolo per tutelare gli interessi italo-tedeschi, e a dimostrazione di tali accuse viene addotto proprio l'utilizzo di materiali e uomini stranieri. Mussolini però, che ormai ha impegnato il suo nome legandolo alla causa nazionalista, dispone l'invio nei tempi più brevi possibili dei primi 3.000 volontari. D'altra parte, i nazionalisti spagnoli hanno bisogno anche di truppe fresche, come dimostra l'apertura, nel novembre 1936, di un ufficio spagnolo per il reclutamento di volontari italiani⁴². Il primo invio di volontari italiani ha così luogo il 18 dicembre 1936, quando 3.000 camicie nere, in abiti civili e disarmate, al comando di tre ufficiali della Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale (MVSN), sono imbarcate a Gaeta su un piroscafo diretto in Spagna⁴³.

In una successiva riunione tra Mussolini ed Hermann Göring, tenutasi a Palazzo Venezia il 14 gennaio 1937, i due decidono di informare Franco dei rispettivi programmi, facendogli contestualmente pervenire gli elenchi delle forze e dei materiali che intendono inviare, comunicandogli al tempo stesso che ciò rappresenta il massimo dello sforzo che le due potenze sono disposte a sopportare. Né l'Italia, né la Germania sono infatti disposte a rischiare una guerra generale per la causa dei nazionalisti spagnoli. Nel corso della riunione si decide dunque l'invio, entro la fine del mese, di altri 9.000 volontari italiani da destinarsi alla costituzione di due brigate miste e di tre divisioni italiane, a cui se ne aggiungeranno altri 10.000 se l'attività del Comitato di Non-Intervento si prolungherà fino al 10 febbraio; oltre a ciò, viene prevista la fornitura di una grande quantità di mezzi e materiali sia italiani che tedeschi⁴⁴. L'invio di personale e materiali italiani, che in un primo momento non aveva raggiunto i grandi numeri, diviene dunque, in pochi mesi, ingente e assume un ritmo e una portata sempre maggiori, tanto che entro il 18 febbraio 1937 giungono in Spagna 48.823 uomini (29.006 della MVSN e 19.817 dell'esercito), cui si aggiungono circa 300 aerei con il rispettivo personale e gli aiuti forniti dalla marina⁴⁵. Tali invii successivi portano alla graduale costituzione, tra l'agosto 1936 e il luglio 1937, del Corpo Truppe Volontarie (CTV).

Lo sforzo compiuto in tal senso può essere sintetizzato in tre fasi distinte. Nella prima fase (luglio-novembre 1936) il concorso italiano in forze terrestri riguarda unità ed elementi isolati, i materiali impiegati per la costituzione delle unità, quelli ceduti a Franco e i trasporti per l'affluenza ai porti d'imbarco. Questa prima fase è caratterizzata da

⁴² A. Rovighi – F. Stefani, *op. cit.*, vol. I, *Testo*, p. 153.

⁴³ *Ibidem*, p. 154.

⁴⁴ A. Rovighi – F. Stefani, *op. cit.*, vol. I, *Documenti e Allegati*, p. 156-169.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 178-185; F. Pedriali, *Guerra di Spagna e aviazione italiana*, Roma, Ufficio Storico Aeronautica Militare Italiana, 1992; F. Bargoni, *L'impegno navale italiano durante la guerra civile spagnola, 1936-1939*, Roma, Ufficio Storico Marina Militare Italiana, 1992.

improvvisazione; il personale è avviato presso centri di raccolta predeterminati e successivamente presso le scuole centrali delle varie armi e servizi, fornito di passaporti intestati a pseudonimi, dotato di abbigliamento civile e imbarcato a Gaeta alla volta della Spagna. In un secondo momento, la rappresentanza diplomatica spagnola a Roma è autorizzata a procedere al reclutamento di volontari per conto proprio da destinare al “*tercio extranjero*” e volontari delle specialità contraerea, stradale e portuale della MVSN; per tutto il periodo lo stimolo all’arruolamento di tali volontari viene dai comandi di zona e di legione della stessa MVSN e dalle federazioni provinciali del PNF (Partito Nazionale Fascista), che forniscono tra l’altro un numero enorme di volontari, superiore a un certo punto alle stesse esigenze.

La seconda fase (novembre 1936 – febbraio 1937) conosce una brusca crescita nell’invio di unità operative. Caratteristica di questa fase è la sempre maggiore fretta con cui si procede all’invio di volontari; ciò è dovuto all’attenzione che il Comitato per il Non-Intervento – e al suo interno in particolare la Gran Bretagna – rivolgono all’afflusso di volontari di tutti i colori politici in Spagna. La presenza di nuclei sempre più numerosi e organici porta alla richiesta degli stessi di essere inquadrati in battaglioni, legioni e reggimenti italiani. Tale richiesta è accettata da Franco a condizione che del loro armamento si occupi l’Italia, dimostrando come non sia gradita al generale spagnolo; essa è invece di grande gradimento per le autorità italiane, che si trovano così nella condizione di poter esercitare pressioni sempre maggiori sul comando spagnolo circa l’impostazione e la condotta delle operazioni⁴⁶.

La terza fase (febbraio – luglio 1937) è caratterizzata dall’entrata in vigore del controllo operato dal Comitato di Non-Intervento e dagli sviluppi delle operazioni militari in Spagna, che rendono sempre più necessari i cambiamenti del comando operativo italiano con la costituzione del CTV in luogo della MMIS e il contestuale invio di un generale di corpo d’armata che ne assuma il comando. Ciò conferisce al CTV la funzione e la veste di un corpo d’armata autonomo, operante in territorio straniero, posto per l’impiego alle dipendenze di Franco e, per il resto, del ministero degli Affari Esteri italiano; la dipendenza dal generale spagnolo, poi, non va intesa in maniera assoluta, dal momento che la partecipazione del Corpo alle operazioni deve rispondere a compiti e missioni concordati tra le autorità italiane e quelle spagnole⁴⁷.

Quanto detto finora introduce al problema più spinoso per quanto riguarda la partecipazione filonazionalista italiana, quello cioè della sua volontarietà. Essa è stata a lungo dibattuta, e l’influenza governativa ha portato molti storici a considerarla come una

⁴⁶ A. Rovighi – F. Stefani, *op. cit.*, vol. I, *Documenti e Allegati*, p. 164.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 166-167.

caratteristica meramente di facciata e a parlare di “volontari per forza”. In realtà il CTV, che indubbiamente gode del sostegno delle autorità, è costituito su base volontaria, e anzi proprio tale volontarietà costituisce uno dei condizionamenti che ne complicano il soddisfacimento da parte della MVSN e dello Stato Maggiore del Regio Esercito. La maggior parte degli italiani è sin dall’inizio dalla parte degli insorti, e d’altra parte non può essere diversamente dal momento che il regime, che gode in quel momento di un vasto consenso, propaga il golpe nazionalista con tutti i mezzi a sua disposizione quale lotta di difesa dell’Italia dalla minaccia comunista e anarchica⁴⁸. Gran parte degli italiani vedono dunque nel coinvolgimento nei fatti spagnoli una misura per la salvaguardia di quei valori tradizionali in cui essi si riconoscono. A tale atteggiamento concorre anche la scarsa accessibilità a fonti informative diverse, la fiducia e il prestigio di cui il Duce gode dopo la conquista dell’Impero nonché l’appoggio, discreto ma indubbio, della Chiesa cattolica, testimoniato dalle parole pronunciate dal pontefice Pio XII il 16 aprile 1939: «Con immensa gioia Ci rivolgiamo a voi, figli dilette della Cattolica Spagna, per esprimervi la Nostra paterna felicitazione per il dono della pace e della vittoria con il quale Dio si è degnato di coronare l’eroismo cristiano della vostra fede e carità»⁴⁹. Si registra una ripresa della propaganda marxista e più in generale antifascista, che però raggiunge risultati trascurabili⁵⁰. Anche il disaccordo di alcuni esponenti militari e di stessi gerarchi del regime, che pure esiste, non riesce a farsi sentire, ammutolito dal rumore assordante della propaganda ufficiale.

Tale situazione è perfettamente comprensibile; nell’estate 1936 Mussolini raggiunge l’apice del favore popolare, che comincia a declinare proprio durante la guerra di Spagna, quando si inizia ad avvertire il sempre maggiore accostamento della sua politica estera a quella tedesca⁵¹. In tale atmosfera non deve dunque meravigliare che molti decidano di candidarsi volontariamente per combattere in Spagna, e che parte di essi lo facciano per motivazioni puramente ideali.

La scelta volontaristica ha dunque, nel caso del supporto italiano ai nazionalisti, fondamenta diverse: alcuni sono spinti da motivazioni puramente ideali, altri dalle difficoltà economiche in cui si trovano, dallo spirito di avventura, dal desiderio di conseguire meriti e vantaggi vedendo nei fatti di Spagna un elemento importante nel *cursus*

⁴⁸ Tale visione sembra trovare adepti ancora ai giorni nostri, come sembra dimostra il lavoro di M. Griner, *I ragazzi del '36. L'avventura dei fascisti italiani nella guerra civile spagnola*, Milano, Rizzoli, 2006.

⁴⁹ *Con immensa gioia*, radiomessaggio di Sua Santità Pio XII ai cattolici di Spagna, 16 aprile 1936; on-line all’indirizzo http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/speeches/1939/index_en.htm.

⁵⁰ P. Corti – A. Pizarroso Quintero, *Giornali contro: “Il Legionario” e “Il Garibaldino”. Propaganda degli italiani nella Guerra di Spagna*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 1993.

⁵¹ G. B. Guerri, *Fascisti: gli italiani di Mussolini, il regime degli italiani*, Milano, Mondadori, 1995; E. Gentile, *Il culto del Littorio. La sacralizzazione della politica fascista*, Roma/Bari, Laterza, 2005.

honorum dei singoli, dall'illusione di partecipare a un'impresa breve e facile come era stata quella etiopica. Una prova in più della volontarietà della partecipazione italiana a sostegno dei nazionalisti è data dall'elevato numero di richieste, che supera il fabbisogno del personale da impiegare, tanto che «nella tarda primavera del 1938 ancora gli organi di reclutamento continuavano a essere oberati di lavoro per l'istruzione delle domande e il controllo delle condizioni sanitarie dei postulanti. Alcune di queste domande vennero successivamente, nel 1939, utilizzate per completare gli effettivi delle 4 divisioni nazionali dislocate in Libia»⁵². Alla pluralità delle motivazioni si somma poi l'eterogeneità della provenienza sociale e geografica, nonché le differenze generate dall'appartenenza all'esercito piuttosto che alla MVSN – quest'ultima leggermente prevalente –, due entità diverse per mentalità, disciplina e assetto gerarchico. Dal punto di vista sociale, la maggioranza dei soldati appartiene ai ceti agricolo e operaio, mentre scarsa è la presenza di piccolo-borghesi e studenti, a loro volta maggioritari tra gli ufficiali e i sottufficiali. Quanto alla provenienza regionale, quella dall'Italia meridionale e insulare risulta maggiore di quella dal resto della penisola, dando così una conferma indiretta della preminenza della motivazione economica; i volontari non avvertono però se stessi quali meri mercenari, come dimostrano le proteste sollevate dalle prime 3.000 camicie nere quando, al loro arrivo in Spagna, vengono a conoscenza del fatto che saranno inserite per compagnie all'interno di battaglioni dell'esercito nazionalista spagnolo, al comando dunque di ufficiali spagnoli.

Assai diverso risulta invece il caso dei volontari romeni. Le motivazioni della partenza, l'esiguità numerica e il periodo estremamente breve di effettiva operatività mette in dubbio una reale partecipazione alla guerra, riconosciuta soltanto per la morte di due di loro, Ion Moța e Vasile Marin, nella località di Majadahonda, sul fronte madrilenò⁵³. Il gruppo di cui fanno i due caduti, composto di otto persone⁵⁴, è inviato in Spagna dal direttivo del Movimento della Legione dell'Arcangelo Michele – a cui appartengono – allo scopo di recare un dono al generale José Moscardó, l'eroe dell'Alcázar di Toledo, per il valore dimostrato durante l'assedio e per il coraggio e il decoro con cui ha affrontato la morte del figlio, secondo la *vulgata* dell'epoca fucilato dai repubblicani⁵⁵. Che tale avvenimento abbia colpito profondamente l'immaginazione dei legionari è dimostrato da una

⁵² A. Rovighi – F. Stefani, *op. cit.*, vol. I, *Documenti e Allegati*, p. 171. Vedi anche J. F. Coverdale, *op. cit.*, p. 169.

⁵³ I. Dumitrescu-Borșa, *Cal troian intra muros. Memorii legionare*, București, Lucman, s.d., p. 200-203; Id., *Cea mai mare jertfă legionară*, in "Gazeta de Vest", 1993, nr. 17 (ianuarie); V. Orga, *Moța. Pagini de viață, file de istorie*, Cluj-Napoca, Argonaut, 1999.

⁵⁴ Oltre ai due caduti, del gruppo fanno parte il generale Gheorghe Cantacuzino "Graniceru", il prete ortodosso Ion Dumitrescu-Borșa, Gheorghe Clime, Alexandru (Alec) Cantacuzino, Banica Dobre e Nicolae Totu.

⁵⁵ Cfr. P. Moa, *Los mitos de la guerra civil*, Madrid, Esfera, p. 256.

lettera scritta dal Moța ai genitori poco prima di partire per la Spagna; in tale missiva, scritta a Bucarest il 22 novembre 1936, invita infatti i genitori a sopportare la sua eventuale morte pensando: «al dolore che hanno dovuto sopportare anche altri genitori, come Moscardó, che è rimasto al telefono durante la fucilazione di suo figlio! Eppure non si è arreso, ha lottato e ha vissuto, per assolvere al suo dovere»⁵⁶.

Risulta difficile stabilire anche se i legionari inviati da Corneliu Zelea Codreanu possano essere considerate unità combattentistiche. In tal senso la memorialistica è ambigua. Il *Testamento* di Moța sembra infatti suggerire l'idea che il gruppo abbia ottenuto da Codreanu l'autorizzazione a partecipare alla lotta, come dimostrerebbero alcune lettere che Nae Ionescu – che ne è custode – deve inoltrare alla famiglia e al Capitano in caso di morte sul fronte spagnolo. Dumitrescu-Borșa invece, nelle sue memorie, afferma che i volontari romeni hanno ricevuto da Codreanu l'ordine espresso di non partecipare ad alcuna forma di combattimento e di rimanere al sicuro nelle retrovie, limitandosi a testimoniare con la loro permanenza in Spagna l'appoggio morale offerto dalla Legione ai nazionalisti spagnoli impegnati nella lotta contro il nemico della Spagna e di Cristo. Sempre secondo questa fonte è proprio Moța a insistere, dopo la partenza, per dare un senso nuovo alla loro missione partecipando alla lotta in prima linea⁵⁷. L'ordine cronologico delle due fonti, antecedente ai fatti nel caso di Moța, successivo agli stessi in quello del Dumitrescu-Borșa, ci porta a prediligere la tesi del primo, secondo cui Codreanu ha effettivamente dato alla missione, o almeno a una parte di essa, un carattere combattentistico, seppure per un periodo di tempo limitato. Il 1° dicembre 1936, mentre è ancora imbarcato sulla nave “Monte Olivia” che lo trasporta in Portogallo, Moța scrive infatti ai genitori: «Sicuramente avrete sentito che vogliamo prendere anche noi parte per qualche tempo alla lotta, una mesata, poiché questo è il limite che ci ha imposto Corneliu [Codreanu], trattandosi di un segno vivo di unione cristiana delle anime di due popoli... Al rischio che corriamo, al nostro sacrificio per amore di Cristo, saremo felici di apprendere che anche i nostri prendono parte attraverso il coraggio di attraversare qualche giorno difficile, e di non lasciarsi vincere, poiché sembrerebbe che ci hanno fatto dimenticare il nostro dovere davanti a Dio... e al nostro popolo, la cui sorte dipende anch'essa dalla lotta decisiva che ha luogo oggi in Spagna... Devo aggiungere, per allontanare ogni giudizio errato, che io non sono stato inviato da nessuno in Spagna e quindi nessuno può essere chiamato a rispondere per questo, bensì io stesso ho avuto, per primo, l'idea e la volontà di prendere parte a tali lotte, e solo successivamente ho

⁵⁶ I. Moța, *Testamentul*, Timișoara, Ed. Gordian, 1993, p. 10.

⁵⁷ I. Dumitrescu-Borșa, *op. cit.*, p. 200-203.

ottenuto l'approvazione del nostro capo, il quale ha limitato tale approvazione a un solo mese»⁵⁸.

Tale lettera-testamento offre alcuni spunti per meglio comprendere la partecipazione dei pochi volontari romeni filonazionalisti alla guerra di Spagna. In primo luogo essa chiarifica l'aspetto relativo alla volontarietà della loro partenza; seppure sono inviati ufficialmente soltanto dopo una decisione del direttivo del movimento, infatti, dalla lettera emerge che le candidature sono poste in maniera volontaria. In secondo luogo, sembra emergere che effettivamente Codreanu abbia concesso la facoltà di prendere parte attiva agli scontri, forse nella convinzione che la capitale sarebbe caduta in poco tempo e che i legionari avrebbero sfilato tra le sue strade accanto agli uomini di Franco. Da ultimo, la missiva lascia emergere alcuni utili elementi per la comprensione della motivazione della partenza. Secondo quanto riportato da Moța, infatti, essi avvertono come un dovere cristiano la lotta contro il comunismo che ha luogo in Spagna e che rischia di estendersi in tutta Europa. In nessun altro gruppo di volontari, su entrambi i fronti, si trova probabilmente una motivazione spirituale tanto forte, con esclusione forse dei *requetés* baschi, animati da un fervore cattolico che ne costituisce una delle caratteristiche principali⁵⁹. Tale caratteristica è confermata da quanto Moța scrive in un articolo composto in Portogallo alla vigilia della partenza per la Spagna e pubblicato sul quotidiano legionario *Libertatea*: «Dio ha voluto contarmi... tra i felici lottatori caduti in Spagna in difesa della Croce. Sì, dico che sono "felici" questi lottatori... poiché è davvero felice soltanto l'uomo che vive la sua vita terrena in un modo che gli assicuri la salvezza dell'anima... Nessun potere, nessun affetto è superiore a quello per il Popolo... con l'eccezione del potere di Cristo, dell'amore per Lui. Cristo è lo stesso in Spagna e in Romania. Quando una legione diabolica si solleva per allontanare Cristo dal mondo, quando sul viso luminoso del Salvatore si tira con la baionetta e con la mitragliatrice, allora tutti gli uomini, a qualunque popolo appartengano, devono sollevarsi in soccorso della Croce. E ciò tanto più, in quanto quelli che lavorano oggi per l'eliminazione del cristianesimo in Spagna, non si accontentano di distruggere questo paese ma vogliono attaccare domani lo spirito cristiano di tutti i paesi e quindi anche della nostra Romania... Difendendo la cristianità in terra straniera, noi difendiamo un potere che è fonte del potere del popolo nostro... Così noi lottiamo, noi cadiamo qui, per difendere le nostre antiche leggi, per la felicità del popolo romeno, per la sua resurrezione nella lotta della Legione»⁶⁰.

⁵⁸ I. Moța, *op. cit.*, p. 18-20.

⁵⁹ J. C. Clemente, *El carlismo. Historia de una disidencia social (1833-1976)*, Barcelona, Editorial Ariel, 1990; J. Aróstegui, *Los combatientes carlistas en la Guerra Civil española, 1936-1939*, 2 voll., Madrid, Aportes XIX, 1991.

⁶⁰ I. Moța, *op. cit.*, p. 36-38.

Se si accetta tale interpretazione, rimane da spiegare il motivo per cui Dumitrescu-Borșa afferma che il gruppo di cui fa parte ha ricevuto da Codreanu l'ordine di non partecipare alle lotte e di non mettere in nessun modo in pericolo le loro vite. Una prima spiegazione – che però appare poco credibile – può fare riferimento alla distanza cronologica intercorsa tra i fatti e la pubblicazione delle memorie; più plausibile appare invece l'interpretazione secondo cui l'interdizione a partecipare alle lotte abbia riguardato il Dumitrescu-Borșa, in considerazione della sua qualità di religioso, e forse il generale Cantacuzino per la sua età. È però anche possibile che si tratti di una testimonianza scientemente falsificata, che si ricolleggerebbe al vero e proprio culto di cui sono divenuti oggetto Moța e Marin. I due caduti legionari sono osannati fin da subito come martiri della causa legionaria e, soprattutto, della vera fede; i loro corpi sono ricondotti in Romania con il contributo determinante dell'allora ministro plenipotenziario in Spagna, Jean Th. Florescu⁶¹. Giunti in Romania, i due caduti sono sepolti con tutti gli onori a Bucarest, e al funerale partecipa una folla numerosa, che supera di gran lunga il numero degli aderenti al movimento legionario. La morte dei due, vista come un vero sacrificio in nome del Popolo e di Dio, colpisce profondamente non solo l'immaginario delle masse, ma anche quello di alcuni intellettuali di prim'ordine tra cui Mircea Eliade, che dedica ai due alcuni articoli⁶². Tale mito viene ulteriormente animato dopo la fine della seconda guerra mondiale, quando è eretto, per volontà e con il finanziamento dello stesso Franco, un monumento in onore dei due romeni «caduti per Dio, per la Spagna e per la Romania», come si legge sul monumento stesso.

In Spagna si incontrarono dunque uomini diversi per formazione, passato, convinzioni politiche, tutti però animati dalla volontà di combattere e sacrificarsi per le proprie convinzioni e per assicurare alle generazioni successive un futuro migliore. Tutti, come visto, partono per la Spagna, alcuni soffrono per questo, altri muoiono in terra straniera; tutti però costituiscono una testimonianza dell'enorme potere di attrazione esercitato dalla guerra di Spagna sui contemporanei, convinti che lì si giochi il destino dell'Europa e del mondo.

⁶¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din România, Fond 71/1920-1944, Dosare Speciale, anul 1936-1937, vol. 450, fila 154, *telegramă în clar nr. 7431 din 8 februarie 1937*.

⁶² Cfr. M. Eliade, *Textele legionare și despre "românism"*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2001, p. 36-38 e *passim*.

GERMAN-ITALIAN COMMISSIONS IN TRANSYLVANIA 1940-1943. A CRUCIAL KEY STUDY FOR ITALIAN DIPLOMACY

Alessandro Vagnini*

Abstract

The end of the Great War and the Treaty of Trianon represent a crucial moment in Hungarian history, a new political season in which revisionism would soon assume a central role. After many years, only between 1938 and 1940, supported by Italy and Germany, Hungary had the chance to put on the political agenda the complex issue of borders revision. The summit held in Vienna in August 1940, led to a revision of the Transylvanian borders, giving the North of that region to Budapest, while relations between Hungary and Romania still remained precarious, both sides lacking to reach an effective political solution. In the study of Romanian-Hungarian relations between 1940-1943 in fact, it is easy to observe how these have been mainly determined by the unresolved situation in Transylvania. The complex situation led Italy and Germany to formally intervene willing to assume a monitoring role. The issue of Orthodox Church in Hungary, the critical assessment on the education sector, the plight of minorities in the armed forces, the failure to define a shared boundary line and the lack of security, all these problems were brought to the attention of the Axis powers. The Altenburg-Rogeri committee (1940); the Rogeri-Hencke committee (1942) and the Military commissions in Kolozsvár and Braşov, represent an interesting attempt to control the complex situation in the Danube region, even if the Transylvanian issue remained unresolved and continued to represent a dangerous treat for the Axis "New Order", while the task of minorities protection was often jeopardized by temporary political opportunity. On the other hand, the commissions could be seen as a contribution to a clearer definition of the dynamics within the Tripartite. This vision offers not only an interesting insight into the Hungarian-Romanian relations, but also the opportunity to observe in detail the political action of the alliance and analyze a matter of great interest such as the minority politics in Transylvania during the Second World War.

Keywords: *diplomacy, Transylvania, revisionism*

The end of the Great War and the Treaty of Trianon represent a crucial moment in Hungarian history, a new political season in which revisionism would soon assume a central role¹. After many years, only

* Ph.D., Sapienza Universitatea din Roma, Italia.

¹ C. A. Macartney, *Hungary and Her successor. The Treaty of Trianon and its consequences 1919-1937*, London/New York/Toronto, Oxford University Press, 1937; M. Ormos, *From Padua to the Trianon 1919-1920*, Boulder, East European Monographs, 1999; M. Adám – G. Cholnoky – B. Pomogáts (ed. by), *Trianon. A Magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*, Budapest, Lucidus, 2000; I. Romsics, *The Dismantling of Historic Hungary. The Peace Treaty of Trianon, 1920*, New York, Columbia University Press, 2002.

between 1938 and 1940, supported by Italy and Germany, Hungary had the chance to put on the political agenda the complex issue of borders revision². The Molotov-Ribbentrop Pact and the outbreak of the Second World War had in fact changed the balance in the Danube region, now referred to the strong influence of Germany and the Soviet Union, while the isolation of Romania, suddenly deprived of the support of her French allied and directly threatened by the expansionism of Moscow, caused a crucial change of attitude, eventually leading Bucharest to accept alignment with German politics. This situation made it imperative to achieve an agreement with Hungary, against whom there were several reasons, both political and moral, which made impossible to open a serious negotiation, above all because of the Magyar claims on Transylvania. After the failure of direct talks, the Hungarian military, now convinced that Romanians were trying to gain time without making any concrete concession, began to seriously consider the possibility of an armed intervention³. It is therefore not a surprise that negotiations, once broken, had not great chance of being resumed without a strong intervention of the Axis powers. The further summit held in Vienna in August 1940, led to a revision of the Transylvanian borders, giving the North of that region to Budapest, while relations between Hungary and Romania still remained precarious, both sides lacking to reach an effective political solution⁴. In the study of Romanian-Hungarian relations between 1940-1943 in fact, it is easy to observe how these have been mainly determined by the unresolved situation in Transylvania⁵. The complex situation led Italy and Germany to formally intervene in the hope to achieve at least a transitional compromise. After a brief period of uncertainty, the guarantor powers were willing to assume a monitoring role, even by initiating an

² See C. A. Macartney, *October fifteenth: A history of Hungary 1929-1945*, 2voll., Edinburgh, University Press, 1957; G. Juhász, *Hungarian foreign policy, 1919-1945*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979; A. Vagnini, *Momenti di storia ungherese. Politica e diplomazia*, Roma, Edizioni Nuova Cultura, 2008.

³ At the meeting of the Hungarian Council of Ministers held on August 21st, Romanian official position had been seen as an open provocation and it was therefore ordered a partial mobilization. *Documenti Diplomatici Italiani* (DDI), Serie IX, vol. 5, doc. 491. See also, L. Dombrády, *Army and Politics in Hungary, 1938-1945*, New York, Columbia University Press, 2006; A. Vagnini, *L'Ungheria nella Guerra dell'Asse. 1939-1943*, Cosenza, Periferia, 2007, p. 80.

⁴ See R. W. Seton-Watson, *Transylvania. A Key Problem*, Oxford, Classic Press, 1943; D. Csatári, *Dans la tourmente. Les relations hungaro-roumaines de 1940 à 1945*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974; M. Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memoriile iulie-august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991; V. Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, București, Editura Enciclopedică, 1992; D. Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, București, Humanitas, 1992; V. Pușcaș, *Transilvania și aranjamentele europene, 1940-1944*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995.

⁵ An interesting study on the Transylvanian question on the base of German documents was edited in Romania by Ottmar Trașcă. See O. Trașcă, *Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei*, in "Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol", XLI, 2004, pp. 311-349.

investigation into the numerous complaints relating to violations of the terms of the Vienna Award⁶. The failure to solve the problems of the region had convinced the German Ministry of Foreign Affairs about the benefit of a direct intervention. The German Secretary of State Ernst von Weizsäcker then informed the Italian Chargé d'Affaires in Berlin about the proposal of a joint investigation committee to clarify the real extent of the Transylvanian issue. The former German Minister to Vienna, Günther Altenburg, was appointed to lead the delegation that would have been composed of a staff drawn from German embassies in Budapest and Bucharest, while Italy appointed as chief of delegation Count Delfino Rogeri di Villanova, former Italian Minister to Riga. Hungarian opposition to some articles of the proposal convinced nevertheless the two powers to put a limit to the authority of the commission⁷. The Rogeri-Altenburg Committee, however, would have been restricted to the study of the general situation, without deepening the reliability of the numerous complaints lodged in the preceding weeks, reporting the results of its work only to the Italian and German governments. The Axis representatives, prior to the beginning of the investigation, went on a visit to Budapest on 15 October 1940, in order to meet the Hungarian Minister of Foreign Affairs Csáky István. Subsequent investigations, noting common responsibilities for both parties involved, would have proved a liability of the Hungarian authorities in the unrest, and the involvement of Honvéd troops in the assassination of about three hundred civilians. However, contrary to what was formerly assumed, the delivery of the records was considered politically inappropriate and a first version of the report was accordingly censured while the two presidents were instructed to rewrite the document, in a version that was acceptable to both sides⁸. The Germans then proposed to address a Note on the work of the Committee, in order to convince the two Danube countries to resume bilateral negotiations and to search for a general agreement on the treatment of minorities. Although Ribbentrop opposed to send a final note and was more inclined to avoid binding decisions, he demanded verbally the immediate cessation of violence and indiscriminate expulsions. In a still unclear situation, it was also particularly difficult to reach an agreement on the definition of the new borders and the supply of equipment and infrastructure in public ownership. Even the special negotiation to establish the details of the new Karpatic frontier,

⁶ See G. Réti, *Olasz diplomáciai dokumentumok a második bécsi döntésről*, Budapest, Aula, 2000.

⁷ On October 3rd, the Hungarian Ambassador Frigyes Villani informed the Italian Government that the acceptance of the Romanian proposals would put the relation between Budapest and the Axis Powers in an embarrassing situation. *Diplomáciai Iratok Magyarország Külpolitikájához* (DIMK), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, V Kötet, doc. 459.

⁸ A clear request was addressed to Ciano by the Italian Chargé d'Affaires in Berlin, Zamboni, who also suggested the elimination of the list of incidents, previously attached to the Final report of the Rogeri-Altenburg Commission. *DDI*, Serie IX, vol. 6, doc. 44.

however, succeeded in achieving only a partial agreement. The failure to solve this problem would have been a reason for several incidents in subsequent years.

The transition to the Hungarian rule in Transylvania had many negative effects for the Romanian minority. Beyond some inconvenience and violence occurred after the actual entry of the Magyar forces in the region, it is necessary now to highlight some measures of particular relevance to an analysis of minority policy in the new provinces. The arrival of Hungarian officials was the first step towards the gradual marginalization of the Romanians, who were ruled out by all administrations, although initially it was still possible a defence of certain public roles, especially in small towns and schools districts with a Romanian majority, where, for the moment, was only introduced the study of Hungarian language. The exclusion of minorities from Honvédség line units was established too and their enlistment in the Labour Service (Munkaszolgálat) as well, here the harsh conditions under which they were daily subjected drove many to leave the country, joining the tens of thousands of people who, for many reasons, were expelled in the months after the annexation of the Transylvanian provinces. During the same period, there were also many Hungarians who left Southern Transylvania⁹. The dimensions of the problem made it necessary to arrange a division within the Office IX - Social Work of the Ministry of Internal Affairs, which took on the task of aid coordination. The management of refugees from Romania was then assigned to Banczos Miklós. Among his tasks was the census of refugees and the structures to provide the assistance needed for their full integration into national society, by setting up housing, schools and temporary job. The difficult economic situation caused by the war could not yield a full integration of refugees, most of whom found employment in the agricultural sector, which, by its own characteristics, could provide only seasonal employment. At the same time, it should be highlighted the particular attitude shown towards the Hungarian state for many of those who, although they have found acceptance in Hungarian territory, decided to keep the Romanian citizenship and, as a consequence, avoiding the Honvédség recruitment. This could open a wider discussion on the actual importance and spread of national feelings and about the loyalty to the new institutions of Hungarians in the reannexed territories, which often appeared rather lukewarm in front of the Magyar propaganda, and simply support elementary forms of nationalism, without the charge of the ideological reflexes, typical of politicians in Budapest. With the extension of Hungarian sovereignty to the North of Transylvania, also religious legislation underwent significant changes,

⁹ Until 8 October 1940 more than 50,000 Hungarians had left Romania. *DIMK*, V Kötet, doc. 407.

coming to coincide with the rest of the country. The Catholic confession, the Calvinist and Lutheran, did not suffer any deterioration in their relations with the State, as they were already recognized in the national legal system. In this respect, the Greek-Catholic community had some major problems. Budapest, actually, recognized the existence of the bishopric of Kolozsvár, which was established at the time of the Dual Monarchy and inserted in the new Hungarian legislation with the Law XXVII/1940, but refused at the same time the legitimacy of other Greek-Catholic dioceses created during the Romanian rule¹⁰. At the same time, strong pressure was exerted to push the Holy See to pander to the religious policy of the Government, including the expulsion of the Greek-Catholic bishops of Nagyvárad and Nagybánya¹¹. Much more serious was the situation of the Orthodox Church, since Hungary intended to establish its own national church. This project met the obvious opposition of Bucharest, who hoped to keep through the clergy control on the communities remained within the new Hungarian borders. Due to the absence of an agreement, the Orthodox religion was found in an ambiguous situation, devoid of formal recognition by the Hungarian law and without an official position to secure its interests. Moreover, in the absence of an organization on national level, Hungarian authorities tended to identify the Romanian clergy as a possible irredentist outbreak, effectively paralyzing its activity. Meanwhile, on 14 September, took place in Budapest the meeting of the Joint Committee to discuss terms of application of arbitration provisions. The two delegations were led by Valer Pop and Vörnle János. The exact demarcation of the borders was a priority because of several incidents, which had occurred along the line, but despite this, it was practically impossible to reach a shared view on the matter. The Committee for the demarcation of the border had already gathered on 2 September 1940 in Nagyvárad. General Náday István and General Corneliu Dragalina, which were responsible for the actual task of tracing on paper the new line, after brief consultations, finally reached an agreement, that was soon rejected by the Romanian Government, contrary to take definitive positions on the matter. In this situation, individual military commanders agreed on the definition of patrolling lines, whether provisional, who were however the main reason for the frequent further accidents. The problem of borders was closely linked to military needs, primarily with regard to communications in the new provinces¹². As a matter of fact, after the Second Vienna Award, the

¹⁰ The Greek Catholics were particularly numerous, divided into 927 parishes, under the authority of the Archbishop of Blaj, created with the Agreement of 10th May 1927, between the Holy See and Romania.

¹¹ See A. Giorgi, *La diplomazia vaticana e la Transilvania*, in "Nuova Storia Contemporanea", a. V, nr. 4 (Luglio-Agosto 2001), pp. 139-146.

¹² See A. Vagnini, *L'Ungheria...*, cit., p. 176.

situation of communication in Northern Transylvania was generally considered difficult because of the particular conformation of the territory and the absence of an adequate road network. There were indeed only two railway lines. The main one, which connected Nagyvárad to Kolozsvár, was too close to the new Romanian border and a perennial source of concern for the military. The second railway, Debrecen-Nagykároly-Zsibó-Kolozsvár, as secondary line, was completely unsuitable to support the links in the region. There were also no links between the mentioned areas and the Székelyföld, whose only contact with the rest of the country was a mountain road between Dés and Szászrégen. In practice, the only possibility to reach by rail the Székelyföld passed on Romanian territory. This form was an obvious problem both from political and logistic point of view. As explained above, it is easy to understand the focus that the Hungarian representatives put on a better definition of a border that, in practice, made indefensible many of the new provinces¹³. The meetings held in Budapest to outline the terms of the Award application also faced similar problems. The Hungarian Government was willing to discuss only the problems of economic and financial environment, trying to avoid political issues until October. At this date, many issues were solved through the conclusion of sectoral agreements, despite the fact that the numerous border incidents had repeatedly threatened the conclusion of final protocols. Finally specific agreements were reached relating to a general amnesty, the management of refugees and the demarcation of a new border, which was shared by about 80% of the path. The prosecution of injuries caused, however, the interruption of negotiations, preventing the closure of this chapter. Only matches for financial matters were brought forward, without reaching a tangible result because of Hungarian obstructionism, which subsequently resulted in the final breakdown of negotiations.

On 26 November 1940, Budapest would denounce the Hungarian-Romanian Clearing Convention, which was formally expiring on the next year, virtually causing the cessation of any business relationship with Bucharest. This stalemate had stressed Italy and Germany to make an official step to convince the two Danube countries to accept a compromise. It was therefore, in this context, dominated by mutual hostility and an apparent obstructionism, that was decided the establishment of the Rogeri-Altenburg Special Committee. In October, the Romanian minister of Foreign Affairs, Mihail Sturdza, lodged a protest to Ciano for a long series of crimes committed by the Hungarian authorities in Northern Transylvania. Despite the agreements signed in respect of guarantees for minorities, the safety of persons and property in the reannexed provinces had

¹³ Since October, Hungary had requested a joint intervention of Axis Powers to ensure the safety of rail links near the border with Romania. *DIMK*, V Kötet, doc. 406.

been jeopardized by the steps taken by the Hungarian administration. The formal appeal submitted by the representative of Romania on 9 October, aimed to obtain from guarantor powers to take charge of compliance with the Vienna Award¹⁴. Bucharest asked for formal investigation on the allegations and the formation of new organs, consisting of representatives from Italian and German employees, to verify compliance on minority rights. The Romanian official note represents a significant step in the definition of an effective control on the transition process in Transylvanian provinces. After the numerous complaints received from both sides, the Government therefore chose to take a step to engage actively Rome and Berlin, with the obvious intention of finding the support of the two powers. There is no doubt about the existence of a real critical situation in Transylvania and the violence that characterized the majority of the reported incidents. Although the complaints from both sides tend to exaggerate the true extent of injury, in the Autumn of 1940 the existence of a safety problem in the new Hungarian provinces became undeniable. The Axis diplomats were aware of the real dimensions of the problem and the step made by Sturdza got the desired result. The *Auswärtiges Amt* on 10 October had already consented to the formation of a German-Italian commission, with the purpose of monitoring the situation on the field and investigate the responsibility for the violence that had occurred in the preceding weeks. The Germans hoped in this way to put an end to the permanent state of tension between Hungary and Romania. However, it should be emphasized that the committee would not have any reason to face the minority question, but just to play a simple information function. Moreover, Germany was determined to obtain the prior approval of the Hungarian Government, wishing to have a sort of formal investiture by both sides. Without this assurance, Berlin could not consider to have a sufficient guarantee for the committee. To attain an agreement on the status of the observers was not really a problem and on 15 October 1940, after a brief exchange of notes, the German and Italian representatives were accredited at the Hungarian Ministry of Foreign Affairs, thus beginning their mission, which after two weeks of work would have led to the formulation of a report, particularly critical towards the Magyar authorities. The official report presented on 31 October was followed by a Note of the Axis powers, which contained 7 recommendations, besides sending in Transylvania two commissions made up of German and Italian officers, established in Kolozsvár and Braşov. Unlike the Special Committee in charge, whose function was essentially to inform the Axis on the overall situation, in light of a full application of the Award, the new commission, composed of officers from the *Regio Esercito* and the *Werhmacht*, were responsible to ensure implementation of the

¹⁴ *DDI*, Serie IX, vol. 5, doc. 700.

recommendations prepared by the Rogeri-Altenburg Committee and support in practice the respect for minority rights under the arbitration provisions. The new facilities would become operational from January 1941 and were to account on their work through periodic reports to a ministerial committee, consisting of Rogeri and the German diplomat von Bülow. In the meantime, at political level, the Hungarian Government was stressed to accept the start of direct negotiations with Bucharest, in the hope of finding a definitive solution to all problems between the two Danube countries¹⁵. The presence of the Axis officers did not represent a hindrance to the new Magyar authorities that, on 19 November, had issued a decree stating the confiscation of incomes from the properties of expelled and refugees and limited the availability of such goods to the legitimate owners. In February, a further order of the Government declared invalid all acts relating to properties formerly owned by the Romanian State and other public institutions after 15 March 1939, and similar acts on public Hungarian properties occurred after 27 October 1918. These directives were added to a series of measures at a lower administrative level, which effectively set aside the Romanian land reform, resulting in the expropriation of many settlers to the benefit of Hungarian landowners. Simultaneously, with the Order No. 690/1941, were dented the cooperative enterprises, especially damaging the banking system that had formerly supported the Romanian companies. After the annexation, the Hungarian Government assigned, to the major companies owned by Romanians, commissioners in charge of controlling the production and prevent anti-national activities. The Romanian authorities took similar measures and decided the dismissal of many workers of Hungarian origin, causing obvious protest in Budapest, which reported a deliberate attempt to bring Hungarian community to the bankruptcy. The negative impression given by this policy of retaliation convinced, at this point, the two governments to seek a partial relaxation. On 30 May 1941 was thus made public an exchange of notes, both of which announced the repeal of the decrees concerning the inspectors. The abolition of these figures was not however very important in practical terms, but represented a significant signal of goodwill.

Between 15 and 18 May 1941, as a consequence of the difficult situation in the Danube region and the growing crisis between Germany and Soviet Union, an important meeting of Italian and German diplomats was held in Munich; Rogeri, von Bülow and representatives from the embassies of the two Axis powers in Romania and Hungary were present as well as the presidents of the military commissions of Kolozsvár and Braşov. During the conference, there were decided some important recommendations, including the

¹⁵ *DIMK*, V Kötet, doc. 567.

proposal to strengthen the staff of the two military commissions, aggregating even Hungarian and Romanian liaison officers. It was also suggested the extent of their powers beyond the territory of each country. These proposals were communicated verbally to Budapest and Bucharest, with the addition of a harsh censure against the impediment opposed to the activities of the commissions. Actually, many officials had openly discussed the work of German and Italian officers preventing, in fact, the investigations undertaken by them. Above all, there were many intimidations of witnesses¹⁶.

The Hungarians were not particularly enthusiastic about the proposed extension of control activities, considering on the contrary more appropriate their suppression, accusing at the same time Romania, in order to prevent any kind of concrete action. The conference of Munich was followed on 18 July by a meeting at Palazzo Chigi between Rogeri and the German diplomat Ulrich Dörtenbach, in order to examine the situation after the recommendations of the previous month, which seemed to be absolutely ineffective, so that it was necessary to send a new note with a list of additional violations identified by the commissions.

The beginning of Operations on the Eastern Front and the subsequent involvement of a growing number of Romanian and Hungarian units on the field, should have facilitated an agreement, supported by Rome and Berlin, in order to avoid the difficult situation in Transylvania, that could be a serious detriment to the common war effort. However, these expectations were soon disappointed by both parties. Vörnle said at this point that only a direct commitment to lead Romania to abandon its policy against the Vienna Award would have made possible the solution of all outstanding issues through direct negotiations¹⁷. The observation of Transylvanian situation left little space to the possibility of a satisfactory agreement.

These facts were added to the serious troubles given by the Magyars to school activities in Romanian language. Although the Ministry of Public Education had assured respect for freedom of education by allowing the establishment of denominational schools, there were frequent interventions by regional authorities aimed at halting the proper functioning of Romanian institutions¹⁸. Therefore,

¹⁶ These episodes affected both parts. Interesting the case of Dénes János, a farmer from the Braşov region, sentenced by the Military Court of Buzău to four months of prison, for having statements detrimental to the interests of the State during the investigations of the German-Italian Commission. Dénes was finally released as a result of direct intervention of the Axis officers. Archivio Storico Ministero Affari Esteri (ASMAE), AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1941*, Busta 32/3, “*Denunce alle Commissioni ufficiali*”.

¹⁷ ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1941*, Busta 32/2, “*Relazione dell’incontro di Talamo con Vörnle*”. Budapest, September 11, 1941.

¹⁸ It was an efficient method to counter the activities of cultural and national community in Romania, in open violation of the Ministry of Public Education’s *Order n. 55102/1941*. An interesting example is the case of the school-inspectorate of Dés, which rejected the

the attention of the committee focused on the activity of some newspapers, accused of publishing articles openly hostile to Romania. Although it had been asked the Government to intervene to stop such action, the atmosphere remained tense and, indeed, suffered a decline due to a series of steps made by the authorities in those months. Particularly serious was the decision to lay off several railway employees of Romanian origin. This provision was taken in an effort to free up places for approximately 1,600 Hungarian refugees. Only in Kolozsvár, the number of redundancies reached levels so high as to assume a clear plan to exclude minorities from all fields¹⁹.

The committees also highlight the numerous acts of violence, often made up by the Police and the Army, with the full connivance of local authorities. Both sides tried to harm the interests of the Clergy, considered the bastion of national identity and an inconvenient witness of the many outrages. The main problem however was that of refugees, which should be viewed in a wider dynamic time as a strategy to redraw the ethnic balance in the region. According to the Italian-German commission, until April 1941, some 100,000 citizens of Romanian origin leaked or were expelled from Hungary. An approximation made during a private meeting held in Kolozsvár in November, estimated at 250,000 the number of those who had left North Transylvania²⁰. Most of them were peasants and small landowners, but there was also a high number of elements belonging to the local *intelligentsia*, mostly former civil official and professionals. The phenomenon was similar in Romania, where many employees, made redundant by the Romanian companies, voluntarily chose to leave the country. An initial analysis of this phenomenon allows us to draw some conclusions about the possible development of a policy of redistribution of the population. However, it is likely that, if the events had not stopped after this forced exchange, the ethnic balance could undergo significant alterations, although a final settlement of the territorial issue was obviously impossible.

The emphasis attached by Italian and German military representatives on the study of the situation on the ground and their request for termination of expulsions and a final delimitation of the boundary line, caused soon the negative reaction of Budapest, which took a stand against the Axis officers. Prime Minister Bárdossy himself had complained about the activities of Major Sigliuzzo, at the time

requests for the establishment of religious schools in Romania, accusing the concerned priests to have falsified signatures needed for the formulation of official requests, denouncing them for falsification of public document. ASMAE, AA. PP. 1931-1945, Ungheria 1941, Busta 33, "*Scuole confessionali rumene*".

¹⁹ Moreover, the Institute for Racial and Social Studies distributed in cities with a Romanian majority forms and other propaganda material, which openly urged the people to leave the country.

²⁰ Hadtörténelmi Levéltár (HL), *Olasz-Nemet Tiszti Bizottság*, I.95. Kolozsvár, November 28, 1941.

Italian representative in Northern Transylvania, seeking openly to replace him. The ambiguous attitude of Hungarian authorities against the commissions is well summarized in a report drafted in March by the Hungarian General Staff, although the liaison officer at the headquarters of Kolozsvár, Major Akantisz Dezső, tried in fact to protect the interests of Hungary with an extremely controlled attitude, even avoiding to submit to the commission numerous not confirmed reports, that would inevitably cast discredit on the Magyar authorities²¹. Nevertheless, the situation appeared difficult and in February Hungary presented numerous complaints, including the denounce of 4 border incidents that involved Romanian military personnel²². In the next Spring, Akantisz was replaced by Captain Dunst László, who proved himself particularly active not only as a liaison officer, but in a watchful control in respect of the members of the commission²³.

The main problem for the commissions concerned the many border incidents that occurred on almost daily frequency for all the duration of the War. Already in the first months, following the transfer of territories, the uncertain definition of the border generated numerous incidents. Following a clash between border units, occurred next to the city of Agostin, it was even proposed by the Axis representatives to equip these units only with light weaponry, in order to prevent a small incident to turn into a real battle. The various clashes occurred along the frontier, primarily along its Kolozsvár-Nagyvárad segment, were caused by differences in the lines drawn on Romanian and Hungarian maps. Because of this, on 14 February 1941, Italian and German officers had held a meeting at Kereké that however did not bring to a joint solution. It was at this point proposed the establishment of ad hoc commissions, tasked to resolve individual cases. Incorporating the new proposals put forward by mediators, the Romanian Government proposed the creation of 3 joint committees for the immediate detection of new cases, achieving in this phase also the acceptance of Budapest. Notwithstanding, border accidents would have continued with regularity, often because of the aggressive behaviour of patrol commanders²⁴. The uncertain boundary line also

²¹ Explicit orders to that effect came to Akantisz by the head of the General Staff. HL, *Olasz-Nemet Tiszti Bizottság*, I.95/4, Magyar Király Honvéd Vezérkar Főnöke, n. 13.936/Eln.2Vkf.Nyil.1941. Budapest, April 4, 1941.

²² Ibid., "Lista incidenti". Kolozsvár, March 18, 1941.

²³ Captain Dunst proved particularly effective in its activities, so as to be able to provide his superiors in September, a copy of the report prepared by Sigliuzzo for the Italian Ministry of Foreign Affairs. Ibid., n. 500/1941. Budapest, September 20, 1941. *Szigorúan bizalmas*.

²⁴ Even in July, would have been an accident caused by the discrepancy between the maps available to the military of both countries. Near Turda, Hungarians following their maps removed some border posts to move them forward, thereby causing the reaction of Romanian border units. ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1941*, Busta 33, *Incidenti di frontiera*. Budapest, July 23, 1941.

caused serious problems even in economic terms, creating many difficulties to the normal conduct of agricultural and industrial activities, which were also affected by the plight of the communications infrastructure.

In an attempt to alter this precarious balance, in the second half of 1941, the Romanians tried to influence Italian politics at the expense of Hungary. The Romanian Minister of Foreign Affairs on several occasions stated his loyalty to Axis highlighting, at the same time, Hungarian reluctance in taking its commitments in the war. The same attitude was expressed in a small, interesting, book signed by Mihai Antonescu, entitled "Pro Italia". This small collection of articles and interviews focused on the commonality of values between Romania and the Tripartite Powers, trying several times to convince Italy of the need for a preferential relationship between Rome and Bucharest. The Italians were sceptical about such proposals and the opportunity to change policy towards Hungary. The unresolved Transylvanian question continued thus to be an obvious reason of friction between the two allies of the Axis. However, Bucharest could not accept as final the new border, which left about a million and a half of Romanians under foreign sovereignty and on 15 September 1941, Antonescu agreed to communicate formally with Axis representatives that Romania considered provisional the Vienna Award. The determination of Bucharest to achieve a change of borders would inevitably generate additional problems in the region. The revision of arbitration constituted the basis for the policy of Marshal Antonescu, who would have confirmed this concept in front of Hitler even during their direct talks²⁵. On September 30th, Mihai Antonescu admitted in a discussion with Italian Minister in Bucharest, Bova Scoppa, to consider worthless the Vienna Award, assuring, at the same time, that he had no intention to create further difficulties, until the war with Soviet Union was settled.

A meeting between Rogeri and von Bülow took place in Rome, between 8 and 16 October 1941, in order to discuss the Transylvanian problem and the relations between Hungary and Romania. On this occasion the two diplomats expressed their concern about the permanent state of tension in the region, which did not reduce and even seemed to increase as a result of continuous harassment to which the minorities were subjected. Following the meetings of Rome, at the end of the month, it was decided to include in the reports arranged by the respective administrations, a negative judgement against further commitments by the guarantor powers. A proposal to this effect was in fact already been made by Talamo, who considered impossible for Axis officers to remain unrelated to issues of general policy without generating, as a result of this situation, serious

²⁵ *DDI*, Serie IX, vol. 7, doc. 610.

consequences in their relations with the Local authorities²⁶. Rogeri agreed with the German Ambassador concerning the worsening of relations between the two Danube countries, because of their will to reassess the arbitration to their advantage. The evaluation of the work of the Hungarian-Romanian joint commissions in charge with border incidents was encouraging, but the Axis diplomats remained even so against any action which would go further than current management. On the other hand, Rogeri had a different and positive vision about the role of military commissions, recognizing their effectiveness. Their disappearance would have actually removed the only practical tool available to the arbitration powers, damaging the capacity of intervention in the event of a worsening of the crisis²⁷. The daily activities of the commissions actually ensured the maintenance of some form of control of the situation in front of the ongoing risk of a total rupture. These difficulties also made possible the idea of an extension of the tasks of Italian and German officers, at least in order to gain time, postponing further diplomatic actions that could hardly secure a negotiated settlement of the crisis, risking, on the contrary, a further deterioration of the situation. Considering inappropriate a political involvement, it was decided therefore to strengthen the role of the military commission, by laying them directly under the supervision of the Italian Ministero degli Esteri and Auswärtiges Amt. Meanwhile, at Palazzo Chigi, a negotiation was still considered possible in order to ease the tension in the region²⁸. Probably it should be considered in this light even the decision to call back the Italian representative at the Board of Kolozsvár. Many reports of the Honvéd liaison officers had actually increased the hostility of Hungarian politicians against Major Sigliuzzo, which was finally replaced in November 1941 by Major Sircana. This first sign of openness towards the needs of Hungarians still did not sort any effect on their attitude towards the Axis representatives. This position of an open refusal was also shared by the Honvédség HQ, which seemed particularly concerned about the possible implications due to the activities of the commissions, which were, among others, considered vulnerable to the harmful influence of Romanian propaganda.

In the fall of 1941, in Bucharest, the situation became even worse. In November, with the return of veterans from the Eastern Front, took place in Romania some events that soon provided the pretext for a series of riots against the Magyars²⁹. Many of them were cited for different reason by military courts, as part of a strategy of

²⁶ ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1941*, Busta 32/1, "Relazione". Talamo even suggested a new Award.

²⁷ Ibidem, Busta 33, "Appunto di Rogeri", pp. 1-3. Roma, September 10, 1941.

²⁸ Ibidem, *Ungheria 1942*, Busta 36/1, AEM - Uff. II, *Appunto*. Roma, November 22, 1941.

²⁹ Ibidem, *Ungheria 1941*, Busta 32/1, *Comunicazione della Legazione d'Ungheria a Roma*, Telespr. n. 12/25080. Rome, November 13, 1941.

intimidation that did not exclude neither the ban on the use of Hungarian language in postal and telephone communications, as well as obvious limitations to freedom of movement and residence³⁰. Particularly costly in economic terms was the requirement to support the “*loan for return and reconstruction*”, a heavy commitment to the weak financial resources of the minorities, decided by the government of Bucharest. Further reason of concern was the Government’s decision to transfer officials of Hungarian origin from Transylvanian municipalities to other locations, situated in the Old Kingdom, in what seemed all too easy to interpret as a blow aimed to damage the interests of the Magyar minority. An episode of non-compliance for a Hungarian diplomatic courier provoked a resolute stance by Budapest, which forbade retaliation for access to its territory to Romanian diplomats³¹. All these incidents were the cause of the Note sent to Antonescu by the Germans, which invited the Romanian leadership to implement the recommendations received in the preceding months, in order to improve relations with Budapest, initiating a process for resolving the outstanding issues. Berlin affirmed at this point, in no uncertain terms, the impossibility of any new intervention, without a prior acceptance of the requests previously made by the Axis representatives³².

In 1942, the attitude of Italy and Germany concerning the ongoing Transylvanian crisis eventually changed. The first winter on the Eastern Front and the need to concentrate all available resources in the fight against Soviet Union had generated a degree of impatience with the ongoing protests of the Axis Danube allies, whose obvious hostility could be detrimental to the general war effort³³. The issue was also addressed in the talks between Hitler and Mussolini, held in Salzburg at the end of April, when the Führer had clearly shown his annoyance for the continuing problems in Transylvania³⁴. Germany was not willing to reopen the issue until it was reached a military

³⁰ Ibidem, Comunicazione della Regia Legazione d’Ungheria a Roma, *Nota verbale*. Rome, November 20, 1941. The Note submitted by the Embassy in Rome resumed reports of the Hungarian Army. HL, *Olasz-Német Tiszti Bizottság*, I.95, n. 1972/M.1941. Kolozsvár, November 16, 1941.

³¹ ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1941*, Busta 32/1, Telespr. n. 12/24540. Roma, November 7, 1941. According to the Hungarian version, to the courier would have been wrongly removed a diplomatic bag.

³² Ibidem, *Memorandum*. The German note, whose a copy is in the archives of the MAE, is particularly interesting for the measured tone chosen by the German diplomats and the presence within it of some practical suggestions, such as acceptance of the proposal for a demilitarized line along the Transylvanian border.

³³ In the first half of 1942 only in North Transylvania were recorded 235 violations and different accidents. HL, *Olasz-Német Tiszti Bizottság*, VI.58/2, Italienisch-Deutsche Offiziers Kommission Kolozsvár, n. 1526/42. Kolozsvár, July 10, 1942.

³⁴ On the Transylvanian question, Hitler stated in no uncertain terms that, once the war was closed: «they should resolve it by force, if they wish or can». See *Hitler e Mussolini. Lettere e documenti*, Milano, Rizzoli, 1946, pp. 119-122.

solution in the East. This view was also shared by the Italians, who wanted to postpone the debate at the time of the future reorganization of Europe, concentrating for the moment in avoiding further unpleasant complications. The Spring of 1942, however, marked new problems and a resumption of propaganda against the Magyars. Meanwhile, the expulsions continued with renewed vigour from both parties and a growing number of complaints was recorded by the German-Italian commission of Kolozsvár. This activity, sometimes excessive, seems to find a basis in a Hungarian attempt to influence the attitude of the Axis officers, interfering in their daily activities³⁵. These events are closely linked to the “propaganda war” which took place in those months between Budapest and Bucharest, contributing to exacerbate the situation in the Danube region.

Then, Italian Government attempted to obtain a partial agreement between the two countries, encouraging the resumption of a dialogue on Transylvania. In April, an interesting analysis of the situation was presented by Bova Scoppa. The Italian Ambassador in Bucharest underscored the need for a mediator, while maintaining a sceptical attitude towards the possibility of a final settlement of the question, which was deemed feasible only at the end of the war and on which played a decisive role the ambitions of hegemony of the various stakeholders in the Danube Basin³⁶. In the same period, a noteworthy step towards a policy of partial reconciliation had been made also by the Hungarian Embassy in Bucharest, that initiated vain talks with the Romanian leaders³⁷.

In mid-June 1942, following the last pessimistic report on the Transylvanian situation drawn from the Italian and German representatives, the Hungarian Chargé d’Affaires in Berlin asked to be received by Ribbentrop, to protest against the results presented by the commissions. The diplomat was received only on the following morning by the Secretary of State Weizsäcker, which was extremely concerned about the negative impact of the report. The permanent crisis then convinced the Axis powers to draw a new memorandum to claim for an end to mutual reprisals. Germany and Italy also pretended to send

³⁵ ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1942*, Busta 36/1, Commissione Ufficiali italo-tedesca per la Transilvania – Braşov al MAE, T. n. 219/R. Braşov, March 30, 1942. Captain Giuseppe Passanisi, in service at the Commission of Braşov, had the clear impression that a specific order, to increase the number of complaints, came from the Hungarian General Staff.

³⁶ Bova Scoppa considered as necessary a further action coming from Rome and Berlin in order to find a solution to provide a minimum of stability, without daring to impose justice, which appeared to be an element impossible to introduce in such a complicated affair. ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1942*, Busta 36/1, Regia Legazione d’Italia a Bucarest al MAE, T. n. 14657489. Bucarest, April 8, 1942.

³⁷ In addition to the activity carried out by Nagy de Galántha, Hungarian Minister in Bucharest, are worth noting the steps taken by Anfuso and Bova Scoppa. *DDI*, Serie IX, vol. 9, doc. 472 and 524.

their representatives for supporting the commissions on the ground. The Note was sent to the Hungarian Government on 20 June 1942, at the same time when Romanian Minister of Foreign Affairs received the Axis representatives, who delivered a copy to Marshal Ion Antonescu, who met the German and Italian Ambassadors only in the afternoon³⁸. An official response was then presented by the Romanian Government only on June 25th. Bucharest rejected the memorandum, accusing Hungarian authorities for the policy of expulsion and requisitions against the Romanian community and for the deliberate failure in ensuring the execution of an agreement on the status of minorities as well. The attitude of the Hungarian Government was different from that of Bucharest. The Hungarians were in fact ready to support the new German proposal, indicating both the severity of the Romanian requisition of food and openly calling for the dispatch of a special committee with a mandate for the examination of the real situation in Transylvania. Therefore a new Special Committee, led by Rogeri and Andor Hencke as Plenipotentiaries, came to Budapest in early July. Article No. 7 of the Vienna Award established the procedures to be taken in case of doubts or difficulties in the application of arbitration provisions. If Hungarian and Romanian authorities had not proved themselves capable of reaching an agreement on specific items, the dispute would be clarified by a final decision of the arbitration powers. The limits imposed by this article were considered excessive by both parties, and, ultimately, even the Axis representatives judged them potentially dangerous. For this reason it was decided to establish a new committee on the basis of specific provisions, stating that it would report directly to Rome and Berlin, which afterwards would have addressed their “not binding” recommendations to the two Danube countries. As a result of the special procedures adopted for its establishment, the findings of this second Special Committee would have ended up losing the coverage of the arbitration rules, which would have ensured its compliance. To facilitate the inquiry, extra-territorial rights were awarded to its members and, as a result of a request to that effect, two Hungarian and Romanian delegates were assigned to the committee, later joined even by liaison officers employed by the military commissions in Kolozsvár and Braşov.

Rogeri and Hencke met for the first time on 4 July 1942 in Vienna, while the investigations were conducted between 15 July and 5 September³⁹. In the previous days the two ministers visited Budapest, where they had a meeting with the Prime Minister, and then Bucharest. After these political meetings, on 13 July, the two delegates

³⁸ Ibidem, vol. 8, docc. 636 and 637.

³⁹ In the same period the two delegates also carried a short trip to Moldova and Bukovina. ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1942*, Busta 36/2, *Rapporto della Commissione italo-tedesca degli Incaricati Speciali inviata in Romania ed Ungheria*, p. 6. Berlin, December 21, 1942. *Riservato*.

went to Braşov, beginning the investigation phase. After a pause of three days in the Transylvanian city, the trip set out again lasting until 29 July. The Special Representatives made a stop in Sibiu, Sighişoara, Făgăraş, Blaj, Turda, Alba Iulia, Deva, Târgu-Jiu, Lugoj, Timisoara and Arad. At this point, passing the cities of Kolozsvár, Szatmárnémeti, Máramarossziget, Dés, Marosvásárhely, Beszterce, Csíkszereda and Zilah, the envoys crossed the border reaching Nagyvárad, from where the journey through the new Hungarian provinces and Maramureş began. During the travel, difficult because of the lack of adequate connections, it was possible to carry out numerous hearings, gathering documentation and a framework outlining the situation in the region. During the investigation, the Plenipotentiary Ministers were supported by local prefectures and collaborated with representatives of the different national communities. The two Plenipotentiaries considered first the gravity of the political situation and the problems in the management of cults in Northern Transylvania. Harassment to which the Orthodox Church was subject and the damage caused to its properties were in fact cautiously documented in their final reports. In the previous months, the Hungarians were indeed particularly involved in the regulation of religious affairs. On 13 April 1941, a Hungarian Orthodox diocese was created and entrusted to Mihai Popov, from which depended a forty parishes, previously included in the dioceses of Kolozsvár and Székely and it was also open an school for theological preparation of new priests. The decisions taken by the Hungarian authorities, however, frustrated the Orthodox clergy, who raised many criticisms to the choice of Popov⁴⁰.

The whole investigation was quite deep and, after a watchful analysis, the Special Committee had highlighted the inaccuracy of the data previously provided by the authorities, especially with regard to the information made available by the various prefectures and a non-compliance with the commitments made with the Vienna Award⁴¹.

A second trip was made between October 10th and November 21st. Accompanied by a small number of assistants, the Axis diplomats travelled to Budapest, Bucharest, Braşov and Kolozsvár, in order to carry out additional consultations with representatives of administrations and local communities. On this occasion, the Rogeri-Hencke Committee drew up a highly critical report towards the Magyars, accused of leading a short-sighted policy, tending to the complete exclusion of Romanians from the social and economic life of Northern Transylvania. It was also noted the resumption of defamatory

⁴⁰ Ibidem, pp. 10-11. The new Bishop, of Russian origin, had been interdicted by the Synod of senior prelates of the Russian Orthodox Church in exile, and was even considered an apostate by the Romanian clergy.

⁴¹ Only in November the Commission of Kolozsvár presented a list of 26 complaints by Hungarians and 107 from Romanians. The Commission of Braşov presented 42 cases for the Magyars and 40 for Romanians.

articles in the press of both countries. Particularly critical the assessment on the education sector, where a series of administrative measures had in fact rejected the recommendations of the Axis powers. The report also denounced the plight of minorities in the armed forces, where the number of desertion was a clear evidence of disaffection among members of minorities for military service. The Committee showed particular interest in this issue, reaching however the conclusion that in this context discriminatory treatment, although frequent, was not the norm⁴². Nevertheless, it remains undeniable the fact that the call to arms of minority citizens often concerned individuals that should be exempted. Recruitments were also often designed to attack specific categories, excluding them from working circuits⁴³. The final report, summarizing therefore what the daily reports of the military commissions already highlighted, was a further demonstration of the absence of a will for peace and stressed the risk of the ongoing reprisals carried out by Local authorities. Notwithstanding, the report was not considered definitive. Its awkward content advised a prior political analysis at ministerial level. This explains some significant differences and the temporal distance between the version of the report in the archive of Italian Ministry of Foreign Affairs, dated 21 December 1942, and the one in the Romanian archives which was instead drawn on 8 February 1943⁴⁴. Despite this impasse, the representatives of the guarantor powers would have continued to work, with the tasks of monitoring and technical support, keeping in constant contact with the competent Romanian and Hungarian authorities, which were provided with clarifications and assistance for the implementation of the recommendations. The atmosphere remained tense, however, and, by the end of 1942, there was virtually no trade between Romania and Hungary. The supplies in the region were also difficult, particularly in the northern areas with a Romanian majority, where the constant food requisitions had created a problematic situation for the civilians. A similar policy was also applied by Romanian authorities, which in June 1942 had initiated a special program of requisition, detrimental above all to the Hungarian minority, suspended only in consequence of an Axis intercession⁴⁵.

⁴² Romanians were regularly enrolled to Honvéd Labor Service companies, whose number would be gradually increased during the conflict. A list of companies composed of Romanian personnel drawn by the Military Commission of Kolozsvár in August 1943, included 48 units. HL, *Olasz-Német Tiszti Bizottság*, VI.58/3, Italienisch-Deutsche Offiziers Kommission, n. 1559/43. Kolozsvár, August 5, 1943.

⁴³ Detailed information on the phenomenon in the Romanian territory, were also collected by the Hungarian military authorities during interrogations of several deserters.

⁴⁴ For the Romanian documents see, V. Pușcaș, *op. cit.*

⁴⁵ The requisitions were not limited to food, but were soon extended also to radio, whose seizure was ordered on 8 December 1942 with a directive of the central police command.

As a matter of fact, by the end of 1941, despite repeated negotiations, the number of complaints lodged with the German-Italian commission was significantly increased⁴⁶. The main obstacle to a policy of reconciliation was the attitude of security forces, which in 1942 were involved in many accidents. As previously highlighted, the failure to define a shared boundary line was the basis of most of the clashes occurred during that period. The fundamental ambiguity of the institutional bodies, interested in keeping uncertain the track of border, caused consequently considerable problems to the Axis representatives, engaged in an attempt to avoid the obvious political crisis to become an open military confrontation. In October, near the village of Viság, a clash occurred between border units, in which were also involved civilians, belonging to paramilitary groups, trained and equipped by the Romanian authorities. The gunfight caused the death of two Romanian soldiers and a Hungarian officer⁴⁷. The Commission of Kolozsvár immediately began an investigation, but failed to ascertain the responsibility of the engagement. The lack of security in the region pressed the Axis powers to ensure a strong action, in order to achieve a compromise on the border definition. On 26 November 1942, the Minister of Hungary in Rome presented a memorandum, which, transposing the recommendations of the Rogeri-Hencke Committee, looked forward to a route for the definitive border, within the broader framework of a general process of détente⁴⁸. The proposal for an immediate solution was greeted with particular favour by Hencke, who supported this need so far as to propose the imposition of a definitive route, in case Romania had proved reluctant to a rapid acceptance of the proposal. The position outlined by Hencke was however considered inappropriate by the German Legation in Bucharest, where it was considered dangerous to impose the acceptance of a final resolution, preferring the idea of a neutral zone⁴⁹. This standpoint, however, was extremely unpleasant to the Hungarian Government. New incidents occurred during the same days in Kolozsvár where, just after the funeral of the officer deceased in the clash of Viság, violent events had carried out involving the General Consulate and other Romanian institutions. A hope to establish a neutral zone along the

HL, *Olasz-Német Tiszti Bizottság*, VI.58/3, IX Hdt., n. 4408/Klv.öti.1942. Kolozsvár, January 19, 1943.

⁴⁶ A short study of the files presented to the commissions underlines, in 1941-1942, a total number of 2.381 denounces to the Commission of Kolozsvár, of whom 1.475 were accepted. HL, *Olasz-Német Tiszti Bizottság*, VI.58/4, Attaché Report, n. 7007/Klv.öti.R.1943, *Transilvania settentrionale*. Kolozsvár, January 19, 1943. The Military Commission of Braşov in the same period recorded 1,518 denounces.

⁴⁷ ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1942*, Busta 36/3, *Incidente ungaro-romeno di Viság*.

⁴⁸ Ibidem, Busta 36/1, MAE – Gabinetto, *Appunto*. Rome, November 26, 1942.

⁴⁹ Ibidem, Regia Legazione d'Italia a Bucarest al MAE, T. per corriere n. 7019/R. Bucharest, November 6, 1942.

Transylvanian border was to fall in November, after the meeting between Marshal Antonescu and the German Ambassador in Bucharest⁵⁰. A new attempt for a final settlement was made in January by Mihai Antonescu in a speech with the Hungarian Deputy Minister Ghyczy Jenő. However, although the tragic news coming from the Eastern Front had pushed both sides to seek a compromise, the fear of the Soviets did not proved sufficient to produce a positive result⁵¹. Both Germans and Italians had, at this point, only few hopes on the future of the Hungarian-Romanian relations. The Italian Ambassador in Budapest, Filippo Anfuso, had proposed a partial relaxation in terms of propaganda, as a first step to initiate direct contact to the resolution of the Transylvanian question. Meanwhile, Giuseppe Bastianini, Italian Undersecretary for Foreign Affairs, presented a rather detailed report to Mussolini, which placed the emphasis on the impossibility of a real solution for the problem, suggesting to use the common fear of the Soviet threat to push the two Danube countries to at least provisional arrangement⁵². These proposals make clear the widespread concern with respect to a settlement of the Transylvanian problem, while, on the field, minorities were suffering all kind of abuse.

The investigation of the Rogeri-Hencke Committee would offer yet another demonstration of the lack of cooperation between Romania and Hungary, marking the last concrete attempt of conciliation initiated by the guarantor powers. Despite the many warning signs, political reasons made necessary to overlook the real dimensions of the problem. The Italian diplomats attached a Verbal Note to the report, delivered at the end of March, expressing the appreciation of the Axis for the efforts in finding a solution for Transylvanian problems. It was then stated that the report was to be interpreted as a contribution to the study of these issues and to be considered only when direct contact between the parties had not proved sufficient to produce an actual agreement⁵³. These statements returned exactly to the departure point and to the much feared Article No. 7. With these bases, it is not surprising therefore that the recommendations following the report of the Special Committee were not answered by the Romanian Government. The Hungarians, however, decided to submit themselves to a Memoir, criticizing the recommendations while, already in February, Prime Minister Kállay Miklós had issued conciliatory statements in order to reinvigorate relations with Bucharest, without obtaining any concrete answer. The vagueness of

⁵⁰ Ibidem, Regia Legazione d'Italia a Bucarest al MAE, T. n. 6975/R. Bucharest, November 6, 1942.

⁵¹ *DDI*, Serie IX, vol. 10, doc. 115.

⁵² Ibidem, doc. 52. Allegato VI.

⁵³ Ibidem, doc. 144.

the responses provided by Antonescu was indeed visible even to the Italian observers.

In June 1943, Count Bánffy Miklós and Gheorghe Mironescu met in Bucharest to discuss the aftermath of the Rogeri-Hencke Committee. On June 18th, the Hungarian representative arrived in Bucharest to present to his counterpart a new memoir on all issues concerning the two countries. Nevertheless, the conversations between the two politicians did not reach any results. The Hungarians required to sign a new trade agreement and to adopt measures to regulate local border traffic, demanding the reopening of negotiations on new rail lines as well⁵⁴. Romania, on the contrary, continued to assert that Budapest had not fulfilled its previous obligations, jeopardising the political value of the Vienna Award. On the other hand, Mironescu offered to consider all other issues regarding the two countries. However, when Bánffy asked for concrete proposals, Mironescu made a step backwards, stating that this was Hungary's task.

The German Government, annoyed because of the Transylvanian problem, proposed then to Italy to present a joint ultimatum. The Italians, however, felt over the proposal, fearing that it would only feed the disagreement on the report submitted by the Special Committee. The Italian Ministry of Foreign Affairs was also willing to not interfere in the direct talks under way in Bucharest. Conversations between Bánffy and Mironescu were stranded, however, from the early hours and formal discussions continued essentially because of the desire, common to both parties, to demonstrate willingness to the now impatient Germans⁵⁵. The interventions of the Italian and German diplomacy did not produce any effect, therefore, while in 1943 relations between Hungary and Romania showed no signs of improvement. That year, indeed, saw a steady increase in the number of refugees and the raising of complaints submitted to the military commissions⁵⁶. The Hungarian Army General Staff also saw with growing alarm news about many boundaries violations by the Romanian Army, culminated in a clash occurred in May next to Györgyóbkás⁵⁷.

After more than two years of a pointless mediation and despite the positive conduct of Italian and German representatives, whose daily activities had never failed to fulfil their duties of monitoring, the

⁵⁴ ASMAE, AA. PP. 1931-1945, *Ungheria 1942*, Busta 37/1, *Aide-Mémoire Remis par le gouvernement Hongrois au gouvernement roumain – 1 June 1943*.

⁵⁵ See also K. Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Oxford/New York, Oxford University Press, 1994.

⁵⁶ Relating to the Magyars, in the first months of 1943, in Kolozsvár was recorded the arrival of 2,575 refugees, 800 only in March. Several brutality acts by Romanian officers were denounced too. HL, *Olasz-Német Tiszti Bizottság*, VI.58/3, Attaché Report, n. 5907/M.Klv.Öti.1943. Kolozsvár, June 30, 1943.

⁵⁷ HL, *Olasz-Német Tiszti Bizottság*, VI.58/4, n. B.2606/Ssztyg.1.öti.1943. Sepsiszentgyörgy, July 9, 1943. *Szigorúan bizalmas*.

Transylvanian issue remained unresolved and continued to represent a dangerous treat for the Axis “New Order”. On more than one occasion, the Hungarian Government had complained because of the military commission, whose activities were viewed with scepticism even by Romanian authorities, who often emphasised their criticism. Nevertheless, inefficiency or lack of impartiality are just an easy pretext used by both sides in order to evade the provisions granted to the protection of minorities.

An objective analysis of the activity of the various commissions cannot fail to comment negatively their results. Relations between Romania and Hungary between 1940-1943 in fact, have been mainly determined by the unresolved conflict in Transylvania. The task of minorities protection, indeed, was often jeopardized by political opportunity, that consisted in not dealing with the issue until the end of the war. On the other hand, we should highlight the value of the commissions as a contribution to a clearer definition of the dynamics within the Tripartite. Actually, this vision offers not only an interesting insight into the Hungarian-Romanian relations, but also the opportunity to observe in detail the political action of the alliance and analyze a matter of great interest such as the minority politics in Transylvania during the Second World War.

REFACEREA POLITICĂ ȘI EXTINDEREA ORGANIZATORICĂ A FRONTULUI PLUGARILOR ÎN ANII 1944-1945

Nicolae Georgescu*, Sorin Radu**

Abstract

The Political Rebuild and the Organizatoric Expansion of the Ploughman Front between 1944-1945

In the present study we intend to analyze the historical process of restoration and the organizational broadening of the Fieldsmen Front. We take into consideration the role of the Communist Party in the foundation and the organization of this Front and also refer to the first day(s) of the foundation of this organization. From its very beginning (1933) the Fieldsmen Front was one of the most obsequious political organizations in relation to the Romanian Communist Party. In consequence, after the Second World War this organization acknowledged its most far-reaching development. This organization had helped with "loyalty" the Communists to take over the power in the Romanian state. The Communists saw the Fieldsmen Front as the best antidote in relation to the national peasants (chiaburi) at the countryside. During the years 1944-1945 the Communists got strongly involved in supporting the development of the organizational field structures. The intention of the Fieldsmen Front was to gather as many members as they could, and in a short time from a local organization it turned into a national one. After March 6th 1945 the political expansion of the Front in the countryside was made possible by the state which offered all the logistic support. The aim was to gain the electorate from the rural milieu against the national peasants (chiaburi).

Keywords: *The Fieldsmen Front, Dr. Petru Groza, The Romanian Communist Party, the political propaganda, the United Congress of the Fieldsmen Front.*

Întemeiat în anul 1933, cu o organizație la nivel zonal și fără relevanță în spectrul politic interbelic, Frontul Plugarilor, se va transforma radical după lovitura de stat de la 23 august 1944 sub atenta coordonare a Partidului Comunist din România. Într-un timp extrem de scurt, această formațiunea politică ce își desfășurase activitatea în cea mai mare parte în județul Hunedoara, va căpăta o structură organizatorică națională și va juca un rol important în jocul politic de cucerire a puterii de către comuniști.

Una dintre rațiunile folosirii lui Petru Groza¹ de către comuniști după 1944 a constituit-o imaginea tipică a burghezului pe care acesta

* **Doctor în istorie, director al Școlii generale nr. 4, Pitești.**

** **Conferențiar univ. dr., Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu.**

o întruchipa, un excelent paravan². Spre sfârșitul lui 1943, în timpul unei întrevederi cu mareșalul Antonescu, Groza și-a pledat cauza, susținând că după ce Uniunea Sovietică va câștiga războiul va veni și vremea lui, ceea ce i-a adus o întemnițare de o lună. Mai târziu acest capitol politic avea să fie exploatat din plin. Frontul Plugarilor nu s-a numărat printre semnatarele protocolului Blocului Național Democrat³. Iuliu Maniu, îndeosebi, s-a opus, considerând această formațiune ca având o pondere ne semnificativă în rândul românilor⁴.

În studiul de față ne propunem analiza procesului de refacere politică și extindere organizatorică a Frontului Plugarilor în perioada imediat următoare loviturii de stat de la 23 august 1944. De asemenea, ne vom opri asupra rolului jucat de Partidul Comunist în procesul de organizare a acestei formațiuni, precum și asupra primului congres general postbelic al Frontului Plugarilor.

Reluarea activității politice a Frontului Plugarilor

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a găsit Frontul Plugarilor într-o stare embrionară, activitatea sa reducându-se la nucleul din jurul lui Petru Groza. Reintrarea pe scena politică s-a produs prin lansarea la Hunedoara în 27 august a unui manifest cu titlul *Apelul Comitetului din județul Hunedoara al Frontului Patriotic Antihitlerist*. Documentul anunța cetățenii că dictatura antinațională și antisocială a lui Antonescu a luat sfârșit și că s-a constituit un guvern al Blocului Național Democratic, alcătuit prin colaborarea partidelor național-liberal, național-țărănist, comunist și socialist, care intenționa să încheie pacea cu aliații. Era făcută precizarea că Frontul Patriotic Antihitlerist, „care de mult timp duce luptă dărză pentru strângerea tuturor forțelor democratice, pentru eliberarea patriei”, salută cu bucurie guvernul Constantin Sănătescu. Manifestul menționa faptul că Partidul Comunist reprezenta în guvern și celelalte organizații

¹ Despre biografia politică a lui Petru Groza, vezi Dorin Liviu-Bîțfoi, *Petru Groza, ultimul Burghez. O biografie*, Editura Compania, București, 2004.

² „Un om de acțiune în toată puterea cuvântului, una din fizionomiile cele mai energice ale democrației românești, cu o bogată experiență personală, economică și politică, cu o bogată gândire dialectică. Un aristocrat bogat, de tip occidental, mult favorizat de soartă, atât prin calitățile sale cât și prin apartenența sa socială, dar care a sesizat just și la timp drama umanității contemporane, deci și a propriului său popor, și a îmbrățișat cu fermitate grandiosul și inegalabilul ideal de dreptate și democrație socială” (Gh. Micle, *Frontul Plugarilor și clasa muncitoare*, Editura „Frontul Plugarilor”, [f.l.], 1945, p. 26).

³ Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Fundația Academia Civică, București, 1996, p. 136.

⁴ Liderul național-țărănist Ioan Hudiță avea să noteze în jurnalul său că social-democrației, îndeosebi Ștefan Voitec „bănuiește pe Groza că are legături cu Moscova, de la care primește de mult timp ajutoare prin anumite bănci din Budapesta” (*Furtuna a trecut, uraganul se apropie (25-31 august 1944)* – pagini din jurnalul lui I. Hudiță, în *Dosarele Istoriei*, nr. 7, 2002, p. 49).

patriotice de luptă: Uniunea Patrioților, Frontul Plugarilor, Madosz-ul, precum și comitetele antihitleriste sârbesc, evreiesc și german. Poporul era asigurat cu privire la sprijinul dezinteresat oferit de vechii noștri aliați, care „ne ajută la salvarea independenței naționale”. În consecință, „să primim cu încredere și să sprijinim eroica Armată Roșie, care nimicește pe nemții hitleriști, asigură salvarea noastră și ne ajută la eliberarea Ardealului de Nord, cotropit. Prietenia sinceră și fără echivoc cu marele nostru vecin, Uniunea Sovietică, e chezașia viitorului României”. Manifestul se încheia cu îndemnul: „*Trăiască pacea și alianța cu Uniunea Sovietică! Trăiască România liberă, democratică și independentă! Jos hitlerismul! Jos trădătorii! Afară cu nemții cotropitori din țară!*”⁵.

Noul guvern condus de generalul Constantin Sănătescu a permis la începutul lunii septembrie reluarea activității partidelor politice. Într-un ordin emis la 2 septembrie se făcea precizarea că erau admise întrunirile politice numai ale următoarelor partide: național-țărănesc, liberal, comunist, social-democrat, precum și ale următoarelor grupări politice: Frontul Plugarilor, gruparea Mihail Ralea, Uniunea Patriotică condusă de Magheru și Vlădescu-Răcoasa. Celelalte partide nu aveau voie să organizeze nicio întrunire. „Șefii localnici ai partidelor sau grupărilor politice mai sus menționate – preciza un ordin al Chesturii de Poliție Deva – vor anunța pe domnii comandanți de Garnizoană și Prefectură atunci când se țin întruniri. Se va avea însă în vedere ca să nu se țină niciodată în aceeași localitate două întruniri a doua partide sau grupări diferite”⁶.

La 6 septembrie s-a constituit Blocul Uniunii Patriotice Antifasciste, format din P.C.d.R., P.S.D., Partidul Socialist-Țărănist (Mihail Ralea), Frontul Plugarilor, Uniunea Patriotică.⁷ Teama lui dr. Petru Groza de a reveni în București, după experiența încarcerării din iarna 1943-1944⁸, a dus la desemnarea lui Petre Constantinescu-Iași pentru a semna acordul de aderare alcătuit. În cele din urmă va semna Gheorghe Micle. La 17 septembrie se dă publicității chemarea Frontului Patriotic Antifascist (sau Grupul Patriotic Antihitlerist), în care se face referire la „Frontul Plugarilor din Ardeal”, ceea ce constituia o recunoaștere a caracterului său local, în contradicție cu

⁵ *Documente hunedorene din istoria mișcării revoluționare 1920-1944*, publicate de Ion Frățilă, Nicolae Wardegger, Deva, 1971, p. 459-460.

⁶ Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Hunedoara (în continuare A.N.R.D.J. Hunedoara), *Fond Chestura de Poliție Deva*, dos. 1/1944, f. 78, 79.

⁷ *1944 septembrie 6. Protocol de constituire a Grupului Patriotic Antihitlerist*, în Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat (coord.) – *23 August 1944. Documente 1939 – 1943*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. I, p. 699-700.

⁸ Dr. Petru Groza, *În umbra celulei. Malmaison, 1943-1944 iarna*, Editura „Cartea rusă”, București, aprilie, 1945.

ambitiile ulterioare ale comuniștilor⁹. La 26 septembrie P.C.d.R. lansa proiectul platformei Frontului Național Democrat¹⁰.

Încă din septembrie 1944 s-a trecut la extinderea organizațională a Frontului Plugarilor la nivelul întregii țări, după ce până atunci activase în județul Hunedoara și, într-o formă modestă, în alte câteva. Procesul extinderii organizatorice va fi sprijinit de P.C.d.R., pregătind încă de pe atunci rosturile viitoare ale organizației. Din acel moment, Frontul Plugarilor a devenit o anexă evidentă a comuniștilor din România. Procesul de structurare organizatorică a Frontului la nivel național presupunea existența, ca și organisme de coordonare, unor comitete sătești a căror menire era aceea de a genera nuclee politice ale Frontului Plugarilor și de a atrage membri din alte organizații politice.

Un pas important în reluarea activității de către Frontul Plugarilor a fost făcut prin publicarea în prima parte a lunii septembrie 1944 a manifestului *Către toți plugarii din România*. Documentul preciza sprijinul acordat de această formațiune noului guvern susținut de B.N.D. și era semnat de președintele dr. Petru Groza, vicepreședinții Belea Miron, Zăroni Romulus, Moga Ioan Fileru, dr. Almășan Augustin – vicepreședinte girant și secretarul general Guia Petru Moțu. Totodată erau comunicate 10 instrucțiuni pentru reorganizarea Frontului Plugarilor: 1. toți delegații sătești ai Frontului Plugarilor erau împuterniciți a reprezenta organizația în localitatea lor, luând legătura imediată cu șeful de plasă, respectiv cu conducerea județeană; 2. delegații comunali ai Frontului Plugarilor vor lua legătura cu șeful organizațiilor locale ale partidelor Național-Țărănesc, Național-Liberal, Comunist și Social-Democrat. Toți acești reprezentanți ai organizațiilor colaboratoare la guvern urmau să formeze comitetul comunal al Blocului Național Democratic; 3. acolo unde una din organizațiile Blocului Național-Democratic nu avea reprezentant, comitetul trebuia să se alcătuiască din reprezentanții organizațiilor existente; 4. reprezentantul Frontului Plugarilor din România în colaborare cu membrii Blocului National-Democratic supravegheau îndeplinirea legilor și a măsurilor luate de guvern și de autorități în comuna lor, având dreptul de a interveni la acestea; 5. „supraveghează orice mișcare hitleristă-fascistă sau reacționară a cetățenilor din localitatea lor, raportând pe cale ierarhică și semnalând autorităților orice manifestație împotriva ordinii și a guvernului”; 6. membrii Frontului Plugarilor trebuiau să intre în formațiile gărzilor țărănești pentru a fi înarmate de autorități, „când nevoia o va cere, dând curs Armatei Române și Armatei Roșii, pentru desarmarea

⁹ 1944 septembrie 17. *Chemarea Grupului Patriotic Antihitlerist către țară* în Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat (coord.), *op. cit.*, p.774-776.

¹⁰ 6 martie 1945: *Începuturile comunizării României*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p.122.

armatei germane și pentru înfrângerea rezistenței lor. Așa vor lupta pentru apărarea avutului lor și a țării împotriva cotropitorilor”; 7. în fiecare săptămână delegații Frontului Plugarilor trebuiau să ia contact cu organizația de plasă primind instrucțiuni și depunând rapoarte. Organizațiile de plasă țineau legătura cu centrul județean; 8. în comunele unde nu este delegat comunal din anumite motive – plugarii vor alege acest delegat „dresând un proces-verbal semnat de plugarii componenți ai organizațiilor Frontului Plugarilor și care va fi înaintat organizației județene”; 9. plugarii din Frontul Plugarilor „vor da ascultare numai instrucțiunilor autentice sosite de la conducerea Centrului Frontului Plugarilor”. Ultimul punct, cel de-al zecelea, preciza faptul că Frontul Plugarilor din România era „liber să se organizeze pe teritoriul acestei țări având autorizație deplină, fiecare plugar fiind liber să se înscrie în organizația proprie fără piedeci. Orice abuz din partea acelor care vor să puie piedici Plugarilor la aceasta, va fi adus la cunostința organizației județene a Frontului Plugarilor”¹¹.

Apariția F.N.D., în septembrie 1944, a coincis cu demararea organizării în teritoriu a formațiunii lui Petru Groza. Rolul organizației era acela de a susține și de a purta cuvântul P.C.d.R. în lumea satelor. Neavând o structură la nivel național, Frontul Plugarilor a aderat totuși, la 29 septembrie, la platforma F.N.D.¹², făcând câteva completări de formă, pe care comuniștii nu le-au luat în considerație. Discuțiile cu privire la aderarea la F.N.D. s-au purtat la București, alături de dr. Petru Groza participând delegații Comitetului Central al Frontului Plugarilor: Romulus Zăroni, Miron Belea și Moga Ion-Fileru. La 29 septembrie 1944, formalismul demersurilor conducerii se încheia cu adoptarea documentului intitulat *Frontul Plugarilor din România aderă la proiectul de platformă al Frontului democratic propus de Partidul Comunist din România*¹³. Documentul a fost semnat de dr. Petru Groza, ca președinte al organizației, Ion Moga Fileru, Miron Belea și Romulus Zăroni.

În ziua de 1 octombrie 1944, ziarele au publicat *Adeziunea Frontului Plugarilor la Platforma de Front Național Democrat*¹⁴. Adeziunea era explicată prin faptul că noua alianță cuprindea în cadrul ei „cerințele de bază ale poporului nostru muncitor, de la sate și orașe, că ea urmărește să garanteze pentru vecie libertatea națională și socială a poporului român, asigurând totodată o viață nouă, dreaptă și fericită tuturor celor care muncesc cu brațele sau cu creierul; că, prin urmare, numai prin înfăptuirea acestei Platforme, care revendică un Guvern al Frontului Național Democrat se vor putea realiza

¹¹ A.N.R.D.J. Hunedoara, *Fond Chestura de Poliție Deva*, dos. 1/1944, f. 88.

¹² Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 136.

¹³ Gheorghe Micle, *Frontul Plugarilor, Cum s-a născut? Ce este? Ce vrea?*, Tipografia Progresul, Sibiu, 1944, p. 46-48.

¹⁴ Gh. Micle, *Frontul Plugarilor și clasa muncitoare*, p. 3.

scopurile mari pentru care au luptat și au fost martirizați marii noștri străbuni”¹⁵. Aderarea Frontului Plugarilor la F.N.D. era determinată și de faptul că această platformă prevedea realizarea reformei agrare. Organizația Frontului Plugarilor „își lua angajamentul să susțină cu hotărâre lupta muncitorimei din orașe, pentru revendicările ei drepte, convinsă că o astfel de alianță de luptă între țărănime și muncitorime constituie garanția unei realizări depline. Alianța de luptă între țărănime și muncitorime – aceasta-i miezul angajamentului luat de Frontul Plugarilor!”¹⁶.

La 12 octombrie 1944 s-a constituit Consiliul Național al F.N.D., organism în care Frontul Plugarilor avea un număr egal de reprezentanți cu celelalte partide¹⁷. În primele zile ale lunii noiembrie, la conferința convocată pentru sprijinirea Platformei Frontului Național Democratic, conducerea Frontului Plugarilor a votat o moțiune, în care susținea ideea unui guvern F.N.D. și sublinia că „Frontul Plugarilor are marea misiune să organizeze energiile imense din sectorul agrar al țării”¹⁸. Tot în cadrul acestei conferințe s-a hotărât editarea gazetei formațiunii, „având însăși colaborarea țăranilor” și, ca la conferința programată peste o lună, să fie reprezentate și județele cedate din Ardealul de Nord¹⁹.

După 23 august 1944, organizațiile Frontului Plugarilor și-au reluat activitatea cu greutate, confuzia politică fiind profundă. Vechi militanți din zona Hunedoarei, Albei, Sibiului vor lua legătura cu liderii organizației. În acest sens este relevantă scrisoarea unui frontist din județul Alba, Gh. Munteanu, adresată secretarului general Petru Guia Moțu la 24 octombrie 1944: „Sunt atâția ani de când nu ne-am mai scris unul la altul referitor la org. «Frontului Plugarilor», sunt atâția ani de când s-a încătușat libertatea, iar azi a răsărit soarele libertății pentru toți și a răsărit și pentru Frontului Plugarilor. Acum fiindcă am ajuns la libertate am ținut de bine să vă scriu câteva rânduri cu întrebarea dacă mai procedăm la organizarea plugarilor în Frontul lor, căci mulți locuitori din județele Alba, Sibiu, Târnava Mică și Mare mai țin la organizația noastră, căci le lipsește numai înștiințarea despre reluarea activității Frontului Plugarilor la care au aderat în anul 1934 cu cea mai mare dragoste, unii chiar mai păstrează broșura *Ce vrem*, care le-a fost împărțită de mine cu ocazia deplasării mele în comunele lor. Deci ca să putem lua contact mai aproape fie în scris fie personal, vă rugăm să-mi comunicați adresa în cauză, sau oricare rezultat. [...]

¹⁵ *Ibidem*, p. 4.

¹⁶ *Ibidem*, p. 5.

¹⁷ Gh. I. Ioniță, Gh. Țuțui, *Frontul Plugarilor (1933-1953)*, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1970, p.147.

¹⁸ 1944 noiembrie 4. Moțiune votată de Frontul Plugarilor în cadrul conferinței din 1-3 noiembrie 1944, cu privire la sprijinirea Platformei Frontului Național Democratic în Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat (coord.), *op. cit.*, vol.III, p. 186-188.

¹⁹ *Ibidem*.

Doresc să ne întâlnim cu drag și bucurie”²⁰. La 1 noiembrie 1944 Guia Petru Moțu îi va răspunde că Frontul Plugarilor era o organizația legală în care au început să se înregistreze „toți plugarii conștienți de pe raza țării. Din ziarele *România liberă* și *Scânteia* te poți orienta asupra mișcării Frontului Plugarilor pe țară. Sigur că cei mai deștepți aveți sfânta datorie să treziți din somn pe cei ce au împins la toate carăle partidelor politice în trecut și să-i luminați să se înregistreze în organizația lor proprie, căci așa cum foarte frumos afirmi în scrisoarea ce mi-ai trimis «au răsărit soarele dreptății pentru toți dacii și pentru plugarii acestei țări» prin actul de la 23 august a.c. [...] În curând va apare și ziarul *Horia* ce am avut la Deva ca ziar al organizației Frontului Plugarilor”²¹.

În 10 octombrie 1944 a avut loc reorganizarea conducerii centrale a *Frontului Plugarilor*. A fost ales un nou Comitet Central menit a dinamiza activitatea organizației, iar la 26 octombrie, Petru Groza, președintele Frontului, s-a pronunțat explicit pentru intensificarea muncii de lămurire și organizare a lumii satelor, cerând imperativ să se treacă la constituirea de comitete ale acestei organizații în fiecare sat²². Acest lucru s-a discutat și la lucrările Conferinței pe țară a organizației plugarilor, desfășurată în zilele de 1-3 noiembrie 1944. Aici s-a accentuat din nou necesitatea intensificării activității în satele României pentru a fi atrași cât mai mulți țărani, mai ales că în 16 octombrie 1944 apăruse *Manifestul program* al P.N.Ț. în care se propunea realizarea reformei agrare²³.

La 26 octombrie 1944 s-a desfășurat la Deva ședința Comitetului Central al Frontului Plugarilor sub conducerea vicepreședintelui Romulus Zăroni. Au fost prezenți următorii: Zăroni Romulus, Petroesc Petru, Saturn Aurel, Groza Petru, Baicu Aron, Groza Ionim, Făniș Ioan, Lir Gheorghe (Streiu), Gabor Iosif (Beriu), Moga Ioan, Pătrui Nicolae, Căzan Ioan, Sârb Avram, Rad. Anronic Griva, Șuteu Ioan, Manea Ioan, Cionca Todor, Păcurar Aurel, Fărău Miron, Ștef Ioan, Moisă Gheorghe, Dumbravă Jidoviță, Vărvoni Moisă, Dubovsky J. (din partea MADOSZ). Președintele Zăroni Romulus a expus istoricul tratativelor purtate la București cu Partidul Comunist și a arătat că „prieteni muncitori căliți în luptă și închisoare i-au aflat și pe ei prezidați de un domn avocat Pătrășcanu, ca și la noi plugarii organizați prezidați de un alt avocat. Ne-au pus programul platformă în fața noastră și ne-au rugat să ne declarăm. Supune discuției generale programul platformă, pe care l-au mai întregit cu cinci

²⁰ A.N.R.D.J. Hunedoara, *Fond Frontul Plugarilor. Comitetul Județean Hunedoara*, dos. 1/1944, f. 7.

²¹ *Ibidem*, p. 6.

²² Gheorghe Ioniță, Gheorghe Țuțui, *op. cit.*, pp.45-47.

²³ Gabriel Moisa, *Tovarășii de drum ai comuniștilor în Regional Crișana Maramureș 1944-1953 în Anuarul Institutului de Istorie George Bariț din Cluj Napoca*, tom XLIV, 2005, p. 331-347.

puncte. Cetește procesul verbal încheiat în București și supune ratificării Comitetului Central. Mai arată că la plecare a fost rugat de un prieten și sfătuit ca în lupta noastră să primim preoții și învățătorii, prietenul făcea parte din Comitetul Central al Partidului Comunist, care au arătat că poporul român întotdeauna în lupta lor au fost cu preoții în frunte”²⁴.

Romulus Zăroni aducea precizări importante cu privire la modul de extindere a organizațiilor Frontului Plugarilor în toate județele țării. „Prietenii de la Partidul Comunist – declara Zăroni – ne-au promis că ne vor da tot concursul lor pentru a ne organiza pe țară. Comunică, că în București s-a constituit un comitet sub conducerea prietenului profesor Micle Gheorghe, care va face școală în județul nostru și în întreg Ardealul”²⁵. Zăroni solicita întemeierea imediată a unor comitete sătești, compuse din câte 10 membri, președinte și casier și întocmirea carnetelor de membri. Cionca Todor, Saturn Aurel, Maier Ioan vor declara că aprobă platforma și cereau începerea organizării sistematice a Frontului Plugarilor. Unii dintre participanți s-au pronunțat, chiar, pentru înarmarea țărănimii, motivele principale constituindu-le restricțiile și piedicile puse de jandarmerie. Alți vorbitori vor face apel la unitatea plugarilor și vor cere ca aceștia „să fie credincioși organizației lor, căci dușmanii interni sunt mulți”²⁶.

În timpul discuțiilor a sosit de la București delegația P.C.d.R. și P.S.D. condusă de Ana Pauker și inginerul Tudor Ionescu²⁷. „Prietena” Ana Pauker va lua cuvântul și va arăta „că-i este cunoscută organizația plugarilor și știe că toată lumea a dus luptă dreaptă pentru organizarea plugărimii, fără să caute pentru ei osânză mai grasă, ci luptă numai în interesul organizării plugărimii, arată nedreptatea, că pământul este al acelor care nu-l muncesc și dreptatea este ca să fie al acelor care-l muncesc. În lupta pornită, se caută unirea tuturor forțelor democratice pentru a se scoate carul țării din nămol. Toți plugarii aveți datoria să luminați pe plugarii mai întunecați la cap explicându-le platforma și reforma agrară. Vă transmit salutul Comitetului Central al Partidului Comunist din România care ne-au invidiat că avem fericirea să venim între voi urmașii lui Horia, Cloșca, Crișan și Avram Iancu”²⁸ [sic! – n.a.]. Tudor Ionescu, delegatul Partidului Social-Democrat, „își exprimă bucuria că poate fi între plugarii organizați, arătând că este fiu de țăran și privește cu toată dragostea această organizație. În continuare arată că poporul a fost târât într-un războiu nenorocit și dezastruos contra U.R.S.S. dar

²⁴ A.N.R.D.J. Hunedoara, *Fond Frontul Plugarilor*. Comitetul Județean Hunedoara, dos. 1/1944, f. 8, (procesul verbal al ședinței).

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 8 verso.

²⁷ *Ibidem*, f. 8 verso-9.

²⁸ *Ibidem*, f. 9.

dreptatea a biruit și din acest necaz s-a călit unirea ce s-a înfăptuit”²⁹ [între muncitori și țărani – n.a.].

Cum îi era obiceiul, Petru Groza va vorbi ultimul. Acesta și-a exprima speranța că după căderea dictaturii se va institui un guvern democrat, care „să se ocupe de durerile poporului și să dea sfat poporului în situația actuală; s-a coborât un întunecare asupra țării și nimeni pogoară să dea o lămurire sau să dea un sfat. Suntem țară fără stăpâni. A fost neglijată aprovizionarea Armatei Roșii și constată că s-au făcut cu voia ca să provoace nemulțumiri. Să-și dea seama toți cei de sus că se joacă cu focul toți și într-o bună zi se vor sătura cei cu care să joacă și atunci vor mătura totul ce va sta în cale”³⁰. În final, liderul Frontului va face o declarație cu valoare de premoniție: „Dacă țara va hotărî să constituie eu guvernul îl voi constitui și atunci vom înfăptui programul, ridicându-ne peste patimi și vom constitui o soartă mai bună pentru urmașii noștri [...] Va trebui să trecem imediat la constituirea de comitete pe fiecare sat, căci de nu ne vom organiza ne vom năruși și va fi și mai rău”³¹.

Ajuns peste noapte în rândul partidelor reprezentate în guvern, – prin Petru Groza în calitate de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și prin Romulus Zăroni³² în calitate de subsecretar de stat la Agricultură –, Frontul Plugarilor a intrat în atenția serviciului informativ al Ministerului de Război, care la 6 noiembrie 1944 a întocmit un raport cu privire la specificul organizației plugărești. Autorul raportului califică Frontul Plugarilor drept o organizație politică „care practică un marxism aplicat păturii țărănești. Conducătorul acestei organizații este un intelectual distins, care deși posesor al unei averi considerabile este totuși sincer atașat cauzei marxiste și progresului social”³³.

Încă din octombrie 1944, Frontul Plugarilor a demarat o intensă campanie propagandistică cu scopul extinderii organizatorice, dar și pentru a convinge lumea rurală de necesitatea unui guvern F.N.D. Frontul a organizat, îndeosebi în Deva și în regiunea Hunedoarei,

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, f. 9-9 verso.

³¹ *Ibidem*, f. 9 verso.

³² Într-o broșură de propagandă publicată în 1945 „personalitatea lui Zăroni era astfel descrisă: „Spiritul nemuritor al lui Horia, Cloșca și Crișan freamătă la Alba Iulia în fața evenimentului ce vedem: un plugar, un strănepot autentic ai aceluia care au sguđuit din temelii construcția feudală păsește pe arena vieții politice ca un prim mandatar al țărănimii anunțând furtuna desrobirei care va veni în curând. Figura masivă calmă și conștientă a plugarului hunedorean ROMULUS ZĂRONI, Subsecretar de Stat la Agricultură, simbolizează imperativul categoric al vremurilor ce trăim, voința de emancipare a milioanele de țărani, care dacă sunt talpa țării, nu vor să fie și talpa disprețului și suferinței [...] Și ROMULUS ZĂRONI este reprezentantul Patriei celei adevărate. El este fiul norodului trudit de la sate. Acesta-i blazonul său de noblețe”(Gh. Micle, *Frontul Plugarilor și clasa muncitoare*, p. 34-35).

³³ *Ibidem*; Arhivele Naționale Istorice Centrale București (în continuare A.N.I.C.), *Fond Președenția Consiliului de Miniștri – Cabinetul Militar*, dos. 195/1944, f. 6.

numeroase manifestații și adunări politice, creind o presiune puternică la adresa autorităților. Lozincile scandate de participanți în aceste ocazii erau îndreptate împotriva guvernului Sănătescu și în favoarea formării unui guvern F.N.D.³⁴. În general, adunările erau organizate împreună cu comuniștii.

De asemenea, dr. Petru Groza a participat la numeroase adunări unde a vorbit în numele Comitetului Central al Frontului Plugarilor și al Consiliului F.N.D. despre „însemnătatea momentului pe care îl trăim”. În județul Ialomița, liderul devean va explica semnificația actului de la 23 august, arătând că aceasta reprezenta ziua răsturnării regimului criminal al lui Antonescu, „sluga lui Hitler”. Era, totodată, ziua armistițiului cu „marele și generosul nostru vecin, Uniunea Sovietică”. „În această zi – continua liderul Frontului – poporul român a reînviat și și-a ridicat din nou fruntea în lumina libertății politice. Zic că a reînviat, fiindcă de douăzeci de ani de zile poporul român a fost legat de mâini și de picioare, de politica antipopulară a diferitelor partide politice, zise istorice și țărăniste. După această robie a falsei democrații, a urmat apoi o robie și mai cruntă și mai grozavă. A urmat robia dictaturii hitleriste, instaurată de legionari și Antonescu. Patru ani de zile a stat poporul român îngropat de viu într-o tăcere de cimitir, în pământul propriei sale țări. Se auzea doar răgetul dictatorului Antonescu și al călăilor”. După Groza, salvarea țării venea „dinspre răsărit”, unde „o lumină creștea și se apropia tot mai mult. A venit! Armata Roșie! A slobozit praștia, a început ofensiva dela Stalingrad!!! Și ofensiva asta a Armatei Roșii nu s-a mai oprit, a lovit fără cruțare fiara hitleristă; izgonind-o spre bârlogul său, spre Berlin. Și astfel am ajuns și noi poporul român, să răsturnăm piatra mormântului, să ne înălțăm fruntea în soarele libertății”. Astăzi, continua Petru Groza, datorită victoriilor „fără seamă” ale Armatei Roșii și datorită „politicii înțelepte a Partidului Comunist Român, putem spune dimpreună cu plugarul Ion Dănuț Șotângă din Frontul Plugarilor: «Poporul se uită în realitate și de acolo învață carte din nou. Este ora cinci dinspre ziuă, lumea se trezește, hoțul este prins!»³⁵ [s. în text]³⁶.

Dr. Petru Groza va insista în cadrul întâlnirilor cu țărani să le explice acestora ce este Frontul Plugarilor. Astfel, după acesta, Frontul Plugarilor nu era o organizație țărănistă oarecare, ci era „un năvalnic curent de dreptate socială, pornind de jos în sus, din inițiativa populară, din inițiativa moșilor din țara Zărand-Hunedoara, care s-au deșteptat la viața politică, părăsind toate partidele politice care i-au mințit și exploatat. 1933 – 8 Ianuarie – aceasta este data reorganizării

³⁴ A.N.R.D.J. Hunedoara, *Fond Chestura de Poliție Deva*, dos. 1/1944, f. 91, 92, 93, 96, 126, 127.

³⁵ *Apud* Gh. Micle, *Frontul Plugarilor și clasa muncitoare*, p. 18-19.

³⁶ *Ibidem*, p. 22-23.

Frontului Plugarilor. Zic data «reorganizării», fiindcă Frontul Plugarilor la drept vorbind nu este azi, de ieri, ci el este de pe vremea lui Horia și Avram Iancu în Ardeal, de pe vremea lui Tudor și a anului 1907 în Vechiul Regat [sic! – n.a.]³⁷. Într-un adevărat stil haiducesc, Groza își descria hotărârea sa de a renunța la bunurile lumești și de a se pune dezinteresat în slujba plugarilor: „După acea dată Petru Groza și-a dat demisia din 45 comisii de administrație și din mai multe alte posturi de comandă ale economiei românești. Și-a lichidat propria sa bancă, a trecut de cealaltă parte a baricadei și a încins la brâu sabia luptei pentru liberarea unui popor, asemenea unui alt avocat al plaiurilor hunedorene, am zis Avram Iancu. Și așa s-a încadrat Petru Groza irezistibil al frontului Plugarilor”³⁸. Groza va arăta că nimic nu împiedica, în noile condiții politice, organizarea după acest model a țăranilor din întreaga țară: „Porniți deci de la vorbe la fapte. Organizarea plugărească este lucru mare, dar este simplu, ca toate lucrurile mari. *Porniți la luptă în satele și regiunile noastre, aruncați prin toate grădinile sămânța cea bună a organizării. Nu uitați că în lupta voastră voi nu sunteți singuri, că aveți tovarăși de drum hotărâți ca: Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat, Uniunea Patrioților, Sindicatele Unite, care toți vă ajută, care toți împing la Platforma Frontului Național Democrat. Fiecare organizație își are sectorul său de luptă. Frontul plugarilor acționează în lumea nesfârșită a satelor. Trupele lui trebuie să formeze grosul marelui front al întregului popor muncitor dela sate și orașe, botezat Frontul Național Democrat [s. în text]*”³⁹.

Efectele propagandei s-au văzut relativ repede, dovadă faptul că în majoritatea regiunilor țării au apărut inițiative de organizare din partea unor comitete. Relevant în acest sens este cazul județului Bihor: „După eliberarea orașului Oradea de către glorioasele Armate Roșie și Română – se preciza într-o scrisoare adresată la 25 noiembrie 1944 Comitetului Central al Frontului Plugarilor de către un grup de frontişti din Oradea – în orașul nostru a început a-și relua activitatea toate organizațiile cu caracter politic *adevărat democratic*, ca M.A.D.O.S.Z.-ul, Uniunea Patrioților, care organizație politică a aderat la platforma de guvernare elaborată de Partidul Comunist din România. [sic!]. Acest grup de cetățeni din Oradea, după o consfătuire cu membrii „prieteni” din Comitetul MADOSZ și U.P. au hotărât să se organizeze în Frontul Plugarilor, constituind un Comitet de organizare pe județ. „Timp de 2 săptămâni, – se preciza în document – cu materialele de propagandă din partea Frontului Plugarilor și anume ziarul *Plugarul* din Cluj, manifestul *Frontul Plugarilor din România aderă la proiectul de platformă a Frontului Democratic*, propus de C.C.

³⁷ *Ibidem*, p. 21.

³⁸ *Ibidem*, p. 22.

³⁹ *Ibidem*, p. 22-23.

al Partidului Comunist din România, ne-am deplasat pe la sate și luând contact cu plugarii am constatat că majoritatea țăranilor români primesc cu entuziasm programul Frontului Plugarilor”. Acești cetățeni cu inițiativă invocau faptul că organizarea în bune condiții era împiedicată de lipsa informațiilor cu privire la normele de organizare și funcționare a Frontului Plugarilor și astfel, din punct de vedere administrativ, numai în mod provizoriu îi puteau înscrie pe țărani, fără nicio taxă de înscriere și fără cotizație. În aceste condiții, conducerea centrală era rugată să trimită urgent un delegat, dacă este posibil definitiv, „ca să punem pe cale sănătoasă organizația atât din punct de vedere organizatoric cât și administrative; dar și până atunci, cerem de urgență material propagandistic cât se poate mai mult”⁴⁰.

Secretarul Frontului Plugarilor, Guia Petru Moțu, va răspunde grupului de inițiativă din Oradea la 9 decembrie 1944 prin trimiterea broșurii *Frontul Plugarilor* și a unei scrisori de încurajare. Acesta preciza că „în curând vom scoate iarăși ziarul nostru vechi, pe care îl voiu trimite și pentru organizația Oradea. Pentru ținuturile voastre ați procedat foarte bine că a-ți luat contact cu organizația Cluj, care este mai apropiată și cu care puteți ajunge mai ușor în contact până când situația excepțională de azi mai durează”. Guia Petru-Moțu informa comitetul de organizare din Oradea că nu va putea trimite un delegat „până la îmbunătățirea mijloacelor de transport [...]. După îmbunătățirea situației sigur vom trece și pe la voi în turneu. Material de propagandă nici nu avem momentan, dar avem suflet, ceea ce sunt convins că aveți și voi. Statutul organizării este chiar sub tipar pentru uniformizarea organizării în toată țara. Acesta în câteva zile sper că va apare în *România liberă* de la București pentru plasarea mai urgentă pe țară”⁴¹. Rezultă de aici greutățile mari pe care procesul de extindere a organizațiilor plugărești la nivel național îl întâmpina la sfârșitul anului 1944.

Inițiative locale de organizare a Frontului s-au înregistrat și în alte zone ale țării. În plasa Dobra (jud. Hunedoara), la 28 decembrie 1944, un grup de adepți ai Frontului Plugarilor i-au trimis aceluiași Petru Guia Moțu, o scrisoare în care solicitau măsuri urgente din partea Comitetului Central pentru organizarea propagandei în această zonă. „Ar fi de dorit – se preciza în document – ca la începutul lunii ianuarie 1945 (într-o zi de marți, fiind târg de săptămână, sau într-o zi de duminică sau sărbătoare) să organizați în comuna Dobra o întrunire publică, cu care ocazie delegații comitetului județean să expună verbal programul F.P., arătând între altele că Frontul Plugarilor este organizația firească a țăranilor, deci locul fiecărui plugar este în această organizație și nu în «partidele politice» în fruntea

⁴⁰ A.N.R.D.J. Hunedoara, *Fond Frontul Plugarilor. Comitetul Județean Hunedoara*, dos. 1/1944, f. 12.

⁴¹ *Ibidem*, f. 13.

cărora sunt mari proprietari agricoli cari nu se vor hotărî cu inimă ușoară să sprijinească o schimbare (reforma agrară) care îi va lovi pe ei înșiși”. Scrisoarea sugera faptul că ar fi fost oportună accelerarea organizării sau reorganizării comitetelor satești, deoarece acestea în plasa Dobra (leagănul Partidului Național-Țărănesc) nu funcționau mulțumitor: „...ca nu cumva la alegeri (administrative și parlamantare) așa-numitele «partide istorice» să ne facă de rușine, (deoarece ele în această plasă sunt mai bine organizate ca noi, iar oamenii lor de mult activează)”⁴².

Autorul scrisorii solicita trimiterea a circa 300-400 de exemplare din programul Frontului Plugarilor, pentru a fi difuzate în toate comunele și satele aparținătoare plasei Dobra. De asemenea, cere cel puțin 30.000 lei pentru cheltuielile de transport și a altor spese, ce vor avea membrii Frontului cu ocazia deplasărilor ce vor face în plasă și la Deva în interesul organizației, „deoarece nu putem ca acești plugari săraci să piardă și o zi de lucru plus ca ei să supoarte și cheltuielile de transport”⁴³.

Comitetul de organizare a Frontului Plugarilor din Dobra solicita conducerii centrale să facă diligențele necesare pentru a opera câteva schimbări în administrația locală. Spre exemplu, cerea ca forurile competente să procedeze la reorganizarea administrației, prin înlocuirea pretorilor și notarilor antonescieni, numiți de regimul „de tristă amintire”, între anii 1940-1944. Numirea lor trebuie revizuită și chiar anulată, deoarece au fost „favoriții regimului criminal și de jaf al lui Antonescu”; mai mult, aceștia nu se încadrau și nu se vor încadra nici în viitor spiritului nou care trebuie să domnească în viața publică și chiar vor sabota acțiunile guvernului de azi și ale „viitorului guvern F.N.D. „Tot astfel trebuie procedat și cu unii funcționari superiori de la ministere, prefecturi, primării, chesturi de poliție (comisariate), legiuni de jandarmi etc., „căci acești funcționari antonescieni și reacționari compromit instituțiile din care fac parte și vor împiedica realizarea unei adevărate democratizări a țării. Până când nu se va face această curățire radicală, miniștrii și prefectii democrați vor fi sabotati de acești funcționari”⁴⁴. Pentru edificare, era atașat un articol semnat de către Constantin-Titel Petrescu, intitulat *Alegeri administrative*, apărut în ziarul *Libertatea* nr. 92 din 30 noiembrie 1944. Autorul scrisorii considera că „părerile d-sale sunt foarte juste, instituțiunile publice trebuie curățite de toți acei șnapani ordinari (clienții Parchetelor), cari au năpăstuit pe cei săraci și cari în trecut au fost adevărații sbiri ai poporului”. Totodată, Guia Petru Moțu era rugat ca acest ultim punct să fie semnalat „în mod confidențial d-lui dr. Petre Groza vice-președintele Consiliului de Miniștri și d-lui dr. Augustin Almășan,

⁴² *Ibidem*, f. 20.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 20-20 verso.

prefectul județului Hunedoara, rugându-i să ia măsurile necesare pe care le vor crede de bine”⁴⁵.

Pe linia dezvoltării organizatorice este important de amintit faptul că la 30 noiembrie 1944 Partidul Socialist-Țărănesc condus de Mihail Ralea a fuzionat cu Frontul Plugarilor. Până în acest moment cele două formațiuni au colaborat cu succes în câteva rânduri, ambele fiind membre ale F.N.D.⁴⁶. Fuziunea fost utilă pentru Frontul Plugarilor, acesta apărând ca un partid întărit, capabil să coaguleze energii politice⁴⁷.

Frontul Plugarilor a continuat manifestațiile împotriva autorităților și în timpul guvernului Nicolae Rădescu. Acțiunile au fost organizate cu regularitate de-a lungul lunii februarie 1945. Spre exemplu, Biroul de Siguranță Deva raporta Inspectoratului de Poliție Timișoara că în ziua de 25 februarie 1945 în sala teatrului comunal din orașul Deva, va avea loc o adunare a organizației Frontul Plugarilor din întregul județ, cu care ocazie se vor face manifestații de strada împotriva guvernului generalului Rădescu și a elementelor „restricționare” din guvern. De asemenea, vor mai cere confirmarea prin lege a reformei agrare⁴⁸. La 19 februarie 1945 același Birou de Siguranță Deva raporta că în ultimul timp, la sate, membrii organizațiilor de stânga făceau o intensă propagandă printre săteni, pentru a-i determina să se înscrie în F.N.D., folosind următoarele mijloace: „Exponenții acestor organizații controlează morile țărănești, presele de ulei, unde țăranii sunt obligați să meargă pentru a măcina etc., ori aceștia nu pot să obțină rând, decât dacă se înscriu în Partidul Comunist, țăranii ce refuză fiind condamnați să aștepte câte două și trei săptămâni; exasperați de asemenea pricină acceptă să se înscrie. Paralel cu această propagandă printre țăranii se face și propagandă pe seama reformei agrare și înzestrarea țăranilor cu mașini agricole, ce le va pune la dispoziția organizației comuniste Uniunea Sovietică”⁴⁹.

Extinderea organizatorică a Frontului Plugarilor și relațiile cu P.C.d.R.

O importantă mărturie cu privire la implicarea comuniștilor în procesul de organizare a Frontului Plugarilor la scara întregii țări o constituie raportul elaborat de Nichifor Stere, un fruntaș al Frontului

⁴⁵ *Ibidem*, f. 20 verso.

⁴⁶ Dr. Petru Groza, *Articole, cuvântări, interviuri*, prefață de George Ivașcu, București, Editura Politică, 1973, p. 32, 215.

⁴⁷ Adrian Cioroianu, *Dr. Petru Groza – prototipul de succes al “tovarășului de drum”*, în *Dosarele Istoriei*, București, anul III, nr. 2 (18), 1998, p. 30.

⁴⁸ A.N.R.D.J. Hunedoara, *Fond Chestura de Poliție Deva*, dos. 1/1944, f. 153; vezi și f. 138, 139, 152, 157, 158.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 163.

Plugarilor, în ultima parte a anului 1945⁵⁰. Acesta subliniază faptul că organizațiile Frontului Plugarilor, cu forța și experiența sa, nu au putut face mai nimic până în noiembrie 1944, „când partidul [P.C.R. – n.a.] a dat ordine să se formeze peste tot Frontul Plugarilor, la sate”. Folosindu-se de ideea exproprierii imediate, Frontul Plugarilor a cunoscut un parcurs evolutiv ascendent, însă a întâmpinat probleme legate de dezvoltarea structurii organizatorice, altfel spus, „sâmburele conducător nu se dezvolta la fel cu întreaga masă de plugari”. Nichifor Stere sublinia că „ne trezeam cu sute și mii de adeziuni fără conducători și părea că merge. Conducerea veche a Frontului Plugarilor nu putea, nici în parte, să facă față uriașului care crescuse peste noapte”. În unele părți ale țării – continua raportul – au apărut și conducători, dar cărora le lipsea experiența de a conduce o organizație nouă, care „nu este nici partid istoric, nici mișcare sindicală și se cerea o tactică și o linie potrivită cu o organizație de tip nou”⁵¹.

O problemă delicată, care a stat în calea organizării eficiente a Frontului, a constituit-o atitudinea față de intelectualii, „...mai cu seamă în Vechiul Regat, unde plugarii au fost mai asupriți și mai umiliți de ciocoi și nu aveau curaj dacă nu vedeau și pe învățătorul satului în luptă”. O altă greutate întâmpinată în procesul de extindere organizatorică, menționată în raportul lui Nichifor Stere, a constituit-o „vechea mentalitate a plugarilor de a face politică; foarte puțini aveau curajul să spună ce politică face [sic! – n.a.]; ei făceau o politică semiconspirativă, pentru ca atunci când se schimba partidul să nu fie recunoscut și să nu i se facă mizerie”⁵². Autorul raportului explică problemele întâmpinate în procesul de organizare a Frontului Plugarilor la scara întregii țări ca fiind datorate lipsei de experiență, lipsei de cadre pregătite, dar și „lipsei de tact”. În ceea ce privește acest ultim aspect, de pildă, „în județele în care partidul era tare și Frontul era tare”, dar mergând spre plasă și comună, colaborarea cu Partidul Comunist se complica. În mai toate județele – sublinia Stere – comuniștii au aplicat greșit lărgirea partidului la sate. Astfel, „ajutorul pe care l-a dat peste tot Frontului Plugarilor a redus mult din efectul său, punând pe urmă aceeași oameni să organizeze partidul la sate”. Deconspirarea legăturii Frontului cu comuniștii era considerată „o greșală de tact, care s-a răzbunat crunt pe noi”. Nichifor Stere remarca faptul că în numeroase sate aderenții Frontului s-au împușinat drastic atunci când au aflat că liderii frontiști s-au înscris și în P.C.R.⁵³.

Intenția comuniștilor de a penetra lumea rurală prin intermediul Frontului i-a determinat să construiască un program foarte bine pus la

⁵⁰ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dos. nr. 256/1945 (*Informare privind situația existentă în organizațiile Frontului Plugarilor, semnată de Nichifor Stere, 8 decembrie 1945*).

⁵¹ *Ibidem*, f. 2.

⁵² *Ibidem*, f. 3.

⁵³ *Ibidem*, f. 4.

punct și detaliat, pentru lărgirea schemei organizatorice a Frontului Plugarilor la nivelul întregii țări. Acest lucru este evidențiat cu prisosință de un document intitulat *Instrucțiuni pentru organizarea comitetelor județene ale Frontului Plugarilor*⁵⁴. În preambulul acestor instrucțiuni se arăta că Frontul Plugarilor era partidul ce s-a născut din lupta plugarilor săraci împotriva moșierilor, iar „elementele chiabure, prin pătrunderea lor în Frontul Plugarilor, au căutat să rupă alianța țărănimii cu muncitorimea”⁵⁵. Pentru rezolvarea acestei situații, se impunea o reșezare a structurilor organizatorice pe baza unor principii foarte riguroase, după cum urmează: 1. Congresul General al Frontului Plugarilor; 2. Comitetul Central; 3. Comitetele de plasă și comunale. 4. Comitetele județene (formate din: Președinte, Vicepreședinte, Secretar, Responsabilul Resortului Organizatoric, Responsabilul Resortului Educație, Presă și Propagandă, Responsabilul Comisiei Județene a Tineretului Plugăresc, Responsabilul Resortului Financiar - Administrativ, Responsabilul Resortului Economic)⁵⁶.

Instrucțiunile date de comuniști pentru organizarea Frontului Plugarilor nu se limitau la stabilirea cadrului organizatoric general, asemănător până la identitate cu cel al partidului comunist, ci mergeau mult mai departe, stabilind rolurile și funcțiile pe care trebuiau să le dețină președinții, vicepreședinții, responsabilii de resorturi și resorturile propriu-zise. Astfel, președintele și secretarul erau responsabilii pe linie politică și țineau legătura cu C.C. al Frontului Plugarilor de la care primeau directivele pe baza cărora făceau un plan cu sarcini concrete și în timp limitat; observau, îndrumau și controlau pe activiștii Frontului Plugarilor în munca de realizare a planului și a liniei politice⁵⁷.

Conform instrucțiunilor date de comuniști, resorturile aveau următoarele sarcini și atribuțiuni: *Resortul organizatoric* avea rolul de a duce linia politică și sarcinile politice ale Comitetului Județean până la plugarii din comune, de a ține evidența cadrelor și a evoluției lor ideologice; *Resortul Educație, Presă și Propagandă* avea sarcina de a ridica nivelul politic și cultural al membrilor Frontului Plugarilor, de a cultiva înfrățirea între plugarii români și plugarii celorlalte națiuni conlocuitoare, „de a întări prietenia cu popoarele țărilor democrate din județ și de a stârpi ultimele rămășițe fasciste”⁵⁸; *Resortul financiar-administrativ* avea rolul de a asigura mijloacelor materiale pentru realizarea sarcinilor politice și organizatorice. Munca financiar-administrativă era prevăzută a fi condusă, de obicei, de casier; *Resortul*

⁵⁴ A.N.R.D.J. Timiș, *Fond Comitetul Județean P.C.R. Timiș-Torontal*, dos. nr. 1/1944, f. 17-23.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 17.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 18.

⁵⁷ A.N.R.D.J. Timiș, *Fond Comitetul Județean P.C.R. Timiș-Torontal*, dos. nr. 1/1944.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 19.

pentru tineretul plugăresc avea rolul de a organiza, educa și mobiliza tineretului muncitor de la sate; *Resortul pentru organizarea femeilor de la sate* avea rolul de „a învăța femeile plugărițe să se preocupe de treburile obștești”⁵⁹.

Instrucțiunile comuniștilor cu privire la organizarea din punct de vedere tehnic a Frontului Plugarilor au fost însoțite și de câteva recomandări referitoare la *Raporturile dintre Biroul Județean, Comitetul de Plasă și comunal al Frontului Plugarilor și organizațiile de partid ale P.C.R.*⁶⁰. Potrivit acestor recomandări, între conducerea județeană a Frontului Plugarilor și a P.C.R.-ului trebuia să existe o permanentă și strânsă conlucrare. Președintele sau secretarul Frontului Plugarilor trebuia să țină legătura cu secretarul P.C.R.-ului și să se consulte în toate problemele importante. Înaintea ședințelor comisiei interimare, se stabileau toate detaliile discuțiilor, „pentru ca în toate chestiunile de pe ordinea de zi să aibă punct de vedere unitar”⁶¹.

Toate aceste instrucțiuni se vor regăsi în programul oficial al Frontului Plugarilor și în Statutul formațiunii aprobat în cadrul Congresului General al Frontului Plugarilor desfășurat în zilele de 24-27 iunie 1945 la București.

Pe baza instrucțiunilor primite de la Partidul Comunist, în ultima parte a anului 1944, s-a trecut la constituirea pe scară largă a organizațiilor locale ale Frontului Plugarilor. Pentru desfășurarea lesnicioasă a acestor acțiuni au fost răspândite procese-verbale tip, care trebuiau doar completate cu datele celor care constituiau organizația⁶².

În ciuda sprijinului acordat de comuniști, procesul de organizare a Frontului Plugarilor la nivelul întregii țări a întâmpinat o serie de dificultăți. Astfel, dintr-un raport de activitate al Frontului Plugarilor din 7 noiembrie 1944 rezultă problemele reale cu care se confrunta organizația în teritoriu: 1. Frontul Plugarilor era o organizație fără nici o popularitate în Banat. Nu a existat nicio organizație de dinainte de război; 2. Regimul dictatorial al lui Ion Antonescu, „prin teroarea lui, a distrus moralul de luptă al țăranilor”; 3. Lipsa de cadre și posibilitatea de transport; 4. Lipsa instrucțiunilor clare cu privire la organizarea Frontului Plugarilor⁶³.

În această perioadă de început a organizării la scara întregii României exista în rândul țăranilor o puternică derută și confuzie cu privire la Frontul Plugarilor. Spre exemplu, la sfârșitul anului 1944 și

⁵⁹ *Ibidem*, f. 21.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 23.

⁶¹ *Ibidem*, f. 22.

⁶² A.N.R.D.J. Timiș, *Fond Comitetul Județean Timiș-Torontal. Organizația Frontului Plugarilor*, dos. 1/1944, f. 40.

⁶³ *Ibidem*, f.1.

începutul anului 1945, pe o serie de adrese către conducerea centrală se specifica: „D-lui Președinte al Sindicatului Plugarilor”⁶⁴ [sic!].

La începutul anului 1945, P.C.R. a publicat programul de guvernare al F.N.D., însușit și de Frontul Plugarilor, în care se prevedea înlăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare. Pentru a dinamiza acțiunea de preluare a pământurilor pe cale revoluționară, în cursul lunilor ianuarie-februarie 1945 au avut loc congrese județene și adunări la nivel de plase în care s-au transmis instrucțiunile de acțiune⁶⁵. Tot acum, Frontul Plugarilor s-a implicat în lupta pentru răsturnarea guvernului condus de generalul N. Rădescu, venind cu propuneri în privința reformei agrare. La 8 ianuarie, a fost adresată o chemare către țărănime, în care se susținea ideea expropriării moșiilor de peste 50 ha. După o lună, la 10 februarie, la scurt timp de la publicarea platformei de guvernare a F.N.D., a fost lansat un nou apel către locuitorii satelor, care erau îndemnați să treacă imediat la împărțirea pământului, pe baza celor expuse încă de la 8 ianuarie. Concertarea acestor inițiative trebuie pusă în legătură cu faptul că toate acțiunile erau inspirate și executate în urma ordinelor date de P.C.d.R.⁶⁶.

Manifestul din 10 februarie 1945 poate fi socotit drept un îndemn fățiș de a se încălca legile în vigoare și de a se atenta la proprietatea privată de la sate⁶⁷: „Țărani și țărance! De la guvernul care este acum la putere, voi nu veți avea nimic bun de așteptat, căci în acest guvern, cei mai mulți miniștri trimiși acolo de conducerea partidelor Național-Țărănesc și Liberal nu vor ca voi să fiți împroprietăriți. Se apropie timpul însămânțării de primăvară. Voi vreți să faceți însămânțările pe pământul vostru. Nu aveți timp de pierdut. Treceți imediat la lucru. Aveți comitetele voastre sătești. Strângeți-vă cu toții și dați însărcinare comitetelor voastre să alcătuiască tabel cu plugarii fără pământ și cu pământ puțin, pentru ca fiecare să i se dea în stăpânire lotul cuvenit. Frați țărani, strângeți-vă rândurile, adunați-vă puterile, înlăptuiți imediat reforma agrară”⁶⁸.

În a doua jumătate a lunii februarie 1945, autoritățile din teritoriu semnalau organelor ierarhic superioare faptul că în unele județe P.C.d.R., alături de Frontul Plugarilor organizează manifestații împotriva guvernului Rădescu. Spre exemplu, la Cugir, în conformitate cu un raport al Legiunii de Jandarmi, la 18 februarie, comuniștii alături de frontiști au organizat o manifestare în cadrul căreia s-au scandat sloganuri antiguvernamentale, antiManiu și prosovietice:

⁶⁴ *Ibidem*, dos. 2/1945, f. 10.

⁶⁵ Gheorghe Ioniță, Gheorghe Țuțui, *op. cit.* p. 53.

⁶⁶ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 137-138.

⁶⁷ *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică 1949-1953*, coord. Dan Cătănuș. Octavian Roske, I.N.S.T., București, 2000, p. 31.

⁶⁸ *Scânteia*, anul II, nr. 136 din 11 februarie 1945.

„Trăiască Mareșalul Stalin!”, „Trăiască Armata Roșie!” etc.⁶⁹ Reaparitia oficiosului Frontului Plugarilor „Horia” în Deva, prin articolele incendiare publicate, precum și prin declarațiile făcute de Dr. Petru Groza, a jucat un rol important în crearea unei atmosfere tensionate, îndeosebi în Transilvania⁷⁰.

La 2 martie 1945, în plină criză guvernamentală, în calitate de reprezentant al F.N.D., Petru Groza primea mandatul formării noului Cabinet. Atât liderul Frontului Plugarilor personal, cât și formațiunea sa, s-au implicat în evenimente, încercând să forțeze mâna Regelui Mihai. Astfel, Groza l-a avertizat pe Suveran că se bucură de încrederea rușilor și că aceștia i-au promis îmbunătățirea termenilor armistițiului și retrocedarea întregii Transilvanii. În urma ședinței din 5 martie, de la sediul central al Frontului Plugarilor din strada Negustori nr. 1, secretarul general al organizației, Miron Belea, a expediat regelui o telegramă, cerând imperativ un guvern Groza, deoarece acesta era „singurul ... care legiferează reforma agrară și care va putea procura semințe și unelte agricole necesare refacerii economice a țării”⁷¹.

După 6 martie 1945, expansiunea Frontului în teritoriu s-a bucurat de întregul suport logistic al statului. Miza era câștigarea electoratului rural favorabil național-țărăniștilor. Frontul Plugarilor va deveni un pol de atracție veritabil. În primele luni au fost înregistrate unele succese, țăranii îndreptându-și atenția spre Frontul Plugarilor și evitându-i pe comuniști, fără a sesiza că acesta este anexa P.C.d.R. la sate. Statisticile sunt relevante în acest sens, deși cifrele nu se suprapun de obicei, variind de la sursă la alta. La 30 mai 1945, în 12 județe din Moldova, în timp ce Partidul Comunist avea la sate 97 de celule cu 2963 membri, Frontul Plugarilor era susținut de 174.474 de țărani. Succesul se explică prin gama largă a procedeelelor folosite, care au mers până la condiționarea primirii rației alimentare la sate în funcție de apartenența la Front⁷². În cele mai multe județe prefectii și administrația locală se vor implica direct în organizarea Frontului Plugarilor⁷³.

Primul Congres general postbelic al Frontului Plugarilor (24-27 iunie 1945). Statutul organizației

⁶⁹ A.N.R.D.J. Hunedoara, *Fond Chestura de Poliție Deva*, dos. 44/1945, f. 26.

⁷⁰ Vezi îndeosebi articolele: *Vrem pământ!*; *Ce vrem noi, tinerii*; *Brazda strămoșească*, în *Horia*, Deva, anul II, nr. 8, 24 februarie 1945; *Pentru toți plugarii țării*, în *Ibidem*, nr. 9, 3 martie 1945.

⁷¹ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 138.

⁷² *Ibidem*, p. 138-139.

⁷³ Simion Costea, *Aspecte ale instaurării puterii comuniste în România. Rolul Frontului Plugarilor în județul Mureș (1944-1947)*, în *Apulum*, anul XXXVII/2, 2000, p. 276.

Odată cu instalarea în fruntea guvernului a lui dr. Petru Groza, organizarea primului congres general al Frontului Plugarilor devenea realizabilă. Pregătirea acestui eveniment a intrat în atenția Partidului Comunist încă din februarie 1945, atunci când comitetele județene primiseră o circulară în care li se cerea să organizeze consfătuiri pentru a stabili ce avea să se discute la congres⁷⁴.

În același context, în zilele de 6 și 7 iunie a avut loc o conferință de partid cu responsabilii muncii țărănești din regionale și județene, pe a cărei ordine de zi figura și pregătirea Congresului Frontului Plugarilor. Cu acest prilej Ana Pauker avea să facă precizări foarte clare în ceea ce privește relația dintre partid și Frontul Plugarilor: „Tovarășii! Poate că unii dintre voi și-ar putea pune întrebarea de ce, mă rog, ne-am strâns noi azi aci din toate colțurile țării. Este vorba parcă de un congres al Frontului Plugarilor. N-a trecut încă multă vreme de când a avut loc aci, la București, o consfătuire de partid cu activiștii noștri în care, după obiceiul nostru bolșevic, noi ne-am spus și spunem pe șleau tovarășilor noștri ce credem despre munca lor în domeniul țărănesc: Nu ne-am sfiit să facem critica muncii tovarășilor noștri și a noastră a Comitetului Central. Atunci în acea critică, noi spuneam tovarășilor: munca în Frontul Plugarilor o fac membrii Frontului Plugarilor, nu-i este permis unui membru de partid să înlocuiască pe conducătorii Frontului Plugarilor. Atunci am spus: Frontul Plugarilor este o organizație, spre bucuria noastră, puternică, una dintre cele mai puternice organizații din țară”. Ana Pauker susținea că Frontul Plugarilor este o organizație independentă, nu este în niciun fel o organizație legată cumva prin fire organizatorice cu partidul comunist, „decât legată cu noi în unirea tuturor organizațiilor democratice în F.N.D.” „Noi ne-am strâns azi – continua aceasta – nu ca să facem și să pregătim noi congresul Frontului Plugarilor, ci acesta îl face Frontul Plugarilor. Noi o facem pentru următoarele motive, pentru că orice eveniment de mare importanță în viața țării și poporului nostru oprește serios atenția partidului nostru. [...] Congresul Frontului Plugarilor trebuie să arate lumii întregi că țărănimea română înțelege să meargă pe drumul democrației. [...] Frații plugari trebuie să plece de aici lămuriți cum trebuie să-și îndeplinească sarcinile”⁷⁵. Cu toate că Ana Pauker dădea asigurări cu privire la „independența” organizației plugărești, era evidentă preocuparea Partidului Comunist de a da un semnal foarte clar că nimic nu se putea întâmpla în România fără acordul și în forma dorită de partid.

⁷⁴ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 134/1945, f. 2 (Circulara nr. 3 către Comitetul Județean Gorj, privind măsurile în vederea pregătirii Congresului Frontului Plugarilor).

⁷⁵ *Ibidem*, dos. 48/1945, f. 12-15.

Declarațiile Anei Pauker aveau să fie completate în mod cât se poate de explicit de către Iosif Rangheț, membru în C.C. al P.C.d.R.. Acesta preciza că a făcut toate demersurile ca plugarii din toată țara să vină la Congres într-un număr cât mai mare (1.200 de oameni). „Am propus ca în prima zi – continua fruntașul comunist – să se facă o mare manifestație la una din arenele sportive din București. Aci să ia parte din județele din preajma Bucureștiului, cu mijloace pe cont propriu și cu cele ce vom putea obține să participe vreo 15-20.000 de oameni”⁷⁶.

În cadrul conferinței P.C.d.R. cu responsabilii muncii țărănești din regionale și județene s-a stabilit ca în cadrul Congresului general al Frontului Plugarilor să se prezinte patru rapoarte: asupra reformei agrare; cooperatie; raportul organizatoric și cel politic⁷⁷. Un anume „tovarăș Câmpeanu” a prezentat raporturile comuniștilor cu Frontul Plugarilor în teritoriu, insistând asupra problemelor pe care le-a întâmpinat: „cu Frontul Plugarilor noi conlucrăm și ne facem datoria cu multă dragoste, dar se întâmplă neînțelegeri, că președinții Frontului Plugarilor, de exemplu, găsesc să plece din localitate tocmai în preajma aplicării reformei agrare. Au spus că pe noi asta nu ne privește. Toată munca e sabotată de aceste elemente, care vin să se plângă că s-a sărit peste cal. [...] Am observat că preoțimea stă în fruntea reacțiunii la țară și se duce o muncă activă în rândul țăranilor. Nu se ține de frontul Plugarilor. [...] Cu toate că i-au înșelat, țăranii au mai mare încredere în preoți, căci spun că noi am venit de nu știu unde, acum cu aplicarea armistițiului și predarea vitelor”⁷⁸.

Pe aceeași linie a delimitării formale a Partidului Comunist față de implicarea în activitatea Frontului Plugarilor se înscrie și discursul lui Constantin Pârvulescu. Acesta preciza că „noi, activiștii de partid, nu trebuie să înlocuim organizațiile Frontului Plugarilor, ci să-i îndrumăm, să-i sfătuim, să-i ajutăm, să-i ajutăm cum să organizeze mai bine acest eveniment”⁷⁹ [sic! – n.a.]. Concluziile lui Pârvulescu subliniau clar amestecul partidului în organizarea congresului Frontului Plugarilor: „Suntem în ajunul pregătirii congresului Frontului Plugarilor și întorcându-ne la organizațiile noastre trebuie să știm câți membri ai Frontului Plugarilor sunt în județe și plăși, căci nici atunci când venim la o consfătuire, reprezentanții noștri de partid nu știu câți membri ai Frontului Plugarilor sunt acolo”⁸⁰.

Conferința partidului din 6-7 iunie 1945 cu responsabilii muncii țărănești din regionale și județene s-a încheiat cu concluzia că acest congres al Frontului trebuia să demonstreze că țăranii susțin

⁷⁶ *Ibidem*, f. 17-18.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 23.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 27.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 28.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 29.

guvernul⁸¹. Ana Pauker îl caracteriza pe prim-ministrul Groza drept „bunul nostru prieten”⁸².

Instrucțiunile Comitetului Central al Frontului Plugarilor, precum și „îndrumările” comuniștilor, au fost transmise conferințelor județene prin intermediul ziarului *Frontul Plugarilor*⁸³. Conform acestor instrucțiuni, conferințele județene urmau să adopte rapoartele de activitate ale organizațiilor locale, acestea trebuind să fie trimise Comitetului Central al Frontului Plugarilor până la data de 15 iunie 1945⁸⁴. Rapoartele cuprindeau 10 puncte, cele mai importante fiind: numărul membrilor organizației județene respective; componența comitetului județean; numărul delegaților hotărâți să participe la congres (indicându-se să fie delegate 20 persoane, cu precizarea de a fi delegați și din partea femeilor și tineretului); scurtă dare de seamă asupra împrăștiării pe întreg județul; o scurtă dare de seamă asupra mișcării cooperatiste.

Primul Congres General al Frontului Plugarilor s-a desfășurat între 24-27 iunie 1945 la București⁸⁵. La acea oră, conform aprecierilor celor prezenți la congres – în mod evident exagerate – în întreaga țară organizația număra peste 1.000.000 de membri. Congresul a decretat desăvârșirea organizării Frontului la nivelul întregii țări. Începând din toamna anului 1944 până în vara lui 1945, în toată țara au avut loc campanii de primire, aproape fără nici un criteriu, de noi membri în fiecare organizație județeană⁸⁶.

Conform programului stabilit de comuniști, în prima zi s-a desfășurat pe stadionul ANEF, deschiderea festivă a congresului. La sfârșitul festivităților de deschidere au fost alese un prezidiu de onoare și un prezidiu activ, din acesta din urmă făcând parte, printre alții: dr. Petru Groza, Mihail Ralea, Romulus Zăroni, Miron Belea, Constantin Agiu, Gheorghe Micle, Nechifor Stere, Stanciu Stoian, Octav Livezeanu, Mihail Ghelmegeanu, Grigore Geamănu, Ion Șuteu, Ștefan Cleja ș.a.. Președinte al Congresului a fost ales secretarul general al Frontului Plugarilor, Miron Belea, care a deschis seria cuvântărilor. Din partea P.C.R. a luat cuvântul, la acest Congres, Gheorghe Gheorghiu-Dej⁸⁷. În numele P.S.D. a vorbit Teodor Iordăchescu⁸⁸, iar din partea F.N.D.-

⁸¹ *Ibidem*, f. 41.

⁸² *Ibidem*, f. 66.

⁸³ *Frontul Plugarilor*, anul I, nr. 93 din mai 1945 (republicate în 31 mai; 2 iunie; 21 iunie).

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Primul Congres general al Frontului Plugarilor*, Editura Frontul Plugarilor, București, 1945.

⁸⁶ Ion Zainea, Mihai Drecin, Corneliu Crăciun, Antonio Faur, Gabriel Moisa, Augustin Țărău, Nicolae Mihai, *Democrație Occidentală și Democrație populară. Evoluția spectrului politic în Nord Vestul României 1944-1950*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2004, p.149-151.

⁸⁷ *Primul Congres general al Frontului Plugarilor*, p. 59-65.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 67-69.

ului, Vasile Luca⁸⁹. Gheorghe Tătărăscu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, a salutat congresul printr-o scrisoare trimisă lui Petru Groza⁹⁰.

În 25 iunie 1945, a doua zi a Congresului, au fost puse în dezbatere problemele aflate pe ordinea de zi, așa cum au fost stabilite de către comuniști. *Raportul politic* a fost prezentat de Constantin Agiu, iar *Raportul programatic*, de către profesorul Mihail Ralea. Nichifor Stere, secretar general adjunct al Frontului Plugarilor, a prezentat *Raportul organizatoric*⁹¹. În a treia zi a Congresului, Stanciu Stoian a dat citire *Raportului referitor la reorganizarea cooperativelor*⁹², iar Romulus Zăroni, *Raportul asupra desăvârșirii reformei agrare și organizarea agriculturii*⁹³.

În ultima zi a Congresului, în 27 iunie 1945, a fost adoptat *Statutul de organizare al Frontului Plugarilor*. Cele mai importante puncte ale acestuia erau următoarele: „1. Frontul Plugarilor este organizația politică a plugarilor din România, organizația care luptă prin popor și pentru popor. 2. Membru al Frontului Plugarilor poate fi orice plugar bărbat sau femeie, care primește programul organizației, încadrându-se în disciplina acestuia. Nu pot fi primiți membri, oameni compromiși, condamnați de drept comun și foști activiști ai mișcărilor de dreapta. Mai pot fi membri intelectuali cu atitudini și idei democratice. 3. Frontul Plugarilor ia noțiunea de plugar într-un sens mai larg, cuprinzând în aceasta, orice muncitor agricol, începând cu țăranul cu pământ (până la 50 ha.), dar care și-l muncește singur. 4. Înscrierea în Frontul Plugarilor trebuie să fie ratificată de Comitetul Județean, până la ratificare, cel înscris rămâne membru provizoriu [...]; 6. Președintele Frontului Plugarilor nu poate să facă nici o alianță sau acord, cu vreun partid politic, fără aprobarea Comitetului Central. 7. Organizația de temelie a Frontului Plugarilor este organizația sătească. Ea se compune din toți membrii înscriși. Un număr de cel puțin 15 membri pot pune bazele unei organizații sătești. Ca organe de conducere, Frontul Plugarilor are: comitetul sătesc, comitetul de plasă, biroul de plasă, comitetul județean, biroul județean, comitetul regional, comitetul central, comitetul executiv și biroul politic central. Au dreptul de a alege și a fi aleși, deopotrivă bărbații și femeile. 8. Comitetul sătesc se compune din 9-11 membri, dintre care unul poate fi intelectual, aleși de adunarea sătească. Comitetul își alege un președinte, un vice-președinte, un secretar și un casier. Președintele va fi întotdeauna un plugar [...]. 9. Comitetul de plasă se compune din toți președinții comitetelor sătești [...]. În comitetul de plasă pot fi

⁸⁹ *Ibidem*, p. 226-235.

⁹⁰ *Ibidem*, p.352.

⁹¹ *Ibidem*, p.140-145, 195-200.

⁹² *Ibidem*, p. 201-225 .

⁹³ *Ibidem*, p. 225 – 234.

cooptați și intelectuali, în proporții de cel mult 1/3 [...]. 10. Comitetul județean este ales de Congresul județean. La Congres iau parte: doi plugari din fiecare sat și intelectualii cooptați în comitetele de plasă. Numărul acestora nu poate trece de 1/10 din totalul membrilor Congresului [...]. Comitetul județean își alege un birou format din : un președinte, doi vice-președinți, un secretar și un casier. *Președintele comitetului județean poate fi intelectual* . Biroul lucrează și ia hotărâri în intervalul dintre două adunări ale comitetului județean [...]. 11. Comitetul regional se compune din președinții și vice-președinții comitetelor județene. La reședința regionale se va alcătui, după putință, un birou regional format din secretarul regional și 2-3 membri cooptați de comitetul regional [...]. 12. Comitetul Central este ales de Congresul General al Frontului Plugarilor. Congresul se ține din doi în doi ani [...]. În Comitetul Central intră de drept, confirmați de Congres, toți președinții organizațiilor județene [...]. Numărul intelectualilor care intră în Comitetul Central, sub orice formă, nu va putea depăși proporția de 1/3 din totalul membrilor Comitetului Central. 13. Din sânul comitetului central se aleg: un președinte, patru vice-președinți, un secretar general, doi secretari generali adjuncți, un casier, și 12 membri. Aceștia formează Comitetul Executiv [...]. Președintele, vice-președinții, secretarul general, secretarii generali adjuncți și casierul formează Biroul Frontului Plugarilor [...]. Pe lângă Comitetul central se vor crea resorturi deosebite pentru: femei, tineret, propagandă și legătura cu alte organizații politice și economice [...]. 15. Toți membrii Frontului Plugarilor plătesc o cotizație lunară sau trimestrială, fixată de adunarea generală județeană [...]⁹⁴.

În ședințele Congresului Frontului Plugarilor, pe lângă aprobarea Statutului, s-au pus în discuție alte elemente organizatorice și anume: propaganda, școala de cadre, statutul femeii și raporturile cu Organizația Tineretul Plugăresc.

După adoptarea Statutului, s-a trecut la ultimul punct aflat pe ordinea de zi și anume alegerea Comitetului Central al Frontului Plugarilor. Lista membrilor Comitetului Central, aprobată în unanimitate, a fost citită de profesorul Stanciu Stoian⁹⁵ și cuprindea în total 158 de membri, din care 21 formau Comitetul Executiv, printre care amintim: dr. Petru Groza - președinte, profesorul Mihai Ralea, Constantin Agiu, Ion Moga Fileru, Gheorghe Radu – vicepreședinți, Miron Belea – secretar general, profesorul Stanciu Stoian și Nicolae Stere – secretari generali adjuncți, Grigore Geamănu – casier, Romulus Zăroni, Gheorghe Micle, Ion Popescu, Mihail Ghelmegeanu, Dănilă

⁹⁴ *Statut de Organizare al Frontului Plugarilor*, în *Ce trebuie să știe un luptător al Frontului Plugarilor*, Editura Frontul Plugarilor, [București, 1945], p. 8-13.

⁹⁵ *Primul Congres general al Frontului Plugarilor*, p. 328.

Sfeta și alții – membri⁹⁶. Cuvântarea de închidere a lucrărilor Congresului a fost rostită de dr. Petru Groza⁹⁷.

În concluzie, desfășurarea Congresului Frontului Plugarilor s-a făcut, atât din punct de vedere al agendei, cât și din punct de vedere al conținutului ideatic, respectându-se „sfaturile” comuniștilor.

Activitatea organizatorică a Frontului Plugarilor după congresul general.

Dacă la nivel central, organizarea Frontului Plugarilor s-a făcut destul de rapid, la nivel județean și mai ales la nivel local acest proces a fost unul destul de anevoios, extinzându-se până în anul 1947 inclusiv. Dificultatea organizării Frontului Plugarilor, într-o societate țărănească dominată de spiritul P.N.Ț. – Iuliu Maniu, reiese din documentele de arhivă oficiale ale Comitetelor Județene ale Frontului Plugarilor, precum și din dările de seamă, analizele și rapoartele întocmite de comuniști. Astfel, așa cum se observă din discuțiile ce au avut loc în ședința Comitetului Județean Timiș–Torontal al Frontului Plugarilor din iulie 1945, organizarea politică nu mergea bine, pentru că „noi vrem să fim numai noi și alții nu”⁹⁸. „În comuna noastră – relatea un participant la ședință – sunt mai mulți social-democrați care spun că Frontul Plugarilor se desființează”. Un alt interlocutor relatea despre „pedicile puse de partidul liberal [...], dar nu aceasta este problema, ci faptul că noi nu știm ce este Frontul Plugarilor” și sublinia că țărani nu trebuie catalogați ca fiind liberali, țărăniști etc., există doar țărani, iar „[cei] care sunt cinstiți trebuie să facă parte din organizația noastră”⁹⁹. Era faza în care nu conta foarte mult trecutul politic, era mult mai importantă dislocarea cu orice preț a membrilor partidelor istorice. Cu timpul, această atitudine se va schimba profund

Organizarea Frontului Plugarilor s-a făcut de sus în jos, în totală contradicție cu principiile declarate în momentul întemeierii din 1933. În sprijinul acestei afirmații pot fi aduse multitudinea de documente de arhivă care demonstrează delegarea de la centru la județ și de la județ la comună, a unor persoane cu scopul exprimat deschis de a organiza țărănimea în Frontul Plugarilor. Spre exemplificare, prezentăm o astfel de delegație : „Se delegă de noi, Comitetul Județean Timiș – Torontal al Frontului Plugarilor, studentul Ceia

⁹⁶ *Ibidem*, p. 342.

⁹⁷ Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente. 1945*, București, 1994, p. 266-270.

⁹⁸ A.N.R.D.J. Timiș, *Fond Comitetul Județean Timiș-Torontal. Organizația Frontului Plugarilor*, dos. 3/1945, f. 127.

⁹⁹ *Ibidem*.

Aurel, domiciliat în comuna Vărădău, județul Caraș, pentru organizarea țărănimii din județul Caraș, în Frontul Plugarilor”¹⁰⁰.

În ceea ce privește tactica politică pe care trebuiau să o urmeze organizațiile comunale și de plasă ale Frontului Plugarilor, relevant era îndemnul pe care președintele organizației județene Timiș-Torontal, Sfeta Dănilă, îl adresa în contextul acțiunii de numire a primarilor: „Să nu se mai pună primari de la Frontul Plugarilor, mai bine să se organizeze și să se pună în coasta primarului și atunci va fi mai bine”; el atrăgea atenția asupra lipsei de popularitate a Frontului Plugarilor în rândul țărănimii, care prefera – sublinia acesta – să se duca la liberali și naționali-țărăniști¹⁰¹.

Deconspirarea legăturii Frontului Plugarilor cu comuniștii, acea „greșeală de tact” – cum o numea Nichifor Stere, fruntaș al Frontului Plugarilor – a fost viu discutată în Comitetele Județene ale Frontului Plugarilor. Astfel, într-un raport de activitate pe luna noiembrie 1945 al aceluiași Comitet Județean Timiș-Torontal, când s-a prezentat situația organizatorică, s-a subliniat greutatea întâmpinată din partea membrilor Frontului Plugarilor cunoscuți ca fiind comuniști, determinând pe oameni să-și pună întrebarea „ce caută comuniștii în Frontul Plugarilor”¹⁰². Astfel, se arăta în continuare în raport, „în purtarea și activitatea lor [a comuniștilor n.n.] aduc apă la moară reacțiunii care susține că Frontul Plugarilor este o organizație comunistă”¹⁰³. În finalul raportului, se făceau propuneri pentru remedierea acestei situații și se trăgea un semnal de alarmă elocvent: „Să nu se identifice Frontul Plugarilor cu Partidul [comunist n.a.]”¹⁰⁴. Într-un alt raport, se recunoșteau greșelile făcute de propagandă la sate prin asimilarea Frontului Plugarilor cu partidul comunist, pentru că „nu s-a ținut seama de firea săteanului care are rezerve față de noi [comuniști n.a.]”¹⁰⁵.

Procesul de organizare a Frontului Plugarilor, sub directa supraveghere a P.C.R., imediat după 23 august 1944, nu a fost unul linear; au existat discuții și acțiuni în contradictoriu între frontiști și comuniști. Astfel, într-o dare de seamă¹⁰⁶ a Comitetului Regional P.C.R. Banat către Comitetul Central al P.C.R. resortul organizațiilor de masă, se arăta că activitatea comuniștilor în Frontul Plugarilor nu s-a îmbunătățit, în unele locuri „conducerile Frontului Plugarilor au avut atitudini birocratice, dictatoriale și au pierdut influența printre țărani”¹⁰⁷. În ceea ce privește munca la sate, se arăta în document,

¹⁰⁰ *Ibidem*, dos. 1/1944, f. 17.

¹⁰¹ *Ibidem*, dos. 3/1945, f. 32.

¹⁰² *Ibidem*, f. 135.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 136.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 141.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 278.

¹⁰⁶ A.N.R.D.J. Timiș, *Fond Comitetul Regional P.C.R. Banat*, dos. 6/1945, f. 8.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 9.

comuniștii nu au înțeles că „munca lor de comuniști la sate este în Frontul Plugarilor”¹⁰⁸, existând și cazuri, semnalate de comuniști, care lucrează separat de Frontul Plugarilor, fiind uneori chiar neînțelegeri între ei. În unele locuri, conducerea Frontului Plugarilor a luat atitudine împotriva țăranilor membri de partid și au cerut excluderea lor, spre exemplu, la Timișoara, Sfeta Dănilă „face intrigi împotriva partidului [comunist n.a.]”¹⁰⁹.

Într-un alt raport, comuniștii arătau greșelile făcute în relația cu Frontul Plugarilor, și anume, că la conducerea acestei organizații au fost numiți în mare parte reprezentanți din rândul muncitorilor, evreilor și ungarilor. Asupra acestei situații atrăgeau atenția și responsabilii Frontului Plugarilor din județul Timiș-Torontal, într-un raport adresat Comitetului Județean P.C.R. Timiș, arătând că, în ceea ce privește ajutorul dat de partid pentru munca în cadrul Frontului Plugarilor, au fost trimise elemente „insuficient pregătite politicește și care nu au cunoscut suficient limba română [...] astfel, în loc de a face ceva constructiv, a produs anumite nelămuriri”¹¹⁰.

Pentru rezolvarea neajunsurilor și problemelor apărute în colaborarea dintre frontiști și comuniști, Frontul Plugarilor a luat o serie de măsuri concretizate astfel: „1. Am început o colaborare activă la nivel de Comitet Județean între Frontul Plugarilor și P.C.R.; 2. Membrii Frontului Plugarilor cunoscuți ca membri de partid [comunist n.a.] lucrează la partidul comunist; 3. Celor care nu sunt cunoscuți le-am dat ordin să lucreze în Frontul Plugarilor și să nu se afișeze ca comuniști [sic!]”¹¹¹.

Dincolo de aceste dispute și frământări între comuniști și Frontul Plugarilor, rămâne relevantă poziția lui dr. Petru Groza exprimată într-o ședință a Comitetului Executiv al Frontului Plugarilor, și anume: „în Front avem tot interesul să avem buni comuniști, cu condiția să nu se descopere, dând armă în mână adversarilor prin aceasta”¹¹².

Partidul Comunist era informat cu regularitate de către oameni din interiorul Frontului Plugarilor despre realitățile din interiorul organizației. În acest sens, este relevant un raport trimis C.C. al P.C.d.R. la 24 septembrie 1945 de către Vasii Vasile, instructor politic pe lângă C.C. al Frontului Plugarilor. Vasii Vasile constata că „din octombrie 1944 și până astăzi Frontul Plugarilor se sbate în o serie întreagă de lipsuri care [...] nu vor putea fi înlăturate niciodată”. Raportul susținea că în interiorul conducerii frontiste existau „trei tendințe: 1. Grupa Belea Miron, Moga Ioan Fileru; 2. Grupa Ralea, Ghelmegeanu, prin Stanciu Stoian (care deși membru de partid nu se

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 10.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 21; A.N.I.C., *Fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dos. 297/1945, f. 2, 3.

¹¹⁰ A.N.R.D.J. Timiș, *Fond Comitetul Județean Timiș-Torontal. Organizația Frontului Plugarilor*, dos. 3/1945, f. 239.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 251.

¹¹² *Ibidem*, f. 220.

comportă în consecință); 3. tendința justă a partidului nostru reprezentată prin tov-ii Agiu, Stere, Mandache, Dorina și alți membrii de partid”. În acest context, susținea Vasii Vasile, sarcina lui Agiu era foarte grea, „datorită faptului că este extrem de ocupat, nu cunoaște viața reală a mișcării noastre, nu cunoaște tendința acelor membrii care nu sunt membrii de partid. Așa se explică faptul că hotărârile Comitetului Executiv nu sunt duse la îndeplinire, ba mai mult unele probleme nu se pot rezolva în aceste ședințe ale Comitetului Executiv”¹¹³.

Raportul menționează existența unei „celule de partid” în cadrul Frontului Plugarilor, dar precizează că „viața în celula noastră nu este viața unor adevărați membrii de partid; la noi se merge cu șoapte și ascunzișuri, lucruri care nu sunt pe linia partidului, mai mult, duc la nemulțumiri printre ceilalți membrii de partid. Hotărârile celulei noastre nu sunt respectate de către toți membrii, spre exemplu tov. Stanciu Stoian, secretar adjunct, de nenumărate ori a călcat peste hotărârile celulei; aceasta se datorește slăbiciunii tov. Stere Nichifor, care este secretarul celulei”¹¹⁴.

Vasii Vasile se referă și la greșelile tactice ale membrilor de partid, care sunt în Comitetul Executiv al Frontului Plugarilor. Spre exemplu, aceștia nu au susținut consistent propunerea făcută de comunistul Mandache de a-l înlocui pe Miron Belea din funcția de secretar general. Un alt exemplu era faptul că cu ocazia Congresului general au fost cooptați în C.C. intelectuali, unii chiar foști legionari¹¹⁵. Raportul lui Vasii Vasile adresat C.C. al P.C.d.R. se referă și la situația organizațiilor plugărești din Muntenia. Astfel, el constată că „1. Plugarii de prin sate în majoritate sunt complet dezorganizați, în cele mai multe comune nu avem membrii ai organizației, decât membrii comitetului, restul dibuind în întunec; 2. Ședințele de comitete și plenare nu se țin regulat și în unele locuri nu se țin deloc; 3. Sarcinile luate de către responsabilii organizației noastre nu sunt duse la îndeplinire, mai mult, se dau C.C. al P.C.d.R. unele informații greșite [...]; 4. Organizațiile noastre județene sunt conduse la voia întâmplării, fără să aibă destule instrucțiuni și alt material doctrinar din partea Comitetului Executiv, respectiv Secretariat; 5. Privitor la mânăuirea fondurilor la organizațiile noastre județene se constată un adevărat haos [...]; 6. Considerăm cele de mai sus cuprinse în acest raport ca obiecțiuni juste și grave, rog C.C. al Partidului Comunist a cerceta obiectivitatea celor de mai sus și a lua măsurile ce le va crede de cuviință. În acest fel nu se mai poate merge, mișcarea suferă de pe urma acestei desorganizări”[s. n.]¹¹⁶.

¹¹³ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dos. 230/1945, f. 2.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 2-3.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 8.

Problemele apărute în procesul de extindere organizatorică a Frontului Plugarilor au fost luate în discuție de Partidul Comunist într-o ședință cu membrii de partid din organizația plugărească în 13 noiembrie 1945. Cu acest prilej, Constantin Agiu declara: „Eu văd Frontul Plugarilor ca ceva cu toate organele create, dar cu un cap gelatinos și dacă mă refer la comuniștii din Frontul Plugarilor, aș putea să mă înșel, dar am impresia că ne aflăm în situația practicei obscurantiste, fiecare aleargă fără să aibă un plan, fără să fie ceva precizat. Acesta e cazul cu majoritatea comuniștilor din Frontul Plugarilor”. Agiu sublinia că în interiorul organizației predomină „ideologia mic-burgheză”. „Aceasta mă face să cred – declara Agiu mai departe – că Frontul Plugarilor e un partid de modă veche, adică predomină 100% mentalitatea unui partid pe care-l caracterizează afacerile, protejarea, lipsa de plan, lipsa de control a directivelor date. Aceasta se reflectează în mintea conducătorilor”¹¹⁷. Agiu afirma că la sate oamenii nu au încă încredere în Front, trebuie intensificată propaganda. Vasile Luca îi va răspunde acestuia, recunoscând și el că Frontul Plugarilor este „fără cap”, dar „tocmai de aceea te-am trimis acolo și greșala e că te-am băgat în minister. Dar totuși, dacă ai fi combinat just munca de la minister cu munca de la Frontul Plugarilor, am fi putut avea altă înfățișare. Problemele ce trebuiau rezolvate de guvern, se puteau face prin Frontul Plugarilor ca executant....”¹¹⁸.

În ceea ce privește dinamica numărului membrilor Frontului Plugarilor, aceasta a cunoscut, mai cu seamă după preluarea conducerii guvernului de către dr. Petru Groza, o creștere semnificativă. Un document din Arhiva C.C. al P.C.R.¹¹⁹ ne arată că totalul membrilor Frontului Plugarilor în luna octombrie 1945 era de 1.221.486. Această cifră trebuie privită cu circumspecție, deoarece la una dintre rubrici constatăm că în 22 de județe numărul membrilor a fost „dedus din media probabilă”.

Dacă scriptic, numărul membrilor Frontului Plugarilor era unul foarte mare, în realitate, activitatea pe teren a acestei formațiuni era destul de redusă. Relevante, în acest sens, sunt informațiile prezentate într-un raport, clasificat cu antetul - *A nu se multiplica* -, în care se arăta că, un președinte de organizație locală, fiind întrebat de numărul membrilor, a răspuns: „Avem 495 de membri, dar garantez de sinceritatea absolută decât pentru 20 de membri”¹²⁰. Din această cauză, „nu mai putem continua a da cifre fictive, când în realitate numărul membrilor noștri este cu mult mai mic”¹²¹.

¹¹⁷ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dos. 101/1945, f. 4.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 5.

¹¹⁹ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dos. 243/1945, f. 2.

¹²⁰ A.N.R.D.J. Timiș, FOND Comitetul Județean Severin. Organizația Frontului Plugarilor, dos. nr. 2/1946, f. 7.

¹²¹ *Ibidem*, f. 8.

Concluzii

Frontul Plugarilor a fost încă de la înființare (1933) una dintre cele mai obediente organizații politice față de Partidul Comunist din România, acest lucru accentuându-se în perioada care a urmat celui de-al doilea război mondial. Această organizație a fost, poate, cea mai fidelă comuniștilor în tentativa de a prelua puterea în stat. Comuniștii au văzut și au avut în Frontul Plugarilor cel mai eficient antidot împotriva național-țărăniștilor în lumea rurală. În anii 1944-1945, comuniștii s-au implicat major în dezvoltarea structurilor organizatorice plugărești, controlând și îndrumând îndeaproape extinderea organizatorică. Frontul Plugarilor s-a mulțumit să adune câți mai mulți membri, transformându-se în scurt timp dintr-o organizație cu caracter zonal, într-una națională. După 6 martie 1945, expansiunea Frontului în teritoriu s-a bucurat de întregul suport logistic al statului. Miza era câștigarea electoratului rural favorabil național-țărăniștilor.

SEXTIL PUȘCARIU ȘI INSTITUTUL ROMÂN DIN GERMANIA

Irina Nastasă*

Abstract

Sextil Pușcariu and the Romanian Institute in Germany

This paper aims to underline the life and activity of Sextil Pușcariu, a remarkable romanian university proffesor. A particular part of his activity is related to the Romanian Institute from Germany, institute lead by Sextil Pușcariu as president and Grigore Manoilescu as director.

Keywords: *culture, political bounds, Romanian Institute from Germany*

Personalitate de seamă a mediului universitar românesc, Sextil Pușcariu este una din acele personalități culturale ce nu s-au bucurat până acum de abordarea complexă pe care o merită un intelectual de o asemenea dimensiune. Există nenumărate studii cu ținte precise, îndeosebi în direcția comentării operei sale filologice, dar și a preocupărilor lui de critic și istoric literar. Însă prea puțin avem asupra vieții sale, în sensul de „poveste a vieții”, așa cum este ea mai nou proiectată în diversele reflecții metodologice și conceptuale pe tema biografiei¹.

Ar putea exista însă și explicații în cazul lui Sextil Pușcariu, care s-a dovedit a fi extrem de sensibil la tot ceea ce ține și de latura strict biografică, de vreme ce ne-a lăsat poate câteva mii de file cu iz memorialistic și de reconstrucție autobiografică ori cu incursiuni profunde în istoria familiei sale, cu multă acribie editate până nu demult: *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895-1906)*, ed. Magdalena Vulpe, București, EPL, 1968; *Memorii*, ed. Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Edit. Minerva, 1978; *Spița unui neam din Ardeal*, ed. Magdalena Vulpe, Cluj, Edit. Clusium, 1998 ș.a. Să fi descurajat acest apetit al lui Pușcariu pentru propria reconstrucție biografică orice alt demers analitico-monografic? Tot ce este posibil! Însă acest gen de autoconservare a mărturiilor propriului trecut nu este caracteristic doar acestei personalități, mulți, chiar foarte numeroși alți intelectuali din prima jumătate a veacului XX îngrijindu-se cu multă trudă a transmite posterității nu doar crâmpoșe din trecutul vieții lor. Iar acum, cu toții își așteaptă biografii, dispuși a scormoni tot felul de arhive și de a oferi nu doar sumare reconstituiri de „poveste a vieții”, cu accent exagerat pe „comentarea” operei (în fond,

* **Drd., Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.**

¹ Vezi, mai nou: *La biographie en histoire. Jeux et enjeux d'écriture*, sous la direction de Antoine Coppolani, Paris, Ed.. Houdiard, 2007; *Geschichte und Theorie der Biographie*, Hrsg. W. Hemecker, Bernhard Fetz, Berlin, De Gruyter, 2008; Hans G. Ruhe, *Methoden der Biografiearbeit. Lebensspuren entdecken und verstehen*, Juventa Verlag, 2009 ș.a.

cel mai adesea, doar simple „rescrieri” rezumative ale acestora). Cu alte cuvinte, poate n-ar fi inutilă o abordare mult mai nuanțată și articulată, dar mai ales distinctă, a laturii strict biografice și a celei referitoare la operă.

Pe de altă parte, istoricii nu trebuie să se lase pradă nici tendințelor de a fi călăuziți de subiecții supuși investigației doar în direcțiile „triumfaliste” ale biografiei. Cu toții au fost oameni, așadar cu toții au fost supuși și greșelilor, erorilor personale, dar și vremurilor, nu mereu favorabile aspirațiilor de împlinire umană la cele mai înalte cote morale.

În ceea ce privește biografia lui Sextil Pușcariu – relativ bine cunoscută în multe din detaliile vieții, chiar dacă încă nesistematizată într-o carte de gen -, un moment nu lipsit de semnificații și importanță este încă mai puțin elucidat: postura lui de „președinte” al Institutului Român din Germania (Rumänisches Institut in Deutschland). Stabiliment cu importante funcții de propagandă culturală, fondat în urma decretului lege nr. 2756 din 16 august 1940², pe lângă Legația noastră de la Berlin, instituția părea pentru cei avizați anume creată pentru ilustrul filolog clujean.

Dincolo de indiscutabilele competențe (personalitate culturală de prestigiu, cunoscător la perfecție al limbii germane, dar și al celei maghiare – pentru că una din rațiunile acestui institut a fost și contracararea propagandei ungurești în Germania, printr-o instituție similară, fondată însă mult mai devreme), Sextil Pușcariu a mai avut un atu extrem de important: era socrul fratelui ministrului de Externe de atunci, Mihail Manoilescu. Mai concret: deși ideea creării Institutului Român din Germania a aparținut inițial istoricului C.C. Giurescu, în primăvara lui 1940, pe când era ministru al Propagandei Naționale, punerea în practică a proiectului i-a revenit lui Mihail Manoilescu, ministrul de Externe în timpul guvernului condus de Ion Gigurtu (4 iulie-4 septembrie 1940), cu vădite simpatii pro-naziste. În acest context, între Ministerul Afacerilor Străine și Sextil Pușcariu s-a semnat un contract, la 19 august 1940, rămas necunoscut în detalii pentru publicul larg, în care se stabilea un soi de conducere bicefală a Institutului, prin funcția de președinte (atribuită lui Sextil Pușcariu) și cea de director (încredințată lui Grigore Manoilescu).

Așa cum deja am sugerat, în tot acest „proiect” existau și puternice relații familiale, susceptibile a provoca încă de la început suficiente suspiciuni. Cu alte cuvinte, Lia, fiica lui Sextil Pușcariu, era căsătorită cu Grigore Manoilescu (fratele lui Nicolae Manoilescu). Aceasta absolvise facultatea de litere din Cluj, iar din 1929 tatăl ei o angajase ca asistentă la Muzeul Limbii Române³, pe care îl conducea,

² Publicat în *Monitorul Oficial*, nr.189 din 17 august 1940.

³ Vezi Mioara Avram, *O lexicografă de neuitat: Lia Pușcariu Manoilescu (1907-1965)*, în *Dacoromania*, 3-4, 1998-1999, p.191-200.

și părea o „afacere” de familie: pe lângă oamenii de încredere ce-i tot adusesese acolo și munceau după un program specific „nemțesc” (Alexe Procopovici, Th. Capidan, C. Lacea, Șt. Pașca ș.a.) – Pușcariu culegând în special gloria -, în Muzeu mai fusese angajată ca asistentă universitară și nora directorului, Maria (soția lui Radu Pușcariu, chirurg și mai apoi profesor universitar), tot filologul ușurând pătrunderea în învățământul superior clujean și a nepotului său Valeriu Bologa, precum și a unei alte rude, numită tot Maria, și ea absolventă a facultății de litere în 1938. De altfel, S. Pușcariu se și înrudea – prin alianță – cu Th. Capidan, în sensul că un văr al celui dintâi, Caius Damian, a fost căsătorit cu o nepoată a celui din urmă⁴. Mai mult chiar, cum „prietenui la nevoie se cunoaște”, Pușcariu a intervenit decisiv și pentru cooptarea fiului lui Capidan, Emil, ca preparator la Muzeul Literaturii Române, printr-o amalgamată rotație de cadre⁵.

În ce privește familia Manoilescu, toți cei trei frați (Nicolae, Grigore și Mircea) s-au manifestat până spre 1931 ca adepți ai lui Carol al II-lea, iar în timpul guvernării N. Iorga au finanțat publicația periodică *Drumul Nou*, susținătoare a puterii și a reinstalării regelui surghiunit, Sextil Pușcariu fiind instalat la conducerea ziarului. Mai apoi, cel puțin primii doi frați⁶, au intrat în conflict cu regimul carlist, atașându-se tot mai mult de extrema dreaptă, în calitatea sa de ministru al Afacerilor Străine în guvernul Gigurtu Nicolae Manoilescu semnând Arbitrajul de la Viena din 30 august 1940. Însă dincolo de acest aspect, Nicolae Manoilescu s-a afirmat ca un economist de marcă, profesor la Politehnica din București, teoretician apreciat al „teoriei protecționismului”⁷ și a „corporatismului”. Mai mult chiar, s-a dovedit și un bun om de afaceri, îndeosebi în zona Clujului. De pildă, împreună cu fratele său Grigore (devenit apoi ginerele lui Sextil Pușcariu), au preluat încă din 1921 minele de la Șoricani, pentru ca mai apoi să se asocieze cu o firmă belgiană în construirea unei uzine electrice la Aghireș, a cărei energie era furnizată în special Clujului. În consecință, pare firească alegerea lui Sextil Pușcariu ca „președinte” al Institutului Român din Berlin, iar a ginereleui său Grigore ca „director”, în baza unui contract semnat cu Ministerul Afacerilor Străine, reprezentat prin Nicolae Maiolescu.

De altfel, acesta ar fi și contextul pe care se pliază documentele pe care le punem acum în circulație, menite în primul rând să

⁴ Cf. Sextil Pușcariu, *Spița unui neam din Ardeal*, ed. Magdalena Vulpe, , Ed.. Clusium, Cluj 1998, p.186-187.

⁵ Vezi Lucian Nastasă, „Suveranii” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, Ed.. Limes, Cluj, 2007, p.157.

⁶ Celălalt, Mircea, inginer ca profesie, a fost mai puțin vizibil în câmpul puterii, deși a ajuns până la funcția de inspector general silvic, o vreme fiind chiar senator.

⁷ Vezi M. Manoilescu, *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, ed. Mihai Todosia, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

stimuleze noi anchete în direcția conturării mai în amănunt a unui aspect din viața lui Sextil Pușcariu mai puțin investigat. Pe de altă parte, această „secvență” ar trebui să atragă mai mult atenția – dintr-o perspectivă mai puțin încărcată de naționalism – asupra fie a înclinației filologului clujean spre extrema dreaptă, fie spre căpătuială, fie spre ambele. În fond, apropierea lui Pușcariu în anumite momente față de extremiștii de dreapta poate avea nu doar o motivație familială, dar și una conjuncturală, chiar de oportunism. Iar dacă acceptarea diverselor cumuluri îi aduce pe lângă prestigiu și câștiguri materiale (prin cumulul de indemnizații), atunci totul pare de înțeles din perspectiva filologului.

Prin semnarea contractului amintit, între Sextil Pușcariu și Ministerul Afacerilor Străine, cel dintâi își păstra și funcțiile remunerate de profesor, de director al Muzeului Limbii Române, dar și pe cea cu care abia fusese investit, de rector al Universității din Cluj (recent mutată la Sibiu, poate și din nedibăcia de negociator a lui N. Manolescu). În plus, instituția ar fi trebuit să primească anual 300.000 mărci (RM), plus aproape 800.000 RM pentru instalare, toate dintr-un fond secret aflat la dispoziția ministrului de Externe. Totodată, se achiziționase ca sediu un imens și frumos imobil la Berlin, pe Ahornallee, unde își aveau locuința socrul și ginerele. Iar peste toate, președintele Institutului avea obligația de a fi prezent în Germania doar șase luni pe an, dar beneficia de libertatea de a-și alege singur personalul ce să deservească această instituție. Așa se face că Sextil Pușcariu a angajat persoane nu doar capabile, dar și de mare încredere : Maximilian Hacman, profesor universitar la Cernăuți și amic cu Pușcariu încă de la începutul veacului XX, amândoi colaboratori la *Glasul Bucovinei*, ce pregătise unirea Bucovinei cu România, în 1918 ; Constantin Noica ca „asistent”, iar soția acestuia ca secretară ; Wilhelm Czell (asistent și traducător), Alex. Teodoreanu (asistent), Gh. Vinulescu (asistent, cu soția, bibliotecară) ș.a. Mai mult chiar, după cum rezultă și din documentele de mai jos, Pușcariu intenționa să mai aducă pe Vasile Băncilă, Caius Jinga, Fritz Netolitzky, iar în poziții de « lectori » universitari pe Al. Dima, Emil Cioran, I. Constantinescu, Ovidiu Papadima, Gh. Duzinchevici ș.a.

Nu vom insista acum asupra altor detalii menite a circumscrie documentele de mai jos, lăsându-le pe acestea să vorbească aproape de la sine, în speranța că poate chiar noi vom reuși în timp să punem la dispoziția cititorilor o monografie pe tema Institutului Român din Germania, cu toate racordările ce se impun.

DOCUMENTE

1

**RUMÄNISCHES INSTITUT
IN DEUTSCHLAND**

Nr. 161/1941

Berlin-Charlottenburg 9

Ahornallee 22-24

Fernruf: Sammel-Nummer 936756

14 februarie 1941

Domnule Ministru,

Vă rog să primiți înainte de toate cele mai calde felicitări pentru numirea d-voastră în fruntea departamentului Educației Naționale și Cultelor. Vă doresc din toată inima o activitate plină de rodnicie.

În cele șapte săptămâni de când mă găesc la Berlin am putut constata aproape zilnic cât de necesară este înființarea unui institut de propagandă culturală. Din toate părțile suntem solicitați să dăm informații sau să facem legături cu diferite instituții din România; revistele ne cer articole și editorii cărți despre România; pentru cei ce vor să învețe românește am deschis cursuri speciale; biblioteca noastră de peste 4000 de volume începe să fie vizitată pe măsură ce terminăm inventarierea cărților.

Colaboratorii mei lucrează de dimineața până seara, dar nu prididesc cu lucrul. De aceea e necesar să măresc numărul lor. Am nevoie de un om de litere, care să scrie cu ușurință articolele ce ni se cer de reviste, de un naturalist, care să poată da informații privitoare la științele exacte, și de un istoric, cunoscător al împrejurărilor ardelenene și al limbii maghiare, pentru ca să putem face față propagandei din ce în ce mai active a ungarilor.

Cum în art. 6 al decretului-lege din 16 august 1940 (Mon. Of. din 17 august 1940, pag. 4211) se prevede că „După indicația conducătorului institutului, ministerele și oricare autorități de stat sunt autorizate a detașa la acest institut funcționari publici, care își păstrează în acest caz drepturile ce decurg din funcțiile lor”, vă rog să binevoiți să detașați la Institutul din Berlin pe următorii domni:

Caius Jiga, profesor secundar în Oltenița

Vasile Băncilă, profesor secundar în București

Dr. Fritz Netolitzky, fost profesor universitar din Cernăuți.

Cererea celui dintâi o alătur. D. Netolitzky a ieșit cu sfârșitul anului 1940 la pensie. El va face serviciu la Institutul din Berlin și ca traducător din românește în nemțește. Detașarea e necesară numai pentru ca, trăind în Germania, să poată totuși primi pensia din țară. Plata suplinitorilor pentru profesorii Băncilă și Jiga va trebui să cadă în sarcina Ministerului Educației.

A doua chestiune de mare importanță pentru propaganda românească în Germania este ocuparea posturilor de lectori de limba română la Universitățile care au sau au avut, sau doresc să aibă lectorate. Dl. prof. Gamillscheg vă va prezenta lista candidaților asupra cărora am căzut de acord cu dânsul ca cei mai potriviți, adică: pentru Berlin, la Facultatea de Litere și Auslandwissenschaftliche Fakultät (dacă actualul lector V. Luța va fi rechemat) d-nii Al. Dima, inspector școlar la Sibiu, și I. Constantinescu, asistent la Muzeul Limbii Române din Sibiu; la Viena dl. [Ovidiu] Papadima, profesor secundar, actualmente bursier în Germania⁸; pentru München dl. Mateica, care în prezent ocupă acest post. Pentru Frankfurt a.M. și

⁸ Ca bursier Humboldt, Ovidiu Papadima studiasse în Germania, iar după susținerea doctoratului funcționase deja ca lector la Universitatea din Viena, în 1940-1941.

Köln sunt luați în considerare d-nii Duzinchevici, asistent la Institutul de Istorie Națională din Sibiu, și E. Cioranu, profesor secundar.

Acești lectori nu numai că vor deveni propagandiști activi ai culturii românești în cele mai importante orașe universitare germane, în strânsă legătură cu Institutul din Berlin, ci vor fi și conducătorii firești ai studenților români înscriși la universitățile respective.

Am făcut la Berlin, în Ministerul Educației Naționale, pașii necesari pentru obținerea acestor lectorate. Cea mai mare dificultate constă în faptul că lectorii – care au și îndatoriri sociale – nu pot trăi în Germania cu leafa ce le-o dau Universitățile. De aceea e nevoie ca Ministerul Educației din București să le aplice la toți același tratament ca actualului lector de la Berlin, dl. V. Luța, anume să fie detașați cu leafă întreagă de profesori sau asistenți și să li se dea din partea Băncii Naționale favorul de schimb ca studenților.

Deoarece lectorii nu vor putea funcționa în anul universitar care începe în aprilie, decât dacă numirea lor se va face la începutul lui martie, vă rog, domnule ministru, să binevoiți să faceți transferarea lor cât mai neîntârziat.

Cu expresia celei mai înalte stime
Sextil Pușcariu
Președintele Institutului Român din Germania

Domniei Sale
Domnului Ministru al Educației Naționale
București

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.392-393)

2

ROMÂNIA
MINISTERUL PROPAGANDEI NAȚIONALE
OFICIUL NAȚIONAL DE TURISM
[Înregistrat la 4 martie 1941]

REFERAT

Domnule Ministru,

Revenind asupra propunerii noastre din iulie 1940, am onoarea a vă supune următoarele cu privire la înființarea unei „Case Românești” la Berlin.

Propaganda în străinătate se face prin organele oficiale (Legeții, atașați de presă, atașați comerciali etc.), dar și mai cu folos prin organe oficioase (Institute de Cultură, Birouri de Turism, Camere de Comerț, magazine de specialități naționale etc.)

Exemplele oferite de alte țări sunt concludente: Ungaria în special și-a asigurat întotdeauna o propagandă de mare eficiență organizând în diverse centre europene Birouri de Turism, magazine de artă populară, restaurante cu specialități și orchestre naționale, spectacole de teatru etc.; la fel Germania, Italia, Suedia.

Azi, când toată Europa gravitează în jurul Germaniei și când orientarea noastră politică este definitiv stabilită în această direcție, trebuie să constatăm că „prezența” noastră în Germania și în special la Berlin este foarte redusă și în mare

întârziere față de alte națiuni, cu toate că țara noastră trezește acolo un interes nedezmintit, în orice ocazie.

Afară de acțiunea organelor noastre diplomatice și de presă, cu un câmp de activitate limitat prin definiție, în ultimii cinci ani doar câteva inițiative izolate au amintit de existența țării noastre: prezentarea oficială pentru prima oară a României de către O.N.T. în târgurile de la Lipsca, Breslau (1936-1940), crearea unui Birou O.N.T. de Propagandă și Informații Turistice la Berlin în 1937, organizarea de către Direcția Vânătorii a strălucitei participări românești la expozițiile de vânătoare, prezentarea frumuseților României de către O.N.T. în prima expoziție turistică românească de la Berlin în iunie 1939 și acum, recent, crearea Institutului Român.

Succesele de care s-au bucurat separat fiecare din aceste inițiative ne fac să socotim necesară o concentrare și organizare a eforturilor noastre în această direcție.

Interesul germanilor pentru viața poporului nostru, pentru arta noastră națională (anual se vând în Germania pentru milioane cusăturile și ceramica românească), pentru perspectivele românești de dezvoltare economică și colaborare intelectuală, face posibilă și foarte aproape de succes orice inițiativă de a ne apropia cât mai mult simpatia și prietenia marelui nostru aliat.

În acest scop credem că unul dintre mijloacele cele mai utile pentru a ajunge la un rezultat rapid și răsunător ar fi crearea unei „Case Românești” la Berlin, care are deja înstăpânită de regimul nazist tradiția cluburilor și centrelor private de grupare a simpatizilor și scopurilor comune.

O asemenea „Casă”, situată în centrul orașului, în locul potrivit sau chiar în vest, ar trebui să strângă la un loc:

- a) Actualul Birou O.N.T., insuficient instalat în Unter den Linden 21.
- b) Institutul Român, situat azi mult prea departe.
- c) Un magazin de specialități românești (cusături naționale, ceramică, lemn crestat, diverse comestibile etc., care toate au deja mica lor celebritate pe piața germană și dau ocazia unor foarte rodnice afaceri unor oameni nu întotdeauna calificați pentru aceasta).
- d) O mică expoziție românească permanentă, cu teme variabile, și o sală de informații și actualități fotografice.
- e) Un restaurant sau o bodegă cu specialități românești și orchestră românească, atât de bine apreciate de germanii care le-au cunoscut la noi.
- f) O sală de conferințe cu proiecții, de audiții muzicale etc.
- g) În fine, în spațiul eventual liber, birouri ale serviciilor românești din Berlin, care nu ar avea decât de câștigat dacă ar putea fi adunate împreună.

Planul nu trebuie să sperie, căci nici o cheltuială nu poate fi prea mare pentru țara noastră în vederea unui asemenea scop, iar pe de altă parte sumele necesitate în plus, peste ce se cheltuiește azi disparat, nu pot fi mult prea mari, o bună parte din cele prevăzute având un caracter de vădită rentabilitate, fiind puse pe baze comerciale (Biroul de voiaj, magazinul, restaurantul sau bodega).

Suma necesită pentru chiria întreprinderilor neproductive (Biroul de Informații și Propagandă Turistică, sala de expoziție, Institutul și birourile diverse) nu poate depăși cca. 30-40.000 RM, iar bugetele de întreținere ale acestora cca. 30.000 RM.

Forma juridică pentru realizarea planului de mai sus poate fi: a) constituirea unei Societăți G.M.B.H. cu sprijinul statului român; b) administrarea directă prin Ministerul Propagandei sau, și mai bine, prin O.N.T. (care nu descoperă dintr-o dată prezența statului) pentru organizațiile neproductive, și concesionarea cu caiet de sarcini, pentru exploatare comercială sub control, a organizațiilor a căror rentabilitate nu poate face nici un dubiu. (Biroul de voiaj al Soc. „România” își are rentabilitatea verificată chiar pe timp de criză; pentru magazinul de „specialități”

putem avea oferte cât se poate de interesante chiar de pe acum; la fel pentru restaurant); c) administrarea întregii întreprinderi, „în regie”, prin persoane competente, depinzând direct de centru (Minister sau O.N.T.).

Dacă, în principiu, poate exista un acord în privința acestui proiect, o examinare a lui la fața locului se va putea face spre finele lunii martie, când subsemnatul sunt convocat la Berlin pentru conferința cu „Reichsbahnzentrale” și M.E.R., conferință ce a fost amânată din luna august 1940.

Pe baza datelor culese, vom putea expune atunci un plan de detaliu atât în privința posibilităților oferite de situația locală de la Berlin, cât și a mijloacelor de organizare și exploatare ce trebuie găsite la noi în țară.

Director O.N.T.
A. Corbu

D-sale
Domnului ministru al Propagandei

REZUMAT

A) Pentru organizarea și concentrarea eforturilor de „prezență” și propagandă românească la Berlin:

Strângerea într-o „Casă Românească” la Berlin:

1) a organizațiilor existente.

a) Biroul O.N.T. de Informații și Propagandă Turistică din 21, Unter den Linden.

b) Biroul de Voiaj al Soc. „România” din 21, Unter den Linden.

c) Institutul Român, recent creat.

2) și a unor organizații de incontestabilă utilitate propagandistică ce urmează a se crea.

d) O sală de expoziții temporare românești cu teme variabile, cu o anexă pentru informații și actualități fotografice.

e) Un magazin de desfacere a „specialităților” românești de propagandă (artă națională, cusături, ceramică etc., și eventual produse comestibile).

f) O sală de conferințe cu proiecții, audiții muzicale etc.

g) Un restaurant sau o bodegă cu orchestre naționale variate și „specialități” românești.

B) Fondurile necesare nu vor fi mari, căci întreprinderile de la punctele b), e) și g) vor fi organizate pe baze comerciale și au o rentabilitate asigurată, cel puțin pentru acoperirea totală a cheltuielilor.

Cu cca. 100.000 RM anual se poate asigura reușita întreprinderii; suma e infimă față de rezultatul ce poate fi atins cu ea.

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.397-398)

**MINISTERUL INSTRUCȚIEI, EDUCAȚIEI, CULTELOR ȘI ARTELOR
SERVICIUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE**

**RAPORT
asupra Institutului Român din Germania**

Încă din luna mai 1940, Ministrul Propagandei Naționale de atunci, d-l profesor C. Giurescu, a propus fostului Suveran al țării înființarea unui Institut Român la Berlin. Regele Carol al II-lea a admis, cerând propuneri concrete.

În urma consfătuirilor care au avut loc cu d-l profesor Gamillscheg, și pe baza unui referat-studiu asupra Institutului Maghiar din Berlin, al d-lui Oskar Walter Cizek, s-a întocmit un raport care a fost trimis Regelui și primului ministru, d-l Tătăărăscu.

Pe baza unui memoriu al d-lui profesor Sextil Pușcariu, chestiunea a fost reluată în timpul guvernului Gigurtu, de către d-l Mihail Manoilescu, Ministrul Afacerilor Străine (25 iulie 1940 – dosar 15/940 al Ministerului Afacerilor Străine).

Din cuprinsul acestui memoriu reiese că scopul acestui Institut *nu va avea un caracter strict științific, ci va fi un centru de propagandă românească activă*, având menirea să îndrume pe tinerii români în primul lor semestru de studii, să intre în intimă legătură cu națiunea germană și să pătrundă spiritul nou care o însuflețește. Preconizează, printre altele, înființarea unui periodic: „Das neue Rumänien”.

D-l profesor S. Pușcariu schițează organizarea administrativă a Institutului și cere pentru director deplina libertate spre a-și alege colaboratorii: secretar general, asistent, bibliotecar, traducător, steno-dactilograf, doi oameni de serviciu.

Același memoriu preconizează un proiect de buget cuprinzând o cifră anuală de 100.000 RM, plus 50.000 RM pentru mobilier, bibliotecă etc.

Memoriul propune ca Institutul să fie direct la dispoziția Ministerului Afacerilor Străine.

Pe baza acestui memoriu se întocmește un Jurnal al Consiliului de Miniștri (no. 2042 din 16 aug. 1940).

La 17 august 1940 apare în „Monitorul Oficial” no. 189 (anexat) Decretul-Lege no. 2756 din 16 aug. 1940, privitor la înființarea pe lângă Legația României din Berlin a Institutului Român din Germania (Rumänisches Institut in Deutschland) cu data de 1 septembrie 1940.

La cererea Ministerului Afacerilor Străine, Ministerul Propagandei, prin Decizia no. 9214/11 sept. 1940, numește consilieri culturali onorifici la Berlin pe d-nii prof. S. Pușcariu, președintele Institutului, și Gr. Manoilescu, directorul Institutului, făcând cunoscut acest lucru Ministerului Afacerilor Străine cu adresa no. 9218/940 (semnat Nichifor Cranic).

La 6 septembrie 1940 se semnează la Berlin contractul de închiriere a unui local pentru Institut, pe termen de 5 ani. D-l S. Pușcariu își asumă toate obligațiile contractului de închiriere. Cu câteva zile mai înainte, la 19 august 1940, se încheie contractul între Ministerul Af. Străine și d-l S. Pușcariu, privitor la situația personalului și a d-lui Pușcariu.

Prin acest contract d-l prof. S. Pușcariu este obligat a locui cel puțin 6 luni pe an în Germania. D-sa își păstrează funcția de profesor la Universitatea din Cluj și director al Muzeului L[imbii] Române, cu toate drepturile ce decurg din aceste funcții. D-l prof. S. Pușcariu este obligat a angaja cel puțin șase colaboratori culturali științifici, care să domicilieze la Berlin și care să închine Institutului toată activitatea lor. D-sa se mai obligă a pune la dispoziția Institutului un local cu cel

puțin o sală de conferințe și expoziții, biblioteca, săli de lectură, săli de lucru și birouri pentru colaboratori.

Ministerul Af. Străine se obligă a pune la dispoziția d-lui Pușcariu o sumă de 300.000 RM anual, în patru rate trimestriale anticipative, la Berlin. Iar pentru instalare o sumă de 85.000 RM și 750.000 lei, plătiți la București.

Sumele sunt acordate din Fondul Diplomatic (fond cu caracter secret, la data contractului).

Prin legea cu caracter strict secret din 13 noiembrie 1940, s-a desființat Fondul Diplomatic al Ministerului Af. Străine și s-a înființat un fond special, denumit „Fond pentru interese superioare de stat”, la Președinția Consiliului de Miniștri, care se gestionează în mod special.

Ca urmare a acestui fapt, Președinția Consiliului de Miniștri, prin rezoluția pusă de d-l general Antonescu, Conducătorul Statului, face cunoscut, cu adresa no. 3391 C.C. din 23 decembrie 1940, că pe viitor Institutul Român din Germania va depinde de Ministerul Propagandei Naționale.

Până la 13 septembrie, Ministerul Af. Străine achită Institutului pentru primele cheltuieli suma de 750.000 lei.

Prin Decretul-Lege no. 120 din 20 ianuarie 1941, s-a decis pe seama Ministerului Propagandei Naționale un credit de 6.432.500 lei, destinat funcționării Institutului, ținându-se seama de suma anuală fixată prin contract.

Transferuri efectuate pe seama Institutului:

2.077.250 leila 12 dec. 1940

2.783.260 “la 14 febr. 1941

4.860.510 care scăzută din

6.432.500 dă

1.571.990 neutilizată

Din această sumă, d-l S. Pușcariu cere să se plătească d-lui I. Breazu 500.000 lei pentru lucrări de folclor, fotografii etc., iar restul să fie expediat pe numele d-sale la Berlin.

Personalul angajat de d-l S. Pușcariu până la data de 14 octombrie 1940 este următorul:

Director și locțiitorul președintelui: Grigore Manoilescu.

Secretar general: Maximilian Hacman, fost rector al Univ. Cernăuți.

Asistenți: Const. Noica, Gheorghe Vinulescu, Alexandru Teodorescu, Wilhelm Czcell, licențiați în Litere.

Bibliotecar: d-na Vinulescu.

Secretară: d-na Noica.

La referatele făcute de Ministerul Propagandei Naționale, pentru legalizarea situației Institutului și a întrebuițării sumelor ce îi sunt acordate, se propune să prezinte această chestiune Președinției Consiliului de Miniștri, pentru a fixa cheltuieli anuale din fonduri secrete care, conform contractului, nu trebuiesc justificate după legea Contabilității publice, sau să se schimbe contractul pentru a se avea un drept legal de control, iar cheltuielile să fie prevăzute în bugetul ordinar și justificate ca orice cheltuială.

Printr-o adresă trimisă de Ministerul Educației Naționale-Cabinetul Ministrului, confidențială, pe care am găsit-o în unul din dosarele privitoare la Institut, și a cărei copie n-am mai găsit-o la Minister, departamentul nostru, sesizat după informații de clauzele contractului încheiat între Ministerul Af. Străine și d-l S. Pușcariu, printre care se dă o totală libertate d-lui Pușcariu în alegerea colaboratorilor săi, cere să se găsească modalitatea revizuirii clauzelor acestui contract în sensul că în alegerea personalului Institutului să aibă un cuvânt și Ministerul nostru, singurul în drept a aprecia valabil calificarea și competența personalului destinat să funcționeze la Institut. La această intervenție, făcută la 11

octombrie 1940, nu s-a dat nici un răspuns. Aceasta a fost de altfel singura și ultima acțiune a Departamentului nostru în toată chestiunea Institutului din Berlin.

Ministerul nostru nu a avut alte legături cu Institutul, decât corespondența curentă în diverse chestiuni.

Șeful serviciului
[indescifrabil]

6 martie 1941

Se anexează Mon[itorul] Oficial] no. 189 din 17 aug. 1940

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.390-391)

4

CONTENCIOSUL REFERAT

Domnule Ministru,

Am onoare a referi următoarele, cu privire la raportul cu nr. 161/1941 a d-lui președinte al Institutului Român din Germania, aici alăturat, și a anexelor:

1. Prin Decretul-Lege cu nr. 2756 din 16 august 1940, publicat în Mon. Of. nr. 189 din 17 august 1940, s-a înființat pe lângă Legația Regală a României la Berlin, pe data de 1 sept. 1940, Institutul Român din Germania (Rumänisches Institut in Deutschland), cu sediul la Berlin.

Scopul acestui Institut este: conducerea, coordonarea și intensificarea legăturilor culturale dintre România și Germania, iar mijloacele de acțiune sunt prevăzute, amănunțit, în art. 2 al Decretului-Lege.

Pentru conducerea Institutului s-a prevăzut încheierea unui contract cu o personalitate culturală, pe termen de 5 ani, căreia îi va aparține și obligația organizării și administrării Institutului.

S-a mai prevăzut că dacă această persoană ocupă o funcție de stat, ea își va păstra drepturile ce decurg din această funcție.

De asemenea, s-a prevăzut dispoziția că ministerele și oricare autorități de stat sunt autorizate a detașa la acest Institut funcționari publici, care își păstrează în acest caz drepturile ce decurg din funcțiile lor.

În ce privește fondurile, prin Decretul-Lege (art. V) s-a prevăzut că acestea se dau de către Ministerul Regal al Afacerilor Străine, din creditul prevăzut în bugetul său la articolul respectiv pentru „Cheltuieli Diplomatie” și vor fi administrate în conformitate cu prevederile speciale pentru acest fond și cu prevederile contractului ce se va încheia pentru conducerea Institutului.

Prin raportul nr. 161/941, al d-lui Sextil Pușcariu, președintele acestui Institut, se propun două serii de măsuri, și anume:

a) Se arată necesitatea detașării la acest Institut a unui om de litere, a unui naturalist și a unui istoric, cunoscător al împrejurărilor ardene și al limbii maghiare, pentru a se putea face față, în primul rând, propagandei, fiind desemnate (recomandate), în acest scop, trei persoane, și anume d-nii: Caius Jiga, profesor secundar în Oltenița; V. Băncilă, profesor secundar în București, și dr. Fritz Netolitzky, fost profesor universitar din Cernăuți, ieșit la pensie la finele anului 1940. Acesta din urmă ar urma să facă serviciul ca traducător din românește în nemțește.

b) Se mai fac propuneri pentru ocuparea posturilor de lectori de limba română la universitățile din Germania, care au sau au avut sau doresc să aibă lectorate.

Se fac propuneri, în acest sens, arătându-se că s-a căzut de acord, în acest scop, cu dl. profesor Gamillscheg.

Se invocă, totdeodată, nevoia ca acești lectori să se bucure de un tratament, în ce privește remunerarea, identic cu al actualului lector de la Berlin, dl. V. Luța, anume să fie detașați cu leafa întreagă de profesori sau asistenți și să li se dea din partea Băncii Naționale favorul de schimb [valutar] ca studenților. Se conchide, apoi, pentru transferarea celor propuși, cât mai neîntârziat.

Din lucrări, rezultă că angajarea d-lui S. Pușcariu s-a făcut printr-un contract intervenit între Ministerul Afacerilor Străine și d-sa, de care nu avem cunoștință (nu-i cunoaștem textul).

În ce privește datele de ordin tehnic-financiar, de angajamente bănești, și de transfer, precum și în ce privește situația acestui Institut, în legătură cu statul, toate acestea sunt arătate prin referatul, socotit confidențial, din 6 martie 1941, al Șefului Serviciului Relațiilor Internaționale, care ar urma să fie examinat, spre a se lua, bineînțeles, orice măsuri ce s-ar găsi necesare.

Directorul Contenciosului,
[indescifrabil]

18.III.1941

(*Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.402*)

5

ROMÂNIA
PREȘEDINȚIA CONSILIULUI DE MINIȘTRI
Nr. 3493 cc/941

București, 26 martie 1941

Personal

Domnule Ministru,

Alăturat avem onoarea a vă trimite, în copie, raportul d-lui ministru N. Crainic, cu privire la Institutul Român din Germania, rugându-vă să binevoii a lua cunoștință de următoarea rezoluție a d-lui general Antonescu.

„25.III

Sunt informat că Institutul a devenit o vacă mulsă de dl. S. Pușcariu și familia sa.

Să se facă o anchetă prin dl. Bossy⁹ și, dacă este adevărat, să se spulbere imediat totul.

Dl. general Rosetti este rugat să ia chestiunea în mână și să pună ordine. Dacă va fi adevărat că dl. S. Pușcariu a fost indelicat, să tragă imediat consecințele și din Universitate”.

ss/General Antonescu

Primiți, vă rugăm, asigurarea distinsei noastre considerațiuni.

Secretar general
O. Vlădescu
Cociman

Director
Dr. Aurel

⁹ Este vorba de Raoul Bossy, șeful legației noastre la Berlin între 1941-1943, după care s-a refugiat în Elveția.

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale.
Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.394)

6

CONTENCIOSUL
REFERAT

Domnule Ministru,

Examinând, în conformitate cu ordinul domniei voastre, alăturatul contract și expunerea, aici alăturată, în copie, a domnului ministru al Propagandei, având de obiect Institutul Român din Germania, am onoare a referi următoarele:

1. Contractul în cauză s-a încheiat între statul român, prin Ministerul Afacerilor Străine, pe de o parte, și dl. Prof. Sextil Pușcariu, la 19 august 1940.

2. Termenul pentru care s-a contractat este de 5 ani, cu începere de la 1 septembrie 1940, dl. prof. Sextil Pușcariu fiind angajat în calitate de conducător al Institutului Român din Germania, funcționând pe lângă Legația Regală a României din Berlin.

3. Prin art. 6 din contract, Ministerul Afacerilor Străine s-a obligat a pune la dispoziția d-lui prof. Sextil Pușcariu, pentru îndeplinirea scopurilor Institutului, pe tot timpul acestor 5 ani de durată a contractului, câte 300.000 Reichsmark, anual, plătibile în 4 rate trimestriale, anticipativ, la Berlin.

4. Din expozeul alăturat în copie, cu privire la această cauză, rezultă că dl. Sextil Pușcariu a convenit, ulterior, la reducerea numai la suma de 200.000 Reichsmark, anual, a contribuției (cheltuielilor) respective.

5. Se constată, pe de altă parte, că s-a lichidat o sumă totală corespunzătoare, de lei 4.860.510, pentru timpul până la 31 martie 1941, dintr-un credit extraordinar, bugetar, în sumă de lei 6.432.500, calculul fiind făcut pentru un buget anual de 300.000 RM.

6. Se mai constată că s-a dispus de către domnul conducător al statului și președinte al Consiliului de Miniștri trecerea Institutului Român din Germania la Ministerul Propagandei.

7. Raporturile juridice rezultând din acest contract sunt prinse între Onor. Ministerul Afacerilor Străine respectiv Ministerul Propagandei, și dl. Sextil Pușcariu.

8. În ce privește regimul rezilierii, eventuale, prin art. 10 al acestui contract, se prevede clauza că poate fi reziliat de Ministerul Afacerilor Străine, pentru abateri grave de la obligațiile luate de către dl. prof. Sextil Pușcariu prin contract, iar ambele părți contractante au dreptul la reziliere, cu un preaviz de un an, dat la 1 septembrie sau 1 martie a fiecărui an, în condițiile prevăzute în art. 10.

Dl. prof. Sextil Pușcariu ar putea rezilia la rândul său acest contract, în caz dovedit de boală gravă.

Rezultă că regimul prezentului contract – bilateral – este acela al dreptului comun și, prin urmare, rezilierea este posibilă pe bază de culpă dovedită.

În acest caz, ar trebui luate măsurile prelabile necesare.

Întrucât convențiunea s-a încheiat în baza unui Decret-Lege, care a și prevăzut-o, motivat de anumite necesități, anume determinate, desigur că cea mai bună cale pentru rezilierea acestei convenții ar fi un Decret-Lege care ar rezolva chestiunea, fără posibilitatea nici unei discuții.

Directorul Contenciosului,
[indescifrabil]

9 aprilie 1941

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale.
Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.401)

7

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII
DIRECȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR
SERVICIUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

REFERAT

14 aprilie 1941

Domnule Ministru,
Din ordinul dvs, am onoarea a vă referi următoarele:
Personalul astăzi existent la Institutul Român din Berlin este următorul:
Președinte: Dl. prof. Sextil Pușcariu, cu leafa bugetară de 42.500 lei de la Universitatea Cluj-Sibiu;
Director: Dl. Grigore Manoilescu, fără leafă bugetară din țară;
Secretar-General: Dl. prof. M. Hacman, cu leafă bugetară de 42.500 lei de la Universitatea din București;
Asistenți: D-nii Gheorghe Vinulescu, șef de secție cl. II cu 9.000 lei, detașat din Minist. Afacerilor Str.; Constantin Noica, licențiat în litere, fost bursier al Inst. Francez în România, fără leafă bugetară din țară; Alexandru Teodoreanu, licențiat în litere, fără leafă bugetară din țară; Wilhelm Czell, licențiat în litere și teologie, fără leafă bugetară din țară;
Bibliotecară: D-na Vinulescu, soția d-lui Gh. Vinulescu, fără leafă bugetară;
Secretară: D-na Noica, soția d-lui C. Noica, fără leafă bugetară din țară (acesteia din urmă, Ministerul i-a refuzat autorizația de funcționare la Institut, fiind de naționalitate engleză).
În timpul din urmă dl. prof. S. Pușcariu a mai făcut recomandare pentru alte trei persoane; chestiunea a rămas deocamdată nerezolvată.
Privitor la remunerația acestora la Berlin, citez:
(Din cotractul încheiat între Min. Af. Str. și dl. prof. S. Pușcariu)
(...) Punctul 4. „Dl. Prof. S. Pușcariu se obligă personal a angaja prin contract un număr de cel puțin opt colaboratori, care să domicilieze la Berlin și care să-și închine Institutului toată activitatea lor, *fixându-le remunerații și atribuțiile.*
De asemenea, personalul de birou și de serviciu, precum și colaboratorii externi, vor fi angajați și remunerați tot de dl Sextil Pușcariu.
Tot d-sa va suporta toate cheltuielile de reprezentare și de călătorie în interesul Institutului și toate cheltuielile făcute în exercițiul obligațiilor luate prin acest contract”.
„Raporturile contractuale dintre dl. prof. S. Pușcariu și persoanele angajate de d-sa în cadrul prezentului contract *vor fi supuse legislației contractelor de muncă astăzi existente în România.* (...)”
Punctul 9. (Din același contract):
„Dl. prof. S. Pușcariu are deplina libertate de dispoziție în ce privește întreaga gestiune a fondurilor, cu obligația de a ține contabilitatea la zi și scriptele în evidență pentru exercitarea controlului de către Min. Af. Străine”.
Mai citez rezoluția pusă de dl. gl. I. Antonescu, pusă pe un memoriu de activitate al d-lui prof. S. Pușcariu:
“1. Aprob. Departamentul Finanțelor de acord cu cel al Externelor și cu dl. prof. S. Pușcariu, va acorda sumele cerute prin memoriul alăturat.

2. Dl. prof. S. Pușcariu are deplina libertate în alegerea personalului și mijloacelor pentru atingerea țelului urmărit prin crearea Institutului.

3. Acord perfect cu Legația prin Min. Externelor (în prealabil).

4. Întocmiri de dări de seamă trimestriale, ce îmi vor fi trimise.

(ss) gl. Antonescu

Din acestea și din investigațiile făcute în dosarele de la Min. Propagandei, cât și din informațiile luate de acolo, rezultă că deocamdată nu se poate cunoaște cu ce sume sunt plătiți cei ce funcționează lângă Institut.

Retribuția individuală a fiecăruia se va putea vedea numai mai târziu, când vor fi trimise conturile justificative de întrebuințare a fondurilor prevăzute în contract.

Șeful serviciului,

[indescifrabil]

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.400)

8

București, 17 aprilie 1941

ROMÂNIA

MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE

Nr. 29259

Anexe: una

Confidențial

Personal

Domnule Ministru,

Am onoarea a vă trimite, aici alăturat, copie de pe raportul nr. 80.069 din 11 aprilie 1941 al ministrului nostru la Berlin, cu privire la situația și activitatea Institutului român din acel oraș.

Pe de altă parte, am onoarea a vă face cunoscut că domnul ministru Bossy mă informează, printr-un raport telegrafic suplimentar, că socotește absolut necesară – față de propaganda dezvoltată de Institutul universitar maghiar și de Societatea germano-ungară de acolo – existența unui Institut cultural român la Berlin. Suprimarea lui în momentul de față, pe lângă faptul că ar dăuna considerabil raporturilor culturale germano-române, ar produce și o impresie nefavorabilă.

Domnia sa nu are cunoștință de vreo manifestare potrivnică guvernului român a membrilor Institutului și crede că dacă se va socoti necesară primenirea personalului, n-ar trebui totuși să se desființeze un așezământ care corespunde nevoilor propagandei noastre.

Ministru

[indescifrabil]

Domniei Sale

Domnului general R. Rosetti, Ministrul Educației Naționale

[ANEXĂ]

COPIE de pe raportul Legației noastre din Berlin cu No. 80069 din 11 aprilie 1941, adresat d-lui general Antonescu.

Domnule Ministru,

Drept răspuns la notele ministeriale confidențiale no. 21387 și 23572 din 21 și 28 martie a.c., am onoarea a raporta următoarele:

1) Institutul român din Berlin este condus de d-l Sextil Pușcariu, profesor universitar și membru al Academiei Române, ca președinte, împreună cu ginerele d-sale, dl. Grigore Manoilescu, în calitate de director. Din conducerea Institutului mai fac parte: dl. Hacman, fost profesor la Universitatea din Cernăuți, ca secretar general, d-nii Noica, Bodea și Vinulescu, referenți pentru chestiuni istorice, tehnice și bibliografice, două secretare la bibliotecă, dl. Czell, traducător pentru limba germană, o dactilografă și dl. Alex Teodoreanu, asistent. Scopul Institutului este de a dezvolta o operă de propagandă științifică în favoarea României, de a ține legături cu instituțiile de cultură germană, de a organiza aici conferințe ale savanților români, precum și de a pune la dispoziția cercetătorilor germani material documentar asupra României.

2) Institutul este instalat într-un foarte frumos imobil cu o grădină mare, situat [pe] Ahornallee no. 22, 23 și 24, Berlin Charlottenburg. Casa conține încăperi numeroase, bine mobilate, în care se află instalată sala de conferințe, sala de lectură, biblioteca, birourile și locuința președintelui și a directorului.

3) Nu mă aflu decât de trei săptămâni în Berlin, astfel încât nu am avut putința de a urmări vreme mai îndelungată și mai de aproape activitatea Institutului. Totuși, în acest scurt răstimp, am avut prilejul de a asista la trei manifestații propagandistice: a) la 28 martie, conferința d-lui prof. Paulian, directorul Spitalului de boli mintale din București, precedată de o cuvântare introductivă a d-lui Sextil Pușcariu, care a fost urmată de un dîneu și de o recepție la Institut; b) la 1 aprilie, un dejun mare și o recepție, cu prilejul trecerii prin Berlin a agronomilor români, cu care prilej doi profesori germani de specialitate au ținut conferințe, traduse apoi de dl. Grigore Manoilescu; c) la 3 aprilie, conferința d-lui I. Lupaș, profesor universitar și membru al Academiei Române, despre „Kogălniceanu la Berlin”, urmată de un dîneu și o recepție la Institut.

La aceste trei manifestații a asistat un destul de mare număr de personalități germane de marcă, printre care am observat pe secretarul de stat de la Ministerul Instrucțiunii, pe dl. profesor Hoppe, rectorul Universității din Berlin, ministrul plenipotențiar von Twardowski, directorul secțiunii culturale a Ministerului Afacerilor Străine, ministrul plenipotențiar Kichholtes și consilierul Heimburg, referent pentru România în Direcția Politică din Auswärtiges Amt, precum și numeroși profesori universitari.

4) Cât despre întrebuițarea sumelor puse la dispoziția Institutului, cred că, întrucât nu am personal calitatea sau autorizația de a ruga pe dl. profesor Pușcariu să-mi prezinte conturile gestiunii d-sale, ar fi poate mai nimerit ca acestea să fie cerute direct conducerii Institutului, de către Ministerul Propagandei, de care depinde, sau să se delege un funcționar de contabilitate care să fie în măsură apoi a aprecia alocația bugetară cuvenită pentru buna funcționare a unui asemenea institut cultural.

Din impresiile și constatările mele, am ajuns la concluzia că un institut românesc la Berlin este o necesitate absolută, spre a constitui un element stabil de legătură între cultura germană și cea română. Legația nu are putința de a menține

un contact atât de strâns și de permanent cu intelectualitatea germană, rolul ei fiind, în primul rând, de a cultiva cercurile politice. Ar putea, de altfel, părea straniu ca România, care are asemenea instituții la Paris și la Roma, să nu aibă și una la Berlin. Spre deosebire însă de școlile de la Fonteny-aux-Roses și de la Roma, Institutul din Berlin trebuie să aibă mai întâi caracterul unui centru de lucrări de propagandă. Fiind pus sub conducerea unei figuri reprezentative a culturii noastre, care posedă la perfecție limba germană și dispune de o bogată bibliotecă personală, cred că Institutul românesc este pe o cale bună. A distruge acest început ar fi, după mine, o eroare. Aceasta nu înseamnă însă că nu i se pot aduce îmbunătățiri. Îmi iau voia a face mai jos unele sugestii:

1) Institutul ar trebui să aibă cu timpul două secțiuni: una pentru doctorii, licențiații, inginerii sau artiștii care vor să se perfecționeze în specialitatea lor la Universitate, Politehnică, Școala de Belle Arte sau Conservator, și care ar urma să fie organizată după modelul școlilor similare din Paris și Roma, sub directa supraveghere a Academiei Române; alta de centru de propagandă, cu funcționari, referenți și contabili desemnați de Ministerul Propagandei și retribuiți direct de zisul Departament, ca toți funcționarii statului.

2) Contopirea serviciului cultural al Legației cu Institutul românesc, spre a nu avea două organisme cu aceleași atribuții. Personalul serviciului cultural al Legației ar putea fi repartizat fie la Institut, fie la serviciul de presă al Legației, care mai are nevoie de funcționari. Nu trebuie văzut în această propunere nici o critică a vreunei activități personale, ci doar grija de a unifica și de a organiza mai temeinic atât propaganda noastră, cât și serviciul de legătură cu presa germană.

3) Publicarea unei reviste sau a unui buletin în limba germană, sub conducerea Institutului, care, fără a adopta un ton polemic, ce n-ar fi îngăduit aici, să aducă știri și date precise pentru mai buna cunoaștere a țării noastre. „La revue de Transylvanie” a noastră, sau „La nouvelle revue de Hongrie” și „Hungarian quarterly” a ungarilor ne-ar putea servi de model.

Primiți, vă rog, domnule ministru, încredințarea prea înaltei mele considerații.

R. Bossy

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.383-387)

9

România
Președinția Consiliului de Miniștri
Nr. 4823 cc/941

București 2 mai 1941

Domnule Ministru,

Ca urmare raportului dvs. referitor la Institutul Român din Germania, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a lua cunoștință de următoarea rezoluție a domnului general Antonescu:

„29.IV.1941.

- O chestie neclară, ca toate în statul românesc, făcută pentru chivernisirea neamurilor personale, pe socoteala statului, în condiții princiare.

- O casă somptuoasă, instalarea ginerelui urmărit de justiție ca director, 3 banchete și 3 conferințe, dintre care una singură corespunzătoare scopului, organizată de mine ocazional, nu înseamnă activitate.

- În plus urzeala (?) aceasta ale cărei limite financiare nimeni nu le cunoaște, de a concesiona un cămin (?), a plăti gras concesiu și a plăti în plus, fără limită, la simpla cerere a d-lui S. Pușcariu, din bugetul statului pe toți aceia pe care d-lui îi reclamă pentru decorul concesiunii sau pentru bunul mers al Institutului, este de a crea vreo confuzie din care statul și ideea are totul de pierdut și dl. Sextil Pușcariu și ginerii d-sale totul de câștigat.

- Așa nu mai merge.

Trebuie clarificată situația.

Baze sănătoase și clare. Cheltuieli limitate. Conducere serioasă.

Dl. Manoilescu, ginerele, să dispară de acolo imediat. Este o nerușinare din partea d-lui Manoilescu – fost ministru – de-a fi făcut o lege în dauna statului, pentru profitul familiei sale.

Dl. general Rosetti, de acord cu ministrul de Externe și al Propagandei, ținând seama și de propunerile d-lui Bossy, vor face propuneri concrete, după ce vor lua și avizul juridic, pentru clarificarea și asigurarea înlăptuirii ideii și pentru asigurarea controlului și financiar, și sub raport etic, ca pe viitor să nu mai dăm la Berlin spectacolul de azi.

Chestiunea să fie tratată pentru toate Instituțiile similare din străinătate.

D-l Sextil Pușcariu va fi înlocuit din postul de rector al Universității Cluj-Sibiu. Nu poate cumula o mie de slujbe, oricare ar fi valoarea sa.

General Antonescu”

Primiți, vă rugăm, asigurarea distinsei noastre considerațiuni.

Secretar general,
O. Vlădescu

Director
Dr. Aurel Gociman

Domniei-Sale

Domnului ministru al Instrucțiunii, Educației, Cultelor și Artelor

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.324-325)

[Însemnare marginală: „3 Mai 1941. Se va ruga domnii Nichifor Crainic și Al. Cretzeanu să vină la Minister azi, ora 17]

10

București 6 mai 1941

România

Președinția Consiliului de Miniștri

Nr. 4975 cc/941

Domnule Ministru,

Alăturat avem onoarea a vă trimite în copie rezumatul raportului d-lui Sextil Pușcariu cu privire la activitatea Institutului Român din Germania, rugându-vă să binevoși a lua cunoștință de notele marginale și de următoarea rezoluție a domnului general Antonescu:

„4.V.

Foarte bine. În album văd saloanele pentru recepțiile d-lui Pușcariu și a ginereului său, dar nu văd Institutul. Să se cerceteze cui a adresat cererile dl. Pușcariu și de ce nu a fost satisfăcut. Ne-am angajat și în această chestiune prost. Este o confuzie. Trebuie să ieșim din ea. Propaganda, Externele și Educațiunea Națională vor studia problema, vor alege ce este bun de ce este rău, vor stabili ce trebuie să facem pentru a asigura a direcție unitară și o activitate eficace, și vor face propuneri până la sfârșitul lunii”.

General Antonescu

Primiți, vă rugăm, asigurarea distinsei noastre considerațiuni.

Secretar General
O. Vlădescu
Gociman

Director
Dr. Aurel

Domniei-Sale
Domnului Ministru al Instrucțiunii

ANEXĂ

Copie

RUMÄNISCHES INSTITUT IN DEUTSCHLAND
Nr. 541/1941¹⁰

Domnule General,

După întâiul raport despre Institutul Român din Germania ce v-am prezentat în decembrie 1940, ați hotărât „întocmiri de dări de seamă trimestriale ce-mi vor fi trimise” (decizia no. 3391 din 9 decembrie 1940). Alături o asemenea dare de seamă amănunțită, pe care o trimit și d-lui Ministru al Propagandei. Deoarece știu cât de prețios e timpul pentru dumneavoastră, mi-am permis în cele ce urmează să dau un extras din această dare de seamă, subliniind numai părțile esențiale, pentru ca să cunoașteți în linii mari realizările dobândite și căile pe care cred că trebuie îndrumată, după experiența de până acum, activitatea viitoare a Institutului. Dacă pentru vreunul din cele 15 capitole doriți să cunoașteți date mai amănunțite, le găsiți în darea de seamă.

1. *Localul*. Vorbesc fotografiile alăturate. Prin legăturile ce am izbutit să mi le fac, am găsit un local potrivit – ceea ce era foarte greu – și – ceea ce a fost și mai greu – să-l transform pentru trebuințele Institutului.

2. *Biblioteca*. Peste 4000 de volume (în care e cuprinsă și biblioteca mea și a directorului, puse la dispoziția cititorilor). Specialitate: tot ce apare în Germania despre noi și despre vecini. O cartotecă specială de 2500 fișe cuprinde toate cărțile românești sau despre români aflate la bibliotecile berlineze. Două bibliotecare lucrează neconținut la catalogarea și întregirea lor.

3. *Referenții* Institutului dau zilnic *informații* și date despre România din toate domeniile și pregătesc material pentru studii și teze de doctorat.

¹⁰ Înregistrat la Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinetul Civil, Nr. 4975 CC din 6 mai 1941.

4. Facem și inițiem *conferințe*. La Institut au vorbit doi conferențieri germani și doi profesori români, în fața unui public numeros și ales; una din conferințe a fost foarte bună (prof. Lupăș), alta mediocră¹¹. Trebuie evitat ca viitoarele conferințe să servească reclamei personale. E necesar să fim înștiințați din vreme – pentru ca să pregătim totul – despre conferențierii care ni se trimit și să cunoaștem în manuscris textul conferințelor lor¹².

Subsemnatul fac la Universitatea din Berlin cursuri despre geografia lingvistică, prilej potrivit ca să proiectez în fiecare lecție hărțile României întregi, demonstrând unitatea admirabilă, romantitatea masivă și autohtonă noastră¹³.

5. Nu mai putem fi absenți de la manifestările culturale. Ordinul dat funcționarilor institutului – și executat conștiincios de aceștia – este: prezenți pretutindeni, ca să dovedim dorința noastră de a colabora și emula cu celelalte țări de cultură și să putem contracara propaganda anti-românească.

6. Au fost aranjate *concerte românești* fără să fim înștiințați, deci fără să putem face atmosfera necesară ca să aibă un mare succes¹⁴. Am reușit să hotărâm o mare cântăreață să cânte compoziții românești, dar n-am reușit să ne procurăm din țară notele muzicale *cerute*¹⁵ în repetate rânduri.

Teatrele - invadate de autori unguri – voiesc piese românești. Le-am *cerut*¹⁶ la București dar nu ni s-a trimis până acum nimic. Avem legături bune cu case de cinematografe și am putea introduce scene românești în *filme* în pregătire.

Pentru *expoziții* putem avea concursul Ministerului Propagandei german, dar e nevoie să se ia din vreme măsuri pentru închirierea sălilor.

7. Foarte importanți: *lectorii de limba română* la diferite universități germane, mari. Aceștia pot fi antenele Institutului de la Berlin pentru tot Reichul. Dacă nu se găsesc bani la Ministerul Educației pentru plățirea lor, e preferabil să se dea studenților 10 burse mai puțin, pentru ca toți ceilalți să poată fi îndrumați, sfătuiți și controlați.

8. *Studentimea* divizată, dezorientată și lipsită de îndrumători. Vechile societăți studențești nu mai funcționează din cauza certurilor pentru posturile de conducere. Institutul i-a grupat în jurul său la Berlin. Secretarul lui general, profesorul Hachman, e însărcinat cu grija lor.

9. Cel mai bun mijloc de propagandă fiind *relațiile personale*, căutăm legături și cu instituțiile de cultură, ministerele, presa, partidul, și cultivăm aceste legături prin invitații și recepții la Institut. Am avut peste 100 de personalități invitate până acum. Lista lor, cu numele și data invitației, în darea de seamă.

Deoarece unele personalități ce ne pot fi foarte utile doresc să viziteze România, e necesar să știm în ce măsură putem să-i încurajăm la aceasta sau chiar să-i invităm, și care organ de la București se va îngriji de primirea lor¹⁷.

Avem legături cu toate institutele create pentru studiul sud-estului european. Am reușit ca toate articolele privitoare la România într-o viitoare Enciclopedie Balcanică să fie revăzute și puse la punct de noi.

10. *Publicații*. O mare casă editoare publică o serie de cărți serioase despre România sub îngrijirea noastră. Pentru diferite edituri pregătim traduceri de

¹¹ Notă marginală: „Dl. Paulian. Cine l-a trimis?” ss/G[eneral] A[ntonescu].

¹² Notă marginală: „Desigur” ss/General Antonescu.

¹³ Sextil Pușcariu a inaugurat ciclul de lecții la Facultatea de Litere din Berlin la 12 mai 1941, cu conferința: *Die Romanen im Donaauraum*, publicată în ziua următoare în *Berliner Börsen Zeitung*, nr.219, 1941, p.13 (versiunea românească în *Universul* din 15 mai 1941 și *Luceafărul* din iunie 1941 (nr.3), p.117.

¹⁴ Notă marginală: „De ce?” ss/ General Antonescu.

¹⁵ Notă marginală: „Cui?”

¹⁶ Notă marginală: „Cui? De ce?” ss/General Antonescu.

¹⁷ Notă marginală: „Propaganda” ss/G. A.

literatură frumoasă. Douăzeci din cele mai importante și mai răspândite reviste ne cer articole. Putem scoate numere speciale despre România.

În toate aceste direcții Institutul nu poate face decât legătura cu editorii și redacțiile, și în parte să găsească traducători pentru manuscrisele românești¹⁸. Acestea trebuie pregătite în țară și trimise la timp la Berlin, împreună cu autorizația autorilor. De asemenea, trebuie să știm – spre a evita opera dublă – toate publicațiile germane care se pregătesc în țară¹⁹.

11. Numai lucrurile urgente pot fi făcute de *personalul Institutului*, care nu mai prididește cu lucrul, fiind ocupat toată ziua cu biblioteca, studenții, participarea la toate manifestările culturale, procurarea de date și informații, legături și călătorii, conferințe etc.

Numărul lor va trebui înmulțit cu specialiști în discipline pentru care nu am referenți și cu doi colaboratori la București și Sibiu, spre a se face legătura cu Ministerul Propagandei și Educației, cu autorii și artiștii, și spre a-mi procura materialul cartografic, fotografic, note muzicale, artă populară etc.

12. Pentru toate aceste inițieri de publicații și augmentări ale personalului nu cer o mărire a *bugetului*, care, dimpotrivă, din propria mea inițiativă, a fost micșorat cu o treime, dată fiind tendința generală de economie. Cu bugetul de 200 000 RM anual am reușit să fac până acum față tuturor cheltuielilor.

Cele două principii călăuzitoare în materie bugetară ale institutului sunt:

a) Propaganda nu trebuie cântărită cu cifre, ci cu ceea ce produce. O sumă, cât de mică, este o risipă dacă nu se dă pentru lucruri folositoare. Dimpotrivă, pentru o propagandă bună și folositoare țării, nu pot fi cheltuite sume destul de mari.

b) Economii trebuie făcute pentru tot ce ne privește pe noi, românii. În schimb, față de țara în care facem propagandă trebuie să fim largi și darnici.

Pentru ca să ne rămână bani pentru publicații, recepții, conferințe etc., am stabilit pentru funcționarii Institutului lefuri mici. Cei doisprezece funcționari – inclusiv președintele și *directorul*²⁰ – încasează mai puțin decât cei patru atașați culturali și de presă de la legație. În schimb, am creat în Institut o atmosferă de colaborare prietenească și plină de devotament, care compensează această mare diferență de salariu.

Toate acestea au fost cu puțință fiindcă contractul încheiat între statul român și subsemnatul și decizia d-voastre, domnule general, de la 9 dec. 1940, îmi dădeau „deplină libertate în alegerea personalului și mijloacelor pentru atingerea țelului urmărit prin crearea Institutului”.

Prin noul Decret-Lege din 12 martie 1941 (M[onitorul] O[ficial] nr. 60) ni se cere o „justificare a sumelor în conformitate cu legea contabilității publice”, nu „obligația de a ține contabilitatea la zi și scriptele în evidență pentru exercitarea controlului de către Ministerul Afacerilor Străine”, precum prevedea contractul la punctul 9.

Impunându-mi-se acest control preventiv, m-am văzut silit să cer să mi se trimită un contabil remunerat de Ministerul Propagandei, care să aibă toată sarcina administrativă a Institutului. Urmarea va fi că Ministerul Propagandei va trebui să încadreze și funcționarii Institutului în categoriile de salarizare a funcționarilor de pe lângă legațiile din străinătate. Această birocratizare a propagandei va costa statul mai scump. Pentru ca cei ce astăzi îmi sunt colaboratori devotați să nu devină funcționari cu ore fixe de birou, vă rog ca și în situația schimbată să mi se mențină „deplina libertate în alegerea personalului și mijloacelor pentru atingerea țelului urmărit prin crearea Institutului.”

¹⁸ Notă marginală: „Propaganda” ss/G. A.

¹⁹ Notă marginală: „Da” ss/G. A.

²⁰ Notă marginală: „Nu trebuia să fie ginerele” ss/General Antonescu.

13. În ceea ce privește *raporturile cu Institutul German* de la București, el se va îngriji mai ales de răspândirea culturii germane în România prin conferențieri și traduceri în românește, iar Institutul din Berlin se va strădui să facă cunoscută, prin conferințe și traduceri în limba germană, cultura română pentru germani.

„*Acordul perfect cu Legația*”, pe care l-ați cerut în hotărârea de la 8 decembrie 1940, există. Cu deosebire dl. ministru Bossy ne dă cel mai larg concurs.

Va trebui înființată și o *Societate germano-română* la București și una *româno-germană* la Berlin, cum o au alte țări, și care ne va ajuta mult.

14. Am propus pentru toamna viitoare o „*săptămână românească*” la Berlin și alte orașe mari din Germania, cu piese de teatru, concerte, filme, expoziții românești. Trebuie pregătită de pe acum.

15. *Concluzii*. Propaganda e o știință. Ea nu mai poate fi improvizată, nu poate fi făcută cu mijloace meschine și înecată în birocratism, ci de oameni pregătiți, devotați și cu simțul și curajul răspunderii. Ungurii au înțeles acest lucru și nu cruță nici ca să întrebuițeze toate mijloacele de propagandă, începând cu restaurante și baruri ungurești, cu lăutari și dansuri, trecând la presă și film, și sfârșind cu teatrul, sala de concert și cartea științifică.

Institutul Român din Germania trebuie să-și păstreze caracterul serios științific, care-i dă un prestigiu mai mare decât dacă ar face propagandă mărunță și zilnică (necesară și ea). El clădește mai mult pentru viitor decât pentru prezent, căutând să găsească bazele solide ale unei colaborări trainice româno-germane.

Sextil Pușcariu

Domniei-Sale

Domnului General Ion Antonescu, Conducătorul Statului Român

București

(*Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.326-333*)

11

Confidențial

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII, EDUCAȚIEI, CULTELOR ȘI ARTELOR

RAPORT referitor la:

1. Institutul Român din Germania, și
2. Chestiunea înființării unei „Case Românești” în Berlin.

Confidențial

Domnule General,

Ați binevoit a mă însărcina cu studiul, pe de o parte, a unor rapoarte ale d-lui Sextil Pușcariu, conducătorul Institutului Român din Berlin, iar pe de alta, a întemeierii unei Case Românești tot la Berlin.

Asupra primei chestiuni am onoare a expune cele ce urmează:

Prin Decretul-Lege nr. 2756 din 16 august 1940, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 18 din 17 august 1940, s-a înființat pe lângă Legațiunea Regală Română din Berlin, pe data de 1 sept. 1940, Institutul Român din Germania (Rumänisches Institut in Deutschland), cu sediul la Berlin.

Scopul acestui Institut este: conducerea, coordonarea și intensificarea legăturilor culturale dintre România și Germania, iar mijloacele de acțiune sunt prevăzute, amănunțit, în art. 2 al Decretului-Lege.

Pentru conducerea Institutului s-a prevăzut încheierea unui contract cu o personalitate culturală, pe termen de cinci ani, căreia îi va aparține și obligația organizării și administrării Institutului.

S-a mai prevăzut că dacă această persoană ocupă o funcție de stat, ea își va păstra drepturile ce decurg din această funcție.

De asemenea, s-a prevăzut dispoziția că ministerele și orice autorități de stat sunt autorizate a detașa, la acest Institut, funcționari publici, care își păstrează în acest caz drepturile ce decurg din funcțiunile lor.

În ce privește fondurile, prin Decretul-Lege (art. V) s-a prevăzut că acestea se dau de către Ministerul Regal al Afacerilor Străine, din creditul prevăzut în bugetul său la articolul respectiv pentru „Cheltuieli Diplomatice”, și că ele vor fi administrate în conformitate cu prevederile speciale pentru acest fond și cu prevederile contractului ce se va încheia pentru conducerea Institutului.

Contractul prevăzut în sus-zisa Lege a fost încheiat cu d-l Sextil Pușcariu și are următorul cuprins:

Vizat la avizul nr. 728/940. Secretarul Consiliului Superior

Avocat consilier: (ss) Ion Păunescu

Văzut. Consilier controlor: (ss) Ion Ionescu

Contract pentru conducerea, organizarea și administrarea „Institutului Român din Germania”²¹

Între subsemnații:

Statul Român, prin Ministerul Regal al Afacerilor Străine, reprezentat prin d-l Mihail Manoilescu, în calitate de ministru al Afacerilor Străine, pe de o parte, și

Domnul Sextil Pușcariu, domiciliat în Cluj, str. Elisabeta nr. 23, pe de altă parte, pe baza Decretului-Lege nr. 2756 din 16 august 1940, a intervenit următorul contract:

1. D-l Sextil Pușcariu, profesor la Universitatea din Cluj, membru al Academiei Române și membru corespondent al Academiilor de Științe Prusiană (Berlin) și Saxonă (Leipzig), este angajat pe termen de cinci ani, cu începere de la 1 septembrie 1940, conducător al Institutului Român din Germania, funcționând pe lângă Legațiunea Regală a României din Berlin.

2. D-l Sextil Pușcariu se obligă a depune toate stăruințele și a procura mijloacele științifice pentru aducerea la îndeplinire a scopurilor Institutului.

În special, domnia sa se obligă:

a) *Să pună la dispoziția colaboratorilor Institutului mijloacele necesare pentru studiul instituțiilor celui de al treilea Reich, susținându-le cheltuielile de deplasare și de studii la fața locului și să înlesnească altor persoane acest studiu, fără a pretinde de la ele vreo remunerație pentru serviciile ce li se fac.*

b) *Să îndrume în mod gratuit prin informații și sfaturi și să ușureze accesul în școlile și instituțiile germane a românilor veniți pentru studii în Germania, și în special a bursierilor.*

²¹ Textul contractului și în *Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.403-404.*

c) Să inițieze, să conducă și să organizeze schimbul de profesori și studenți între Universitățile și școlile înalte din Germania și România, în colaborare cu Institutele similare germane;

d) Să întrețină legături cu instituțiile din Germania care studiază problemele Bazinului Dunărean și ale sud-estului european, punându-le în mod gratuit la dispoziție material documentar și toate publicațiile Institutului Român din Germania;

e) Să inițieze, să organizeze, să conducă conferințe publice, expoziții, producții artistice românești, în Germania, punând în *mod gratuit* la dispoziție sălile Institutului destinate acestor scopuri și serviciile normale ale Institutului;

f) Să publice în limba germană lucrări privitoare la România și Germania în extensiune de cel puțin 20 coale de tipar pe an, cu toate anexele necesare (hărți, ilustrații etc.), remunerând și munca colaboratorilor externi, români și străini; să pună în mod gratuit la dispoziția Ministerelor Afacerilor Străine și Educației Naționale câte 150 exemplare din fiecare lucrare imprimată;

g) Să întemeieze la sediul Institutului o colecție de cărți românești și străine despre România, puse la dispoziția publicului într-o sală anume amenajată. Această colecție trebuie să cuprindă, în limitele posibile, operele principale care cuprind o documentare asupra României și poporului român. Revistele și ziarele cele mai importante românești vor sta de asemenea la dispoziția cititorilor;

h) Să vină în ajutorul autorilor români care publică în Germania, în raporturile lor cu casele editoare, în mod gratuit;

i) Să înființeze, după posibilități, o rețea de corespondenți în cele mai importante centre culturale din Germania.

3. Domnul profesor Sextil Pușcariu se obligă să locuiască cel puțin șase luni pe an în Germania, având domiciliul în localul central din Berlin al Institutului. *D-sa își păstrează însă funcția de profesor universitar în Cluj și de director al Muzeului Limbii Române din Cluj, cu toate drepturile ce decurg din aceste funcții, potrivit art. 4 din Decretul-Lege nr. 2756/940 publicat în „Monitorul Oficial” nr. 189 din 17 august 1940;*

4. *D-l Profesor se obligă personal a angaja prin contract un număr de cel puțin opt colaboratori, care să domicilieze în Berlin și să-și închine Institutului toată activitatea lor, fixându-le atribuții și remunerații. De asemenea, personalul de birou și de serviciu necesar, precum și colaboratorii externi, vor fi angajați și remunerați tot de d-l Sextil Pușcariu. Tot d-sa va suporta toate cheltuielile de reprezentare și călătorii în interesul Institutului și toate cheltuielile făcute în exercițiul obligațiilor luate prin acest contract. Raporturile contractuale dintre Sextil Pușcariu și persoanele angajate de d-sa în cadrul prezentului contract vor fi supuse legislării contractelor de muncă astăzi existente în România. Toate cheltuielile urmând a fi suportate de d-l Sextil Pușcariu, nu vor depăși sumele ce se alocă prin art. 6 și se vor efectua numai în limita sumelor efectiv primite chiar în caz de reziliere din partea Ministerului Regal al Afacerilor Străine, fără nici un fel de obligație din partea Ministerului;*

5. D-l Profesor Sextil Pușcariu se obligă să pună la dispoziția Institutului Român din Berlin, pentru executarea scopului urmărit, o sală de conferințe și expoziții, sală de lectură, săli de lucru și birouri pentru colaboratori.

6. Ministerul Afacerilor Străine se obligă să pună la dispoziția d-lui prof. Sextil Pușcariu, pentru îndeplinirea scopurilor institutului, pe tot timpul acestor cinci ani de durată a contractului, o sumă de 300 000 (trei sute mii) Reichsmark, anual, plătibile în patru rate trimestriale anticipative, la Berlin;

7. Pentru acoperirea cheltuielilor de instalare, amenajare a localului, mobilier, cărți, organizare etc., Ministerul Afacerilor Străine se obligă să pună la dispoziția d-lui Sextil Pușcariu la semnarea acestui contract, o data pentru totdeauna, 85 000

(optzeci și cinci mii) Reichsmark, plătibili la Berlin, și 750 000 (șaptesute cincizeci mii) lei plătiți la București;

8. La expirarea contractului, toată averea mobilă a Institutului rămâne proprietatea Ministerului Afacerilor Străine;

9. D-l Prof. Sextil Pușcariu are deplina libertate de dispoziție în ce privește întreaga gestiune a fondurilor, cu obligația de a ține contabilitatea la zi și scriptele în evidență, pentru exercitarea controlului de către Ministerul Afacerilor Străine;

10. Prezentul contract poate fi reziliat de Ministerul Regal al Afacerilor Străine pentru abateri grave de la obligațiile luate de către d-l prof. Sextil Pușcariu prin dispozițiile de mai sus, sau ambele părți contractante cu un preaviz de un an, dat la 1 septembrie sau 1 martie a fiecărui an. În timpul anului de preaviz, d-l prof. Sextil Pușcariu va primi sumele prevăzute anual în art. 6, cu obligația pentru d-sa de a face față tuturor cheltuielilor angajate pe acel an. La expirarea preavizului, Statul Român rămâne obligat la plata chiriei localurilor Institutului până la expirarea contractelor în curs, care nu vor putea să aibă o durată mai lungă decât până la 15 august 1945.

D-l Prof. Sextil Pușcariu mai poate rezilia acest contract în caz dovedit de boală gravă;

11. Ministerul Regal al Afacerilor Străine va face intervențiile convenite pentru eventualele autorizări necesare funcționării Institutului în Germania, pentru scutire de sarcini fiscale în Germania și în vederea acordării regimului aplicat Corpului Diplomatic pentru transporturile materialelor necesare Institutului și membrilor lui;

12. Pe baza art. 6 din Decretul-Lege nr. 2756 din 16 august 1940, prezentul contract este scutit de orice impozit, taxe, contribuție sau timbru de orice fel;

13. Pentru executarea acestui contract și pentru îndeplinirea oricăror formalități juridice și comunicări, părțile își aleg domiciliul astfel:

= Ministerul Regal al Afacerilor Străine la sediul central din București, Piața Victoriei, sau unde s-ar afla;

= D-l prof. Sextil Pușcariu în Cluj, strada Elisabeta nr. 23.

Competența pentru orice litigiu, izvorând din prezentul contract, se stabilește în deplin acord ca fiind a Tribunalului Ilfov și eventual instanțelor superioare.

Făcut în București, în dublu exemplar, câte unul pentru fiecare parte, azi, 19 august 1940.

Statul Român prin Ministerul Regal al Afacerilor Străine

(ss) M. Manoilescu

(ss) Sextil Pușcariu

Prin Raportul nr. 161/1941, d-l Sextil Pușcariu, președintele acestui Institut, propune două serii de măsuri, și anume:

a) Arată necesitatea detașării la acest institut a unui om de litere, a unui naturalist și a unui istoric, cunoscător al împrejurărilor ardelenene și al limbii maghiare, pentru a se putea face față în primul rând propagandei, fiind recomandate în acest scop trei persoane, și anume: d-l Caius Jiga, profesor secundar în Oltenița; V. Băncilă, profesor în București, și dr. Fritz Netolitzky, fost profesor universitar în Cernăuți, ieșit la pensie la finele anului 1940. Acesta din urmă ar urma să facă serviciul ca traducător din românește în nemțește.

Detașarea acestuia e necesară numai pentru ca, trăind în Germania, să poată totuși primi pensia din țară. Plata suplimentelor pentru profesorii secundari Băncilă și Jiga va trebui să cadă în sarcina Ministerului Educației.

b) Mai face propuneri pentru ocuparea posturilor de lectori de limba română la Universitățile din Germania, care au sau au avut sau doresc să aibă lectorate.

Face propuneri în acest sens, arătând că s-a căzut de acord în acest scop cu d-l prof. Gamillscheg.

Invoca, totdeodată, nevoia ca acești lectori să se bucure de un tratament, în ce privește remunerarea, identic cu al actualului lector de la Berlin, d-l V. Luția, anume să fie detașați cu leafa întreagă de profesori sau asistenți și să li se dea din partea Băncii Naționale favoruri de schimb ca studenților. Conchide apoi pentru transferarea celor propuși, și anume: pentru Berlin, la Facultatea de Litere și Auslandwissenschaftliche Fakultät (dacă actualul lector V. Luția va fi rechemat) d-nii Al. Dima, inspector școlar la Sibiu, și I. Constantinescu, asistent la Muzeul Limbii Române din Sibiu; la Viena, d-l Papadima, profesor secundar, actualmente bursier în Germania; pentru München, d-l Mateica, care în prezent ocupă acest post; pentru Frankfurt a. M. și Köln sunt luați în vedere d-nii Duzinkievici, asistent la Inst[itutul] de Istorie Națională în Sibiu și E. Cioranu, profesor secundar.

D-l Pușcariu a făcut la Berlin pașii necesari pentru obținerea acestor lectorate. Cea mai mare greutate constă în faptul că lectorii – care au și îndatoriri sociale – nu pot trăi în Germania cu leafa ce le-o dau Universitățile. De aceea e nevoie ca Ministerul Educației din București să le aplice la toți aceiași tratament ca actualului lector de la Berlin, d-l V. Luția, anume să fie detașați cu leafa întreagă de asistenți sau profesori și să li se dea din partea Băncii Naționale favoruri de schimb ca studenților.

În legătură cu cele de mai sus, Ministerul Propagandei Naționale v-a raportat cele ce urmează:

În baza Decretului-Lege pentru înființarea Institutului Român din Germania, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 189 din 17 august 1940, s-a încheiat de Ministerul Afacerilor Străine un contract cu d-l Prof. Sextil Pușcariu, pentru conducerea, organizarea și administrarea Institutului (contract încheiat la 18 august 1940 și înregistrat la nr. 51.704 din 21 august 1940).

În art. 6 al contractului se prevede:

„Ministerul Afacerilor Externe se obligă să pună la dispoziția d-lui Prof. Sextil Pușcariu, pentru îndeplinirea scopurilor Institutului, pe tot timpul acestor cinci ani de durată a contractului, o sumă de 300 000 (trei sute mii) RM anual, plătită în patru rate anticipative la Berlin”.

Cu adresa înregistrată la nr. 57.682 din 16 septembrie 1940, d-l director al Institutului Român din Germania comunică Ministerului Afacerilor Străine că, autorizat de d-l Prof. Sextil Pușcariu: *este de acord ca subvenția anuală să fie redusă cu 20%, adică la 240 000 RM anual, începând cu rata trimestrială scadentă la 1 dec. 1940*”.

Cu adresa înregistrată la nr. 57.942 din 17 septembrie 1940, d-l director al Institutului Român din Germania cere plata sumei de 75 000 RM, reprezentând cheltuielile pe primul trimestru de funcționare.

Pe această adresă se găsesc următoarele rezoluții:

- „Pentru primul trimestru se va achita suma. Se va pune în studiu întreaga chestiune a «contractului» atât în ceea ce privește latura financiară, cât și cea juridică. Consultarea ambelor Ministere respective”.

- „Ordonanțarea sumei a fost oprită din ordinul d-lui ministru Sturdza, până la noi dispozițiuni”.

D-l profesor Sextil Pușcariu va înaintează un nou raport înregistrat la nr. 3391 C.C. din 10.X.1940, în care, între altele, spunea că „dacă necesități de ordin financiar cer o reducere și mai mare, bugetul Institutului poate fi scăzut la 200 000 RM anual; nu însă sub această sumă”.

Domnia-voastră, domnule general, ați pus, referitor la suma de acordat, următoarea rezoluție:

„Aprob. Departamentul Finanțelor, de acord cu al Externelor și cu d-l Pușcariu, va acorda sumele cerute prin memoriul alăturat”.

Președinția Consiliului de Miniștri, cu adresa nr. 3391 din 9 decembrie 1940, intervine la Ministerul Finanțelor, care dispune transferarea sumei de 50.000 RM

pentru trimestrul septembrie-noiembrie 1940. Transferul se efectuează la 12 decembrie 1940.

Între timp, prin rezoluția domniei-voastre pusă pe adresa nr. 83.615 a Ministerului Afacerilor Străine, ați dispus trecerea Institutului Român din Germania la Ministerul Propagandei.

În ziua de 7 februarie 1941, Ministerul Finanțelor ne cere, sesizat telefonic de d-l Mihail Manoilescu, să intervenim pentru transferarea sumei convenite Institutului Român din Germania până la sfârșitul exercițiului bugetar.

S-a intervenit și s-a transferat o sumă de 67.000 RM, cota pentru lunile decembrie 1940-martie 1941, socotită, ca și înainte, la un buget anual de 200 000 RM.

Cu telegrama înregistrată la nr. 152 din 11 februarie 1941, d-l prof. Pușcariu ne comunică:

„Suma necesară Institutului Român până la încheierea exercițiului 66.666 mărci pentru lunile decembrie, ianuarie, februarie, martie”.

Din cele de mai sus rezultă că Institutul Român din Germania și-a primit întreaga cotă convenită pentru perioada septembrie 1940-martie 1941, calculate la un buget anual de 200.000 RM.

Pentru plata acestor sume s-a deschis, pe seama acestui Departament, un credit extraordinar bugetar de 6.432.500 lei, calculul fiind făcut însă pentru un buget anual de 300.000 RM.

În ziua de 24.II.1941 primim de la d-l Sextil Pușcariu următoarea telegramă:

„La 174 din 7 februarie rog ordonanțați pentru cheltuieli cu colaboratori, traduceri, cărți, fotografii, în România, cinci sute mii lei, Muzeul Limbii Române Sibiu, în mâna d-lui Ion Breazu, șef lucrări. Stop. Tot restul necheltuit până la suma de 6.432.000 lei rog să-l trimiteți Reichsmark la Berlin Deutsche Bank Depositenkasse s 2 Adolsplatz Sonderconto Sextil Pușcariu președintele Institutului Român Berlin no. 206/1941”.

Din această telegramă reiese că d-l profesor Sextil Pușcariu înțelege să ceară o sumă mai mare decât cea convenită potrivit acceptării unui buget anual de 200 000 RM.

Sumele transferate în lei sunt:

Lei 2.077.250 la 12 decembrie 1940

2.783.260 la 14 februarie 1941

Total Lei 4.860.510, sumă care scăzută din

Lei 6.432.500, rezultă o sumă neutilizată de

Lei 1.571.990.

Am onoarea a vă ruga, domnule general, să dispuneți asupra cererii d-lui profesor Sextil Pușcariu de a i se acorda o sumă de lei 1.571.990, peste sumele deja trimise.

Ministru (ss) Nichifor Crainic

Într-o convorbire pe care am avut-o la ... aprilie cu d-l Gamillscheg, acesta mi-a spus că lectorii de limba română pe lângă Universitățile germane sunt plătiți de acele Universități.

Ca rezultat al notelor Ministerului Afacerilor Străine nr. 21387 și 23572 din 26 și 27 martie a.c., d-l Bossy, ministrul nostru la Berlin, raportează cu nr. 80.069 din 11 aprilie 1941, cele următoare:

1. Institutul Român din Berlin este condus de d-l Sextil Pușcariu, profesor universitar și membru al Academiei Române, ca președinte, și ginerele d-sale d-l Grigore Manoilescu, în calitate de director. Din conducerea Institutului mai fac parte: d-l Hacman, fost profesor la Universitatea din Cernăuți, ca secretar general, d-nii Noica, Bodea și Vinulescu, referenți pentru chestiuni istorice, tehnice și

bibliografice, două secretare la bibliotecă, d-l Czell, traducător pentru limba germană, o dactilografă, și d-l Alex. Teodoreanu, asistent. Scopul Institutului este de a dezvolta o operă de propagandă științifică în favoarea României, de a ține legături cu instituțiile de cultură germană, de a organiza aici conferințe ale savanților români, precum și de a pune la dispoziția cercetătorilor germani material documentar asupra României.

2. Institutul este instalat într-un foarte frumos imobil cu o grădină mare, situat în Ahornalee nr. 22, 23, Berlin Charlottenburg. Casa conține încăperi numeroase, în care se află instalate sala de conferințe, sala de lectură, biblioteca, birourile și locuința președintelui și a directorului.

3. Nu mă aflu decât de trei săptămâni în Berlin, astfel nu am avut puțința de a urmări vreme mai îndelungată și mai de aproape activitatea Institutului. Totuși, în acest scurt răstimp, am avut prilejul de a asista la trei manifestații propagandistice: a) la 28 martie, conferința d-lui prof. Paulian, directorul Spitalului de boli mintale din București, precedată de o cuvântare introductivă a d-lui Sextil Pușcariu, care a fost urmată de un dineu și de o recepție la Institut; b) la 1 aprilie, un dejun mare și o recepție, cu prilejul trecerii prin Berlin a agronomilor români, cu care prilej doi profesori germani de specialitate au ținut apoi conferințe, traduse de d-l Grigore Manoilescu; c) la 3 aprilie, conferința d-lui I. Lupaș, profesor universitar și membru al Academiei Române, despre „Mihail Kogălniceanu la Berlin”, urmată de un dineu și o recepție la Institut.

La aceste trei manifestări au asistat un număr destul de mare de personalități germane de marcă, printre care am observat pe secretarul de stat de la Ministerul Instrucțiunii, pe d-l profesor Hoppe, rectorul Universității din Berlin, ministrul plenipotențiar von Twardowski, directorul secțiunii culturale a Ministerului Afacerilor Străine, ministrul plenipotențiar Kichholtes și consilierul Heimburg, referent pentru România în Direcția Politică din Auswärtiges Amt, precum și numeroși profesori universitari.

4. Cât despre întrebuițarea sumelor puse la dispoziția Institutului, cred că, întrucât nu am personal calitatea sau autorizația de a ruga pe d-l profesor Pușcariu să-mi prezinte conturile gestiunii d-sale, ar fi poate mai nimerit ca acestea să fie cerute direct conducerii Institutului, de către Ministerul Propagandei, de care depinde, sau să se delege un funcționar de contabilitate, care să fie în măsură apoi a aprecia alocația bugetară convenită pentru buna funcționare a unui asemenea Institut cultural.

Din impresiile și constatările mele, am ajuns la concluzia că un Institut Românesc în Berlin este o necesitate absolută, spre a constitui un element stabil de legătură între cultura germană și cea română. Legația nu are puțința de a menține un contact atât de strâns și de permanent cu intelectualitatea germană, rolul ei fiind, în primul rând, de a cultiva cercurile politice. Ar putea, de altfel, părea straniu ca România, care are asemenea Instituții la Paris și Roma, să nu aibă una și la Berlin. Spre deosebire însă de școlile de la Fonteny-aux-Roses și de la Roma, Institutul din Berlin trebuie să aibă mai întâi caracterul unui centru de lucrări de propagandă. Fiind pus sub conducerea unei figuri reprezentative a culturii noastre, care posedă la perfecție limba germană și dispune de o bogată bibliotecă personală, cred că Institutul Românesc este pe o cale bună. A distruge acest început ar fi, după mine, o eroare. Aceasta nu înseamnă însă că nu i se pot aduce îmbunătățiri. Îmi iau voia a face mai jos unele sugestii:

1. Institutul ar trebui să aibă cu timpul două secțiuni: una pentru doctorii, licențiații, inginerii sau artiștii care vor să se specializeze la Universitate, Politehnică, Școala de Belle Arte sau Conservator, și care ar urma să fie organizată după modelul școlilor similare din Paris și Roma, sub directa supraveghere a Academiei Române; alta de centru de propagandă, cu funcționari, referenți și

contabili, desemnați de Ministerul Propagandei și retribuiți direct de zisul Departament, ca toți funcționarii statului.

2. Contopirea serviciului cultural al Legației cu Institutul Românesc, spre a nu avea două organisme cu aceleași atribuții. Personalul serviciului cultural al Legației ar putea fi repartizat fie la Institut, fie la Serviciul de Presă al Legației, care mai are nevoie de funcționari. Nu trebuie văzut în această propunere nici o critică a vreunei activități personale, ci doar grija de a unifica și de a organiza mai temeinic atât propaganda noastră, cât și serviciul de legătură cu presa germană.

3. Publicarea unei reviste sau a unui buletin în limba germană sub conducerea Institutului, care, fără a adopta un ton polemic, ce n-ar fi îngăduit aici, să aducă știri și date precise pentru mai buna cunoaștere a țării noastre. „La Revue de Transylvanie” a noastră sau „La Nouvelle Revue de Hongrie” și „Hungarian Quarterly” a ungarilor ne-ar putea servi de model.

Rezumând: Reiese că statul român, reprezentat la început prin Ministerul Afacerilor Străine iar acum prin Ministerul Propagandei, are un contract cu d-l Sextil Pușcariu, prin care acesta este obligat, în schimbul unei subvenții anuale de 300.000 de Reichsmark (redușă ulterior, cu consimțământul d-lui Pușcariu, la 200.000 de RM), și a unei indemnizații de instalare de 4.150.000 lei, precum și a păstrării drepturilor sale de salarizare ca profesor și rector al Universității din Cluj, să facă să funcționeze Institutul Român din Germania.

Pe temeiul acestui contract, personalul Institutului din Berlin este:

Președinte, d-l profesor Sextil Pușcariu, având leafa de la catedra sa 42.500 lei lunar,

Director, d-l Grigore Manoilescu, ginerele său,

Secretar general, profesor M. Hacman, de la Universitatea din București, primind de la aceasta leafa bugetară de 42.500 lei,

Asistenți: d-nii Gh. Vinulescu, detașat din Ministerul Afacerilor Străine, de unde primește 9.000 de lei lunar,

C. Noica,

Alexandru Teodoreanu,

Bodea,

Traducător, dl. W. Osell,

Secretare de bibliotecă: d-na Vinulescu, d-na Noica,

O dactilografă.

Nu avem cunoștință de sumele cu care sunt plătite de d-l Pușcariu aceste persoane, peste cele ce primesc din bugetul statului, cum s-a arătat mai sus.

D-sa însă cere încă, prin raportul nr. 161/1941:

a) Mărirea numărului colaboratorilor săi la Berlin cu încă trei persoane plătite din bugetul statului,

b) Adăugarea unui număr oarecare de lectori, plătiți din bugetul statului, lectori care însă, după afirmația d-lui Gamillscheg, sunt plătiți și de universitățile germane,

c) Să i se acorde peste sumele ce i se cuvin 1.571.990 de lei, care să se dea Muzeului Limbii Române de pe lângă Universitatea din Cluj-Sibiu.

Sunt de părere a nu se aproba aceste cereri, cum sunt de părere să se mențină reducerea subvenției de la 300.000 RM la 200.000 RM, și să se revizuiască legea prin care este întemeiat Institutul Român din Berlin, și să se rezilieze contractul cu d-l Sextil Pușcariu, menținându-se d-l Pușcariu ca președinte, dar ca președinte funcționar al statului român și nu concesionar.

În adevăr, acest Institut fiind o Instituție culturală, asemănătoare întru câtva cu școlile românești din Paris și Roma, socotesc că:

1. El trebuie menținut pentru temeiurile arătate de d-l Bossy;

2. Nu poate fi dat în antrepriză, ci trebuie să fie o Instituție întreținută și îndrumată de stat;

3. Ca Instituție culturală, trebuie să depindă de Ministerul Instrucției, Educației, Cultelor și Artelor și nu de al Propagandei;

4. Retribuțiunile personalului trebuie să fie îndestulătoare, dar nu exagerate – și că în orice caz acest personal nu poate primi salarii și din țară și din fondurile afectate Institutului din Berlin al căror total să întrecă un anumit plafon.

În ceea ce privește a doua chestiune, aceea cu privire la înființarea unei „Case Românești” la Berlin, Oficiul Național de Turism propune ca ea să cuprindă atât Institutul Român din Berlin, cât și diferitele instituții cu caracter de propagandă și cu organizări comerciale.

Socotesc că punerea la un loc a acestor diverse instituții nu-și are rostul. Institutul Român din Berlin, instituție culturală, trebuie ca, în interesul prestigiului său, să rămână cu totul de o parte și să depindă, cum am propus, de Ministerul Instrucției, Educației, Cultelor și Artelor. Celelalte instituții propuse (O.N.T., Magazinul de specialități românești, Expoziția, Restaurantul etc.) de o mare utilitate practică, să depindă, cum este și firesc, de Ministerul Propagandei.

În deosebire de ceea ce am arătat pentru Institutul Român din Berlin, care trebuie să fie o instituție de stat, socotesc că pentru Casa Românească trebuie să se adopte forma concesiunii comerciale.

Ministrul Instrucției, Educației, Cultelor și Artelor
General
Radu R. Rosetti

(Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Ministerul Educației Naționale. Direcția Învățământ Superior, dos. 1075/1941, f.353-365)

CONSIDERAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI GEOPOLITICE ȘI ECONOMICE ÎN EUROPA DE EST ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI RECE

Gheorghe Bichicean*, Vasile Dobrescu**

Abstract

Considerations upon Geopolitical and Economic Evolution in East Europe in the Cold War Period

At the end of the Second World War, the Soviet Union extended its authority upon the hole that we call "Eastern Europe". The first tension between the communist states began in July 1946. The soviet leaders had forbidden any direct political and economical contact between Eastern and Western Countries. Czechoslovakia refusal of the "Marshal aid" at the Moscow order, after having it already accepted, clearly showed the intention of Moscow to keep the control upon the foreign policy of Eastern countries.

In 1949 the URSS suggested the creation of the Council of Mutual Economic Assistance (CAER) that had as purpose the creation of a strong economic cooperation between the members.

Keywords: *cold war, geopolitical evolution, economy*

După cel de-al doilea război mondial, mai mult chiar decât în scurta perioadă a „idealismului wilsonian”¹, riscul politic apărea ca o abatere în raport cu o viziune normativă în principiu acceptată de comunitatea mondială². Războiul rece³, care s-a dezvoltat relativ repede, a împiedicat generalizarea ordinii democratice a Națiunilor Unite, așa cum ar fi dorit America lui Roosevelt⁴. URSS a refuzat să participe la Acordurile Bretton-Woods (privind moneda de referință) și G.A.T.T., refuzând și ajutorul Planului Marshall. Sistemul economic și politic sovietic s-a închis în el însuși, U.R.S.S. antrenând în această „dispută” toate țările blocului socialist.

Washingtonul și Moscova nu mai reprezentau ceva nou față de Europa: erau ca două „parcele” ale comandamentului european care, disociindu-se, își pot pierde sensul. Amândouă aparțineau de drept a ceea am putea numi „fenomene de camuflaj istoric”. Arma nucleară (1949)⁵ și primul satelit sovietic (Sputnik) plasau U.R.S.S. la egalitate

* Profesor univ. dr., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.

** Profesor univ. dr., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.

¹ H. Kissinger, *Diplomația*, Ed. Bic All, 2003, p. 194-197.

² Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, Ed. Thausib, București, 2001, p. 199.

³ Joseph S. Nye. Jr., *Descifrarea conflictelor internaționale. Teorie și istorie*, Ed. Antet, București, 2005, p. 107-110.

⁴ *Ibidem*, p. 110-111. H. Kissinger, *op. cit.*, p. 372-379.

⁵ Era nucleară a fost deschisă de atacul american cu prima bombă nucleară asupra Hiroshimei, la 6 august 1945. Problema armei nucleare, care să determine decisiv învingătorul în război, a fost rezolvată de americani prin „Planul Manhattan”, lansat de

strategică cu S.U.A⁶. Aceasta a condus la organizarea *statu quo*-ului descurajării și împărțirea, implicit, a zonelor de influență americană și sovietică în Europa.

Perioada postbelică, până în anul 1990, a fost marcată decisiv de confruntarea acestor două puteri învingătoare în cel de-al doilea război mondial. Denumită „Războiul rece”, ea a reprezentat un tip special de conflict, bazat pe fundamente ideologice și geopolitice specifice, atingând în special planurile *economic, politic și militar*⁷.

Superputerile în ecuația bipolarismului au impus o anumită configurație a hărții lumii, conturându-se două lumi distincte: „lumea liberă” și „lumea comunistă”⁸. Matrice mondială, osificată sub presiunea unui „Război rece”, părea a fi consumat orice resursă de revitalizare a existenței popoarelor. Metafora „Cortinei de fier” a lui Churchill, din discursul de la Fulton (S.U.A., la 5 martie 1946), avea să sugereze perspectiva ce se pregătea Europei: „*De la Stettin, pe malul balticii la Triest, pe Adriatica, o cortină de fier a coborât de-a lungul continentului european. În spatele acestei linii, toate capitalele fostelor state ale Europei centrale și de est sunt, de acum înainte, incluse în sfera de influență sovietică*”⁹. Politica sferelor de influență a triumfat.

Viața politică internațională, viața Europei în particular, a evoluat după 1945 sub semnul materializării doctrinelor și proiectelor elaborate la Moscova și Washington. În concepția unor teoreticieni americani era în interesul întregii omeniri, nu doar al Statelor Unite, să existe un centru unic din care să se exercite un control unic, iar acest control de echilibrare și stabilizare să se afle în mâinile S.U.A. În acest sens S.U.A. au elaborat „doctrina îndiguirii” Blocului socialist. Punctul de plecare îl constituie „telegrama cea lungă” din 22 februarie și articolul „X” publicat în luna iulie, în care Kennan¹⁰ condamnă comunismul, pe care îl considera „o boală parazitară”, măsurile preconizate de el constituind fundamentul „doctrinei Truman”, Planului Marshall și Actul Securității Naționale din 1947. Conceptul strategic denumit generic „Containment” (Îndiguirea/Îngrădirea sau „Ținerea în șah”¹¹) a stat la baza a două documente¹². În consecință,

Roosevelt în anul 1941. P. Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, ed. a VII-a, CEU, 2000, p. 32-33.

⁶ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 27.

⁷ În acest sens a se vedea: H. Bogdan, *Histoire des pays de l'Est. Des origines à nos jours*, Perrin, Paris, 1992, p. 429-430; Gh. Bichicean, *La guerre froide et les relations Est-Ouest*, în *Analele Universității Româno-Germane*, seria Științe economice, an II, nr.2/2003, Ed. Burg, Sibiu, 2003, p. 21-27.

⁸ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 2-3.

⁹ Pentru poziția și consecințele împărțirii lumii după cel de-al doilea război mondial, pe larg: W. Churchill, *Triumph and Tragedy*, Boston, 1953; Fl. Constantiniu, *De la războiul rece la pacea fierbinte*, Ed. Corint, București, 1998, p. 106-107.

¹⁰ H. Kissinger, *op. cit.*, p. 399-400; 412-413; George Kennan, fost ambasador american la Moscova, este creditat ca fiind „părintele îndiguirii”; Vezi și: A. Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. 3, Ed. Militară, 1993, p. 20; Joseph S. Nye. Jr., *op. cit.*, p. 114.

¹¹ Joseph S. Nye. Jr., *op. cit.*, p. 119-120.

strategia Containment-ului a concretizat planul politic al „doctrinei Truman” și „planului Marshall” în cel economic¹³. În adresa din 20 ianuarie 1949 Truman accentua că măsurile ce vor fi luate vizează un program de refacere a Europei, de apărare a Atlanticului de Nord și un program de asistență tehnică a țărilor sărace. Aplicarea acestor programe va asigura viitorul omenirii, dreptatea, armonia și pacea. Europa de Vest este apărătoarea valorilor primului mod de viață, liber, care se va bucura de ajutorul politic, de sprijinul economic și financiar american. În acest fel se vor crea premisele „îndiguirii” comunismului. „Planul Marshall” exprima nevoia de ajutor economic pentru Europa postbelică aflată în dificultate, pentru a se evita haosul economic, însemna legătura între economie și politică¹⁴. El nu este îndreptat contra U.R.S.S., ci reprezenta alternativa modelului sovietic de menținere a țărilor europene în sistemul democratic, înseamnă *liberalism economic și politic*. Reacția URSS nu a întârziat. La 22 septembrie 1947 URSS crea *Kominform* (un Birou de informare comun al partidelor comuniste europene). Comunicatul final a fost pregătit și redactat în termeni foarte duri de A. Jdanov: „În lume s-au format două grupuri: de o parte tabăra imperialistă antidemocratică, având drept scop esențial instaurarea dominației mondiale, de altă parte tabăra antiimperialistă și democratică, al cărei scop esențial constă în a submina imperialismul, a întări democrația și a lichida urmele fascismului”. Este așa numita „doctrina Jdanov”.

În prima parte a conflictului sovieto-american (1946-1947) Stalin a acționat cu prudență, evitând un conflict major în Europa și urmărind consolidarea sferei sale de influență în trepte, pentru a nu pierde ajutorul economic din partea Vestului. După război Uniunea Sovietică avea nevoie de sprijinul occidental pentru a se reface după distrugerile suferite în timpul războiului. Pe de altă parte, liderii de la Kremlin nu au dezmințit speculațiile apărute într-o serie de studii și analize care puneau în evidență intenția Uniunii Sovietice de a avansa spre Atlantic și Mediterana.

Țările comuniste din Europa Centrală și de Est, aflate în sfera de interes a Uniunii Sovietice, au urmat o traiectorie istorică în conformitate cu scenariile elaborate de Kremlin, deosebită

¹² H. Kissinger, *op. cit.*, p. 392-403. A. Fontaine, *op. cit.*, p. 19-20. Cel dintâi a fost elaborat în martie 1948 și definea noua politică americană față de Uniunea Sovietică. Cel de-al doilea a fost elaborat în luna septembrie a aceluiași an sub numele de cod N.S.C.58 și stabilea atitudinea și comportamentul SUA față de țările satelizate Moscovei. Ambele documente au fost întocmite de Consiliul Național de Securitate (N.S.C.), organ înființat de președintele Truman în vederea elaborării obiectivelor strategice ale politicii de apărare națională și a celei externe ale SUA. Vezi și Joseph S. Nye Jr., *op. cit.*, p. 114-115.

¹³ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 204; H. Kissinger, *op. cit.*, p. 664, 671-672. Cu prilejul întâlnirilor din 2-3 decembrie 1989 de la bordul vasului „Maxim Gorki”, lângă insula Malta, Mihail Gorbaciov recunoștea că, de la începutul anilor '50, Blocul socialist a fost încercuit de o rețea de baze militare. Peste cinci sute de mii de oameni, sute de avioane de luptă, și forțe navale puternice staționau în aceste baze.

¹⁴ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 14, 20.

fundamental de evoluția Europei Occidentale. Mai mult chiar, analistul J. L. Gladis susține că în anii 1947-1948 Stalin avea șanse să mute „Cortina de fier” fără să facă un efort deosebit. Realizarea acestui scenariu nu a fost posibil întrucât Moscovei i-au fost contrapuse „doctrina Truman”, „Planul Marshall” și Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO)¹⁵. De teama concurenței americane, la 2 iulie URSS a anunțat că refuză acest plan, pentru ea și pentru toate țările din sfera sa de influență: „Stalin a văzut *Planul Marshall* nu ca pe o generozitate americană, ci ca pe un berbece de bătut piloni, merit să-i distrugă bariera de securitate din Europa răsăriteană”¹⁶. O situație specială a apărut atunci în Cehoslovacia, al cărei guvern acceptase în iulie 1947 participarea la Conferința pregătitoare pentru aplicarea Planului Marshall¹⁷. Conducătorii sovietici au dat de înțeles că acceptarea Planului Marshall va fi considerat ca un „act de ostilitate” la adresa sa. La 10 iulie 1947 guvernul de la Praga și președintele Benes s-au aliniat poziției sovietice, declinând oferta americană¹⁸.

Planul Marshall a intrat în vigoare la 3 aprilie 1948 și reprezenta 1,2% din Produsul național brut al SUA pentru perioada 1948-1952. El a permis dezvoltarea economică a Europei Occidentale. Odată cu refuzul Planului Marshall de către sovietici, începea adevărata împărțire a Europei. Echilibrul producției mondiale s-a modificat într-un ritm fără precedent. Europa de Vest și-a revenit relativ repede și, prin crearea C.E.E., ocupa primul loc în lume în cadrul schimburilor comerciale. Lumea a redevenit bipolară și din punct de vedere al factorilor economici.

Câteva date sunt relevante în privința întăririi economiei Europei de Vest: la 01.01.48 se înființa Uniunea vamală Benelux; la 18.02.1953 Planul olandez pentru o Piață Comună; la 2 iunie 1955 la Messina avea loc întâlnirea miniștrilor „Celor Șase”, care l-au însărcinat pe P. H. Spaak să pregătească un raport privind o Uniune economică globală și o Uniune nucleară. La 29 mai 1956 raportul Spaak este aprobat, o lună mai târziu având loc primele negocieri. La 25 martie 1957 Tratatul de la Roma instituia CEE și Euratom. Parlamentele „celor Șase” îl vor aproba.

Considerând că Europa de Est este indispensabilă securității sale, URSS a hotărât să facă din ea o „pradă de valoare” izolând-o de lumea exterioară. Cu acest obiectiv propus, conducătorii sovietici au interzis țărilor satelizate orice acord politic și economic direct cu țările occidentale. Refuzul Cehoslovaciei, din ordinul Moscovei, de a accepta Planul Marshall, arăta clar voința Moscovei de a dirija politica externă

¹⁵ A. Fontaine, *op. cit.*, p. 52-53.

¹⁶ Joseph S. Nye. Jr., *op. cit.*, p. 114-115.

¹⁷ Gh. Bichicean, *Istoria economică* (reperre istorice), Ed. Adalex, Sibiu, 2007, p. 127-128.

¹⁸ *Ibidem*.

a țărilor Est-europene. În revanșă URSS s-a grăbit să încheie cu Cehoslovacia un acord economic avantajos (CAER), urmat de altele, cu celelalte „democrații populare”¹⁹. Dacă până atunci aceste țări realizau cea mai mare parte a schimburilor comerciale cu Europa occidentală, de acum Uniunea Sovietică va deveni primul client și primul furnizor²⁰. Totodată au fost semnate acorduri comerciale între țările Blocului sovietic.

Acordurile economice au fost dublate de tratate de alianță, prietenie și asistență mutuală, care au întărit legăturile politice, pe de o parte între URSS și fiecare țară comunistă și pe de altă parte între fiecare dintre acestea. Principiul acestor legături privilegiate cu URSS, bazate pe „fidelitatea absolută” a partidelor comuniste față de Moscova, a fost afirmat solemn. La finele anului 1947 țările Europei de Est apar deja ca un bloc aparent omogen, atașat Uniunii Sovietice și prin prezența armatelor acesteia pe teritoriul lor (Ungaria, Polonia, România, RDG). „Schisma iugoslavă”, ruptura între Iugoslavia și Blocul sovietic, s-a produs în vara anului 1948, aceasta fiind prima criză serioasă care a afectat lumea socialistă²¹. Relațiile s-au complicat în momentul în care Tito și-a propus să constituie sub conducerea Belgradului o Federație balcanică, grupând în jurul Iugoslaviei două țări vecine: Albania și Bulgaria²². Tratatul economic și politic încheiat cu Albania, acordul vamal și monetar, prezența instructorilor militari iugoslavi, au neliniștit o parte a conducătorilor Partidului comunist albanez, care aveau impresia că Tito vrea să facă din Albania „a șaptea republică” a Federației iugoslave²³. Aliniate politiciii Moscovei, „țările surori” și-au retras ambasaderele de la Belgrad și au impus o blocadă economică.

În 1949²⁴ URSS propunea crearea unui *Consiliu pentru Ajutor Economic Reciproc* (CAER), destinat unei strânse cooperări economice între țările membre, pe baza unor acorduri multilaterale. El va avea însă efecte reale abia după moartea lui Stalin. Cu privire la înființarea acestui organism economic, există încă o serie de neclarități²⁵: unele surse documentare consemnează data de 8 ianuarie 1950, altele 18 ianuarie 1950, iar altele 25 ianuarie 1950. Cert este faptul că în ședința Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 10 ianuarie 1950, Gh. Gheorghiu-Dej informa Biroul Politic că a fost la Moscova de două ori și că în privința înființării unui organism economic al statelor socialiste „trebuie

¹⁹ H. Bogdan, *op. cit.*, p. 430-431; P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 276.

²⁰ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 118-119.

²¹ Joseph S. Nye. Jr., *op. cit.*, p. 118-119.

²² H. Bogdan, *op. cit.*, p. 432-433.

²³ *Ibidem*, p. 433-434.

²⁴ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 276-277.

²⁵ Pe larg asupra acestei probleme: Maria Mureșan, *Un experiment în istorie. Consiliul de Ajutor Economic Reciproc și integrarea economică internațională*, în vol. *Economie, instituții și integrare europeană* (coord. Maria Mureșan), Ed. ASE, București, 2007, p. 359-361.

păstrată discreția”. În acest caz nu ar mai fi vorba despre un consiliu de colaborare „oarecare”, ci de unul de colaborare și ajutor reciproc economic „deschis, cu posibilitatea de a primi și alți membri care s-ar declara de acord cu obiectivele fixate de fondatorii acestui Consiliu.” Transpare ideea că acest Consiliu este o contrapondere la planul Marshall. Dominația URSS a fost subliniată de excluderea Iugoslaviei²⁶. După venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu România a devenit un partener incomod în cadrul CAER, cât și în cadrul Tratatului de la Varșovia²⁷, după 1968 România nemaiparticipând la întâlnirile acestuia din urmă.

Activitatea economică în țările Europei de Est a fost determinată de transformările ce au avut loc în urma aplicării politicii Moscovei: naționalizarea și cooperativizarea, un sistem de planificare centralizat, planuri cincinale de dezvoltare. Sectoarele private au fost desființate, continuând să funcționeze numai în comerț, în Ungaria, Iugoslavia și Republica Democrată Germană.

În planificarea dezvoltării economice conducătorii țărilor comuniste au urmat modelul sovietic. A fost acordată prioritate industriei grele. Industrializarea a fost însoțită de o dezvoltare forțată a urbanizării, migrarea locuitorilor din mediul rural spre orașe resimțindu-se apoi, din cauza „îmbătrânirii” satelor și diminuării forței de muncă într-o agricultură ce nu dispunea de mijloace mecanizate suficiente. Dorința de a dezvolta cu orice preț o industrie grea necesita investiții masive, realizate cu prețul unor mari sacrificii din partea populației. Sacrificată, producția bunurilor de consum nu putea asigura o bună aprovizionare cu produse de consum curent.

Moartea lui Stalin (1953) a marcat evoluția relațiilor Est-Vest cât și pe cele din interiorul Blocului socialist. Noul lider de la Kremlin, Nikita S. Hrușciov, a elaborat o strategie care în esență prevedea creșterea potențialului militar al Uniunii Sovietice, dinamizarea economiei sovietice pentru a fi atractivă ca model de dezvoltare pentru țările lumii a treia. La cel de-al XX-lea Congres al Partidului comunist al Uniunii Sovietice, desfășurat la Moscova în februarie 1956, cu ocazia Congresului, în cursul unei ședințe ținute cu ușile închise și numai în prezența cadrelor superioare ale partidului, Hrușciov a prezentat un raport secret²⁸. „Raportul Hrușciov” a denunțat cultul personalității practicat în epoca stalinistă, a enumerat abuzurile și crimele comise de Stalin, a evocat metodele folosite pentru instituirea unei adevărate terori în țară. El a evocat de asemenea relațiile incorecte de „stăpân și slugă” stabilite între URSS și țările comuniste. În aprilie 1956 se desființa Kominform.

²⁶ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 277.

²⁷ *Ibidem*, p. 284. Asupra poziției României, vezi și „Nota de discuții” din 01.10.1968 consemnată la întâlnirea între N. Ceaușescu și mareșalul sovietic I.I. Iakubovski: M. Retegan, Al. Duțu, *op. cit.*, p. 199-203.

²⁸ A. Fontaine, *op. cit.*, p. 80-81 (a se vedea și 11, nota 6.); H. Kissinger, *op. cit.*, p. 496-497.

Conținutul raportului a fost făcut apoi public și difuzat de posturile de radio occidentale în toate țările. Urmare a acestuia, cele mai vii reacții contra regimului comunist s-au produs în Polonia și Ungaria. În Polonia situația s-a tensionat brusc în iunie 1956 cu prilejul *Târgului internațional de la Poznan* când, urmare a nemulțumirilor muncitorilor pentru condițiile de muncă și de viață, situația a devenit explozivă²⁹. Revendicările muncitorilor, prezentate de o delegație conducătorilor de la Varșovia, au fost respinse. La 28 iunie, sub privirile vizitatorilor străini, manifestațiile s-au radicalizat. Sloganurile nu erau doar de ordin economic și social, ci și anticomuniste, antisovietice și pentru libertate religioasă. Intervenția forțelor de poliție și ale armatei a fost brutală (54 morți, câteva sute de răniți). Discuțiile care au avut loc între liderii polonezi și cei sovietici, după acceptarea lui Gomulka drept conducător al partidului, au dus la detensionarea situației interne³⁰. Polonezii au dat asigurări în privința rămânerii lor în sistemul socialist. Gomulka a promis satisfacerea revendicărilor muncitorilor, a promis țăranilor că vor avea posibilitatea să iasă din cooperativele agricole și respectarea libertății religioase.

Transformarea Uniunii Sovietice în putere planetară a atins punctul de creștere maximă în „perioada Brejnev”³¹. Perioada de destindere care a urmat anilor 70 a demonstrat că factorul economic devine arma principală în competiția dură a înarmărilor, a Războiului rece. URSS nu mai putea face față acestei concurențe, într-o economie hipercentralizată. Mihail Gorbaciov aprecia că atunci când a ajuns în fruntea Partidului comunist și a statului sovietic, „țara se găsea în mod evident la capătul puterilor. Mecanismele economice funcționau din ce în ce mai rău. Randamentul producției era în scădere. Cuceririle gândirii științifice și tehnice erau anulate de o economie birocratică”³². Epuizarea treptată a potențialului economic pentru a ține pasul cu americanii în ceea ce privește cantitatea, dar mai ales calitatea în competiția înarmărilor, au influențat hotărâtor raporturile de putere

²⁹ Gh. Bichicean, *Istorie economică*, p. 124-125.

³⁰ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 25-26.

³¹ Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 209-210: „*Doctrina Brejnev*”, a suveranității limitate, încoronează principiile impuse de Moscova țărilor comuniste, prin care își întărea controlul în spațiul său de influență din Europa. Ziarul *Pravda* afirma într-un articol din 26 septembrie, că slăbirea oricărei verigi ale sistemului mondial al socialismului afectează direct toate țările socialiste, care nu pot rămâne indiferente. Fiecare partid comunist este responsabil nu numai în fața propriului popor, dar și în fața tuturor țărilor socialiste, a întregii mișcări socialiste. În noiembrie 1969 Brejnev a reluat ideile de bază ale „doctrinei suveranității limitate”, într-un discurs ținut la Varșovia: toate țările socialiste trebuiau să se supună legilor generale ale marxism-leninismului; orice abatere de la dogmă era considerată o trădare a principiilor marxiste și sovieticii se considerau îndreptățiți de a o corecta prin toate mijloacele, inclusiv forța. Dincolo de contextul general în care s-a desfășurat „Primăvara de la Praga”, doctrina lui Kissinger confirmă neimplicarea SUA și aliaților ei occidentali în problema cehoslovacă, acceptând intervenția din 20-21 august 1968.

³² *Ibidem*, p. 211-213.

dintre SUA și URSS. Prețul plătit de sovietici pentru a menține URSS în ecuația bipolară a dus la epuizare economică.

Disponibilitatea lui Gorbaciov de a tolera apariția mișcărilor reformatoare în unele țări din blocul sovietic a condus la dispariția sentimentului de teamă de pericolul intervenției „fratelui mai mare”. Această teamă a fost principalul obstacol în apariția mișcărilor de masă care să ducă la răsturnarea regimurilor comuniste. Unda de șoc a provocată de *Glasnost* și *Perestroika* a inflammat opoziția politică în toate țările Est-europene, iar declarația liderului sovietic făcută la Strasbourg în vara anului 1989, prin care condamna doctrina suveranității limitate și intervenționismul, au dat undă verde reformatorilor din Europa de Est în eforturile lor de a ajunge la un sistem pluripartid și la o economie de piață.

Economie și politică în țările Europei de Est. Semnele schimbării. Cea dintâi consecință a evenimentelor din Polonia și Ungaria a fost o redefinire a raporturilor dintre U.R.S.S. și aliații săi. Pe plan economic C.A.E.R. (sau Comecon) a fost reanimat³³. Ideea unei specializări a activităților în funcție de posibilitățile sau potențialul fiecărei țări a sfârșit prin adoptarea, în iunie 1962, a *Principiilor fundamentale ale diviziunii internaționale socialiste a muncii*. Fiecare țară deținea, în principiu, monopolul sau preponderența producției unui oarecare produs, pentru nevoile sale și cele ale partenerilor săi. Numai U.R.S.S., prin varietatea resurselor sale și prin nivelul mai ridicat de dezvoltare economică, nu era obligată să se supună regulii specializării. Pentru ca problemele de plată să nu constituie un obstacol în schimburile din interiorul C.A.E.R., s-a hotărât înființarea unei Bănci de cooperare economică internațională, cu sediul la Moscova, care a intrat în funcțiune de la 1 ianuarie 1966. Cooperarea a fost extinsă în toate domeniile.

Conducătorii din România și Bulgaria au profitat și ei de evenimentele din 1956, nu atât cât a profitat Ungaria, de pildă, ca ajutor din partea C.A.E.R., constând în materiale și credite. În Bulgaria Todor Jivkov a aliniat politica țării sale celei a URSS, considerându-se aliatul cel mai fidel al acesteia din Balcani. În România puterea aparține lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Una din marile realizări ale perioadei sale a fost să obțină de la Hrușciiov retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul țării (1958). După ce în 1960 a desființat Sovromurile, România se va opune încercărilor de specializare a producției din cadrul C.A.E.R. și *Planului Valev* (1963) de creare a unui complex economic interstatal la Dunărea de Jos. Dezbaterile din 1962 pe tema rolului CAER, a schimbării principiilor și metodelor de funcționare, de integrare avansate de Partidul Muncitoresc Unit Polonez, au fost criticate de conducerea Partidului Muncitoresc Român, ca aducând atingere suveranității și ar fi putut

³³ P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 276-277.

conduce „la abandonarea principiului de egalitate și respectarea intereselor reciproce între partide și țări”³⁴. În 1963 discuțiile au intrat într-un con de umbră. Nu mai existau propuneri cu privire la modificarea Statului C.A.E.R., dar specializarea în producție, industrializarea și problema egalizării nivelurilor de dezvoltare economică rămânea între direcțiile de funcționare ale C.A.E.R.³⁵

După moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965 și până în anul 1989, Ceaușescu nu a acceptat liberalizarea regimului, manifestând un apetit crescând pentru industrializare și dezvoltarea cu precădere a industriei grele, energofage. În R.D. Germană politica neostalinistă a lui Walter Ulbricht, prin construirea Zidului (la 13 august 1961³⁶), a pus capăt posibilităților de emigrare pentru opozanții regimului. Liderii est-germani au căutat să prevină eventualele nemulțumiri îmbunătățind nivelul de viață al populației. Datorită nivelului ridicat de dezvoltare industrială și creșterii exporturilor, R.D.G. a cunoscut un ritm de creștere înalt. În 1968 nivelul de viață în Germania democrată era cel mai ridicat din toate țările est-comuniste.

Cehoslovacia a parcurs o perioadă în care dezvoltarea „disciplinată” pe drumul socialismului a devenit „model” pentru țările Blocului estic. În 1967 situația era asemănătoare cu cea din Polonia sau Ungaria anului 1956. A mai rămas un „pas” până la evenimentele anului 1968: „*Primăvara de la Praga*”. În plin Război rece trebuia să fi precaut cu intervenții militare. De aceea Moscova și-a trimis „emisari” în capitalele occidentale pentru a-i preveni că în zona sa de influență riscă să aibă loc evenimente grave și că este vorba de „o criză internă”. Schimbările politice și economice din Cehoslovacia fuseseră bine primite de popor. Au arătat-o manifestările zilei de 1 mai: în locul ritualului tradițional va avea loc o sărbătoare spontană și dezordonată, care l-a determinat pe Dubcek să spună: „*elanul vostru călduros va împiedica primăvara de la Praga să înghețe*”³⁷. Reformiștii de dreapta vroiau să declanșeze o mișcare populară, pentru a da curs schimbărilor pe care le preconizau. Dubcek a lansat sloganul „pentru un socialism cu față umană”. Tensiunea socială creștea, iar Brejnev l-a convocat pe Dubcek la Moscova, la 3 mai 1968. Înainte de plecarea delegației, din care mai făceau parte primul ministru Oldrich Cernik, un „centrist”, ca și președintele Parlamentului Josef Smrkovsky, cu idei reformatoare și primul secretar al Partidului comunist slovac Vasil Bilak, cunoscut ca un „conservator”, guvernul a dezmințit că ar fi solicitat sovieticilor un împrumut financiar. Această dezmințire a intervenit după apariția unui articol din *New York Times* care, citând

³⁴ M. Retegan, Al. Duțu, *Război și politic în blocul comunist. Relații româno-sovietice (documente)*, vol. II, Ed. Tritonic, București, p. 34-35.

³⁵ *Ibidem*, p. 50-51.

³⁶ Se estimează că în perioada 1949-1961 au emigrat peste 3,5 milioane de est-germani.

³⁷ Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 217. Despre „Mitul Primăverii de la Praga”, H. Bogdan, *op. cit.*, p. 483-495.

un membru al secretariatului comitetului central al Partidului comunist cehoslovac afirma că URSS ar fi oferit Pragăi un credit de 100 milioane dolari convertibili, rambursabili în produse cehoslovace asemănătoare celor cumpărate de URSS din țările occidentale. În ciuda acestei dezmințiri, este plauzibil ca Moscova, care a agitat fără prea mare succes amenințarea încetării livrărilor sal de grâu, prefera „morcovul în locul bastonului”, conștientă că Cehoslovacia putea să ceară Vestului ceea ce Estul îi refuza. *Întrevederile dintre liderii comuniști sovietici și cehoslovaci ar fi trebuit să fie mai mult politice decât economice.* Dar, în iunie pe teritoriul ceh debarcau unitățile militare sovietice, care participau la marile aplicații ale Tratatului de la Varșovia³⁸.

La 23 august Dubcek a fost „chemat” la Moscova pentru discuții cu liderii de la Kremlin. La capătul a trei zile de presiuni constante, sovieticii au determinat conducătorii cehi – Dubcek și Svoboda - să semneze un protocol, pe care Dubcek l-a calificat apoi drept „dictat”. La 27 august, după reîntoarcerea la Praga, lui Dubcek îi revine dificila și dureroasa misiune de a prezenta într-un discurs radio-difuzat concluziile acordurilor de la Moscova. La 16 octombrie A. Kosîghin, flancat de mareșalul Grecikov au debarcat la Praga. „Tăvălugul” sovietic era încă în drum. Ei au impus acceptarea unui tratat care prevede staționarea *sine die* a trupelor sovietice în Cehoslovacia (semnat la 16 octombrie 1968). Dubcek rămânea în fruntea partidului până în aprilie 1969, când a fost constrâns să demisioneze. În locul său este ales Gustav Husak.

Dezvoltarea economică și semnele unei noi crize politice. La sfârșitul anilor 60, depășind crizele care le-au afectat în 1956 și 1968, țările Europei de Est și-au continuat calea de dezvoltare socialistă. Politica externă – în afara Albaniei și într-o mare măsură Iugoslavia – era aliniată celei promovată de Moscova. Datorită existenței C.A.E.R. ele formau un „bloc economic” integrat, rămânând însă tributare U.R.S.S. în privința aprovizionării cu energie, cu o serie de materii prime de bază și în domeniul exportului, chiar dacă au căutat să înmulțească relațiile comerciale cu țările industrializate capitaliste și cu „Lumea a Treia”³⁹.

Integrarea economică nu a eliminat inegalitatea nivelurilor de dezvoltare economică. Unele țări, datorită tehnologiei avansate de care dispuneau și supleței organizării au ajuns la o creștere a nivelului de viață al populației. Altele, între care Polonia, Cehoslovacia și România, în ciuda resurselor naturale, nu au reușit să depășească problemele economice cu care se confruntau, datorită slabei productivități din agricultură și industrie.

³⁸ Gh. Bichicean, *Istorie europeană*, p. 215-222.

³⁹ *Ibidem*, p.222-223. Cu privire la poziția României, vezi și M. Retegan, Al. Duțu, *op. cit.*, p. 12-14.

În România, ca de altfel și în Bulgaria, extinderea excesivă a industriei grele, energofage, a condus la consumuri importante de energie convențională și la pierderi, la menținerea unui nivel de trai scăzut, raportat la potențialul de care dispuneau. În schimb, Iugoslavia, asociată atât la C.A.E.R. cât și la C.E.E., singura țară din Est care dispunea de monedă convertibilă, a practicat o politică economică ezitantă și nu a putut stăpâni inflația și șomajul parțial disimulat prin emigrarea unei părți a activelor sale spre Europa occidentală⁴⁰. După 1974 balanța comercială nu depășit 50%. Autogestiunea, în general dezordonată, politica de creștere a salariilor, aportul devizelor repatriate de către muncitorii iugoslavi din străinătate, deficitul bugetar important provocat, între altele, de fastul epocii titoiste, au fost factori care au provocat inflația⁴¹.

Anii '70 au fost ani ai unor schimbări importante. În plan economic se resimțea puternic criza economică din 1973-1974 care a afectat lumea occidentală. Primul „șoc al petrolului” a determinat creșteri ale prețurilor la energie și combustibili, iar după cel de-al doilea „șoc” raționalizarea consumului de carburanți, lipsa alimentelor de bază și raționalizarea acestora provoacă o scădere fără precedent a nivelului de trai. Anii 80 vor fi deosebit de grei pentru popoarele lumii comuniste din Europa de Est.

În aceeași perioadă însă, urmare a destinderii relațiilor Est-Vest, una din schimbări a privit deschiderea frontierelor pentru vizitatorii din țările occidentale. Acest fenomen a fost aproape general, excepție făcând Albania. Iugoslavia, Ungaria și România sunt țările cele mai vizitate. În afara aportului de devize, vizitatorii aduc cu ei ideile și spiritul lumii occidentale. Reciproca este valabilă: tot mai mulți locuitori ai țărilor comuniste au posibilitatea de a vizita state din Vest. Și problema religioasă a constituit un factor important al schimbărilor din Est, în special pentru polonezi, după alegerea ca Papă a lui Ioan-Paul II, în 1978. Cea mai importantă schimbare se va produce însă prin înființarea sindicatelor libere. Dacă în Polonia *Solidaritatea* constituie exemplul cel mai cunoscut, asemenea sindicate au apărut și în România după greva minerilor din Valea Jiului, în Cehoslovacia și R.D.G.

Din vara anului 1980 Polonia a intrat în centrul atenției opiniei publice mondiale, numele câtorva personalități ale acestei țări făcând epocă: E. Gierek, W. Jaruzelski, Lech Walesa, cardinalul Wyszinski, fără a mai vorbi de Papa Ioan-Paul II. Greve dure și încununate de succes, un cardinal discutând de la egal la egal cu liderul Partidului comunist, dezbateri animate în sânul partidului sunt câteva din aspectele problemei poloneze. O brutală creștere a prețurilor anunțată pentru sfârșitul lunii iulie 1980 a încins spiritele. La 1 iulie începea

⁴⁰ M. Retegan, Al. Duțu, *op. cit.*, p. 172-173.

⁴¹ H. Bogdan, *op. cit.*, p. 510.

greva de la Ursus, într-o uzină de tractoare și la Gdansk, la șantierele navale „Lenin”. Refuzul lui Gierek de a reveni asupra măsurilor determină extinderea grevelor. La Gdansk greva a fost însuflețită de Lech Walesa, dat afară pentru activitatea sa sindicală. Acțiunea de amploare a început la Gdansk în 14 august, la sfârșitul lunii întreaga regiune fiind paralizată de greve. La început guvernul a adoptat o atitudine fermă. După ce la 20 august s-a încercat folosirea forței contra greviștilor, la 31 august se încheia un Protocol. La finele anului 1981 *Solidaritatea* și-a intensificat acțiunile pentru a obține, cu sprijinul Bisericii, consensul națiunii privind instaurarea unui regim democratic în Polonia.

Începând cu anul 1981 problemele politice și economice – care se puneau deja de mai mulți ani în țările socialiste din Estul european – au luat forma unei situații de criză energetică, alimentară etc. Aceasta era agravată de datoriile externe mari. Singura țară care se angajase să plătească integral datoria externă – și a reușit cu sacrificii foarte mari din partea populației – a fost România. Albania făcea excepție, neavând datorii externe.

Moartea lui Leonid Brejnev (10 noiembrie 1982) și situația de provizorat datorată succesiunii într-un timp relativ scurt (în 3 ani conducerea a fost preluată de Iuri Andropov, apoi de Constantin Cernenko) a mai multor lideri la Kremlin, a lăsat o oarecare libertate de decizie conducătorilor țărilor din Est. Profitând de această situație, unii dintre aceștia – Kadar, apoi Grosz în Ungaria, Jaruzelski în Polonia – au început sau au continuat o politică reformistă. Apoi, după venirea la putere a lui Gorbaciov, s-au manifestat și au acceptat deschis politica de *Glasnost* și *Perestroika*, aplicând reforme limitate în sectorul economic⁴².

Uniunea Sovietică dădea din ce în ce mai mult dovadă de slăbiciune: pe plan intern politic și economic, pe plan extern în relațiile cu Occidentul și cu țările Blocului socialist. În anii 70 a intrat într-o reală perioadă de stagnare economică. Deși dispune de resurse naturale mari, planificarea birocratică, o concentrare masivă a industriei grele și neputința de a răspunde cererilor consumatorilor, explică ineficacitatea industriei U.R.S.S. În 1985, după moartea lui Cernenko, Gorbaciov lua puterea. Hotărât să dinamizeze un sistem politic sclerosat, el credea în revitalizarea comunismului prin democratizare și în acest scop a pus în mișcare *Perestroika*⁴³.

Căderea Zidului Berlinului în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1989 a fost finalitatea acestui proces, sau mai bine zis „epicentrul” seismului ale cărui replici au condus la destrămarea U.R.S.S. doi ani

⁴² P. Calvocoressi, *op. cit.*, p. 70-72.

⁴³ P. Milza, S. Berstein, *Istoria secolului XX*, III, p. 159-163; H. Kissinger, *op. cit.*, p. 685-686; Joseph S. Nye, Jr., *op. cit.*, p. 123-124.

mai târziu și sfârșitul războiului rece⁴⁴. Din punct de vedere geopolitic căderea Zidului a însemnat sfârșitul secolului al XX-lea. Problema retragerii forțelor militare sovietice staționate în fosta RDG a fost rezolvată la Moscova, în cadrul unui acord bilateral germano-sovietic: obligația sovieticilor de a retrage trupele până la 31 decembrie 1994 și obligația guvernului german de a vărsa Rusiei suma de 12 miliarde mărci germane pentru a asigura întreținerea trupelor sovietice până la plecare și de a facilita reintegrarea lor la înapoierea în țară⁴⁵.

Pe plan intern problemele nu erau deloc mai ușoare⁴⁶. În Tratatul semnat la 18 mai 1990 privind crearea uniunii monetare economice și sociale între Republica Federală a Germaniei și RDG⁴⁷, se menționa alocarea a 115 miliarde mărci germane, calculate și considerate necesare și suficiente pentru refacerea unității statale până în 1994. În realitate, în perioada 1990-1996 au fost transferate din bugetul federal 720 miliarde mărci germane în noile landuri. S-a apreciat greșit că economia est-germană însemna 1200 miliarde mărci germane. Argumentul: economia R.D.G. este a zecea națiune industrială a lumii, nu a avut acoperire, realitatea evidențiind sub 400 miliarde mărci. Pe termen scurt, diferențele sociale și economice dintre est și vest păreau că se accentuează. Cei patruzeci de ani au arătat curând cât de mult s-au îndepărtat germanii unii de alții, mulți est-germani considerându-se mai degrabă „obiecte ale unei anexări” și nu parteneri în procesul de reunificare. „Reconstrucția Estului”, armonizarea condițiilor de viață din Est cu cele din Vest, au rămas obiectivele prioritare ale politicii interne germane. În luna mai a anului 2000, cancelarul federal Schröder și miniștrii-președinți ai Landurilor orientale au convenit să mențină prestația de solidaritate pentru reconstrucția Estului până la finele anului 2004.

În consecință, căderea comunismului în țările est-europene este rezultatul unor îndelungate eforturi de rezolvare pacifistă a problemei. Nu atât utilizarea puterii militare, cât cea *comercială* și „arma” *drepturilor omului*. Vestul era din ce în ce mai mult vizitat, privit și admirat. El apărea în ochii esticilor ca o vitrină a păcii și prosperității. Vitalitatea capitalismului și capacitatea sa de a depăși criza anului 1973 (primul șoc al petrolului) au marcat spiritele în Est: aceasta era societatea de consum, prosperitatea occidentală, care va avea un rol mult mai important decât valorile proferate de intelectualii dizidenți. Cetățenii descoperă libertatea de exprimare. Liberalizarea intelectuală permite mijloacelor de comunicare în masă să se exprime și sovieticii descoperă puțin câte puțin „paginile albe” ale istoriei lor.

⁴⁴ Joseph S. Nye. Jr., *op. cit.*, p. 122-123.

⁴⁵ A se vedea în acest sens: H. Kohl, *Am vrut unitatea Germaniei*, Institutul European, 1999, p. 61-71; Gh. Bichicean, *Germania. Scurtă istorie*, ed. a II-a, Ed. Burg, Sibiu, 2005, p. 254-255.

⁴⁶ Gh. Bichicean, *op. cit.*, p. 258-259.

⁴⁷ H. Kohl, *op. cit.*, p. 249-251.

Pentru URSS nu mai era posibil să stea departe de cooperarea internațională, ale cărei beneficii apăreau evidente. Comunismul ar fi urmat să fie „diluat” în piața liberă. În ceea ce privește politica fermă a SUA, aceasta depindea de natura adversarului, de jocul politic al statului care se dorea a fi slăbit. Logica administrației Reagan⁴⁸ era slăbirea puterii sovietice (în special economică), pentru ca acest declin să provoace o moderație a comportamentului. Opozițiile pe care Gorbaciov le-a avut de înfruntat din partea militarilor și conservatorilor nu pot să ne determine să credem că o condiție necesară a moderării sovietice a fost capacitatea lui de a rămâne la putere. Gorbaciov afirma că nu se pune problema de a reveni asupra celor două aspecte fundamentale ale regimului, adică dictatura proletariatului și proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție. El dorea să facă ceea ce Dubcek nu reușise în Cehoslovacia în 1968: *reconcilierea partidului cu poporul, promovarea unui comunism care admite parțial economia de piață și un stat de drept*. În realitate s-a lansat într-o politică pe care nu a mai putut-o controla. Dorind să păstreze regimul, el i-a grăbit sfârșitul⁴⁹.

⁴⁸ Cu privire la „diplomația triumfiulară a lui Reagan”: H. Kissinger, *op. cit.*, p. 612-637.

⁴⁹ H. Kissinger, *op. cit.*, p. 684-685.

DISCURSUL STALINIST AL COMUNISMULUI ROMÂNESC DIN ANII `50

Mihai Nicoară*

Abstract

The Stalinist Discours of Romanian Communism in the 50's.

The sovietise type communism, imposed gradually in Romania by the Stalin communists after 1944 and institutionalized in 1948, was manifested by an alert Stalinization from an ideological and practical point of view, after the model and realizations of the "big friend from the East". Even after august 23st 1944, the communist, encouraged by the presence of the Red Army in Romania, created, trough the press the illusion of the construction of a "popular democracy". This ideal could be achieved only trough the help of the institutional and cultural sovietisation and communisation.

Keywords: *communism, Stalinism, Cultural Revolution, socialist realism, ideological speech, wooden language.*

Secolul XX a fost la scara istoriei un timp al violențelor de masă, a masacrelor xenofobe, ca urmare a celor doi adversari „heterozigoți” (Pierre Chaunu): comunismul de tip marxist-leninist și nazismul de tip hitlerist. Discursul ideologic fundamental al celor două „religii politice, cum le aprecia R. Aron, viza, fiecare în mod specific construirea unei societăți perfecte, exclusiviste, prin eliminarea tuturor celorlalte alterități ideologice, etnice, rasiale, culturale, politice, și militare. Față de nazism, care susținea un milenarism germanic, comunismul sovietic a proiectat o aparent generoasă perspectivă a fericirii și bunăstării la scară planetară a clasei muncitoare. Acest proiect eroic a avut în secolul XX,- bântuit de crize, conflicte, calamități în toate comunitățile și națiunile europene- un efect de promisiune profetică neliniștitoare.¹ Evenimentele și mai ales uriașele implicații ale comunismului și nazismului a intrat în memoria istorică într-un mod contradictoriu după 1945. Analiza ideologică a comunismului a reprezentat o întreprindere temerară, în condițiile perpetuării postbelice a sistemului comunist, în frunte cu U.R.S.S. Tonalitatea epocii postbelice a fost, în general, cea a speranței, a remontării unui neo-umanism cultural și politic, de aceea mediul cultural și politic occidental al anilor `50-60 a fost dominat de o criză a marilor ideologii politice. Au fost supuse criticii și „anatemizate” fascismul și nazismul, vinovate de ororile războiului, în vreme ce comunismul a avut o critică mai indulgentă, deși a reprezentat o

* **Drd., Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.**

¹ Alain Besançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, Nazism și unicitatea "Șoah"-ului* trad. din fr. M. Antohi, Ed. Humanitas, București, 1999, p. 7.

ideologie, generatoare a unei mentalități politico-sociale cu consecințe dramatice în toată istoria secolului XX!

Neliniștile politice, legate de sfârșitul celui de-al doilea război mondial și de ivirea Războiului Rece, au inspirat o serie de inițiative politice, filozofice, științifice, culturale, dar nu mulți au fost cercetătorii care s-au încumetat să decripteze ideologia stalinisto-comunistă, căci riscul de a fi desemnați adversari ideologici a fost imens, ca urmare a politizării tuturor activităților cultural-științifice. Au existat totuși contribuții esențiale în domeniul interpretării mentalității comuniste, mai ales a celei marxist-leniniste datorate lui Jacob Talmon, Raymond Aron, Alain Besançon, Karl-Dietrich Bracher, Hannah Arendt, Leonard Schapiro, Richard Pipes, Zbigniew Brzezinski, Robert C. Ticker, Robert Conquest și Martin Malia.² Marxismul a avut în anii postbelici mulți adepți printre intelectuali, interesați de accentul pus pe reforme politice radicale, pe caracterul activ, creator al comportamentului uman. Fascinația occidentală a marxismului s-a bazat pe fixarea unor idealuri și directive utopice și pe o pretinsă flexibilitate în tactică și în practică, care lipsea capitalismului. În Occident, mai ales în Franța, mulți intelectuali și politicieni din tânăra generație au devenit adepți fervenți ai lui Marx, considerând că ideologia comunistă ar fi avut teoretic o bună intenție. Doar sălbatica guvernare stalinistă ar fi compromis idealurile unei societăți armonioase, echitabilă, ceea ce demonstra o tentație a milenarismului ideologic. Sub masca unui limbaj politico-filozofic marxismul (și leninismul) oferea o critică a „alienării” capitaliste și proiecția unei escatologii optimiste, care urma să satisfacă păturile dezavantajate social și material. Cu cât producția era mai socializată, gândea Marx, intelectualitatea trebuia să vorbească în numele celor care nu aveau cuvântul, trăgându-și legitimitatea din cunoașterea legilor istoriei. Elita, eliberată de vechile convenții, de tradiții, niște revoluționari convinși, trebuia să devină apărătoarea poporului asuprit. Marx credea că știința are puterea să distrugă vechile regimuri și să lucreze îndeajuns de adânc ogorul conștiințelor. Instrumentul cel mai eficient nu puteau fii decât intelectualii.

Ce i-a înduioșat pe intelectualii occidentali în privința ideologiei comuniste, în ciuda ororilor care s-au săvârșit în numele acesteia? De ce au colaborat unii intelectuali români cu comunismul? Alain Touraine consideră că intelectualii, în general, s-au lăsat adesea antrenați în slujba unor despoți pe care-i credeau luminați și care s-au dovedit a fi tirani. Mai degrabă, colaboraționismul intelectual s-a datorat expansiunii curentului stângist, care a speculat ideologic toate crizele economice și politice, nesiguranța și frustrările pături

² Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. C. Petrescu și Dragoș Petrescu, Ed. Polirom, Iași, 2005, p. 11-15; Anthony Giddens, *Sociologie* trad. R. Stănescu, V. Săndulescu, Ed. BIC ALL, București, 2001, p. 608-609.

majoritare dezavantajate. Absorbiți de rațiune și de laicitate intelectualii au fost tentați să încurajeze iluziile evoluției, revoluției, progresului, în contrast cu nedreptățile sociale, cu inechitățile, sărăcia și ignoranța culturală. Toate aceste nenorocici ale secolului XX au fost folosite ca principii impersonale pentru obținerea legitimității forței „călăuzitoare” a partidului „celor ce muncesc” și construiesc: partidul comunist. Partidul trebuia să acționeze revoluționar, pentru a lumina un popor închis intenționat în neștiință, ținut în izolare și represiune. Pe de altă parte, intelectualii, fideli Luminilor, tindeau să critice societatea de masă, pe care o considerau grosolană, fiind în favoarea unei elite republicane. Pentru aceștia puterea politică trebuia să fie a cetățenilor instruiți, deținători de competențe, interpreți calificați ai sensului pozitiv al istoriei. Mentalitatea avangardei o avusese și burghezia, încă din secolul al XIX-lea european, dar avangarda unui popor nu se putea obține prea repede, programat, ci doar prin stimularea vocației pentru educație și instrucție. Intelectualii au fost înclinați să-și împace dorința de a acționa pentru popor sau în numele poporului, cu neîncrederea față de guvernarea de către popor. Intelectualitatea a fost dezavantajată de ascensiunea societății de masă, interesată nu atât de aspecte spiritual-culturale, ci de nivelul material și productiv al vieții. Ca urmare în secolul XX intelectualitatea și-a pierdut influența asupra ansamblului societății prin marginalizarea culturalului și educaționalului.³

După al doilea război, într-o Europă răvășită de pierderi umane și materiale, unii intelectuali, ca francezii Albert Camus, Jean-Paul Sartre și Simone de Beauvoir, au devenit simpatizanți a marxismului și s-au transformat în ghizi și modele pentru noile generații de tineri intelectuali occidentali. Fără a sesiza că această, așa-zisă flexibilitate marxistă acoperea arbitrariul, simpatizanții marxismului au găsit alternativa radicală pentru critica capitalismului „ruinat”, în contrast cu un comunism ce părea durabil, solid și expansiv. Presa occidentală stângistă a început să remarce pozitiv ideea marxist-leninistă a forței imbatabile a partidului (comunist) revoluționar, „înarmat” cu ideologia opoziției totale față de democrația liberală și a economiei de piață. Această simpatie intelectuală față de marxism-leninism a alimentat un mesianism radical, ce a avut ecouri semnificative în Occidentul european.⁴ Generația tânără a anilor '60, care rezulta masiv din exodul rural generalizat, nu s-a regăsit în atmosfera frustrantă a marilor orașe universitare occidentale, devenind sursa unor mutații inexorabile. Fenomenul *Mai 1968*, avea să apară ca un moment revoluționar, un eveniment fondator, care pune capăt unei lumi capitaliste rău construită. *Revoluția juvenilă* (Emmanuel Le Roy

³ Alain Touraine, *Critica modernității. Rolul intelectualilor*, în *Tribuna Săptămânal de cultură*, 1993, serie nouă, 19, 13-19 mai 1993, p. 9.

⁴ *Ibidem*.

Ladurie) din '68 a deschis epoca unor atitudini noi și individualiste față de autoritate, norme, comportamente, tradiții și valori. Schimbarea *aerului timpului* a fost foarte favorabilă curentului stângist, iar în această schimbare războiul din Vietnam a avut un rol decisiv! Propaganda stângistă, care condamna în termeni duri războiul din Indochina, a dus la *irigarea politică stângistă* a generațiilor de la sfârșitul secolului XX.⁵ După 1989, deși comunismul s-a prăbușit treptat în Europa Centrală și de Est cercetarea comunismului nu a devenit sistematică, apărând ca un fel de „coșciug al lui Dracula” pe care nici partizanii, nici victimele sau dușmanii ideologici ai acestuia nu s-au încumetat să-l privească cu curaj în toate hidoșeniile lui. Istoricii au întâmpinat dificultăți imense în studierea ideologiei comuniste, pentru că s-au lovit de o manieră specifică de violență, mai ales a intelectualilor seduși de comunism, care au găsit în această perioadă momentul propice de ascensiune și „fericire” intelectuală.⁶

Cercetarea comparatistă, reflecția istorico-antropologică, analiza sociologică contemporană relevă complexitatea și ambiguitatea fenomenului comunist, o experiență dramatică, ce suscită încă dezbateri polemice și reevaluări permanente. Demersul este dificil, mai cu seamă la nivelul surselor și a verificabilității informațiilor utilizate.⁷ Totuși, mai ales în orizontul istoriografic occidental, a avut loc o evoluție de la analiza discursului ca *procedură de lectură*, la cea de *disciplină interpretativă*, dispusă să decripteze discursul comunist. În acest sens un rol important l-a avut afirmarea istoriei mentalităților, cu exigențe interdisciplinare explicite și cu interes prioritar în sondarea dimensiunilor mentale, imaginare și ideologice. Introducerea, după lungi tatonări și reconsiderări, a analizei discursului în istorie a generat un progres în dezvoltarea capacității de interpretare a mecanismului de distrugere morală pe care l-au folosit adepții și slujitorii comunismului. Dincolo de sensul imediat al vocabularului, istoricii au putut să descopere concepții, reprezentări, simboluri, adică un imaginar politic camuflat în formule dezgolate de sensul familiar, opțiuni politice sau indicii ale unui comportament politic ce se baza exclusiv pe autoritate și supunere necondiționată. Metoda analizei discursului ideologic a fost suspectată de către unii istorici ca o tehnică prea complicată, dar cei care au folosit-o au considerat-o benefică pentru dezvăluirea unor noi nuanțe în conținutul mentalității ideologice. *Geometria* ideologiei comuniste nu poate fi înțeleasă fără a se ține cont de faptul că ea reprezintă un discurs al luptei intransigente față de întreaga tradiție politico-culturală și purtătorii

⁵ J.-F.Sirinelli, *Génération '68*, în *Histoire*, nr. 274, mars 2003, p.66-67; .Simona Nicoară, *O istorie a secularizării. Avatarurile creștinismului și triumfalismul mesianismelor noilor ere*, vol 2, Ed. Accent, 2006, Cluj-Napoca, p.313-314, 318, 324-327.

⁶ O excepție a fost *Cartea neagră a comunismului* trad. rom., Humanitas, București, 1998. Alain Besançon, *op.cit.*, p. 7.

⁷ Vladimir. Tismăneanu, *op. cit*, p. 13.

acesteia. Istoricii sun obișnuiți să pună în relație documente, să compare surse eterogene, dar înțelegerea discursului comunist s-a dovedit extrem de complicată, pentru că acesta camuflează realitățile concrete. O analiză a discursului comunist pornește de la rolul limbajului în politică, de la relația dintre limbaj și ideologie, limbaj și putere, de la folosirea acestora pentru evocarea convingerilor politice. Analiza acestui discurs, ca obiect istoric și lingvistic, ca sistem de idei, de constrângeri semantice articulate ideologic, permite înțelegerea subînțelesurilor, a conotațiilor, a structurii argumentării, aspecte care depășesc simpla transmitere de informații. Rolul limbajului politico-ideologic comunist a fost acela de a articula artificial (prin propagandă sistematică și agresivă) ideologia comunistă la realități și mentalități, de aceea s-a recomandat ca o manieră de gândire colectivă (pentru a-și disimula erorile și abuzurile) și a monopolizat întreaga cultură și, implicit, întregul cotidian.⁸

În România analiza comunismului s-a dezvoltat abia după 1989 și cu mare dificultate pentru că cercetătorii comunismului au fost deseori etichetați drept „vânători de vrăjitoare”, care recurg la demitificări ale realităților comuniste. Asta pentru că, mulți istorici români (mai ales din generațiile care s-au format și au activat în comunism) au fost tentați să vadă mari realizări și succese ale comunismului românesc, chiar și acolo unde erau doar fragile improvizații sau răsunătoare eșecuri. Pentru cercetarea fenomenului comunist analiza discursului ideologic reprezintă o formă dificilă de investigație, de interpretare a formelor de limbaj, de înțelegere a forței ideologice. Mai ales, că limbajul oficial al comunismului stalinist, mai ales de jure, a avut pretenții științifice și genealogice, a marșat pe o pretinsă continuitate a mișcării progresiste pentru bunăstare și pace, de unde impactul lui practic, emotiv și normativ. Limbajul comunist, „înlemnit” oficial în documentele partidului, nu servea comunicării sau exprimării realității social-politice, ci unui ideal utopic al bunăstării și fericirii colective. Pentru a stimula credibilitatea colectivă comuniștii au folosit exemplul „țării socialismului”, Uniunea Sovietică, prezentată ca un tărâm al marilor succese obținute prin luptă nemiloasă contra dușmanilor „din interior și din afară” și prin muncă neîncetată, stahanovistă.⁹

Comunismul de tip sovietic, dogmatic, mesianic și profetic, inaugurat în România de comuniștii docili lui Stalin și Uniunii Sovietice după 1945 și care a durat până la în anii '58-'60 a fost o galopantă stalinizare ideologică și practică, după modelul și realizările

⁸ M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 354.

⁹ Delia Marga, *Introducere în analiza discursului, Cu referire la istorie și sfera publică*, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2003, p.159; Cf. Charles Morris, *Fundamentele teoriei semnelor*, trad. D. Marga, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2003, p133-135.

„*marii prietene de la Răsărit*”. Într-un cuvânt rostit la 9 februarie 1946 Stalin anunța noua „orientare”, conform căreia sovieticii trebuiau să se pregătească pentru un război iminent împotriva unui sistemului capitalist adversar. În aceeași termeni imperioși și cu conotație belicoasă Andrei Jdanov, secretar C.C. al P.C.U.S. decreta un nou „front cultural”, orientat cu precădere împotriva reminiscentelor de cultură occidentală „decadentă”. Se reamintea oficial, pentru toate acolitele Uniunii Sovietice, superioritatea absolută a culturii și științei ruse, originală și lipsită de influențe occidentale. La noi, stalinizarea culturală a pornit în galop, susținută de presă și de către asociațiile prosovietice, ca A.R.L.U.S., încă din 1945.¹⁰ Limbajul ideologic al comunismului a reprezentat o importantă fațetă a scenei politice, fiind nu numai un instrument de descriere partizană a realităților, a evenimentelor, ci a fost el însuși un eveniment mediatizat, un element fundamental al „reușitei” politice după cel de-al doilea război mondial. Pentru a-și atinge scopurile ofensive forțele comuniste au utilizat principiul violenței, pentru că instaurarea „dictaturii” în numele clasei muncitoare nu se sprijinea pe lege și legitimitate, ci pe forță.

Glisarea, imediat după al doilea război, a ipotezelor marxiste spre dogmatismul stalinian a făcut posibilă și la noi vehicularea acelor propoziții științifice și filosofice, sustrase criticii și constituirea lor într-un domeniu separat, imuabil, intangibil, cel al certitudinii absolute, al adevărului integral, al sacralului secularizat. Pentru a demola vechile teorii și ideologii „burghrzo-moșierești”, partidul comunist a declanșat o agresivă, perseverentă și intolerantă propagandă după 1944, prin presă, conferințe, literatură etc, obligând intelectualitatea să compromită vechea cunoaștere, știință și pedagogie „retrogradă”. Dogmatismul stalinian însemna, ca și cel marxist-leninist, formularea de idei clare, precise, neinterpretabile, adevăruri absolute, popularizate prin „catehismele stalinienne”, adresate (din punct de vedere a cercetătorilor comunismului) mediocrității și fragilității intelectuale, celor înclinați spre trădare, lașitate și parvenire. Unii intelectuali români (ziariști, scriitori, cadre universitare, cercetătorii academici etc.) chiar după 1944 s-au convertit la idealurile „democrate” comuniste, în vreme ce alți intelectuali, militari, țărani și chiar muncitori, au refuzat compromisul și au încercat să reziste, fiind supuși umilinței torturii în sistemul penitenciar exterminator. Peste tot, în documente oficiale, discursuri și presă, limbajul comunist a avut un aer „liturgic”, în sensul încurajării adeziunii necondiționate la proiectul socialist, credința în comunism și în partid fiind condiția dominației partidului asupra gândirii, vieții, loialității membrilor

¹⁰ Andi Mihalache, *Istorie și practici discursiv în România "democrat-populară*, Ed. Albatros, București, 2003, p. 83-85; Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *Planul sovietic de comunizare a României (martie 1945)*, în *Revista istorică*, 4, 1993, nr. 7-8, p. 657-661; Dinu. C. Giurescu, *Căderea în comunism. Cum a fost înlăturat guvernul Rădescu? (februarie 1945)*, în *Magazin istoric*, 27, 1993, nr. 2, p. 22-29.

societății. Ideocrația staliniană, puterea care invoca o ideologie „științifică” și pretindea tuturor să se conformeze la ea, interzicea pluralitatea de puncte de vedere, refuza să se supună verdictului experienței românești concrete. De aceea „narațiunea” ideologiei comuniste a atins registrele utopice, antrenante și seducătoare, pe care le găsim la noi în promisiunile formulate de presa comunistă și de discursurile lui dr. Petru Groza, apoi ale lui Gheorghiu-Dej. Ca orice dogmă seculară, stalinismul a funcționat în afara unei confruntări cu realul, pretinzând că ea reprezintă soluția rezolvărilor multilaterale. Întreg discursul oficial consemnat în „rapoartele” partidului comunist, de după 1948 nu se așeza pe realitățile românești diverse și contradictorii, din punct de vedere politic, economic și cultural, ci pe potențialități „mărețe”.¹¹

În spatele discursului politic, preluat rigid cu orice împrejurare, s-au ascuns manevrele calculate ale sovieticilor, care încurajând venirea la putere a comuniștilor - încă din 1944, când au pus mâna pe unele sectoare cheie (justiție, armată, interne) - au folosit acest „cal troian” pentru propriul control stalinist asupra României. Chiar după 23 august 1944 comuniștii, încurajați de prezența Armatei Roșii în România au alimentat prin presă iluzia construirii unei „democrații populare”, la care nu se putea ajunge decât prin sovietizarea și comunizarea instituțională și culturală. Această abilitate glisare terminologică, de care au uzat promotorii noii puteri comunisto-staliniste și după martie 1945 au înșelat opinia publică, internă și internațională. Invocând permanent participarea lor la înfrângerea fascismului și a nazismului, comuniștii au dorit să-și asigure un credit de care să profite din plin, pentru a veni legitim la putere. Rolul comuniștilor în „eliberarea” țării în vara 1944 de fascism a fost subliniat în propaganda comunistă prin stilul demascărilor „dușmanilor” țării, care trebuiau „epurați” și condamnați. Conform preceptelor revoluționare staliniste vechea societate românească trebuia distrusă fără ezitare de „brațul înarmat” al Partidului, atitudine care trebuia să traducă „forța” noii puteri comuniste. Toată propaganda stalinistă de după 1945 (când s-a instalat guvernul dr. Petru Groza) din România s-a axat pe două tendințe opuse, care vizau simultan paralizarea unora și mobilizarea altora dintre membrii societății. Din 1944 s-a pus în mișcare un tăvălug violent al demascării vinovaților de dezastrul țării, în persoana „slujitorilor” „regimului burghezo-moșieresc”. Fără apelul la o justiție autentică

¹¹ În 1992, între 30 septembrie- 3 octombrie s-a desfășurat la Paris un Colocviu Internațional pe tema „Intelectuali, educație, angajamente”, organizat de INALCO/IMSECO, intervențiile fiind publicate în volumul coordonat de către Catherine Durandin, *L'engagement des intellectuels à l'Est. Mémoires et analyses de Roumanie et de Hongrie*, Éditions L'Harmattan, Paris, 1994, 160p. apud Andi Mihalache, *Proiecte de trecut, mărturisiri și anateme în Xenopoliana*, Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași, IV, nr. 1-4, 1994, p. 184-187.

pretinșii vinovați (intelectuali, mai ales) au suportat teroarea demascărilor și a detențiilor. Pe de altă parte, propaganda exalta un prometeianism etic, un voluntarism colectiv, surprins în verbe ca: produceți, edificați, construiți, transformați, îndepliniți planul, ajungeți din urmă sau chiar depășiți capitalismul „putred”, ca o condiție a accelerării mersului spre viitorul fericit!¹²

Anul 1948 a reprezentat pentru România, dincolo de timbrul emoțional al celui care caută să cunoască acest timp dramatic, o etapă de distrugere a unor structuri, instituții persoane a elitei românești, în primul rând. Abdicarea sub presiune a monarhiei în decembrie 1947 reprezentase deja un moment simbolic de delimitare a unei noi etape spre nerăbdătoarea restructurare. Prezidiul R.P.R. a preluat atunci triumfal conducerea țării. La 21-23 februarie 1948 a luat ființă P.M.R., prin fuziunea P.C.R cu P.S.D, iar peste o lună, au avut loc alegeri parlamentare. La 13 aprilie s-a adoptat noua Constituție a R.P.R-ului, care proclama regimul democrat-popular, lipsit de orice urmă de pluralism politic. Partidul comunist, camuflat în denumirea de *muncitoresc*, era, de fapt, din 1948 o elită pseudo-intelectuală, care s-a definit ca *detașament* al revoluției proletare mondiale. Ea s-a aflat constant în subordinea elitei sovietice, ca o întruchipare a intereselor clasei muncitoare, ca parte a internaționalismului proletar.¹³ Construcția socialismului în România a fost prezentat ca un țel iminent (apropiat), dar dificultățile realizării acesteia nu constau în situația reală economică, culturală, politică, ci în „dezastrul” provocat de vechiul regim. Deși România postbelică trecea prin dificultăți complexe și dramatice, în 1948 Mihail Roller scria în *Istoria R.P.R.*, despre „succesele” obținute de regimul de democrație populară pe tărâmul construirii socialismului, dar și „ascuțirea luptei de clasă”, ca urmare a înverșunării cu care rezistau „dușmanii poporului muncitor”. În nici o formă de discurs, fie el economic, cultural, ideologico-politic din anii '50 nu lipsește expresia „moștenirea grea” a regimului burghezo-moșieresc, folosită pentru a deturna realitatea inconsecvenței și a capacității organizatorice a Republicii Populare Române.¹⁴

Chiar dacă la 30 decembrie 1947 a fost abolită monarhia și proclamată Republica Populară Română, termenii mișcării revoluționare, a „revoluției culturale” nu s-au reînnoit în raport cu

¹² *Tribuna nouă*, an II, nr.610, 2 ianuarie 1948, p.1.

¹³ Alexandru Zub, *Despre anul istoriografic 1948 în România: impactul stalinist în Anul 1948. Instituționalizarea comunismului*, în *Analele Sighet*, 6, Ed. Fundația Academia Civică, 1998, p.555. Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej- 1948-1965*, Ed. Humanitas, București, 1998, p. 66-67, 74-76; *Miturile comunismului românesc*, coord Lucian Boia, Ed. Nemira, București, 1998, p.46-58; Jean- François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 13.

¹⁴ Mihai Roller, *Istoria R.P.R.*, Ed. de Stat Didactică și Pedagogică, București, ediția 1952, p. 737; Delia Marga, *op.cit.*, p.383-385; Jean-Pierre Sironneau, *"Secularisation et religions politiques"*, Mouton, Paris, 1982, p.403-409.

perioada 1944-1947, ci au presat și mai insistent opinia publică românească, prin toate mijloacele de propagandă: școală, presă, radio, literatură, artă etc.¹⁵ Prezența unui discurs ideologic didactic și militant, în care aserțiunile au fost simple (de tipul „puterea este în mâna clasei muncitoare”) a demonstrat o veritabilă „gramatică ideologică”, ce propunea în anii '50 o punere în scenă a dictaturii proletare și a proletcultismului, ce trebuia asociată întregii societăți românești. Folosirea unor termeni obscuri, a unor construcții ambigue în discursul politico-ideologic comunist s-a datorat, nu numai funcției sale explicative, ci mai ales incitative, presative, funcționând pe principiul picăturii chinezești. Denumiri precum „forțe reacționare”, „ticăloși”, „fasciști”, „spioni”, „trădători”, „asasini”, „agenturi” și altele, atribuite fostelor partide istorice, vizau așa-zisa demascare a acțiunilor lor „dușmănoase”, adică opuse scopurilor oamenilor muncii. Discursul de diabolizare a adversarilor comunismului avea menirea să adâncească prăpastia intoleranței față de aceștia, legitimând izolarea, demascarea sau „zdrobirea” lor. Folosirea unor termeni îmbrăcați într-o nouă conotație, complet negativă ca „burghez”, „moșier”, „capitalist” au avut efect explicativ și incitativ, iar strategia lingvistică de simplificare sau de sloganizare a expresiilor verbale, dirijismul lingvistic au slujit ca tehnică eficientă de modelare mentală a societății.¹⁶ Propaganda comunistă a fost concepută ca o aplicare a unei doctrine cu pretenții științifice, de aceea studiul cuvintelor, dar și a enunțurilor dezvăluie un principiu al imanenței care a traversat permanent discursul comunist. Sloganele despre desființarea fermă a exploatării, apărarea contra imperialismului, ridicarea permanentă a nivelului de trai și a gradului de civilizație au fost utilizate pentru a justifica lupta intransigentă contra opoziției. Numai că, după 1947 opoziția „burghezo-moșierească” nu a avut mijloacele eficiente pentru a rezista, iar în anii '50 a fost brutal redusă la tăcere. Deși „dușmanul de clasă” era sufocat de cenzură sau distrus fizic prin încarcerări discursul comunist continua să-l prezinte ca pe un monstru conspirativ contra căruia trebuia să se ia cele mai intransigente măsuri. Așadar, aspectul fundamental al discursului comunist a fost cel *conflictual*, referindu-se constant la alteritățile politico-ideologice, pe care le-a atacat, respins și descalificat în termenii cei mai aspri. Discursul despre adversarii „burghezo-moșierești” a fost tălmăcit, trunchiat, falsificat, prezentat ca un discurs al trădării, de aceea a avut consistența unei *sentințe* de condamnare la moarte. Acest discurs a vizat neutralizarea reală a partidelor istorice, a organizațiilor publice, a instituțiilor culturale, asociațiilor profesionale etc. Confiscarea averilor celor recalcitranți, întemnițarea vechii clase politice și a

¹⁵ Vezi *Comunismo e comunismi. Il modello rumeno. Atti del convegno di Messina, 3-4 maggio 2004*, a cura di Gh. Mândrescu, G. Altarozzi, Ed. Accent, 2005.

¹⁶ Mihai Roller, *op. cit.*, p. 739-740; Delia Marga, *op. cit.*, p.444.

intelectualității cu vederi democratice a însemnat dărâmare sistematică a vechilor structuri, o *tabula rasa* care permitea instaurarea noii ordini, profund revoluționare.¹⁷

Ca să disloce o mentalitate „capitalistă” revoluționarii sovietismului au impus noi mituri și simboluri, de aceea stăpânirea limbajului a fost o miză fundamentală. Prezența miturilor în discursul politico-ideologic, cel al marelui conducător, al partidului, al *omului nou* sovietic s-a explicat în anii '50 prin nevoia de unitate nezdruccinată în fața adversarului capitalist, al dușmanului conspirator. Acest gen de discurs neliniștitor a avut rolul de a face din aceste teme niște convingeri larg asumate de către popor. În dualismul stalinian polarizarea binelui și al răului se suprapunea claselor sociale antagonice, conflictul rezolvându-se prin desființarea adversarilor dictaturii clasei muncitoare. Ca să poată să impună edificiul dogmatic stalinian Partidul Muncitoresc Român a purces la discursul despre ereziile ideologice ale opozanților din interiorul țării. P.M.R.-ul s-a pretins avangarda conștiință a clasei muncitoare, instrumentul mesianic al acesteia. Deținător al poziției politice, Partidul Muncitoresc a instrumentalizat propriile concepte de adevăr și cunoaștere, a folosit lozinci adecvate, a constituit strategia necesară legitimării. Deși a utilizat limbajul „popular” discursul ideologic comunist a apelat consecvent la proceduri persuasive, de genul mascării, conivenței sau a simulării. Este binecunoscut discursul politic în numele Partidului, condus de o elită, „purtătoare de cuvânt”, care vorbea și decidea în numele clasei muncitoare! Utopia unei „vieți noi”, (cuvântul „burghez” *modern* a fost interzis, fiind înlocuit cu termenul de *nou*) putătoare de speranță, rupea continuitatea cu istoria modernă românească, ascundea realitatea unui univers totalitar, concentraționar, închis și autarhic. În mijlocul discursului ideologic creat și reprodus mai ales de către liderii partidului în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, a însemnat vehicularea unor sloganuri abstracte despre nevoi colective planificate, raționalizate, despre exaltarea rolului regulator și autoritar al Partidului și Statului, care purta de grijă poporului muncitor.¹⁸

Teama, vigilența revoluționară în fața libertății de conștiință a deschis din 1948 calea *proletcultismului*, a unei pseudo-culturi care a metamorfozat în folosul ideologic comunist toată tradiția culturală, științifică, artistică autohtonă. Clasa muncitoare nu trebuia să moștenească nimic de la burghezo-moșierime, ea trebuia să ia totul de la început! Conținutul termenului „tradiție” a fost pervertit, secătuit,

¹⁷ Nicu Ioniță, *Detenția-factor de psihopatizare a personalității*, în *Analele Sighet*, 2000, 8, p. 149-157.

¹⁸M. Nițescu, *op. cit.*, p.136-138, 353. Daniel Barbu, *Destinul colectiv, servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc*, în *Miturile comunismului românesc*, sub dir. lui L. Boia, Ed. Nemira, București, 1998, p. 5, 18, 176-177; Delia Marga, *op.cit.*, p.150-151,

realizându-se o selecție a ceea ce a fost mai „valoros”(istoriografie, literatură, artă, etc) în sensul reutilizării în scopuri pur comuniste. Veteranii proletcultismului, care s-au manifestat intens în anii '50 și-au creat prozele încadrați în „frontul ideologic” (expresie specifică limbajului proletcultist) și au fost răsplătiți cu funcții și privilegii materiale, măbind treptat numărul parveniților noului regim.¹⁹ Program cultural-politic care a răsturnat vechile valori, proletcultismul a dus nu numai la comunizarea culturii, la orientarea acesteia la *realismul socialist*, ci a fost o campanie de lichidare cultural-spirituală și fizică a intelectualilor: scriitori, profesori, istorici, filozofi, sociologi, juriști, artiști etc. Anul 1948 a însemnat grăbirea ritmului *revoluției culturale* ce reiese din obsedantele bilanțuri, planificări, analize, estimări, statistici, critici, blamări, comparații cu experiența culturală sovietică, pentru a se putea înainta „cu pânzele sus” spre „zările luminoase” ale culturii socialiste.²⁰

Alinierea ideologică la stalinism (începută sistematic în 1945), campania de sovietizare a impus P.M.R.-ului exigențe dure în politica culturală după 1947. „Renașterea” mentală și culturală a fost inaugurată prin interzicerea presei partidelor burgheze în august 1947, pentru ca, din decembrie 1947, să se pună capăt aparentei toleranțe prin interzicere și selectarea riguroasă a producției culturale. „*Putrefacția*” culturii burgheze a fost termenul uzual folosit în ziarul „*Scânteia*”, de la începutul anului 1948. În ianuarie 1948 și revista „*Flacăra*” a proclamat solemn începerea „*dictaturii proletariatului*” și s-a declarat oficial drept o „baricadă ideologică împotriva forțelor imperialiste și antidemocratice”. Membrii revistei ofereau un model de angajare în „combaterea și demascarea necruțătoare a ideologiei burgheze și imperialiste, a artei și literaturii decadente”. Intelectualii, artiștii, scriitorii, care nu fuseseră sau nu acceptaseră înrolarea în rândul comuniștilor au fost trecuți, alături de oamenii politici, în tabăra păturii „reacționare,” contra căreia s-a dezlănțuit furia „luptei de clasă”. Ascuțirea luptei de clasă” a constituit o teză stalinistă preluată și perpetuată constant în discursul oficial comunist pentru a mobiliza ura contra celor „avuți”, „îmbuibăți”, pentru descalificarea proprietarilor, intelectualilor (pentru că și „știința de carte” era o formă de „bogăție”).²¹

¹⁹ M. Nițescu, *op. cit.*, p. 122, 145, 374-376; Claudiu Degeratu, *Cadre de partid. Mecanisme de selecție, pregătire și promovare. Bibliografie selectivă, 1948-1983*, în *Arhivele totalitarismului*, 1993, 1, nr.1, p. 190-194; Mihai Dinu Gheorghiu, *Formarea cadrelor conducătoare în România - direcții de cercetare*, în *Xenopoliana*, 1993, 1, nr.1-4, p. 101-112.

²⁰ Marin Radu Mocanu, *Începuturile realismului socialist*, în *Anul 1948. Instituționalizarea comunismului*, în *Analele Sighet*, 6, Ed. Fundația Academia Civică, 1998, p. 628; Cezar Zugravu, *Câteva considerații de ordin statistic privind deținuții politici din închisoarea Aiud, pentru perioada 1948-1956*, în *Analele Sighet*, 6, p.870-877.

²¹ Descalificarea burghezilor, moșierilor, chiaburilor, a elitelor politice, intelectuale, profesionale, administrative, militare a fost cuprinsă în termeni de „condamnați ai istoriei”, care trebuiau să dispară repede brutal, pentru că regimul „democrat popular” trebuia să

Cenzura, care avea grijă de „democratizarea” și „eliberarea” culturii și educației de „racilele burghezo-moșierești” a fost atent consolidată de către Serviciul Edituri și Control, care în 1948 a făcut o prioritate din publicarea Indexului publicațiilor interzise și din traducerea și publicarea de cărți despre revoluția sovietică, despre ritmul industriei socialiste a U.R.S.S.-ului. În 1948 a crescut importanța acordată propagandei comuniste, propagandaștii, agitatorii, organizatorii de la orice nivel al societății fiind „specializați” prin intermediul școlilor de partid. În *Raportul politic al C.C. la Congresul P.M.R.* din 21 februarie 1948, secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej, a afirmat „necesitatea” ca numărul „îndrumătorilor” de partid să treacă de 100 000 în afară de îndrumătorii din sindicate și alte organizații de masă. Îndrumătorii trebuiau să constituie un uriaș instrument de propagandă, de aceea s-a creat o rețea ramificată de școli de cadre de partid: Școala superioară de partid (6 luni), Școala centrală de cadre (4 luni), Școala centrală de gazetari 9 3 luni), școli de cadre județene etc.²²

Decesul lui Stalin în anul 1953 nu a însemnat decesul stalinismului în Republica Populară Română. Direcția de Propagandă și Agitație a Comitetului Central al P.M.R. și-a asumat în 1956 rolul de a combate și distruge orice influență a ideologiei capitaliste, prin îmbunătățirea „muncii ideologice”, mai ales în rândul intelectualilor, așa cum se menționa în ziarul „Scântea” din mai 1956. Toate aceste mijloace lingvistice de manipulare au reprezentat strategia unui *război invizibil*, o manieră perversă de argumentare și legitimare a autorității

aibă un profil social, ideologic, cultural complet nou. La 3 aprilie 1950, *Decretul* completat prin ordinul M.A.I., nr.100, art.1, stabilea noi categorii de „dușmani”, respectiv pe toți cei care lansau zvonuri alarmiste, tendențioase, care ascultau și transmiteau propaganda posturilor de radio imperialiste, toți cei care aduceau injurii P.M.R.-ului, conducătorilor săi, guvernului, U.R.S.S.-ului și conducătorilor acestuia, cei care întrețineau legături de prietenie cu legațiile țărilor imperialiste, cu funcționarii ambasadelor imperialiste și familiile acestora, cei care frecventau bibliotecile, concertele sau orice manifestare culturală. „Dușmani ai poporului” erau considerați și cei care erau nemulțumiți de naționalizare, colectare, colectivizare, precum și toate elementele cu trecut reacționar și cu atitudine dușmănoasă, manifestată prin corespondență în afara României, sectanții etc. Liviu Nițu, *Distrușterea elitelor politice istorice între 1950-1955*, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”*, Iași, Seria Nouă, Istorie, tom LI, 2005, p.334-335, 348-349; Claudiu Secașiu, *Contribuții privind distrușterea elitei politice românești*, în *Memoria Închisorii Sighet*, Ed. Fundația Academia Civică, București, 1999, p. 249-251; Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945-1964*, Fundația, Academia Civică, 2000, p. 83-85; Alesandru Duțu, coord., *România-Viața politică în documente 1950*, Ed. Arhivele Naționale ale României, București, 2002, p. 30-31, 80-81; Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Momente ale anilor 1949-1952 în jurnalul lui C. Rădulescu-Motru*, în *Anii 1949-1953. Mecanismele terorii*, Ed. Fundația Academia Civică, București, 1999, p. 894; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 171-178.

²² „Să tindem ca fiecare membru al P.M.R. să devină un îndrumător”. Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a IV-a. Ed. de Stat pentru literatură politică, București, 1955, p. 159; Idem, *P.C.R. în lupta pentru democratizarea țării*, Ed. P.M.R., București, 1948, p.32-33; Ovidiu Buruiană, *Modernizarea în discursul comunist (1944-1949)*, în *Xenopoliana*, VI, nr.1-2, 1998, p.3, 13; Marin Radu Mocanu, *Începuturile realismului socialist*, în *Analele Sighet*, 6, p. 623-631.

comuniste. Confiscarea limbajului, monopolizarea cuvântului „de lemn” a fost instrumentul puterii eficiente, în condițiile cenzurii, a reprimării oricărei tentative de exprimare liberă a opoziției. Specializarea limbajului, sărăcirea voită a acestuia, limitarea posibilităților de alegere a cuvintelor au însemnat o strategie de reprimare violentă a gândirii sociale. Reforma școlară din 1948 și pretensele acțiuni de combatere a analfabetismului au fost manevre de inoculare a ideologiei staliniste, dar și de formare a unei generații noi de intelectuali, care să promoveze *limba de lemn* și *realismul socialist*. În 1953 șeful P.M.R.-ului, Gheorghe Gheorghiu-Dej se pretindea „dușmanul oricărei nivelări sau egalizări mecanice în materie de creație,” *realismul socialist* oferind „cele mai largi posibilități de manifestare” a personalității creatorului. Prioritară era pentru Dej, „realitatea noastră socială și economică”, prin „*noastră*” înțelegându-se doar cotidianul muncitoresc, fardat cu „realizări mărețe” pe șantiere, mine, fabrici sau cu producția la hectar de grâu, rapiță și floarea soarelui! Una dintre expresiile centrale ale limbajului comunist a fost *lupta poporului muncitor pentru făurirea unei lumi noi*, un proiect propus credibilității și responsabilității colective! În același Congres în care vorbise Dej în 1953 profesorul universitar Miron Constantinescu pomenea de pericolele devierii de la ideologia partidului a unor inamici, anarhiști sau incompetenți în cultură, educație și politică. Îndoctrinarea ideologică viza schimbarea limbajului tradițional și constrângerea lingvistică ce reprima orice gândire liberă și propaganda în sensul implementării noului cod ideologic. Toate aceste mecanisme, implementate de la modelul stalinist sovietic au însemnat profunde alterări ale limbajului cultural românesc în perioada 1948-1964, care a avut ca figură centrală în partid pe Gheorghiu-Dej.²³ În ziarul „*Scânteia*” din iunie 1956 Dej părea să-și schimbe atitudinea, fiind dispus să admită *lupta de opinii, bazată pe convingeri reale*, ceea ce putea să pară o emancipare de stalinism. Era doar o manevră abilă (ca multe altele de după moartea lui Stalin în 1953), ce sugera oarecare destindere a strânsorii dogmatismului, pentru că în paginile aceluiași ziar amintit, liberalismul, naționalismul, apolitismul să fie etichetate ferm drept grave „confuzii ideologice”. „Cosmopolitismul”, „idealismul”, „obiectivismul” și „șovinismul” au fost păcatele ideologice ale perioadei anilor 50, aceste concepții fiind înțelese ca forme de rezistență la cultura sovietică și socialistă.²⁴ Funcția ideologică stalinistă a fost aceea de a pune în evidență pe „proprietarii” puterii comuniste, de a

²³ Andi. Mihalache, *Proiecte de trecut, mărturisiri și anateme*, în *Xenopoliana*, Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași, IV, nr. 1-4, 1994, p. 184-187; Anneli Ute Gabanyi, *Literatura și politica în România după 1945*, trad., I. Cristescu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 20,22-23, 30,32, 57-58; Delia Marga, *Introducere în analiza discursului*, p. 48-49,56,77, 84, 290-292, 446.

²⁴ Cf Liviu Nițu, *op. cit.*, p.333-334.

legitima un sistem politic sovietizat, care a făcut în anii '50 *tabula rasa* cu întreaga tradiție democratică și culturală românească.

THE BESSARABIA ISSUE – BETWEEN HISTORIOGRAPHY AND THE OFFICIAL POLITICAL DISCOURSE IN ROMANIA, DURING THE “CEAUȘESCU REGIME”

Gabriel Moisa*

Abstract

At the end of the first decade and a half from the establishment of the communist regime in Romania, one can see a comeback of the national factors in the historical speech, comeback which continued in the following years, in a more obvious and large rhythm. The first part of the seventh decade, was by all means a period of transition to the most glorious epoch of historical research of the entire communist era. That period, the first 5 – 6 years of Ceausism, was even in the political field one relatively rich, marking a stressed gap, from an ideological point of view, from the big brother from the east. This fact was possible in a context in which the soviet political elites were profoundly divided, and in the entire soviet block was acting a political centrifuge. In this context was brought into discussion the Bessarabia problem. Using this positive situation in the historical speech, it was considered that the communist interwar thesis regarding the multinational character of the Romanian state, were wrong.

Keywords: *historiography, politics, Bessarabia, Romania, communism*

The end of the '50 of the last century marked the beginning of returning of the national factors in the historical discourse from Romania, a comeback that continued in the years ahead at a much more obvious step and on more extensive coordinates. The first part of the decade that followed was par excellence the transition period to the most appropriate time of historical research from the communist epoch. That period, the first five-six years of the Ceausescu's regime, was even in the political field a relatively fruitful period, marking an increase ideological distance from the big brother from the east. This was possible in a context in which the Soviet political elite was deeply divided, and the entire Soviet bloc in Eastern Europe operated powerful centrifugal forces¹.

One of the first signs of not dissembled *national communism* is even in the state of Dej, from the Third Congress of the PLP, according to which “*the historical mission of the Party is to achieve the national*

* **Lector univ., dr. Facultatea de Istorie Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea.**

¹ Stelian Tănase, *Elite si societate. Guvernarea Gheorghiu Dej 1948-1965*, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 175.

objectives of the Romanian people"², given thereby, according to some interpreters of the phenomenon, the signal itself to disintegration of the soviet hegemony in the Eastern Europe³. At the beginning of the '60's the leaders from Bucharest oppose to the *Valey plan*, which concerned the integration of supranational economy in some east European countries, including Romania. Taking advantage even from the more and more frequent tensions from the soviet camp, Romania allowed herself to a foreign politic less dependent to Moscow, guerdon in 1964 by the famous *Declaration of independence*, of Bucharest towards Moscow⁴. Apparently Romania during Dej period was making a strong discordant note in the communist camp, seeming to have its own evolution on the communist path.

The evolution of the Romanian historiography in the first part of the years'60 followed too often, sometimes to identify the Romanian policy route. If in 1964 the *independence* of Romania towards USSR was given by the famous Declaration from April, from the point of view of historiography, the *independence* was claimed through a very surprising book⁵ which few years earlier would have been impossible to be published. It was a very ingenious declaration of independence, attributed to one of Marxism classics, Karl Marx, who in his *Notes on Romanian*, raise open the issue of Bessarabia⁶.

The main historiography work which deeply marked the historic speech in Romanian in that period was the Treaty of *Romanian history* which, although had its origins in the Second Congress of RLP in 1955 and in the creative emulation that followed thereafter among historians saw the light in the printing form and only the first volume in 1960⁷. *Romanian history* makes an end, but also a beginning of a historiography period, an end but a beginning of an historic speech. This history treaty was designed in eight volumes, out of which only four were printed and the latest one stops with unfolding events in 1878. It was the first attempt to write a Romanian history during the communist regime, without appealing to a falsification of history, as it happened before⁸.

From the first volume a substantial change of tone can be noticed. The most detectable revision can be seen in the part

² Gheorghe Gheorghiu Dej, *Articole și cuvântări*, Ed. Politică, București, 1961, p. 101.

³ Fr. Fejtő, *Histoire des democracies populaires*, 1966, 2nd vol., Seuil, Paris, p. 176.

⁴ Pierre du Bois, *Anchetă asupra unei ascensiuni. Ceaușescu la putere*, Ed. Info-Team, București, 1998, p. 33.

⁵ Karl Marx, *Notes on Romanian. Unpublished manuscripts*, ed. A. Oțetea, S. Scwann, Ed. Academiei RPR, București, 1964.

⁶ W.P.van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia românească*, Ed. Arc, Chișinău, p. 270.

⁷ *Istoria României*, 1st vol, Ed. Academiei R.S.R., București, 1960.

⁸ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, Ed. Humanitas, București, 1991, p. 54.

describing the Romanian-Russian relations, very much exaggerated⁹, especially in the first years of the six decade of the XX century, by presenting them in a much more realistic way and much closer to reality. The things went relatively far, out of an absolutely justified desire to wipe out the past, entailing in this direction even the general public who listen dumbfounded how a number of officials were trying, through conferences, symposium or meetings at work to wash out as much as they could from the sins they did with exacerbation on this matter¹⁰. The Treaty¹¹ gives in a way another importance to the Romanian –Russian relations, the following volumes, III¹² and IV¹³, promotes a very disrespectful tone, reducing to the maximum the importance of the Romanian-Russian relations in Romanian past.

Many other views and aspects of national history that until then had been subjected to the embargo have been reintroduced into historical discussion. For the first time since 1948 was publicly discussed the very sensitive Bessarabian issue. At the beginning this issue was tackled in a work dedicated to Cantemir¹⁴, where it was openly specified the Treaty from Lutk, 1711, in which Petru I promised retrocede the territories occupied by the Turks in Bugeacului, but also that in 1812 the territory between Prut and Nistru were incorporated by force into the Russian Empire. Although made a series of bold assertions, the authors finally sweetening the tone with an assessment, otherwise proper, to Peter I of Russia, that D. Cantemir has found true intellectual dimensions after his departure in exile in Russia, recipient of some average intellectual elevated compared with the Romanian Countries.

The entire anti-Russian campaign, reached its climax in 1964, with the *Declaration of Independence* and publication of the *Marx's notes on the Romanian*¹⁵. Still suspicious, the Romanian part leaves a classical of the communism to talk about Bessarabia. This book presents by Marx's mouth, known also for his anti-Russian attitude, the whole issue of the Romanian-Russian relations in the most unfriendly way possible. It is also reminded about the in-just annexation of Bessarabia in 1812, about the plans of the Russians to enclose the principality, as well as suppressing the Revolution from 1848 and the ancestral anti – Russian feeling of the Romanians. The book was actually the result of Marx's snippets copied from various

⁹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 63-68.

¹⁰ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 55.

¹¹ *Istoria României*, 2nd vol., Ed. Academiei R.S.R., București, 1962.

¹² *Ibidem*, 1964.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Scarlat Callimachi, Vladimir Block, Elena Georgescu-Ionescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera în imagini*, Ed. Politică, București, 1963.

¹⁵ Andrei Oțetea, R. Sscwann (sub red), *Karl Marx. Însemnări despre români. Manuscrise inedite*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964.

books to which he added a few annotations. If there was an original contribution of Marx, that was the use of French in passages extracted as a mixture of French, German and English with personal abbreviations very difficult legible.

Although we talk about the beginning of the liberalization of historical writing, it must be said that it was made in terms settled by the leaders of Romania. For example, the so-called liberalization of historiography to re-dimension the Romanian-Russian relations was made especially of an impulse that came from the imperatives of achieving some political goals. In general the relaxation was made in segments that were useful to the regime. On this type of attitude has moulded very well a part of the historic speech that was even more profitable for historians' guild. But, always the process of writing history has been controlled by censorship and never got out of control. The proof will come later, in the years '80-70 when by changing the regime's priorities, opportunities for manoeuvre in the history were again restricted to most historians.

An analysis on Nicolae Ceaușescu's speech uttered on various occasions, lead to the conclusion that he closely supervised researches in this area, even if in a more discreet manner. The communist leader interference in history writing was not done, at least in the first stage using brutal methods, because, being concerned rather to consolidate power, he sought to attract the intellectuals on his side. However, he will want more than his predecessor to dominate historiography, and this thing will be seen later.

Showing RCP -continue of democratic and revolutionary struggle of the Romanian people's, of traditions of the socialist and workers movement, held by Nicolae Ceaușescu on 7 May 1966 on the occasion of celebration of 45 years after the creation of the Romanian Communist Party, began in the Ceausescu era an indelicately seize of the national history. Worth linger on the drafts of Romanian history developed by Ceausescu, along with his historians, since it is the moment that seriously marked the Romanian history discourse, until the appearance of the famous "thesis" from July 1971.

The Bessarabian issue was re-instated in discussion. Thus, using this occasion, it was felt as profoundly wrong those cominterniste thesis who appreciate Romania a multinational¹⁶ state, as well as the alliance signed between the USSR and Germany in 1939¹⁷, whose additional acts were kept secret, laid down the possibility for the Soviets to occupy territories from the Romanian state. Although the directive of the Committee was referring to Transylvania, Bukovina and Bessarabia, it is clear that Ceausescu's

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 1st vol, Ed. Politică, București, 1966, p. 361.

¹⁷ *Ibidem*, p. 373.

speech of May 1966 refers only to Bessarabia, the two quotations with a powerful anti- Russian content served him as arguments.

With this speech Ceausescu dismissed once more a taboo in historiography, and the consequences were immediate. In June 1966 Stefan Voicu (Aurel Rottenberg), former editor in chief of *Scântea*, member of the CC and of the RCP, wrote in *Class Struggle* an article with strong anti- soviet accents where the decision of occupying Bessarabia on 28 June 1940¹⁸, was attacked. Changes of tone and attitude towards the Soviet Union were becoming more visible not only in historiography but in other areas¹⁹. By 1967-1968 the party leadership has alleviated the rankness of the anti-soviet speech²⁰, even if for some time it continued in the same nationalist anti- Russian terms. They launched a real action regarding the publication of the memoires of the state members, but they remained under lock until the 80s, when the rankness at the anti-soviet tone experienced a serious exaggeration as the policy of Gorbachev- glasnost and perestroika gain more ground, in parallel with Ceausescu's more pronounced isolation right behind the iron curtain. What must be stressed is that those who approach the anti-soviet topic were general the historians of the institutions controlled by the party, Academy "Stefan Gheorghiu", and the Institute of Party History, like Copoiu, Unc or Popescu-Puturi, as well as less recycled historians as Andrei Otetea or CC Giurescu, who continuing their professional work, even if they were saying historical truth they welcomed the regime, and so they could become from shallowness damage to falling slightly above the category. Thus there is a division of labour in this direction. Official historians, "aparaticii" who wrote what they were ordered and others who, following the tide that write what they ordered and others who were clearly leaving a professional mark on the historical research.

The political anti-soviet speech met his moment of glory under Ceausescu in August 1968 when, not participating at the intervention of troops from the Warsaw Treaty in Czechoslovakia, the Romanian political leader attacked the action in very tough terms of criticizing and dismissing also the limited sovereignty doctrine promoted by Soviet leader Leonid Brejnev²¹. After this climax a gradually soften can be noticed in the anti- soviet vehemence and for the period between the early 70s and mid-'80 to be quite slow and sporadic. However until 1971-1972 Nicolae Ceaușescu will use the various occasions that will

¹⁸ Ștefan Voicu, *Pagini de luptă a PCR împotriva fascismului pentru independență și suveranitate națională (1934-1940)*, în *Lupta de clasă*, no. 6, 1966, p. 59-80.

¹⁹ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279.

²⁰ Nicolae Ceaușescu, *op.cit.*, 3rd vol. Ed. Politică, București, p. 288-295.

²¹ R.A. Remington, *The Warsaw Pact. Case Studies in Communist Conflict Resolution*, in *Studies in Communism, Revisionism and Revolution*, no. 17, MIT Press, Cambridge Moss, 1971, p. 5693.

appear to attack subtly the presence of the Soviets or of the Russians in the national history²².

The reviewing has not ended here. If the '50s have known, especially in their first half, a strong inflation of Slavs in Romanian historiography, caused mainly by the official order brought by the political realities and the main coordinates of the rollerian speech²³, with the shift of the Romanian communism towards the national values, a significant reflux of the Slavs in the history of Romanians is distinguishable. The tone was given by the same Nicolai Ceausescu, since the IX-th Congress of RCP initiated a series of steps in this regard. Thus, the name of the Romanian Workers' Party was transformed into the Romanian Communist Party, and the Romanian People's Republic to the Socialist Republic of Romania. Thus, according to Katherine Verdery, Nicolae Ceaușescu would say ostentatious only a few months after taking power, equality of Romania with the Soviet Union²⁴. It was reintroduced the Latin spelling of the name of the country, strongly saying for further more the existing of the communist nations in obvious conflict with the Soviet point of view on this issue. Many Romanian linguists and literary historians have taken quite radical Anti- Slav positions in spelling and language. Among these Al. Graur stands out, after stretching in the opposite during the first part of the years '50, refers to reducing the Slav elements from the Romanian language and spelling since 1963 for after takeover power by Ceausescu and continuing Dej's policy further in this direction, his position is to become clearer in this respect²⁵.

Also, *History of Romanian literature*²⁶ states, like *History of Romanian language*²⁷, the idea of a reduced influence of Slavic language by the X th century, whereas the adoption of the Slavonic language was made only by X-XI century²⁸, when the Romanian language was already formed.

Was emphasized, in discordance with the same years '50, on eliminating the Slavs even from the process of formation of the Romanian people and its ethnic composition. Although in May 1970 C. Daicoviciu²⁹ accepts another weak Slavic component in the, ethnic composition of the Romanian people, the period was characterized especially by putting in almost a complete shadow the role of Slavs,

²² Nicolae Ceaușescu, *op.cit.*, 4th vol., Ed. Politică, Bucharest, 1969, p. 249-250, p. 623-624.

²³ Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme din domeniul cercetării istorice*, în *Studii.Revistă de istorie și filosofie*, no. 3, 1952, p. 152-153.

²⁴ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 97.

²⁵ Alexandru Graur, *La romanité du roumain*, Ed. Academiei Române, București, 1965.

²⁶ *The History of Romanian Literature*, Ed. Academiei Române, București, 1964.

²⁷ *The History of Romanian Language*, vol. I-II, Ed. Academiei Române, București, 1965-1969.

²⁸ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 5.

²⁹ *The Romanian History*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1970.

accepting more and more the idea that the Slavs came only after the Romanian people was formed, but still they took some Slav elements, but only when that was strengthened in all aspects³⁰. Some historians ultra-orthodox have gone even further in identifying proto-Romanians and their language³¹, only to demonstrate that when the Slavs arrived in this space Romanian people and language have been well outlined. Surprisingly or not we find out that the Slavs learned soon after their arrival Romanian³², and from that moment Slavic language remaining a dead language, privilege of a church evidently broken from the people³³. Similarly the famous literary historian George Ivascu, succeed in a quite remarkable manner to describe in his work *The History of Romanian Literature*. The formation of Romanian people and Romanian language, without mentioning in any way about Slavs, claiming the idea that the formation of the language was finalised sometime in the IXth century.

By the same spectacular manner was rehabilitated Nicolae Titulescu, too. Rehabilitation has been strictly linked to the evolution of Romanian-Soviet relations during the period, Nicolae Ceaușescu was the one who initiated this matter with his speech³⁴ that was extremely tough the RCP regarding the nationalities between the two world wars. By reconsidering Titulescu, the question of Bessarabia is actually rised again, but in another way. This matter was a permanent source of tension in the interwar period between the two countries, Nicolae Titulescu being the one who negotiated the issue of Bessarabia, although with rather little success, at that time. His rehabilitation has started through the works of the historian I.M. Oprea dedicated to the political man Titulescu³⁵, who in an unfavourable time to arrange such kind of steps, would make a daring start taking into consideration the inevitable political connotation of such enterprises. These attempts essentially meant rehabilitation of the Romanian interwar foreign policy, which is known, was a profoundly anti-Soviet one. R. Deutsch responds to the same imperatives, which in his turn makes a step forward in this direction by publishing the *Speeches* of Nicolae Titulescu³⁶. All these steps were answering to a politic command. Given the scale of Titulescu, Nicolae

³⁰ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 120.

³¹ Andrei Oțetea (sub red.), *Istoria poporului român*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 91-95.

³² *The Historu of Romanian Languare*, vol. I-II, Ed. Academiei Române, Bucharest, 1968.

³³ George Ivașcu, *The History of Romanian literature*, 1st vol., Ed. Științifică, București, 1969.

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *op.cit.*, 1st vol, Ed. Politică, București, 1965, p.335.

³⁵ I.M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Ed. Științifică, 1966; Idem, *O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice, 1928-1936*, Ed. Științifică, București, 1967.

³⁶ Robert Deutsch (ed), Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Ed. Politică, București, 1967.

Ceaușescu wanted to affirm once again the equality of the nations of the Soviet camp, an idea very dear to the Romanian leader.

After the moments of glory of the Romanian-Soviet dispute in the years '60 a period of some calm followed until the mid-70s, when they met a new exacerbation. The historiography anti-Russian went growing, being stimulated mainly by the speeches of the same kind of the Romanian leader. Vlad Georgescu and W.P. van Meurs produce a synthetic picture of the evolution of this issue stressing on the bomb that produced the detonation of the dispute, a work dedicated the history of Moldova due to the historian Artiom Lazarev³⁷. He was born in Bessarabia, graduated the Pedagogic Institute of Tiraspol in 1938, he was a party member since 1942 after words he fought at Stalingrad too. From 1947 to 1953 he was Minister of Education in R.S.S Moldova, then secretary at CC at PCUS from Moldova and Minister of Culture between 1953-1963. Since 1964 he came back to scientific work and became a member of the Institute of the History Academy of Moldova. Since 1968 he was rector of the University of Chisinau³⁸. In this famous work³⁹ he boosted the theory still in vogue today, referring to the existence of a nations that is called Moldavian and its language is Moldavian over the Prut River, separated from the Romanian nation since the XIV century, while Mihai Viteazul was seen in the same place as a conqueror of Moldova in 1600 and the interwar period as one of Romanian occupation and the blackest period of the Moldova's history. The work had a great impact on the Romanian – Soviet relations. Nicolae Ceaușescu and the Romanian historians reacted immediately.

Romanian reaction followed from now the typical normal course. Nicolae Ceaușescu gave the tone in his speeches, fallowed after words by a part of historians from the circle of power, who gave the ground bounce in the light of indications, giving the coordinates which could stir the discussion. Only after that other historians might approach the subject without fear, being convinced by now that they have the assent from the power and will not get hurt. The phenomenon has never run in the opposite way. On 28 March 1975 Nicolae Ceaușescu attack in a very tough speech the interpretations from Lazarev' s *History*⁴⁰, considering that it responds to certain political-historical needs of that time since it represents the arbitrary division of the peoples as natural processes of formation of certain separate nations. The speech was followed immediately by a series of reactions of some historians. Stefan Stefanescu, a historian of the innermost circle of Ceausescu, was the first who attacked Lazarev' s book. While keeping

³⁷ W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 286.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Artiom Lazarev, *Moldovskaia sovetskaia gosudarstvennost'i bessarabskii vopros*, Ed. Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974.

⁴⁰ Robert R. King, *The Escalation of Romanian Soviet Historical Polemics over Bessarabia*, in *Radio Free Europe Research. Background Report Romania*, no. 28, 1976, p. 6.

the coordinates of the scientific discourse, he appreciates that the Bessarabian author deliberately ignores sources coming from the history of Romanians⁴¹. It followed then the reactions of the second circle of power, called the professionals; we called here on Florin Constantiniu or Dan Berindei. The two have reviewed the book of Lazarev extremely severe, reviewal but they remained unpublished until today because of the virulence, they exist only in manuscript stage⁴².

The regime reacted outside its borders too. In 1976 appears in Milan under the signature of Peter Moldoveanu, at the publishing house Nagard, property of Iosif Constantin Dragan, a booklet entitled *How to falsifying history*⁴³, in which there were practically demolished Lazarev theories. Who was this Petre Moldoveanu? It was no other than the renowned historian Constantin C. Giurescu, who wrote the book, according to W.P. van Meurs, at the initiative of Cornel Burt, a member at that time of the CC of the RCP, the one that dealt with the publishing of the brochure in Milan⁴⁴.

More and more of the Romanian historians works had that anti-Soviet idea. The place of Russia in a number of issues related to the Romanian history, as the process of national emancipation in the nineteenth century, has been permanently diminished, insisting instead on the brake role of the czarism in the XVIII-XIX century and on his intentions of permanent annexation of the Romanian Principalities. Bessarabia and Bukovina appeared frequently in the pages of different printed matters with the most critical accents of the moments from 1775, 1812 or 1878, while 1856 and 1918 were considered normal moments of national history⁴⁵.

Things seemed out of control, but in August 1976 Nicolae Ceaușescu was called to order by Leonid Brejnev. Shortly before the visit in the Soviet Union, to the Socialist Congress of Culture and Education which has conducted its work in June of the same year, Ceausescu, almost repented, was announcing publicly that Romania and the USSR have not had or have no regional problems rendering homage for the first time in a long time the Soviet contribution to the issue of Romania that took place during the year 1944. In the autumn of the same year, Leonid Brejnev visits Romania contributing decisively to taming the disobedient Nicolae Ceaușescu. He re-dimensioned his speech so that it makes references to his great brother from the east and to what he had done to the Romanian history⁴⁶. From inertia, the years 1977-1978 have reported a series of contributions, mainly due to

⁴¹ W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 288.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Petre Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria*, Ed. Nagard, Milan, 1976.

⁴⁴ W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 288.

⁴⁵ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 104.

⁴⁶ *Scântea*, 25th of November, 1976, p. 3.

the late appearance of some magazine materials that were collected the previous years, articles in which the Soviet Union is attacked on the question of Bessarabia, especially at the anniversary of 100 years of the conquest of independence by the Romanian Principalities in 1977, or 60 years from the Grand Union. Since an open historiography dispute between Romania and Soviet Union was no longer possible, this issue was subtly oriented towards the land of rehabilitation. In this approach, unlike others, were involved a lot of prestigious historians. Using the opportunity, they re-discussed and re-dimensioned personalities of both history and historiography that couldn't be actualised until then in the entire post-war period. The finality of these so-called rehabilitations was different from that of the end of '60 years. If then their first goal was to delimitate the present regime from the past regime, Dej's regime, along with eliminating the last of its faithful ones, now in this period it was directed subtle, since it was becoming less likely to do in directly into the Soviet Union. We talk here about Marshal Antonescu, whose name was not mentioned until the years '70 only in negative aspects of the Romanian history.

Since the historians were seriously controlled by the censorship on issues related to the east neighbour, early rehabilitation of Ion Antonescu was made by literati. Marin Preda in *Delirul*⁴⁷, astounds several moments of the Second World War in which the Marshal Antonescu appears not in situations not that negative. The approach was clearly anti- Soviet, since part of the action from the novel is taking place on the east front, where Romania's Antonescu fights to release Bessarabia from the Soviet conquerors. The first edition of the novel had 35,000 copies and it was very bold towards the leader of Romania, so the official media has not reported the release of the novel awaiting response from the Soviets⁴⁸. Since the reaction was an extremely negative one, in the autumn of the same year a second revised edition, to be read censored in 100,000 copies was published, diminishing very much Ion Antonescu's personality in the book.

Once opened, the road to rehabilitation of Antonescu continued being promoted by the historians from the circle near to the power, accepted as representatives of official historiography. In 1979, Simion Aurică presented in a remarkable book⁴⁹, the entire period of the Antonescu regime's in extremely favourable colours stating it in the end even a patriot who has fight for the return of Transylvania, Bessarabia and Bukovina to Romania, thus finally filling the line of favourite personalities of the president of Romania, a line that includes names like Burebista, Mircea cel Batran, who as the president grew

⁴⁷ Marin Preda, *Delirul*, București, 1975.

⁴⁸ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 292.

⁴⁹ Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

old Mircea cel Mare, Stefan cel Mare, Mihai Viteazul or Nicolae Titulescu.

Antonescu's rehabilitation continued in the 80s, with an even wider range of interpretation when through the nature of the political context, the phenomenon has moved outside Romania, to the Romanian exile, where most of them belonged to the trends of the right interwar, which continued to publish books dedicated to the Marshal⁵⁰. Nicolae Ceaușescu himself has accepted that some Romanian historians to go to West to visit these right exiled, which shows the fact that he knew their work, and Iosif Constantin Dragan was the favourite one⁵¹.

On the same way we can interpret the emphasis put on reinterpreting Titulescu, using for this purpose new explanatory coordinates, becoming this way, after a new break of silence, in his turn, a true national hero. In 1982, during the Titulescu centenary, he was officially celebrated as a great champion of world peace and regional cooperation, titles to which even Nicolae Ceaușescu himself aspire to.

Gheorghe I. Brătianu in his turn benefited himself of the same treatment, both as a politician and as a historian, knowing the fact that the liberal policy which he had promoted, come in total contradiction with the Soviet politics, which has generated ultimately his death in the prison from Sighet. After 40 years of silence on him, the historian Bratianu is first mentioned in a positive context in the *Romanian Historiography Encyclopaedia*, being counted on as a rightful founder of a historical school⁵². In early'80 a number of valuable and courageous contributions of the famous professor Theodore Pompiliu from Cluj have contributed substantially to the rehabilitation of the historian Bratianu, giving him back to the younger generations, who had less information about the Romanian historical⁵³, while the researcher from Iasi Al Zub, during the last year of the Communist regime, recalls the writings of Bratianu which refer to Bessarabia⁵⁴.

⁵⁰ George Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia and Bucovina during World War II, -II- The Diplomatic negotiations on the future of Bessarabia (1941-1942)*, in *Radio Free Europe Research, Background Report Romania*, no. 136, 1981, p. 1-14; D. Ghermani, *Marschall Antonescu, historisch rehabilitiert*, in *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*, 28, no. 10, 1979, p. 222-227.

⁵¹ Iosif Constantin Drăgan, *Antonescu-Mareșalul României și războiul reunificării*, Nagard, Milan, 1968.

⁵² *Romanian Historiography Encyclopaedia*, Ed. Enciclopedică, București, 1978, p. 72-73

⁵³ Pompiliu Teodor, *Gh.I. Brătianu-istoricul.I.Dimensiunile operei*, in *The Yearbook of the Institute of History and Archeology* 1983, p. 233-247; Idem, *Gh.I. Brătianu-istoricul.II.Concepție și metodă istorică*, in *The Yearbook of the Institute of History and Archeology*, 1988, p. 233-245; Idem, *Gh. I. Brătianu și spiritul „Analelor”*. *Analogii, sincronisme și convergențe*, in *Confluente istoriografice românești și europene*, Ed. Junimea, Iași, 1988, p. 25-47.

⁵⁴ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Ed. Junimea, Iași, 1989.

In the political realm, the reassessment of Gheorghe I. Brătianu was much more timid than the historical realm. By 1980 Valeriu Râpeanu has made some vague appreciations regarding this politician, sweetened somewhat the perception of him. From the man obsessed with power, as considered in 1966⁵⁵ by Stefan Voicu, I. Gh Bratianu had become not necessarily the person who pursued political positions, and when they were not in accordance with his conceptions, even to deny them, but he was not willing to compromise⁵⁶. We have to admit that there is a consistent difference in the approaches, due to the changes that took place because of the movement of the system to other historiography areas of interest.

After a break of a five-year, the historiography dispute has moved on a more subtle ground, on the second half of the '80, with the coming to power of Mikhail Gorbachev in the Soviet Union and the tightening of the ideological contradictions between Bucharest and Moscow, a new escalade of differences took place. The number of the provocative statements of Romanian historians grew. Were multiplied in increasingly, while becoming increasingly bellicose⁵⁷, predicting the end of a world more and more out-dated. Whether it was the historians of the house of the regime, Mircea Musat and Ion Ardeleanu with their *Dacia From Ancient to Modern Romania*, published in Bucharest in 1985 or genuine historians, such as Florin Valeriu Dobrinescu, with *România și organizarea postbelică a lumii, 1945 -1947*, the book saw the light of printing in 1988, historical discourse meanings were clear.

⁵⁵ Ștefan Voicu, *op. cit.*, p. 59-80.

⁵⁶ W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 399.

⁵⁷ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *From Ancient Dacia to Modern Romania*, Ed. Științifică, Bucharest, 1985, p. 379-455; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii, 1945-1947*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988.

LA MARCHÉ VERS L'INTÉGRATION EUROPÉENNE (1984-2009) : DU PROJET DE TRAITÉ INSTITUANT L'UNION EUROPÉENNE (1984) AU TRAITÉ DE LISBONNE

Didier Blanc*

Abstract

The Road to European Integration (1984-2009): From the Treaty Establishing the European Union (1984) to the Lisbon Treaty

Twenty five years have passed from the Treaty establishing the European Union in 1984 (Spinelli project) to the Lisbon Treaty presumed to entry into force at the end of 2009, period in which the world has considerably changed. Still, the present study centered on the comparison of the two texts, shows that the road towards European Integration has comparable forms. As a consequence, the Lisbon Treaty appreciation, often view as a treaty “a minimum”, should be reconsidered as it proposes solution derived from the ambitious Spinelli Project. It is true that these solutions make the positive law a quart of century later.

Keywords: *Lisbon Treaty, European Integration, European Union,*

Du projet de traité instituant l'Union européenne, adopté par le Parlement européen le 14 février 1984 (ci-après projet Spinelli)¹, à la probable entrée en vigueur du traité de Lisbonne fin 2009, plus de 25 ans se sont écoulés. Un quart de siècle n'est rien dans l'Histoire des nations, ce quart de siècle est tout pour la construction européenne. En une génération, nous sommes passés de l'utopie fédérale à l'ébauche de sa réalisation. Jamais sans doute le projet Spinelli n'a été autant d'actualité. Le 14 février 2004, à l'occasion du 20ème anniversaire de son adoption, le Président de la République italienne, M. Ciampi adressait un message à la commission constitutionnelle du Parlement européen dans lequel il relevait qu'il marque : „la vraie date de démarrage du processus constituant européen”. Chacun se souvient que ce projet est né d'une initiative lancée par soixante dix députés européens réunis dans le Club du Crocodile², du nom d'un célèbre restaurant strasbourgeois³. Dans ce cadre, M. Spinelli demandait, au nom de ses collègues, „la création d'une commission ad

* **Laboratoire Versailles Institutions Publiques (VIP EA 3643), Université de Versailles.**

¹ JOCE C n°77, 19 mars 1984, p. 33 à 53.

² M. de Saint Mihiel relate les circonstances de la création de ce Club. Le projet de Traité instituant l'Union européenne. *RMC* 1984, n°276, p. 149 à 152. Cf. aussi F. Capotorti, M. Hilf, F Jacobs et J.-P. Jacqué, *Le Traité d'Union européenne. Commentaire du projet adopté par le Parlement européen*, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1985, pp. 13-14 (ci après Capotorti et al.).

³ A. Spinelli, *Bataille pour l'Union européenne, 1979-1986*, OPOCE 1987, p. 7 et s.

hoc chargée de présenter des propositions sur l'état et sur l'évolution de la Communauté"⁴.

La première manifestation tangible de ce mouvement est en 1981, la création au sein du Parlement européen de la commission institutionnelle. Chargée d' „élaborer des modifications des traités existants"⁵, elle allait devenir le laboratoire institutionnel du Parlement européen. Cette commission - devenue en 1999, celle des affaires constitutionnelles, l'intitulé dit assez le dessein des parlementaires européens - nomme en janvier 1982, Altiero Spinelli rapporteur⁶. Inspirateur et âme du projet, sa mission va principalement consister dans la coordination de six rapports portant sur les institutions, le droit, l'économie, la politique de la société, les finances, la politique internationale. La seconde manifestation tient évidemment dans l'adoption par le Parlement européen, à une forte majorité⁷, d'une résolution approuvant le projet de traité d'Union européenne⁸.

Pourquoi s'attacher à une initiative parlementaire et pourquoi à celle-ci ? A la première question, il peut être répondu que dans les démocraties représentatives⁹, il existe une tradition juridique selon laquelle l'élaboration d'une véritable constitution doit être le fait d'une assemblée constituante. On sent poindre ici la tradition révolutionnaire française, avec en 1789 la transformation des Etats généraux en assemblée nationale constituante ; elle-même inspirée par la démarche suivie par les Pères fondateurs des Etats-Unis, avec la réunion en 1787 de la Convention de Philadelphie. A ce titre, la Convention européenne présidée par Valéry Giscard d'Estaing a voulu s'inscrire dans cette prestigieuse lignée, ravivée à l'occasion de l'élaboration de la Charte des droits fondamentaux¹⁰. En leurs qualités d'élus du peuple, les parlementaires disposent d'une forte légitimité s'agissant de l'élaboration d'un texte dont l'ambition est constitutionnelle. C'est précisément sur le fondement de son nouveau mode de désignation au suffrage universel direct, que le Parlement

⁴ JOCE, Série débats du Parlement européen, annexe n° 1-273, séance du 7 juillet 1981, p. 83.

⁵ Résolution portant création d'une commission institutionnelle. JOCE C n°234, 14 septembre 1981, p. 49.

⁶ Sur le rôle et la personnalité de M. Spinelli : D. Sidjanski, *Du projet de Traité d'Union du Parlement européen à l'Acte unique européen. Revue d'intégration européenne* (ci-après RIE) 1987, nr. 2-3, pp. 110-111. Sur ses conceptions quant à l'Union européenne : A. Spinelli, *Vers l'Union européenne*. Sixième Conférence Jean Monnet, Florence le 13 juin 1983, OPOCE. 1983, 29 p.

⁷ 237 voix pour contre 31 et 43 abstentions.

⁸ Résolution relative au projet de traité instituant l'Union européenne, JOCE C n°77, 19 mars 1984, pp. 53-54.

⁹ Le Conseil européen de Copenhague du 8 avril 1978 a posé comme condition à l'appartenance aux Communautés européennes, l'exigence d'une démocratie représentative.

¹⁰ JOCE C n°364, 18 décembre 2000, p. 1. Pour une analyse exhaustive de la Charte : G. Braibant, *La charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, Seuil, Points Essais, 2001, 329 p.

européen s'est lancé au début des années 80 dans l'aventure qui devait le conduire au projet de traité d'Union européenne.

Dès lors, il paraît naturel de s'attacher au projet Spinelli pour deux raisons. D'une part, il est le premier à émaner au niveau européen d'une assemblée directement élue. Certes, elle n'a pas reçu de mandat constituant, il n'en demeure pas moins que sa compétence ne peut guère être contestée. En tout état de cause, la méthode adoptée marque une véritable rupture avec la procédure traditionnelle de révision des traités¹¹. D'autre part, il constitue le terme d'une réflexion institutionnelle se déployant sur près de trente ans, ce qui lui confère une intensité et une ampleur originales. A la vérité, d'autres projets parlementaires présentant une ambition comparable ont été élaborés. Sans remonter au rapport Furler de 1963, consacré exclusivement à des questions institutionnelles¹², on peut citer en 1994 le rapport Herman sur la Constitution européenne¹³. Il prolonge à la fois l'œuvre de 1984 et ouvre un nouveau cycle de réflexions conclu par le traité de Lisbonne. Seulement à la différence du projet Spinelli, et c'est la dernière raison, qui nous conduit à privilégier ce dernier, le rapport Herman n'a jamais été approuvé en séance plénière. Il a seulement été annexé à une résolution destinée à relancer le débat de l'avenir institutionnel de l'Union européenne après Maastricht¹⁴. Au contraire, le projet Spinelli a reçu l'assentiment d'une forte proportion de députés européens. Plus près de nous, en octobre 2000, le rapport Duhamel sur la constitutionnalisation des traités¹⁵ et la résolution qui en est issue¹⁶, mériteraient d'être examinés. Seulement leur élaboration est si proche de celle du traité de Lisbonne que les enseignements risquent d'être limités.

S'il apparaît naturel de retenir le projet Spinelli comme contribution déterminante du Parlement européen à l'intégration européenne, pourquoi le confronter au texte signé le 13 décembre 2007 à Lisbonne ? De la comparaison doit émaner une appréciation plus juste du traité de Lisbonne, souvent présenté *a minima* comme un traité simplifié, un „mini-traité”¹⁷, voire, sans que l'évidence du propos

¹¹ L'article 236 CEE alors en vigueur ne diffère guère dans sa substance de l'actuel article 48 TUE.

¹² Rapport fait au nom de la commission politique sur les compétences du Parlement européen par H. Furler. Documents de séance 1963-1964, Document n° 31 du 14 juin 1963.

¹³ Deuxième rapport de la commission institutionnelle sur la Constitution européenne par F. Herman. PE DOC. A3-0064/94 du 9 février 1994.

¹⁴ Résolution sur la Constitution européenne, JOCE C n°61, 28 février 1994, p. 155.

¹⁵ Rapport sur la constitutionnalisation des traités. Commission des affaires constitutionnelles. PE DOC. A5-0289/2000 du 12 octobre 2000.

¹⁶ Résolution sur la constitutionnalisation des traités, JOCE C n°197, 12 juillet 2001, p. 386.

¹⁷ Cf. D. Simon, „Mini-traité”, „traité simplifié” ou „traité mutilé” : l'Europe entre le possible et le souhaitable, en *Europe* 2007, n°7, p. 1.

ne soit dissuasive, comme un „traité modificatif”¹⁸. Alors que le premier projet de 1984 est paré de toutes les vertus¹⁹, pain pour un siècle de fédéralisme, les commentaires relatifs au traité de Lisbonne résonnent d’une tonalité plus critique, alors que sur de nombreux points il ne fait que reprendre des éléments avancés près de vingt cinq ans plus tôt, quand ceux contenus dans le traité-constitutionnel et abandonnés, sont le plus souvent de l’ordre du symbole²⁰.

Cette simple constatation suffit à démontrer que sous plusieurs aspects il n’est pas excessif de soutenir que l’avenir est dans le passé (I). Pour être plus explicite, il s’agit de sonder l’Union en devenir, en prolongeant les lignes de forces issues du projet Spinelli. Pour autant, celui-ci ne constitue pas l’alpha et l’oméga de la chose communautaire. Le temps a fait son œuvre, un grand nombre de préoccupations institutionnelles inscrites dans le traité de Lisbonne sont tout bonnement absentes du texte adopté en 1984. De ce point de vue, il n’est guère risqué d’avancer que le passé est dépassé, il partage paradoxalement cette destinée avec l’avenir (II).

I - L’avenir du passé

Le projet de traité d’Union européenne a permis de lancer les bases d’une réforme institutionnelle ayant contribué à l’Acte unique et prolongée en 1992 par la fondation de l’Union européenne par le traité de Maastricht. Mais il y a loin de l’ambitieux projet au modeste traité de 1986²¹ ; le projet Spinelli a été singulièrement édulcoré²². Il s’ensuit que sur de nombreux points le projet Spinelli est en avance sur son temps. Parfois il s’agit d’une courte avance, d’autre fois les réalisations sont longues à se dessiner, mais quel que soit le cas de figure, certaines de ses dispositions ont été intégrées par les traités postérieurs. C’est aujourd’hui simplement du passé (A). D’autres en revanche, contenues dans le traité de Lisbonne échappent au droit positif. Mais, il est probable qu’elles annoncent le droit à venir, dont la racine passée, renvoie à un autre temps, le futur antérieur (B).

¹⁸ J.-C. Zarka, *Le „traité modificatif” adopté lors du Conseil européen de Lisbonne d’octobre 2007*, en *Gazette du Palais*, 30 octobre 2007, n°303, p. 2.

¹⁹ J. DE Ruyt, estime que le „projet du Parlement est en soi, une construction cohérente, équilibrée et très démocratique”. *L’Acte unique européen*, Etudes européennes, 1987, p. 42.

²⁰ Cf. E. Saulnier-Cassia, *Du traité de Rome 2004 au traité de Lisbonne de 2007 : quelques réflexions sur le mirage constitutionnel de l’Union européenne*, *Un droit pour des Hommes libres*, Mélanges Fenet, Litec, 2008, p. 373.

²¹ Pour une critique cinglante cf. M. Pescatore qui concluait « que le moindre mal pour l’Europe serait l’échec de cet acte, en somme rétrograde ». Agence Europe, *Europe Documents* n°1397 du 27 mars 1986, p. 7. Du même auteur : *Some critical remarks on the Single European Act*. *Common market Law Review* (ci-après CMLR) 1987, n°1, p. 9 à 18.

²² Il le fut d’abord par le comité Dooge qui marquait « déjà un net recul par rapport à l’attitude fédéraliste prise par le Parlement européen dans son projet de traité ». G. Bosco, *Commentaire de l’Acte unique européen des 17-28 février 1983*. *Cahiers de droit européen* 1987, p. 356.

A) Le passé simple

Il est particulièrement difficile de découvrir sous l'encre sèche de l'Acte unique les esquisses élaborées en matière institutionnelle par le projet Spinelli. Certes, les pouvoirs du Parlement européen s'accroissent²³, mais la procédure d'avis conforme, dont la terminologie anglaise rend mieux compte (*assent procedure*), est assez éloignée de la procédure de codécision imaginée par le projet Spinelli²⁴. Elle représente au mieux, une codécision passive²⁵, au terme de laquelle le Parlement est confronté à une alternative réductrice : accepter tel quel ou rejeter en bloc le texte proposé. Un constat similaire vaut pour les compétences d'exécutions conférées à la Commission, l'Acte unique est nettement en deçà du projet Spinelli²⁶. Si l'Acte unique marque un tel recul c'est parce qu'il n'a jamais partagé l'ambition de fonder l'Union européenne.

Tel n'est pas le cas du traité de Maastricht, aussi rencontre-t-on naturellement davantage d'éléments empruntés au projet Spinelli. Au premier rang, un principe d'inspiration fédérale se distingue : le principe de subsidiarité. Visé dans le Préambule²⁷, il est ainsi défini par l'article 12-2 : « L'Union n'agit que pour mener les tâches qui peuvent être prises en commun de manière plus efficace que par les Etats membres... »²⁸. Toujours en 1992, les bases d'une politique étrangère et de sécurité commune sont lancées, elles font écho au titre III du projet Spinelli traitant des relations internationales. Par ailleurs, on note une référence aux droits fondamentaux. Celle-ci ne surprend pas, puisque le Parlement militait en faveur de l'élaboration d'une charte des droits fondamentaux, dont le principe est affirmé à l'article 4 du projet²⁹. Cette disposition ne se contente pas d'affirmer l'attachement de l'Union européenne aux droits fondamentaux, leur violation est sanctionnée. Pareille démarche est suivie par l'article 7 du traité d'Amsterdam. Les droits des individus sont également pris en compte avec l'apparition du concept de citoyenneté européenne, déjà inscrit par l'article 3 du projet Spinelli.

Surtout, ses rédacteurs consentent à faire du Parlement européen un véritable co-législateur. La procédure de l'article 189 B

²³ Cf. R. Bieber, J. Pantalis et J. schoo, *Implications of the Single Act for the European Parliament*, en *CMLR* 1987, n°4, p. 767 à 792.

²⁴ Cf. D. Sidjanski, *Du projet de Traité d'Union du Parlement européen à l'Acte unique européen*, en *RIE* 1987, n°2-3, p. 133.

²⁵ D. Blanc, *L'Union européenne*, Ellipses, 2006, p. 231.

²⁶ Cf. C. Blumann, *Le pouvoir exécutif de la Commission à la lumière de l'Acte unique*, en *Revue Trimestrielle de Droit Européen* 1988, n°1, p. 27,

²⁷ Cf. F. Delpérée, *Le principe de subsidiarité.*, Bruylant, Bruxelles 2002, 538 p.

²⁸ Cf. Capotorti *et al.*, *op. cit.*, p. 13.

²⁹ Cf. V. Constantinesco, *La répartition des compétences entre l'Union et les Etats membres dans le projet de traité instituant l'Union européenne*, in *L'Europe de demain. Une Union sans cesse plus étroite. Analyse critique du projet de Traité instituant l'Union européenne*. R. Bieber, J.-P. Jacqué et H.J. Weiler (dir.). Opoce 1985, pp. 50-51.

inaugurée par le traité de Maastricht, n'a pu être qu'imparfaitement qualifiée de codécision dans la mesure où le Conseil pouvait dans certaines conditions avoir le dernier mot contre la volonté parlementaire. Le traité d'Amsterdam a eu le mérite d'instaurer, comme le fit l'article 38 du projet, une égalité législative entre le Conseil et le Parlement³⁰. Selon cette procédure, aucune branche de l'autorité législative, ne peut adopter d'acte contre la volonté de l'autre. Une différence subsiste quant au rôle de la Commission, il était plus conséquent dans le projet Spinelli³¹. Quant au traité de Nice, il parfait l'édifice juridictionnel en alignant le statut contentieux du Parlement sur celui des autres institutions³². Il devient un requérant privilégié à part entière.

Parallèlement aux dispositions institutionnelles, les traités successifs ont, depuis l'Acte unique, suivi le sillon tracé par le projet Spinelli dans trois directions. Tout d'abord, les hypothèses dans lesquelles le Conseil se prononce à la majorité qualifiée ont été multipliées³³. Ensuite, le champ d'application de la procédure de codécision n'a cessé de croître, au point d'être en passe de devenir la procédure législative la plus répandue et comme telle mérite la qualification de droit commun ou d'ordinaire³⁴. Enfin, le transfert de compétences matérielles est un mouvement jamais été démenti depuis 1986. L'environnement et la recherche font leur apparition en 1986, la culture, l'éducation, la santé, l'industrie en 1992, l'emploi en 1997, la coopération avec les pays tiers en 2000. Autant de domaines présents, sous une forme ou une autre, dans le projet Spinelli. Ces tendances de fond du droit communautaire témoignent de son caractère précurseur puisque certains de ses aspects, ignorés par le droit positif, seront consacrés par le traité de Lisbonne.

B) Le futur antérieur

Le projet Spinelli et le traité de Lisbonne partagent une communauté d'inspiration. Le Parlement européen insiste sur „la nécessité qu'il y a pour la Communauté, face à l'aggravation des conflits internationaux, de jouer pleinement le rôle qui lui revient dans

³⁰ Capotorti *et al.*, *op. cit.*, p. 143.

³¹ C'est ce qui ressort d'une lecture approfondie de l'article 38. L'article 36 témoigne de ces intentions : „Le Parlement et le Conseil de l'Union exercent conjointement le pouvoir législatif avec la participation active de la Commission”.

³² L'article 43 du projet Spinelli prévoit un „droit égal de recours et égalité de traitement de toutes les institutions devant la Cour de justice”.

³³ 44 nouveaux cas de vote à la majorité qualifiée sont relevés dans le traité de Lisbonne par le rapport sur le traité de Lisbonne présenté par R. Corbett et I. Mendez de Vigo, PE Doc A6-13/2008 du 29 janvier 2008, p. 31. Au total 85 dispositions sont régies par la majorité qualifiée.

³⁴ Art. 294 du traité sur le fonctionnement de l'Union européenne (TFUE).

le monde, celui de catalyseur de la paix et du développement”³⁵. Ces lignes auraient pu figurer dans la Déclaration de Laeken sur l’avenir de l’Union européenne³⁶ à l’origine du long processus conduisant au traité-constitutionnel puis en raison de son échec, au traité de Lisbonne. Les axes retenus par les chefs d’Etat et de gouvernement constituent autant de préoccupations chères au Parlement européen au début des années quatre-vingt. Y figurent la volonté de renforcer le fonctionnement démocratique des institutions, leur efficacité ainsi que celle des instruments normatifs, dont la simplification est recommandée. Une répartition plus claire des compétences fait l’objet d’une attention insistante ainsi que l’exigence de transparence de l’Union.

Dans ces conditions, il n’est pas surprenant d’observer une étroite identité entre les dispositions avancées par le traité de Lisbonne et celles contenues dans le projet Spinelli. Si la recherche de l’unité est moindre que dans le traité-constitutionnel, lequel supprimait la structure en pilier introduite par le traité de Maastricht, le traité de Lisbonne renoue avec une certaine simplicité. Comme dans le projet Spinelli, les Communautés européennes disparaissent au bénéfice de l’Union européenne³⁷, avec une certaine artificialité, le traité sur le fonctionnement de l’Union européenne (TFUE) se substituant au traité instituant la Communauté européenne (CE). Ce qui a notamment pour effet de conférer la personnalité juridique à l’Union conformément à l’article 47 UE, à l’imitation du texte de 1984, l’Union accède à la qualité de sujet de droit³⁸. Son nouveau statut doit lui permettre d’adhérer à la Convention européenne des droits de l’Homme³⁹.

La proximité entre les deux projets est aussi frappante du point de vue du vocabulaire, tantôt emprunté aux Etats unitaires tantôt aux Etats fédéraux. L’emprunt au modèle étatique vaut pour la législation communautaire et pour son corollaire, qui est la reconnaissance d’actes législatifs⁴⁰. Dans le même sens, le projet Spinelli fait preuve d’une plus grande souplesse en renvoyant à la loi organique le soin de préciser et de mettre en œuvre un certain nombre de dispositions institutionnelles et matérielles. D’évidence, le traité de Lisbonne est en retrait, tant la rigidité le caractérise. L’emprunt aux modèles internes

³⁵ Considérant C de la résolution sur les orientations du Parlement européen relatives à la réforme des traités et à la réalisation de l’Union européenne. JOCE C n°238 du 13 septembre 1982, p. 2.

³⁶ « Le 11 septembre nous a brutalement ouvert les yeux. Les forces contraires n’ont pas disparu ; le fanatisme religieux, le nationalisme ethnique, le racisme et le terrorisme s’intensifient et continuent d’être alimentés par les conflits régionaux, la pauvreté et le sous-développement. Quel est le rôle de l’Europe dans ce monde transformé ?

³⁷ Article 1 UE *in fine* tel que modifié par le traité de Lisbonne.

³⁸ Article 6 du projet Spinelli. La coïncidence de la numérotation est frappante.

³⁹ L’article 4-3 du projet Spinelli retenait l’hypothèse d’une adhésion dans un délai de cinq ans. Cf. Capotorti *et al.*, *op. cit.*, pp. 40-41.

⁴⁰ Art. 289-1 et 3 TFUE.

vaut également pour l'élargissement du droit de recours des particuliers contre certains actes de l'Union européenne devant le juge communautaire⁴¹. Là encore, si la convergence d'inspiration est frappante, techniquement la notion d'acte faisant grief présente dans le projet Spinelli est plus ouverte que celle de directement et/ou individuellement concerné.

D'autres emprunts, cette fois-ci au modèle fédéral sont à relever. Le Parlement européen et le Conseil sont présentés comme exerçant conjointement le pouvoir législatif⁴², la primauté du droit de l'Union est mentionnée, même sous une forme indirecte⁴³. D'autres éléments de convergence sont à noter. En premier lieu, la procédure de coopération n'est prévue dans aucun texte. En deuxième lieu, la référence au sein du Conseil d'un „ministre chargé de manière spécifique et permanente des affaires de l'Union” et d'un Conseil des affaires générales, témoignent de la volonté commune de renforcer sa cohérence⁴⁴. En troisième lieu, les pouvoirs du Parlement européen sont renforcés en matière internationale⁴⁵. En quatrième lieu, en matière budgétaire, la distinction conflictuelle entre dépenses obligatoires et non obligatoires est abandonnée. Dans chaque cas de figure, la procédure budgétaire est calquée sur la procédure législative de droit commun⁴⁶. En revanche, s'agissant des ressources propres, le traité de Lisbonne n'a pas l'audace, comme en 1984, de prévoir la participation du Parlement européen à leur définition⁴⁷.

Qu'une démarche identique aboutisse à des résultats comparables n'a que l'apparence de l'évidence. Depuis l'Acte unique, le triple objectif d'une Europe plus démocratique, plus transparente et plus efficace a été souvent annoncé sans que les réalisations se trouvent à la hauteur des intentions. Cette parenté, pour ne pas dire filiation, entre les deux textes doit tempérer les humeurs de ceux qui dénoncent la modestie des résultats du traité de Lisbonne. Au demeurant, si le projet Spinelli est souvent présenté comme indépassable, il a aussi en commun avec l'avenir envisagé par le traité de Lisbonne, d'apparaître dépassé.

⁴¹ Article 43 du projet Spinelli et 263 TFUE.

⁴² Article 36 du projet Spinelli, articles 14 UE et 289-1 TFUE.

⁴³ Article 42 du projet Spinelli et déclaration n°17, renvoyant à la jurisprudence de la CJCE relative à la primauté. Cette déclaration est en retrait au regard de l'article I-6 du traité-constitutionnel.

⁴⁴ Article 20 du projet Spinelli et 16-6 UE.

⁴⁵ Article 65 du projet Spinelli et 217 TFUE.

⁴⁶ Article 76 du projet Spinelli et 314 TFUE.

⁴⁷ Suivant l'article 71 du projet Spinelli, il partage avec le Conseil le pouvoir d'arrêter la loi organique nécessaire à la modification ou à la création de recettes.

II – L'avenir dépassé

Le traité de Lisbonne s'efforce de maintenir l'équilibre entre de réelles avancées contenues dans le traité-constitutionnel⁴⁸, dont certaines déjà gravées dans le projet Spinelli, et le souci louable de s'accorder sur un texte acceptable par le plus grand nombre d'Etats membres après le rejet du traité-constitutionnel exprimé par les électeurs français et néerlandais⁴⁹. La prise en compte de ces considérations pragmatiques, permet au projet Spinelli de conserver une réelle avance sur des questions institutionnelles fondamentales. Si l'on considère que l'avenir de l'Union est au fédéralisme, ce projet apparaît plus que parfait (A). On le devine, l'avenir qu'est censé incarner le traité de Lisbonne est dépassé.

Simultanément, le contexte dans lequel s'inscrit le projet Spinelli, aujourd'hui vieux de 25 ans a considérablement évolué. Les mêmes voies ne peuvent être suivies, la simplicité de son schéma institutionnel ne sied guère à notre temps. Au point de ne trouver trace de plusieurs dispositions, qui sont pourtant au cœur du traité de Lisbonne. De sorte que le projet Spinelli est lui aussi dépassé, d'une certaine manière, il renvoie à un passé avec lequel il faut composer (B).

A) Le plus que parfait

Le traité de Lisbonne progresse lentement sur la voie de l'intégration européenne, faisant de l'Union plus qu'une simple organisation internationale et moins qu'un Etat fédéral⁵⁰. Selon ce rapide schéma, le pouvoir constituant devrait être partagé entre les Etats membres et le Parlement européen. Ils représentent les deux pôles de légitimité de l'Union européenne. Cette spécificité est prise en compte en matière législative, elle fait défaut pour la norme suprême communautaire : les traités.

La procédure d'adoption et de révision du traité de Lisbonne conserve la méthode intergouvernementale dont il est le fruit. En dernière analyse, il appartient à la conférence intergouvernementale (CIG) d'élaborer le texte qui sera ensuite soumis à la ratification par les Etats membres selon leurs règles constitutionnelles, après avoir été signé par les représentants de ces Etats. L'unanimité demeure de rigueur. L'examen par une Convention, comparable à celle présidée par V. Giscard d'Estaing, des projets de révision ayant une certaine ampleur ne doit pas faire illusion, pas plus que l'initiative reconnue au Conseil. Demain, pas moins qu'hier et qu'aujourd'hui, les Etats sont maîtres des traités. Derrière la technique d'adoption et de révision de

⁴⁸ Pour une comparaison entre les deux traités : H. Oberdorff, *Le Traité de Lisbonne : une sortie de crise pour l'Union européenne ou plus ?* en *Revue du droit public (RDP)* 2008, n°4, p. 774 et s.

⁴⁹ Cf. J. Robert, *Un gâchis référendaire*, en *RDP* 2005, n°4, p. 839 et s.

⁵⁰ Cf. A Torma, *Idea of European Union's organizational system*, en *Curentul Juridic*, 2009, n°2, vol. 39, p. 18 et s.

l'article 48 UE, tel que modifié par le traité de Lisbonne, se dissimule la double problématique de la souveraineté des Etats et de l'existence avérée ou non d'un pouvoir constituant européen⁵¹.

Le projet Spinelli connaît la difficulté qu'il y a de traiter de ces questions essentielles, mais il le fait sous un angle résolument fédéral, que ce soit pour les modalités de son application ou pour celles relatives à sa révision. Son article 82 s'inspire des systèmes fédéraux lorsqu'il prévoit son entrée en vigueur après avoir été ratifié par une majorité d'Etats membres dont la population forme les deux tiers de la population globale de la Communauté. Cette double majorité ne se rencontre étonnamment pas en matière de révision. Toutefois, selon l'article 84, l'intervention d'une CIG pour réviser les traités est exclue. Tout projet de révision emprunte la forme d'une loi organique qui doit être approuvée par les deux autorités législatives, le Parlement et le Conseil, pour pouvoir être soumise ensuite à la ratification de tous les Etats membres. Si l'unanimité est préservée, une révision ne peut se faire ni sans, ni contre la volonté du Parlement. Le seul apport du traité de Lisbonne en la matière réside dans son approbation pour que le Conseil européen puisse décider de ne pas réunir de Convention préalablement à certaines révisions. Cependant, à son avantage, les procédures de révision simplifiée visées à l'article 48-6 et 48-7 du traité UE témoignent du souci de ses rédacteurs de trouver une parade à la lourdeur de la révision conventionnelle.

Dans le projet Spinelli, le pouvoir constituant est clairement partagé. En dépit de ses origines, celui-ci suit les contours d'un jardin à la française, tandis que le traité de Lisbonne tient davantage du jardin à l'anglaise. Ce qui permet à ce dernier de mieux répondre aux défis de notre temps. Tâche hors d'atteinte pour un passé avec lequel il faut composer.

B) Le passé composé

Le visage offert par l'Europe en ce début de siècle ne ressemble en rien à celui du milieu des années quatre-vingt. Sans évoquer le double élargissement du 1er mai 2004 et du 1er janvier 2007⁵², la construction européenne se caractérise par un accroissement constant des compétences de l'Union en particulier en matière de politique étrangère et de sécurité commune et de coopération pour les affaires judiciaires. L'attraction du modèle communautaire sur ces deux piliers est un indéniable progrès, à peine terni par les dispositions

⁵¹ Sur cette question : T. Schmitz, *Le peuple européen et son rôle lors d'un acte constituant de l'Union européenne*, en *RDP* 2003, n°6, p. 1709 et s.

⁵² Cf. Communication de la Commission, Cinq ans d'UE élargie - Résultats et défis économiques - COM(2009) 79 final du 20 février 2009.

particulières qui continuent de s'appliquer en particulier en matière de politique étrangère⁵³.

Le projet Spinelli semble bien timide en comparaison. Sur la scène internationale, l'action prévue varie selon les compétences en cause, action commune pour les compétences exclusives ou concurrentes ; coopération pour les compétences relevant des Etats membres. Mais en aucun cas, le dispositif envisagé n'égale en précision et en sophistication celui du traité de Lisbonne. La remarque vaut aussi pour l'actuel troisième pilier, dont le champ matériel est à peine évoqué par l'article 46 du projet Spinelli, se bornant à mentionner un espace juridique homogène.

Tout se déroulant comme si, en renonçant à la méthode intergouvernementale, le projet Spinelli se privait d'étendre les compétences de l'Union. Le traité de Lisbonne et le traité-constitutionnel n'ont pas adopté cette position maximaliste du « tout ou rien », préférant privilégier la méthode intergouvernementale pour avancer pas à pas comme l'attestent, l'institutionnalisation du Conseil européen et de son Président, la désignation du Président de la Commission, ou encore la fonction de Haut représentant de l'Union pour les affaires étrangères⁵⁴. Un même état d'esprit explique l'absence en 1984 de mécanismes assurant une intégration différenciée, comme le permet le traité d'Amsterdam avec les coopérations renforcées. En facilitant le recours aux coopérations renforcées, le traité de Lisbonne se situe dans un au-delà inimaginable pour le projet Spinelli.

Par ailleurs, le traité de Lisbonne est plus soucieux de considérations qui n'avaient pas la même intensité il y a vingt ans : la juridictionnalisation des rapports sociaux ; l'exigence d'une participation de la société civile⁵⁵. En premier lieu, la structure juridictionnelle du projet Spinelli frappe par sa simplicité qui peut paraître fruste au regard du traité de Lisbonne, qui tient compte des défis auxquels est confrontée la juridiction communautaire. A cet égard, les attributions du tribunal sont élargies en première instance, il devient au niveau de l'Union, la juridiction de droit commun. De plus, la création de juridictions spécialisées est facilitée par rapport au traité de Nice⁵⁶. Aucun dispositif semblable ne figure dans le projet Spinelli où trône en majesté la CJCE, juridiction exclusive de l'Union.

En second lieu, si le principe de la démocratie représentative est clairement affirmé⁵⁷, la vie démocratique de l'Union ne repose pas

⁵³ Cf. F. Chaltiel, *Le Traité de Lisbonne : la politique étrangère et de défense*, en *Petites Affiches*, 2 avril 2008, p. 4.

⁵⁴ Respectivement articles 15, 17-7, 18-2 UE tel que modifié par le traité de Lisbonne.

⁵⁵ Cf. M.-F. Labouz, *La société civile européenne dans le cadre de la convention, La Convention sur l'avenir de l'Europe*. C. Philip et P. Soldatos (dir.), Bruylant, 2004, p. 209 à 236.

⁵⁶ L'article 225 A prévoit l'unanimité tandis que l'article 257 TFUE retient la procédure législative ordinaire.

⁵⁷ Article 10-1 UE tel que modifié par le traité de Lisbonne.

exclusivement sur elle. De manière originale, le traité de Lisbonne fait une place à la démocratie participative, en particulier en prévoyant une initiative citoyenne en matière législative⁵⁸. Certes, la Commission est libre de reprendre ou non sous forme de proposition cette initiative, il n'en demeure pas moins que cette dimension est absente du projet Spinelli. Son regard sur l'Union en devenir est resté influencé par la démocratie parlementaire. Au surplus ; elle est envisagée uniquement à l'échelle européenne, le rôle des parlements nationaux est ignoré tandis qu'il fait l'objet d'un sensible renforcement dans le traité de Lisbonne⁵⁹. Faut-il voir dans l'apparition de ce nouvel acteur un surcroît de démocratie dans l'Union européenne⁶⁰ ou une tentative de renationalisation de ses politiques ? Quoi qu'il en soit, les parlements nationaux demeurent le grand absent institutionnel du texte de 1984.

Ces ultimes considérations n'atteignent en rien l'œuvre réalisée par le projet Spinelli, que rien, pas même le temps, ne flétrit la cohérence. Il demeure à de nombreux égards, la matrice de l'Europe de demain. Sans doute doit-il ces faveurs à son ancienneté, l'action du temps sur les choses est paradoxale, elle les couvre de patine tout en augmentant paradoxalement leur éclat. Pareillement, la nouveauté attire les regards. Malheureusement sous l'effet parfois d'un lustre trompeur, l'observateur n'est qu'ébloui, là où il devrait être éclairé. Il arrive parfois que le traité de Lisbonne n'échappe pas à ce travers bien contemporain même s'il brille d'une lueur en rien ternie par son voisinage avec le projet Spinelli.

⁵⁸ Art. 11-4 UE.

⁵⁹ Cf. H. Haenel, *Les Parlements nationaux, un appui pour l'Europe*. Notes de la Fondation Schuman, Juin 2006.

⁶⁰ Cf. D. Blanc, *La relance par la réforme des institutions*, in *Quelle relance de la construction européenne ?* C. Philip et P. Soldatos (dir.), Bruylant, 2007, p. 135 et s.

LA TRANSIZIONE DELL'EUROPA DELL'EST. DAI MUTAMENTI DELL'ECONOMIA ALL'ALLARGAMENTO EUROPEO

Francesca Romana Lenzi*

Abstract

The East-Europe Transition. From Economic Variations to European Enlargement

The collapse of the Soviet Union may be considered one of the most important happening of the last sixty years. The 1989 represents the acme of the communist disintegration's process. At the same time, the fall of communism meant the victory of Western liberal model. The reasons of this historic failure of the socialist pattern could be ascribed to the systemic crisis of the Soviet Union. The repercussions of the collapse of the Soviet system are still ongoing, in the transition of post-socialist countries of Eastern Europe toward democracy.

Keywords: *transition, East Europe, European enlargement.*

Il crollo del sistema sovietico, nel dicembre 1991, è stato certamente uno degli avvenimenti di portata globale più rilevanti dell'ultimo secolo. Alla fine del secondo conflitto mondiale l'intero pianeta fu chiamato a schierarsi nel confronto tra due modelli ideologici che portavano due forme di governo e due impianti economici tra loro antitetici e alternativi. Il 1989 rappresentò il culmine del processo di disfaccimento del blocco comunista, con la caduta del muro di Berlino. Questo evento sancì anche la vittoria del modello politico ed economico occidentale e segnatamente degli USA. Esso permise di sostenere le spese in tempo di guerra, garantendo un tenore di vita adeguato ai cittadini, rivelando così la sua maggiore efficienza rispetto alla ricetta sovietica, che aveva fatto invece affidamento su un'economia pianificata e centralizzata.

Le ragioni del fallimento storico della ricetta sovietica sono ascrivibili alla crisi sistemica dell'impianto sovietico, incapace di rinnovarsi e di adeguarsi alle maturate esigenze della società a cinquant'anni dalla sua nascita. Ma tali ragioni, essenzialmente endogene, prendono le mosse già prima del cosiddetto mezzo secolo di socialismo reale (1945-1991), e le ricadute del collasso del sistema sovietico sono ancora oggi, nella fase di transizione post-socialista dei paesi est-europei verso la democrazia, in piena evoluzione.

Il modello sovietico, secondo la classificazione proposta da Kornai¹, era basato su alcuni pilastri: il principio della proprietà

* **Lector, Universitatea Europeană din Roma, Italia.**

collettiva, la supremazia dell'industria pesante, la nazionalizzazione del settore agricolo, la pianificazione di Stato e la piena occupazione. Come conseguenza dell'ossessione dell'economia di Stato per la piena occupazione, Gross e Steinherr² rilevano il crescente legame tra economia e politica. La rapida industrializzazione non creò una classe imprenditoriale paragonabile a quella delle industrie occidentali: a organizzare ed edificare l'industria nei paesi dell'Europa orientale fu lo Stato.

Zloch-Christi³ mette in luce alcuni fattori che resero debole in partenza quel modello e che ne determinarono il crollo. L'Unione Sovietica fallì sopra ogni cosa nel raggiungimento degli obiettivi economici, che erano fondamento stesso dell'ideologia comunista, ovvero la crescita economica attraverso una maggiore produttività del lavoro rispetto al sistema capitalista. L'URSS subì un drastico rallentamento della propria produttività, e quindi della crescita, a partire dalla seconda metà degli anni Cinquanta. Ciò fu dovuto principalmente alla rigidità del sistema economico, a sua volta legato a uno sproporzionato sviluppo dell'industria pesante rispetto agli altri settori, specie il terziario, all'eccesso di domanda di forza lavoro e all'assenza di investimenti nel settore tecnologico. Come conseguenza, tra la fine degli anni Settanta e l'inizio degli anni Ottanta si assistette a una diminuzione generalizzata della produzione e a un rallentamento significativo dei tassi di crescita di tutte le economie del blocco. I dirigenti sovietici continuarono a impiegare enormi risorse per gli interventi militari all'estero, mentre all'interno mancavano i generi di prima necessità. Le inefficienze del sistema economico, aggravate da una diffusa corruzione nella *nomenklatura* del Partito, provocarono una progressiva perdita di consenso.

Per le *élites* comuniste dei paesi est-europei, il capitale occidentale fu l'unico modo per tacitare la pubblica opinione e ritardare il duro impatto del cambiamento strutturale: ne conseguì l'enorme indebitamento estero di tutti gli Stati del blocco orientale. La crisi esplose quando "l'ombrello sovietico" tradì il suo ruolo, non garantendo più per questi Paesi. L'URSS aveva subito cedimenti e sconfitte in politica estera e nell'Europa dell'Est i regimi comunisti davano segni di cedimento e chiedevano più autonomia da Mosca: anche dopo il colpo di stato del generale Wojciech Jaruzelski, in Polonia la lotta degli operai e della Chiesa contro il regime era continuata in forma ampia e organizzata. Il fallimento di Michail Gorbačëv nel tentativo di salvare il comunismo in Russia con una

¹ J. Kornai, *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 1972.

² D. Gross - A. Steinherr, *Minds of Change. Economic Transition in Central and Eastern Europe*, London/New York, Longman, 1995.

³ I. Zloch-Christi, *Debt Problems of Eastern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

radicale riforma dello Stato sovietico, inserendo elementi di libero mercato nell'economia pianificata ed elementi di democrazia nel sistema, è emblematico della debolezza insita nel modello sovietico: fissare scelte politiche secondo un criterio ideologico e non secondo le conseguenze in campo economico.

Dall'analisi di Fowkes⁴ emerge che il vincolo creatosi con l'economia mondiale, a causa dei debiti contratti con le banche occidentali, non tenne i paesi est-europei al riparo dalle cicliche turbolenze economiche mondiali degli anni Settanta e Ottanta. Questo elemento, più la crisi in Occidente e una politica legata all'importazione di tecnologia – basata sull'ingiustificata convinzione di poter rifondare l'Occidente esportandovi prodotti derivati – resero sempre più inestinguibili i debiti. Nel momento in cui i governanti comunisti imposero le severe misure richieste dalle istituzioni finanziarie occidentali come condizione per la rinegoziazione del debito, scoppiarono scioperi e movimenti di protesta che posero una seria ipoteca sul già fragile fronte della legittimazione politica. Dato che il Partito controllava ed era responsabile di tutte le funzioni politiche, economiche e sociali, fu ritenuto tale anche in merito alle promesse mancate.

In Polonia⁵, come anche in Ungheria, Cecoslovacchia e Bulgaria, il passaggio dal regime comunista a quello democratico fu pacifico⁶. Solo in Romania il processo fu travagliato e violento⁷: diversi analisti

⁴ B. Fowkes, *The Rise and the Fall of Communism in Eastern Europe*, Basingstoke, Macmillan, 1995.

⁵ Gli scioperi contro il regime del golpista Jaruzelski erano guidati dal sindacato autonomo *Solidarność*, condotto da Lech Wałęsa e con il sostegno dalla Chiesa cattolica. Nel 1988, Jaruzelski, consigliato da Gorbačëv, scelse la trattativa. L'anno successivo fu trovato un accordo istituzionale e la vittoria elettorale di *Solidarność* fu così schiacciante da accelerare ancor più il cambiamento. Nel 1991 Wałęsa divenne capo dello Stato.

⁶ In Ungheria il POSU (Partito operaio socialista ungherese) si era già aperto alle riforme economiche e aveva cambiato la classe dirigente. Nel 1989 fece passare una nuova costituzione che prevedeva il pluripartitismo. Nel 1990 le elezioni vennero vinte dal Forum Democratico Ungherese, partito di ispirazione cristiana guidato da József Antall. Anche in Cecoslovacchia il passaggio alla democrazia fu "naturale": imponenti manifestazioni di massa dall'agosto al novembre 1989 portarono a radicali trasformazioni nelle istituzioni. Alexander Dubček, *leader* della Primavera di Praga, divenne capo dell'assemblea legislativa, mentre Václav Havel, che aveva guidato il movimento di opposizione "Forum civico", ottenne la presidenza della Repubblica federale ceco-slovacca. Nel 1993, poi, la Slovacchia si costituì in Repubblica indipendente, staccandosi dalla Repubblica ceca, formata da Boemia e Moravia. Le successive elezioni confermarono il ruolo ormai non più dominante del partito comunista in entrambi gli Stati. In Bulgaria, invece, i dirigenti comunisti guidarono il processo di cambiamento, anche se spinti dalla pressione popolare. Stabilirono elezioni libere, che nel 1990 confermarono al potere l'ex Partito comunista, ma in un quadro politico non più di regime e secondo garanzie volute da una nuova dirigenza.

⁷ Nicolae Ceaușescu governò la Romania in modo autoritario, proclamandosi *conducător* della nazione e promuovendo una politica autonoma da Mosca. Nel 1968 la Romania fu l'unico Paese del Patto di Varsavia a non prendere parte all'invasione della Cecoslovacchia. Ceaușescu assunse un atteggiamento polemico e diffidente verso le riforme di Gorbačëv. Cercò di apparire come il difensore degli interessi nazionali romeni, ma in realtà governò reprimendo spietatamente ogni forma di opposizione. La popolazione viveva in una diffusa

sostengono che una tale rivoluzione fu l'unico modo per ribaltare il regime di Ceaușescu.

La trasformazione non violenta di quasi tutti i Paesi dell'Europa orientale fu il riflesso della consapevolezza, da parte delle *élites* al potere, della propria debolezza, dell'abbandono dell'URSS e del fallimento storico. Nei casi in cui la rinuncia al potere fu volontaria, le *élites* comuniste furono in grado di conservarne una certa porzione in epoca post-comunista. In effetti, grandi cambiamenti sulla scena politica e nell'organizzazione dell'economia celarono una sostanziale continuità nella struttura sociale. Un'ondata di ottimismo pervase le popolazioni dell'ex blocco sovietico, specie quelle che per vicinanza geografica o per contatti culturali avevano osservato da vicino lo stile di vita delle popolazioni occidentali. Come sostiene il Brown, in seguito al crollo della cortina di ferro e all'unificazione della Germania si iniziò a sperare nella possibilità di un'intera area integrata e in pace. Tuttavia, fu subito evidente che il crollo dei regimi socialisti non significava automaticamente la creazione di una democrazia liberale e di economie di mercato. È vero che alcune caratteristiche proprie dei Paesi dell'Europa orientale fecero ben sperare per una transizione rapida e senza grandi fatiche. Quasi tutte queste realtà nazionali, infatti, potevano contare su un'industrializzazione già consolidata, su di una numerosa forza-lavoro, su non elevati tassi di crescita della popolazione e sull'esistenza di forti *élites* culturali.

Seguendo la teoria di Huntington relativa ai processi di transizione alla democrazia⁸, che assumono la forma di "ondate" di democratizzazione e investono più paesi o macro-aree in differenti momenti storici, gli avvenimenti del 1989 rappresentano la terza fase di transizione alla democrazia per l'Europa orientale, dopo l'indipendenza dell'Ottocento e l'assorbimento nel blocco sovietico iniziato nel 1945. La principale difficoltà della terza fase di transizione è portare a compimento una stabile ricostruzione del sistema, ovvero realizzare un'economia di mercato, creare istituzioni liberali e procedere verso l'integrazione europea. La fine della Guerra fredda si è rivelata una sorta di ricorso storico di vichiana memoria. Mosca non aveva mai risolto gli antichi problemi delle rivalità nazionali, dell'arretratezza economica e dell'instabilità politica. Huntington evidenzia un fattore comune per la transizione est-europea, ovvero il

povertà e priva di libertà. Alle rivolte di alcune città, come Brașov, desiderose di riforme economiche e politiche, il dittatore rispose con la repressione, provocando centinaia di morti. Nel dicembre 1989 la protesta si estese alla capitale Bucarest e parte dell'esercito si unì ai manifestanti. La guerra civile in Romania vide da una parte il Fronte di Salvezza Nazionale (FSN), formato da ex comunisti, militari e oppositori del regime, dall'altra i fedelissimi di Ceaușescu e la polizia segreta. Il breve ma sanguinoso conflitto si chiuse con l'esecuzione sommaria dei coniugi Ceaușescu e con libere elezioni che segnarono la vittoria del FSN.

⁸ S. P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman/London, University of Oklahoma Press, 1991.

drammatico impatto delle riforme sull'evoluzione politica, economica e sociale e sull'integrazione nelle strutture globali. All'atto di scegliere la modalità di azione per riformare le macroeconomie dei paesi, emersero due correnti di pensiero. La prima era favorevole a un'ipotesi semi-protezionistica che permettesse, tramite un periodo di transizione più lungo, la creazione delle strutture pubbliche e private necessarie per un buon funzionamento del nuovo modello economico. Questa proposta affiancava ai due modelli economici – di mercato e socialista – una terza via, una sorta di “socialismo di mercato”. Tuttavia lo spettro del socialismo e l'insofferenza delle popolazioni verso soluzioni moderate e attendiste fece accantonare questa seconda possibilità. Si procedette invece attraverso quella che Brada, nel 1993, definì “terapia d'urto”⁹, ovvero operare la trasformazione dell'economia dal sistema socialista a quello di mercato nel più breve tempo possibile. La transizione postcomunista è stata unica per la rapidità con cui è stata realizzata, anche a fronte della portata globale dei cambiamenti che hanno interessato tanto l'economia, quanto la ricostruzione politica, sociale e culturale di quei paesi.

La “terapia shock” (riprendendo il nome del piano di rapida transizione adottato dalla Polonia nel 1989, per opera del ministro ed economista Leszek Balcerowicz) dopo il crollo dei regimi fece precipitare i paesi dell'Europa orientale in una dura depressione economica e ineguaglianza sociale, cui seguirono fenomeni di razzismo e nazionalismo. Una trasformazione così rapida e impegnativa mise in crisi il blocco regionale dei paesi dell'Europa orientale, che si manifestò attraverso delle criticità specifiche, che vengono comunemente definite “dilemmi della transizione”. Il problema principale della transizione è quello dell'incertezza. Tra il 1989 e il 1991 l'intera economia della regione subì un calo del prodotto interno lordo del 20-30%, aumentarono inflazione e disoccupazione. Questi dati confermano il carattere dinamico della transizione, poiché le economie comuniste si disgregavano ormai da un decennio e il cambiamento consentì lo sfogo di quel collasso. I nuovi sistemi, tanto quello liberal-democratico che quello economico di mercato, cancellavano quelle poche, ma salde certezze che dava il socialismo.

In aggiunta, il collasso dell'Unione Sovietica significò la scomparsa di un unico partner commerciale esperto e la sostituzione con tanti Stati inesperti, in crisi e isolati. Si creò una nuova struttura spaziale in cui al nuovo modello economico basato sulla concorrenza si affiancava la mancanza del sostegno economico statale e del COMECON alle imprese. Vi fu inoltre una contingenza sfavorevole, legata alla piccola recessione vissuta dai paesi occidentali nel 1989. All'euforia con cui l'Occidente accolse la caduta del comunismo non

⁹ J. Brada, *The Transformation From Communism To Capitalism: How far? How fast?*, in “Post Soviet Affairs”, vol. 9, no. 2, 1993.

seguì alcun Piano Marshall: secondo Okey¹⁰, gli aiuti inviati all'Europa dell'Est dall'Europa occidentale ammontarono ad appena un quinto di quelli forniti all'Europa dagli USA tra gli anni Quaranta e Cinquanta. Si ritenne inevitabile una transizione al libero mercato, perciò venne sottovalutata l'importanza di non lasciare soli i nuovi paesi post-comunisti. Si mantenne un rigido controllo del denaro erogato, visti i debiti non risanati ancora da quasi tutti gli Stati est-europei, e si mise in atto quello che Janine Wedel ha chiamato "Piano Marshall di consulenze"¹¹: in sostanza, si impedì all'Europa dell'Est di agire come meglio credesse mentre, per ammissione esplicita del Dipartimento di Stato americano, l'Europa orientale avrebbe dovuto condurre la trasformazione con le sue sole forze. Nel frattempo, però, gli investitori stranieri fecero il loro ingresso nelle economie nazionali, accelerando il processo di crisi dell'industria pesante e la crescita dei settori bancario e commerciale. I grandi comparti industriali divennero improvvisamente inutili, dispendiosi e improduttivi; ciò nondimeno, essi restavano la fonte di lavoro principale per la maggior parte della popolazione.

Da un punto di vista politico, la transizione alla democrazia nell'Europa orientale sancì la fine non solo del socialismo, ma anche delle grandi utopie, del ruolo dello Stato onnipotente e protettivo che lascia spazio alla società civile e all'autogoverno. La democratizzazione ha preceduto il mercato, ma i cambiamenti e le riforme non hanno seguito un unico modello, né stesse velocità. Alcuni studi condotti sulla transizione hanno tentato di elaborare variabili e schemi di riferimento per rendere più scientifiche e affidabili le valutazioni sulle transizioni alla democrazia. Ad esempio, in merito alla velocità di conduzione del processo di transizione hanno scritto numerosi economisti, tra cui Olivier Blanchard, Michael Castanheira, Philippe Aghion, Gérard Roland. Una delle principali difficoltà alla realizzazione di approcci scientifici nello studio delle transizioni è l'unicità che caratterizza ciascun processo, per la diversità di caratteristiche che connotano le realtà nazionali e le macroaree prese in considerazione, tanto da renderle non comparabili. Altre problematiche sono l'inaffidabilità delle statistiche di riferimento, poiché realizzate per la maggior parte prima del 1989 da governi e istituti che adottarono strumenti di valutazione poco scientifici o che non tennero conto di alcune realtà come, ad esempio, l'economia sommersa.

Nella macroarea est-europea è possibile comunque identificare alcune variabili di comparazione. L'Europa orientale va innanzitutto suddivisa in due grandi parti: la prima costituita dai paesi dell'Europa centrale e orientale e dai paesi baltici, la seconda composta dalle

¹⁰ R. Okey, *The Demise of Communist East Europe: 1989 in Context*, London, Arnold, 2004.

¹¹ J. Wedel, *Collision and Collusion. The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe*, New York, Palgrave, 2001.

repubbliche dell'ex Unione Sovietica. Durante il processo di transizione, in seguito agli eventi del 1989-1991, i due paesi che più spesso sono stati considerati delle eccezioni rispetto al modello regionale, come sottolineano rispettivamente Adler e Glenny, furono la Germania orientale, assorbita dalla Repubblica Federale Tedesca, e la Jugoslavia, dissoltasi in un ampio conflitto tra le nazionalità che la costituivano¹².

Polonia, Cecoslovacchia e Ungheria furono i capofila nella metamorfosi economica degli anni Novanta, così come erano stati all'avanguardia prima dell'avvento del comunismo; oltre a essi, un gruppo di nazioni più piccole, quindi dotate di maggiore flessibilità, come gli Stati del Baltico e la Slovenia, dopo la disgregazione dell'Unione Sovietica e della Jugoslavia, riuscirono ad avviare la modernizzazione in tempi brevi.

I Balcani, escludendo il caso specifico della Jugoslavia, avevano ancora molta strada da fare anche solo per creare le condizioni per cui sarebbe stata possibile una reale crescita delle economie nazionali. Fino a pochi anni fa, le riforme macroeconomiche avviate nella regione si sono dimostrate infruttuose. A differenza dei paesi più a nord e delle nazioni più piccole dell'Europa orientale, ove vi erano *leaders* in grado di contare sull'appoggio popolare e sul reale impegno politico verso il cambiamento, in Jugoslavia e in altri Stati della regione balcanica si ebbero risultati ben diversi a causa della combinazione tra forme di populismo nazionalistico e di comunismo in disfacimento. Così fu, ad esempio, in Romania, dove le privazioni dell'ultimo periodo di Ceaușescu avevano lasciato alla popolazione ben poca forza per affrontare la terapia d'urto. Il paese sopravvisse inginocchiato dalla miseria per tutti gli anni Novanta.

In linea di massima si potrebbe avere la sensazione che, negli Stati in cui le riforme siano state condotte rapidamente e le scelte politiche abbiano favorito gli investimenti e l'imprenditoria straniera, il tenore di vita si sia elevato in modo sostanziale, a differenza di quei paesi in cui si sono volute evitare scelte difficili. Tuttavia, la conclusione che suggeriscono numerosi storici, tra cui Padraic Kenney¹³, è che non vi sia un percorso giusto o sbagliato e che le differenze non siano frutto delle scelte operate dai paesi in seguito alla caduta del comunismo. Ciò che ha influito in modo determinante sul successo o meno della svolta economica è stato sopra ogni cosa il livello di sviluppo economico e sociale che ciascun paese aveva raggiunto prima della caduta del comunismo. Questo è particolarmente evidente nel caso dell'Europa nord-orientale, che ha

¹² C. Adler, *The GDR in Retrospect*, Durham, White&Co., 1996; M. Glenny, *The Fall of Yugoslavia*, London/New York, Penguin, 1992.

¹³ P. Kenney, *Il peso della libertà. L'Europa dell'Est dal 1989*, Torino, EDT, 2006.

tratto giovamento dallo sviluppo prebellico, a differenza delle politiche populiste dei Balcani.

Lo studio dei processi di transizione e la creazione di teorie corrispondenti costituiscono grandi sfide attuali, specie alla luce del recente allargamento europeo, poiché esso è un fattore condizionante per la transizione e poiché i paesi recentemente entrati nell'Unione Europea possono a loro volta influenzarne l'evoluzione. La Commissione europea è intervenuta elaborando meccanismi di monitoraggio per garantire che tali economie fossero abbastanza solide da poter essere competitive in un mercato aperto come quello europeo. A tal fine l'UE, durante la conferenza di Copenaghen nel 1993, ha dato luce a tre criteri – uno politico, uno economico e uno relativo all' *acquis* comunitario – che questi paesi devono rispettare per entrare a far parte a pieno titolo delle strutture europee. Il criterio politico richiede istituzioni stabili che garantiscano la democrazia, lo stato di diritto, i diritti dell'uomo e la tutela delle minoranze, mentre quello dell' *acquis* implica la capacità di rispettare e porre in atto la normativa della Comunità. Ma il criterio che più ha condizionato il processo di transizione dei paesi est-europei è senza dubbio quello economico. Esso obbliga gli Stati candidati a dotarsi di un'economia di libero mercato, capace di sostenere la pressione concorrenziale e le forze commerciali all'interno dell'Unione. Con tali requisiti, questo criterio ha vincolato i paesi interessati ad aderire all'Unione nella scelta delle ricette di politica economica più adeguate, impedendo di perseguirne alcune che, seppur valide, sarebbero state incompatibili con il rispetto di tali parametri.

In conclusione, è d'obbligo ricordare che le difficoltà alla base dello studio, del dibattito e delle valutazioni circa il fenomeno della transizione, derivano anzitutto dal fatto che la transizione non è un processo compiuto, ma tuttora in atto, nonostante sia iniziato venti anni fa, ed è ancora lontano dall'essere portato a termine con successo, anche se sono innegabili i risultati positivi già raggiunti.

THE CONFLICT BETWEEN POWER AND MORALITY IN INTERNATIONAL RELATIONS

Iulia Cătălina Crăciun *

Abstract

Unlike the 20th century which was characterized by great international violence, many political analysts seem to believe that in the 21st century “eternal peace”¹ between the great powers is, finally, on its way to being established. What bonds these thinkers is the common belief that the post-Cold War world seems to be more stable, more right, more peaceful than any previous age in the history of humanity and the policy between nations promises a radical transformation which would offer a more co-operant and transnational appearance. The problems of the modern world aren't local anymore, but global, they don't just concern the petty disputes with the neighbors and the damages brought to them, but they concern forces which in their huge range of action, affect millions of people from all the parts of the world. On the other hand the high levels of economic interrelations should diminish the probability that the states would go to war with each other. In these conditions it is obvious that the international scene would have more to gain if the relations between states would be based on rules and regulations and not on the arbitrary will or unlimited freedom, and if international policy would be governed by the force of right (international right regulations) not the right of force (the force of the strongest). The final aim must be the finding of a way of peaceful cooperation, not the domination (or even annihilation) of some agents by others. All these conceptions are based on the idea of international morality. The question that derives from here is if and how the conflict between power and morality can be reduced in order that humanity can enjoy a longer peace.

The present study tries to offer an answer starting from the two distinctive idea movements, idealism and realism.

Keywords: *morality, conflict, international relations.*

The end of the Cold War marked a fundamental change in the way in which the great powers interact, giving new hope to the optimist conceptions on international relations. Thus the supporters of political idealism consider that the international scene has entered a period in which there is little chance for the great powers to engage in a competition related to security, let alone war, that has become

* **Lector univ. dr., Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu.**

¹ The expression “eternal peace” was made famous by Kant. See Immanuel Kant, *Perpetual Peace*, Ed. Mondero, București, 2006.

obsolete². More than this we can even speak about “the end of history”³.

This perspective suggests that the great powers no longer see each other as potentially military rivals, but as members of the great family of nations called the international community. Cooperation perspectives are abundant in this new world in which, after all its possibilities, great powers will come to have prosperity and peace. However besides these idealistic visions the question that remains is whether we can speak of peace and political morality in international relations or will the war between great powers and the competition for security will continue to dominate the international scene for the next period of time.

But in order to analyze the relation between power and morality, between war and eternal peace, we must first understand the relation between power and the human being.

Optimist conceptions about international relations tend to encourage an ideal vision of people, nations and states. It deals with a positive vision, that accentuates the possibility of educating a man, the possibility of eliminating violence and aggression, the progress of civilization, the development of beneficial cooperation between peoples, the possibility of communication and understanding of them, mutual compatibilities and interests, etc⁴. Starting with this vision of man and extrapolating, all states are capable of progress, of peaceful cooperation based on rules, of democratic leadership and behavior, of respecting agreements, of realizing some mutual advantageous compromises, consensual, etc, the nature of the relationship between them wouldn't be conflict but cooperation.

Political idealism tends to promote in the political practice the development of international organisms, of the treaty system and the collective security guarantee, for the development of international legislation and of mechanisms for implementing it, of peaceful mechanisms for the settlement of conflicts, for cooperation and international education, etc.

The idea of a general, eternal peace, among people has preoccupied all those who have believed in an unstoppable progress of human kind towards a better situation. The first writer who has dealt with the theme of “eternal peace” was the abbot Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre that through his “project de paix perpétuelle entre les potentas de l'Europe” (project for a perpetual peace in Europe), 1713, caused a great stir, and whose writing was translated in many

² John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Ed. Antet, București, 2003, p.7.

³ Francis Fukuyama, *The End of History?*, *The National Interest*, no.16, p.3-18, article which inspired the book by Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Ed. Free Press, New York, 1992.

⁴ Adrian Paul Iliescu, *Political and Social Ethics*, Ed. Ars Docendi (Universitatea București), București, 2007.

European languages. The project proposed the founding of a European Senate – made up of 24 members – with legislative and judicial attributions, with its headquarters at the Hague. This supranational form of organization would ensure peace through the maintenance of a continual alliance between rulers, through the imposition of respecting the decisions taken by the Senate, and last but not least, through a collective armed intervention against insubordinate allied states. Therewith, the subscribers of the alliance committed themselves to the fact that they would be pleased with the territories that they would detain in the moment of the signing of the pact, and any other territorial change, would be done only with the agreement of three fourths of the signatures. In his project, besides the attributions regarding the prevention of war and the maintenance of peace, the abbot Saint Pierre also foresaw: the reduction of military cost, the increase of revenues intended for the amelioration of common welfare, of social and human conditions of humans. Internal Affairs weren't part of the attributions of the European Senate, this was going to intervene only to stop internal rebellions and to preserve the fundamental form of government, the institutions and laws.

After this, the idea was taken by Rousseau who imagined the peace as a natural consequence of ideal states in the whole world, but nobody made it with such passion like the philosopher Immanuel Kant, who presented it like a community of states, an universal federation made by states in particular republican, in which all conflicts of interest that lead to war must disappear. This "eternal peace", will attract after it the end of all wars and the domination of international laws.⁵ Kant says that "an eternal peace can be reached only when, the nations will reach a certain stage of morality and only when peace will be concluded between nations and not only between sovereigns, when the decision to start a war, will depend by the common will of the citizens".⁶

Cobden manifested, like Kant after him, a deep resistance of any interference of any country's government in other state internal business. Thus he recommended England, the biggest and the most liberal state of the 19th century Europe to refrain from any intervention since he thinks that "the intervention in another country's business is needlessly, England couldn't bring liberty to the rest of the world; not reasonable, because England couldn't know what is the best for the states; a proof of vain, because England had many problems to rectify in the internal plan, and without doing good deeds outside; a thing that wasn't necessary, because the good interests of this country.... are the right interests for the whole world; and dangerously, because a war destined to correct something in a corner of the world

⁵ Immanuel Kant, *op. cit.*, p. 16.

⁶ *Ibidem*, p. 57.

can easily outrun the original goal and once unleashed, it could immediately extend".⁷ Yet, the only legitimate reason, says Cobden, to fight in a war should be a threat for England. The same position we also met at Bryan according to the American participation in the First World War, which says that "this country should fight until the last breath, if it would be attacked, but the other problems must be solved without fights".⁸

While the peaceful idealists choose for using the force in the international intercourse only in the cases in which this is necessary for the security of the democracy itself we met also another idealist tendency- the support of a divine intervention for which a good cause justifies any war. Thus, Pain, Mazzini and Woodrow Wilson are only a few amongst those decided to make the world more democratical. In the second part of the book *The Right of Men*, Pain promises to the marquis de Lafayette to join him if the problem of unfolding a spring campaign is proposed, through which France can eliminate "the German tyranny", challenging around it many revolutions, and thus to be able to live in peace and safety.⁹ For the same reasons, Mazzini tried to convince England that "war is now its own duty" not referring to a war carried by the absolutist states, but to a war which has at its basis noble intentions to restore the rights as "Truth and Justice and to stop Tyranny from its road, to make free and happy Nations... to set up the political and religious liberties and to make England proud and strong, winning the sympathy and the gratitude of the states which were helped by it".¹⁰

Another representative of messianic idealism in foreign relations is Woodrow Wilson, who as president of the USA gained his fame by proclaiming on the 8th January 1918 the American peace program in 14 Points, on the base of which, on the 6th October 1918 Germany asked for a cease of fire, put in practice on the 11th November 1918. President Wilson wanted a new peaceful order based on three principles¹¹:

- The liberty of all men because "the days of conquering and expansion are over, so are the days of secret treaties, signed in the favor of internal interests of some governments and in the detriment of world peace".
- Justice for friend and foe, because "what we demand in this war is that the world is safe to live in it".
- The ensuring of peace through a league of nations: "a general association of nations must be created, with specific conventions

⁷ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War*, European Institute, 2001, p. 109.

⁸ *New York Times*, 3rd February, 1917, p. 11.

⁹ Pain, *The Right of Man*, in *Complete Writings*, Ed. Foner, I. 348.

¹⁰ Mazzini, *Selected Writings*, Ed. Grangulee, p. 91.

¹¹ Hans Kung, *A Global Ethic for Global Politics and Economics*, Ed. SCM-Canterbury Press Ltd., 1997.

on the purpose of giving guaranties of political independence and mutual territorial integrity so much for the large states, as for the small ones”.

Among the demands of the 14 Points of Wilson’s program are included: the freedom of negotiations and peace treaties, the freedom of navigation, the clear way of all economic embargos and freedom of trade, the reduction of armaments to only the necessary needed for national defense, equal rights for the population of the colonies, next to requests with direct reference to certain states, for example the return of Alsace and Lorraine towards France or the autonomy of the countries from the Austro-Hungarian Empire.

After the announcing of Wilson’s 14 Points the question that followed was what kind peace it would be? A just peace like the one solicited by *idealist* Wilson or a dictated peace like the one wanted by the “realists” Clemenceau and Lloyd George. Victory was on the side of the realists, by dictating the peace, but Wilson’s greatest achievement after the war remains the establishment of the League of Nations.

Reinhold Niebuhr detects the weaknesses of idealist thinking in general in his book *Moral Man and Immoral Society* where he analyses the pride and hypocrisy of nations and militants for justice and the conservation of moral values in politics¹²:

- Idealist policy can be hypocritical: it criticizes on one hand the policies oriented on force from the exterior and the other it accepts it in its own sphere of influence. For example the USA while it criticized the policies orientated on power and European colonialism, it put into effect its own campaign of expansion in Puerto Rico, the Caribbean’s, Cuba, the Philippines, Chile, Panama or Grenada.
- An idealist policy can be illusory: in case of failure global interventionism without selection criteria transforms itself very easily in nationalist isolationism.
- An idealist policy can be inefficient: a policy based only on moral convictions and ideals, without being sustained by effective political power (military), is finally condemned to failure.

The Briand-Kellogg Pact¹³ of war prevention, signed in 1928, is an example of idealist political inefficiency, through the idea that conflicts could be solved only thanks to moral convictions, without

¹² Reinhold Niebuhr , *Moral Man and Immoral Society* , A Study of Ethics and Politics, Westminster John Knox Press (January 2002).

¹³ The Briand-Kellogg Pact known also as the Paris Pact, after the city in which this agreement was signed on the 27th August 1928, was an international treaty “which militated for the abandonment of war as an instrument of national policy”. Its aims were never reached but it was a step forward for the development of international rights doctrines. The pact was named after the US Secretary of State Frank B. Kellogg and the French minister of Foreign Affairs Aristide Briand, the initiators of the treaty.

military interventions and without the establishing of some effective sanctions for the ones who break it.

In direct opposition with idealism, political realism accedes to the principles regarding human nature through which the human is an egocentric creature, and no matter how much it develops, it remains dominated by the thirst for power and the need to dominate. In these conditions even international policy has always been a ruthless and dangerous business and has all the chances of remaining the same.

As long as not all the states reach or have reached the same level of development and progress, the same level of structure, leadership and democratic conduct, the relations between them preponderantly remain marked, decisively, by the competition between them, by a struggle for power and domination, by conflict; cooperation, although possible in some situations, is not the element on which national or international security could be based on, the states being ineligible to subordinate their selfish national interests towards some beneficent general purpose on the international stage. Cooperation is sometimes preferable to conflict, but sometimes conflict is inevitable and decisive – the capacity to win conflicts is therefore the primordial factor of national development and the guarantee of national security; no state could base its trust on truthfulness, peaceful spirit, friendship of other people, but on its own force of defense and domination; peace is not a supreme objective, because national interest often imposes no peaceful solutions, except the ones that rely on force, to national and international problems; international relations could never be settled exclusively on legal and moral bases, because the force ratio (military, economic, political) will always decide in the most important matters; reason could therefore not always prevail or systematic, common values, common good, are very often inexistent or insufficient, peace, avoidance of conflicts and damages, compromise, mutual advantage, negotiation, consensual settlements being often impracticable¹⁴.

In other words the primary aim of every state is to increase its national security and the proportion of its global wealth, which signifies the gaining of power on the account of other states and the disproof of decided rivals to gain power on her account.

The study and analyze of international relations and diplomacy has intensified starting with 1918, and after the Second World War research on foreign policy, especially of the political mechanism orientated towards power has been encouraged. The failure of Wilson's idealist policy has been analyzed by a realist theoretician of the time, Hans Morgenthau. His book, *Politics among nations*, published in 1948, has become a classic work of political realism, which represents a complete analysis of the permanent factors that influence foreign policy. In contrast with Wilsonian idealism, Morgenthau's realist

¹⁴ Adrian Paul Iliescu, *op. cit.*, p. 286.

theory doesn't foresee that "a rational and moral political order, derived from abstract and valid universal principles, could be obtained here and now", neither does it presume "essential kindness and the infinite pliancy of human nature"¹⁵.

He relies upon the simple hypothesis that states are ruled by human beings who have a will to power since birth. This means that states have an insatiable appetite for power and as a consequence they permanently look for an opportunity to take over the offensive and to dominate other states¹⁶. The human nature realists recognize that international anarchy-the absence of an authority to govern above the great powers-worries the states regarding the balance of power. But this structural coercion is treated as a second class cause for the behavior of the states the main driving force in international politics is the will to power which pushes them to fight for supremacy.

Besides the emphasize he makes on power and interest, in Morgenthau's work we find the constant devaluation, relativity and political subordination of morality, considering the universal ethic criteria as abstract and political morality as unrealistic. Morgenthau's theory is criticized by the English, Edward Hallet Carr in his study *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, with a section about morality in the new international order: "If it is utopian to ignore the element of power, it is a kind of unreal realism to ignore the element of morality in any global order. Just like as in every state the government needs power as its base of authority and a moral base to be accepted, also an international order can not only rely on power, for the simple fact that over time humanity will revolt against pure power. Any international order presumes a substantial quantity of general consent"¹⁷.

Human nature realism, which is sometimes called "classical realism", has dominated the study of international relations from the end of the 40's, when Morgenthau's writings started attracting a large audience, until the first years of the 80's.

Another realist vision is the one that appeared at the end of the 70's under the name defensive realism especially presented in *Theory of International Politics* by Kenneth Waltz. Unlike Morgenthau, Waltz doesn't make the presumption that the great powers have an inherent aggressiveness because they are dominated by the will to power, and affirms that the states seek no other purpose than survival, they are looking for security above everything else. Even though the structure of the international system forces the great powers to pay special attention to the balance of power, the anarchy which characterizes the

¹⁵ Hans Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Ed. Polirom, Iasi, 2007.

¹⁶ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics, Offensive realism and the struggle for power*, Ed. Antet, București, 2003, p. 19.

¹⁷ Edward Hallet Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: an introduction to the study of international relations*, Basingstoke, Palgrave, 2001.

international scene obliges the states found in the quest for security to compete with each other for power. Thus if for Morgenthau human nature represents the main cause of the competition for power, anarchy plays the same role for Waltz's theory.

Another theory is offensive realism proposed by John J. Mearsheimer in his book *Tragedy of the Forces Policy, the Offensive Realism and the Fight for Power*, theory which considers the same like the defensive Realism, that the greatest powers are concerned to identify a way to survive in a world in which there isn't any organism to protect one against the other. The defensive Realism splits from the offensive realism in the moment in which it is discussed how much power the states want to have. If for the first one the international structure doesn't offer the states many stimulants for searching a supplementary increase of the power, pushing them to maintain the balance of the existent power, for the last one the international system creates powerful stimulants for states to search opportunities to gain power on the rivals account and to benefit of this situations in which the advantages are bigger then the costs. Thus, the defensive Realism upholds that power maintaining, better than its increasing, is the main goal of the states, but the offensive Realism considers that the main goal of a state is to become the best state in the system, this fetching it closer to the realism of the human nature. The main difference between those perspectives is that the offensive realists reject Morgenthau's claim in which states would naturally have the desire of domination, and they believe that the international system forces the greatest powers to maximize security and the chances to survive.

An analysis on realistic policy is made by Henry Kissinger, Politics teacher at Harvard University from 1957, former Security Advisor between 1969 and 1975, and State Secretary of President Nixon and President Ford between 1973 and 1977, exerting a great influence on American Foreign Policy.

In his conception, "nations promoted their own interests more frequent by than bigger principles and they combated much more than they co-operated, and probably, things will be like this in the future. It doesn't exist any proof to suggest that this behavior has been changed or would be possible to change itself in the next period"¹⁸.

For Kissinger, the greatest American hero is Theodore Roosevelt, because "no president of the USA, except for him, didn't define so completely the global role of the USA in the terms of national interests and didn't identified the national interest as power balance in such a sympathetically way"¹⁹.

In antithesis with Roosevelt, Woodrow Wilson identify considered

¹⁸ Henry Kissinger, *Diplomacy*, Ed. ALL, București, 2007.

¹⁹ Hans Kung, *A Global Ethic for Global Politics and Economics*, Ed. SCM-Canterbury Press Ltd., 1997, p.9.

a "prophet priest" and an innocent politician, who believed in a harmony between nations and he accorded a big importance to their opposite interests. Kissinger also protests against the claims of President Thomas Jefferson in which the same ethical skill standards for persons should be applied for states, and observes ironically that "no other nation imposed itself so many moral demands like America...No other nations has ever rested its claim to international leadership on its altruism²⁰".

The main goal of foreign policy, for Kissinger, could be only peace and justice. People of the State, with the help of diplomacy, are aiming to stability and a security through preserving a balance of power, by resolving the crisis and avoiding wars, obtaining a peace by bits.

In conclusion, idealism and realism are two theoretical bodies which occupy privileged spots in the international intercourse's thinking, the first upholding morality at the basis of relations between states, and the last one upholding the conquer of power. Many Western opinion factors assert that international politics have suffered a bigger transformation after the end of Cold War, so co-operation and not competition for security and the conflict will be in the future the main feature of intercourse between the greatest powers.

Amongst different theories which come to crop up this idea, three of them have a special influence:

- the highest stages of economical interferences diminish the possibility of the states to fight between them²¹;
- the theory of democratic peace which claims that democracies don't start wars against other democracies²²;
- International Institutes increase the chances to co-operation between states and, thus diminish the probability to start a new war²³.

On the one hand, realists assert that states continue to fear each other and seek to gain power at the expense of the others, because international anarchy as well as human nature have changed once the Cold War ended, and there are no signs that such a change could soon come.

²⁰ *Ibidem*, p.10.

²¹ Susan M. McMillan, *Interdependence and Conflict*, *Mershon International Studies Review* 41, supplim.1 (mai 1997), pp 33-58.

²² Among the essential works about the democratic peace we have Michael E. Brown, Sean M. Lynn-Jones si Steven E. Millern (coord.), *Debating the Democratic Peace*, Ed. MIT PRESS, Cambridge MA, 1996, partile I SI III; Michale Doyle, *Liberalism and World Politics*, *American Political Science Review* 80, nr.4 (decembrie 1986), pp 1151-1169); Fukuyama, *End of History?*; James L Ray, *Democracy and International Conflict: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition*, Ed. University of South Carolina Press, Columbia, 1995; Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Ed. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1993.

²³ John G. Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International institutionalization*

In the current situation we observe that the tension between international politics and ethics is not solved. It must be taken into account that politics is not a science but an art, to intuitively recognize the correct way and the right time to act in any situation. Even when the facts are scientifically weighed there will always be a certain degree of subjectivism and a trace of risk.

On the other hand the decisions and the political strategy can never be replaced by morality and neither can politicians be replaced by theologians and moralists.

Idealists must observe that a complete subordination of politics to ethics goes against political autonomy and leads to irrationality. The calculation of power and interests cannot be neglected and the enforcement of moderate measures is needed.

But realists must not ignore the fact that complete detachment of politics from ethics violates the universal value of it and leads to immorality. Before militarized external politics ethical responsibility is needed. The supreme criterion, even for political action, must not be reality, which can also mean political savagery, but humanity.

In these conditions the solution seems to be a golden mean between the realist and idealist politics, namely politics in the spirit of responsibility ethics²⁴. This direction has the following impact on external politics:

- It eradicates the simple ethics success of realist politicians, for whom the political goals were above any means, even the immoral ones such as lying, betraying, political murders or war.
- It eradicates the simple ethical belief of idealist politicians, for whom a moral motivation and truthfulness are enough, but who put little price on possible negative consequences. Because not only reasons are important but also results, ethics oriented on action must be accompanied by ethics oriented on results.

An ethics of responsibility also assumes such a belief, but follows the foresight of consequences and assumes responsibility for them. So we can say that the future of international politics is to efficiently combine the rationality of modern realistic politics with the ethical thinking of idealistic politics.

²⁴ Hans Kung, *op. cit.*, p. 65.

UN CONCEPT MOBILIZATOR: SECURITATEA UMANĂ

Ioana Leucea*

Abstract

Human Security – A Mobilizing Concept

The concept of human security does show that state-centric realism is not a sufficient security argument in that it does not adequately address the security of people inside states from political violence. It therefore does not deserve to be the dominant understanding of security. In the contemporary context the concept of security should encompass properly functioning states and their people. But so far attempts at conceptually reconciling or converging arguments about the security of the state and people are underdeveloped and vulnerable to criticism.

Keywords: *human security, national security, individual sovereignty, state sovereignty.*

Dezvoltarea conceptului securității umane reprezintă o încercare a unei părți a comunității academice de a redefini și de a lărgi semnificația securității, trebuind să înglobeze și ideea de state care funcționează bine, înțelegându-se că un concept simplist de securitate constituie o asemenea barieră în calea progresului încât aproape că ar putea fi considerat ca făcând parte din problema în sine.¹ Conceptul securității umane pune la încercare noțiunea securității stato-centrice prin concentrarea asupra individului ca obiect principal al securității și servește scopului de a scoate în evidență unele chestiuni critice, în mod special cele care se referă la violența intra-statală, chestiuni care nu erau incluse în paradigma realistă. Conceptul securității umane evidențiază faptul că realismul stato-centric nu aduce un argument suficient pentru securitatea națională întrucât nu se referă și la securizarea cetățenilor din interiorul statelor față de violența politică internă, generată adesea de proasta guvernare, prin urmare că nu merită să dețină poziția dominantă în studiile de securitate.²

Heather Rae, spre exemplu, își înscrie recentul demers în aria cercetărilor din domeniul securității umane, încercând să găsească răspunsul la întrebarea de ce unele state și-au persecutat proprii cetățeni, răspunsul propus fiind legat de faptul că formatorii acestor state trebuiau să instaureze dreptul de a conduce, precum și legitimitatea ordinii politice pe care cautau să o consolideze.³ Autoarea arată că istoria abundă în exemple de state care s-au întors împotriva propriilor cetățeni, secolul al XX-lea

* **Asistent univ., drd., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.**

¹ Barry Buzan, *Popoarele, statele și teama*, Editura Cartier, Chișinău, 2000, p. 13.

² Pauline Kerr, *Human Security*, în Alan Collins, *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, 2007, p. 91.

³ Heather Rae, *Identitatea statelor și omogenizarea popoarelor*, Editura Epigraf, Chișinău 2005.

nefiind o excepție, în ciuda filosofiei existente în teoria relațiilor internaționale conform căreia statul îndeplinește rolul fundamental în asigurarea securității cetățenilor săi într-un mediu internațional anarhic. Pe măsură ce statele și-au dezvoltat capacități birocratice și militare din ce în ce mai puternice, victimele din rândul propriilor cetățeni au atins un număr nemaîntâlnit. Heather Rae încearcă să răspundă la întrebarea de ce astfel de practici au constituit o trăsătură dominantă a istoriei internaționale? De ce elitele au utilizat resursele statului pentru a persecuta pătri largi ale populației într-o manieră și într-o măsură care în cele din urmă s-au dovedit a fi în detrimentul acelor state? Explicația pe care autoarea o susține este că formatorii statelor trebuiau să instaureze dreptul de a conduce, precum și legitimitatea ordinii politice pe care cautau să o stabilească și să o consolideze.⁴ Monarhii spanioli și naționaliștii moderni au fost implicați în proiecte similare de consolidare politică, iar strategiile de manipulare simbolică pe care le-au folosit în încercarea de a-și legitima autoritatea sunt asemănătoare. În ciuda numeroaselor diferențe, aceste două cazuri au în comun ceea ce numim „omogenizare patologică” în calitate de instrument pentru formarea statului.⁵ Sintagma de *omogenizare patologică* este folosită pentru a desemna o serie de strategii pe care formatorii de state le-au aplicat pentru a da sens statului lor și legitimității autorității lor prin crearea unei populații unificate în mod oficial. Aceste strategii variază între încercările de a nega în mod legal drepturile cetățenești ale grupurilor minoritare, până la strategii de convertire sau asimilare forțată, expulzare sau exterminare. Urmărindu-se crearea unei identități colective omogene în cadrul statului s-au practicat diverse politici de asimilare, printre care convertirea religioasă forțată (sfârșitul secolului al XVII-lea în Franța, protestanții francezi și-au părăsit patria în momentul în care religia lor a fost scoasă în afara legii). În unele cazuri, convertirea forțată a fost prezentată ca o alegere: te convertești sau pleci. Aceasta a fost *alegera* propusă evreilor spanioli în secolul al XV-lea. În 1609, populației *moriscos* nu i s-a acordat nici o alternativă, în afara aceleia de a părăsi Spania. Alte exemple ar fi schimburile de populații, precum cele dintre Grecia și Turcia de la începutul secolului XX; strămutările masive ale etnicilor germani din Europa după cel de-al Doilea Război Mondial și schimbul de populații dintre India și Pakistan, când acesta din urmă s-a desprins de India sau cazul genocidului populației armenesti din 1915-1916, când unii armeni s-au convertit la islamism pentru a evita moartea. Unul dintre argumentele principale ale studiului este acela că asemenea procese nu sunt rezultatul naționalismului *per se*. Mai degrabă ele sunt rezultatul efortului formatorilor statului modern de a constitui state unificate potrivit unor criterii diferite de identificare care, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au fost în primul rând naționale. Omogenizarea patologică a jucat un rol important în formarea statelor *înainte* de epoca naționalismului. În Europa Occidentală, de la sfârșitul secolului al XV-lea până la sfârșitul secolului al XVII-lea, religia a fost criteriul dominant de includere și excludere.⁶

⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 16.

În mod tradițional conceptul de securitate se referea la protecția suveranității și a integrității teritoriale a statelor față de amenințările militare externe. Aceasta a fost esența conceptului de securitate națională care a dominat analiza de securitate și modul de formulare a politicilor externe în timpul Războiului Rece. În anii 70 – 80, literatura dedicată securității a început să abordeze problematica în termeni mai largi, în termeni non-militari, ca răspuns la criza petrolului și cu privire la degradarea mediului.⁷

Cu toate acestea, statul a rămas obiectul securității sau entitatea care trebuie protejată. Potrivit *Human Development Report* din 2005 se estimează faptul că națiunile bogate asigură 10 dolari pentru bugetul militar (apărare) comparativ cu 1 dolar folosit pentru ajutor social. În plus, suma globală folosită pentru programe destinate contracarării virusului HIV, o boală care ucide 3 milioane de vieți anual, reprezintă valoarea pe trei zile a cheltuielilor militare.⁸

Conceptul securității umane a generat multe dezbateri. Susținătorii consideră că se face un pas înainte prin scoaterea în evidență a pericolele generate de conflictele armate intra-statele, de sărăcie, boli, problemele ecologice sau alți factori adiționali subdezvoltării.

Criticii se întrebă dacă o astfel de abordare nu va lărgi aria studiilor de securitate prea mult și dacă „securizarea” individului este cel mai bun mod de a răspunde provocărilor cu care se confruntă comunitatea internațională, provocări cel mai adesea generate de forțele globalizării. Aceștia văd conceptul prea vast pentru a avea valabilitate ca instrument de analiză sau de acțiune politică. Spre exemplu, Roland Paris susține că acest concept cuprinde totul, de la abuz la genocid, că este indescifrabil, de nepătruns, că numărul ipotezelor cauzale pentru insecuritatea umană este atât de mare încât nu poate fi formulat un cadru de cercetare și de acțiune politică. Elementele securității umane pot include orice, de la catastrofe naturale până la organizarea sistemului de sănătate al unei țări; ideea principală este nevoia de a proteja viața umană la nivelul ei de bază, deși acest nivel nu este definit în mod clar. Pe de altă parte, conceptul oferă politicianilor prea puțin ajutor în prioritizarea scopurilor politice competitive, iar lumii academice prea puține repere vizavi de ceea ce trebuie studiat.⁹ Alte critici aduse se referă la faptul că acest concept nu face decât să genereze speranțe false sau că definiția securității umane este prea moralizatoare comparativ cu înțelegerea tradițională.

Dar cea mai puternică critică la adresa securității umane este faptul că neglijează rolul statului ca furnizor de securitate. Într-adevăr încercările de a reconcilia securitatea statului și a cetățenilor sunt slab dezvoltate și vulnerabile criticii. Trebuie să subliniem, scria Barry Buzan, inevitabilitatea contradicției dintre securitatea individuală și securitatea națională. Ea își are rădăcinile în natura colectivităților politice. În lumea reală, nu poate fi

⁷ Amitav Acharya, *Human Security*, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations (4e)*, Oxford University Press, 2008, p. 492.

⁸ *Human Development Report* 2005, p. 8, în <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2005/>.

⁹ Roland Paris, *Human Security: Paradigm Shift or Hot Air*, în *International Security* 26 (2), 2001, p. 87 – 102, apud Amitav Acharya, *op. cit.*, p. 494.

nici rezolvată, nici ocolită. Întrucât statul este susținut în ultimă instanță de baza sa fizică, protejarea teritoriului și a populației trebuie să conteze ca preocupări fundamentale ale securității naționale, deși pot fi uneori sacrificate într-o măsură considerabilă pentru a proteja celelalte componente statale.¹⁰ Însă se poate face și un calcul rece pentru identificarea „pierderilor inacceptabile” Deși statul asigură o oarecare securitate individului, nu o poate face decât impunând amenințări. O chestiune problematică pentru un stat ar fi, în condiții de precaritate a resurselor, cum se face schimbul între câtă securitate poate dori să obțină statul (sau un individ) și lucrurile la care trebuie să renunțe, drept cost al diverselor grade de securitate și dacă, prin încercarea de a atinge un nivel înalt de securitate națională, nu se micșorează drastic gradul securității umane?¹¹ Este aceeași idee reliefată de studiul condus de Inga Thorsson care a ajuns la concluzia că dezvoltarea și înarmarea se află într-o relație de competitivitate. În strânsă legătură cu încercarea de a fi creată o paradigmă largă pentru dezvoltare a fost preocuparea față de impactul negativ pe care îl au cheltuielile pentru apărare asupra dezvoltării, respectiv celebra dilemă „*guns versus butter*”.

Provocarea centrală adusă de acest subiect este faptul că securitatea teritorială, respectiv națională, se dorește a fi subordonată securității individuale.

Kofi Annan, fostul Secretar General al ONU, declara la Summitul Mileniului din 2000, că trebuie promovată securitatea umană, afirmând că ‘individual sovereignty takes precedence over state sovereignty’ (suveranitatea individuală prevalează asupra suveranității statale), abordare legitimă având în vedere că în perioada post-Război Rece conflictele intrastatale sau războaiele civile au avut ca rezultat, în proporție de 90%, victime din rândul civililor, în mod special femei și copii sau faptul că aproximativ 1,3 miliarde de persoane trăiesc cu mai puțin de 1 dolar pe zi.¹²

Conceptul securității umane a fost definit pe larg, pentru prima dată, în *Human Development Report (1994)*, ca *freedom from want* (eliberarea de nevoi sau griji), dar, preluată de cercurile academice și politice, definiția a fost restrânsă la *freedom from fear* (eliberarea de teamă), concentrându-se pe problematica violenței înăuntrul sau în afara statului, putând fiind înțeleasă și ca violență structurală. Contribuții semnificative la definirea conceptului au adus economiștii, precum economistul pakistanez Muhabub ul Haq, care a propus înlocuirea noțiunii de dezvoltare, văzută ca o consecință a creșterii economice, cu cea de dezvoltare umană, axată pe construirea capacității umane de a depăși starea de sărăcie, analfabetismul, boala, discriminarea, situația de îngrădire a libertății politice, etc. Alte repere în dezvoltarea conceptului sunt: Raportul Comisiei Palme din 1982, Raportul Comisiei Brundtland pe probleme de dezvoltare și de mediu, 1987 sau masa rotundă organizată loc în Costa Rica în 1990, având ca subiect problematica cooperării nord-sud.

¹⁰ Barry Buzan, *op. cit.*, p. 61.

¹¹ Edward A. Kolodziej, *Securitatea și relațiile internaționale*, Polirom, Iași, 2007, p. 47.

¹² Shin-wha Lee, *Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in East Asia*, Published in 2004 by the Korean National Commission for UNESCO, p. 11, <http://www.unesco.or.kr>, <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001388/138892e.pdf>.

Prin urmare, în logica acestui concept, individul reprezintă unitatea de bază ireductibilă căreia îi poate fi aplicat conceptul de securitate. Acest fapt face din securitate un bun punct de plecare pentru o analiză mai largă, în parte deoarece oferă o bază limpede, pornind de la care să poată fi demolată acea iluzie reducionista conform căreia securitatea națională și cea internațională nu ar fi decât prelungiri ale unei preocupări legate de soarta ființelor umane individuale. Relevanța securității umane pentru studiile de securitate constă în rețeaua de conexiuni și contradicții dintre securitatea personală și securitatea statului.¹³ Importanța acesteia rezidă și în faptul că acordă o coerență conceptuală numeroaselor inițiative guvernamentale și non-guvernamentale, naționale și internaționale, și că promovează reformularea relației dintre stat și cetățenii săi în cazurile în care este nevoie.¹⁴

Susținătorii securității umane nu au exclus importanța statului ca garant al acesteia. După cum *Raportul Comisiei ONU pentru Securitatea Umană* din 2003 menționează, securitatea umană este complementară securității statului, nu susține că securitatea statală tradițională este antitetică securității umane, însă statele slabe sunt adesea incapabile să protejeze și să asigure demnitatea cetățenilor. Dacă securitatea tradițională a statului vine în conflict cu securitatea umană acest lucru depinde de natura regimului din statul respectiv. În multe țări, securitatea umană este amenințată, acțiunile și politicile guvernamentale inadecvate și iresponsabile.

Uniunea Europeană dorește promovarea securității umane la nivel global. Spre exemplu *Raportul Barcelona*¹⁵, care propune o doctrină a securității umane, *A Human Security Doctrine for Europe*, recomandă integrarea componentei de securitate umană în politica externă și de securitate a Uniunii Europene. Raportul are ca punct de plecare premisa că securitatea europenilor este în strânsă legătură și depinde de cea a non-europenilor. Raportul nu problematizează chestiunea securității umane în interiorul Uniunii Europene, înscriind doctrina securității umane direct în spațiul afacerilor externe, construind pe presupunerea că insecuritatea socială din afara granițelor Europei, asociată proceselor globalizării, va avea consecințe pentru europeni.

Raportul precizează¹⁶:

„Europenii trebuie să acționeze la nivel global pentru a se afla în siguranță. Europa are nevoie de forțe militare, configurate în moduri noi. Acestea trebuie să fie în stare să prevină și să restrângă actele de violență în diverse părți ale lumii în moduri diferite față de apărarea clasică sau față de stilul clasic de ducere a războiului. Europenii trebuie să fie capabili să răspundă nevoilor reale de securitate a oamenilor aflați în situații de insecuritate severă în scopul de a face o lume mai sigură pentru europeni.

¹³ Barry Buzan, *op. cit.*, p. 46.

¹⁴ Luciana Alexandra Ghica, Marian Zulean, *Politica de Securitate Națională. Concepte, instituții, procese*, Polirom, Iași, 2007, p.90.

¹⁵ *A Human Security Doctrine for Europe. The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities*, <http://www.lse.ac.uk/Depts/global/Publications/HumanSecurityDoctrine.pdf>.

¹⁶ *Ibidem*, p. 2.

Prin urmare, Europa trebuie să fie capabilă să trimită mai multe forțe polițienești, observatori, monitori pentru drepturile omului, specialiști sau experți în diverse problematici civile.”

Organizarea politică a Uniunii Europene este în sine un model special de promovare a securității umane. Caracterul Uniunii Europene problematizează suveranitatea statelor membre, dând relației dintre cetățean și stat a nouă formulă. În plus, caracterul de unicitate a acestei construcții crează o dinamică specială în sfera securității între Uniunea Europeană și vecinii ei.

Problema bunăstării cetățenilor din Uniunea Europeană nu este departe de problematica integrării în Uniunea Europeană, dar nu trebuie limitată la acesta. Bunăstarea ca și noțiune ce se integrează în sfera conceptului securității umane spune prea puțin, totuși, despre modalitățile de realizare a anumitor scopuri politice pentru că, adesea, aceste scopuri nu sunt clar identificate sau exprimate. Luând ca exemplu securitatea socio-economică, se vorbește de obicei despre asigurarea unui standard de viață decent, dar ce anume înseamnă decent rămâne o întrebare deschisă. Dacă, pe de o parte, acest termen poate fi vândut în scopuri politice unei audiențe largi, obținându-se fără probleme acordul, pe de altă parte, securitatea umană, în definiția sa extensivă, nu le este de ajutor cercetătorilor pentru a determina și clasifica situația de la fața locului.¹⁷

Definirea conceptului este esențială atât pentru formularea politicilor publice optime, cât și pentru măsurarea rezultatelor și contabilizarea reușitei sau pentru prescrierea relației dintre securitatea națională și securitatea individuală.

Majoritatea principiilor care formulează agenda securității umane sunt adânc înrădăcinate în tradiția politică europeană. Drepturile omului și demnitatea umană sunt corect sau incorect înțelese ca măsuri specifice culturii europene, explicit evocate ca aspirații fundamentale a construcției europene, garantate de Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene. Cu toate acestea, discursul legat de promovarea drepturilor omului este adesea folosit de politicieni pentru a atrage atenția publică și mai puțin un instrument teoretic util pentru dezvoltarea și promovarea unor acțiuni politice specifice.

Întrebarea cheie ar fi dacă discursul privind promovarea unui model unitar și clar al securității umane în interiorul Uniunii Europene, având ca fundament primatul securității individuale față de securitatea națională, poate condiționa modul în care fiecare stat membru își va organiza apărarea, deși Tratatul de la Lisabona prevede că apărarea va rămâne în continuare un domeniu de competență al statelor membre, că acestea pot pune la dispoziția Uniunii resurse civile și militare pentru desfășurarea operațiunilor sale în domeniul securității comune și apărării. Cu toate acestea, orice stat membru are dreptul de a se opune unor astfel de operațiuni. Toate

¹⁷ J. Peter Burgess with Anthony Amicelle, Edien Bartels, Rocco Bellanova, Alfio Cerami, Erik Eggum, unild Hoogensen, Sonja Kittelsen, Kim Knibbe, Martijn de Koning, Khalid Koser, Keith Krause and Oscar Saleminck, *Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in Western Europe*, <http://www.prio.no/Research-and-Publications/Publication/?oid=63078>, <http://www.unesco.org/securipax>.

contribuțiile sale vor fi întotdeauna pe bază voluntară. Un grup de state membre care doresc și au capacitatea necesară vor putea îndeplini operațiuni de dezarmare, misiuni umanitare și de evacuare, misiuni de consiliere în probleme militare și de menținere a păcii. Niciun stat membru nu poate fi obligat să participe la astfel de operațiuni.

Dar, atunci, ce se poate spune despre cum se face schimbul între câtă securitate poate dori să obțină statul (sau un individ) și lucrurile la care trebuie să renunțe, drept cost al diverselor grade de securitate și dacă, prin încercarea de a atinge un nivel înalt de securitate națională, nu se micșorează drastic gradul securității umane, mai ales în condiții de precaritate a resurselor (spre exemplu cum este cazul României). În această situație este nevoie de o și mai mare claritate în ierarhizarea și prioritizarea obiectivelor strategice de securitate umană.

Întrebări precum cele ridicate de Sistemul Statistic European ar trebui să ne preocupe și la nivel național, adică: producem toate statisticile oficiale necesare pentru ca societatea să se poată confrunta în cunoștință de cauză cu problemele noi, complexe ale prezentului? Care sunt problemele? Care este politica și strategia gândită de decidenții Sistemului Statistic European pentru a răspunde comandamentelor viitorului și care sunt problemele naționale specifice?¹⁸

Chestiunea echilibrării cheltuielilor pentru apărare cu cele pentru securitatea indivizilor poate că ar trebui să fie operaționalizată și exprimată prin indicatori statistici generați de Institutul Național de Statistică. Frica, amenințarea, nesiguranța, categorii fundamentale ale securității umane se bazează pe experiență, percepții, memorie, emoții. Nu se supun logicii bunăstării materiale sau amenințării fizice. Spectrul insecurității sociale în Europa, diferă de la regiune la regiune, în principal din perspectiva factorilor, amenințărilor și riscurilor de securitate. Există anumiți factori specifici naționali care nu se regăsesc în alte țări europene. O examinare riguroasă a securității umane în Europa Occidentală este până la urmă și o confruntare politică cu natura conceptelor din studiile privind dezvoltarea. Indicatorii statistici ne spun prea puțin dacă nu sunt corelați printr-o teorie adecvată a securității individuale/umane.

Apreciem că în cazul României ar trebui să se poată oferi răspunsuri cât se poate de clare și argumentate la întrebarea: de ce se pune accent atât de mare pe capitolul securității naționale în defavoarea securității umane?

Rolul Uniunii Europene în sensul promovării securității umane poate fi determinant, cel puțin în ceea ce privește România. Indiferent de școala de abordare a securității umane (minimalistă sau maximalistă), integrarea europeană obligă la regândirea politicilor de securitate umană.

Conceptul securității umane, deși esențialmente contestat, propune un punct de plecare: viața umană! O politică de securitate națională de succes nu poate fi apreciată fără a se ține cont de dimensiunea internă a acesteia, de raportul cost/beneficiu, înțelegându-se că, până la urmă, orice ban alocat domeniului „securității naționale” înseamnă un minus pentru

¹⁸ Vergil Voineagu, Daniela Ștefănescu, Ilie Dumitrescu, *Orientări strategice ale Sistemului statistic European*, în *Revista Română de Statistică*, nr. 5/2009, p. 3 – 19, www.revistadestatistica.ro.

domeniul securității umane. Spre exemplu, fondurile nealocate dezvoltării infrastructurii rutiere se traduc printr-o creștere a numărului de persoane decedate în accidente rutiere (conform statisticii oficiale¹⁹, în anul 2000 s-au înregistrat 2499 de persoane decedate în accidente rutiere, în anul 2007 numărul acestora ridicându-se 2794). Prin urmare, atunci când o țară își calculează „exportul” de securitate și își afirmă identitatea de furnizor și nu consumator de securitate trebuie să ia în calcul și aceste victime implicite oricărei doctrine a securității naționale.

¹⁹ Institutul Național de Statistică, http://www.insse.ro/cms/files/Web_IDD_BD/index.htm.

SECURITATE GLOBALĂ ÎN ERA GLOBALĂ

Lucian Săcălean*

Abstract

Global Security in the Global Era

It is obvious that every nation, every regional or continental construction is currently conceiving potential alternatives meant to meet the contemporary, and especially the future challenges of security.

Which are our options? Which is the impact of globalization on security threats, and on the possible solution? Can the responsible bodies react efficiently to the new challenges? Globalization has not only changed the characteristics of threats but created new ones, specifically a world where time and space seem to shrink. The answer to these threats is no longer the prerogative of a singular player, not only in terms of costs of providing security but also in terms of regional or global networking and systems integration.

To what extent does the contemporary face of globalisation change the security requirements? How big are the challenges? These are some of the questions that present paper is attempting to address.

Keywords: *globalization, security requirements.*

Lumea în care trăim astăzi ne aruncă provocări la care răspunsul singular al unui actor nu este suficient. Am putea spune oare provocări globale/răspuns global? Care sunt provocările lumii de astăzi? În 1968 Clubul de la Roma identifica o serie de probleme globale: populație, hrană, resurse, dezvoltare industrială, poluare. Ulterior numărul acestora a crescut exponențial, astăzi agenda este încărcată, soluțiile încă incomplete. Cu siguranță putem vorbi despre nevoia de securitate și realizarea acesteia, chiar dacă starea de securitate totală nu poate fi atinsă, nevoia de securitate la diferite nivele scoate în evidență la fel de multe amenințări, indiferent că vorbim de securitate regională sau individuală. Dezvoltarea socială, economică, interacțiunea crescândă între actorii scenei internaționale ridică problema asimetriei lumii globale¹. Dacă Pacea Westphalică stabilea statul ca principal actor al sistemului internațional (scoaterea în afara jocului a organizațiilor transnaționale), în condițiile recunoașterii suveranității și autodeterminării, globalizarea pare a inversa acest proces. Din punctul de vedere al multor analiști globalizarea contribuie, pe termen scurt și mediu, la generarea de tensiuni cu efect asupra mediului de securitate.

Dar de ce ne afectează globalizarea, de ce resimțim efectele sale atât la nivel macro cât și micro? Dincolo de semnificațiile pe care le dăm fiecare acestui proces, efectele sale sunt resimțite pe toate planurile vieții noastre. Ne afectează bursa de la Tokio, sărbătorim Valentine's Day,

* Asistent univ., drd., Universitatea "Petru Maior" din Târgu-Mureș.

¹ Economic Commission for Latin America and the Caribbean (UN agency) *Globalization and Development*, ONU, 2002, <http://www.onu.org>.

consumăm produse Mc Donalds, ne facem cumpărăturile la Carefour sau ne împrumutăm de la Erste Bank. Iar acestea reprezintă doar vârful unui iceberg ale cărui dimensiuni sunt greu de determinat în acest moment. Theodore Levitt în lucrarea *Globalization and Markets* este cel ce folosește pentru prima oară termenul „globalizare”, cu trimitere la progresele tehnologice ce au facilitat tranzacțiile internaționale; dar și la extinderea unor actori economici dincolo de granițele naționale. Aspectul economic este așadar unul predominant, economia capitalistă părănd a fi motorul acestui proces. Din acest punct de vedere evoluția sistemului capitalist, scăpat de concurența sistemului economic centralist de tip comunist pur, va fi determinantă în acceptul sau respingerea procesului globalizării de către mase largi de cetățeni. Percepția comună asupra globalizării este cea care susține uniformizarea, omogenizarea, occidentalizarea sau chiar americanizarea (Attina, 1999)². Această din urmă viziune o întâlnim și la Thomas Friedman în lucrarea *Lexus și măslinul*: „globalizarea înseamnă de fapt americanizare; globalizarea are urechile lui Mickey Mouse, bea Pepsi sau Coca cola, mănâncă Big Macs, lucrează pe laptopuri IBM. Multe societăți din lume o văd ca pe ceva bun, dar altele o consideră ca o amenințare fundamentală”³. Evident, putem fi de acord că etapa pe care am trăit-o cu toții, după căderea Cortinei de Fier, a aparținut Americii. Nevoia stimulării economiei americane a făcut ca în anii '90 statele ce părăseau sistemul economic centralist să fie „îmbiate” cu produsele de masă ale sistemului capitalist, referindu-ne aici nu doar la bunurile materiale, ci și la modul de gândire și acțiune american, (incluzând creațiile culturii de masă, legendele și idealurile civilizației americane).

Suprapunerea sensului globalizării pe cel al stării de globalitate trimite acest concept în categoria celor ce au însoțit dintotdeauna confruntarea omenirii cu sine însăși: cu ceea ce este, ceea ce are, ceea ce poate să facă și cum reușește să facă ⁴.

Globalizarea devine așadar un proces de lărgire, de accelerare a interconectărilor la scară mondială în toate aspectele vieții socio-economice, chiar de impunere a unui anumit comportament ca beneficiar al globalizării. Efectele pozitive sau negative se propagă indiferent de sursa mamă sau de contribuția specifică a fiecărui actor implicat. Comparabil oarecum cu efectul de domino, acțiunea unui actor în acest scenariu, demonstrează vulnerabilitățile tuturor actorilor sistemului. Felul în care statele arabe sau cele africane resimt acest proces poate fi însă diferit de percepția lumii occidentale, incluzând aici chiar și o parte însemnată dintre statele ex-comuniste. China, ca beneficiar economic direct, al extinderii piețelor comerciale are avantajul momentan de a acoperi neajunsurile resimțite în cadrul acestui proces, dar ea nu poate

² Vasile Pușcaș, *Relații internaționale/transnaționale*, Ed. Sincron, Cluj-Napoca, 2005 p.182

³ Theodore Friedman, *Lexus și măslinul*, Ed. Fundației PRO, București, 2001, p. 400.

⁴ David Held, Anthony McGrew, *Globalization and the liberal democratic state, Government and Opposition* 28(2): 261-285, 1993.

deveni în acest moment motorul unui proces ce nu ține doar de aspectul economic.

Există o multitudine de studii despre globalizare și efectele ei, studii și opinii fundamentate pe cele mai diverse palete ale fenomenului: militare, economice, sociale, culturale, politice sau demografice. În ansamblu, globalizarea poate fi definită din perspectiva a trei teorii principale: teoria sistemului mondial, teoria organizării politice mondiale și teoria culturii mondiale. Atunci când facem referire la teoria sistemului mondial, putem defini globalizarea drept un proces prin care capitalismul a reușit să se propage pe tot globul (incluzând aici relațiile economice stabilite cu statele care încă mai sunt caracterizate de dirijism și centralism politico-economic). Potrivit lui Immanuel Wallerstein⁵ în secolul XX „sistemul mondial și-a atins limitele geografice, prin extinderea piețelor capitaliste și a sistemului de stat către toate regiunile lumii. Sistemul este în pericol de a ajunge într-un punct critic dat fiind faptul că declinul economic nu mai poate fi stopat prin exploatarea piețelor/extinderea spre piețe noi, prin urmare „globalizarea capitalistă” va dispărea în cazul în care tranziția haotică nu va conduce la configurarea unei lumi democratice”. Se prefigurează astfel o nouă etapă în care importanța actorilor va fi tot mai mult determinată de puterea pieței și nu de alte aspecte ale puterii clasice. Ierarhiile se pot oare schimba atât de ușor? Sau cei care până ieri erau cei care produceau bogăție se vor alinia acestei tendințe, înțelegând importanța celui care are puterea de a cheltui bogăția?

Din perspectiva teoriei organizării politice mondiale, globalizarea este creșterea și adoptarea culturii mondiale⁶. Cristalizarea unor concepții despre progres, ordine politică, drepturi acceptate și promovate îndeosebi de țările considerate aparținând culturii occidentale au dat naștere unui cadru comun pentru disputele internaționale, așadar pentru modul de interpretare și acțiune. Această cultură promovată de grupări transnaționale, nu întrunește consensul general, fiind mai degrabă generatoare de tensiuni sau conflicte pentru o anumită parte a lumii. Dacă tendința vestului este de a crea o omogenitate, cu siguranță ea se va lovi de bariere civilizaționale – etnice-religioase puternice. Pe de altă parte, există experiența acceptării culturii Hollywoodiene sau a celei Bollywoodiene, este un pas important așadar în impunerea unui set comun, acceptabil cu atât mai mult cu cât el va lăsa libertatea unei adaptări și a preluării unor valori locale.

Judecând din perspectiva teoriei culturii mondiale⁷ globalizarea se referă la „comprimarea” lumii și consolidarea viziunii asupra acesteia ca un întreg. Promotorii acestei teorii consideră că, la sfârșitul secolului XX, și chiar mai devreme, globalizarea a transformat ordinea mondială într-o problemă. Fiecare trebuie să răspundă reflexiv situației dificile derivate

⁵ *apud*, Alexandra Sarcinski, *Globalizarea insecurității: factori și modalități de contracarare*, Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2006, p.9.

⁶ *Ibidem*, p.10.

⁷ *Ibidem*, p.10.

din noua ordine, ceea ce duce la crearea unor viziuni contradictorii asupra lumii. Și în acest caz depinde care este situarea noastră pe această axă – este lumea de azi un ansamblu de comunități distincte sau există un tipar unic, iar comunitățile se află doar în stadii diferite de dezvoltare conform aceluiași tipar. Trăim într-un sat global, era unul dintre sloganele anilor '90, avem oare afinități globale?

Din multitudinea de efecte ale globalizării se distinge probabil cel legat de omogenizarea și standardizarea stilului de viață, considerat ca rezultat negativ al globalizării. Acesta determină fenomene ca: mcdonaldizare și coca-colonizare. Răspunsul la cele două probleme pare să îl ofere tot realitatea vieții. Creșterea standardului de viață aduce preocuparea pentru acces la resurse de hrană sănătoase. Astfel, tradiții locale sunt reafirmate, modalități de producție tradiționale sunt revalorizate, având șansa în acest context să depășească granița localului. Din păcate modul de producție impersonal/industrial rămâne dominant.

Criticile față de acest efect al globalizării au fost extrem de vehemente având în vedere că uniformizarea se manifestă în toate aspectele vieții sociale, materiale sau nonmateriale. Procesul de ștergere a granițelor între state creează teama de pierdere a identității culturale, de standardizare a stilului de viață, a mentalităților.

Putem vedea globalizarea așadar, drept un salt al organizării internaționale, cu reguli și paradigme noi, un proces condus de forțele economice, tehnologice și politice, ce implică apariția de noi oportunități și riscuri, accentuând interdependențele lumii contemporane.

În mod cert procesul globalizării presupune interacțiune și integrare, dar este extrem de important dacă această interacțiune se petrece doar în beneficiul unor actori sau accesul la beneficii este unul generos. De asemenea se pune problema pierderilor și câștigurilor pentru civilizația locală, și dacă din acest punct de vedere regionalizarea reprezintă șansa transformării procesului globalizării în funcție de interesele, tradițiile sau nevoile locale, păstrând valențele integratoare pozitive ale fenomenului.

Globalizarea poate fi așadar înțeleasă ca și ansamblu de procese ce definesc relațiile de integrare la nivel mondial în toate sferele socio-economico-politice, al interdependenței transcontinentale, și reorganizarea tuturor acestor interacțiuni în rețele sau fluxuri interregionale sau transcontinentale. Prin urmare nu o mai putem înțelege strict prin prisma economicului așa cum, spre exemplu, George Soros, o înțelege „globalizarea reprezintă mișcarea liberă a capitalului însoțită de dominația crescândă a piețelor financiare globale și a corporațiilor multinaționale asupra economiilor naționale”⁸, sau să ne reducem la ceea ce Antony Giddens oferea ca și definiție conținând elemente preponderent sociologice: „globalizarea poate fi definită – spune el – ca intensificarea relațiilor sociale în lumea întreagă, care leagă într-o asemenea măsură localități îndepărtate, încât evenimente care au loc pe plan local sunt privite prin prisma altora similare, petrecute la multe mile depărtare și

⁸ George Soros, *Despre Globalizare*, Ed. Polirom, Iași, 2002, p.15.

invers”⁹. Teza potrivit căreia globalizarea, înțeleasă prin prisma unui determinism tehnologic și generalizarea unor măsuri de politică economică (fără a ține cont de circumstanțe) rezolva problemele omenirii, simplifică și subestimează realitatea¹⁰.

Care sunt amenințările globale astăzi? Putem enumera terorismul, sărăcia, resursele, tehnologia, concurența, dezvoltarea economică, impactul organizațiilor internaționale, experimentele bio-medicale, influențele culturale, religioase, schimbările climaterice, fragmentarea identitară, rețelele și resursele informaționale, impactul media, lipsa predictibilității comportamentului unor actori, lipsa stabilității sistemului intern, crima organizată, războiul paranormal, producția și comerțul cu arme, centre informaționale insuficient adaptate. Statele, actori principali încă ai relațiilor internaționale, au încercat să răspundă prin diversificarea mijloacelor de prevenire și răspuns, inclusiv prin construcții de securitate comune, menite să scadă costurile, dar și să permită profesionalizarea pentru roluri diferite și adaptarea mai rapidă la situațiile reale din teren.

Instabilitatea politică este și va fi în continuare un factor esențial, presiunea în exprimarea unor drepturi democratice specifice civilizației vestice, nelegitimitatea sau slaba legitimare a unor regimuri politice ori chiar exacerbarea luptei politice crează premisele includerii acestui item între cei importanți în construcția strategiilor de securitate. Traversând diversele crize ce caracterizează politicul - criza de legitimitate, criza de credibilitate, criza de eficacitate și criza morală¹¹ răspunsul pare a nu fi mulțumitor pentru masa cetățenilor participanți sau nu în actul guvernării.

Menținerea în uz a tehnologiei actuale va duce la accentuarea competiției pentru controlul resurselor strategice, iar dacă azi acestea sunt petrolul și gazul, Orientul Mijlociu, Caucazul, Asia Centrală vor fi ținta predilectă a afirmării influenței strategice a unei puteri sau alteia. Deloc de neglijat în acest joc al resurselor Rusia care se poate folosi cu adevărat de avantajele strategice mulțumită aparatului militar, informațional, diplomatic. Adaptarea tehnologiei la necesități, diminuarea și chiar înlocuirea combustibililor fosili vor crea nu doar presiuni pe împărtășirea tehnologiei, ci și zone de instabilitate accentuată datorită scăderii substanțiale a veniturilor, cu toate efectele care sunt generate în urma unei astfel de situații.

Alături de terorism, care potențial poate exploda grație polarizării economice, a faliilor cultural/religioase sau a nemulțumirilor locale, corupția și crima organizată vor rămâne pe agenda oricărei autorități din zona construcției de securitate. Deloc de neglijat fragmentarea identitară și defazajul identitar față de construcția națională creează premisele unor tensiuni periculoase chiar și pentru Europa. Dacă numărul conflictelor intra și interstatale a scăzut în ultimii ani, conflictele zonale definesc nu

⁹ Ioan, Bari *Globalizare și probleme globale*, Ed. Economică, București, 2001, p.7.

¹⁰ Gheoghe Postelnicu. *Globalizarea economiei*, Ed. Economică, București, 2000, p255.

¹¹ Vasile Boari, *Studii Politice*, vol. II, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p.31.

doar sfârșitul de secol XX ci și începutul secolului XXI, cauzele principale fiind de natură etnică, religioasă, teritorială sau ideologică¹².

Această fragmentare se înscrie în familia exprimării de tip naționalist, extremist, fundamentalism, xenofob. Exportul de instabilitate care ar decurge de aici ar duce la politici active de prevenire cu implicații majore asupra sistemului. Nu în ultimul rând-schimbările climatice cu toate implicațiile (migrație, degradarea suprafețelor cultivabile, deșertizări, inundații, reducerea suprafețelor locuibile în condiții convenabile) ridică problema aplicării unor măsuri specifice, inclusiv asupra eticii respectivelor măsuri.

Asistăm la concentrarea progresului tehnologic în țările dezvoltate, cu toate consecințele ce decurg de aici: cererea de materii prime, relocarea activităților de producție, transfer tehnologic, în condițiile în care tot mai multe voci susțin inechitatea participării la beneficii a celor direct implicați. Totodată vulnerabilitatea economică pentru țările în curs de dezvoltare este una ridicată în condițiile în care capitalul aparține în principal națiunilor puternic industrializate, iar fluxurile de capital sunt marcate de ciclicitate. O altă amenințare rezultă și din diferența dintre mobilitatea ridicată a capitalului și mobilitatea internațională a muncii.

Ca răspuns la diversele amenințări crearea securității nu mai privește doar nivelul uman, statal sau global, ci asistăm la ceea ce putem denumi nivel de rețea respectiv sistem, ca urmare a intrării în joc și a altor actori decât cei tradiționali (organizații transnaționale, mișcări de eliberare, corporații multinaționale, etc). Securitatea sistemului devine prioritară în fața celei individuale sau statale, cel puțin în această etapă. În ceea ce privește existența și activitatea rețelelor, acestea pot deveni multiplicatori de forță cu impact major asupra regândirii strategiilor de securitate.

Putem concluziona că procesul globalizării nu numai că a transformat caracteristicile amenințărilor, dar a creat unele noi, specific unei lumi în care timpul și spațiul par a se contracta¹³. Răspunsul la aceste amenințări nu mai este apanajul unui actor singular, nu doar din perspectiva costurilor generate de asigurarea securității, ci și prin prisma integrării în rețele și sisteme regionale sau chiar globale. Evident, în continuare actorii statali își vor defini prin prisma propriilor interese și a realităților imediate construcțiile de securitate și aparatele instituționale menite să le asigure suportul. În același timp vor deplasa o parte din responsabilitate spre spectrul regional/continental, participând în roluri specific și înalt specializate.

¹² Center for Defense Information, *World at War*, în *The Defense Monitor*, vol. XXXIV, nr. 1/2005.

¹³ Gheorghe Văduva, *Războiul bazat pe rețea în fizionomia noilor conflicte militare*, Ed. UNAP, București, 2005, pp. 9-13.

EU FISCAL HARMONIZATION POLICY VS. NATIONAL FISCAL SYSTEMS

Mihaela Göndör*

Abstract

The European Union (EU) is the largest single market in the world. The idea of fiscal harmonization to further the goal of a single market that provides similar conditions to companies across national borders, has been floated in the EU for sometime now but has not been accepted by all the countries. As investment conditions within the EU become more homogenous, individual countries like Ireland have used tax competition as a means of differentiating themselves and attracting foreign investment. The paper argues that tax harmonization could allow the single market to realize its full potential, which it is unable to do at the moment due to obstacles such as double taxation, but concludes that lowering duties rather than harmonizing taxes would be a far more effective measure.

Keywords: *EU fiscal policy, Tax sovereignty, Single Market, Harmonization*

Jel Classification: F36, F42, F59

Introduction

Tax harmonization consists in coordinating the taxation systems of the European countries to avoid non-concerted and competing changes in national fiscal policies, which could have an adverse effect on the internal market. Full tax harmonization covering 27 countries is a difficult undertaking, since this area remains largely the prerogative of the Member States. However, a minimum degree of harmonization has been achieved, e.g. with the common bands of value added tax, which require a minimum VAT rate of 15% on all products (apart from exemptions and special authorizations).

The actual context of EU fiscal harmonization policy

The fiscal policy is an important tool for managing the economy because of its ability to affect the total amount of output produced that is, gross domestic product. Tax sovereignty is considered one of the fundamental components of national sovereignty, so tax systems differ widely as a result of differences in economic and social structures and different conceptions of the role of taxation in general or of one tax in particular. Different countries have different tax regimes for different reasons. For example, the duty on tobacco in the UK is much higher than that in Spain and France. The question of how such taxes could be harmonized triggers massive problems - for example, the UK might claim to have higher taxes to discourage smoking and to provide

* Conferențiar univ., dr., Universitatea „Petru Maior”, din Târgu-Mureș.

external benefits to health and welfare whereas the tobacco industry in Spain might be hit hard by any increases in tax causing unemployment.

But national tax systems have a negative effect on EU market integration. Remaining obstacles should be lifted to take full advantage of the single market. Tax harmonization is critical to the operation of the Single Market so that goods, services, people and capital can move freely around the EU. Basically, harmonization of taxes means making the levels of taxation more consistent in each country. Harmonization only affects indirect taxes, most notably corporation tax, which is much lower in the UK and Ireland than other Member States, and VAT (Value Added Tax) which ranges from 15 to 25% across the EU. At present, these taxes are not harmonized between the EU Member States, but it is one of the issues being debated in a proposed new EU constitution. Despite attempts by the European Commission to push tax harmonization forwards, there is a relative lack of support for the regime from a majority of the member countries and individuals involved. This is mainly due to the negative consequences for local governments, and the imperfect nature of the regime.

Both the creation of the Single Market and the completion of Economic and Monetary Union have led to new Community initiatives in the field of general taxation. The removal of restrictions on the mobility of capital has created fears that tax competition will erode national tax bases, with adverse consequences for employment and social protection. Economic policies are suggested and implemented at both the national and European level. Indeed, economic policy is primarily a national responsibility, even if the Treaty declares that it should be regarded "*as a matter of common concern*" and coordinated within the Council.

The last enlargement greatly increased tax disparities within the Union. At the same time, adoption of the single currency in 16 European countries has made it necessary to establish genuinely common rates of VAT and common rules for business taxation in the Union. When the euro came into being, monetary policy became the responsibility of the independent European Central Bank (ECB), which was created for that purpose, and the national central banks of the Member States having adopted the euro. Fiscal policy (tax and spending) remains in the hands of individual national governments – though they undertake to adhere to commonly agreed rules on public finances known as the Stability and Growth Pact. They also retain full responsibility for their own structural policies (labor, pension and capital markets), but agree to co-ordinate them in order to achieve the common goals of stability, growth and employment. Objectives in the area of general taxation policy

Since 1997, the Member States have been conducting a wide-ranging debate on the scope for coordinated action to try to control the negative effects of tax competition. This has centered on three areas: company taxation, taxation of savings income and taxation of royalty payments between companies. With the "fiscal package" to combat harmful tax competition, the Council adopted¹:

- a code of conduct for business taxation (December 1997);
- an instrument to reduce distortions in the effective taxation of savings income in the form of interest payments ("Savings Taxation Directive", June 2003);
- an instrument to eliminate withholding taxes on cross-border interest and royalty payments made between associated companies ("Interest and Royalty Payments Directive", June 2003).

Because different **company taxation systems** co-exist, cross-border activities are treated differently to similar domestic activities². The first measure was to introduce a Common Consolidated Corporate Tax Base for EU businesses (CCCTB), a strategy the Commission has been working towards since 2001. A second series of measures is aimed at simplifying the **tax environment**. In order to create a level playing field, corporate taxation obstacles have to be removed concerning VAT compliance obligations; A third series of measures is aimed at removing **cross-border tax barriers** faced by EU businesses. The fourth measure is aimed at creating a new **car taxation** strategy to replace Member State registration taxes. The fifth measure concerns a new policy to combat distortions due to **fraud** and tax evasion.

In the area of general taxation policy, the Community is pursuing a number of objectives:

1. A first, long-standing aim has been to prevent differences in indirect tax rates and systems from distorting competition within the Single Market. This has been the purpose of legislation under Article 93 (99) on VAT and excise duties.
2. In the field of direct taxation, where the existing legal framework mostly takes the form of bilateral agreements between Member States, the primary objective of Community action has been to close the loopholes which permit tax evasion; and to prevent double taxation.
3. The objective of more recent moves towards a general taxation policy has been to prevent the harmful effects of tax competition, notably the migration of national tax bases as firms move between Member States in search of the most favorable tax regime. Though such competition can have the beneficial effect of limiting governments' ability to "tax

¹ http://ec.europa.eu/economy_finance/sg_pact_fiscal_policy/fiscal_policy546_en.htm, European Commission's site.

² *Towards Tax Co-ordination in the European Union: a package to tackle harmful tax competition*, European Commission, 1997, <http://ec.europa.eu>.

and spend", it can also distort tax structures. In recent years the proportion of total taxation accounted for by taxes on relatively mobile factors like capital (interest, dividends, corporate tax) has fallen, while that on less mobile factors, notably labour – for example social charges – has risen.

4. The Maastricht Treaty provisions on Economic and Monetary Union introduced a new dimension to general taxation policy by severely limiting governments' ability to finance public expenditure out of borrowing. Under the Stability and Growth Pact, Member States participating in the € area must not at any time run budget deficits at a level above 3% of GDP. The general aim of the Pact is for Member States' budgets to be roughly in balance over the economic cycle. Higher public spending can therefore be financed only out of higher revenues. In this context, Fiscal Policy became a very special tool for the economic development of each state.

Despite broad acceptance of these objectives, national governments have been reluctant to make any major steps towards the harmonization of taxation within the Community, and to adopt the tax harmonization measures by unanimity in Council, as is required. Any proposal for Community action in taxation must take full account of the principles of subsidiarity and proportionality³. Rather than "harmonization for harmonization's sake", measures were needed "to provide a more effective defense against the loss of national fiscal sovereignty in favor of the markets experienced by Member States"⁴.

Improving European and national legislation

Indirect taxes

The Value Added Tax (VAT) is one of the most successful taxes in the contemporary economy. Developed as late as in 1950's, it has rapidly become the most widespread consumption tax in the world, currently being deeply entrenched in the tax systems of more than 140 countries⁵. EC VAT has generally been treated with a certain amount of caution, in particular where transactions have occurred between different EC member states. This was previously identified and a uniform approach to the application of VAT was included in the 6th EC Council Directive, issued 17 May 1977. The intention of this Directive was to ensure a uniform basis of assessment was being applied in each of the member states. Due to the number of member states and the corresponding legislation of each member, there have been many problems to overcome before any measure of harmonisation can be said to have been achieved. Standard rates vary between 15% (Luxembourg) and 25% (Sweden). VAT rates on certain supplies vary

³ Taxation in the European Union: Report on the Development of Tax Systems" (COM (96)546), <http://ec.europa.eu>.

⁴ *Ibidem.*

⁵ www.oecd.org.

between countries, for example basic foodstuffs vary between 0% (UK) and 25% (Denmark). Cross border VAT repayment claims under the 8th Directive can be received within months from France and up to five years from Italy.

There are many other anomalies, most of them entrenched by state political necessities, and of course state budgetary requirements.

The introduction of the 8th Directive on 6 December 1979 essentially tried to enable that VAT incurred by a taxable person in one member state was available for refund in another member state, subject to the relevant conditions set out in the Directive. Article 3 of the 8th Directive sets out the conditions for qualifying for a refund of VAT suffered in other member states. The Directive also gives examples of the format of the certification to be used.

The advent of the 8th Directive certainly cleared up a number of the previous problems of suffering VAT in other member states; however, the states were only too well aware of all the anomalies and possible frauds.

However, with the amendments to the existing Directives, the member states are continuing their commitment to the harmonisation of VAT, although this is obviously a complicated matter to take into consideration when dealing with other member states.

Excise duties on alcohol, tobacco and energy are indirect taxes on the consumption or the use of certain products. In contrast to Value Added Tax (VAT), they are mainly specific taxes, i.e. expressed as a monetary amount per quantity of the product. The most commonly applied excise duties are those on:

- Alcoholic beverages,
- Manufactured tobacco products and
- Energy products (motor fuels and heating fuels, such as petrol and gasoline, electricity, natural gas, coal and coke).

All EU Member States apply excise duties to these three product categories. The revenue from excise duties accrues entirely to the Member States. EU legislation in the area of excise duties on these products was mainly adopted in the context of the establishment of the Internal Market on 1 January 1993, which involved the abolition of controls of a fiscal nature at internal borders between Member States.

This legislation, which has been further developed since, can be divided into three main categories:

- The structure of the tax to be applied to a particular group of products. The structure of taxation means the definition of the product categories, the way in which the excise duty is calculated (e.g. per hl; per degree alcohol; per 1000 pieces, etc.), the scope of possible exemptions, etc.

- The minimum rates of duty that Member States have to respect for each type of product. Above those minimum rates, Member States can freely fix their own rate levels.
- General provisions that apply across the product categories. These provisions concern in particular the production, storage and movement between Member States of excise products.

In the field of **customs duties** EU obtained the most successful level of tax harmonization. Customs duties were abolished for the intra-Community trade, and in commercial relations with other countries the Member States practice a common customs tariff.

Direct taxes

Personal taxes

The Commission in its Communication "Tax Policy in the European Union - Priorities for the years ahead"⁶ of 23 May 2001 stated its belief that taxes on personal income may be left to Member States even when the European Union achieves a higher level of integration than at present. At the same time the Commission acknowledged that co-ordination at EU level is in some cases necessary to safeguard the application of the Treaty freedoms and to eliminate tax obstacles to cross-border activities. The Commission also referred to the need to co-ordinate personal income taxes to prevent double taxation or unintentional non-taxation in cross-border situations, or to tackle cross-border tax evasion.

The European Court of Justice has consistently held that, in the absence of harmonisation, taxes on personal income fall within the competence of the Member States but they must respect the fundamental Treaty principles on the free movement of workers, services and capital and the freedom of establishment (Articles 39, 43, 49 and 56 of the EC Treaty). In particular, there must not be any direct or indirect discrimination on the basis of nationality, nor may there be any unjustified restrictions to the four freedoms.

Moreover, in more general terms, the Treaty provides that every citizen of the Union has the right to move and reside freely within the territory of the Member States (Article 18 of the Treaty). It should be noted that the applicability of the four freedoms is extended to Norway, Liechtenstein and Iceland through the Agreement creating the European Economic Area (Articles 28 to 45).

The Communications on the taxation of pensions of April 2001 and dividends of December 2003 are the first two examples of the Commission's new approach to achieve a co-coordinated response from Member States to important case-law of the European Court of Justice and eliminate tax obstacles to the Internal Market. Both Communications stress that Member States are free to choose their

⁶ COM(2001) 260, <http://ec.europa.eu>.

pension and dividend taxation systems as long as they respect the four freedoms of the EC Treaty.

However, many Member States do not allow tax deduction for pension contributions paid to a pension fund in another Member State. This effectively seals off their national markets from competition from other Member States, it makes it difficult to create pan-European funds and it constitutes a major obstacle to the free movement of workers within Europe.

Tax obstacles to the cross-border provision of occupational pensions

In a first step, the Commission submitted a Communication⁷ on the elimination of tax obstacles to the cross-border provision of occupational pensions, on 19 April 2001. The Commission concluded, on the basis of the EC Treaty and the case-law of the European Court of Justice in Luxembourg (ECJ), that Member States were not allowed to restrict the freedom to provide services and the free movement of workers by refusing tax deductibility for pension contributions paid to pension funds in other Member States. The Communication of April 2001 also developed ideas on the exchange of information and the elimination of double taxation.

As a second step, the Commission launched new infringement proceedings⁸ under Article 226 of the EC Treaty against Belgium, Spain, France, Ireland, Italy, Portugal, Denmark and the United Kingdom in order to amend its legislation.

Taxation of dividends received by individuals

The taxation of dividend income received by individuals is not harmonised at the EU-level, nor does the Commission intend to harmonise it. However, Member States may not restrict the free movement of capital within the EU. This means that dividends from another Member State received by individual shareholders cannot be subjected to higher taxation than domestic dividends. Similarly, dividends paid to individuals in another Member State cannot be subjected to higher taxation than domestic dividends.

If Member States cannot agree on solutions, the Commission will be obliged to initiate legal action against those Member States whose dividend tax rules do not comply with the Treaty.

Member States operate different systems for taxing dividend income in the hands of individual shareholders. For domestic dividends, most Member States prevent or reduce economic double taxation (which results from the levying of corporation tax and income tax on the same dividend income) by applying either:

- an imputation system or

⁷ IP/01/575; MEMO/01/142, <http://ec.europa.eu>.

⁸ IP/03/179, <http://ec.europa.eu>.

- a scheduler system.

Where Member States differentiate between the taxes treatment of domestic and inbound or outbound dividends in applying their systems, this may constitute a restriction on cross-border investments and can result in fragmented capital markets in the EU. Analysis of case law leads to certain conclusions on the design of dividend taxation systems. Member States cannot levy higher taxes on:

- inbound EU dividends than on domestic dividends; or
- outbound EU dividends than on domestic dividends.

Member States should re-examine their systems in light of this law. Any necessary changes will help to optimize capital allocation in the Internal Market.

Moreover, a coordinated approach to ensure the rapid removal of any tax obstacles will help to:

- create a more stable and investment-friendly environment; and
- remove uncertainty created by potential legal conflict and litigation.

Such co-ordination is in the interests of both individual investors and business. It would also help ensure maximum efficiency of the Internal Market, with consequent positive effects on the competitiveness of the Union in the global marketplace.

Cross-border workers

Under the EC Treaty, individuals are entitled to move freely for work reasons from one EU Member State to another without suffering discrimination as regards employment, remuneration or other conditions of work and employment. Cross-border workers are persons who work in one EU Member State but live in another. It should however be stressed that the definition of what a cross-border worker exactly is may vary from one field to another (e.g. tax law, right of residence, welfare entitlements).

Taxation of cross-border workers - no special Community rules exist

In the field of social security there exist Community rules which define the concept of cross-border worker for the purpose of determining in which Member State they are entitled to social benefits.

In the field of *taxation* there exist no rules at Community level regarding the definition of cross-border workers, the division of taxing rights between Member States or the tax rules to be applied.

Neighboring Member States with many persons crossing borders to work often agree special rules for cross-border workers in their bilateral double taxation conventions. Since these rules reflect the special situation between two Member States and are the result of negotiations between them, it follows that these rules vary from one double taxation convention to another. This applies both to the definition as such, and the division of taxing rights between the

Member States concerned. Normally any special rules for cross-border workers are limited to persons who both live and work close to the border and are employed.

Income earned by a cross-border worker may be taxed in one or both of the Member States concerned, depending on the tax arrangements. In the latter case, tax paid in the Member State where the work is carried out would normally be taken into account when determining the tax liability in the Member State of residence, in order to avoid double taxation.

There are no rules which guarantee the cross-border worker the right to the most favourable of the tax regimes of the Member States involved⁹.

Taxation in the State of residence

The EC Treaty freedoms and the non-discrimination principle mean that the cross-border worker may not be discriminated against in his State of residence, because he works in another Member State . To the extent that he/she is taxed in the State of residence on income from employment or self-employment exercised in another Member State, he/she should therefore normally have the same right to deduction for work-related costs or costs of a personal kind in the State of residence as if the work had been carried out there. This may be the case for instance as regards costs for traveling to and from work, social security contributions paid in the Member State of employment/self-employment, child-care fees, pension contributions etc.

Taxation in the State of employment

From the point of view of the State of employment, a cross-border worker falls within the broader category of non-resident workers, non-resident meaning that they have their tax residence somewhere else. The Court of Justice has constantly held¹⁰ that residents and non-residents are not generally in the same situation. Differences in taxation between residents and non-residents may therefore not necessarily constitute discrimination.

However, where a non-resident worker - including a cross-border worker - is virtually in the same situation as a resident worker (for instance because he/she earns all or almost all of his/her income in that State), the non-resident worker may not be subject to less favorable taxation rules in the State of employment than residents of that State.

On 21 December 1993 the Commission issued a Recommendation¹¹ on the taxation of certain items of income received

⁹ see the Gilly case, para 46, C-336/96, <http://www.curia.europa.eu/jurisp>.

¹⁰ <http://curia.europa.eu/jurisp>.

¹¹94/079/EC, <http://eur-lex.europa.eu>.

by non-residents in a Member State other than that in which they are resident.

The recommendation proposes to Member States a Community system for taxing income of non-resident workers. The main feature is that non-resident persons should benefit from the same tax-treatment as residents, if they obtain 75 % of their total income in one Member State. In such situations, the Member State of residence would be allowed to reduce the personal tax advantages correspondingly in order to avoid that personal allowances could be enjoyed twice.

Taxation of Savings Income

Income from interest on capital is one of the most mobile tax bases, and tax competition is rife. In order to ensure the proper operation of the internal market and tackle the problem of tax evasion the savings tax Directive was adopted in June 2003. It has been applicable since 1 July 2005.

The Directive applies to interest paid to individuals resident in an EU Member State other than the one where the interest is paid. Member States had to transpose its provisions into national legislation. The European Commission on 13 November 2008 adopted an amending proposal to the Savings Taxation Directive, with a view to closing existing loopholes and better preventing tax evasion.

Company tax

The Code of Conduct for business taxation was set out in the conclusions of the Council of Economics and Finance Ministers (ECOFIN) of 1 December 1997. The Code is not a legally binding instrument but it clearly does have political force.

The Code of Conduct requires Member States to refrain from introducing any new harmful tax measures ("standstill") and amend any laws or practices that are deemed to be harmful in respect of the principles of the Code ("rollback"). The code covers tax measures (legislative, regulatory and administrative) which have, or may have, a significant impact on the location of business in the Union.

The criteria for identifying potentially harmful measures include:

- an effective level of taxation which is significantly lower than the general level of taxation in the country concerned;
- tax benefits reserved for non-residents;
- tax incentives for activities which are isolated from the domestic economy and therefore have no impact on the national tax base;
- granting of tax advantages even in the absence of any real economic activity;
- the basis of profit determination for companies in a multinational group departs from internationally accepted rules, in particular those approved by the OECD;
- lack of transparency.

The EU's Finance Ministers established the Code of Conduct Group (Business Taxation) at a Council meeting on 9 March 1998, under the chairmanship of UK Paymaster General Dawn Primarolo, to assess the tax measures that may fall within the scope of the Code of Conduct for business taxation (The Primarolo Code). In a report of November 1999 the Group identified 66 tax measures with harmful features (40 in EU Member States, 3 in Gibraltar and 23 in dependent or associated territories).

Member States and their dependent and associated territories have now introduced or are in the process of introducing revised or replacement measures in substitution for the 66 measures.

Conclusions

As the European Union heads down path toward a more complete integration, several economic policy questions have arisen and now remain without a definitive response. Among these, perhaps none are as contentious as the future of taxation within the Union. First, following the introduction of EMU and the "Europeanization" of monetary policy, fiscal policy including taxation remains one of the few tools left at the disposal of national governments in their effort to influence their own economies. Furthermore, even fiscal policy has been constrained by the introduction of the Stability and Growth Pact, making taxation perhaps the final component with which individual countries can deal with asymmetric shocks. This being said, it is no surprise that the debate over taxation within the EU is a heated one. This being said, the literature on the subject is fueled by one central question: Is regulated tax harmonization or is market driven tax competition the best solution to the awkward state of asymmetric tax rates that currently exists in the EU? Not surprisingly, the existing viewpoints run the gamut from entirely pro-harmonization to pure pro-competition stances. As a whole however, the literature simply reveals the ambiguity of the issue, as reflected by its increasingly complex attempts to convey the reality of the European situation.

From my point of view, as factor mobility increases within the EU, pressure will be placed on member states to lower their tax rates on mobile factors in order to attract business. This unchecked competition will lead to a 'race to the bottom' in which tax rates will dip so low as to threaten countries' abilities to supply public goods, but only on short term. If tax rates are cut in the process of competition, government expenditures have to be reduced; this helps to avoid waste and inefficiencies in the public sector, so reducing government revenues is not necessarily welfare-decreasing. On long term, lowering taxation will encourage investment and consumption in order to accelerate the economic growth, and to obtain harmony and prosperity, which means the exact goal of the European Union. The tax issue (and the prospect of harmonization) has been on the table

since the Treaty of Rome, and will likely remain there for quite some time. Yet, what the literature does positively establish is that harmonization is not necessarily the only reasonable response to increasing integration. And despite serious study and debate, no optimal solution to the tax question has surfaced. Rather, a diverse variety of seemingly plausible options now demand attention from the EU and its members. In my conclusion lowering duties rather than harmonizing taxes would be a far more effective measure.

MITUL ÎN TERITORIUL ANTROPOLOGIEI ISTORICE

Simona Nicoară*

Motto: „Omul din paleolitic sau din neolitic nu era un tâmpit, un sălbatic, căci prin expresiile lui religioase, prin mituri și rituri avea un sens colectiv al vieții, moștenit încă de la începutul tradiției... Este important să arătăm că omul, încă de la începuturile istoriei, s-a comportat ca o ființă coerentă, logică, totală completă...A înțelege structura și funcția miturilor în societățile tradiționale,...înseamnă a înțelege mai bine o categorie de contemporani de-ai noștri.” (Mircea Eliade)

Abstract

The Myth and the Historical Anthropology

Myths and their meanings is an area worthy to be explored today, but full of pitfalls, because the many definitions tend take them outside their original side. Myth is a complex cultural and historical reality that can be addressed only from multiple and complementary perspectives. To give a definition of myth - that would be acceptable to all scientists and to everyone - is a difficult test. In the language of anthropologists, historians, sociologists, psychoanalysts, and the essayist, reporters, etc. term myth was shattered in a variety of meanings. The ambiguity of the term myth was due, for a long time, to the confusing meanings, which have been assigned, the labels of fiction, errors, distortion, stereotype, from which it started.

Defining the profile of perennial cultural creations, like the myths, requires a refined investigation of the different historical attitudes towards the myth, because the origin of the myths has disappeared in time, and their expression has generated discussion and speculation since antiquity. Defined or contested furiously, haloed or disposed of on foot glory, heard or ignored, myths have known contradictory attitudes, if not a true odyssey throughout history. The change of the cultural, political, religious climate over historical periods caused significant changes in the mythical mentality. Myth hasn't always operated in the same way and not always manifested as strongly, even in ancient societies, but manifested mainly in periods of crisis, being a "thaumaturge" the collective anxieties. Although the significance of myths over the centuries has been volatile in the sense of different religious views, philosophical, scientific later, the myth was a key report in time, precisely because it is one of the constants of history. To send the myth as phantasmagoria or lend empirical explanation, logical, means to mock a cultural fact which has left its mark on the whole life of humanity.

Keywords: *myth, mythology, imaginary, mentality, mythical memory, history*

Trecutul a fost din totdeauna o sursă de nostalgie, copleșind prin constelația de date, dar chestionarul său a debutat în vechime cu *Ce a fost la început?* Această întrebare, care a fost pusă cândva de Hesiod (nu se referea la începutul istoric, ci la începuturile a ceea ce există) este o

* Profesor univ. dr., Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

meditație mitică. Miturile ca vechi structuri mentale, arhaice și tradiționale au fost trăite ca adevăruri sau au fost subestimate în toate timpurile. Istoria dificultăților și a incertitudinilor iscate de *mit* a început odată cu istoria cuvântului mit. Se spune că *mythos* a apărut în epopeile homerice și însemna pentru eroii *Iliadei* și *Odiseei* o rostire simplă, obișnuită, *firească*, despre ceea ce a fost cândva (trecut) și exista în prezent pe lume. Homer numea adeseori discursurile personajelor sale *mythos*-uri, pentru că transmiteau un mesaj, cuvintele lor aveau un sens, ușor de descifrat de către toți cărora li se adresa. De prin veacul al VII î.chr. *mythos*-ul începea să desemneze o rostire *elaborată*, unitară, profundă, cu un înalt grad de semnificație. De acum mitul era o doar o povestire *evocatoare* a unui trecut măreț, a unui fapt *de odinioară*, de la începuturi.¹ De prin veacul al VI-lea î.chr. mitul ca *fapt de cultură* și *mentalitate* s-a confruntat cu *logos*-ul, adică cu lumea abia născută de concepte și idei generale, iscată de către gânditorii presocratici. În acest efort cu adevărat titanice de cunoaștere gândirea filozofică antică a intrat în conflict cu cunoașterea mitologică, de aceea concepțiile filozofice au fost separate ferm de mituri. Așadar, după ce a fost obligată să conviețuiască la început cu mitologia, adică cu o vecină incomodă și chiar nedorită, filozofia antică a încercat să ofere singură soluțiile, pretinse ca adevărate ale realității trecute. Unii filozofi au încercat, de exemplu, să explice adevărata natură a divinității, prin tentația popoarelor de a-și închipui zeii după chipul și asemănarea lor. Xenofon credea că etiopienii, pentru că aveau pielea neagră, își închipuiau zeii tot negrii și cu nasul cârn, iar tracii îi imaginau pe zeii lor cu părul roșcat și ochii albaștri, asemenea trăsăturilor lor antropologice. Pe parcursul unei îndelungate confruntări dintre gândirea rațională și cea mitico-religioasă, dintre discursul logic și cel mitico-simbolic, s-a născut, prin plămădiri succesive *conștiința de sine* a filozofiei grecești. Stăpână pe propriile *unelte* conceptuale, gândirea filozofică, diversă în expresiile ei, a construit diferite sisteme coerente, pe care le-a oferit ca suporturi de înțelegere a Universului și a lumii. Dar nu numai diversitatea filozofică antică, ci și știința și tehnica antică, atitudinile creatoare, lucide, critice, laice, aveau să aibă șansa să fie puse la baza triumfului civilizației elene, considerată temeliea culturii europene moderne.²

Așadar, încă din Antichitatea greco-romană, apoi în vremurile medievale, miturile au fost în dezbaterea filozofilor, istoricilor, artiștilor, teologilor, pentru că aceste creații colective întrețineau credințele religioase populare, ce veneau în contradicție cu cunoașterea teologică, filozofică sau științifică, pe care doreau s-o susțină elitele, clerici sau laici. Din vechime raționaliștii au criticat miturile sau nu le-au luat în serios, deși mitul a stabilit un mod de adevăr, care era recunoscut

¹ Gilbert Durand, *Introduction à la mythologie. Mythes et sociétés*, Albin Michel, Paris, 1996, p. 25; Georges Gusdorf, *Mythe, raison, histoire*, în *L'homme et l'histoire*, Paris, 1952, p.303-305; Jean-Pierre Vernant, *Mit și gândire în Grecia antică. Studii de psihologie istorică*, trad. Zoe Petre, A. Niculescu, Ed. Meridiane, București, 1995, p. 137-139, 141-142, 144.

² Mihai Coman, *Mitos și etos, Studii asupra transformărilor narrative*, Ed. Cartea Românească, București, 1993, p. 18-19, 36-38.

printr-o adeziune, ca tezaur moștenit de la strămoși. Pentru societățile antice și medievale istorie falsă era doar cea profană, iar miturile, în sens de povestiri fabuloase aparțineau...vecinilor. Nerecunoașterea mitului însemna o alienare a intelectului, o infidelitate față de înțelegerea condiției umane, a spiritului uman care are limitele sale raționale. Încă din zorii socratici ai raționalismului, Platon avertiza că numeroase adevăruri pot scăpa filtrajului rațional, revelându-se în acele intuiții vizionare ale sufletului omenesc, care oferă accesul la aspecte nedemonstrabile, precum existența sufletului, lumea de dincolo, misterele afectivității etc. Se credea că imaginea mitică vorbește direct sufletului, mai ales acolo unde dialectica blocată nu mai poate pătrunde.

Creștinismul s-a raportat cu severitate la miturile păgâne, la orice formă de mentalitate mitică, neinspirată de textele sacre, declarându-le erezii. Adevărul creștin a însemnat viziunea Creației, lumea, adică natura (făptura), fiind capodopera atotputerniciei creatoare a unui Dumnezeu Unic. Conform Sfinților Părinți trebuia ca, mai întâi, să fi apărut natura și apoi ceea ce este muritor să fie învins și absorbit în nemurire, iar omul să devină *după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, dobândind cunoașterea binelui și a răului*.³ Controlul comportamentelor de către Bisericile creștine s-a impus printr-un calendar al interdicțiilor care însemna o *poliție* asupra mentalităților, a spațiului și a timpului uman. Concepțiile și gesturile contrare recomandărilor ecleziastice erau considerate păgâne, adică de genul unei anticivilizații supraviețuitoare sau renăscute.⁴ Pastorală, în secolele XIII-XV, a încercat să transporte misterele Bisericii spre experiențele vieții seculare. Călăuzele vieții colective au devenit „viețile pilduitoare” ale sfinților, îngăduite, pentru că permiteau modelarea spirituală și morală a poporului creștin.

Renașterea (sec.XIV-XV) avea să reprezinte o nostalgie a înțelepciunii și grandorii Antichității, a fost epoca unor redescoperiri a celor mai celebre cărți antice, grecești și latine. Această dominantă culturală mitizantă și-a avut doza sa de optimism, care n-a ocolit, o vreme, nici Biserica! „Cărțile bune” ale Antichității readuceau în mintea oamenilor virtuțile și cunoștințele vechi, de aceea au fost primite cu înțelegere de către clerici, care sperau să reîntărească creștinismul. A existat un raport complex între „redescoperirea anticilor” și „sentimentul noutății,” care caracterizase cultura Renașterii. Refuzul caracterului „exemplar” al culturii clasice, temă asupra căreia insistaseră umaniștii, a căpătat tonuri tot mai polemice în secolele XVI-XVII. Una dintre opiniile intransigente se referea la faptul că anticii au urmat „o cale greșită”: „un șchiop care urmează calea cea bună ajunge (...) înaintea unui alergător care urmează o cale greșită. Problema privește calea de urmat și nu forțele (...) noi (modenii-*nn*) trebuie să susținem, nu rolul unor judecători, ci al unor călăuze!”⁵

³ Apud Paul Ricoeur, *Istorie și Adevăr*, trad. E. Niculescu, C.E.U. Press, Anastasia, 1996, p. 127.

⁴ Gilbert Durand, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică*, p. 134-135. G. Gusdorf, *Mit și metafizică*, p.176-177; Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Ed. Univers, București, 1978, p. 4-5.

⁵ Paolo Rossi, *Omul de știință*, în *Omul baroc*, coord. de Rosario Villari, trad. D. Cojocaru, Ed. Polirom, Iași, 2000, p. 298.

Cu Renașterea s-a închis un nou ciclu, spunea Machiavelli! S-a revenit la origini, dar în realitate s-a schimbat „arborele” cunoașterii și prin urmare, raportul dintre disciplinele cunoașterii. Teologia creștină medievală asumase într-o manieră diversă moștenirea imaginarului mitologic păgân: voalat, figurat, oblic, dar sub impactul umanismului renascentist ea s-a constituit ca o dimensiune exclusivistă și ușor defensivă, care revendica întregul teritoriu al spiritualului. Dacă pentru teologi Cuvântul sfânt era o *stâncă* pe care nu o putea inunda furtunile umane, marile personalități ale Renașterii au mitizat omul. Concepțiile umaniștilor despre om se acordau mai puțin catolicismului, dar nu semănau nici cu pesimismul lutherian și calvin. *Magnum miraculum este homo*, reprezintă expresia-simbolul a civilizației Renașterii, o epocă în care s-a afirmat, nu numai o concepție mitizantă despre om, despre natura și destinului său, ci și noi viziuni privind raporturile sale cu Dumnezeu, Biserica și lumea. ⁶ În ordinea spirituală marele proces de trecere de la medieval la modern a însemnat, așadar, părăsirea viziunilor teocentrice în favoarea unor viziuni antropocentrice. În dezvoltarea lui, acest proces a încurajat inevitabil decreștinarea unei părți a elitei culturale și intelectuale. Secolul al XVI-lea, pe care Erasmus l-a etichetat drept „cel mai cumplit secol de la Christos încoace,” a cunoscut impactul tiparului, etosul vieții urbane, schimbarea structurii familiale, dar și farmecele magiei, furiile ereziei, toate acestea influențând manifestările religioase ale vremii. Dar, ca o compensație la această *angoasă*, Renașterea a însemnat o exaltare a vieții lumești, active, politice, noile figuri reprezentative (mitice) devenind artistul, arhitectul, umanistul, notarul, juristul sau negustorul. Cultura și religiozitatea lor era mai deschisă, mai suplă decât cea superstițioasă a majorității populare.

În epoca reformelor religioase (sec.XVI-XVII) promotorii creștinării din Occident numeau satanism, tot ceea ce ținea de păgânism. Teologii au construit mitul vrăjitoarei demonice, plecând de la elemente împrumutate din folclor și de la credințele și practicile vechi. Lupta contra vrăjitoarelor a fost un aspect al depăgânizării Occidentului, dar a însemnat și o revalorizare a unui maniheism tradițional. Toate confesiunile creștine s-au regăsit în a defini miturile populare și faptele oculte ca ceva negativ, un spațiu al impietății și al păcatului. Toate confesiunile au tins să separe sacrul de natura perversă a profanului, pe care-l considerau alimentat din sursele multiple ale *superstiției*, „fiica” ignoranței. Dreapta credință creștină (ortodoxia) a devenit, pentru fiecare Biserică în parte, protestantă, ortodoxă sau catolică, alternativa superstițiilor, generatoare ele însele de rituri, idolatrii, falși intermediari sacrali, precum ghicitorii sau vrăjitorii. În numele unor asemenea interpretări globale, toate Bisericile creștine au adoptat atitudini disciplinare asemănătoare în fața „vânării” superstițiilor. ⁷

⁶ Simona Nicoară, *O istorie a secularizării. De la Cetatea lui Dumnezeu la cetatea oamenilor (sec. XIV-XVIII)*, I, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2005, p. 119-123.

⁷ *Ibidem*, p. 191-198.

Din secolul al XVII-lea adevărul Scripturii a fost zguduit în secolul lui Galilei de interesul unor savanți curioși pentru o omenire primordială, iar întreaga mitologie biblică, acceptată de filosofia mistică, ce situa îngerii și arhanghelii în anumite straturi cerești, a fost contrazisă de viziunea unui univers infinit, populat de corpuri cu structuri asemănătoare. Galilei (1564-1642), care a folosit telescopul în observarea corpurilor cerești, a descoperit că acestea sunt unsprezece, nu șapte (număr sacru!), iar unsprezece, era un număr fără vreo semnificație sacră. Numele de Galilei a fost legat de revoluția științifică din secolul al XVII-lea, una dintre *cele mai profunde revoluții în gândirea umană* de la descoperirea Cosmosului în gândirea greacă. S-a declanșat o transformare a atitudinii fundamentale a spiritului uman față de natură și univers, astfel încât, de la mentalitatea mitologică antică și medievală, s-a trecut la cea științifică modernă. Teologia creștină, altădată înglobantă, s-a fărâmițat! *Tradiția* nu a mai rămas pe pozițiile unei autorități imbatabile, din cauza unui nou criteriu de cunoaștere și anume, în locul unei interpretări raționale și spirituale a *tradiției* s-a trecut doar la aprecierea faptelor constatabile, dovedite de *experiență*, cele care puteau fi *verificate*.⁸ René Descartes, părintele raționalismului modern a fost ostil *cutumelor, exemplelor* modelelor sociale, care, după părerea sa, ar fi un „demon” ce îndrumă omul la eroare. Descartes a sugerat nevoia sfidării vocii colectivităților și a sugestivității ritualurilor, avertismentul său fiind acela de a nu se urma „turma”, ci rațiunea individuală, ordonată și planificată. Recunoscând că „vocea societății” a fost dintotdeauna pusă în evidență prin ritual, Descartes considera inacceptabilă îmbinarea în cadrul ritualului a cutumei rigide cu excesul emoțional. Soluția descartiană, care l-a făcut părintele unei noi „cutume”, era eliberarea de complacerea în cultură, cea care aduce corupția pe pământ. Iconoclasmul cartezian, bazat pe metoda matematică a fost atacat de un empirism la fel de iconoclast.⁹

În secolul al XVIII-lea comentariile „științifice” asupra *Facerii* deveneau semnificative și cuprindeau inclusiv teritoriul exegezei catolice și protestante. Delirul europocentrist și intolerant al științei, mai ales al antropologiei, a identificat cultura și civilizația originară cu stadiul popoarelor din teritoriile descoperite după Columb și Magellan. Ca și cum acești „buni sălbatici” au rămas pe loc, numai noi europenii am evoluat! Coloana vertebrală a cunoașterii științifice a devenit concepția despre dezvoltarea progresivă a civilizației. Se spunea adio lui Adam și lui Noe, căutându-se primul om al Naturii! Din secolul al XVIII-lea miticul și simbolicul și-au pierdut dreptul de cetate în filozofie și în știință, dar aveau să intre în cetatea ideologiilor științifice și politice. Minților

⁸ Jacques Solé, *Miturile creștine de la Renaștere la Epoca Luminilor*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2003, p. 22, 30-32, 38; Jean Delumeau, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*, P.U. F., Paris, 1971 p. 103; Alexandre Koyré, *Études d'histoire de la pensée scientifique*, Gallimard, Paris, 1994, p.166-172; *L'Histoire*, dir., Nicolas Pique, Flammarion, Paris, 1998, p. 117-122.

⁹ Ernest Gellner, *Rațiune și cultură. Raționalitatea și raționalismul în istorie*, trad. Ramona Lupașcu, prefață C.Ilaș, Ed. Institutul European, Iași, 2001, p. 68-69, 89, 120-121, 140-141, 162; Gilbert Durand, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, trad. M. Constantinescu, A. Bobocea, Ed. Nemira, București, 1999, p. 27-28.

formate la școala științelor exacte și a logicii geometriei le-a fost tot mai greu să înțeleagă miturile și simbolurile vechi, tradiționale, care nu se puteau înghesui în definiții simple.

În secolul al XIX-lea romantismul a stârnit curiozitatea pentru vechile ruine și inscripții, iar șantierul arheologic au stârnit ipoteze curajoase despre vechile concepții ale civilizațiilor antice. În plină epocă a formării națiunilor moderne preocuparea pentru mituri și mitologii vechi și tradiționale a fost inclusă de romantici în descoperirea și prețuirea folclorului, etichetat drept *tezaurul* de înțelepciune al fiecărei națiuni. Curiozitatea pentru povestirile mitice și pentru surprinzătoarea similitudine dintre miturile aparținând unor culturi diferite a intrat în preocupările științifice, antropologice, sociologice sau etnologice. Numai că filosofii și, mai ales științele, au preluat și interpretat „modelul” lui Descartes, căci filosofii erau în căutarea unei noi viziuni despre om, lume, istorie, a unui Absolut, (ca cel hegelian), care nu mai era Dumnezeu tradiției creștine. Viziunea hegeliană a alimentat vocabularul științific și ideologic, dar răsturnarea lui Marx, care a opus idealismului, materialismul său științific a însemnat afișarea, la mijlocul secolului al XIX-lea, a unei „mari învățături”, care a sucit mințile intelectualilor, absorbiți de politică. Mistificările și, mai ales, mistificările lui Marx privind rațiunea umană, adevărul „de clasă” și „practica revoluționară” (versiunea marxistă a Duhului Sfânt) și-a găsit discipoli în toate științele sociale.¹⁰

Mitul, mai ales mitul grec, care a reprezentat reperul oricărei reflecții moderne a polarizat, cel puțin de la Schelling încoace, energiile unor armate întregi de exegeți, care au meditat asupra esenței și funcției lui. Dacă Schelling a pledat pentru o „filosofie a mitului”, Școala lui Frazer, Tylor și Lang în Anglia, a lui Friedrich-Max Müller în Germania, a lui Paul Decharmé în Franța au instaurat în practica academică a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea „știința miturilor”, legitimând „mitologia comparată”, ca pe o disciplină universitară. De atunci, vreme de peste un secol, mitul a devenit un „obiect bun de gândit”, care a iscat ipoteze contradictorii. Una dintre cele mai asidue poziții a fost cea devalorizatoare, care a văzut în mit un „element prostesc, absurd și sălbatic”.¹¹ Căutarea „obiectivității” istorice și a progresului istoriei, înțelese pozitivist, determinist, mecanicist, avea să fie o muncă de Sisif, pentru că istoria pozitivistă s-a lovit mereu de tumultul vieții istorice, de sensibilitățile timpurilor, care s-au modificat, nu numai sub impactul evenimentelor, ci și al aspirațiilor, speranțelor, idealurilor etc. Sir James Frazer nu privea prea vesel istoria condiției umane, apreciind că întreaga istorie a neamului omenesc a fost un șir neîntrerupt de crime, stupidități și imbecilități nevindecabile, în ciuda unor valori sociale de factură religioasă, care au desemnat diferența dintre bine și rău, moral și imoral. Frazer înțelegea prin „stupidități” acele mentalități, mituri, simboluri,

¹⁰ Ernest Gellner, *op. cit.*, p. 22.

¹¹ Paul Veyne, *Au crezut grecii în miturile lor ? Eseu despre imaginația constituantă*, trad. B. Ghiu, Ed. Univers, CEU Press, București, 1996, p. 9.

gesturi populare, pe care mintea europeană, alimentată de pozitivism și darwinism în veacul al XIX-lea nu le mai putea înțelege.¹²

Pozitivismul, mai ales cel de factură marxistă, a confundat constantele, permanențele umanului cu „legile istoriei”, scormonind în fiecare epocă după fapte/evenimente „importante”, analizate și descrise într-un limbaj sumar și simplu, pentru uzul „specialiștilor”. Marx și Engels recunoscuseră, ei înșiși, faptul că mitologia învie mereu în sufletul popoarelor, că ea domină și modelează neîncetat conștiința colectivă. Însă, cei doi gânditori atei avertizau că, între realitatea *fanteziei mitice* și realitatea concretă, trebuie făcută o distincție netă. Această precizare a fost interpretată ca o chemare la evacuarea mitului din istorie! Prejudecata marxistă că *mitul* este o explicație falsă, aberantă și chiar nocivă, folosită de exploatare împotriva celor oprimați, a azvârlit brutal acest veritabil *document istoric* de pe masa cercetării. Exigența rațională a științelor a făcut ca povestirile mitice să fie etichetate drept tentative primitive ale popoarelor de a explica lumea, ca manifestări *confuze și embrionare* ce țin de conștiința omului neevoluat. Teoriile evoluționiste, care vorbeau de „omul primitiv” îl plasau la origini, într-un stadiu de animalitate, dominat de instincte și legat de orizontul material, de ritmurile naturii și de supraviețuire. Din acest punct de vedere, conștiința mitică s-ar fi aflat de-a lungul timpului într-o „evoluție”, fiind un fel de „ambianță afectivă”, care ar fi corespuns căutării satisfacerii nevoilor fundamentale ale omului. Teoriile naturaliste au susținut, la rândul lor, că mitologiile își datorează apariția unei concepții poetice sau filosofice asupra naturii și a fenomenelor sale cele mai evidente. Așa s-ar explica gloria miturilor solare și agrare, nu numai în Antichitate, ci în toate epocile istorice.

Aroganța pozitivistă a istoriei nu a oprit marele public în secolul XX să-și construiască propriile clișee istorice, cu ajutorul legendelor, rumorilor sau a altor mijloace, mai mult sau mai puțin culturale. Totuși, au existat și savanți, ca Vilfredo Pareto (1848-1923) un veritabil „logician al socialului”, care nu a ezitat să afirme că *societățile se transformă prin mituri*, că nimic nu este mai real în viața oricărui popor ca idealul, legendele, tradițiile și riturile. Un alt contemporan al său, Sir E.B. Tylor, uimea pe antropologi prin ideea că nu exista o deosebire esențială dintre mintea primitivă, „sălbatică” și cea a omului civilizat. Marea deosebire între modul cum interpretează sălbaticul lumea și modul în care o interpretăm noi modernii, nu constă în formele gândirii, în regulile de argumentare și raționare, ci în fondul, mesajul, căruia i se aplică aceste reguli. Numai că Tylor pornea în analiza sa de la darwinism și vedea asemănarea dintre primitivi și moderni prin apartenența la aceeași specie: *Homo Sapiens*. Ipotezele antropologice s-au ancorat adânc în prejudecata științifică a evoluției bio-psihoice a comunităților umane. F. Max Müller, contemporan cu Ch. Darwin și fascinat de mitologia

¹² Mircea Eliade, *Drumul spre centru*. Antologie alcătuită de G. Liiceanu și Andrei Pleșu, Ed. Univers, București, 1991, p. 107-108; Ernst Cassirer, *Mitul Statului*, trad. M. Sadovski, Ed. Institutul European, Iași, 2001, p. 43.

comparată, nu accepta vreo posibilitate de a se studia, cu aceleași metode analogice, fenomenele naturale și cele culturale. În calitate de lingvist și filolog, Müller era convins că singura metodă științifică de analiză a miturilor era cea lingvistică. Filologia comparată ar fi singura care putea lumina, în fine, zona multă vreme întunecată a tentației mitologice a umanității. Înțelegerea solidarității dintre mit și limbaj ar fi cheia înțelegerii universului mitic, dar filologul credea că mitul se trage din defectele limbajului, nu din calitățile lui logice, coerente. Iată de ce, ca un raționalist și intelectualist ce era, i s-a părut de-a dreptul ridicolă povestea mitologică greacă (dar ea se găsea în multe alte mitologii vechi) a nașterii rasei umane.¹³ Prin 1897 Max Müller, susținea că, încercând să deslușească imensul fond mitologic, transmis prin tradiție din generație în generație, oamenii au făcut adeseori greșeala de a-l privi ca pe un sistem, un ansamblu ordonat, organizat, construit, conform unui plan dinainte conceput, în vreme ce el nu este decât o aglomerare de atomi, un agregat de concepte care s-au întâlnit la voia întâmplării, înainte de a se cristaliza într-o formă oarecum armonică, așa cum pare ea celor care-l studiază. Müller a sesizat dificultatea stabilirii mitologiilor unei epoci, răspândite în diferite forme culturale. La rândul lui, James G. Frazer, bulversat de atâtea teorii concurente despre mitologii, a admis că personajele care au figurat cândva în minunatele povestiri mitologice, puteau fi creaturi omenești sau personificări ale unor obiecte sau fenomene naturale. Sociologii și psihologii au confundat interesul copiilor pentru mesajul basmelor cu mentalitatea infantilă, cu patrimoniul „sauvage” (Claude Lévi-Brühl), deși prin mesajul fermecător al basmelor s-au pus bazele morale, etice, estetice ale celor *șapte ani de-acasă*, care au precedat și preced modelarea pedagogică. Mitul are o „intenție explicativă”, *etiologică*, în termenii preferați ai începutului de secol XX, dar incompatibilă cu „starea de spirit a celor docti”, care au susținut noile legi și reguli educaționale.¹⁴

Pentru Émile Durkheim (1858-1917), care s-a desprins treptat de pozitivism, societățile (fiind făcute din oameni) se constituie prin ideile, reprezentările, pe care oamenii și le fac despre ele, cele mai pregnante reprezentări cele religioase. Durkheim considera că participarea de-a lungul istoriei la riturile colective nu a fost, nici pe de parte, o „eroare” sau o barbarie, ci o condiție a identității comunitare, o cale de comuniune în jurul unor drepturi, îndatoriri, idealuri, așteptări sau speranțe colective. Pentru Herbert Spencer sursa primară a religiilor nu a fost cultul forțelor naturale, ci cultul strămoșilor, al morților, după care ar fi urmat cultul zeilor. După părerea sa trecerea aceasta s-ar fi făcut sub influența vorbirii, primitivul neputând folosi decât vorbirea metaforică.

¹³ O poveste legată de un mitic Potop, trimis de Zeus asupra Eladei, din care au supraviețuit doar un cuplu, Deucalion și soția sa Pyrrha, care au urcat pe muntele Parnas. Un oracol l-a sfătuit pe Deucalion să arunce în spate oasele mamei lor. Acesta a cules de pe drum două pietre, le-a azvârlit în spate și din ele s-a născut o nouă seminție umană. *Ibidem*, p. 29; *Introduction aux methodologies de l'IMAGINAIRE*, dir. J.Thomas, Ellipses, Paris, 1998, p. 274 -275.

¹⁴ Georges Gusdorf, *Mit și metafizică*, *Introducere în filosofie*, trad. L.Popescu-Ciobanu, A. Tihu, Ed. Amarcord, Timișoara, 1996, p. 12-14.

Numai că știința modernă nu a fost dispusă să pătrundă sistematic în formele simbolice ale gândirii arhaice, deși aceste forme au rămas profund active în mentalitatea modernă, de pildă în ritualurile religioase.

Pentru Mircea Eliade „barbaria” sau „sălbăția” primitivilor nu ar trebui susținută ca etapă unică în istoria umanității, căci *pretutindeni, în toate epocile, omul a gândit prost, a învățat greșit, a văzut lucrurile anapoda (...) nu s-a putut niciodată dezbăra de păcate ancestrale. „Primitivul” n-a murit; nu l-a omorât nici mesajul lui Isus Cristos, nici Renașterea, nici știința modernă.*¹⁵ Savantul a sesizat genial faptul că perspectiva istorico-antropologică este extrem de complexă, cuprinzând simultan mai multe „etaje” de civilizație. Eliade, care prin demersul hermeneutic a analizat și regrupat mituri ale unor civilizații de pe mai multe spații geografice, a înțeles acestea reprezintă depozitul imaginar al colectivităților istorice. După părerea sa, civilizația și cultura modernă a pierdut o importantă componentă mentală arhaică, *mitul făpturii în organică legătură cu Firea*, o anumită prioritate dată contemplației în fața necesităților, care face ca să fie dificil de restituit specificul istoric al vechilor epoci. Nouă, modernilor ni se pare o imbecilitate solidarizarea omului arhaic cu ritmurile cosmice și nu cu comoditatea vestimentară, de pildă. *Descoperirea importanței biologicului, a importanței confortului material este recentă și a dus, paradoxal, la degradarea omului, solidarizându-l cu nivelurile inferioare ale creației* -reflecta Eliade- care a susținut ideea că *e foarte important pentru noi, oamenii moderni, să înțelegem semnificațiile trecutului omenirii; or, trecutul e concentrat mai ales în concepțiile religioase (...)* Omul din paleolitic sau din neolitic nu era un tâmpit, un sălbatic, căci prin expresiile lui religioase, prin mituri și rituri avea un sens colectiv al vieții, moștenit încă de la începutul tradiției. Este important să arătăm că omul, încă de la începuturile istoriei, s-a comportat ca o ființă coerentă, logică, totală completă.¹⁶ Istoria religiilor a dovedit că aceste comportamente ciudate, aparent ilogice, nu proveneau dintr-o gândire prelogică, infantilă, cum presupunea Lévy-Brühl. Eliade credea că știința modernă ar putea avea speranța unui dialog peste secole între reprezentanții societăților arhaice și reprezentanții creștinismului sau chiar ai post-creștinismului, pentru că există o continuitate care ne demonstrează solidaritatea dintre diversele istorii ale omenirii. Numai că tot Eliade recunoștea că descoperirea realității miturilor în istorie nu poate fi realizată decât pe măsura cercetării adecvate a *gândirii vii* și a mentalităților istorice. Mentalitățile și valorile societăților se schimbă la fiecare treizeci de ani, în vreme ce conștiința, „sufletul” uman este studiat după ultima metodă promovată de științele pozitive. Istoria, ca de altfel toate științele moderne, au mizat, tocmai pe o realitate exterioară, observabilă prin percepția rațională, nu interioară, sufltească, de aceea a omis viața mentală istorică, trăitul propriu-zis. *Ce e omenesc e întotdeauna vrednic a fi știut*, spusese Ranke, iar Henri Berr susținea că povestirea istorică nu e îndeajuns de științifică, dacă nu are contact cu

¹⁵ Mircea Eliade, *op. cit.*, p.107-108; Ernest Gellner, *op. cit.*, p. 72-73.

¹⁶ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 28, 109.

viața istorică mentală și culturală. Istoricul trebuia să pătrundă în adâncul vieții umane, să investigheze universul mental: „orice se întâmplă într-o societate omenească, sublinia la noi Nicolae Iorga, vine din starea ei de spirit, din felul în care este alcătuită ea sufletească în acel moment (...) Astfel, ea are ceva sufletește permanent, care-i dă caracterul, care-i stabilește valoarea, care-i face mândria sau o îndreaptă spre pieire (...) acest fond nu poate fi biruit (...) El vine din tot ceea ce a suferit și a câștigat (...) din tot ceea ce a agonisit societatea”.¹⁷

Memoria mitică a fost dintotdeauna o cale de cunoaștere și o referință identitară, dar poveștile mitice despre cine și despre ce s-a întâmplat pe vremuri avea să se modifice mereu sub impactul limbajului (o împletire de cuvinte, cu înțelesuri schimbătoare) și a sensibilității epocilor istorice. Sensibilitatea mitică este indisociabilă spiritualității umane, căci pentru comunitățile naționale miturile sunt suportul identității, cele care oferă un model de interpretare a propriului destin, reducând diversitatea și complexitatea vieții la un principiu de unitate, acordat idealurilor și nevoilor sociale. Chiar dacă forma lor a fost epică sau alegorică miturile au reprezentat o memorie fundamentală și un mijloc „pedagogic” pentru fiecare comunitate, care-și află strămoșii mitici. De pildă, strămoșii mitici ai românilor au fost dacii, „cei mai viteji dintre traci”, iar vânătoarea zimbrilor, de către Dragoș, explică fondarea Moldovei.. Pentru unguri hunii au venit în Europa pe urmele unei căprioare.¹⁸

Dominanta tradițională a înțelegerii istoriei a fost de inspirație mitică și religioasă, căci omniprezența divinităților și în creștinism omnipotența lui Dumnezeu nu au fost contestate categoric, de aceea, până în secolul al XIX-lea interesul pentru trecut avea alte semnificații. Spre deosebire de vechile mituri, care au fost un registru imaginar colectiv și de creștinism, care a reprezentat un Adevăr și un fapt/comuniune colectiv/ă, istoria a fost totdeauna o creație a unor pasionați de trecut și de identitatea colectivității pe care o reprezentau. Istoria a servit motivațiilor specifice culturale, identitare, politice, religioase și ideologice. Ea a devenit, încă din Antichitate, o altfel de *memorie*, mai clară, mai convingătoare, mai umană, decât abundența *memorie mitică* populară, marcată de sacru. Mitul este separat de o graniță fragilă de narațiunea istorică, căci el acționează prin selecție și transfigurare, prin ceea ce Marcel Détienne numea un proces „de uitare și de memorie”. Se presupune că mitul reproduce o istorie adevărată, care s-a petrecut cândva, dar pentru că memoria nu păstrează decât esențialul, adevărul mitului este esențialul, nu adevărul superficial al lucrurilor.¹⁹

Mitul este una dintre cele mai vechi și mai mari forțe a civilizației umane...Chiar și știința a trebuit să treacă printr-o eră mitică, înainte de a ajunge în epoca logică. (Ernst Cassirer)

¹⁷ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, Paideia, București, 1997, p. 7.

¹⁸ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, p. 1-3; Ernst Cassirer, *Mitul Statului*, p. 74-75.

¹⁹ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, trad. T. Mochi, Humanitas, București, 2000, p. 41, 175.

Începând cu Herodot, Tit Livius, Orosius, apoi cu istoricii Renașterii sau cei ecleziastici istoria însemna modalitatea de a păstra și transmite eficient exemplele, modelele demne de urmat. Timpurile medievale au împărțit fluviul istoriei în mai multe vaduri: în istoria sacră a creștinătății, dar și într-o istorie profană, care pornea de la Geneză, de la „fondarea lumii”, dar urmărea cronologia marilor personaje reale și fapte rezultate din voința și libertatea omenească. Până a devenit știință în secolul al XIX-lea istoria profană a fost, în esență, memoria și cunoașterea faptelor frumoase ale oamenilor „mari”, ea oferind exemple și reguli de conduită și moravuri, demne de admirat sau urmat. Secolul al XIX-lea a modificat statutul istoriei, dând prestigiu și drept de cetate istoriei științifice. Aceasta s-a întemeiat pe convingerea că evoluția umanității, succesiunea epocilor se bazează pe legi nestrămutate, puternice, care ghidează soarta oamenilor de-a lungul timpului. Această schimbare în exigențele „științei trecutului” s-a petrecut într-un secol care intra într-o „revoluționară” fază a *modernului*.

Istoria, spunea Marc Bloch în deceniul al treilea al veacului XX, este *știința despre oameni*, despre ceea ce au gândit, simțit, acționat, visat, aspirat sau dorit aceștia de-a lungul timpului. Pentru întemeietorii revistei *Annales*, Lucien Febvre și Marc Bloch, *Istoria* trebuia să fie reprezentată ca o lungă perioadă a diferitelor experiențe istorice, de aceea, ei au criticat pe unii slujitori ai lui Clio, care au văzut în trecut doar pretinse „raționalități” și originalități a organizărilor instituționale, politice, morale, sociale etc. O istorie a mentalităților nu înseamnă cantonarea doar în mentalități, ci apropierea de experiențele trăite și săvârșite de-a lungul vieții istorice. Oamenii și societățile n-au trăit doar într-o lume de fapte brute sau conform nevoilor și dorințelor lor imediate, ci și în mijlocul unor emoții, aspirații, idealuri, speranțe și temeri. În toate societățile istorice au existat norme și idealuri morale și sociale de perfecțiune, armonie, egalitate, fraternitate, justiție etc., dar ceea ce deosebește fiecare epocă istorică în parte este prioritatea acordată acestor valori, semnificația pe care ele le-o dă, maniera în care și le asumă colectiv. Johan Huizinga, Lucien Febvre, Marc Bloch au înțeles nevoia unei antropologii religioase, care propune tocmai privirea în intra-uman, mai puțin discernabil din punct de vedere științific. Ei au considerat necesar un inventar al valorilor sacre, căutarea „rădăcinilor” cosmogonice, istoria constituirii modelelor exemplare (mitice) sub formă de sfinți sau eroi, definirea vieții și a morții etc.; căci, „vecinătatea” dintre transcendență și imanență, natură și supranatură, existența fervorilor sacrale au generat dintotdeauna activități creatoare, concretizate în mituri și legende.²⁰

Părintele imaginarului, sociologul Gilbert Durand, avertizase că Rațiunea și Știința nu leagă oamenii decât cu lucrurile, ceea ce-i leagă/dezleagă între ei sunt sentimentele, emoțiile, concepțiile, ideile și valorile. *Mai mult ca niciodată, resimțim că o știință fără conștiință, adică*

²⁰ Alexandru Duțu, *Histoire de la pensée et des mentalités politiques européennes*, p. 8; Roger Chartier, *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitude et inquiétude*, Éd. Albin Michel S.A., Paris, 1998, p. 87-89, 242; Cf. Fernand Comte, *Les héros mythiques et l'homme de toujours*, Éd. du Seuil, Paris, 1993, p. 137.

fără afirmarea mitică a unei Speranțe, ar marca declinul definitiv al civilizației noastre, afirma Durand. Mentalitatea mitică reprezintă o stare a întregii mentalități umane, căci miturile (ca și utopiile, eschatologiile etc.) țin de efortul ființei de a înălța o speranță vie în fața perspectivei obiective a Morții. „Substanța” arhetipală – asupra căreia există o diversitate de păreri- este misterios fixată în spiritul uman, ca un fel de „matrice universală”, ce se referă la transcendență, moarte, lumea de dincolo, alteritate, unitate, origini, polaritatea Dumnezeu/Satan, bine/rău, cer/pământ, feminin/masculin, ascensiune/cădere etc. Mitul este un sistem dinamic de simboluri, de arhetipuri și de scheme care tind să se compună în povestire. Ernst Cassirer regăsea în mitologie o vastă operație simbolică, o ordine autonomă a cunoașterii. Utilizând scheme și arhetipuri, miturile formează un „bazin semantic”, o „constelație”, un „cosmos mitic”, care relevă istoria *interioară* a comunităților umane, locul geometric unde se află meditația asupra hierofaniei.²¹

Studiul profunzimilor umane și sociale a impus apropierea istoriei de celelalte științe umane și sociale, înscriindu-se în efortul de a reformula, în întregime, distribuția raporturilor de forțe între științele sociale și regulile de schimb interdisciplinar. Istoria își organizează, de regulă datele în raport cu expresiile conștiente, iar *etnologia* în raport cu condițiile inconștiente ale vieții sociale. Miturile sunt produse *etnologice*, care au un centru de interes teritorial și temporal, numai că *etnologia*, la fel ca toate științele despre societate, a considerat că miturile și riturile sunt forme depășite, anacronice ale conștiinței sociale, o reflectare denaturată, naivă a naturii și a istoriei. Etnologia și antropologia au perseverat în a vedea în mituri o specie folclorică, care a satisfăcut de-a lungul vremurilor diverse nevoi de cunoaștere și de comportament. Ele au definit miturile prin expresiile lor literare, ca legende ale popoarelor antice, care relatează isprăvile zeilor și eroilor cu privire la facerea lumii, apoi la rivalitățile dintre ei, suma lor alcătuind *mitologia*.²² Dar, cu toate, inconvenientele terminologice (care face atât de dificilă astăzi interdisciplinaritatea), pentru a înțelege mai bine ceea ce este „liturgic” într-o societate istorică, o privire etnologică este necesară; căci etnologia îl face pe istoric să reevalueze în folosul științei sale elementele magice, charismele, viziunile eschatologice, ceremoniile legate de fenomene familiale, religioase etc.²³ Arhitecturile simbolice, imaginile, semnele, riturile și credințele, ideologiile sau limbajele sociale sunt repere excepționale pentru istoria imaginarului mitic, pe care istoricul le poate obține din sfera *sociologiei*. Granițele dintre discipline nu mai sunt impenetrabile, de aceea antropologii, sociologii, psihologii etc. au simțit nevoia să se familiarizeze cu metodele istoriei, pentru a înțelege în durata

²¹ Paul Veyne, *Au crezut grecii în miturile lor ?* p. 9. Georges Gusdorf, *Mit și metafizică*, p. 165; Cf. Gilbert Durand, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, trad. M. Constantinescu, A. Bobocă, Ed. Nemira, București, 1999, p. 64, 76-77, 119, 125-126.

²² În folcloristică s-a încetățenit folosirea termenului *mit* pentru a denumi toate narațiunile despre lumea anterioară celei de azi, arătând isprăvile zeilor și originea tuturor ființelor și lucrurilor, de obicei creația acestora. Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 214. Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 26-27.

²³ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 40.

lungă transformările sociale, elementele de continuitate sau de ruptură. După cum, istoricii și le-au însușit pe ale acestora, pentru un punct de vedere nou și complementar asupra trecutului. Achizițiile științelor socio-umane aduse în terenul ferm al istoriei - în ciuda unghiurilor specifice din care privesc mecanismele intime și construcțiile imaginarului social - contribuie, în mod excepțional, la reconstituirea cu noi elemente a trecutului. Istoricii s-au apropiat mai ales de antropologie (o disciplină triseculară, care s-a desprins doar de puțin timp de modelul științelor naturii), pentru că noua antropologie a renunțat la prejudecățile genealogice sau la cele privind raportul dintre „primitivism” și civilizație sau la caduca metodă analogică, ce a produs atâtea concluzii fanteziste. Fernand Braudel a fost printre istoricii care au salutat entuziast colaborarea dintre istorie și noua antropologie, pentru a pătrunde împreună în registrele profunde, stabile, redundante, în durata lungă a vieții colective. *Antropologia istorică* nu se confundă cu antropologia propriu-zisă sau cu etnologia, ci este produsul unei apropieri mutuale între aceste discipline și istorie. Este vorba de o antropologie care vizează structurile, constantele, tradiția, adică adâncirea cunoașterii despre om și societate în vârtoarea istoriei. Oricât de diverse sunt astăzi teoriile antropologice, aspectul care favorizează *antropologia istorică* este proiectul fundamental al cunoașterii unității vieții omenești, din trecutul îndepărtat și până azi.

Convingerea că istoria trebuie să se constituie ca o „răscruce antropologică” (Gilbert Durand) a lansat, câteva decenii mai târziu inițiativa ancorării ei sub umbrela generoasă a *antropologiei culturale*. Noțiunile care au reprezentat „nodul gordian” al cercetărilor antropologiei culturale sunt cele de *structură, spațiu, timp, opoziție, contradicție, cauzalitate* etc, termeni care au fost reformulați, pentru a permite o abordare a istoriei sub aspectul profunzimilor, adică al conștiinței și al reprezentărilor ei. În cursul anilor '60 reafirmarea mentalităților a bulversat, nu numai istoriografia franceză, ci și pe cea europeană. Mentalitățile au fost mai clar precizate, ca fiind nivelul *interiorizat și comportamental* al fiecărei societăți, exprimându-se în diferitele forme de cultură și civilizație. Depășind suita evenimentelor, căutând în profunzimea fenomenelor istorice, istoricul este invitat să descopere *solidaritatea devenirii umane* în fapte de civilizație și cultură, dar și în mentalități, instituții, valori, norme, tehnici, toate aflate într-o impresionantă diversitate și perpetuă metamorfozare. Pentru istoricul mentalităților foarte importantă este situarea *într-un punct nodal*, de unde poate să perceapă întreaga complexitate a realităților istorice, ceea ce necesită un plus de competență și de profunzime. Astfel, distanța dintre societățile arhaice și lumea contemporană se unește prin firul lung al structurilor perene, care pot fi puse în lumină prin efortul hermeneutic. Manifestările culturii unui popor nu pot fi desprinse de acel *diapazon* al sufletului colectiv. Schimbarea structurilor mentale a fost lentă, fiind sesizabilă, după cum susținea Fernand Braudel, doar în *durata lungă* a istoriei, căci timpul care le poartă depășește mai multe generații. Istoricii de referință, precum

Alphonse Dupront, Philippe Ariès, Jean Delumeau, Jacques Le Goff și alții au subliniat importanța dimensiunii mitologice și religioase a comunităților. Numai că dimensiunea mitologică și religioasă, a fost abandonată teologiei, în vreme ce în istorie și sociologie, ca științe ale societății, bunul „profesionalism” nu a lăsat loc preocupărilor despre dogmatică, pietate sau devoțiune religioasă.²⁴

Gândirea profund secularizată de astăzi deformează imens analizele istorice, care nu reușesc să pătrundă în mentalitatea multiseclară a *comunității dintre oameni și divinități*, care a dominat istoria. Gândirea atee și laicistă (dominantă în toate științele) trece cam lesne peste faptul că, până în secolul al XVII-lea conștiința colectivă europeană, în ciuda diversităților confesionale și mentale a fost dominată de o concepție providențialistă a istoriei, care lega prezentul de origini. Abandonarea căutării unei anistoricități fondatoare, detașarea practicii istoriei de *idolul originii* nu a alungat din conștiința colectivă prestigiul mitului originilor. Libertatea are și ea origini mitice, legate de personaje mitice, la fel ca și instituțiile, Statul, familia, proprietatea sau revolta (luciferică și prometeiană). Toate renașterile și reformele ce s-au făcut de-a lungul vremurilor, spunea Edmund Burke, s-au raportat la trecut, au vizat nu o copiere a trecutului, ci o reșezare a unor instituții, o retrăire a unor valori. *Eu sunt sigur că toate reformele care se vor face în viitor vor fi cu atenție bazate pe precedentele analoage, pe autoritate, pe experiență.*²⁵ Dintotdeauna în istoria sa omul și comunitățile au trăit nu numai cu pâine, ci și cu nostalgie și speranță, nu numai în corp, ci și în spirit, cu care s-au adaptat la lume și natură. Dincolo de eveniment, ca fenomen de suprafață, inerția milenară a unor structuri mentale demonstrează continuități spirituale și culturale.²⁶ De altfel, J.Le Goff semnalase în deschiderea ediției 1978 din *La Nouvelle Histoire*, fecunditatea mărturiilor multiple, pluralitatea sistemelor de explicație dincolo de unitatea problematicii aflată în preocuparea istoricilor și anunța, printre noile fronturi „pioniere,” pline de promisiune, istoria imaginarului. În 1978, studiul *L'histoire de l'imaginaire* al lui Evelyne Patlagean a propus termenul de *imaginar* pentru a denumi acea parte a mentalităților formată de *reprezentările* colective, propunând o studiere atentă a acestei constelații mentale, formată din concepții, viziuni, imagini, simboluri, mituri, utopii, eschatologii, mai vechi sau reînnoite și combinațiile dintre ele. Arhetipul,

²⁴ Toader Nicoară, *Introducere în istoria mentalităților. Antologie*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 104-106, 126, 157-158; Georges Duby, *Histoire des mentalités*, în *Histoire et ses méthodes*, Paris, 1961, p. 937-966; Jean Bruno-Renard, Patrick Tacussel, *La sociologie de l'imaginaire*, în *Analele Universității București*, „Istorie”, 1991, p.24; Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală* (trad. din lb. fr.), Ed. Politică, București, 1978, p.7, 28, 417-436,460.

²⁵ André Reszler, *Mythes politiques modernes*, P.U.F., Paris, 1981, p. 208; Edmund Burke, *Réflexions sur la Révolution française*, Nouvelle Librairie Nationale, Paris, 1912, p. 50-51; *L'Histoire*, dir., Nicolas Pique, Flammarion, Paris, 1998, p. 18; Alexandru Duțu, *Histoire de la pensée et ses mentalités politiques européennes*, p. 19-28.

²⁶ *O istorie fără imaginar este o istorie mutilată*, afirma J. Le Goff, care a îndemnat la efort metodologic și imaginație în depășirea ceței de ambiguitate cu care este învăluită conștiința umană. Vezi Abel Poitrineau, *Les mythologies révolutionnaires. L'utopie et la mort*, P.U.F., Paris, 1987, p.7-9; Alex.Mucchielli, *Les mentalités*, Paris, Que sais-je? P.U.F., 1985, p. 7-23; Alain Gauthier, *La trajectoire de la modernité. Représentations et images*, P.U.F., Paris, 1992, p. 7-9.

simbolul, metafora, alegoria, sunt elementele expresive ale mitului, cele care-i conferă particularități de genul poliglosiei, polisemiei și polivalenței semnificațiilor. Acestea fac profilul cugetării mitice foarte dificil pentru gândirea modernă, obișnuită cu rigiditatea gândirii logice, desprinsă ostentativ de afectivitatea, necesitatea sau voința omenească. O veritabilă „atitudine științifică” este aceea care rezistă la orice tentație a imaginării, simbolizării, de aceea Freud, cel care reducea simbolismul la o cauzalitate...sexuală, s-a bucurat de mai mulți lauri decât C. G. Yung, discipolul său în ale psihanalizei, cel care a arătat nevoia pătrunderii în antropologie, „în ceea ce există pretutindeni și dintotdeauna și ceea ce aparține tuturor” la nivelul conștiinței. Ca urmare, definirea științifică satisfăcătoare a mitului s-a dovedit un demers greu, în măsura în care, conștient sau inconștient, noi, modernii ne simțim atașați de raționalism și mitizăm doar de fiecare dată când normele intelectului nu mai pot fi folosite.²⁷ Încercarea raționaliștilor de a discredita mitul, identificându-l cu iraționalul s-a îndepărtat însă de bunul simț științific, care trebuie să considere raționalul și iraționalul drept realități profunde, care se întrepătrund reciproc.²⁸

Miturile și semnificația lor nu pot fi cuprinse într-o *enciclopedie mitologică*, așa cum doresc mai ales sociologii, etnologii sau cercetătorii mitologiilor, pentru că orice mitologie reunește mituri din toate epocile, de toate originile, detașate de contextual lor concret, originar, fiind reinvestite ca modele etico-morale. Din romantism și până astăzi s-au elaborat istorii variate ale miturilor, s-au propus definiții, unele mai relative decât altele, subliniindu-se că noi modernii nu putem să ne identificăm cu „interpretările antice” privind miturile. Interpretările moderne sau așa-numitele *teorii* moderne ale mitului (sociologice, psihologice, psihanalitice, istorice, etnologice sau structurale) au definit miturile în lumina exigențelor științifice moderne, adică arhaisme demne de copilăria umanității. Chiar dacă toate teoriile moderne au recunoscut multidimensionalitatea istorică a miturilor, niciuna nu a scăpat de observația că miturile oferă ca model o „eră primitivă”, inacceptabilă pentru lumea de astăzi. De asemenea, cercetarea miturilor a pendulat de la un meridian la altul, se ancora într-o epocă sau alta, existând tentația focalizării pe anumite mituri, etichetate drept universal valabile. Urmarea acestei viziuni unificatoare a fost aceea că miturile „primitive” au fost interpretate la fel ca și cele antice, dar și cele ale Antichității au fost „clarificate” prin concepte atribuite gândirii preraționale, „sălbatică”, precum tabu, mana, totem, fetiș etc.²⁹ Istoria apare, mai degrabă, ca un

²⁷ Georges Gusdorf, *op. cit.*, p. 71, 218, 224 -225; Gilbert Durand, *op. cit.*, p. 43, 64, 69, 157, 172, 176-180.

²⁸ Metafora mitică, în greacă „înlocuirea unui termen prin altul”, poate fi subiect mitic sau poate întruchipa „mici mituri”, după expresia lui Tudor Vianu. Alegoria, în greacă „altă față a lucrurilor”, este traducerea concretă a unei idei dificil de sesizat sau simplu de exprimat. Mitul este el însuși o formă de alegorie: mitul lui Orfeu este alegoria învierii și a salvării. Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1985, p.36-37; Michel Vovelle, *Ideologies et mentalités*, Gallimard, Paris, 1992, p. 93-101.

²⁹ Mihai Coman, *Mitos și etos, Studii asupra transformărilor narrative*, Ed. Cartea Românească, București, 1993, p. 44 -45.

drum al generațiilor, care schimbă și cizează prioritatea valorilor sociale morale, etice și estetice, accentuează importanța anumitor activități economice, impun anumite instituții prioritare, care pretind controlul și administrarea societăților etc. Aceste metamorfoze și cizelări, determinate de mereu înnoitele aspirații, speranțe, idealuri colective dau în istorie iluzia schimbărilor în bine, iluzie, devreme ce noile generații vor să inițieze alte perspective. Cultura și civilizația modernă s-a conturat lent și neuniform, dar temeliile sale stau pe achizițiile tuturor veacurilor anterioare.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA INOVAȚIILE METODOLOGICE ȘI INTERPRETATIVE MICROISTORICE

Carmen Maria Dorlan*

Abstract

*Considerations Regarding the Methodological and Interpretative Innovations of
Microhistory*

The present article intends to reflect on the significance of methodological and interpretative principles promoted in microhistorical works in order to offer a better access to historical reality. Based on analytical discourse of the most representative microhistorical works, mainly resulted from the scholarly activity in Italian centers, German or Anglo-American historical writing and on historiographical reflections on microhistory during the last decades, the innovations applied are selected in order to define not only the place of microhistory in the historical evolution but also to establish the changes operated in its relations to other disciplines and the viability of this type of historical investigations in recent historiography.

Keywords: *microhistory, history of historiography, historical reality, Alltagsgeschichte, social creativity*

Gândirea, teoria și practica occidentală¹ a istoriei și a istoriei istoriografiei din ultimele decenii ale secolului XX au fost marcate de un cadru propice dezbaterilor, inovațiilor și astfel, în ultimă instanță, comunicării științifice, care a permis revizuirea paradigmatelor marcante ale modului de scriere a istoriei tradiționale. Scrierea istorică sau ceea ce în istoriografia în limba engleză este numit *historical enterprise* a presupus tot mai mult existența unui raport complex între istoric și obiectul investigației sale, bazat atât pe efortul de reconstrucție, cât și de interpretare² sau între acțiunea de a scrie istorie și posibilitatea accesului la cunoașterea realității istorice. Aceste transformări sunt datorate devenirii tot mai evidentă, începând cu anii '60-'70, a eșecului marilor proiecte istoriografice de realizare a unei istorii totale, ineficienței evidente a utilizării metodelor cantitative și a introducerii calculatorului ca instrument indispensabil obligând istoricii să revizuiască suportul documentar utilizat, să re- acorde atenție necesității revenirii în arhive și reinterpretării materialului disponibil.

* **Drd., Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.**

¹ Termenul face referire la școlile de istorie dezvoltate cu precădere în spațiul vestic european și pe continentul american.

² Roger Chartier, *Le Jeu de la règle: lectures*, Presses Unversitaire de Bordeaux, Bordeaux, 2000, p. 37.

Pe de altă parte, scrierea istorică³, tot mai diversificată din punct de vedere tematic, face frecvent apel la erudiție. Deceniile care vor urma sunt marcate de promovarea studiului istoric interdisciplinar, cu implicații metodologice și interpretative considerabile asupra statutului istoriei ca disciplină și asupra gândirii, teoriei și practicii istorice. Se formulează acum principiile fundamentale ale scrierii istorice postmoderne. Consacrarea și generalizarea conceperii istoriei ca narațiune⁴ - dependentă de cadrul și contextul cu rol formativ al istoricului care o realizează -, a determinat conștientizarea tot mai accentuată a pluralității posibilităților pe care le are istoricul de a ajunge la cunoașterea realității trecute⁵ și a existenței mai multor alternative în vederea relatării experiențelor trecutului. Cu alte cuvinte, perioada relevă caracterul plural al noțiunii de adevăr istoric, atributele fictive și teatrale sau de punere în scenă ale scrisului istoric⁶ determinând revizuirea strategiilor metodologice ale investigației întreprinse, a tehnicilor expoziționale ale scrierii istorice și implicit a raportării istoricilor la cititor.

Una dintre direcțiile de investigație istorică rezultată de pe urma restructurării cadrelor de gândire și de desfășurare ale practicării istoriei - care a beneficiat atât de succese considerabile, cât și de critici și reticență venite nu întotdeauna din partea reprezentanților istoriei tradiționale - o reprezintă *microistoria*. În funcție de proveniența grupurilor de istorici care o promovează și de particularitățile gândirii istorice, ale metodologiei și discursului interpretativ, se utilizează pentru definirea ei termeni precum *microstoria*, *Mikro-Historie*

³ David A. Bell, *Total History and Microhistory. The French and the Italian Paradigms*, în *Companion to Western Historical Thought*, ed. de Lloyd S. Kramer, Sarah C. Maza, Blackwell Publishing, 2002, p. 262.

⁴ Vezi, de ex., Lawrence Stone, *The Revival of the Narrative*, în *Past and Present*, nr. 5, 1979, p. 3-24; Hayden White, *Historical Emplotment and the Problem of Truth*, în *Probing the Limits of Representation*, ed. de Saul Friedlander, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992, p. 37-53; Lawrence Stone, Gabrielle M. Spiegel, *History and Post-Modernism*, în *Past and Present*, nr. 135, Mai, 1992, p. 189-208; Peter Burke, *History of the Events and the Revival of the Narrative* în *New Perspectives on the Historical Writing*, ed. de Peter Burke, Blackwell Publishing, The Pennsylvania State University Press, 1991, p. 233-248; *Experiments in Rethinking History*, ed. de Alun Munslow, Robert Rosenstone, Routledge, 2004, p. ix.

⁵ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 427.

⁶ Peter Burke, în urma unei analize detaliate a studiilor istorice și a celor din domeniul științelor umane în general, semnaleză importanța acordată noțiunii de punere în scenă (*performance*), rezultată din promovarea unui anumit model dramatic în deceniile 4 și 5 ale secolului XX, pentru apariția „postmodernității” și analizează rolul tot mai important atribuit acestei categorii și a termenilor aferenți în cercetările istorice recente asupra ritualului, festivalurilor, identității, în studiile de gen etc. Identificarea îi permite să vorbească despre o nouă turnură în științele umaniste, numită „performative turn”. Peter Burke, *Performing History: The Importance of the Occasions*, în *Rethinking History*, vol. 9, nr. 1, Martie 2005, p. 35-52.

complementară sau identificată cu *Alltagsgeschichte*⁷, *microhistory* sau *microhistoire*, fiecare relevant pentru o anumită școală istorică. Primele lucrări reprezentative pentru această orientare istoriografică apar în cursul anilor '70⁸, ele aparținând unor istorici precum Carlo Ginzburg, Carlo Poni, Giovanni Levi, Edoardo Grendi, Natalie Zemon Davis, urmând ca în deceniul următor să se asiste la o nouă etapă pentru aplicarea în cercetarea istorică a acestui tip de investigații, care a prilejuit definitivarea principiilor și tematica microistoriei⁹. Natalie Zemon Davis, Robert Darnton, Norbert Schindler, David Warren Sabean, Hans Medick, Alf Lüdtke, Bob Scribner, Jacques Revel, Edward Muir, Guido Ruggiero sunt doar câțiva din reprezentanții celei de-a doua generație de istorici practicieni ai microistoriei ale căror contribuții sunt indispensabile oricărei încercări de cunoaștere a inovațiilor metodologice propuse și a implicațiilor acestora asupra scrierii istoriei în general. Influența venită din spațiul italiano-german s-a dovedit a fi definitorie, ea depășind cu mult limitele teritoriale ale acestuia și marcând preocupările de acest gen din alte zone, mai ales din spațiul francez și englez. Suportul teoretic aferent, inițiat încă de la sfârșitul anilor '70, prin studiile publicate în *Quaderni Storici*, cadru instituțional cu rol fundamental pentru evoluția ulterioară a microistoriei italiene, este realizat în următorul deceniu și chiar în prima parte a anilor '90¹⁰, legitimizând utilitatea investigațiilor la scară

⁷ Hans Medick o numește „a sister, but not an identical twin of the history of everyday life”. Apud Andreas Eckert, Adam Jones, *Historical writing about everyday life*, în *Journal of African Cultural Studies*, Vol. 15, Nr. 1, Iunie 2002, p. 8. Dorothee Wierling, care analizează raporturile dintre istoria vieții cotidiene și evoluția studiilor de gen afirmă însă că „Alltagsgeschichte is microhistory”: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Ed. de Alf Lüdtke, Princeton University Press, Princeton, 1995, (ed. în lb. germană ap. în 1989), p. 157.

⁸ Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii. Universul unui morar în secolul al XVI-lea*, Traducere de Claudia Dumitriu, Ed. Nemira, București, 1997, prima ediție 1976; Natalie Zemon Davis, *Society and Culture in Early Modern France: Eight Essays*, Stanford University Press, Stanford, 1975.

⁹ Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre*, MA: Harvard University Press, Cambridge, 1983; Idem, *Fiction in the Archives: Pardon Tales and their Tellers in Sixteenth Century France*, Stanford University Press, Stanford, 1987; Giovanni Levi, *Inheriting Power. The Story of an Exorcist*, trad. de Lydia G. Cochrane, London, Chicago, 1988, (prima ediție, *L'eredità immateriale*, Einaudi, Turin, 1985); Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, New York, Basic Books, 1984; Norbert Schindler, *Rebellion, Community and Custom*, trad. de Pamela E. Selwyn, Cambridge University Press, Cambridge, 2002 (apărută inițial în limba germană în 1992).

¹⁰ Carlo Ginzburg, *Miti, emblemi, spie*, Einaudi, Torino, 1986; Carlo Ginzburg, Carlo Poni, *Was ist Mikrogeschichte?*, în **Geschichtswerkstatt**, 6 (1985), p. 48-52; Carlo Ginzburg, John Tadeschi, Anne C. Tadeschi, *Microhistory: Two or Three Things That I Know about It*, în *Critical Inquiry*, vol. 20, nr. 1, Toamna 1993, p. 10-35; Giovanni Levi, *On Microhistory*, în *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press, Cambridge, 1991, p. 93-113; *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. cit.; *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, ed. de Jacques Revel, Gallimard le Seuil, Paris, 1996; Edward Muir, Guido Ruggiero, *Microhistory and*

redușă, indiferent de contextul socio-spațial ales, comparabil cu istoria tradițională și, totodată, asocierea microistoriei cu alte discipline.

Ceea ce își propune lucrarea de față este să urmărească o evaluare a câtorva dintre principiile promovate în investigațiile microistorice cu privire la problematica cunoașterii realității trecute, ale gândirii istorice elaborate¹¹. Sunt utilizate ca suport documentar în acest sens câteva dintre lucrările sau studiile microistorice reprezentative – Carlo Ginzburg, Giovanni Levi, Natalie Zemon Davis, Norbert Schindler, Hans Medick, Alf Lüdtke, David Sabeau, etc. – și analogii atât cu particularitățile scrierii a ceea ce s-a dorit o *istorie totală*, care a precedat și care se constituie într-o contrapondere a studiilor de microistorie, cât și cu dezbateri specifice scrisului istoric postmodern în această privință, fără însă a avea pretenția unei analize exhaustive a problemei și a surselor.

Inițial, concepția elaborată în studiile microistorice cu privire la cunoașterea realității istorice a fost încadrată în paradigmele tradiționale de cunoaștere. Practicienii acesteia nu considerau că participă la promovarea unei reacții contrare metodelor general acceptate ale scrierii istorice. Studiile microistorice au fost considerate mult timp rezultatul unei practici istoriografice bazată pe referințe teoretice variate și eclecticice. Astfel, Giovanni Levi, vorbind la începutul anilor '90 despre necesitatea stabilirii unor cadre teoretice, a apreciat că orice metodologie microistorică trebuie să fie în primul rând în concordanță cu procedurile detaliate care stau la baza activității istoricului în general. O definiție a microistoriei nu poate fi limitată la dimensiunile reduse ale subiectului investigației întreprinse¹². Microistoria nu se identifică cu istoria locală. Focalizarea investigației pe analiza experiențelor cunoscute de un individ, a desfășurării unui eveniment, a evoluției unui anumit grup social sau a anumitor relații inter-personale, toate nu servesc decât prin analogie cu procesele istorice majore și în măsura în care ele pot fi puncte de referință pentru cunoașterea evoluției generale. Interesul pentru individual, particular, singular este dependent de măsura în care subiectul ales corespunde criteriilor de reprezentativitate susținute de practica istorică¹³. Analiza detaliată a surselor, cu ajutorul instrumentelor

the Lost Peoples of Europe: Selections from Quaderni Storici, Johns Hopkins University Press, Michigan, 1991.

¹¹ Destul de recent Geoff Eley a remarcat ineficiența tratării ca un tot unitar a principiilor de investigație istorică de către cei care practică scrierea microistoriei sau de susținătorii acestei perspective, datorită pierderii din vedere a diversității și a particularităților fiecăreia. Geoff Eley, *Labor history, social history, Alltagsgeschichte: experience, culture, and the politics of every day life – a new direction for German social history*, în *Journal of Modern History*, 61, 1989, p. 297-343.

¹² Giovanni Levi, *On Microhistory*, în *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press, Cambridge, 1991, p. 93.

¹³ Carlo Ginzburg, *Prefață*, în *Brânza și viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, ed. cit., p. 16-17; Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century. From*

oferite de antropologia socială și culturală, etnografia istorică (mai ales în cazul *Alltagsgeschichte* germană) sau pe baza metodelor calitative este menită să reconstituie viața și experiențele cunoscute de către „cei mulți” „from below”. Istoricul Natalie Zemon Davis o definește ca o istorie a celor neglijată de macro-intreprinderile historiografice anterioare și apreciază că are ca scop cunoașterea a ceea ce ea numește „the social creativity of the so-called inarticulate”. Nu fără influențe venite dinspre ceea ce s-a numit *history from below* sau mișcarea *History Workshop*, practică în Regatul Unit, pentru care reprezentativ este E. P. Thompson cu lucrarea *The Making of the English Working Class*¹⁴, noii adepți ai microistoriei încercau să realizeze o istorie *from within*, care să vină mai degrabă în completarea contribuțiilor macro-istorice. Intreprinderile lor erau considerate soluții posibile acolo unde cercetările anterioare au eșuat. Microistoria are astfel la bază mai degrabă premiza păstrării legitimității aplicabilității metodelor tradiționale de scriere a istoriei – focalizate pe cunoașterea structurilor, a proceselor majore ale evoluției istorice -, promovând, în ceea ce o privește, excepția de la regulă¹⁵. Pe de altă parte, contribuțiile grupului restrâns de istorici italieni care au inițiat acest gen de scriere istorică, trebuie relaționat cu impactul inovațiilor tematice și metodologice ale programului istoric francez promovat în jurul revistei *Annales* – pentru deceniile 6 și 7¹⁶ -, susținător al ideii de istorie totală, dar și cu circumspecția manifestată în mediile italiene față de dezbaterile teoretice tributare gândirii lui Hayden White, care au pus un accent tot mai mare pe caracterul narativ al istoriei și semnificația studierii fragmentelor pentru cunoașterea istorică¹⁷. În spațiul german o influență asemănătoare asupra practicienilor *Alltagsgeschichte* o au contribuțiile și marile proiecte de cercetare din domeniul istoriei sociale.

Situația se modifică în deceniul următor, când numeroasele studii dedicate unor problematici precum reconstituirea evoluției culturii populare pre-moderne, sondarea, după modelul inițiat de Ginzburg, a practicii justiției și încercarea de a reconstitui o istorie a criminalității, inclusiv a criminalității juvenile, analiza protestelor și conflictelor sociale și religioase, birocratizarea sau evoluția procesului

Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge, Wesleyan University Press, New England, Hanover and London, 1997, p. 105.

¹⁴ E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Victor Gollancz, London, 1963. Atât istoricii italieni cât și cei germani recunosc influența exercitată de acesta asupra evoluției scrierii istoriei. Vezi, de ex., Norbert Schindler, *op. cit.*, p. ix.

¹⁵ Georg G. Iggers, *op. cit.*, p. 108.

¹⁶ Carlo Ginzburg, *Microhistory: Two or Three Things That I Know about It*, în *Critical Inquiry*, vol. 20, nr. 1, Toamna 1993, p. 13-19.

¹⁷ Pentru reacția promptă a istoricului în legătură cu considerațiile exprimate de F. R. Ankersmit asupra importanței studiilor microistorice (*Historiography and Postmodernism: Reconsiderations*, apărut în *History and Theory*, 29, nr. 3, 1990, p. 263-274) vezi Carlo Ginzburg, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 28-32.

de construcție statală - pentru a enumera doar câteva din tematicile pentru care metodele analitice microistorice au adus rezultate importante -, au sfârșit prin a marca eșecul concepției care a stat la baza marilor proiecte istoriografice anterioare, a principiilor deterministe ale practicării unei *istorii totale* și a cauzalității istorice recunoscute anterior, înlocuind metodele cantitative și statistice cu abordările calitative. Prin accentul pus pe practicile sociale ale subiecților avuți în vedere, înțelegând aici o preocupare istoriografică tot mai evidentă pentru reconstituirea rețelelor de relații sociale întreținute într-un cadru spațial limitat (familie, casă, grup înrudit, sat, regiune, categorie socială, etc.) sau pe experiențele cunoscute – mai ales în cazul istoriografiei germane, unde s-a dezvoltat *Ehrfahrungs-geschichte* – și pe posibilitățile accesibile individului sau categoriilor sociale defavorizate de a-și depăși propria condiție participând activ la construcția identitară proprie, aceste contribuții revizuiesc și concepția practicienilor microistoriei asupra posibilităților istoricului de a reconstitui realitatea istorică. Ele confirmă importanța care trebuie atribuită „celor mulți” și „tăcuți”, neglijați anterior de interesul istoricilor, în cunoașterea funcționalității proceselor de determinare istorică. Departe de a fi structuri sociale fără nici un control asupra propriei lor evoluții, acestea pot contribui în procesul general de schimbare, pot deveni agenți istorici, contextele și realitățile locale putând determina evoluția sau involuția, continuitatea sau discontinuitatea istorică. Tot acestui obiectiv i se încadrează revizuirea criteriilor de analiză a produselor textuale ale unei culturi, a unui spațiu sau categorie socială. Accentul este pus pe investigarea funcționalității a ceea ce se numește „narațiunile culturale” (*cultural narratives*), care pune pentru istoric probleme legate de înțelegerea semnificației și a relaționărilor cu rol formativ pe care le reflectă un text, de strategiile selecției operate cu privire la aceste produse culturale și criteriile de reprezentativitate care au stat la baza acesteia¹⁸. Ele reflectă necesitatea resimțită de a recorda investigațiile microistorice la transformările produse în științele umaniste ale vremii, cu precădere cele din antropologie¹⁹, începând cu deceniul 7, pentru

¹⁸ Caracteristic microistoriei este apelul frecvent la surse de natură literară, cum sunt narațiunile orale, povestirile care circulă în mediile țărănești sau ale medii sociale, marginalizate de obicei, „ficțiunile” care aparțin atât de cultura dominantă, cât și de cultura populară, scrierile istorice, textele elaborate pentru cinematografie, teatru sau anumite forma de jurnalism, dar și cele de natură juridică. Între acestea sunt incluse sursele scrise referitoare la etapele proceselor judiciare, cu accent pe cele care reflectă mărturiile depuse de acuzați și interogațiile acuzatorilor, pledoarii, cereri de grațiere, orice alte informații scrise cu privire la desfășurarea de procese, pamflete, știri din ziare, etc. Vezi Sarah Maza, *Stories in History: Cultural Narratives in Recent Works in European History*, în *The American Historical Review*, vol. 101, nr. 5, Decembrie 1996, p. 1493-1515.

¹⁹ Vezi de exemplu motivația expusă de antropologul Marshal Sahlins pentru respingerea determinsimelor structurale și pentru aprecierea categoriilor culturale ca

care semnificația produselor culturale nu mai este stabilă și are un rol activ în procesele de schimbare istorică. De aici și interesul manifestat pentru practici și acțiuni, care nu mai exprimă doar norme și credințe, ci le crează în mod simultan, ceea ce face ca practicarea unui ritual sau nararea unei relatări să fie considerată reprezentativă nu atât pentru cultura de care aparține, cât pentru rolul ei formator, plasat într-un proces de continuă formare prin repetitivitatea de la nivelul vieții sociale sau a acțiunii de elaborare a scrierii istorice. Schimbările de optică operate nu pun însă în discuție utilitatea problemelor majore istorice abordate anterior (identitatea, națiunea, religia, etc.). Ele evidențiază în schimb rolul categoriilor sociale de jos în teleologia acestora și presupun pentru istorici noi provocări în măsura în care au un caracter instabil, se află în continuă evoluție și sunt mai greu de surprins. Giovanni Levi recunoaște aceste transformări de la nivelul discursului microistoric când vorbește despre rolul acțiunii sociale ca „the result of an individual's constant negotiation, manipulation, choices and decisions in the face of the normative reality which, though pervasive, nevertheless offers many possibilities for personal interpretations and freedoms.”²⁰

Inovațiile interpretative se reflectă în selectarea obiectului investigațiilor microistorice și justifică diferențierea recunoscută în istoriografie, în ceea ce privește *microstoria* italiană, între o practică istorică *episodică* și una *sistematică*, care îi au ca principali reprezentanți pe Carlo Ginzburg și pe Giovanni Levi. Diferențierea este făcută în funcție de subiectul investigației lor, focalizată pe reconstituirea biografiei unei individualități sau pe cunoașterea relațiilor individuale sau familiale întreținute într-un cadru geografic limitat. Contrar perspectivelor istoriei tradiționale care subestima și chiar a disprețuit utilitatea și posibilitățile oferite de o investigație axată pe singular, excepțional sau individual, și încercând să evite orice formă de etnocentrism, Garlo Ginzburg introduce în studiul istoriei documentele proceselor inchizitoriale, pe care le consideră utile chiar dacă au rol de intermediere în transmiterea informației istorice. Menocchio, la fel ca și categoria numită *benandanti*, cercetată de el încă din anii '60, are importanță tocmai prin oportunitățile oferite cunoașterii istorice de a surprinde modul de interacționare între nivele de cultură și diversele straturi ale ceea ce se numește *cultură populară*, ale fondului de tradiții țărănești arhaice, complexe și mobile, care doar se întrezăresc pentru că subiecții avuți în vedere nu trebuie considerați reprezentanții unui microcosmos comun, la fel cum acest

rezultate ale unei negocieri continue în timp. Sarah Maza, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 1500-1501. Marshall Sahlins, *Historical Metaphors and Mythical Realities*, University of Michigan Press, Michigan, 1981; Idem, *Islands of History*, University of Chicago Press, Chicago, 1985.

²⁰ Giovanni Levi, *op. cit.*, p. 94.

tip de investigație istorică „nu trebuie limitată la stadiul unui ansamblu închis de reprezentări și practici, pentru care este suficient să fie trasat inventarul”²¹. Pentru a reconstitui gândirea lui Menocchio, Carlo Ginzburg identifică, pe baza unei analize textuale și filologice, lecturile accesibile acestuia și felul în care a fost filtrat acest aport de informații din prisma propriului cadru formativ de natură culturală, de către un „om simplu” plasat într-un context amplu afectat de ponderea elementelor religios-culturale medievale tradiționale dar și de impactul curentelor reformatoare religioase din secolul XVI din Friuli, context care îi dă de altfel posibilitatea și instrumentele necesare pentru a-și exprima propriile sale credințe. În acest fel, pentru Ginzburg cunoașterea istorică depinde de modul în care istoricul își construiește corpusul documentar disponibil și de optica pe baza căreia își urmărește investigația, pentru că orice tip de document, chiar și cel care pare mai atipic, poate fi inclus într-o anumită serie tipologică²². Dacă Menocchio nu este un exemplu tipic pentru mediul social din care provine, după cum rezultă din răspunsurile sale oferite inchișitorilor, el oferă posibilitatea istoricului de a cunoaște participarea sa la actul de creație culturală – prin receptare, filtrare, reformulare și menținere a modului propriu de gândire -, pe de o parte, și perspectiva pe care o întredeschide asupra cunoașterii modului de perpetuare, în paralel cu sistemul cultural dominant (creștinismul promovat de Biserică) a unor sisteme diferite de credință. Această perspectivă este favorizată și de caracterul atribuit istoriei de către Ginzburg, spre deosebire de cel al științelor sociale, care îi permite să realizeze un studiu concret, bazat pe investigația unui fenomen sau proces unic, excepțional. Atât pentru el, cât și pentru Giovanni Levi, indiciul se dovedește o cerință esențială a oricărei întreprinderi istorice. Această „metodă a indicilor”, expusă de Ginzburg în *Miti, emblemi, spie* în 1986 sau în studii și articole ulterioare, presupune ca punct de plecare și justificare a investigației științifice, un eveniment, comportament sau gest, care nu se încadrează în contextul general care îl produce, necesitând astfel din partea istoricului explicația aferentă, dar care devine reprezentativ pentru o structură sau evoluție particulară, necunoscută la prima vedere²³.

Pentru evoluția scrisului istoric postmodern această perspectivă este reprezentativă, în măsura în care, recent, în preocupările teoretice și metodologice ale istoricilor se pune tot mai frecvent problematica conceptului de fluiditate, pentru funcționalitatea căruia sunt relevante ritualurile, festivalurile sau orice altă circumstanță a vieții cotidiene. Analiza comportamentului și atitudinilor umane manifestate în astfel

²¹ Roger Chartier, *op. cit.*, p. 17.

²² Carlo Ginzburg, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 21-22.

²³ Matti Peltonen, *Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research*, în *History and Theory*, 40, Octombrie 2001, p. 349-350.

de situații a transferat interesul istoricului asupra multitudinii de semnificații cu care acestea erau investite, de cele mai multe ori contradictorii, și a variatelor identități asumate în astfel de ocazii, care, de altfel, se află în proces de continuă formare, în funcție de contextul propriu-zis în care se găsește participantul. O astfel de abordare interpretativă justifică atât importanța ocaziilor pentru cunoașterea evoluției istorice cât și posibilitățile relevate pentru cunoașterea modalităților accesibile formelor identitare sau a sistemelor de credință asumate de a se perpetua și dezvolta în timp în mod paralel, fără a presupune punerea în discuție a ordinii unui anumit context socio-spațial²⁴. Un exemplu posibil în acest sens îl poate reprezenta studiul recent lui Joel F. Harrington, *Tortured Truths: The Self-Expositions of a Juvenile Career Criminal in Early Modern Nuremberg*²⁵. El analizează aici un caz de criminalitate juvenilă din spațiul german pre-modern și oferă o altă interpretare semnificației și calității surselor juridice utilizate pentru relevarea adevărului istoric plecând de la acuzațiile aduse concluziilor lui Natalie Zemon Davis, în legătură cu Martin Guerre sau ale lui Ginzburg referitoare la Menocchio. În acest caz, susține Farrington, semnificația surselor nu trebuie limitată la a releva perspectiva categoriilor superioare interogatoare asupra cazului pentru că ele nu au stopat orice posibilitate a lui Jörg Mayr, tânărul interogat, de a interveni asupra evoluției procesului, la fel cum ele nu au anulat definitiv posibilitatea istoricului de a cunoaște identitatea acestuia. Sarcina care revine istoricului preocupat de accesul la realitatea istorică este de a identifica, la nivelul conținutului textual, auto-reprezentările și multitudinea de identități cuprinse, primele mai ales având un caracter „autentic” datorită bazării lor pe experiența proprie. Printre identitățile identificate de Joel F. Harrington se numără cea tributară unei istorii oficiale a criminalității, exprimată prin intermediul autorităților juridice și al delincventului, ambele marcate de stereotipii și prejudecăți în ceea ce îl privește pe celălalt la care se poate adăuga, nu mai puțin importantă, identitatea proprie a lui Jörg Mayr, exprimată inconștient prin prezentarea gândirii și comportamentului său, făcându-l astfel reprezentativ pentru contemporanii săi și poate fi reconstituită de către istoric.

Microistoria sistematică, pe de altă parte, având în vedere complexitatea angajamentului istoricului în realizarea sa, este considerată o nouă modalitate de scriere a istoriei sociale datorită capacității de a face cunoscut felul în care categoriile sociale amplasate la nivelul inferior al ierarhiilor pre-stabilite intervin în evoluția

²⁴ Vezi Peter Burke, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 41-44 unde menționează și implicațiile negative pe care această direcție le presupune pentru practica și cunoașterea istorică.

²⁵ Joel F. Harrington, *Tortured Truths: The Self-Expositions of a Juvenile Career Criminal in Early Modern Nuremberg*, în *German History*, vol. 23, 2005, nr. 2, p. 143-171.

proceselor istorice²⁶ revizuiind căile de impact ale marilor procese istorice. Mutând interesul istoricului de la nivelul interiorizării experiențelor individuale la cel al inter-relaționărilor care se produc într-un context geografic temporal limitat, al implicațiilor acestui complex de relații asupra evoluției istorice, acest tip de investigație presupune utilizarea unui suport documentar exhaustiv, care să permită accesul istoricului la modelul „generativ” care determină modificările de la nivelul comportamentelor umane și factorii care asigură mobilitatea și funcționalitatea unei comunități. Prin urmare, interesul este focalizat pe cunoașterea aportului factorului uman la evoluția proceselor istorice. Reprezentativă în acest sens este lucrarea publicată de Giovanni Levi, *L'eredità immateriale*, din 1985. Urmărind evoluția familiei notarului Chiesa din localitatea Santena, de lângă Torino, pe parcursul a două generații din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Giovanni Levi modifică tiparele tradiționale de interpretare istorică în ceea ce privește posibilitățile elitelor locale de a interveni în procesul general de centralizare a statului modern, ele reușind prin strategii relaționale și economice inteligente să își asigure menținerea în funcție și rolul de intermediere a comunicării dintre comunitate și autorități. Pe de altă parte, studiul exhaustiv al surselor și multitudinea de biografii individuale realizate, începând cu a notarului Chiesa și a fiului său, clericul Giovan Battista, dar și a restului locuitorilor din Santena, îi oferă posibilitatea să releve clivajele care separă o anumită comunitate, indiferent de nivelul la care plasează investigația – domestic, familial, al sistemului de rudenie sau cel al experienței generale a comunității – și importanța semnificativă a relațiilor inter-personale care stau la baza oricărei atitudini, comportament, manifestare, politică sau acțiune socială. Giovanni Levi consideră că fără studierea impactului acestor raporturi personale (cu efecte, de ex., asupra evoluției prețului economic practicat în diferite contexte social-politice) nu este posibilă cunoașterea reală a raporturilor existente între membri unei comunități, a principiilor care stau la baza vieții sociale a acesteia.

În spațiul german întreprinderile de acest gen sunt influențate de promovarea activă a istoriei sociale fapt ce a determinat menținerea în preocupările istoricilor a proiectelor de cercetare inițiate anterior, cum este cel legat de studiul impactului proto-industrializării în mediul rural, susținut de Institutul Max-Planck für Geschichte din Göttingen. Colaborând cu Hans Medick sau Jürgen Schlumbohm la acest Institut, istoricul american David Warren Sabeau reușește pe

²⁶ Brad S. Gregory, *Is small beautiful? Microhistory and the History of Everyday Life*, în *History and Theory*, vol. 38, nr. 1, Februarie 1999, p. 102-103. Reprezentative pentru contribuțiile de acest gen, de această dată din spațiul francez și cel german sunt printre altele: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. cit.; *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, ed. de Jacques Revel, Gallimard le Seuil, Paris, 1996.

parcursul a două decenii să realizeze o monografie detaliată, în trei volume, urmărită pe parcursul secolelor XVIII și XIX, a localității rurale Neckärhausen, din apropiere de Würtemberg²⁷. Analiza microistorică a evoluției categoriilor rurale inferioare, marginalizate, îmbinată cu metode preluate din antropologie și alte discipline, care au pus în evidență nu numai elemente de viață cotidiană, mai ales familială, dar și rolul strategiilor economice rezultate ale relațiilor familiale, al realităților din mediului domestic și al raporturilor sociale de la nivelul restului comunității, îi permit lui David Sabeau să puncteze rolul important care trebuie acordat acestor subiecți în procesul de protoindustrializare și conturează, printre altele, un alt profil al femeii, familiei și rudeniei pentru această perioadă. Cele șase eseuri scrise de Norbert Schindler în anii '80, care alcătuiesc volumul *Rebellion, Community and Custom*, au exercitat o influență deosebită asupra practicienilor germani ai *Alltagsgeschichte* preocupați de cunoașterea evoluției culturii populare germane pre-moderne. Chiar dacă recunoaște influența exercitată asupra scrierii sale de E. P. Thompson, Pierre Bourdieu sau Michail Bakhtin, concepția pe care o expune Schindler în legătură evoluția culturii populare germană în secolul XVI trimite nu atât la un sistem coerent cu o mentalitate unificată ci mai degrabă la un conglomerat de practici, gesturi, ritualuri, care evoluează în timp, apropiat mai degrabă de modul de funcționare a câmpului electromagnetic²⁸. Subiecții cercetării sale sunt artizanii, muncitorii, țărani, muncitorii rurali și domestici, vagabonzii sau cerșetorii plasați în contextul declinului unei bogate culturi populare pe parcursul secolului XVI, - din promovarea căreia nu au lipsit în perioada de sfârșit de Ev Mediu și început a pre-modernității instrumentările textuale de motive comice -, evoluție pe care Schindler o pune pe seama alianței stabilite între clerul protestant, catolic și autoritățile statale pentru introducerea ordinii. Balanța se va înclina în favoarea grupurilor conducătoare chiar fără a necesita un contact direct cu mediile sociale în cauză. Studiarea vieții cotidiene a cerșetorilor și vagabonzilor servește obiectivului lui Schindler de a reconstitui coordonatele culturii tinerilor germani, apelând în acest sens la tehnica reinterpretării conținutului actelor judiciare păstrate din procesele pentru vrăjitoare, cunoscute anterior de cercetarea germană și a utilizării „fragmentelor împrăștiate” de informație care fac trimitere la un anumit context social. Practic interesul istoricului nu

²⁷ Marion Gray, *Microhistory as Universal History* în *Central European History*, vol. 34, nr. 3, p. 419-431. David Warren Sabeau, *Power in the Blood: Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984; Idem, *Property, Production, and Family in Neckärhausen, 1700-1870*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990; Idem, *Kinship in Neckärhausen, 1700-1870*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

²⁸ Norbert Schindler, *op. cit.*, p. 6-7 și urm. Vezi și Prefața scrisă de Natalie Zemon Davis, la ediția în limba engleză a cărții, în *Ibidem*, p. ix-xii.

este plasat asupra categoriilor majore – cele elitare, conducătoare, de exemplu, ci mai degrabă asupra surselor care trimit la interrelaționările care se produc la nivel intermediar și asigură procesele de comunicare care fac operabil întregul analizat.

Tot pentru înțelegerea posibilităților grupurilor sociale inferioare de a interveni pentru schimbarea unei realități sociale, economice sau culturale, dar modificând modelul de analiză a suportului documentar aflat la dispoziția istoricului, este semnificativă *Ficțiunea în documentele de arhivă. Istoririsile din cererile de grațiere și povestitorii lor în Franța secolului al XVI-lea* a istoricului american Natalie Zemon Davis²⁹. Aceasta a exercitat o influență deosebită asupra evoluției practicii și teoriei microistoriei europene încă de la apariția primelor lucrări de acest gen, aducând în acest caz în atenția istoricilor utilitatea care trebuie recunoscută metodelor de analiză textuală, menite să releve rolul textelor de arhivă de păstrător și transmițător al informației istorice. Plecând de la caracterul acestor texte – cereri de grațiere redactate după anumite norme textuale – Natalie Davis pune problema relevanței acestora pentru cunoașterea adevărului istoric (un trecut adevărat recent care a precedat și justificat crimele), demers posibil deoarece versiunile din „istorisiri” pot fi verificate urmărind actele proceselor care au avut loc. Demonstrând caracterul „fictiv” al acestora istoricul american pune în evidență efortul constructiv al autorilor lor și importanța care trebuie recunoscută intenției care a stat la baza redactării lor, efectul așteptat și, în consecință, necesitatea istoricului de a reconstitui normele și contextul care a favorizat apariția lor. De această dată, categoriile sociale vizate își fac simțită prezența în evoluția istorică prin inițiativa și efortul creator depus în vederea asigurării eficacității mesajului cererilor de grațiere, la fel cum cele trei femei din perioada pre-modernă ale căror biografii le reconstituie în *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*³⁰ au reușit să schimbe cursul vieții personale.

Un alt aspect caracteristic scrierilor microistorice este legat de modalitățile de raportare a istoricului la cititor, materializate prin modificările de ordin stilistic și expozițional ale scrisului elaborat sau chiar includerea de dialoguri posibile între istoricul contemporan și subiectul investigației din perioada pre-modernă sau modernă (cum este cazul lucrărilor lui Natalie Zemon Davis). Atenția manifestată față de receptivitatea unui public mai puțin specializat nu este fără legătură cu modificările survenite în statutul istoriei ca disciplină sau

²⁹ Natalie Zemon Davis, *Ficțiunea în documentele de arhivă. Istoririsile din cererile de grațiere și povestitorii lor în Franța secolului al XVI-lea*, trad. din limba engleză de Diana Cotrău, Ed. Nemira, București, 2003.

³⁰ Idem, *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*, Harvard University Press, Harvard, 1995.

cu principiile fundamentale ale scrierii istorice postmoderne, atentă la dimensiunea performativă a scrisului istoric.

Implicațiile reconstituirilor oferite de investigațiile microanalitice asupra practicii și gândirii istorice au constituit obiectul unor reacții mai mult sau mai puțin negative în istoriografie. Printre acuzațiile aduse se numără: reducerea considerată exagerată a scării investigației istorice cu transformările generate la nivelul tematicii urmărite - asociată inițial cu supraevaluarea valorii fragmentului pentru cunoașterea istorică -, depășirea cu prea multă ușurință a limitelor dintre particular și general în stabilirea criteriilor de reprezentativitate, mai ales în ceea ce privește perioada pre-modernă, practica considerată inadecvată de a deschide breșe în interpretarea istorică fără a oferi și argumentele necesare în acest sens, stilistica relatărilor microistorice apropiată mai degrabă de cea a literaturii polițiste dornică de senzațional decât de normele general acceptate ale redactării istorice și altele. Indiferent de importanța atribuită acestor critici, de particularitățile metodologice și de interpretare oferite, studiile microistorice, mai ales cele cu caracter sistematic, au deschis perspective noi asupra înțelegerii rolului factorilor umani în procesele de schimbare și evoluție istorică. Readucerea în sfera de interes a istoricului a categoriilor sociale neglijate anterior de către istorici a determinat conștientizarea necesității regândirii și revizuirii perspectivelor asupra proceselor istorice majore. Ele nu au promovat o respingere a proiectului istoriografic de realizare a unei istorii totale deschizând o altă posibilitate de realizare a acesteia pentru o mai bună cunoaștere a realității istorice. Utilitatea acestor preocupări este confirmată de asocierile microistoriei cu alte discipline³¹, și este considerată actuală și ofertantă pentru cunoașterea istorică. Revizuirea modului de realizare a investigațiilor microistorice, renunțarea la critici care atribuie contribuțiilor de acest gen un caracter ficțional, pozitivist, pentru a pune mai mult accent pe rolul lor explicativ, necesitatea de a se renunța la încercările frecvente de a stabili similitudinile dintre trecut și prezent sau revizuirea oportunităților istoricului de a oferi reconstituiri obiective ale realității trecute sunt cerințe care justifică această utilitate³² pentru cercetarea

³¹ Vezi, de ex., Carla Keyvanian, *Manfredo Tafuri: From the Critique of Ideology to Microhistories*, în *Design Issues*, Primăvara 2000, vol. 16, nr. 1, p. 3-15 pentru aplicarea metodelor analitice microistorice în studiul arhitecturii. Don Handelman, *Microhistorical Anthropology. Toward a Prospective Perspective*, în *Critical Junctions: Anthropology and History Beyond the Cultural Turn*, Ed. de Don Kalb, Herman Tak, Berghahn Books, 2005, care propune realizarea unei microistorii prospective antropologice.

³² Thomas Kuehn, *Reading Microhistory: The Example of Giovanni and Luisa*, în *Journal of Modern History*, vol. 61, nr. 3, Septembrie 1989, p. 512-534. Vezi Sigurdur Gylfi Magnússon, *The singularization of History: Social History and Microhistory within the Postmodern State of Knowledge*, în *Journal of Social History*, Primăvara 2003, p. 701-735.

istorică actuală în vederea beneficiarii de potențialul oferit de microistorie pentru îmbunătățirea cunoașterii istorice.³³

³³ "Investește în oameni!" doctorand bursier în "Proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013".

EUGENIC AND BIOPOLITICAL STUDIES IN ROMANIA: STATE-OF-THE-ART AND FUTURE OBJECTIVES

Marius Turda*

Abstract

The scholarship on eugenics and biopolitics continues to be trans-national and European-wide working specifically on political and medical trends that encompass all aspects of the eugenic experience. Research should include both qualitative and quantitative analyses. Here the emphasis is on the crises brought about by modernity often expressed in terms of a synthesis of political ideologies with eugenics. The Romanian case will advance academic knowledge of international history of eugenics. It adds historical detail to a more complex revisionist perspective arguing that there was in fact a considerable transfer of medical knowledge between Western and Eastern Europe, and that complex process refined the experience of eugenics.

Keywords: *eugenics, biopolitics, Romania, historiography, transfer of knowledge*

Eugenics and biopolitics have recently been revived as academic topics. Destined to a marginal status within scientific circles after 1945, theories of eugenic and biopolitical improvement have been slowly re-adapted to reflect developments in the history of biology and medicine. Initially, this historiographic revival was preoccupied with “exceptional” cases in the history of eugenics, such as Nazi Germany. Within this trend, a dichotomous perspective prevailed, which emphasised the concern with public health and positive social policies in the case of British and American eugenics, and portrayed German racial hygiene as leading directly to Nazi genocide. Such a narrative came under attack in the late 1980s, when a number of scholars, such as Robert Proctor, Paul J. Weindling, Diane B. Paul, Sheila Faith Weiss and others endeavoured to challenge prevalent interpretations of German racial hygiene before and during National Socialism. In parallel, other scholars — most prominently G. R. Searle, Daniel J. Kevles, Pauline M. H. Mazumdar, and R. A. Soloway — have produced more refined interpretations of British and American eugenics, not neglecting negative eugenic practices, such as sterilisation and segregation. Since these pioneering works, the interest in eugenics has developed both geographically, covering countries as diverse as Brazil, Russia and China, and thematically, unravelling the important connections existing between eugenics and political and religious

* **Director of the Working Group on the History of Eugenics and Race (HRE), Oxford Brookes University**

ideologies. Moreover eugenics has not only served academic purposes. Currently, the term offers a conceptual background for debates on cloning, *in vitro* fertilisation, and so on. Aware of the general sensitivity surrounding these topics, specialists and lay observers alike have attempted to dissociate themselves from the interwar history of eugenics. Others, however, have endeavoured to produce a counter-discourse, one highlighting the centrality of eugenics within recent debates on genetic engineering.

Most of existing scholarship, however, concentrates on Western Europe, either on clearly delimited geographical area, such as the Scandinavian countries or on bilateral transmission of ideas and policies (Nazi Germany and the US, or Nazi Germany, Soviet Union and the US). According to this line of reasoning, eugenics had emerged in countries which were in the vanguard of technological modernity. Of late, a new generation of scholars has however challenged this view. On one hand, these scholars promote a different methodology, one which credits comparative methodological models as much as conventional scholarship insists on the uniqueness of national cases; on the other hand, they suggest that the history of eugenics needs to be studied within a more integrative European framework. Rather than merely being appendices to specific national traditions, eugenics and biopolitics must be restored to their place within the national histories of European cultures. It must be emphasised, therefore, that between 1860 and 1960 eugenics became part of a larger biopolitical agenda, which included social hygiene, racial hygiene, public health and family planning as well as racial research on social and ethnic minorities. Often, eugenics served as a vehicle for transmitting a social and political message that transcended political differences and opposing ideological camps. Moreover, eugenics and biopolitics were as diverse ideologically as they were geographically: they were adhered to by professional and political elites across Europe, from West to East, irrespective of their political and cultural contexts.

Against this backdrop it is surprising that so little comparative research has been conducted on other European countries. Mark B. Adams addressed this issue in the concluding chapter to his 1990 *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil and Russia*: “We are beginning to know something of Russian eugenics, but what of the Austro-Hungarian Empire and Slavic eastern Europe - Czechoslovakia, Hungary, Bulgaria, and the Ukraine? As a Catholic Slavic country, Poland should be an especially intriguing test case. Lemaine, Schneider, Clark, and others are clarifying the character of eugenics in France; what of other Latin cultures of Europe, what of eugenics in Italy, Spain, Portugal, Romania?”¹

¹ Mark B. Adams, ed., *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil and Russia* (New York: Oxford University Press, 1990), p. 225.

Little has been done subsequently to fill this gap. The history of Romanian eugenics and biopolitics, clearly, is still in need of comprehensive analysis. Auspiciously, in 2002 Maria Bucur published *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*.² But one cannot understand the history of eugenics in interwar Romania without considering the broader context within which hereditarian ideas had spread amongst the Romanian medical professions more widely, and whether support for eugenic interpretations of social issues were more prevalent amongst particular medical specialisms. Like their European colleagues, Romanian eugenicists were preoccupied with the question of whether psychiatric disorders and diseases were hereditary in nature. However, for many of them this question had very specific political overtones, and the period 1918 to 1944, especially, was to find numerous Romanian eugenicists supporting racial anti-Semitism.

Secondly, existing scholarship has centred exclusively on the “positive” achievements of the Romanian eugenics, largely neglecting the impact of hereditarian thinking on the most prominent medical doctors and their involvement in eugenic schemes of social and national protectionism. This reluctance to explain the existence of eugenic and racial ideas in Romanian medicine in particular and Romanian culture in general is indicative of a scholarly reticence in addressing the complex relationship between culture and politics. This is partly the product of difficulties intrinsic to identifying the elusive nature of medical thinking within Romanian nationalist discourses; more overtly, however, this is the result of an imperfect and partial assessment of medical history in Romania.

As a result, in 2007, Marius Turda and Paul Weindling published *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*.³ This is the first attempt to integrate eugenic movements and biopolitical ideas in Greece, Bulgaria, Croatia, Romania or Hungary within the general European debate. The volume argued that eugenic movements across Europe, in terms of societies, institutes and centres, as well as membership must be investigated, regionally and comparatively. Through their organisations and specialised journals, eugenicists in Central and Southeast Europe argued for the improvement and rejuvenation of the nation, both in terms of social hygiene and racial hygiene. The volume also revealed the research and political agenda of different eugenic movements as well as national and international collaborations between institutions, networks and communities of European eugenicists.

Closely connected to the history of eugenics is a much broader, but equally problematic, topic: modern biopolitics, understood as an

² Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2002).

³ Marius Turda, Paul J. Weindling, eds., *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940* (Budapest: CEU Press, 2007).

extensive complex of ideas, practices, and institutions focused on the care, regulation, disciplining, improvement, and shaping of individual bodies and the collective ‘body’ of nations.⁴ Attempts have been made, most prominently by Zygmunt Bauman, Tzvetan Todorov, Michael Schwartz, Roger Griffin and Aristotle Kallis to integrate eugenics and biopolitics in the general discussion of fascism and modernity. These authors suggest that biopolitics should not be treated as an extraordinary episode distinct from socio-political life, as a deviation from the norm which found its culmination in Nazi policies of genocide, but as an integral aspect of European modernity, in which the state and the individual embarked on an unprecedented quest for the renewal of the national community.⁵

The history of biopolitics in Romania is almost non-existent. Yet Romanian eugenicists invested biopolitics with a specific national mission: to direct disparate narratives of historical experience and cultural traditions towards the idea of improving the racial qualities of the nation. The nation was portrayed as a living organism, functioning according to biological laws, and embodying great genetic qualities, symbols of innate virtues transmitted from generation to generation. According to line of reasoning, biopolitics operated through investigations of biological processes regulating the triadic relationship between the individual, the nation and the state. Understanding the relationship between eugenics and biopolitics is of paramount importance, as it was this particular relationship which facilitated the emergence of utopias of national homogeneity and racial purity in the interwar period. The eugenic vision of the biopolitical state pointed to the creation of an organic society, where social distinctions, and divisions between the social and the political, the individual and the collective would be eliminated, and where biomedical experts were elevated to the position of defenders of the “national community”.⁶

Future investigations and cross-cultural comparisons of the history of Romanian eugenics and biopolitics must ideally include four research areas, working under a common methodological framework, one which stresses the complex relationship between the production of scientific knowledge and political and intellectual discourses.

⁴ It was largely in this sense that Michel Foucault employed the term in the late 1970s, in connection to his theory of governmentality. See Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1977-1978)* (Paris: Gallimard, 2004).

⁵ Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence* (London: Polity Press, 1991); Michael Schwartz, “Biopolitik in der Moderne”, *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz der deutschen Arbeiterbewegung*, vol. 31 (1995); Tzvetan Todorov, *Hope and Memory: Lessons from the Twentieth Century* (Princeton: Princeton University Press, 2004); and Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a New Beginning under Mussolini and Hitler* (London: Palgrave, 2007).

⁶ Marius Turda, “The Nation as Object: Race, Blood and Biopolitics in Interwar Romania”, *Slavic Review* 66, 3 (2007), 413-441 and “‘To End the Degeneration of a Nation’: Debates on Eugenic Sterilization in Interwar Romania,” *Medical History* 53, 1 (2009), 77-104.

1. Eugenics and Degeneration

At the beginning of the twentieth century, degeneration became an influential concept in the debate about the treatment of a wide range of social and medical “diseases”. To prevent such perceived degeneration, eugenicists claimed new rights over the proliferation of “genetically inferior individuals”. Comparing eugenic solutions to the alleged degeneration of the social body of the nation in Romania and other European countries is necessary for the understanding of projects of biopolitical engineering emerging during the first half of the twentieth century.

2. Eugenics and Gender

The marginal representation of women’s issues in political and intellectual discourses provides a different context for interpreting the motivations for women’s participation in eugenic organisations and biopolitical projects. One must examine how practices and discourses of sexuality and gender, and ideas about normalcy intersected with particular national discourses about fertility, demography, marriage restrictions and guardianship. Moreover, the interest in educating young mothers in medical issues, like contraception, needs to be properly understood and how European concerns about social issues, such as prostitution, related to the Romanian national context between 1900 and 1945.

3. Eugenics and Ethnic Minorities

One must eventually consider the relationship between biopolitics and racial research, including those attempts to use race as an objective basis for establishing new political and biological borders. Anthropometric, serological and anthropological debates on the “racial origin” of various ethnic groups in Romania must be analysed. Mathematical formulae, statistics and analyses of blood groups formed a corpus of arguments that racial science hoped would demonstrate that ethnic minorities were either “inferior”, and thus should be expelled; or they were “members” of the ethnic majority, and should thus be forced to assimilate.

Ultimately, the research agenda and thematic diversification proposed here must also serve an educational purpose by re-directing the discussion towards the historical sources of eugenics, whilst insisting on its current relevance to the wider public sphere. There is much more one could say about the history of eugenics and biopolitics in Romania than has been attempted here. New studies are published regularly, and most importantly, much of this new scholarship is produced by Romanian scholars. It is important that these authors’ commitment to international scholarship does not blind them to the

creativity of their local historiographic traditions, albeit these traditions are sometimes unable to meet standards of analytic distance, and are often encumbered with academic controversy. This emerging new scholarship on Romanian eugenics and biopolitics indicates that these topics are more than just coruscating reproductions of idioms, trends and styles of writing developed elsewhere; they are intrinsic parts of the convoluted Romanian history of the twentieth century.

CULTURĂ ȘI BIOPOLITICĂ ÎN ROMÂNIA.

Răzvan Pârâianu*

Abstract

Culture and Biopolitics in Romania

Traditionally, the study of social elite was related to social emancipation and political ascension, education and professional strategies, national and local leadership, etc. Yet, recent scholarship on radical ideologies, cultural and revolutionary movements, scientific doctrines and health policies, imply a more intimate relationship between those people perceived as respectable social pillars and those marginalized and excluded from society. Reflecting on Marius Turda's earlier considerations about the Eugenic and Biopolitical Studies in Romania, the present article argues for the establishment of a new research theme entitled Culture and Biopolitics in Romania.

Keywords: *biopolitics, eugenics, nationalism, social health, Romania, modernity, social elite.*

Interesul pentru studierea modului în care problemele specifice vieții umane au ridicat probleme diverselor guvernări cât și modul în care și-au găsit ele rezolvarea este relativ nou și constituie un domeniu aparte numit de Foucault biopolitica. Pe de o parte nevoia statului modern de a interveni în chestiunile medicale și chiar de a dezvolta o politică de sănătate proprie, pe de altă parte abuzurile sociale și medicale ale guvernelor totalitare și nu numai, au făcut ca acest domeniu să se bucure de un interes tot mai mare în ultima perioadă. De la sănătate și igienă, la natalitate și longevitate sau eugenie și rasism, interesul biopoliticii acoperă toată gama politicilor de control asupra populației, politici care etatizează una din cele mai intime și sensibile dimensiuni ale existenței umane și anume sănătatea. Experiența regimului nazist, a experimentelor medicale și a teoriilor rasial biologice, reprezintă un motiv relevant pentru înțelegerea doctrinelor științifice ce au stat la baza acestei istorii dramatice. Totodată, experiența regimului comunist face ca această temă de cercetare să aibă o altă dimensiune pregnantă: ingineria socială. Controlul natalității din epoca Ceaușescu este unul din cele mai edificatoare exemple în acest sens.¹ În ambele direcții

* **Lector univ. dr., Răzvan Pârâianu, Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș.**

¹ Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Humanitas, București, 2000.

cercetarea istorică a avut rezultate pe cât de spectaculoase pe atât de puține în ultimele decenii în România.

Istoria tradițională, așa cum a fost ea moștenită după cei patruzeci de ani și mai bine de comunism, axată pe politica de emancipare națională și relațiile internaționale ale Principatelor Române și mai târziu a Regatului Român, a lăsat puțin loc cercetărilor referitoare la politica de sănătate și monitorizare a populației. Istoriile ce s-au înscris în genul istoriei medicinei erau circumscrise aceleiași istorii naționale pe care veneau să o ilustreze cu cazuri particulare de succese ale științei românești. Genul afirmativ, comemorativ, memorial sau aniversar este astfel cel mai des întâlnit între aceste istorii în detrimentul genului argumentativ critic. Astfel, aceste producții istoriografice aduc puțină lumină în înțelegerea articulațiilor interioare ale diverselor doctrine științifice, ideologii, paradigme sau teorii care au influențat mult gândirea medicală și politicile de sănătate ale guvernelor României în perioada ei modernă.

Nevoia unei istorii a biopoliticii în România vine și dintr-un alt motiv mai puțin evident dar nu mai puțin important. Este vorba despre perspectiva organicistă asupra societății, societate care văzută ca un organism activ cu o origine pură devine națiune. Din acest punct de vedere, națiunea este mai puțin o populație cât un popor. Or, nu e totuna a vorbi despre sănătatea membrilor unei societăți sau despre sănătatea unui organism social. Foucault numea biopolitica „raționalizarea problemelor puse practicii guvernamentale de către fenomenele proprii unui ansamblu de persoane vii constituite în populație”.² Spre deosebire de populație, poporul implică o anumită viziune organicistă asupra societății. Distincția populație – popor este încă populară în multe medii ale spațiului public³ însă termenii clasici ai acestei deosebiri provin însă din sociologia germană de la începutul secolului al XX-lea în care distingea între societate [Gesellschaft] și comunitate [Gemeinschaft].⁴ Întreaga gândire socială de la acea dată era influențată de curentele neo-conservatoare care căutau o alternativă la civilizația modernă. Crizele modernității⁵ subminaseră fundamentele sociale și politice al lumii secolului al XIX-lea, o lume de inspirație liberală. Soluțiile propuse au fost astfel, cel mai adesea iliberale dacă nu chiar autoritare și totalitare.

² Vezi Michel Foucault, *Nașterea biopoliticii*, în *Biopolitică și medicină socială*, Idea Design & Print, Cluj, 2003, p. 113.

³ Un exemplu este oferit de articolele lui Octavian Paler care în ultimii ani ai vieții sale glosa pe contrastul dintre popor și populație.

⁴ Vezi Ferdinand Tönnies, *Community and Civil Society* [Gemeinschaft und Gesellschaft], Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

⁵ Jaques Le Rieder, *Modernitatea vieneză și crizele identității*, Universitatea A. I. Cuza, Iași, 1995; Carl Schorske, *Viena fin-de-siècle. Politică și cultură* Polirom, Iași, 1996; Peter Hanak, *The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*, Princeton University Press, Princeton, 1998, etc.

Perspectiva organicistă asupra națiunii a condus la o schimbare radicală a obiectului pus în discuție atunci când era vorba despre sănătatea publică. Pe de o parte, patologia diverselor afecțiuni continua să depindă de cazurile individuale, pe de altă parte însă, mijloacele birocratice ale statului modern au făcut posibilă și o privire de ansamblu asupra factorilor și consecințelor sociale de amploare. Mai mult, națiunea devine tot mai mult obiectul observației și cercetării științifice, individul uman pierzându-și treptat individualitatea în favoarea grupului social, a colectivității, a individului generic, sau mai bine spus a individului colectiv⁶ care populează fantasmăle gândirii sociale despre o lume în care diferențele sunt incriminate, demonizate, și nu în ultimul rând patologizate. Astfel, națiunea împrumută tot mai mult caracteristicile individului, dobândind personalitate, voință, caracter, psihologie, identitate, ereditate, morală, putere de creație, inteligență, capacitate de reproducție, adaptabilitate, rezistență, constituție fizică, dimensiuni antropomorfe și chiar grupă sanguină. Totodată, omul încetează a mai fi individ prin el însuși și devine treptat un simplu organ al acestui individ superior,⁷ fiind privat de personalitate, de voință, de caracter, de suflet, de identitate, etc. Omul nou astfel creat, era mai potrivit aspirațiilor mișcărilor radicale care urmăreau eliminarea conflictelor prin eliminarea forțată a diferențelor, sociale, culturale, politice și rasiale

Din acest punct de vedere nu este întâmplătoare discuția cu privire la liberalism pe care Foucault o deschide în relație cu biopolitica.⁸ El ține să precizeze că nu este atât vorba despre o interpretare a liberalismului cât un plan de analiză „al acelor tipuri de raționalitate care devin efective în procedeele prin care se dirijează, prin intermediul unei administrații statale, conduita oamenilor”. Or, aceste tipuri de raționalități devin extrem de importante atunci când omul este privat de individualitatea sa. Fără individualitate, însăși fundamentele sistemului politic modern devin problematice. Reprezentarea politică este alterată, asocierea în numele unor interese comune este degradată, și chiar elitele sociale sunt viciate cu un înțeles ce caută a depăși particularul și care tinde spre absolutizare, esențializare și

⁶ Pentru a folosi incongruența faptului că individualitatea grupului social crește o dată cu omogenizarea membrilor grupului respectiv, s-ar putea folosi termenul paradoxal de “individ colectiv”, ca metaforă euristică care accentuează sau atrage atenția asupra schimbării majore petrecute la nivel individual în societate.

⁷ Antipa folosea termenul de „unități organice superioare”. „Ca și indivizii, aceste *unități organice superioare* sunt și ele compuse din organe. Pe când însă la indivizi organele sunt formate din grupe de celule, la aceste asociații ele sunt compuse din grupe de indivizi, specializați în vederea îndeplinirii în comun unor anumite funcțiuni.” Grigore Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, Cartea Românească, București, 1919, p. 20.

⁸ Foucault, *op.cit.*

permanentizare.⁹ Cu alte cuvinte, nu este vorba numai despre o preocupare exclusiv medicală referitoare la politica de sănătatea socială dint-o anumite perioadă dar și de o evaluare a proiectelor de regenerare națională din perspectiva cunoștințelor științifice din acea vreme. Aceste proiecte s-au dezvoltat pe solul fertil al crizei modernității și al crizei sistemului politic modern și chiar dacă au eșuat, elementele lor constitutive au supraviețuit în forme perverse și în construcții eterogene din punct de vedere ideologic care azi încă exercită o influență asupra spațiului public din România.

Din acest punct de vedere, pledoaria făcută de Marius Turda pentru o agendă de cercetare a eugeniei și biopoliticii în România este relevantă și poate fi integrată cu mult succes într-o temă de cercetare care să combine interesul pentru studiul elitelor și societății cu acela pentru biopolitică. Chestiunile legate de degenerare, de rolul și drepturile femeilor, și de minoritățile etnice întotdeauna au fost legate de modul în care era înțeleasă noțiunea de elită socială, de conducere națională, de selecție a conducătorilor politici. Se poate merge chiar mai departe prin constatarea că orice politica culturală poate fi privită sub specia biopoliticii atâta vreme cât cultura a putut fi înțeleasă atât ca o sursă de valori cât și ca un instrument de selecție firească sau naturală a indivizilor.¹⁰ Cultura, ca factor de unitate a poporului,¹¹ a fost adesea responsabilă cu definirea degenerării,¹² a feminității și a minorității,¹³ toate acestea ca alterități constitutive identității normative. Adesea cultura, în principal cultura politică, este aceea care leagă nivelul teoretic al reflecției despre națiune cu nivelul practic al instrumentării cunoștințelor științifice la nivelul sănătății și demografiei populației. Sau mai precis, cultura este cea care asigură atât selecția elitelor cât și eliminarea alterității.

Folosită adesea ca armă politică, cultura a fost o noțiune care a fost gândită ca o contrapondere la progresul civilizației moderne. Căutând acel ceva imuabil chiar etern pe care se poate construi o identitate stabilă, acel ceva care merită conservat, care da valoare oamenilor și

⁹ Antipa de pildă, pentru a păstra exemplul anterior, considera că „sistemul parlamentar face însă ca omul politic să nu fie numai reprezentantul interesului general, ci adeseori și al intereselor speciale ale alegătorilor săi, cari uneori pot fi chiar contrare interesului general, ...” Grigore Antipa, *op.cit.*, p. 389.

¹⁰ *Ibidem*, p. 116.

¹¹ I. Slavici considera că spre deosebire de politica tradițională, cultura unește oamenii deoarece ea este mai aproape de spiritul național. De aceea considera el cultura trebuie să fie fundamentul pentru politica noilor generații. Vezi Ioan Slavici, *Unitatea Noastră Culturală* (V) în *Tribuna*, XI 1907, no. 11 Ianuarie, p. 2; republicată în Ioan Slavici, *Amintiri*, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 506-507.

¹² N. C. Paulescu, *Cele patru patimi și remediile lor*, Cartea Românească, București, 1921, sau *Degenerarea jidanilor* Cartea Românească, București, 1923.

¹³ O. Goga, *Un anacronism: cultura maghiară în Românul*, II 1912, no. 284, 25 Decembrie / 7 Ianuarie, p. 2-4; sau *Infiltrații străine în literatura romană. Discurs rostit la Academia Română la 21 Aprilie 1937*, în Octavian Goga, *Discursuri*, Cartea Românească, București, 1939, p. 57-74.

acțiunilor lor dincolo de negocierea socială și dincolo de orice instituție, acel ceva care rezonază imediat în sufletele maselor aducând armonie și înțelegere nemijlocită, mulți gânditori au așezat cultura în aceeași ordine cu biologia și geografia, făcând din aceasta mai mult un dat natural decât un rezultat al cultivării conștiente sau al creației individuale. Prin urmare, noțiunea de cultură este cel mai adesea o noțiune iliberală¹⁴ care asigură relația dintre elite și mase, oferind nu numai un limbaj comun dar și un orizont de așteptare, o viziune asupra societății, o înțelegere a destinului comun, și nu în ultimul rând o definire a comunității. Lipsa de cultură, în principal lipsa de cultură națională implica descalificarea candidaților la elita națională ca fiind barbari, străini, înstrăinați, decăzuți, degenerați, etc. Cu alte cuvinte, împrumutând expresia lui Iorga, cultura națională nu poate sta alături de dentistul Rosenthal.¹⁵ Totodată, cultura este și un mijloc de integrare. Astfel, aceasta ar fi putut fi instrumentul de integrare de pildă a minorităților fără aspirații naționale proprii sau a emancipării femeilor.¹⁶ Cele două fațete ale culturii, una care duce către emancipare, ascensiune socială și elite, și cealaltă către discriminare sau marginalizare au fost întotdeauna complementare.

Ar fi prea multe de spus despre relația dintre cultură și degenerare,¹⁷ dintre cultură, emanciparea femeii și feminism, sau dintre cultură și minorități etnice. Dar tocmai aceasta apropiere tematică face ca biopolitica și eugenia să poată fi studiate mai bine în conexiune cu noțiunea de cultură, și mai ales în relație cu identitatea narativă pe care orice cultură o colportă pentru comunitatea pe care o definește. Reintegrate în universul cultural de origine, teoriile eugenice își recapătă dimensiunea axiologică și ideologică originară. Așa cum „omul bun” (eugen) a implicat întotdeauna unitatea clasică dintre minte și corp, teoriile sociale și biologice revoluționare au căutat restaurarea armoniei pierdute între sănătatea și cultura membrilor comunității la care făceau referire. Omul nou, nu este numai un om bun, un om dezvoltat armonios, un om cultivat (în toate sensurile cuvântului, inclusiv cel biologic), ci și un om puternic, un conducător, o individualitate, un nobil. Astfel, studiile de biopolitică și eugenie își pot găsi mai mult decât un loc potrivit dezvoltării lor, își vor găsi locul lor legitim de înțelegere și evaluare.

Sperăm ca Centrul de cercetare științifică a istoriei elitelor românești să devină în următorii ani un astfel de loc privilegiat în care să se

¹⁴ Este demn de amintit aici un text al lui Caragiale în care acesta considera că liberal și literat nu pot sta împreună decât poate cel mult în tren. Ion Luca Caragiale, *Liberalii și literatura* în *Epoca*, II 1896, no. 341, 31 Decembrie, p. 1

¹⁵ N. Iorga, *Cultura națională și politica națională. Discurs ținut de N. Iorga în seara de 14 Octombrie 1908 la București (Sala Dales)*, Neamul Românesc, Vălenii-de-Munte, 1908.

¹⁶ Vezi de pildă D. Octavian Goga și emanciparea femeii, în *Țara noastră*, XI (1932), no. 140, 29 Septembrie, p. 2.

¹⁷ Max Nordau, *Degenerare*, Editura Librairie H. Steinberg, București, 1894.

dezvolte noile teme de cercetare pentru generațiile viitoare. Totodată aspirăm să facem din relația cu Universitatea Oxford Brookes o relație privilegiată iar din Grupul pentru studierea istoriei rasei și eugeniei (The Working Group on the History of Race and Eugenics)¹⁸ un partener al viitoarelor proiecte desfășurate sub egida centrului nostru.

¹⁸ Vezi pagina internet a grupului la adresa <http://ah.brookes.ac.uk/research/project/hre/>

Gh.Bichicean, **Congregațiile generale în Transilvania voievodală**, Ed.C.H.Beck, București, 2008, 459 p.

„Instituțiile exprimă identitatea istorică a unui popor și-i definesc locul în concertul popoarelor lumi” consideră academicianul Ștefan Ștefănescu în cuvântul înainte al lucrării „Congregațiile generale în Transilvania voievodală” a profesorului universitar doctor Gheorghe Bichicean. În acest sens trebuie să înțelegem complexa abordare realizată de autor care, încă în „Argument”-ul lucrării subliniază că: „cartea de față(...) se sprijină pe o serie de acumulări istoriografice și mai mult pe cele documentare. În acest fel am putut reconstitui imaginea unor ansambluri instituționale care aparțin unitar spațiului românesc”.

Capitolul I al lucrării constituie „Istoriografia problemei” făcându-se bineînțeles referire la faimosul studiu al lui Gh.I.Brătianu „Les assembles d'états et les Roumains en Transylvanie” considerată de autor „cea mai importantă realizare a istoriografiei românești în acest domeniu”. De asemenea sunt menționate contribuțiile lui Aurei Decei, David Prodan, precum și lucrările elaborate cu o „deosebită notă de erudiție” de către Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, Șerban Papacostea, Ioan Aurel Pop. De menționat faptul că autorul citează și surse ale istoriografiei maghiare: Vass Jozsef (Erdely orszaggyulesei a vajdak alatt), Gy. Bonis (Huberiseg es rendesseg a kozepkorban) și germane: Th.Nagler și P.Niedermayer.

Capitolul II „Adunările de stări în Europa medievală” reprezintă circumscrierea europeană a problematicii în discuție. În secțiunile capitolului sunt dezbătute elementele istorice subliniindu-se faptul că organizarea instituțiilor reprezentative ale stărilor privilegiate constituie un fenomen general european. Sunt definite stările(*stande*) și ordinul(*ordo*). Secțiunea a II-a prezintă problematica reprezentării și convocarea adunărilor de stări, având ca și coordonate de cercetare principiul reprezentării, criteriul etnic și religios în reprezentare și, în fine, modalitățile de convocare a Stărilor. Ultima secțiune prezintă o foarte interesantă trecere în revistă a tipologiei și terminologiei Adunărilor de Stări, respectiv o scurtă prezentare a acestora începând cu Franța (Etats generaux), Anglia (Parliaments), Spania și Portugalia (Cortesurile), Imperiul German (Reichtag), Polonia (Seim Walby), Ungaria (Orszaggyules), Moldova și Țara Românească (Adunarea țării, Sfatul de obște).

Capitolul III intitulat „Adunările de stări în Țările Române” pornește de la ideea că și acestea „se încadrează, ca de altfel toate țările creștine care au acces la centralizare statală, fenomenului instituțional european al Adunărilor reprezentative ale stărilor privilegiate”, dar autorul subliniază clar că „particularitățile și

decalajul cronologic se datorează contextului intern și existenței unui sistem de receptare instituțional, care nu modifică însă substratul autohton în organizarea instituției”. Pornind de la aceste considerente secțiunile lucrării dezbate aspecte legate de organizarea Adunărilor de stări, tipologia și terminologia Adunărilor de stări din cele două țări românești, structura Adunărilor și nivelul de reprezentare, modalitatea convocării. O secțiune specială este dedicată tipologiei și funcției

Adunărilor de Stări cu decalarea clară a celor de tip voievodal cu sublinierea rolului politic în alegerea domnitorilor (sec.XV-XVII) și cele ale regimului boieresc în care alegerea devine o recomandare sau opțiune a Stărilor supusă aprobării Porții (sec.XVII-începutul celui următor). Ultima secțiune este dedicată problemei echilibrului dintre Domnie și Adunările de stări, accentuând faptul că instituția Adunărilor de Stări în Țările Române „prezintă domnitorul și stările privilegiate în echilibru instabil, ce își are originea în chiar regula de succesiune ce întărește stăpânirea: sistemul ereditar electiv și limitele impuse puterii domnitorului de obiceiul pământului”.

„Instituțiile centrale în Transilvania medievală” reprezintă capitolul care pătrunde în miezul problemei, în secțiunile cărui sunt trecute în revistă instituțiile centrale ale Transilvaniei voievodale: voievodul, sfatul voievodului și în cele din urmă congregațiile locale și generale ale voievodatului. O a doua secțiune se ocupă de instituțiile centrale în Principatul transilvan: principele, guvernatorul, guberniul, cancelaria aulică, Dieta. Fiecărei instituții, autorul îi face o prezentare istorică, principalele contribuții la evoluția instituțională și statală a Transilvaniei cu particularitățile și specificitățile ei.

Capitolul V „Originea și organizarea congregațiilor generale din Transilvania voievodală” dezbate problematica destul de spinoasă ale manifestărilor de independență în voievodatul Transilvaniei și criza sistemului feudal maghiar parcurgând istoria convulsionatelor relații dintre centru și voievodat. O altă secțiune se ocupă cu tipurile și formele Congregațiilor generale în voievodatul transilvan.

Capitolul VI continuă ideile celui precedent prin abordarea modului de desfășurare a Congregațiilor, autorul împărțind acestea în patru tipologii: congregații generale convocate și prezidate de voievod, inițiativă ce sublinia autonomia instituțională a Transilvaniei; congregații convocate din porunca regelui și prezidate de voievod, pentru discutarea și adoptarea unor măsuri hotărâte de Dieta maghiară; congregații convocate și prezidate de regii Ungariei- destul de rar și numai pentru situații deosebite; cazuri particulare de convocare- prin persoane împuternicite de voievod sau rege. Este un semn al autorității vice-voievozilor, autoritate ce atinge punctul culminant în sec.XV și mai ales în timpul răscoalei de la Bobâlna.

Capitolul VII are ca subiect reprezentarea stărilor privilegiate în congregațiile generale din voievodatul Transilvaniei: nobilimea, clerul catolic, sașii, secuii, dar este abordată și problematica reprezentării orașelor. După aceste considerente un capitol special este dedicat participării românilor ca factor de drept public la congregațiile generale voievodale, cercetările fiind centrate în jurul a patru ani: 1291- când românii apar ca factor constituțional în Adunarea stărilor, 1355- participarea românilor la congregația din acest an și enumerarea lor între stările privilegiate în documentul din 26 mai 1355. Cel de al treilea an este 1366: decretele regelui Ludovic I: stăpânirea unei moșii cu titlu cnezial depinde de apartenența la biserica catolică, dar în același timp a întărit stăpânirile cneziale ale românilor, mai mult a procedat la numeroase înnobilări. În fine, o ultimă coordonată istorică este anul 1437 și prezentarea unui document care nu are nevoie de alte prezentări: *Unio trio nationum*.

Ultimul capitol este dedicat descrierii Congregațiilor generale voievodale din Transilvania: Regeste și Comentarii de-a lungul secolelor XIII-XVI.

Lucrarea este încheiată cu un rezumat cuprinzător în limba franceză și o bibliografie selectivă ce cuprinde 39 de izvoare, 151 de studii și lucrări generale și 200 de studii și lucrări de specialitate.

Per ansamblu, lucrarea dl. Bichiean se prezintă ca o contribuție modernă și originală la istoria instituțiilor transilvane, remarcabilă prin acribie, modernitatea abordărilor și folosirea izvoarelor istorice.

Fábián István

Dan Horia Mazilu, ***Văduvele sau despre istorie la feminin***, Ed. Polirom, Iași, 2008, 545 p.

Prezenta lucrare recenzată vine fără îndoială ca și o aprofundare a istoriei femeii publicată de autor cu un an înainte. Astfel, în 2007 în *Lege și fărădelege în lumea românească veche* (Iași, Ed. Polirom), Dan Horia Mazilu analiza într-un capitol distinct problema dualității sexuale, statutul femeii din societatea medievală și premodernă românească, atât din perspectiva discursului juridico-religios, cât și din aceea a modului în care societatea românească a privit și valorizat, sau nu, femeia. O mare parte dintre temele analizate în acest capitol – problemele sexualității: incest, adulter, abandon, bigamie; violența în familie, divorțul și repudierea soției, abuzurile sexuale ale voievozilor, discursul ecleziastic asupra sexualității; fenomenul marginalității prin prisma prostituatelor; infracțiuni asupra femeii precum răpirea, violul – se regăsesc, dar într-o manieră mai elaborată – și din punct de

vedere documentar – în *Văduvele sau despre istorie la feminin*. Lucrarea este reprezentativă, iar eforturile autorului se impun a fi notate căci readuc în prim planul atenției istoricilor un domeniu de cercetare, istoria femeii, evidențiind din nou importanța lui și mai ales necesitatea de a aprofunda acest domeniu.

Văduvele sau despre istorie la feminin, prin modul de elaborare, prin prisma raționamentelor autorului, este de fapt o istorie a femeilor din societatea medievală românească având ca „pretext” această categorie juridică atât de aparte – văduvele. Cercetarea statutului acestor femei în negru este poate cel mai lesne de întreprins întrucât atunci când e vorba despre femei, atât documentele juridice cât și textele eclesiastice discută cu precădere despre văduve și condiția lor. Este explicabil poate de ce demersul lui D. H. Mazilu a pornit tocmai de la cazul acestor femei văduve și deci stăpâne pe propriul trup, pe propriile acțiuni, astfel cum femeia nu a fost nicicând de-a lungul existenței sale în acel ev mediu masculin.

Din punct de vedere structural lucrarea cuprinde cinci teme majore ale istoriei femeii văzute din perspectiva văduvelor. Astfel, prima temă majoră, *O istorie a femeilor fără văduve* amintește de argumentul folosit de Gisela Bock în *Femeia în Istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre* (Iași, Ed. Polirom, 2002) și anume că „o istorie fără jumătate din omenire înseamnă mai puțin decât o jumătate de istorie, căci, fără femei, această istorie ar fi inechitabilă și față de bărbați și față de femei”. Astfel autoarea atrăgea atenția asupra diversității condiției femeilor din această epocă și asupra posibilității de a trata distinct fiecare categorie de femei. D. H. Mazilu urmărește construcția de-a lungul antichității și evului mediu a discursului asupra văduvelor. Folosindu-se de uneltele istoricului literaturii autorul urmărește și evoluția din punct de vedere etimologic a conceptelor de „văduv, văduvă”.

A doua temă majoră – *Văduvele în istorie* - este propriu-zis un demers de istorie a femeilor din societatea românească veche urmărită în punctele centrale ale evoluției femeii. Sunt astfel tratate etapele definitorii din viața unei femei: căsătoria, rațiunile ei și etapele de construire a cuplului precum și factorii care aduceau femeile în starea de văduvie: *Bărbaților li se întâmpla să și moară*. De notat, cum de altfel observația se poate extinde la majoritatea studiilor de gen centrate pe evul mediu, faptul că autorul D. H. Mazilu insistă asupra cazurilor femeilor din familiile domnești și boierești. Între cele mai bine documentate aspecte și care oferă de altfel o perspectivă mai amplă asupra imaginii femeii din societatea medievală românească sunt acelea referitoare la raporturile dintre soții domnești precum și acela al conduitei în societate a unor văduve de domni.

Partea a treia, *Anul jălui*, urmărește atât la nivel discursiv, dar și semantic funcționarea unui obicei legat de onorarea morților – anul de

doliu, obligatoriu pentru soțul supraviețuitor, dar mai ales pentru femeie.

Partea a patra, *Văduvele între ceilalți*, ocupă un loc semnificativ în economia lucrării. Dan Horia Mazilu construiește imaginea socială a văduvelor; implicarea lor în societate, dar și perspectiva societății luate ca întreg asupra femeilor din această categorie. Autorul subliniază de asemenea o realitate de necontestat a evului mediu, și anume că implicarea femeilor în societate cunoștea o schimbare radicală odată cu doliul, căci femeile rămase văduve se bucurau de capacitate juridică deplină cu toate avantajele și neajunsurile ce decurgeau din această stare. Astfel, putem vorbi despre „provocări” ale văduvelor expuse de autor după cum urmează: în urma soțului (p. 231); văduva în fața legii; niște femei împovărate de îndatoriri; familia, dar și „casa”; faima individuală și onoarea familiei (p. 281); văduva veselă; văduvele între ceilalți (p. 318); drumul spre lumea de dincolo – *praeparatio mortis*.

În rai, partea a cincea a cărții, continuă ideile expuse în ultimul subcapitol al părții a patra centrându-se asupra modului în care văduvele, ca de altfel toate femeile din veacul de mijloc care dispuneau de mijloacele necesare, se pregăteau pentru trecerea finală în lumea de dincolo. *Praeparatio mortis*- pregătirea pentru moarte, este amplu analizată în această parte a lucrării cu referiri detaliate la „retragerea din lume” a femeilor, adică îmbrăcarea hainei călugărești și implicațiile acestei treceri.

Ultima parte din lucrare este consacrată soțiilor și văduvelor de domni a căror rol în viața politică a țării este analizat în paginile urătoare. Istoricul literar D. H. Mazilu nu se dezmente nici aici în această ultimă parte a operei sugestiv intitulată *Puterea domnească în gingașele mâini de femeie* (p. 459). Autorul insistă și asupra unor cazuri concrete cum sunt acelea ale Elenei Rareș sau Marghita Movilă.

Văduvele sau despre istorie la feminin și-a propus așadar, după cum însuși încheia autorul, a fi o istorie a acestor „femei măhnite”, a acestui „grup în negru” de femei abordată din perspectiva istoricului literaturii românești vechi, fapt evident în bibliografia folosită precum și în titlurile capitolelor și subcapitolele lucrării. Totuși considerăm că autorul a reușit să depășească cu mult limitele înscrise în titlu: *Văduvele sau despre istorie la feminin*, este în fapt o lucrare de istoria mentalităților, o istorie a femeii magistral construită prin revalorizarea surselor documentare clasice – cronicile – dar fără a se limita doar la acestea. După cum mărturisea însuși Dan Horia Mazilu într-un interviu acordat revistei *Caiete de antropologie culturală* încă în 2007, era conștient de necesitatea unei noi citiri a acestor texte ale literaturii românești vechi, o lectură ce se impunea a fi făcută cu instrumentele puse la dispoziție de știința acestor ani (istoria mentalităților,

imagologia, antropologia culturală etc.)¹. Astfel a apărut probabil și acest demers salutar, contribuind fără îndoială la îmbogățirea istoriei femeii din veacul de mijloc românesc, dar și mult mai generosul domeniu al istoriei mentalităților.

Georgeta Fodor

Federico Chabod, ***Storia dell'idea d'Europa***, Laterza, Bari, 2007, 176 p.

Volumul are la bază câteva cursuri universitare pe care Federico Chabod le-a ținut la universitățile din Milano (1943-1944) și Roma (între anii 1947-1948 și 1958-1959). Lucrarea se naște astfel într-un moment în care existența însăși a conceptelor de Europa și de civilizație europeană sunt puse în discuție de cel de-al doilea război mondial; chiar în acest moment Chabod parcurge etapele lungului drum care, de la Grecia clasică până la secolul al XIX-lea, duc la nașterea și dezvoltarea ideii de Europa nu doar din punctul de vedere geografic sau politic, ci mai ales cultural.

Întrebarea fundamentală la care Chabod încearcă să dea un răspuns este: „când strămoșii noștri au dobândit conștiința de a fi europeni?”. Acest sentiment se formează pe baza contrapunerii: Europa este o realitate care există doar în opoziție cu ceva care se deosebește de ea; iată elementul metodologic fundamental nou care reiese din volumul de față. Mai mult decât o istorie a Europei, deci, volumul lui Chabod poate fi considerat ca o istorie a conștiinței de apartenență la o realitate aparte, diferită prin cultură, obiceiuri, organizare socială, politică și economică, față de alte realități. Această alteritate este identificată de către europeni – în funcție de momentul istoric – cu persani, sciți, barbari, turci. Această contrapunere constantă este în mod substanțial una de civilizație. Elementul constitutiv al Europei este libertatea, în timp ce toate celelalte popoare de care Europa se deosebește sunt obișnuite să trăiască în regimuri tiranice și dictatoriale. După o îndelungată perioadă în care Europa are o semnificație doar geografică – care începe cu imperiul lui Alexandru cel Mare și ajunge până la Evul Mediu – Europa își recapătă valoarea de principiu prevalent politic, odată cu umanismul. Primul care reintroduce acest element este Enea Silvio Piccolomini – papa Pius al II-lea, dar formularea finală este exprimată de Niccolò Machiavelli, primul care afirmă din nou că adevărata caracteristică a istoriei europene este reprezentată de ecuația între republică și virtute. În viziunea lui Machiavelli, această caracteristică, împreună cu

¹ *Caiete de Antropologie Culturală*, An VI, nr. 1-2 (10-11), Ianuarie – decembrie 2007.

creștinismul și moștenirea clasică, constituie fundamentul unei conștiințe, care este în același timp revendicarea unei superiorități morale și civile față de alte popoare. Alt element de mare importanță, pentru dezvoltarea ideii de Europa, este reprezentat de marile descoperiri geografice care au loc între secolele al XV-lea și al XVI-lea, începând cu cea a Americii de către Cristofor Columb. Începând de atunci, opoziția se face cu alte popoare care, în imaginarul european, trăiesc într-o stare de sălbăticie și după legile naturale, ignorând roadele civilizației. Acest element se regăsește și în gândirea europeană din perioada secolelor XVII-XVIII, când se dezvoltă o orientare critică la adresa unei anumite idei de Europa, caracterizată de intoleranță, fanatism religios și despotism, chiar dacă în varianta sa iluminată, și sunt exaltate bunul simț și sincera religiozitate ale popoarelor asiatice – chinezi, indieni, chiar persani – sau, după caz, ale bunului sălbatic. Astfel, motivele unei pretense superiorități morale ale Europei lasă loc unui spirit mai înțelegător la adresa diferențelor caracteristice diferitelor civilizații.

Cultura și capacitatea lui Chabod de a sintetiza întreaga istorie culturală a continentului european printr-un scris clar și plăcut, au făcut ca această carte să aibă un mare succes istoriografic, dovadă reeditările succesive, într-o perioadă în care începea procesul de construcție comună europeană, deși limitat doar la partea vestică a continentului. Punând în prim plan mai ales aspectele culturale ale procesului de construcție a unei identități europene comune, el a contribuit la formarea și răspândirea, în anii Războiului rece, a unei conștiințe a apartenenței comune a tuturor popoarelor europene.

Giordano Altarozzi

Giovanna Motta, *Il mercante di panni*, Passigli, Bagno a Ripoli 2009, 157p.

Prin romanul *Il mercante di panni* Giovanna Motta oferă cititorilor o frescă de neegalat despre secolul al XVI-lea în Sicilia și în Europa. Printr-un stil clar și succint, autoarea, reprezentantă de vârf a lumii academice italiene, reușește să contureze figura protagonistului, Tuccio, un negustor de țesături toscan, în mod poliedric și fascinant.

Mediul în care se desfășoară acțiunea circumscrie o Europă- de la Messina și Palermo până în nord, la Bruges, Anvers și Londra. Călătoria lui Tuccio reprezintă un parcurs pe care protagonistul îl face împreună cu cititorul, traversând astfel realitatea și viața de zi cu zi a epocii – variata lume a comerțului, diferitele forme ale puterii politice, viața în palate – însă totul se desfășoară sub spectrul ciumei, al

războaielor și pericolelor reprezentate de pirați. Pe lângă mărfuri călătorească și ideile, cultura, arta, într-o lume care se descoperă mai amplă decât se credea până atunci.

Într-o atmosferă fermecată și fermecătoare trăiește o personalitate modelată după figura unui negustor care a existat în realitate – Tuccio Fieravanti – a cărui viață ne este cunoscută datorită numeroaselor documente pe care autoarea le citează în lucrare.

Cartea reușește astfel să recreeze atmosfere unice într-un context real, întotdeauna bine mărturisit. Astfel, între ficțiune și realitate, se amestecă diferite limbaje, care merg de la toscana veche până la fermecătoarea siciliană, atingând vârfuri de poetism nemaîntâlnite. *Il mercante di panni* reprezintă, deci, un roman istoric pasionant, o urmă originală a trecutului care poate povesti foarte multe lumii globalizate în care trăim.

Francesco Randazzo

Keith Hitchins, ***The Identity of Romania***, The Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 2009, 307 p.

Preocupările profesorului Keith Hitchins asupra istoriei României s-au concretizat în numeroase studii și volume, devenite lucrări de referință în istoriografia românească și universală. Recenta apariție editorială, *The Identity of Romania* vine în continuarea cercetărilor prioritare ale autorului privind formarea și afirmarea identității naționale românești. Cartea se structurează în doisprezece studii care urmăresc dezbaterile asupra identității naționale în două perioade cheie ale istoriei românilor: jumătatea secolului al XVII-lea-mijlocul secolului al XIX-lea pentru Transilvania și perioada interbelică pentru România.

Problema unirii religioase cu Biserica Romei a produs o puternică manifestare a identității religioase, în contextul în care românii se identificau cu ortodoxismul. Autorul analizează motivele care i-au atras pe români spre această uniune și măsura în care identitatea le-a afectat decizia din două perspective: a preoților de țară și a înaltului cler. Pentru cei dintâi dilema era puternică, chiar dacă li se ofereau anumite avantaje atașamentul față de religia părinților era intens, a fi român însemna de fapt a fi ortodox. Clerul superior, mai bine educat, în contact cu curentele vremii, a văzut în Unire un mod de îmbunătățire a situației și de ieșire din izolare, fapt pentru care au acceptat-o mai ușor. Dar cu toate acestea nici ei nu au abandonat moștenirea orientală, în condițiile în care ortodoxia îi definea, religia fiind cea care dădea comunității unitate și coeziune. Reacția violentă a

lumii rurale împotriva Uniunii, concretizată prin mișcarea lui Visarion și Sofronie este una spontană, de apărare împotriva schimbării care amenința rânduiala ancestrală și nicidecum din cauza modificării normelor dogmatice, religia, și nu etnia, fiind cea care definea apartenența la comunitate. Activitatea mitropolitului Andrei Țaguna, una dintre cele mai reprezentative personalități a mișcării politice românești, oglindește aceeași viziune tradițională, biserica și națiunea sunt separate, fiecare având propriile drepturi și propria misiune. În această primă etapă a mișcării naționale, clerul ocupa o poziție fruntașă în cadrul fenomenului de afirmare identitară, rol care este asumat treptat în prima jumătate a secolului al XIX-lea de elita intelectuală.

Analizând fenomenul afirmării naționale din perspectiva paradigmei moderniste, autorul concluzionează că într-o oarecare măsură mișcarea națională românească dintre anii 1700-1849 corespunde acestei paradigme, elita fiind cea care a conceput națiunea și a definit trăsăturile ideologiei naționale. Schimbarea structurii sale de la clericii din secolul al XVIII-lea la laicii din anii 1830-1840, precum și evoluția ideii de națiune în sine, de la viziunea lui Klein la cea a pașoptiștilor, sunt principalele argumente în acest sens. Dar, cu toate acestea, națiunea descoperită și afirmată de elitele românești nu a fost o construcție, nu era o simplă entitate pe care au imaginat-o ca răspuns la imperativele economice și sociale ale epocii moderne. Mai degrabă elitele secolului al XVIII-lea posedau deja un puternic sentiment al identității, construind pe un simț al comunității care era deja încetățenit la 1700, prin memoria unui trecut comun, tradiții, mituri, limbă, religie ortodoxă, excludere politică și socială. Adaptând paradigma lui Miroslav Hroch la cazul românesc, Hitchins identifică trei etape ale procesului de formare a națiunii moderne: o primă perioadă cuprinsă între 1770-1820, caracterizată de interogări scolastice ale istoriei, limbii și obiceiurilor și de diseminare a unui nou sens al comunității, o a doua etapă între 1830-1880, care se distinge prin eforturile de organizare a unei mișcări naționale și de atragere a susținerii maselor, și a treia etapă între 1880-1914, când mișcarea națională atinge maturitatea și devine o mișcare de masă.

În secolul al XX-lea, în cadrul României Mari, intelectualii au fost cei care au monopolizat dezbaterile asupra identității și a modelelor care trebuiau urmate. Apelând la metoda comparată a fenomenelor și proceselor istorice, K. Hitchins analizează felul în care intelectualii români și-au investigat identitatea și și-au stabilit modelele în raport cu Vestul European. Unii au salutat ideea unei racordări la valorile europene, alții au căutat să conserve modul de viață tradițional și specificitatea românească. Dincolo de abordările diferite, specifice originii și identității diferite, tradiționaliștii sud-est europeni îmbrățișau unele trăsături comune: anti-raționalitatea, preocuparea

prioritară pentru națiunea etnică și anti-occidentalismul. Teologi, economiști sau filosofi, intelectualii sud-est europeni au abordat problema identității din perspectiva propriilor filosofii și aspirații. Madgearu, urmărind adaptarea valorilor europene la tradițiile și realitățile românești a identificat o a treia cale, plasând țărănismul între principalele curente ale tradiției naționale. Blaga, unul dintre cei mai originali filosofi români și poet al secolului al XX-lea, a ales o abordare metafizică și creativă a identității și a modelelor care trebuiau urmate. Viziunea celor doi filosofi, a românului Cioran și a bulgarului Yanev, care chiar dacă se apropie mai mult de tradiționaliști, nu se încadrează perfect în nici o categorie, relevă în fond, reacția intelectualilor la modernizare. Conștientizând provocarea Europei, chiar dacă o acceptă sau o resping, ei știu că nu pot să o ignore și că trebuie să facă într-un fel sau altul pace cu Vestul.

Ultimul studiu, intitulat *Major Cultures and Minor Cultures: The Romanian's Debate about Europe, Eighteenth Century to 1989* unește cele două perioade printr-o analiză a felului în care dezbaterea românească asupra identității naționale și a modelelor europene, a constituit ea însăși, o determinantă a mișcării și chiar a identității naționale încă din secolul al XVIII-lea.

Demersul istoricului Keith Hichins privind manifestările identitare naționale în cazul românilor se încadrează provocărilor generate de procesul de europenizare. Europa, ca unitate politică provoacă istoria statelor naționale, tradițiile lor politice și practicile lor guvernamentale în încercarea de a consolida o structură politică, culturală și etnică extrem de complexă, și în plus, aflată într-o continuă reformulare datorită expansiunii ei rapide. Astfel, realitățile social-economice diverse, moștenirea unor evoluții istorice aparte sunt factori care nu pot fi trecuți cu vederea în acest proces de creare a unei societăți europene. Cunoașterea realităților istorice care stau la baza formării naționale a statelor europene devine o necesitate. Dezbaterile privind vechile dileme devin sugestive în căutarea unei noi forțe de coeziune generatoare a unei identități europene care să cuprindă un spațiu politic, constituit în fond, din identități naționale, regionale, lingvistice sau chiar religioase.

Maria Dan

Silvia Marton, ***La constuction politique de la nation. La nation dans les debats du Parlement de la Roumanie (1866-1871)***, Editura Institutul European, Iași, 2009, 439 p.

Într-o epocă dominată de integrism, problema națiunii și respectiv a naționalismului se pune în chip legitim, antrenând azi luări de poziție dintre cele mai spectaculoase. În acest context, propunerea unor cercetări precum cele ale Silviei Marton, privind construcția politică a națiunii, văzută din perspectiva alegerilor parlamentare reprezintă o inițiativă salutară.

Cartea Silviei Marton își propune să evidențieze rolul parlamentului, din perioada 1866-1871, în construcția politică a statului-națiune român. Dacă până acum principalele studii s-au concentrat pe sublinierea rolului guvernământului în ceea ce înseamnă construcția politică a unei epoci, sau privind ideea de națiune în sens filozofic, studiul Silviei Marton abordează determinațiile politice care au stat la originea formării și consolidării statului-națiune român. Ea analizează condițiile sociale care au reprezentat baza funcționării societății politice românești. De asemenea, urmărește felul în care ideea de națiune și valorile specifice națiunii, s-au exprimat în manifestări și preocupări concrete, istorice, instituții, legislație, discurs politic, etc.

Sursa analizelor sale l-a reprezentat parlamentul și discursul parlamentar traversat de dezbateri și divergențele argumentative concretizate în opțiuni instituționale și legislative care au permis parlamentului să construiască și să definească națiunea, dar mai ales statul-națiune.

Studiul Silviei Marton debutează cu „o trecere în revistă” a modului de a concepe și defini națiunea în opera unor istorici, filosofi ai secolului XX: Guy Hermet, Anthony D. Smith, Antoine Roger, Anne Marie Thiesse, ș.a. Din avalanșa de sugestii privind conceptul de națiune și clasificarea teoriilor privind naționalul și naționalismele, Silvia Marton reține o serie de distincții analitice indispensabile pentru aprecierile privind fenomenul național românesc. Dar, în general, refuză să se plaseze în cadrul vreunei paradigme sau să-și asume o poziție teoretică. Sigur, variațiunile posibile le-a urmărit pe mai multe paliere: a) națiunea ca unitate prin sânge, prin istorie, ascendență comună și tradiții, prin lege, b) națiunea ce conține o substanță etnică omogenă, c) națiunea ca realitate sociologică, d) națiunea încărcată cu o componentă psihică, ca identitate colectivă a epocii moderne.

Perioada analizată se focalizează, așa cum reiese și din enunțul tezei, pe activitatea parlamentară din perioada 28 aprilie 1866-11 martie 1871, o perioadă ce s-a caracterizat printr-o accentuată instabilitate guvernamentală și parlamentară, când s-au succedat la putere 10 guverne și s-au efectuat peste 30 de modificări ministeriale. Perioada analizată, așa cum bine se știe, nu are o coerență doctrinară, eventual se poate constata o majoritate politică liberală. De asemenea, perioada este marcată de noutatea sistemului parlamentar, introdus prin Constituția din 1866.

Aprecierile și evaluările pe baza dezbaterilor parlamentare s-au concentrat pe poziția diverselor personalități politice privind temele care țin de ceea ce se poate defini statul-națiune. Asumând interpretările date națiunii de Rousseau și Sieyes, națiunea devenită constituantă, a stat la baza tuturor inițiativelor și interpretărilor.

Astfel, cartea Silviei Marton analizează rolul Constituției, ca act fundamental normativ în crearea statului național, pe fondul aducerii în țară a prințului străin. Apoi „dosarul evreilor”, care rămâne deschis, antisemitismul constituanților de la 1866 fiind mai mult decât evident, apoi raportul dintre puterea executivă și cea legislativă, etc.

O notă cu totul specială în economia lucrării se poate acorda capitolului „*Cum se construiește națiunea?*” în care sunt analizate poziționările parlamentarilor față de retorica consacrată în secolul XIX „*ce înseamnă a fi român?*”, psihoza privind teama de străin (i), de evrei în primul rând.

Apreciabile sunt încercările de definire a națiunii, sigur cu puține contribuții importante în funcție de un trecut istoric, mai mult sau mai puțin real. În general, așa cum ne sugerează analizele Silviei Marton, ideea de națiune se sintetizează pe cele două mari direcții care s-au delimitat în definirea națiunii: cea spiritualist-contractualistă de sorginte franceză, întemeiată pe o idee contractualistă, raționalistă de națiune, și cea naturalistă, germană, cristalizată în jurul conceptului de *Volksgeist* („spirit al poporului”). Prin conținutul și formele de manifestare, ideea de națiune se integrează fazei naționalismului liberal, prin apelul la dreptul popoarelor la o viață națională proprie și la o politică conformă cu interesele naționale. De aceea, ca un leitmotiv în dezbaterile parlamentare, „aleșii” repetă că problemele cu adevărat importante sunt cele naționale, cele ce implică interesul național și a căror rezolvare nu poate fi decât unanimă, de aici și convingerea parlamentarilor că există o identitate perfectă între interesul național și interesul public, între național și public.

Lucrarea Silviei Marton ilustrează limpede faptul că statul român și națiunea română au necesitat o considerabilă activitate de construcție în domeniul instituțiilor, în domeniul culturii, a relațiilor economice și politice. Ne putem gândi lecturând lucrarea propusă pentru obținerea doctoratului în istorie a D-nei Silvia Marton la remarcă revoluționarului italian Massimo d’Azeglio: „Am făcut Italia, acum trebuie să îi facem pe italieni”. Cu precizarea că în cazul românilor misiunea era dublă: să creeze și un stat, în sens modern, dotat cu instituții.

Indiscutabil, prin metodologia utilizată, prin ineditul lucrării, dar mai ales prin noua perspectivă de cercetare asupra nașterii societății moderne la români, lucrarea Silviei Marton reprezintă un moment de referință pentru istoriografia română din ultimii ani, consacrată problematicii modernității. Ea se asociază unui nou demers, care prin

lucrări de referință, apărute în ultimii ani, se conturează într-o adevărată școală istorică, ilustrată prin nume ca Daniel Barbu, Simona Nicoară, Sorin Antohi, Cristian Preda, Laurențiu Vlad și alții.

Cornel Sigmirean

Francesco Randazzo, ***Alle origini dello Stato sovietico. Missioni militari e Corpi di spedizione italiani in Russia (1917-1921)***, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, Roma, 2008, 302 p.

Volumul ne propune o analiză amănunțită a unuia dintre momentele cele mai delicate ale istoriei Europei contemporane, reconstruind nodurile cele mai intime ale chestiunii rusești imediat după Revoluția din Octombrie. Dincolo de singularele evenimente, totuși, ceea ce merită pus în evidență este deosebita cheie interpretativă folosită de Francesco Randazzo în analiza sa; cercetarea nu se dezvoltă doar în jurul documentelor culese în arhivele italiene și rusești, ci se bazează în mare parte pe rapoartele scrise de către militarii italieni direct angajați în Rusia, în Siberia și în Caucaz. Atașajii militari italieni se dovedesc buni analiști ai celor mai importante evenimente ale epocii.

În ultimii ani, mai mulți istorici s-au folosit – în analizele lor – de relatările trimise de aceștia către Statul Major italian. La începutul anilor '80 Antonello Biagini a impus – în acest domeniu – o nouă metodologie, propunând diferite lucrări privind istoria rusească și cea balcanică. La o distanță de aproape treizeci de ani, un „elev” de-al său se leagă de acest curent metodologic, dovedindu-ne astfel validitatea. Autorul elaborează într-adevăr un studiu care – pornind de la unele episoade-cheie precum prăbușirea Imperiului Țarist, revoluția rusă sau războiul civil care izbucnește în urma acesteia – proiectează în realitatea actuală acel complex de probleme care este legat de modernizarea Rusiei. Încă o dată, trebuie subliniată capacitatea ofițerilor – trimiși în misiuni riscante pe meleaguri străine și, deseori, foarte îndepărtate în ceea ce privește tradițiile, cultura și obiceiurile – de a penetra realitățile locale, mecanismele politice și psihologice, încât să fie în stare să furnizeze informații întotdeauna amănunțite și corecte.

În sfârșit, merită evidențiat și faptul că autorul satisface curiozitatea cititorului, propunând o bogată anexă documentară și iconografică. Volumul în sine devine astfel o lectură foarte plăcută, care permite chiar retrăirea epocii. O lucrare, deci, care merită enumerată printre publicațiile cele mai relevante din ultimii ani privind istoria Rusiei, în Italia și nu numai.

Giordano Altarozzi

US Hegemony and International Organizations, ed. Rosemary Foot, S. Neil MacFarlane și Michael Mastanduno, Oxford University Press, Oxford, 2003, 296 p.

Scrisă de un grup de cercetători de renume din Statele Unite și din întreaga lume, cartea examinează rolul jucat de Statele Unite ale Americii într-o serie de organizații globale și regionale, incluzând aici Națiunile Unite, Organizația Statelor Americane, Fondul Monetar Internațional, Banca Mondială, Organizația Mondială a Comerțului, NATO, Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est, Organizația Unității Africane etc. Materialul este unul clar, concis, bine organizat, fiind ușor de utilizat atunci când destinația sa este cea a studiului și predării.

Editat de Rosemary Foot, profesor de relații internaționale la St Antony's College, Universitatea Oxford, S. Neil MacFarlane- profesor de relații internaționale la St Anne's College, Universitatea Oxford și Michael Mastanduno, profesor și șef de departament la Dartmouth College, New Hampshire, textul nu va lăsa indiferenți nici partizanii, nici adversarii politicii americane. Pentru unii vor exista adevăruri deranjante, pentru alții va exista confirmarea pozițiilor de putere de care este acuzată Statele Unite în relațiile sale cu instituțiile sau organizațiile internaționale.

Campionă sau diavol, unde se va opri acul balanței vor hotărî cu siguranță cititorii. Oricum ar fi, calitatea materialelor prezentate, fundamentate teoretic, dar și prin studii empirice, oferă plăcerea unei lecturi cu adevărat utile. Textul a apărut în cadrul unui interes din ce în ce mai mare față de unilateralismul sau multilateralismul politicii externe americane. Scopul materialului este acela al analizei și evaluării comportamentului SUA și impactului acestuia în arena internațională. Printre concluzii: „deciziile Americii de a coopera în cadrul forumurilor multilaterale sunt determinate în principal de percepția internă a SUA asupra importanței actorilor ca și vehicule eficiente în promovarea propriilor obiective..... În ceea ce privește instituțiile multilaterale, ele funcționează în cadrul constrângerilor directe și indirecte pe care instrumentalismul SUA le impune”.

Efortul celor trei editori și zece colaboratori de a trata multiplele aspecte legate de rolul jucat de SUA în cadrul organizațiilor internaționale, printr-un discurs interconectat, în care aspectele politice, economice, sistemice, instituționale privesc atât dimensiunea globală, cât și dimensionarea localizată – Africa, Asia-Pacific, Europa și America, oferă un material de studiu bogat și relevant.

Cartea este împărțită în trei părți: prima parte explorează ambivalența care stă la baza politicii americane cu privire la regulile și organizațiile multilaterale, partea a doua și a treia fiind dedicate rolului Statelor Unite în cadrul organizațiilor globale și regionale. Dacă

în ceea ce privește ponderea deținută de SUA în domeniul relațiilor internaționale lucrurile sunt destul de clare, cititorul european va descoperi în capitolul al nouălea o temă interesantă cu privire la contribuția pe care europenii trebuie să o aibă, în ciuda resurselor limitate destinate apărării în asigurarea securității continentale.

Cu siguranță, subiecte precum variația politicii americane, apropierea sau distanțarea față de anumite organisme, relațiile dintre administrația Bush și aliații europeni, Pax Atlantica, cooperarea economică multilaterală, politica americană în Africa, influența americană în cadrul staffului și managementului diverselor instituții, precum și multe altele vor stârni interesul pentru lectura acestei cărți.

Lucian Săcălean

LISTA AUTORILOR

1. Giordano Altarozzi, dr., Universitatea Sapienza din Roma
2. Gheorghe Bichicean, dr., profesor univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
3. Didier Blanc, Université de Versailles
4. Iulia Cătălina Crăciun, dr., lector univ., Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
5. Maria Dan, drd., preparator univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
6. Vasile Dobrescu, dr., profesor univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
7. Carmen Maria Dorlan, drd., Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
8. Fábíán István, dr., lector univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
9. Georgeta Fodor, drd., asistent univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
10. Nicolae Georgescu, dr., Școala generală nr. 4, Pitești
11. Mihaela Göndör, dr., conferențiar univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
12. Harald Heppner, dr., Institutul de Istorie din Graz, Austria
13. Keith Hitchins, dr., profesor univ., Universitatea Urbana Champaign, SUA
14. Francesca Romana Lenzi, lector, Universitatea Europeană din Roma
15. Ioana Leucea, drd., asistent univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
16. Gabriel Moisa, dr., lector univ., Universitatea din Oradea
17. Irina Nastasă, drd., Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
18. Mihai Nicoară, drd., Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca
19. Simona Nicoară, dr., profesor univ.; Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
20. Râzvan Pârâianu, dr., lector univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
21. Sorin Radu, dr., conf. univ., Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
22. Francesco Randazzo, dr., lector univ., Universitatea din Perugia
23. Lucian Săcălean, drd., asistent univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
24. Vasile Șandor, profesor, Colegiul Național „Papiu Ilarian”
25. Corina Teodor, dr., conf. univ., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș
26. Marius Turda, Oxford Brookes University
27. Alessandro Vagnini, dr., Universitatea Sapienza din Roma